

भा० ग०
न० टी०

३८

श्रीकृष्णचरितं समासतो वर्णयति जात इति द्वाभ्यां जातो निजेन रूपेण पञ्चात्युर्यो मनुष्याकारः सन् स्रजं गतः ब्र-
जवासिनां अधिताः अर्थयेन ते सुदारेषु सुतानां शतान्युत्पाद्य आत्मनि गमस्वकीयं वेदमार्गं श्रुतः समुत्थो
न कलिनानिमित्तेन उरुभरं हृष्यन् हृष्टैश्चैव हृष्य च मूर्ध्विध्वं विजये जयमर्जनेन जितमित्येवं मुद्योषं कृत्वा

जातो गतः पितृगृहाद्ब्रजमेधितार्थो हस्वारिषु स्मृतशतानि कृतौ रुदारः उत्पाद्यतेषु
उरुघः क्रतुभिः समीजे आत्मानमात्मनि गमं प्रथयन् जनेषु ६३ पृथ्वाः सर्वे
उरुभरं हृष्यन् कुरुणामंतः समुत्थ कलिनान्युधिभूय च म्वः हृष्टा विध्वं विजये ज-
यमुद्दिद्योष्य प्रोद्योष्य वापचयरं सम गान् स्वधाम ६४ इति श्रीभागवते महापुरा-
ण पारमहंस्यां संहितायां नवमस्कंधे यदुवंशानुवर्तनं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४

परंतत्त्वमुद्वापोपदिश्यस्वधामसम्पसक्तेनैव रूपेण जगामेति ६३ इति श्रीभागवतभाष्यार्थदीपिकायां नव-
मस्कंधे चतुर्विंशतितमोऽध्यायः २४ नवमिर्लक्षो लोलेत्येनवमक्तिः सुलक्षितं ब्रह्मतत्परमं वेदेष्वरमानंदविभू-
तं १ श्रीभागवतभाष्यार्थदीपिकासंप्रकाशिता स्वपारमवभक्तिनामस्तु दाता महेश्वरः २॥ रामः

रामः॥

३८

सौख्यमात्रेण भारहरणसमर्थसङ्घर्षस्यापि कर्मकरां यशोविस्तारद्वारा भक्तानुग्रहार्थमित्याह कलाविति द्वाभ्यां
 दुःखशोकतमोऽस्मिन् दृष्टो तितह्यशो व्यतनोत् ५८ यस्मिन्सतो कर्मावीर्यस्येशो रूपेताप्यवरे श्रोत्रमवाञ्जलिः पानसा
 धानं यस्य सः पुरुषः सत्तदपि उपस्थश्च आचमनमात्रं कृत्वा तत्सौंदर्योक्तं चितः कर्मवासनो धुनुते ५९ तदेवाह।

कलौ जनिष्यमाणानां दुःखशोकतमो नृदं अनुग्रहाय भक्तानां सुपुण्यव्यतनोद्यशः ५८ य
 स्मिन्सत्कर्मावीर्यस्येशो व्यतनोत् ५९ यस्मिन्सतो कर्मावीर्यस्येशो रूपेताप्यवरे श्रोत्रमवाञ्जलिः पानसा
 धानं यस्य सः पुरुषः सत्तदपि उपस्थश्च आचमनमात्रं कृत्वा तत्सौंदर्योक्तं चितः कर्मवासनो धुनुते ५९ तदेवाह।
 भोजवृद्धमधकमधुश्रुतसेनदशार्हकैः श्लाघनीयेहितः शश्वत्कुरुसंजयण्डुभिः ६०
 स्निग्धास्मितेक्षितोदरैर्वीकैर्विक्रमलीलया नृत्नोत्तरमयां समृत्ती सर्वांगरम्यया ६१ मा ३
 यस्याननं मकरकुण्डलचारुकर्णभ्राजत्कपोलसुभगं सविलासहासं नित्योत्सवं
 नतत्पुटं शिभिः पिवंत्यो नार्यो नराश्च मुदिताः कुपितानि मे ६२ ॥ रामः।

द्वाभ्यां भोजादिभिः श्लाघनीयामिहितं यस्य ६० सर्वैरंगैरम्यया मृत्प्रीति ६१ तत्प्रदृशीनार्थं मुखोद्गोभा माह य
 स्याननं वृद्धिर्निर्भेदः पिवंत्यो नार्यो नराश्च नतत्पुः नतत्प्राः निमेषो निमेषमात्रं च वधानमप्यसहमानास्तत्कर्तु
 निमेषः कुपिताश्च भूतः कर्णभूतमाननं मकरकुण्डलाभ्यां चारुकर्णभ्राजंतौ कपोलौ च तैः सुभगं सविलासो।
 हासो यस्मिन् नित्यमुत्सवो यस्मिन् ६२ ॥ रामायनमः ॥ रामायनमः ॥ ॥

भा० ग
न० टी०

५७

अथ मस्तु स्वयमेवासीत् ननु कर्मदिना हेतुना ताभ्यां जनिता वा यतो मोहः ५० तदेवोपाय इति चेत् त्रिभिः ५३ ईश
स्य मायापानियतः परस्य आसगप्यद्रुः साक्षिणः आत्मनः सर्वगतस्य नहो बभूव तस्य मायाविना जन्मनः कर्मणो वा
हेतुः संभवतीत्यर्थः ५७ किंच यस्या माया चेष्टितं तु सो जीवस्यानुग्रहः तस्य सर्वजीवानुग्रहकस्य कुतः कर्मदिनो रते
श्रेणजन्मादिसंभवः अनुग्रहमेवाह हि यस्मान्न देवस्थित्यादयः इच्छते प्रत्ये लोनायाधे जीवस्य धर्माद्यसंभवाद्

देवरक्षितया लब्धवानवचात्रगदादयः वसुदेवः सुतानखाद्यादधे सहदेवया ७२ पुरुविश्र
तमुखायाः साक्षाद्दर्शितवस्तुनिव वसुदेवसुदेवकामय पुत्रानजीजनत् ५० कीर्तिमन्तं।
सुखेणोचमद्रसेन सुदारधीः अजुं सम्मर्दने भद्रं संकर्मणामहीश्वरं ५१ अथ मस्तु त
योरासीत् स्वयमेव हरिः किल सुभद्रा च महाभागा तव राजन्यितामही ५२ यदा यदा हि धा
र्मस्य ह्ययोऽदिपुत्राय मनः तदा तु भगवानीश आत्मानं सृजते हरिः ५३ न त्वास्य जन्मनो
हेतुः कर्मणो वा महीयते आत्ममाया विनेशस्य परस्य द्रुष्टात्मनः ५४ यन्माया चेष्टितं
पुंसः स्थित्युत्पत्त्यप्याय हि अनुग्रहस्तन्निवृत्तेरात्मलाभाय वेद्यते ५५ अक्षौ हि शीनां
पतिभिरसुरैर्न यत्नां च नैः भुव आक्रम्य माणाया अभोराय कृतोद्यम ५६ कर्मणोपपरि
मेयानि मनसापि सुरेश्वरैः सह संकर्मणो जन्त्रे भगवान्मधुसूदनः ५७ ॥ रामायनम्

पाधिस्रष्ट्यादिना धर्मादिसंयादनेनानुग्रहः तथा आत्मलाभाय मोहाय च व्यथते तत्र हेतुः तेनैव श्रूयमाणो न
तस्य स्थित्यादेर्निवृत्तेः ५५ तस्य चेष्टितं भूमेरनुग्रह इत्याह अक्षौ हि शीनामिति द्वाभ्यां अभोराय भारपरि
हाराय ५६ सुरेश्वरैरपि मनसाऽपि अपरिमेयानि अवितर्कणीया संकर्मणो सहितजन्त्रे ५७ रामः रा

रामः ॥

५७

आबंखोविंदानुविंदौ ३१ तदेवंवसुदेवस्यभगिनीनोपतीशुभ्रांओक्तातद्राहृणंभवानोपतीः १३ओज्राह
 रिततस्यांसआधायगर्भसूर्योदिवेगतः सद्यः कुमारः संजज्ञेद्वितीयंस्वभास्करः ३३ तं
 सौत्यजन्मदीतोयेकच्छास्त्रोक्तस्यविभ्यसी प्रपितामहस्तामुवाहयांउर्वस्यविक्रमः ३४
 श्रुतदेवीतुकारघोचरुप्रमोसमग्रहीत् यस्यामरुहेतवक्रमधिप्राप्तोदितः सुतः ३५ केक
 घोधस्यकेतुश्रुतकीर्तिमविंदतशतदेनादयस्तस्यांघंचासन्केकयाः सुताः ३६ राजा
 धिदेव्याभाव्योजयसेनोजनिष्ठह दमघोषश्रेष्ठिराजः श्रुतश्रवसमग्रहीत् ३७ शि
 भुपालः सुतस्तस्याः कथितस्तस्यसंभवः देवभागस्यकंसाघोचित्रकेतुबहहलो ३८ कंस
 वत्यादेवश्रवसः सुवीरश्शुभोस्तस्यांकंकायामानकाज्जातः सत्यजित्पुरजित्तया ३९ स
 जयोराष्टपाल्याचघदुर्मर्षणादिकान् हरिकेशाहिरण्यौहोश्रुभस्याचश्यासकः ४०
 मिश्रकेश्यामशरसिष्ठकादीन्बल्लेकस्तथा तत्पुष्करसांवादीन्दीप्तायकआदये ४१
 सुमित्राजुनयात्मादीश्रीकातुमुदामिनी कंकश्रकणीकायांवेष्टतधामजयावयि ४२
 पौरवीरोहिणीभद्रामदिरारोचनाश्ला देवकीप्रमुखाआसज्यत्यश्रानकदुदुभेः ४३ व
 लेगदंसारणोचदुर्मदेविपुलंध्रं वसुदेवस्तुरोहिण्याक्ततादीनां दयादयत् ४४ सुभ
 द्रोभद्रवीरुश्रुदुर्मदोभद्रएवच पौरवास्तनयाद्योतेभृताद्यादादशामवन ४५ नंदोयनं
 दकृतकश्रराद्यामदिरात्मजोः कोसल्याकेशिनंलेकमस्तकलनदने ४६ रोचनायांसुताजाता
 हस्तहेमोपादादयः श्लायामुखक्रादीन्यदुमुखानजीजनत् ४७ विष्टोद्धतदेवायामेकश्री
 नकदुदुभेः शोतिदेव्यात्मजोराजश्रुप्रश्रितादयः ४८ राजानः कल्पवर्षाद्याउपदेवीसुता
 देवभागस्यतेनवभिः श्लोकार्धैः ३८ वसुदेवस्यपत्नीः शुभ्रांओक्तातद्राहृणंभवानोपतीः ४९ ॥॥

भा० गे०

न० टी०

३६

द्वितीयस्य भजमानस्य वंशमाह ऋरोविदूरथादिति भजमानश्च विदूरथात् ऋर इति पराशरादिवचनात् महाप०
॥ विदूरथाद्याः ऋति एतीका चित्ररथात्मजात् २७ देवमीढस्यः ऋरोनामपुत्रः तस्य देवमीढोत्तरीकस्येव सु-
तः यथाह पराशरः तस्याधिकृतवर्मशतधनुर्देवमीढस्याद्याः पुत्रावभूवुः देवमीढस्य ऋरः ऋरस्यापि मारिष्या-
नामपत्यमभवत् तस्यांचासौ दशपुत्रानजयत् वसुदेवं एवीनिति ज्ञानकाऽश्वमेदुः २७ हरेः प्रादुर्भावस्य स्या-

ऋरोविदूरथादासीद्भजमानसुतततः सिनिस्रस्मात्सव्यं भोजोत्तरीकस्तत्सुतो मतः २७
देवबाहुः शतधनुः कृतवर्म तितत्सुताः देवमीढस्य ऋरस्य मारिष्यानामपत्यमभूत् २९
तस्यां स जनयामास दशपुत्रानकल्मषान् वसुदेवं देवभागं देवश्रवसमानकं २६
स जयं श्रवामकं कंकं शमीकं वत्सकं च देवदंडं भूयो नेदुरानकायस्य जन्मनि २७
वसुदेवं हरेः स्थानं वदं स्थानकं देदुमिं यथा च ऋतदेवी च ऋतकीर्तिः ऋतश्रवाः
२८ राजाधिदेवी चैतेषां भगिन्यः पंचकन्यकाः कुंतेः सख्युः यिता ऋरो ह्यपुत्रस्य प-
थामदात् २९ सांपदुनी ससो विद्यां देवदूतीं प्रतोषितात् तस्या वीर्यपरीक्षार्थमाजुहा-
वरविंशुचिः ३० तदेवोद्यतं देववीर्यं विस्मितमानसा प्रत्यपार्थं प्रयुक्तमेषा हि देव-
समस्वमे ३१ अमोघदशी नंदे विआधत्सेत्यधिचात्मजं योनिर्यथानदुष्येत कर्त्तृहतेषां

ने २८ यथायाः कन्यका वस्यां कर्त्तुं स्यति प्रकारमाह कुंतेरिति पंचमिः कदाचिद्ब्रह्मजते दुर्वाससे प-
थापरिचर्यादिना तोषयामास ततः ऋसा तस्माद्देवदूतीं देवाहानहेतुविद्यामवाप तदा हसायेति देवमुपजा-
तं वीर्यसमाह प्रत्यपार्थं परिक्षार्थं मया विद्या प्रयुक्ताननुत्तव्या किंचित्कार्यमिदं सिद्धिं यथा अतो याहीत्येतमुक्तर-
विरवाच अमोघे देवदशी नमिति कन्याहमिति चेत्तत्राह यथा योनिर्नदुष्येत तस्याहं कर्त्तृकं रिष्यामीति ३२

रामः ॥

३६

अतोऽत्रातिरिक्तान्द्वादशश्रृङ्गसहितोऽस्वयोदशदर्शयति आसंग इति १६ पथुरेकः विदूरथाद्या अन्ये च बृहवः
 १८ पथुधानाद्या इति पादे आदिशब्देन विदूरथोऽयुक्तः ततश्च श्रृङ्गरी विदूरथादीसीदिति वक्ष्यमाणानिर्देशोऽप्यस्ति ।
 १९ कुरुशब्दयश्चत्वारोऽधकसुता इति ज्ञेयं यथा श्रीपराशरः कुरुरभजमानश्रुचिकंवलवर्हिषाश्रयाः तथा ।

आसंगः सारमेयश्च मृदुरो मृदुविर्जितः धर्मवत् सुकर्मो च हेतुवेत्तोरिमर्द्दनः १६ श
 नुष्णोऽंधमादश्च प्रतिवाहश्चद्वादश तेषां स्वसासुचारारण्याद्वावक्रसुतावपि १७ दे
 ववानुयदेवश्च नवाचित्ररथात्मजाः पथुर्विदूरथाद्याश्च बहवो ब्रह्मिणे नदनाः १८ कु ।
 कुशोऽभजमानश्च श्रुचिकंवलवर्हिषः कुरुरस्य सुतो ब्रह्मविलोमातनयस्ततः १९ कपोतरोमात
 स्थानुः सरवायस्य चतुर्वरः अंधकोऽुडुभिरिस्तस्य दरिद्रोतः पुनर्वसुः २० तस्याद्रकश्चाद्रकीच
 कन्या चैवाद्रकात्मजौ देवकश्चाग्रसेनश्च चत्वारिदेवकात्मजाः २१ देववानुयदेवश्च
 सुदेवो देववर्धनः तेषां स्वसारः सप्तसन्धतदेव्यादयोऽन्य २२ शान्तिदेवाय देवाच ।
 श्रीदेवादेवरक्षिता सहदेवो देवकीच बसुदेव उवाहताः २३ कंसः सुनामान्यग्राधः कंकः
 शंकुः सुहस्तथा राघवालोपस्य चिश्नश्च सुष्ठुमानोऽग्रसेनयः २४ कंसाकंसवती कंक
 श्रुरभशष्टपालिका उग्रसेनदुहितरो बसुदेवानुजस्त्रियः २५ ॥ ॥

अंधकस्य पुत्रा इति १९ अन्धकः अंधकात् दुडुभिरिस्तपितहचनादेवज्ञेयं २० धतदेव्यादिर्योऽसौ शान्ति
 देव्यादीनां यस्मात्ताः सप्त उग्रसेनयः २४ वसुदेवस्य ये नृजा देवभागादयस्तेषां स्त्रियो भार्याः अंधकस्य सुता
 नां चतुर्लोकप्रथमस्य कुरुरस्य वंशोक्तः २५ ॥ रामः ॥ रामः ॥

भा० ग०
न० ३०

३५

ततोदशरथाष्टकुनिःपराणां तरादेवमादिर्विशेषोदृष्टव्यः ततः कुरुवशादनुः ५ अनोपुत्रः पुरुहोत्रः ६ महाभोजज्ज्ञे
त्येवं सप्त मारिषदेवार्थ ७ तत्तदुपदेशमेदेनयेपेचमयुनादिसंख्याः पुरुषाः ते अमृतत्वं मोक्षप्राप्ताः ११ तस्य पु

कृपस्य कुंतिः पुत्रो भूदृष्टिस्तस्याप्यनिर्वृतिः ततोदशार्हो नाम्नाभूत्तस्य व्योमः सुतस्ततः ३
जाम्बतीविकृतिस्तस्य यस्य भीमरथः सुतः ततो नवरथः पुत्रो जातोदशरथस्ततः ४ करं।
भिः शकुनेः पुत्रो देवरातस्तदात्मजः देवत्तत्रस्ततस्तस्य मधुः कुरुवशादनुः ५ पुरुहोत्रस्त
नोः पुत्रस्तस्यापुः सात्वतस्ततः भजमानो भजद्विभ्यो वस्मिर्देवा वधो धकः ६ सात्वतस्य सुताः
सप्त महाभोजज्ज्ञे मारिष भजमानस्य निम्नोचिः किंकटो धृष्टिरेव च ७ एकस्यामात्मजाः य
स्यामन्यस्यां च त्रयः सुताः प्रातजिच्च सहस्रजिदयुतजिदिति प्रभो ८ वभ्रुर्देवा वधसुतस्त
योः श्लाकान्यहं त्यस्तन् यद्येव श्लागोमोदूरात्संयष्ट्यामस्तथातिकात् ९ वक्रः ज्ञेयः।
मनुष्याणां देवदेवा वधः समाः पुरुषाः पंच घृष्टिः प्रधदूहस्त्राणि चाष्टम १० येऽ
मृतत्वं मनुप्राप्ता वभ्रुर्देवा वधादपि महाभोजोपि धर्मात्मा भोजा आसेस्तदन्वये ११ व
स्यः सुमित्रः पुत्रो भूदृष्टिः पुत्रो धाजिच्च परंतप शिनिस्तस्यानमित्रज्ज्ञे निम्नो भूदनुमित्रतः १२ सा
त्राजितः प्रसेनज्ज्ञे निम्नस्यापासनुः सुतो अनमि त्रसुतो धीन्यः शिनिस्तच्च सत्यकः १३ यु
युधानः सात्यकिर्देवस्य कुणिस्ततः युगंधरो नमित्रस्य वस्मिः पुत्रो परस्ततः १४ प्रचफल्क
ज्ज्ञे त्रयज्ज्ञे वगादेन्यानुज्ज्ञे फल्कतः अक्रूरप्रमुखो आसन्त्राहोदशविज्ज्ञेताः १५

धाजितः शिनिरनमित्रज्ज्ञे १२ सात्यकिः सत्यकस्य पुत्रो युयुधानः सात्वतस्य कुणिः ततः कुरोर्युगंधर अनमित्र
स्येवापरः वस्मिर्नमपुत्रः अक्रूरः प्रमुखो येषां स्यतदुत्साविज्ञानो बहून्नाहिः १५ ॥ ॥ ॥

स्य ३

रामः ॥

३५

भार्याभयादेवैकभार्यात्पुत्रं ध्यायते ज्ञीमघस्यापुत्रस्य तदुपमेव पुत्रप्रदमभवदिति दर्शयन्नाह ज्यामघस्त्विति ३४ यदि मे
सपत्नी स्यात् तर्हि स्नुषेयं युज्येतापिन त्वेतदस्तीत्याह असपत्नी चेति ३५ अतिभयव्याकुल आह ३६ जनिष्यसीति ।
भार्याभयप्रकं यमानस्विन्नसर्वगस्य राज्ञः प्राणसंकटमालोक्यानुकंपितास्त्वेन एव बहुकालमाराधिता विष्णवे देवाः
पितरश्च तस्यास्त्वित्यन्वमोदन् ततश्च देवताप्रसादेन जनयिष्यसीति प्रतिवचनमुहर्तुं गुरोः न च निवृत्तरजस्कापिशोषा

ज्यामघस्त्वप्रजोष्यन्त्या भार्याशौच्यायतिर्भयात् नाविंदष्ट्यनुभवनादौ ज्ञ्यां कन्यामहासीति ३४
रथस्यांतां हि शीघ्राह शौच्यायतिममर्षिता केयंकुहकमत्स्यानं रथमारापितेति चे ३५ स्नुषाते
वेत्यभिहिते स्मर्येतायतिमब्रवीत् अहंबंध्याः सपत्नी च स्नुषामेयुज्यते कथं ३६ जनयिष्यसि ये
राक्षितस्य यमुपयुज्यते अन्वमोदंततदिष्टे देवाः पितर एव च ३७ शौच्यागर्भमधात्काले कुमारं
सुषुवे शुभं सविदर्भ इति प्रोक्त उपमे स्नुषां सतीं ३८ इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे यदु
बेज्ञानुकथने त्रयोविंशतितमोऽध्यायः २३ श्रीशुक उवाच तस्यां विदर्भोऽजनघसुत्रो नाम्ना बुधा
कथ्यो तृतीयं रोमयादं च विदर्भकुलनंदनं १ रोमयादसुतो वक्रवर्धोः कृतिरजायत उशक
स्तस्मिन् तस्माच्च दिष्टे द्यादयो नृपाः २ ॥

गर्भमधात् तस्य च महिमा पराशरादिभिरक्तः येषां कं भार्यावश्यास्तु ये केचिद् विध्यं त्यथवा मताः ते बांतस्यामघः श्रेष्ठः
शौच्यायतिरभूत्प ३८ इति श्रीनवमस्कंधे दीपिकायां त्रयोविंशः २३ चतुर्विंशे विदर्भस्य पुत्रत्रयसमुद्भवाः बां
शानानामुखाः प्रोक्ता रोमकृष्णोद्भवावधिः १ चैद्यादयो दस घोषादयः २ ॥ ॥ ॥

भा० गी०
न० टी०
४४

अनष्टमविनाशोऽन्ते येन तया विधिं स्मरन् योगस्य सः अक्षयं धरमुष्मिन् दिव्यविषये वसने २५ उर्वस्य ते जसासगरे
गोपसहस्रतमस्य २७ तेषां तालजघ्नाणो ज्येष्ठः तस्य मधोः पुत्रोऽश्वत्थस्मिन् ज्येष्ठोऽप्यस्मिन् पत्नी मधोऽर्धस्मिन् दोष
हेतोः २८ चतुर्दशमहारत्नानि तत्तज्जातिं श्रेष्ठाय स्य सः तानि च मार्कण्डेयपुराणे वर्णितानि गजावाजिरथस्त्रीभुवि

अर्जुनः कृतवीर्यस्य सप्तद्वीयेऽश्वरो मभव दत्तात्रेयादरे रक्षाभयो गमहायणाः २३ नम
नं कर्तवीर्यस्य गतिं यास्यति पार्थिवः यत्तदानतपो योगश्च कृतवीर्यजयादिभिः २४ पंचा
शीतिसहस्राणि त्वया हतवतः समाः अकरो दर्जुनो राज्ञं हर्षित्वैवान्वहे स्मरन् अनष्ट
चित्तस्मरणो वसुं जेत्तु पृथुसु २५ तस्य पुत्रसहस्रस्य पंचैवाविरता मध्ये जयध्वजः पुर
सेनो वसुभो मधुर्जितः २६ जयध्वजा तालजघ्नस्तस्य पुत्राश्च तत्त्वभूतं क्षत्रं यत्ता लजघ्ना
स्वमोर्वते जौ पसंहते २७ तेषां ज्येष्ठो वीरिहोत्रो वस्मिन् पुत्रो मधोः स्मृतः तस्य पुत्राश्च
त्वासीदुस्मिन् ज्येष्ठमधोः कुलं २८ माधवाद्दक्षयो राजन्वा दवाश्रितिसंज्ञिताः यदुपुत्रस्य
चक्रोष्ठाः पुत्रो वज्रिनोऽस्ततः २९ अविस्मृतो रशे कुर्वतस्य चित्ररथस्ततः शशविंदु
महायोगी महाभोजो महानभृत् ३० चतुर्दशमहारत्नं शक्रवत्पराजितः तस्य पत्नी
सहस्राणां दशानां सुमहायणाः ३१ दशलक्षसहस्राणि पुत्राणां तान् स्वजीजनत् तेषां
नुषद्धानां नायपुत्रवत्स आत्मजाः ३२ धर्मो नामो शनास्तस्य दयमेधशतस्य पाद
स्य २ तत्सुतो रचकस्तं यंचासन्नात्मजाः शृणु पुरुजिदुक्तरक्ते सुपुत्रा मघसंज्ञिताः ३३ ॥

धिमांस्त्वं वरदुमाः शक्तिपाशमणिश्च त्रविमानानि चतुर्दशेति दशानां पत्नी सहस्राणां भार्यासु तस्य प्रत्येकं
दोलक्षमित्येव तासु पुत्राणां दशलक्षे सहस्राणि जनयामास यपुत्रवाः पृथुकीर्तिः यपुत्रवाः स्यादयः स
दप्रधानाः श्रेष्ठाः येषां तेषां मध्ये ये चात्मजा आसन् तां शृणु तानेवाहपरजिरिति ३३ ॥ ॥ ॥

शमः ॥

४४

॥ असदुच्यतेः स्ववंशं पौरवंशं १० प्रथमस्य सहस्रजित आत्मजाः २० सोहंजेर्महिषान् महिषतो भद्रसेनकः तस्य दुर्मदो धन
 वधार्थः सुवीरश्च भद्रः कैकय आत्मजाः शिवेश्वर एवा संस्मितिः ॥ सोऽनुशङ्कः ३ ततोऽप्यो
 हो यमुतपावलिः सुतपसा भवत् श्रीगवंग कलिगयाः सुशृणुदोऽसंस्मिताः ४ जज्ञिरं दीर्घतमसो बलैः ५
 त्रेमहीक्षितः चक्रुः स्वनाम्नाविषयान्वडिमान् आचकाञ्चते ५ खनपालो ततो जज्ञे तस्माद्विरथस्ततः
 सुतो धर्मरथो यस्य जज्ञे चित्ररथो प्रजः ६ रोमपादश्चिरव्यातस्तस्मै दशरथः सखाः शान्तो स्वकन्याय
 द्वाहय्यञ्च गतवाहता ७ देवैः वर्षति यो रामा आनिन्युहं शिरीसुते नाद्यसंगीतवादित्रैर्विभ्रमालिगना
 हृत्तेः ८ समुपज्ञो नयस्य निरूप्ये विमरुततः प्रजामदाह शरथो येन लोभे प्रजः प्रजाः ९ चतुरंगो रो
 मयोदास्य पुलाहस्तुतस्तुतः बहदृथो बहत्कर्मो बहद्भानुश्च तस्तुतः १० आद्यात् बहन्मनास्तस्मा
 ज्ञायद्वय उदाहृतः विजयस्तस्य संभृत्यो ततो धतिरजायत ११ ततो धनव्रतस्तस्य सत्कर्मधिरथस्ततः
 यो सोमगातदेज्जीडमोज्ज्वलं तज्जि शिशुं १२ कुं त्यापविदं कानीनमनयतो करोस्तुतं वधसेनः सुतस्त
 स्य कर्णस्य जगतीयतेः १३ दुत्थस्य तनयो बभूवुः स तुस्तस्यात्मजस्ततः आरध्वस्तस्य गोधारस्तस्य ध
 र्मस्ततो धनः १४ धनस्य दुर्मदस्तस्मात्प्रचेत्ताः प्राचेतसंशतं स्त्रियाधिपतयो भवमुदो चीदिशमाश्रि
 ताः १५ तुर्वसोऽनुसुतो वीरवर्देर्भीगोथ भानुमान् त्रिभानुस्तुतो स्यापि करं धमठदरधीः १६ म
 रतस्तस्तुतो पुत्रः पुत्रे पौरवर्मन्वभृत् दुष्यतः स पुनर्भजे स्ववंशे राज्यकामुकः १७ यद्यो तेजो ययुत्रस्य
 यदोर्वंशे नरर्क्षं वर्णायामिमहापुण्यं स विषयहरं नृणां १८ यदोर्वंशं वरः श्रुत्वा सर्वपापैः प्रमुच्य
 ते यज्जावतो गोभिर्गवाभ्य रमात्मानराकृतिः १९ यदोः सहस्रजित्क्रोधानलो रिपुरितश्च ताः चत्वरः
 सनवस्तत्र शते जित्प्रथमात्मजाः २० महाहयो वेगाहयो देहयश्चेति तस्तुताः धर्मस्तु देहयस्तुतो नेत्रैः कुं
 तेः पिता ततः २१ सोहंजिरभवत्कुंतेर्महिषान् भद्रसेनकः दुर्मदो भद्रसेनस्य धनकः कृतवीर्यस्तः कृ
 ताग्निः कृतवर्मा च कृतौजा धनकात्मजाः २२ ॥ कञ्जेति होपुत्रो कृतवीर्यस्य जनकः कृतवीर्यो दयश्च
 स्वाधेनकस्यात्मजा इत्यर्थः ॥ ॥ २२ ॥ ॥ ॥

भा० ग०
न० टी०
४३

बह्वृषस्य जरासंधः तस्य सहदेवः तस्या भर्जोरिषस्मान्भर्जारेः श्रुवाः ७७ सहस्रसंवत्सरं सेवेभ्याम्भूपात्ताः ॥
ततः परं भ्याम्भूपात्ताश्चैव स्यति ७८ इति श्रीनवमस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ त्रयोविंशत्वे

शतानीकाहर्दमनस्तस्यापत्यं वहीनरः ७९ युपाणि निर्मितस्तस्य हेमको भविता नयः ७९
ब्रह्मक्षत्रस्य वै प्रोक्तो वंशो देवर्षिस्तत्ततः हेमकं प्राणराजानः संस्थां प्राप्स्यन्ति वै कलौ ७९
७९ अथ मागधराजानां भवितारो वदामि ते भविता सहदेवस्य भर्जारेः ७९ युतश्च वाः ७९
७५ ततो युता युस्तस्यापि निरमित्रोऽथासत्सुतः सुनक्षत्रः सुनक्षत्राद्बृहत्सेनोऽथ कर्म ७९
जित् ७६ ततः प्रकृतं जयादिप्रः शुचिस्तस्य भविष्यति हेमोऽथ सुव्रतस्तस्माद्दर्मस्त ७९
त्रः शमस्ततः ७९ बृहत्सेनोऽथ सुमतिः सुवलो जनिता ततः सुनीतः सत्यजित् ७९
यविश्वजिद्यदिपुंजयः बर्हद्व्याश्रुभूयात्ताभ्याः साहस्रवत्सरं ७८ इति श्री ७९
भागवते महापुराणे नवमस्कंधे द्वाविंशोऽध्यायः २२ एक उवाच अनोः सा ७९
भानरश्च त्रयः परे च त्रयः सुताः सभानरास्त्वालनरः संजयस्तत्सुतस्ततः १ जूनमे ७९
जयस्तस्य पुत्रो महाशीलो महामनाः उशीनरस्तिति च त्रयः महामनसः श्रीलजो ॥ ७९
शिविर्मेनः शमिर्देहश्च त्वारोशीनरात्मजाः २ ॥

नोईत्यो सुर्वसोऽज्ञानयक्रमात् यदोऽज्ञवंशोऽति ॥
उक्रांतो यावज्ज्यामघसंभवः तदेवं यथा ते पुत्राणां च मस्य पुरोर्वंशो नुक्रांतः १ दानीं च नुर्धस्य वंशमनुक्रा ॥
मति अनोरितिकर्त्तव्यं जगतीयते रित्येतेन १ तस्य जनमेजयस्य महाशीलः तस्य महामनाः चत्वारः उशीनर ॥

रामः ॥

७३

तुरसंज्ञं पुरोहितं कृत्वा ३५ भविष्यानाह तस्य पुत्रश्रित्या च तस्मात्प्रियाश्ववल्कास्त्रिधा ज्ञानं चात्मज्ञानं शौनकाः ॥
 प्राप्स्यति अस्त्रज्ञानं च कृपाचार्यादिति द्रष्टव्यं याश्ववल्काश्च यमधीत्यक्तपादस्त्राण्यवाप्येति वैष्णवोक्तिः क

तव तातः सुभद्रा यामभि मन्त्रुरजायत सर्वातिरय्यजिदीरउतरायंततोभवान् ३३ य
 दितीणो सुकुरु सुद्वौ गोर्ध्रश्चास्त्रतेजसा त्वंचक्रस्मानुभावेन सजीवो मोचितो तं कात्
 ३४ तवेमेतनयास्तात जनमेजय पूर्वकाः ऋतसेनो भीमसेन उग्रसेन ऋषीर्यवान्
 ३५ जनमेजयस्तं विदित्वा तत्कानि धनं गतं सर्वांश्चैस्य घाताग्नौ सहोष्यति रुषानि
 तः ३६ कार्ष्णेयं पुरोधाय तुरंतुरगमेधयाद् समंतात्पथि वीं सर्वां जित्वा यत्पतिचाध्व
 रेः ३७ तस्य पुत्रः शतानीको याश्ववल्काश्च यीयदन् अस्त्रज्ञानं क्रियाज्ञानं शौनका
 त्यरमेक्ष्यति ३८ सहस्रानीकस्तत्पुत्रस्ततश्चैमेधजः असीमकृष्णस्तस्याधिनेमि
 चक्रस्तु तत्पुनः ३९ गजाह्वये हृति नद्या कौशां व्यासाधुवक्ष्यति उक्तस्ततश्चित्ररथस्त
 स्मात्कावैरथ्यः पुनः ४० तस्माच्च दक्षिणं शस्त्रमुद्ये गोण्यमहीयतिः सुनीपस्तस्य भ
 वितान् चत्सुषी नलः ४१ पारिप्लवः सुतस्तस्मान्नेधावी सुनयात्मजः नयं जयस्त
 तोर्ध्वं क्षिप्रं स्माज्जनिष्यति तिमेर्द्धदृश्यस्तस्माच्छतानीकः सुदासजः ४२ ॥ ॥

स्त

चिंतु अस्त्रज्ञानं च कृपाचार्यादित्येव पादः ३८ यद्यस्मात्सुषी नलः पुत्रः ४१ तस्मात्पारिप्लवः सुनयः यस्मात्तजो

संज्ञः ३५ तस्य पुत्रः शतानीको ३७ तस्य पुत्रः असीमकृष्णस्तस्याधिनेमि ३८ तस्य पुत्रः सुनीपस्तस्य भवितान् चत्सुषी नलः ४० तस्य पुत्रः पारिप्लवः सुनयात्मजः ४१ तस्य पुत्रः सुदासजः ४२

वा ५८ ५

नाम्ना तत्समनाम्ना चित्रांगदेन गंधर्वेण युद्धे हतः यस्यां सत्यवत्यां शतनुय रिग्रहात्पर्वमेव वेदा गुप्तायेन
 यतो हं जातः २६ श्रीभागवते वाध्यां २६ स्वयंवरादौ श्रीगोवलादुपानीते २३ मात्रा सत्यवत्या उक्तं द्रुतिनि
 वेधाभावमाह अथ निरपत्य लिखुर्देवरादुरप्रयुक्तात् अतुमतीत्यादिवचनात् २७ हः शीलानामकेन्य।

विचित्र वीर्यस्यावरजोनाम्ना चित्रांगदे हतः यस्यां यराशरात्साहादवतीरोहिरेः कला
 वेदगुप्तासुनिःकृत्वा यतो हं मिदमध्यां २२ हित्वा स्वशिष्यान्नेलादीन् भगवान्वा दराय
 णाः मर्त्यपुत्राय शान्ताय परं गृह्यमिदं जगो २२ विचित्र वीर्यो वाहका शिराजसुते
 वत्सात् स्वयंवरादुपानीते अं विंकां चालिकेडमे २३ तयोरासक्तहृदयो गृहीतो यस्मिन्
 मृतः क्षेत्रे प्रजस्य वै आनुमात्रोक्तो वा दरायणाः २७ धृतराष्ट्रं च योऽच विदुरं चाग्र
 जीजनत् गोधार्थो धृतराष्ट्रस्य जज्ञे पुत्रशान्तेन य २५ तत्र दुर्योधनो ज्ञेयो दः शील।
 सापिकन्यका शरण्येभ्युनरुहस्य योऽोः कुंभो महारणाः २६ जातधर्मानिले द्रेभ्यो युधिष्ठि
 रमुखास्त्रयः नकुलः सहदेवश्च माद्र्यो नासत्यदस्त्रयोः २७ द्रौपद्यां पंचयं च भ्यः पुत्रास्ते पित
 राभवन् युधिष्ठिरास्त्रतिविंधाः क्रतुसेनोऽहकोदरात् २८ अर्जुनाः क्षुतकीर्तिस्तु शतानी
 कस्तुनाकुलः सहदेवसुतो राज्ञः क्रतुर्कभीतया परे २९ युधिष्ठिरानुपोरया देवकोप्यघ
 होत्कचः भीमसेनादिर्दुर्वाधो कात्यासवर्गस्ततः ३० सहदेवात्सुहोत्रं तु विजयास्तथा
 वीर्यो करेणुमस्यो नकुलानिरभिन्नतया जूनः ३१ ररावते मुल्ल्यां वै सुता यो वक्रवाहन मणि
 पूरयतेः सोऽपि तस्य पुत्रः पुत्रिका सुतः ३२ काचजज्ञे अरस्त्रमगशाण्येभ्युनेरुहस्य नासत्यदस्त्रां

२७ पंचभ्यो युधिष्ठिरादिभ्यः पंच अभवन् २८ तया परे वभायितरेषु कालीचाया भीमस्य भार्या तस्या ततो।
 ओमात्सर्वगतो नाम प्रज्ञो भवदित्यर्थः उल्ल्यानागकन्या यामगा पूरयतेः सुता यो पुत्रिका धर्मरादना यो वक्र

पुत्रिका सुत इत्यर्थः ३२
 अतस्तस्य पुत्रः सप्तपि सः पुत्रिका सुत इत्यर्थः ३२
 काचजज्ञे अरस्त्रमगशाण्येभ्युनेरुहस्य नासत्यदस्त्रां

प्राक् पूर्वजन्मनि महाभिषक्तिं संजायस्यसः १३ यदा देवो न ववर्षत दाशं तनुस्तत्र कारणं ब्राह्मणान्यप्रष्टुं ब्राह्म
णो ब्रुवन्मुक्तः दाशमिहोत्रसंयोगं कुरुते यो गृजे स्थिते परिवेता स विज्ञेयः परिवित्तिस्तु पूर्वजन्मिण्युतेः यो गृजे
कृभुवमग्रतो भुवन्ति अयं त्वाद्देशोऽपि परिवेत्तैव भवति अतस्तद्दोषपरिहारोऽपराज्यमग्रजायदेहि १५ ततोऽपि
भविष्यतीत्येवमुक्तः शतनुर्वनं गत्वा ज्येष्ठं चंदयामास राज्ञः प्रजापालनादिः परोधर्मः अतस्त्वेराज्ये स्वीकुर्वि

अभवच्छतनुराजा प्रादुर्गृह्यमिषसंजितः घंघंकराभ्यां स्थप्रातिजीर्णौघौवनमेतिसः १३
प्रातिप्राप्तिचेव गन्ता कर्मणा तेन शतनुः समाहादशतद्राज्येन ववर्ष यदा विभुः १४
शमनुर्ब्राह्मणो रक्तः परिवेता त्वमग्रभुक् राज्ञं देह्यग्रजाया अपुरराष्ट्रविद्युदये १५ ए
वमुक्तो हि जैर्ज्येष्ठं चंदयामास सोऽब्रवीत् तन्मन्त्रिप्रहितैर्विप्रैर्वेदादिभ्यः शितो गिरा १६
वेदवादातिवादा न्वेतदा देवो ववर्ष ह देवायि र्योगमास्याय कलाय ग्राप्रमाश्रितः १७
सोमवंशे कलित्रये कृता दोषा पयिष्यति बाहीकात्सोमदेतोऽद्भिरर्भूरिश्रवास्त
तः १८ शालज्ज्वलांतनो रासो द्रुगायां भीष्म आत्मवान् सर्वधर्मविदो ज्येष्ठो महाभाग
वतः कविः १९ वीरयूष्याग्रणी येन रामोऽपि युधितोऽधितः शान्तनोर्दाशकन्यायां
जज्ञे चित्रांगदः सुतः २० ॥

तैः प्रार्थितवान् ततः पूर्वमेव तस्य मन्त्रिणा अशमरावसंज्ञेन देवार्पिणा।
घंजीकृत्य राज्या नर्ह कर्तुं येषु हिताविप्राः तैः घाघंउमता अयं गिरा वेदादिभ्यः शितः स च वेदवादास्याति
वादान् निरावचनानि सोऽब्रवीत् ततस्य स्य पालित्येन राज्या नर्ह त्वे जातशतनोर्दोषाभावात् देवो ववर्षेत्य।
१७ ततः सोमदत्ताद्भिरर्भूरिश्रवाः शालज्ज्वलांतनयः १८ रामाजामदग्न्यः दशकन्यायामिति उपविचर
स्य वसेवीर्येण मत्स्यगर्भं दुत्यन्ना कन्या दाशैः कैवर्तैः पालिता अतो दाशकन्येति प्रसिद्धा सत्यं च त्वा २०

भा० ग०
न० टी०

४१

उंहाविंशेनुदिवोरासवंशमुक्तापुनर्गिताः अक्षवंशे जरासंधपार्थदुर्योधनादयः १ तस्य सोमकस्य पुत्राणां श
तेव भवतेषां जंतुर्ज्यैष्ठ्यः यवीयान्यसदः १ अजमीटस्यैव वंशोत्तरमाह ततः सवराणां कुतः ४ तस्य कृतिन
उपरिचरो वसुः ततो वसोः बृहद्रथा मुखं आदिष्ये ५ तानेवाह कुशावेति तस्मिन् प्रथमो वंशो तस्याप्यस्य

श्रीशुक उवाच सिन्धुपुत्रादिवोदासाश्च वनस्तस्मिन् नय सुदासः सहदेवो य सोमको
जंतुजन्मकृत १ तस्य पुत्रशतं तेषां यवीयान्यसदस्ततः दुषरो द्रौपदी तस्य धृष्टद्युम्ना
दयः सुताः २ धृष्टद्युम्ना हृष्टकेतुश्च भार्याः पांचालकाश्मे योजमीटसुतो ह्यन्यः अक्षः स
वराणस्ततः ३ तस्य त्वां सूर्यकन्यायां कुरुक्षेत्रे प्रपतिः कुरुः परीक्षितसुधनुर्जहर्निषधा।
श्वकुरोः सुताः ४ सुहोत्रो भर्तुधनुषश्च वनोपततः कृती वसुस्तस्योपरिचरो बृहद्र
थमुदवास्ततः ५ कुशां वमस्य प्रत्यग्रचेदिषाद्याश्च भूमिपाः बृहद्रथा कुशाश्चोभरद
वमस्तस्य तस्मिन् ६ जज्ञे सत्यहितोपत्यं प्रथमो वस्तस्मिन् जहः अन्यस्याप्रथमो यवीयान्
कस्मिन्नेव बृहद्रथात् ७ तेमात्रावदिरस्त्ये जराया चाग्निं संधिते जीवजीवेति क्रीडंत्या।
जरासंधो भवत्सुतः ८ ततश्च सहदेवो भर्तुमापि धृष्टुतश्च वाः परीक्षितेन पत्यो भर्तु
सुरयो नाम जाह्नवः ९ ततो विदूरथस्तस्मात्सार्धं भौमस्ततो भवत् जयसेनस्ततश्च यवी
राधिको नोपुतो ह्यभूत् १० ततश्च क्रोधनस्तस्माद्देवातिथिरमुष्य च अघासस्य दिक्षीप
भर्तुप्रीतस्य चात्मजः ११ देवापि शतं नुस्तस्य बाहीक इति चात्मजाः पितरा जं परित्यज्य देवापि
सत्यहितं प्रति योज्यं ७ जराया राक्षसा ८ यस्मात्सोमापेः क्रतुश्च वाः कुरोः पुत्रः परीक्षितेन पत्यः जाह्नवः जहोः
पुत्रः ९ अतो राधिको दपुतो भर्तुस्यार्थः १० तस्य प्रतीपस्य देवापि शतं नुवाहीकाः ११ ॥ ॥ ॥

॥

रामः

४१

साधयोगतंत्रचकारवार्हदीषवाः वहदिवोर्वंश्याऽमेदीर्घत्वमार्ध २६ सुपार्श्वकृतसुपार्श्वस्थयिता २७ प्राच्यक्षा
नोषदसंहिताजगोविभज्याध्यापितवान् अजमीढस्यवंश्याः प्रियमेधादयः केचिद्राक्षणावभ्रवुः वहदिसु।

अजीषव्योपदेशेनयोगतंत्रचकारह उदक्तेनस्तस्माद्ब्रह्मादीवार्हदीषवाः २६ यवीन
रोहिमीढस्यकृतिमोस्तुतः स्तः नाम्नासत्यधृतिर्यस्यदृढनेभिः सुपार्श्वकृत २७ सु
पार्श्वकृतसुमतिस्तस्यपुत्रः सन्नतिमोस्तुतः कृतीहिरण्यनाभाद्योयोऽप्राप्यजगोस्मयद
२८ संहिताः प्राच्यसाम्नावेनीयोत्तग्रापुधस्तुतः तस्यक्षेम्यः सुवीरोयसुवीरस्यरियुजयः
२९ ततोवहुरयोनामपुरमीढोऽप्रजोभवत् नलिन्यामजमीढस्यनीलप्रांतिस्तुतस्तुतः
३० शांतेः सुशांतिस्तस्यपुत्रः पुरतोऽर्कस्ततोभवत् भर्माश्वस्तनयस्तस्ययंचासन्मुद्र
त्वादयः ३१ यवीनरोवहद्विज्वः कापिलः संजयः सुताः भर्माश्वः प्राहपुत्रोमेधेचानोरत्
गापहि ३२ विषयाणामलभिमेऽतिथंचालसंहिताः मुद्रत्वाद्व्यनिर्वर्तंगोत्रमौहत्स
संहिते ३३ मिथुनेमुद्रत्वाद्वर्मादिवोदासः पुमान्भूत् अहल्याकन्यकाधस्याशतानंद
स्तुगोतमात् ३४ तस्यसत्यधृतिः पुत्रोधनुर्वदविशारदः शरहांस्तस्तुतोयस्मादुर्वशीद
श्रीनात्किलः ३५ शरस्तेवेऽपतद्वेतोमिथुनेतदभ्रष्टुमे तद्वृष्टाकृपयागृहाष्टतनुर्म
जयाचरन् क्लृपः कुमारः कन्याचक्राणयत्न्यभवत्क्षपी ३६ इति श्रीभा० म० न० वंशानुकी
तनेनामेकविंशतितमोऽध्यायः २१

प्रभृतयः कृत्रियाश्वेतिवंप्राहयमुक्तं तस्यैववंशांतरमाह नलिन्यामिति याव
क्षमाप्रिः ३० मुद्रलएकः यवीनरादयश्चात्स्वारः इत्येवमेव ३२ भर्माश्वः भर्माश्वपुत्रात्तमिथुनेनाभूत् तदेवाहदेवी
दासः पुमान् अहल्याचकन्यकेति ३६ इति श्रीनचमस्तुधदीकायामेकविंशोऽध्यायः २१ ॥ ॥ ॥

भा. ग.
न. टी.
३६

वितथं यमिचारसंभवात् तमात्मजं वितथं निरर्थकं ममता व्यसृजत् तस्या जघाहंतरे आदिजं प्रथमजं म
तुर्वीर्याज्जातमेव मुख्यमात्मजं मत्वा हस्यते जीतं तस्या जेत्यर्थः एवमया त्यक्तं मरुतो विभ्रत अविभरुः
तदेव मरुद्विः प्राप्नोषं भरतस्या न्वये वितथे सति दत्तः ३६ इति मवमस्कंधटीपिकायां विंशः २० एकवि
शेनुदौख्यतेः सतस्या न्वय उच्यते रंति देवा जमीटा देर्पत्रकिर्तिः प्रतन्यते १ भरतस्या न्वये वितथे स

चोद्यमाना सुदैरेवं मत्वा वितथमात्मजं व्यसृजन्मरुतो विभ्रन्तो यं वितथे न्वये ३६ ५
ति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे पुरुवंशानुकीर्तनविंशतितमोऽध्यायः २० श्रीभु
कउवाच वितथस्य सुता नान्यो देहस्तत्रो जयस्ततः महावीर्यो नरो गीर्जः संकृतिस्तु न
रात्मजः १ गुरुः पुरंति देवः सक्तः पादुने दन रंति देवस्य हि यशः प्रहामुत्र च गोपते २ वि
यदितस्य ददतो लध्वं लध्वं नुभुक्षतः निष्किंचनस्य धीरस्य सकुंदेवस्य सोदतः ३ व्यती
युरस्य चत्वारिंशदहान्यः पिवतः किल घृतपायससंयावतो यं प्रातरपस्थिते ४ कंछु
प्राप्तकुंदेवस्य हस्तज्ञा जावेपथोः अतिथिर्वाङ्मनाः काले भोक्तुं कामस्य चागमत् ५
तस्मै सद्यमजस्तोत्रमाहस्यं प्रहृष्टान्वितः हरिं सर्वत्र संययूय न्संभुक्ता प्रययौ द्विजः ६
अथान्यो भोक्ष्यमाणस्य विभक्तस्य महीपतेः विभक्तं यमजतस्मै च घृताय हरिं स्मरन् ७

ति दत्तत्वादितथसंज्ञो भरद्वाजः स च ब्राह्मणोऽपि भरतस्य दत्तयुत्रो ज्ञात इति तद्देशे नुक्रम्यते वितथा
स्य सुतो मनुः तस्माद्देहस्तत्र जयमहावीर्यनरगीः यच्च पुत्रावभूतुः १ वियदितस्य वियतो जगनादिवो
द्यमं विना देवा दुपस्थिते मेव वितं भोग्यं यस्य विषट्पायं प्राप्नुवद्विजयस्य तदेवाह उमुक्तोऽपि स तोलध्वं लध्वं ददतः
२ तत्प्रपंचय निष्किंचनस्योत्पारिषार्धैः यच्च दशभिः ३ अपि वितो जलपानमप्यकुर्वतः घृतदित्रयाणां देहं व्यतो

रामः

३६

वितथेयैर्यसतितदर्थं पुत्रार्थं मरुत्सोमेन योजेन यजतस्तस्य प्रसन्नाः संतो मरुत्सो भरद्वाजं नाम पुत्रमुयाददुःस
मर्षयामासुः ३६ मरुत्सुतं भरद्वाजागमप्रकारं दर्शयन्नाह अंतर्वह्निं गार्भिण्यां भ्रातृरुतं यस्यास्य पत्न्या ममतायां।
चौर्येण मेयुना यवकं दाचि त्वत्तो वदहस्यतिः तदा द्वितीयं गर्भस्यावकाशाभावात् क्रोशपूर्वकं गर्भस्थेन वारितः
ततः कुक्षौ बहस्यति रंधो भवेति तं गर्भं शङ्खावत्त्वादिभिर्यन्त्रैश्च ततो बहस्यतेः शयाद् गर्भस्थो दीर्घतमा अधाव
भव तेन ततश्चौर्येण प्रहारेण बहिर्भिः सारितं भूमौ पतितं सद्य एव कुमारो भवत तं च परकीर्णं जभर्तुः त्यागा
दिशं किं तां सतीत्यक्तु कामां ममतां प्रति सुराः एनं बहस्यते ममतायाश्च विचाररूपेण श्लोकं जगुः।

तस्येवं वितथेवं श्रोतदर्थं यजतः सुतं मरुत्सो मेन मरुत्सो भरद्वाजमुयाददुः ३६ अंतर्वह्निं
वैत्यां भ्रातृपत्न्यां मेयुना यवकं दाचि त्वत्तो वारितो गर्भं शङ्खावत्त्वं मवास्तु जतः
३७ तं त्यक्तु कामां ममतां भर्तुः त्यागविशं किं तां नाम निर्वचनं तस्य श्लोकमेनं सु
राजगुः ३८ मूढे भरद्वाजमिमं भरद्वाजं बहस्यते यातो यदुत्कापितरो भरद्वाजस्त

किमर्थं जगुः अत आहतस्य नाम निरुच्यते येन तंतं नाम निर्वचनेन बभर्त्त्यागशं कामयावर्तुमिति स्थः
तं पुत्रं सत्कायां तां ममतां बहस्यति राह हे मूढे इमं पुत्रं भरद्वाजा भर्तुर्विनेमीति चेत्तत्राह द्वाजं
कस्य हे त्रे अन्यस्या जीवित्येवं चाभ्याजातं अतस्तस्याप्ययं पुत्र इति न तस्मात्तमयशं केत्यर्थः एव
मुक्तासतीतं प्रत्याह हे बहस्यते त्वमिमं भरद्वाजं द्वाभ्यामाद्याभ्यामन्यायतो जातं अतो नाह मेका किनीम
राप्तीत्यर्थः यत्तयस्मादेव मुत्कापितरो ममता बहस्यतीति वदमानो पुत्रं परित्यज्य यातो ततो हेतो
रयं भरद्वाज इति पाठांतरे यस्य पुत्रस्य त्यागदुःखात्पितरो याता वित्यर्थः ३९ ॥ ॥ ॥

भा० ग०
न० टी०
३८

देवानामपि मायां वैभवमत्यगात् अत्यशेषं यतो गुरुं पृथग्हरिं आययौ प्राप्ताः तदंशं भवत्वात् मायवत्तर इति
पादे ह स्वेऽनुसारेण मायावतो ज्ञेयः हरिरेवासावित्यर्थः २२ मगा-अष्टगजान् भद्रमद्रमगादयोगजान्
मेवाः मज्जारेश्मस्य श्रुतिरदस्य आख्यानेकमणीतिकस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तु मज्जारेश्मतितीर्थ इति व्याचक्षुः
ते २२ पुरादेवा जित्वा ये सुरारसोकांसि रसात् लादि स्थानानि मेजिरे तैर्प्राणिभिर्वह्निभिर्देवस्त्रियोरसात् लनेन

त्रयस्त्रिंशद्व्यं ह्यज्वा न वद्वा विस्माययन् पान् दौर्लभ्यतिरत्यगान् मायां देवानां गुरुमाययौ
२८ मगा-अष्टगजान् भद्रमद्रमगादयोगजान् मेवाः मज्जारेश्मस्य श्रुतिरदस्य आख्यानेकमणीतिकस्मिंश्चित्कर्मविशेषे केचित्तु मज्जारेश्मतितीर्थ इति व्याचक्षुः
ते २२ पुरादेवा जित्वा ये सुरारसोकांसि रसात् लादि स्थानानि मेजिरे तैर्प्राणिभिर्वह्निभिर्देवस्त्रियोरसात् लनेन
जयेरिबलान् ३१ जित्वा पुरां सुरादेवान्ये रसोकांसि मेजिरे देवस्त्रियोरसात् लनेन प्राणि
मिः पुनराहरत् ३२ सर्वकामान् दुहन्तुः प्रजानां तस्य रोदसी समास्त्रिनवसाहस्रीं दितुं
चक्रमवर्तयन् ३३ सप्तस्रादलोकपालारब्धो मेधव्यमधिराङ्गुल्यं चक्रं चास्त्रवलिः
तैर्प्राणान् लब्धेत्पुनराहरत् ३४ तस्यासन्नपदैर्दभ्यः परास्त्रिस्त्रः सुसम्भताः जघ्नुस्त्वागभया
त्युज्जान् नानुरूपान्तीरिते ३५

ताः सतीः पुनराहरत् आनिन्ये प्राणिभिरन्येर्मनुष्यादिभिः सह नीता
इति वापि शरितियादेययोः सुराः तैर्नीता सतीः यद्वा परायादृताः अस्याप्यहरदित्यर्थः ३२ त्रिनवसाहस्रीः सा
माः सप्तविंशतिसहस्रवत्सरान् चक्रमेनाञ्जनीवा नारायणो शत्वा चक्रं सुदर्शनमेव वा ३३ तस्य वैराग्यगामो
क्षप्रकारमाह सशरीतमेष विचार्येति शेषः ३४ नानुरूपामत्स्यदर्शनमवतिभजोर्दिते सति च मिचारशुकाः घाः स्मा
रुपद्वीतीति न पात्युज्जान् जघ्नुः पुनः पुनः पुनराणां दर्शनमेव सादृश्यानुसंधानेन त्यजेन्नान्येषां त्पाशेन हतवत्यः

३८

किंचरेतोधाः रेतः सेक्तावंशकृतपुत्रीयमस्यपितरं ननु सितारयति तथा च ऋः पुंनमो नरकाद्यस्मात्पितरं त्रायते सु ।
तः तस्मात्पुत्र इति प्रोक्तः स्वयमेव स्वयं भवेति पोटंतरे मातृपित्रोः पुत्रे प्रतिविवादे यमस्यपितृ धर्ममिर्तो नु यमस्य स
भायाः सक्ताणां रेतोधा रेतः सेक्तापिते वधर्मणा विजित्य पुत्रं नयति ननु मातृक्षयः ततश्च भार्यापुत्रो स्वीकृतवानि
ति ज्ञेय १३ चक्रवर्तीव भवेति शेषः तस्य महिमो जीयते तदस्तेति श्लोका अजीगीता इत्यादि बहुचक्रत्या हरेरंशभुवः
अंशाज्जातेस्य १४ तत्र त्रिगुमिवाहचक्रमिति जंगायामनुलोमेयं चपंचाशतावाजिभिरीजं पुरोधाय पुरोहितं कृ ।
यमुनामनुचयमुनायां आनुलोम १६ अष्टाधिकसप्ततिमेध्यांश्चान्वंधं किंकुर्वन्वसुधने प्रकर्षेण ददत्सा ।

ई३

रेतोधाः पुत्रो नयति नरदेव यमस्यपितृ त्वं चास्य धाता गर्भस्य सत्यमाह शकुंतला २३ पितृर्गुण
रते सौ वै चक्रवर्ती महायशाः महिमा जीयते तस्य हरेरंशभुवो भुवि २४ चक्रं दत्ति गहस्तस्य
पद्मकोशोऽस्य पादयोः रजे महाभिषेकेण सोमिषिक्तो धिरादिभुः २५ पंचपंचाशतामे
ध्येर्गंगा यामनुवाजिभिः प्रापते यं पुरोधाय यमुना यामनुप्रभुः २६ अष्टसप्ततिमेध्यांश्च
न्वंधं प्रददत्सु भरतस्य हि दौर्ध्वं ते रणिः सा चो गणे चितः सहस्रं वेदं शोभस्मिन् ब्राह्म ।
रणागविभेजिरे २७

जीगणे प्रकृत्य गणवति देशेऽग्निं जितो भूत् यस्मिन् जितचयने देशे वा सहस्रं ब्राह्मणाः भरतेन भरिदोनेन दत्ता
गाः वक्ष्यः प्रत्येकं वक्ष्यं विभेजिरे विभज्य जगद्भुः चतुरशीत्यधिकं स्वर्गोदशसाहस्रैरेकं वक्ष्यं भवति तेषां हि हि
रायिणापरिव्रजान् कृष्णान् शुक्लदंतो मगात्पुत्रारं भरतो ददात्यतं वक्ष्यं सप्तधेति श्रुत्युक्तानि सप्ताधिकश
तं वक्ष्यं निष्ठीश्रुकेनोत्तरं श्लोकैश्चतुर्दशलक्षत्वेन संगृहीतानि अष्टात्कर्मणि मश्वारेति युतानि चतुर्दशेति ए
वं चतुर्दशलक्षानां सप्ताधिकशतभागो वक्ष्यं सप्तधेति श्रुत्युक्तं भवति श्यं च वक्ष्यं सप्तधेति श्रुत्युक्तं भवति चतुर्दशानां ल
क्षाणां सप्ताधिकशतशकः वक्ष्यं चतुरशीत्यग्रसहस्राणि त्रयोदश २७ ॥

तस्यादर्शनेन प्रमुदितः अतएव सन्निवृतः परिश्रमो यस्य १२ योरवासीचेतो न ह्यधर्ममते अतो मच्चैतसस्त
धिरमणा देवाहं त्वाराज्यं त्वया वीर्येण १३ विश्वामित्रस्यात्मजाः हं मे न कथा जाता तथा च स्वर्गं गच्छत्याश्रित्य ।
तो अतो राजन्यकमेवाहमित्यर्थः १४ किं करवामेत्यादिवाक्यात् तदभिप्रायेणाह उपपन्नमिति १५

वभाषेतां वरा रोहां भट्टैः कतिपयैर्वृत्तः तद्दर्शनं प्रमुदितः सन्निवृतः परिश्रमः १० यत्र
अकामसंतपः प्रहसंश्चत्वायागिरा कात्वेकमलपत्राच्चिकस्यासिद्धद्वयगमे ११ किंस्ति
चिकीर्षितं त्वन्नभवत्यानिर्जनेवने व्यक्तं राजन्यतनयावेत्यहं त्वासुमध्यमे १२ नहिचेतः पो
रवाणमधर्ममते क्वचित् १३ शकुंतलोवाच विश्वामित्रात्मजा बाहं त्यक्तो मे न कथावने
वेदे तद्गवां कर्णवीर्यं किं करवामते १४ आसतां ह्यरविं दाह्य गच्छतामहं गोचनः भुञ्ज
तां संति निवारा उक्षतां यद्विरोचते १५ दुःखं त उवाच उपपन्नमिदं सुभुजातायाः कुशिका न्यये
त्वं ये हि कान्ते राज्ञो कन्यकाः सदृशं वरं १६ उमित्युक्ते यथा धर्ममुपधमे शकुंतला गांधर्ववि
धिना राजा देशकालविधानवित् १७ अमोघवीर्यो राजर्षिर्महिषावीरमादधे ज्वाम्भूते स्वपुत्रं
यातः कालेनासृतसासुते १८ कण्वः कुमारस्य वने चक्रे समुदिताः क्रियाः बहून्मृगं देतुरा
सां क्रीडन्ति स्म सवालकः १९ तंदुरत्ययविक्रान्तमादाय प्रमदोत्तमा हरं रंशांशं संभृतं भर्तुरिति
कमागमत् २० यदा न जगद्देराजीमार्पायुत्रावा न हि तौ जगत्सर्वभूतानां खेवाणां हांश
शिरिणी २१ माता भस्त्रापितुः पुत्रो येन जातस एव स भरस्वपुत्रं दुःखं तमावमं स्थाः शकुंतलां २२

गांधर्वविधिना मिथः समग्रवर्तकेण १३ दुरत्ययविक्रान्तं विक्रमं गायस्य २१ भस्त्राचर्मपात्रं तद्वत् माता आ
धारयामि पुत्रे वतु पुत्रः तत्र हेतुः येनेति आत्मा वेपुत्रमानसीति प्रकृतेः भरस्वपुत्राणां अनेन भरतनाम निरुक्तं २२

प्रस्तोभमेवाह परिहासमिवेति यहा प्रस्तोभं निचति मार्गे प्रोत्साहनं मेने २७ कथं समावेश्यतदाहनमश्तिना
मनादिभिः समावेश्येत्यर्थः अकोवानमस्तुरोति ३० इति नवमेऽकोनविंशतितमः १२ विंशेऽपि तत्प्रसादात्तरा।
जासनमहोन्नतेः परोर्वशेतुदौर्ध्वं तेर्भरतस्यैव ते यशः १ तत्सुतः अहं यातेः सुतः ३ धर्मयुजसस्येयुजस
अकृत्वा गाथां देवयानीमेने प्रस्तोभमात्मनः स्त्रीपुंसोः स्निहैवैह व्यात्यरिहासमिवेरितं
२७ सासन्निवासं सुहृदं प्रयाणामिव गच्छतां विज्ञाप्येत्सरतं ज्ञातां प्रायाविरचितं प्रभोः
२५ सर्वत्र संगमस्तज्यस्व प्रौढस्येन भार्गवी कृष्णिमनः समावेश्य व्याधुनोऽस्त्रिंशमात्मनः २८
नमस्तुभ्यं भगवते बामुदेवाय वेधसे सर्वभूताधिवासाय शंताय कृते नमः २७ इति श्रीभा
गवते महापुराणे नवमस्कंधे ययातिचरितमेकोनविंशोऽध्यायः १२ श्रीभुकुडवाच परोर्व
शं प्रवक्ष्यामि यत्र जातो सिंभारत यत्र राजर्षयो वंश्पावृक्षवंश्पाञ्चजज्ञिरे १ जनमेजया ह्य
भूत्सरोः प्रचिन्वास्तत्सुतस्ततः प्रवीरोऽयनस्यैव तस्माच्चारुपदो भवत् २ तस्य सुहृदभूत्सु
त्रस्तस्माद्भृगवस्ततः संयातिस्तस्याहं यातीराद्राश्वस्तत्सुतः स्मृतः ३ इते युस्तस्य कुक्षेयुः
स्थंडिलेयुः कृतेयुकः जलेयुः संततैर्युजसस्य व्रते यवः ४ दशैतेऽसुरैः पुत्रावनेयुज्जाव
मः स्मृतः घृताच्यामिद्रियाणीव मुरखस्य जगदात्मनः ५ इते योरंति भारो भूयस्त्रयस्तस्यात्मजानप
सुमतिर्ध्रुवो प्रतिरथाः कसेवाः प्रतिरथात्मजः ६ तस्य मेधातिथिस्तस्मात्प्रस्कृत्वा ह्यदिज्ञातयः ७
त्राभस्तुमतेरेभ्यो दुष्कुंतस्तत्सुतो मतः ७ इः खंतामगयायातः कृत्वा अमपदंगतः तत्रासीनास्वप्र
भयामेउषंतीरमागमिव बिलोक्तसद्यो मुमुह देवमायामिव स्त्रियं ८ ते युजसस्य व्रते यवः ९ वनेयुज्जा
वः स्मृतः एवं दशैते इते युजसस्य रौद्राश्च स्य घृताच्यामस्यरसिपुत्रा जाताः अस्तरसथतिष्ठन्ती सप्तम्यर्थवर्तित्वेह

रोधसितदेविषाणाग्नेरामदादिकमुद्गततीर्थनिर्गमायमार्गव्यधत ४ वद्व्यतिशर्मिष्ठाप्रमुखाः कामयामासुः
 कान्तप्रतिकामिनीः कामवत्यः ५ पीवानेष्टमश्रुलं श्रमश्रुवद्वलरतिसमर्पमित्यर्थः मीढासरेतः सिकारं
 जाभेकोविदे अतएवप्रेष्टनावबुध्यतनान्वबुध्यत ६ स्वामिनमितिमुक्तामिप्रायेणाह ८ इतिविडाकारं।

तस्याउद्धरतोपायंवस्तः कामीविचिंतयन् व्यधततीर्थमुद्गत्यविषाग्नेरारोधसि ७ सो
 तीर्थकृणात्सुश्रोणीतमेवचकमेकिल तयावत्तंसमुद्गोष्यवद्वोजाः कान्तकामिनीः ४
 पीवानेष्टमश्रुलंप्रेष्टमीढांसंजाभकोविदे सएकोजवद्यस्तसावद्वीनारतिवर्धनः ६
 रेमेकामग्रहग्रस्त आत्मानंजावबुध्यत तमेवप्रेष्टतमपारममाणमैजान्यया विलोको
 रूपसंविग्नानामध्यस्तकर्मतत् ७ तंदुर्हंदेसुहृदुपकामिनंक्षरासौवदं इन्द्रियाराम
 मुस्तज्यस्वामिनेदुःखिताययो ८ सोपिचानुगतः स्त्रेणः कथयास्तांप्रसादितं कुर्वन्निदि
 विडाकारंजाशकौत्यप्यसंघितं ९ तस्यास्तत्रदिजः कश्चिदजास्वाम्यश्चिनदुष्वा लवं
 तद्वधगाभयः संदधेयीययोगवित् १० संवद्वधगाः सोपिद्यजयाकूपलध्वया कालेवद्वतिथं
 भदेकामेनीद्यापिनुष्यति ११ तयाहकथयाः सुभुभवत्याप्रेमपत्रितः आत्मानंजाभिज्जनामिमो
 हितस्तवमायया १२ यत्यप्यिवात्रीहियवाहिरण्यपरावः स्त्रियः नदुह्यतिमनः प्रीतिपुंसः का
 महतस्यते १३ नजानुकामः कामानीमुपभोगेनशान्यति हविषाकृतमवलोवभूषणवाभिबर्धते १४

वस्तुजातिशब्दप्रसादयितुं ९ वधगामश्चिनतजरयासंभोगासमर्पमकरोत् अर्थयस्वपुत्राः कामभोगाययोगवि
 त्तयायज्ञः जराव्ययः संप्रसादासेनरक्तिशक्तिंददावित्यर्थः १० कूपलध्वयासहकामैः सेव्यमानैर्ननुष्यति
 ११ ननुतर्हिपुनरपिबहवोविषयाः सेव्यतांततोमनसिप्रीतेसतिकोमोयशांत्यामोहोनिवर्ततेतिचेत्तत्राहयादिसि

इति
 तिव १७
 तिनपरयंतिलहविषाघतेनकृतमवलोवभूषणवाभिबर्धते १४

भा० ग०
न० टी०

३६

तर्हि कदाकेनाप्येन वामनसः संपूर्णा प्रीतिः स्यात् यथा कामो यशमः स्यादित्यत आह परे तिस्रिभिः अमेगलं भावंरा =
गदेषादिवेष्ये दः खानि नितरां बहतीति तस्यात् १४ स्त्रीसन्निधाने तु सर्वथा न्याज्यमित्याह मात्रेति अविविक्तं स =
कीर्णमासनयस्यसः कथंति आकथंति १५ ननु तस्मात्प्रागप्यातिदुष्करत्वात् कथं त्रय्यणिमनसं आधानं स्या

यदानकुस्तेभावंसर्वभूतेष्वमेगलं समदृष्टे स्तदायुंसः सर्वाः सुखमयादिशः १३ यादुस्त्य =
जादुर्मतिमिजीर्यनोयानजीर्यते तोलसादुःखनिवहोशर्मकामोदुतेत्यजेत् १४ मात्रास्वस्त्री
दुहित्रावानाऽविविक्तासनो भवेत् बलवानिद्रियगतामोविहां समयकथंति १५ पूर्णावेष
सहस्रमेविषयान्सेवतोऽसक्तत् तथापि चानुसवनं हृत्प्रातेषु यजायते १६ तस्मादे
तामहं त्यक्त्वा त्रय्यणिमाध्यायमानसं निर्द्वंद्वो निरहंकारचरण्यामिषजोऽसह हृद्यं प्रकृत
मसदुद्धानानुध्यायेन्न संविशेत् संसृते चात्मना शचतत्र विद्यान्स आत्महृक् १७ इत्यु
त्कानाद्रो जायात दीय परवेवयः दत्त्वा स्वजरसं तस्मादाददे विगतस्य हः १८ दिष्टि २३
दक्षिणपूर्वस्यां दुःखं दक्षिणातो यदं प्रतीचानुर्वसुं चक्रउदोचामनुमीश्वरं २० नम
उलस्य सर्वस्य पुरुमहं नमं विभुं अभिषिच्य अजास्तस्य वशीष्याप्यवने ययौ २१ आसे
विते वर्षे पृगान्स्वर्गं विषयेषु सः ह्योनमुमुचे नोऽं जातयत्तद्वदिजः २२ सतत्र निम
तसमस्तसंग आत्मानुभूत्या विधुतत्रिलिङ्ग परमलेत्रय्यणिवासुदेवे लभे जातिभागवती

तत्राह दृष्टमिति नो नानुध्यायेन्न संविशेत् नचोपयुंजीत तत्र दृष्टप्रतयोरनुध्यानादौ स आत्महृत्प्रवति।
१८ तस्य परोर्वशीष्याप्यित्वा २१ विषयेषु शब्दादिषु आसे विते स र्गविभुं द्रियं सुखं मुमुचे तस्याज यदा।
विषयेषु आसे विते सेवाकारिते यस्माद्रियाणां वर्गे मुमुचे तस्यैव तस्यैव २२ विधुत निरस्तत्रिगुणात्मकं लिङ्ग

प्रतीतिः प्रतीतिः
प्रतीतिः प्रतीतिः

रामः
३६

भा० ग-
न- टी
३५

सुजुषेसेविनवान् ४४ यथोपजोषं यथाप्रीतिजुषे ४५ नानावभातिषावद्विष्टिं यत्तिः तदुपरमेनाभातिस्व
प्रमायाभ्यां सहितो मनोरथा इवेत्यपि ४८ मनःसुखं कामो जीवो धीर्योः कुत्सितेः पराङ्मुखो रिरिष्टोः ५०
इति नवमेष्टादशः १८ उन्नविशेषातिः स्वचेष्टितं न न्नजो यम देवयानीं समाज्जायविरक्तो मुक्तिमाप्नोति ३

इति प्रमुदितः परः प्रत्यग्गृहाजरोपितुः सोपितहृषसाकामान्यथा ४५ सुजुषेन य ४६
सप्रदीपवतीं सम्पत्कितवर्णालयन्त्रजाः यथोपजोषं विषया नुजुषे ४५ देव
यान्यथानुदिनं मनोवादेहवस्तुभिः प्रेयसः परमाप्रीतिमुवाह प्रेयसीरहः ४५ अथ जय
ज्ञपुरं यं क्रान्तिभिर्भरिदित्तोः सर्वदेवमयं देवं सर्वदेवमयं हरिं ४७ यस्मिन्निदं विरचितं
यो मीवजलदावलिः नानावभातिनाभातिस्व प्रमाया मनोरथाः ४८ तमेव ददिवि।
न्यस्यत्वा सुदेवं गृहाशयं नारायणमगीधां संनिराशीरजयस्त्रभुं एवं वर्यसहस्राणि म।
मः प्रेयै मनस्सुखं विदधानोपिनात्तप्यत्सार्बभोमः कुदिदिष्टः ५० इति श्रीभाग
वते महापुराणे नवमस्कंधे यथातिचरिते अष्टादशीध्यायः १८ श्रीशुक उवाच
स इत्यमाचरन् कामान् त्रैतोयहवमात्मनः बुद्धा प्रियापैनिर्विस्त्रागया मेतामगायत १
श्रुत्वा भार्गवसं गाथां प्रीतिं चरितो भुवि धीरा यस्यानुशोचति वने गामनिवासिनः २ व
स्तुको वने कश्चिन्निचिन्वा न्निप्रममात्मनः ददर्श कूये यतितां स्वकर्मवशात् प्रजाम् ३ ॥

१ भुक्तभोगमर्जाहास्यन्नजवदत्तमात्मनः विउं वयन्त्रियामाह निर्वेदपितुमात्मवान् २ कामानाचरन्
पभुं जानः प्राद्यामिति हासं मद्धिनेन माह शोनाचरितामनुष्ठितां मद्धिधस्याचरितं यस्यामिति वायस्पृगा मनिवा
सिनः काभिन्नो मद्धिधस्याचरितस्य स्थिता धीराः शोचति तस्य गाथां श्रुत्वा आत्मानमनुलक्ष्या हवस्तु शोना

अजाभितिवने संसारे प्रियं विषय ३

आसुर्याः शर्मिष्ठायाः भर्तृश्रकाशात् ३३ उपमंत्रयन् प्रसादयन् विष्कतं रूपं करोतीति तथा ३५ ते दुहितृकामै
 रद्याप्यत्तप्तोष्मिकामानो भोगैरिति वा शुक्रः आह तर्ह्योभिधास्पति अभितो धारयिष्यति न स्पवयसा कामं वयस्य
 स्पतो यथेच्छं जराव्यत्ययं यातु व्यत्ययनापनोमिति वा यदा व्यत्यस्यति छेदः तां जरां व्यत्यासंगमयेत्यर्थः ३८
 यदुंचतुर्वर्षं पुत्रे वदेव यानी व्यजायत दुष्टं चानुचपूरं च शर्मिष्ठा वार्षपर्यणी ३२ गर्भसं
 भवमासुर्या भर्तृविज्ञायमानिनी देवयानी पितुर्गर्हं यथोक्तो धविमूर्ध्निता ३३ प्रियो मनुज
 तः कामावचोभिरयमंत्रयन् न प्रसादयितुं शक्येयादसंवाहनादिभिः ३४ शुक्रस्तमाह
 कृपितः स्त्रीकामो न तत्पूरय त्वां जराविश्रान्तं मंदविरूकरणी नृणां ३५ यथातिरुवाच यथ
 अतप्तोऽस्य ह्यकामानो ब्रह्मन् दुहितरस्मिन्ते ३६ शुक्र उवाच व्यत्यस्यतो यथा कामं वयसा
 योभिधास्पति इति लब्धव्यवस्थानः पुत्रं ज्येष्ठं यथा च त ३७ यदा तात प्रतीक्षे मां जरां देहि
 निजं वयः मातामहकृतां वत्सनत् प्रोविषयेष्वहं वयसा भवदीयेन रस्येकति यथाः सभाः ३८
 यदुरुवाच नोत्सहे जरा सा स्यातु मंतरा प्राप्नयातव अविदित्वा सुखं ग्राभ्यं वेत्तु स्यं नेति पूर
 यः ३९ त्वं शुक्रो दितः पित्रा दुष्टं ज्ञातुं श्रमं भारत प्रत्याचरस्व रधर्मं ज्ञातुं नित्ये नित्यबुद्ध
 यः ४० अथ छत्तनये पूरं वयसो न गुणाधिकं न त्वमग्रज बह्वत्समा प्रत्याख्यातुमर्हसि ४१
 पूरु रवाच को नु लोके मनुष्ये द्रुपितु रत्नकृतः पुमान् प्रतिकर्तुं तमायस्य प्रसादादहं दतेप
 रं ४२ उत्तमं जिते तै कुर्यात्सोक्तकारी च समध्यमः अधमोऽग्रदया कुर्यादकर्तोच्चारितं पितुः ४३
 इति लब्धव्यवस्थानं जराया व्यवस्थिति र्येन सः ३८ यतो न धर्मज्ञाः अनित्ये च यो वने नित्यबुद्धयः ४० त्वं जरां
 किं यहीष्यसा स्य यत्तत् प्रत्याख्यातं मा कृथा स्यादहं न त्वमिति ४१ आत्मकृतः स्वदेहकर्तुः प्रत्ययकारं कर्तुं को नु त
 मः ४२ तथापि पितु र्यज्जिते तै कुर्यात्सोक्तकारी च समध्यमः यस्व अग्रदया कुर्यात्सोध्यमः अकर्ता पितु

यथ

॥

यः ४३ ॥

भा.ग.
नं.दी.
३४

अशास्त्रीयत्वादनभिप्रेतमपि दैवमोक्षं तं तु द्वातद्वतंतस्यासकामं स्वमनश्चतुर्द्वान्त्यधर्ममदीयं मनः प्र
विशेदिति तस्यावचः प्रतिजग्राह श्रीगीतक्तवान् १३ शर्मिष्ठासंबोधोपि देववशादेवाभवोदिति दर्शयन्नाह ग
तेराजनीतिनवभिः उक्तमित्युक्त्यादिकृतकूपप्रवृत्त्यादिकायोत्तमसुखवृत्तिं २५ प्रत्यानीकादेवास्तेविवेति

यथातिरनभिप्रेतं देवो धर्मतमात्मनः मनस्तुत इतं बुद्धौ प्रतिजग्राह तद्वचः २३ गते
 राजनि सावरे तत्र स्मरदत्तोपितुः न्यवेदयत्ततः सर्वमुक्तं शर्मिष्ठाकृते २४ दुर्मना भग
 वा न्काव्यः पौरोहित्ये विगर्हयन् स्तुवन् चोत्तं च कावोत्तौ दुहन्त्रा स यो पुरात् २५ वधपर्वी
 तमाज्ञाय प्रत्यनीक विवक्षितं गुरुं प्रसादयन् स्पर्धापादयोः पतितः पथि २६ क्षाणार्धम
 शुभं गवाश्रिष्यन्वाच भगवः कामोऽस्याः क्रियतां राजनैतां त्यक्तुमिहोत्सहं २७
 तप्येत्पवस्थिते प्राह देवयानी मना गतं पित्रा दत्ताय तोयास्ये सानुगाया तु मामनु २८ स्वा
 नांतत्संकटं वीक्ष्य तदर्थं स्यञ्जो रवं देवयानीं यथं चरन्ती सदस्त्रेणादा सवत् २८
 नाद्रुषाय सुतां दत्त्वा सह शर्मिष्ठा योशना तमाहराज शर्मिष्ठा माधास्तस्येन कर्हिचि
 त् २९ विलोक्योशानसीं राजन शर्मिष्ठा सप्रजां क्वचित् तमेव वच्रेरहसि सरयाः
 पतिश्रुतौ सती ३० राजयुत्रार्थितो यस्य धर्मचावेक्ष्य धर्मवित् स्मरन्मुक्तवचः ।
 कालेदिष्टमेवाभ्यपद्यत ३१ ॥

नो विवक्षितमिति वा २६ सा नुगा सखी सहिता शर्मिष्ठा मामनुयाति २७ ततस्तानिर्गता तच्छ्रुत्वा
कटे लील्यत तस्मादवस्थिता दर्शय प्रयोजनस्य गौरवदीप्त २८ तत्प्रेमाधानो युगल इत्यर्थः २९ अथ
स्याथ मरुत्काले प्रार्थना तस्याः कामपूरणार्थमवस्थाप्य कस्य च श्रमसरन्दिष्यदेव प्रापितमेव तत्संग

हृ१

3211

तन्मनुकामतद्व्यर्थः

रामः

PM

अन्यायमेव च शृणोन्वर्षणवर्षानेन न कति यैरिति त्रिभिः घेत्वा द्वाणाः परस्परं सौम्यं मुखं मुखं दुःखं न त्वेन
त्यभिहारत्वेन चेत्त्रयः १३ तस्यैः ज्योतिर्वैद्विपेयावेदमार्गः तदेव त्रयोदशमात्रे मेव तावत्पुन्यं तत्रापि ब्रह्म
भूजवश्रस्याश्रयिताः शिष्यः एवं सत्यं पित्रस्माभिर्धर्म्यं वासं शयनं सती धृतवती १४ निषिद्धं यं प्रा
येरिदंतयसास्वच्छं मुखं पुंसः परस्य ये धार्यते येरिह ज्योतिः प्रावः यं याश्रदृष्टितः १२
यान्वदंत्युयतिष्ठते लोकनाथाः सुरेश्वराः भगवानपि विष्वात्मा यावनः श्रीनिकेत
नः १३ ब्रह्म तत्रापि भूजवः शिष्यास्यानः पिताः सुरः अस्मद्धार्यं धृतवती प्रह्लादेव दामि
वासती १४ एवं क्षियतीं शर्मिष्ठा गुरुपुत्री मभायत रुषाश्वसं स्युरंगी बधार्थिता दधद
छदा २५ आत्मवत्तमविज्ञायकस्य सेवहृमिच्छुकि किं न प्रतीक्षसे स्माकं गृहान्व
त्विभुजो यथा १६ एवं विधेः सुयस्वैः क्षिप्वाचार्यसुतां सतीं शर्मिष्ठा प्राक्षिपत्कृपे
वास आदाय मन्युना १७ तस्यां गता यां स्वर्गं हं ययातिर्मज्जयां चरन् प्राप्नोयद्दृष्ट्या
कृपेजलार्थी तां ददर्श ह १८ दत्वा स्वमुतरं वासस्तस्यै राजा विवाससे गृहीत्वा पा
णिना यागागुज्जहार दया परः १९ तं वीरमाहोशनसो प्रेमनिर्भरया गिरा राजंस्त्वया ग
हीतो मेया गिराः परपुंजय २० हस्तग्राहोः यो मा भूद्गृहीतायास्त्वया हि मे एष ईश कृतो वी
रसंबधो नोनयोरुखः २१ यदिदं कृपलग्न्यायाभवतो दर्शनं मम न ब्राह्मणो मम बिताहस्त
ग्राहो महां भुज कचस्य बार्हस्पत्यस्य शायाद्यमशयं पुन २२ ॥ तिलोमसंबधप्रतिचेतनाह एषः ॥
नि ब्राह्मणमेव त्वं वशीहि किमनेनाग्रहेणोति चेत्तत्राह न ब्राह्मण इति वदस्यतेः सतः कचः अज्ञानं तस्य जीवन्तो
विद्यामध्यगान् ततो च देवयानीयति चक्रे सच गुरुपुत्री मम पूज्यति नता मुदवहत् ततश्च कुपिता सती ॥

भा० ग०
न० टी०
३३

अथादशेययातेस्तुनात्रस्यकचोच्यते यस्यपंचस्यपुत्रेषुकनीयानग्रहीजरां १ तस्यराज्यस्यपरिणामंअनपीव
हत्वेवेतीति तथा २ तत्रहेतुः यन्नेतिस्थानात्स्वगीत द्विजेरास्त्यर्धमिः ३ यवीयसोभ्रातृनादिशतकोचस्यशुक्र
स्यचषयवर्णाश्वकन्याभ्याकृतदारः सन् ४ नप्रतिलोमातादोषः ईश्वरघटनादितदशीयन्कथाग्राह एकदत्ता।

श्रीशुकउवाच यतिर्ययातिः शर्यातिरायतिर्विधतिः कृतिः षडिमेनद्वयस्यासन्निद्रियागी
वदेहिनः १ राज्ञेनेष्टयतिः पित्रादन्तस्यरिणामवित् यत्रप्रविष्टः पुरुषआत्मानेनाव
बुध्यते २ यितरिभ्रंशितेस्थानादिद्राण्याधर्षणाद्विजेः प्रापितेजीरत्वंवेद्ययातिरभवन्त्यः ३
चतस्रघ्वादिशुद्धिस्तुभ्रातृभ्रातायवीयसः कृतदारोजुगोपोर्वाकाव्यस्यव्यषयवर्णाः ४ श्री
राजोवाच ब्रह्मर्षिर्भगवान्काव्यः क्षत्रवेधुश्चनारुषः राजन्यविप्रयोः कस्माद्विवाहः प्रति।
लोमकः ५ श्रीशुकउवाच एकदादानवेंद्रस्यशर्मिष्ठा नामकन्यका सखीसहस्रसंयु
तागुरुपुत्राचभामिनी ६ देवयान्यापुरोद्यानेयुष्मिन्तदुमसंकुले व्यचरत्कलगीतालिन
लिनीपुलिनेवला ७ ताजलाशयमासाद्यकन्याः कमललोचनाः तीरेन्यस्यदुकूला
निविजहःसिंचतीर्मिथः ८ वीक्ष्यव्रजंतंगिरिशंसहदेव्याव्यवस्थितं सहसोतीर्थवासोसि
पयधुर्वीदिताःस्त्रियः ९ शर्मिष्ठाऽजानतीवासोगुरुपुत्राःसमव्ययत् स्वीयंमन्वाप्रकु।
पितादेवयानीदमव्रीत् १० अहोनिरीक्ष्यतामस्यादास्याःकर्मत्वसंप्रतं अस्मच्छयंधतव
तीशुनीवहविरध्वरे ११

दिना प्रतिजग्याहतद्वचस्पतेनगुरोः शुक्रस्यपुत्रादेवयान्याचव्यचरदितिह
योरन्ययः ६ कलगीताअलमोययुतानिनलिनीपुलिनानियस्मिन् पुरोद्यानेअवलाशर्मिष्ठा ७ सिंच
ताःसिंचत्यः ८ अजानतीस्वीयंमन्वागुरुपुत्रावासःसमव्ययत्पयधात्असंप्रतंअन्याप्यम् ११

रामः

३३

सेततिसंसः सत्यकेतो धृष्टकेतुः ८ तस्मात्सुकुमारः तस्माद्दीतिहोत्रः तस्य भर्गः अतो भर्गो त् भार्गवमिन्द्रः ९ काश्यपः काशोर्वश्याः काशोः श्रियतामहस्यक्षत्रवृद्धस्यान्वये अयेते योतीति तथा ततः अनेन सः शुद्धोज्ज्वलः ११ कृत

सुखि बर्षसहस्राणि सुखि बर्षशतानि च नालकी दयरो राजन्मुभजे मेदिनीं युवा १ अल।
 की संततिस्तस्मात्सुनौ यो य सुकेतनः धर्मकेतुः सुतस्तस्मात्संकेतुरजायत ८ धृष्टकेतुपिता १२
 तस्मात्सुकुमारः द्वितीयश्चरः वीतिहोत्रस्य भर्गो तो भार्गवमिन्द्रः ९ इतीमिकाशयोम
 याः क्षत्रवृद्धानुयायिनः रंभस्वरभसः पुत्रागभीरश्चाक्रियस्ततः १० तस्य क्षेत्रे वृक्षजज्ञे
 गुवंशमनेन सः शुद्धस्ततः शुचिस्तस्मात्त्रिककुटुम्बसारथिः ११ ततः शान्तरया जज्ञे कृतक
 त्यः स आत्मवान् रजः पंचशतान्यासन् पुत्राणामभिषेजसां १२ देवैरभ्यर्पितो देत्यान्वृत्ते
 द्राया ददाहिं इंद्रस्तस्मै पुनर्देत्वा गृहोत्वा चरणै रजः आत्मानमर्पयामास प्रह्लादाद्यरिशं
 कितः १३ पितर्युपरते पुत्राया च मानाय नोददुः त्रिविधं यमं देहाय यज्ञभागांस्तमाददुः १४
 शरणाह्वयमानेनो बलभित्तनयान्न जेः अवधीभूदंशितान्नागीन् नृकश्चिदवशेषितः १५ =
 कृष्णात्प्रतिः क्षात्रवृद्धात्सजयस्तत्सुतो जयः ततः कृतः कृतस्यापि जज्ञे हर्षवर्णो नृपः १६ १
 सह देवस्ततो हीनो जयसेनस्तुतस्तुतः सेकतितस्तस्य च जयः क्षत्रधर्मी महारथः १७ क्षत्र
 वृद्धान्वयाभ्यां मे शुक्लवप्यनाहुमान् १८ इति श्रीभाग० म० न० आयुवंशः सप्तदशोऽध्यायः

कृत्यसः यतः आत्मवान् ज्ञानी अतः पुत्रोत्पादनं न कृतवानित्यर्थः तेषामभिभ्रंशा यशुरणा वृहस्पतिनाभि
 चारविधानेनाग्नौ हव्यमानेन सति सिंहावलोकनेनाह क्षात्रवृद्धोत्पात्तस्याप्रतिः प्रतेः सजयः १८ इति श्री
 नवमस्कंधोपिकायोऽष्टदशोऽध्यायः १७ ॥ ॥ ॥

भा० ग०
न० दी०
३२

हेकुशिका एव देवरातः वोपुष्मदीयः कौशिक एव यतो वीरः मत्पुत्रः तमेन मन्वितः अनुगच्छत अन्ये चायका
यस्तस्य सुता आसन् ३५ उयसं हरति एवमिति एकैः शत्रूः एकैः पुत्रत्वेन स्वीकृतं तस्यै
वैकौ शिकजोत्रं पृथग्विधेनेनाप्रकारजातं तच्च प्रवरातरमायन्तं प्राप्नोति यस्मात् एव देवरातज्येष्ठत्वेन तस्य
कल्पितं ३६ इति नवमेऽध्यायः १६ आयोः सप्तदशेऽध्याये पुत्रस्य पंचसु सुतेषु तत्र वच्चादिवनुक्ती

एष वः कुशिका वीरो देवरातस्तमन्वितः अन्ये चायकहारी तजपुत्रसुमहादयः ३५ एवं कौ
शिकजोत्रं नृवैश्वामित्रैः पृथग्विधं प्रवरातरमायन्तं तद्विचित्रं विचित्रं ३६ इति श्रीमा
जवते महापुराणे नवमस्कंधे श्रीपरशुरामचरिते द्यौः उशोऽध्यायः १६ श्रीशुक उवाच यः
पुंरवसः पुत्रप्राप्तिस्तस्याभवन्सुताः नहुषः क्षत्रवत्सुतस्य सन्सुहोत्रस्य सन्सुजातस्यः २ कौशिकः कु
शोमस्य सन्सुतिगत्समदादभूत् अनकः शोभको यस्य बहूच प्रवरो मुनिः ३ काश्यपस्य का
शस्तस्य पुत्रो राष्ट्रो दीर्घतमः पिता धन्वंतरिर्दीर्घतमस्य आयुर्वेदप्रवर्तकः ४ यज्ञभृगो
सुदेवो शः स्मृतमात्रातिनाशनः तस्य पुत्रः केतुमानस्य जज्ञे भीमरथस्ततः ५ दिवोदासोऽयुमो
स्तस्मात्प्रतर्हन् इति स्मृतः स एव शत्रुजिह्वस्तत्र ध्वज इतीरितः तया कुवलयो ज्ञेय इति प्रोक्तो ल

वंशवर्त्मने ३७ श्रीकृष्णवक्त्रारप्रस्तावाय वंशानुक्रमणमत्मादिक्रमेण प्रकांतमिति ग्रन्थे चोक्तं स्यावता
रस्तस्य वंशोऽतिविततत्वादेते निरूप्यते अतः पुंरवसः पुत्राणां पंचानां कनिष्ठानां वंशानुक्तेदानीं प्रथमस्य वं
शमाह्वयति एवं नहुषस्य याति यदुः प्रथमं तिष्ठति यदुः १ क्षत्रवत्सुतस्य २ दीर्घतमस्य पिता ३ स्मृतमा
त्रावर्तिरो जदुः रं वंशायतीति तथा ततः प्रतर्हनादिशब्दाच्चात्सुमतेः सकाशादलंकीदयः ६ ॥ ॥

तत्कृतोभ्युवंशभवस्यदेवरातस्यकौशिकप्रवरत्त्वमित्याशंक्यतदुपपादयन्नाह उत्रं कृत्वेत्यादिभावसमाप्तिर-
 र्थमजीगर्तः सुतत्वेन मध्यमत्वेन पितृभ्यां ममतां विहाय विक्री तत्त्वात् स्पष्टपया सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यता-
 मिति २९ एतदेवस्य यत्पितुं विशिनष्टि यश्चिदाभ्यां मुमुचे मुच्यत ३० भार्गवोपि गाधिसुताय धेवं शजे सुदेवरा-
 त इति ख्यातः ३१ ततस्त्वज्येष्ठत्वे कुशलं मे निरे मध्यमत्वस्यानर्थावहत्वे दृष्ट्या न जीकृतवतः मुनिविश्वामि-

उत्रं कृत्वा पुनः शोफं देवरातं च भार्गवं आजीगर्तं सुतानाह ज्येष्ठ एष प्रकल्प्यतां २९
 यो वै हरिश्चंद्रमखे विक्रीतः पुरुषः यशुः सुत्वा देवान् प्रजेशादीन् मुमुचे पाशबंधनात्
 ३० यो रातो देवयजने देवैर्गाधिसुताय सः देवरात इति ख्यातः पुनः शोफं सुभार्गवः ३१
 ये मधुच्छेदसो ज्येष्ठाः कुशलं मे निरे न तत् अयापतां मुनिकुक्षेष्टेष्टाभवत्
 दुर्जनाः ३२ सहोवाच मधुच्छेदाः सार्धं यंच शता ततः यतो भवन्ति संजानीते तस्मिंस्ति-
 ष्ठामहैव यं ३३ ज्येष्ठं मे तदृशं चक्रुः स्त्वामन्वंचो वयं स्महि विश्वामित्रः सुताना-
 ह वीरवैतो भविष्ये य ये माने मे नु गृहंतो वीरवंत मकर्त्तमा ३४ ॥

त्रः ३२ यंच शता कनिष्ठैः साकं समध्यमो मधुच्छेदा उवाच नोस्माकं यज्ज्येष्ठत्वं कनिष्ठत्वं वा भवा-
 न्पिता संजानीते मन्वते तस्मिन्वयं तिष्ठामेति एवमुक्त्वा मे तदृशं कस्य नूनं केतमस्याप्यतानामित्यादि मंत्राणां दृ-
 ष्टारं पुनः शोफं ज्येष्ठं चक्रुः कथंचक्रुः स्तदाह वयं सर्वे त्वामन्वंचः स्महि अनुजतारः कनिष्ठाः स्म इत्यर्थः
 ३३ ततः प्रसन्नो विश्वामित्रस्तान् सुतानाह वीरवंतः पुत्रवंतो भविष्ये य ये ममाने एज्यत्वमनु गृहंतः अ-
 नुवर्तमानाः संतः मा वीरवंतं पुत्रवंतं अकर्त्तुं कृतवन्त इत्यर्थः ३४ ॥ ॥ ॥

भा० ग०
न० टी०

३१

संज्ञानं स्मृतिस्तदेव स्मृतां चिह्नं यस्य तं स्वदेहं लब्ध्वा सप्तत्र्यषीणां मेजले सप्तमोऽयि रभः क्व ह दुःखे देवे देव प्रव
त्तेकेषु सप्तविंशे कतमो भविष्यतीत्यर्थः २७ भुवो भारमहन् भारमेवाहन् पानिति २६ तदेव प्रसक्तं समाप्य प्रसु
तमाह गाधेरिति महातेजा विष्णुमित्रः तेषां त्रिंशसु मवायस्यायेन प्राणान्न त उदधातीति वन्मधुच्छंदस एवा
भ्यते तथा च स्मृतिः तस्याह विष्णुमित्रस्य कशते गुत्रा आ ७: यं चाशदेवा जरायो सोमधुच्छंदसः यं चाशत्कनीया

पितुः कायेन संघाय शिर आराय वहिंषि सर्वदेवमयं देवमात्मानमयजन्मरेवः १८ इ
दो प्राचीं दिशो होत्रे त्र्यस्य गोदक्षिणां दिशो आध्वर्यवे प्रतोची वै उद्गात्रे उत्तरो दिशो २० अन्ये
भ्यां वां तरं दिशः कश्यपाय च मध्येतः आर्यावर्तमुपद्रव्ये सूर्यस्य भ्यस्ततः परं २१ ततश्चा
वभ्यस्य स्नानावधत्ता शेषकिल्बिषः सरस्वत्यां त्र्यस्य नद्यो रजेय आश्वोषु मान् २२ स्व
देहं जमदग्निस्तुलध्वा संज्ञानं स्मृतां अषीणां मेजले सोमः सप्तमो रामपूजितः २३
जामदग्न्यापि भगवान्नामः कमललोचनः आगामिन्मतेरे राजन्वर्तयिष्याती वै च हत्
२४ आस्तद्यापि महेंद्रादो न्यस्तदेवः प्रशान्तधीः उयगीयमानचरितः सिद्धजधर्वचार
णोः २५ एवं भगुषु विष्वात्मा भगवान्हरिरीश्वरः अवतीर्ष्य परं भारं भुवो हन्व दुःशान्पा
न् २६ गाधेरभः महातेजाः समिद्धव्यावकः तपसा सा त्रमुत्सृज्य पोले भेदं त्र्यस्य वच
सं २७ विष्णुमित्रस्य चैवासनुत्रा एकशतेन य मध्यमस्तु मधुच्छंदस एवावते २८

स इत्यादितत्र च विष्णुमित्रपुत्रेभुभार्गवस्या जीगर्तस्य देवरातस्य ज्येष्ठस्त्वमवगम्यते तथाऽश्वत्थाय
नवौ ध्यायनादिभिः कौशिकानां देवरातप्रवरत्समुक्तं प्रवरश्च तस्मिन्नेव वेशे आवांतरमेदः ननु वेशांत
रं तथा च स्मृतिः एकराव अथिपीवत्प्रवरं खनुवर्तते तावत्समानगोत्रत्वे विना भ स्वगिरोगयादिति

रामः

३१

नन्विति निरिन्तं कथं कृतवान् तत्राहिपितुर्विहानिति पूर्वोक्त एवाभिप्रायः ८ सर्वत्र तत्रियवधे कारणमाह येर्जु
नस्य सुताभ्यादिना ९ भगवत्पुत्रेणाधीनं नतं दुःखादीनां वेगेन विमोहितः १५ ब्रह्मर्षेर्विहता श्रीर्धर्मोऽन्तो
हेराजन्स रामस्तेषां श्रीर्धर्मो हि क्षत्त्र्यमध्यमेमहांतं गिरिचक्रे १७ तेषां रक्तेन अत्र ब्रह्मणो नो भयावहो घोरो न।

बरेणां दया मासप्रीतः सत्यवती सुतः बरेहतानां रामोऽपि जीवितं चास्मत्तिवधे ७ उ
त्ते २ तस्यैकशालिनो निद्रायाः शोभसा पितुर्विहानोऽप्योवीर्यं रात्रिं चक्रे सुहृदं ८ येर्जुनस्य सु
ता राजन्स्मरतः स्वपितुर्वधं रामवीर्यं पराभूतो लेभिरे शर्मनकचित् ९ एकदा श्रमतो रा
मे स भ्रातरि वनंगते बैरसि साधयिष्वो लब्धच्छिद्रा उपागमन १० दृष्ट्वा गन्धर्वा आसीन
मावेशितधियं मुनिं भगवत्पुत्रमश्लोकैः जघ्नुस्तथापि निश्रयोः ११ याचमानाः कृपया
याराममात्रातिदारुणाः प्रसत्पशिरुत्कृत्य निमुस्तेस्तत्र वधवः १२ रेणुकादुःखशो
कात्ता निद्रां त्याज्यान्मात्मना रामरामेहेतानेति विचुक्रोशो चक्रेः मती १३ तदुपश्रुत्य दू
रस्थो हारामेत्पार्तवत्त्वरं त्वया श्रममासाद्य दृष्टो पितरं हतं १४ तदुःखं रोषा मधीति
शोकवेगविमोहितः हाता तसा घोधर्मिष्यत्कास्मान्त्वर्गमो भवान् १५ विलम्बे वं पितुर्द
हेनि धाय भ्रातृषु स्वयं प्रगल्भपरशुरामः सज्जताय मनोदधे १६ गत्वा माहिष्यती रामो ब्र
ह्मर्षेर्विहताश्रये तस्यां स श्रीर्धर्मो राजन्मध्ये चक्रे महागिरिं १७ तदक्तेन नदी घोरा मव्रज्य
भयावहो हेतुं कृत्वा पितुर्वधं तत्रैव मंगलकारिणा १८ त्रिःसप्तकृत्वा यथावीकृत्वा निःसृज्य
यो मनुः स्यमेतव चक्रे चक्रे शशीतोदात्तदूरानव १९ तत्रैव तत्रापि सर्वत्र वधे किं कारणं
तदा हेतुं कृत्वेति सार्धेन अमंगलकारिणि अनाथवर्ते निमग्नः सप्तकृत्वा रेणुकादुःखं च शोकादुरस्ता ३॥

भा० ग०
न० टी०

३०

अर्हतां पश्यतां ७१ सौरीसूयप्रमेव ७३ तीर्थदेवतायाम्बुनिधौमैश्च अभ्युनेचेतनाचि-
तं यस्य सः ७३ इति नवमस्कंधरीपिकायां च दशः १५ कौडशेषां जैनमुनेर्जमदग्नीहते मुहुः रामा-
तत्रवधः प्रोक्तो विष्णुमित्रस्य चान्वयः १ किंचिदौषधित्रयं गंधर्वराजस्य हापस्याः सा किंचित्रस-

स्वकर्मतत्कृते रामः पित्रे भातृभ्यां वच वर्णीयामास तच्छ्रुत्वा जमदग्नीरभाषत ३० राम
राम महाबाहो भवान्पापमकार्षीत् अवधीन्नरदेवं यत्सर्वदेवमपेक्षया ७० वपंहि ब्राह्म
णास्तातस्तमयार्हतां गताः यया लोकगुरुदेवः पारमेष्ठिनमात्यदं ७१ तमपारोच
ते लक्ष्मीक्रीड्या सौरीयथा प्रभा तमिणा मासु भगवोऽस्तु मते हरिरीश्वरः ७२ राज्ञो मूर्ध्ना
वसिक्तस्य वधो ब्रह्मवधादुरु तीर्थसंसेवया च हो जल्यगाच्युतचेतनः ७३ इति श्री
भागवते महापुराणे नवमस्कंधे परशुरामचरिते हेहया जैनवधः पंचदशोऽध्यायः १५ श्री
शुक उवाच पित्रोपशितितो रामस्तथेति कुरु जदन संवत्सरं तीर्थचर्यां चरित्वा श्रम
मात्रजत् १ कदाचिद्देणुकाया तामगाया पद्ममालिने गंधर्वराजं क्रीडुं तमशरोभिरपश्यत
२ विलोकयती क्रीडुं तमुदकार्थं नदीं गता होमवेत्तानसस्मार किंचिच्चित्ररथस्य हा ३
कालात्ययं तं विलोक्य मुने शायविशं किं ता आगत्य कलशं तस्यो पुरोधा यकृतं जलिः ४ य
मिचारं मुनिर्जीत्वा यत्न्याः प्रकुपितो ब्रवीत् प्रतेनो युत्र काः पापामित्युक्तास्तनचक्रि ५
रामः संचोदितः पित्रा भ्रातृभ्यां सहा वधीत् प्रभावज्ञो मुनिः सप्यक्त्वा माधेस्तपसश्च सः ६

स्मारेति वा ३ कलशं पुरोधायाग्ने निधाय ४ यमिचारं मुनिर्जीत्वा आजातिलं धिना भ्रातृणां भ्रातृश्रवणे संचो-
दितः सन्मुनेर्धः समाधिस्तपश्चतयोः प्रभावज्ञः यदि न हन्योत हिंममापिशुं समर्थः यदि तु हन्योत हिंमपि स तुष्टः ॥ स

रामः

३०

सत्तर्णीकार्मुकं चाराय २९ ऐतोयं चर्मकृष्णजिनमंवरं यस्य ३० प्रहरत्यरश्चघोषस्य मनश्च अनित्यश्च तयोरि
वौजोवीर्यस्य परेषां चक्रं सैन्यं स्रुयतीति तथा छिन्नी भुजा उरवः कंधराश्च ये वांते वीरानियेतुः ३३ विचक्रुः
मीदयो यस्य ३३ यंच शतेषु धनुः सुसाजुनः रामाय स दधे एकमेव धनु र्यस्य सः पादोतरे एक एव वैधः संधानं

घोरं मादाय यरश्चुं सत्तर्णी चर्मकार्मुकं अन्वधावत दुर्मर्षो मजेंद्र उवयस्य २९ तमायतं
तं भगवर्षमोजसाधनुर्धरं वाणाय रश्चुधा मुधं ऐतोयं चर्मो वरमर्कधामभिर्मुतं जटा मिहं दृ
शेषु शीविशाल ३० अचोदय हस्तिरणाश्च पतिभिर्गदा सिबाणार्थि शतघ्नि शक्तिभिः अ
होहिणीः सप्तदशातिभीषणास्तारामणको भगवान् स्रुयत् ३१ यतो यतो सो प्रहरत्यरश्च
धो मनो निलो जाः यरचक्र स्रुदनः ततेस्ततश्छिन्न भुजो रूकं धरा नियेतु र्व्याहत स्रुतवा
हनाः ३२ दृष्ट्वा स्य सैन्यं रुधिराघकर्मैरणाजिरे रामकुटारसायकैः विचक्रुः चर्मध्वजचा
पविग्रहेनियातितं हेहय आपतदुष्टा ३३ अप्याजुनः ये च शतेषु बाहुभिर्धनुष्युवाणान्य
गयत्स संदधे रामाय रामो ह्यमृतान् समग्रं रणास्त्रान्येकधन्वीषुभिराछिनत्समं ३४ पुनः स
हस्ते रचलान् रधे धिपानुस्त्रिष्यवेगादभिधावतो युधि भुजान् कुहारेणाकहोरनेमिना।
चिच्छेद रामः प्रसभस्वहेरिच ३५ कृतवाहोः शिरस्तस्य गिरः कुंगमिबाहरत् हते धितरि
तस्युज्जा अघुतं दुदुवुर्भयात् ३६ अग्निहोत्री मुणावस्य सवत्सा परवीरहा ससुयेत्याश्च
मंयित्रे यरिक्लिच्छा समर्पयत् ३७ ॥ ये वांते रियुभिः तानि धनं विस्मं सह तत्तान् मेवाछिनत् ३८

मधे साधनं नूतानचलानं धियाज्जास्त्रिष्यभिधावतस्तस्य भुजाश्चिच्छेद अहः कृणानिवेत्यथः समर्प
यत् ३७ ॥ राम राम राम राम

भा० ग०
न० टी०

२८

अव्याहतमिन्द्रियारिक्तं चले मे यत्र यस्मिन्नेष्वयं अणिमाद्योगाः २० रेवांभसिनर्मवाजले सरितं नर्मदं २१
एषणोदिवज्रयमाहिष्मत्याः समीपे नर्मदायां देवपुत्रो कुर्वन् तेने प्रवाहस्यावरोधात् प्रतिस्वोत्सस्तस्याः सस्याः
सरितो जले विज्ञावितं स्वशिविरमालक्ष्य तस्य तदीयं न सहे २२ ततः प्रकृतकिल्विषः कीडं समभिभवितुं प्र

वाहन् शशांतले मे दुर्धर्षत्वमरातिषु अव्याहतं त्रियोजः श्रीनेजोवीर्यपशोचलं २८ योजिष्व
रत्वमेष्वयं गणायत्राणामादयः च चाराव्याहतगतिर्लोकिसुयवनो यथा २० स्त्रीरत्नेरावृतः कीडने
वांभसिमदोत्केरः वैजयंतींस्त्रजं विभ्रदुरोधसरितं भुजैः २१ विज्ञावितं स्वशिविरं प्रतिस्वोत्सः स
रित्तलेः नाम ध्यतस्य तदीयं वीरमामीदृशाननः २२ गृहीतो लीलया स्त्रीणां समक्षं कृतकि
ल्विषः माहिष्मत्यां सन्निरुद्धो मुक्तो येन कपिर्षया २३ सराकदोनुमृगया विचरन् विपिने वने
यदृष्टया श्रमपदं जमदग्नेरुपाविशत् २४ तस्मै स ह नरे देवो यमुनैरर्हणमाहरत् ससैन्या
मात्पवाहाय हविष्मत्या तपोधनः २५ स वीरस्तत्र तदृष्ट्वा आत्मेष्वयं प्रतिशायिनं तन्ना
द्रियताग्निहोत्रां साभिलाषः सहैहयः २६ हविर्धानी मघेर्दयां नरान् हर्तुं मघो दधत् ते
च माहिष्मतीनिन्युः सवत्सोऽक्रंदन्ती वलात् २७ अथ राजनिनियते राम आश्रमभागतः ।
श्रुत्वा ततस्तपोदोरात्पुत्रोऽधा हि भिवाहतः २८ ॥

कतः स नृगृहीतः माहिष्मत्यां स्वयं कपिरिव सन्निरुद्धश्च युनश्चावजोपायेन मुक्ताः २३ इदानीं तत्कृतम
पराधं दर्शयन्नाह सराकदेत्यादिना २४ अहंणामातिष्णादिह विषमत्पाकामघेन्या तदहंणीनाद्रियतस्तस्मि
न्नानुष्यत् यतोऽग्निहोत्रां होमघेनो साभिलाषः सहैहयः हेहयैः सह वर्तमानः २६ दयादेतोः अघेर्हविर्धानीं अ

॥
२८
रामः ॥
२८

उभयेः यत्नेन ब्राह्मणोर्मत्रैः प्रजैर्नुत्तात्रैरित्यर्थः ८ यावत्स्नात्तामुनिर्जीवतः तावदापीयाभर्त्स्नेहात्विधिक्यात्पुण्याः
सत्यवती प्ररं प्ररं तमत्वाभ्यामात्रासत्यवतीयाचितासती ब्राह्मणमंत्रामिमंत्रितं स्वचरं मात्रेः यच्छत्प्रादात्मातुष्ट
रं चात्रमंत्रामिमंत्रितं स्वयमदत् आदत्कचं जुगुप्सितं तदेवाह ते पुत्रो घोरो भविष्यति आतातु वस्त्रवित्तमो भविष्यतीति
१० एवं माभरदिति प्रसादितो भार्गव आह अथ तर्हि योत्रो घोरो भविष्यति ततो जमदग्निः पुत्रो भवित्यर्थः ११ सा

सत्रस्थिः प्रार्थितः यस्यां प्रज्वालायत्यकाप्रया अपयित्वोभयेर्मत्रैश्चरं स्नातुंगतो मुनिः ८
तावत्सत्यवतीमात्रास्वचरं योचितासती अत्र मत्वाऽनया यच्छन्मात्रेमातुरदत्स्वयं ८ तद्धि
ज्ञापमुनिः प्राह यस्मिन् कश्च मकारधीः घोरो दंडधरः पुत्रो आताते वस्त्रवित्तमः १० प्रसादितः स
त्यवत्यामैवं भूदिति भार्गव अथ तर्हि भवेत्योत्रो जमदग्निस्ततो भवत् ११ साचाभस्तुमहस्युण्या
कौशिकीलोकावनी रेणोः सुतारेणुकां वैजमदग्निरुवाह यो १२ तस्यो वै भार्गव अथः सुताव
सुमनादयः यवीया जज्ञातेषां राम इत्यभिविष्कृतः १३ यमाद्वीसुदेवांशो हे हयानां कुलातकं
त्रिःसप्तकस्तोयः शोचक्रेनिः क्षत्रियां प्रहो १४ दुष्टस्त्रभुवो भारमवृक्ष्य मधार्मिकं रजस्तमो वत
महन्कलुष्यधिकं ते हसि १५ राजो वाच किंतदं हो भगवतो राजन्ये रजितात्मभिः कृतं येन कुलं
न खं क्षत्रियाणां प्रभीक्षाशः १६ वादरायणोऽवाच हे हयानां मधिपतिरर्जुनः क्षत्रियधर्मः दत्तं
नारायणां प्रांशमाराध्य परिकर्मभिः १७ ॥

चसत्यवती कौशिकी नदी अभूत् १२ भार्गव अथैर्जमदग्नेः सुताः १३ अनीनशतनाशायामास तदेवाहरज
स्तमो वतमिति पाठोत्तरं सुगमं कर्त्तव्यं योर्जनेन कृतमयराधं वक्तुं तस्य दर्पहेतुकं भैष्यदीदिकमाह हे हयानां मि
ति षड्विः परिकर्मभिः परिचर्याभिः दत्तं दत्तात्रेयमाराध्य १८ ॥ ॥

भा० ग०
न० दी०
२८

वेदत्रयीतुपुरुरवसः सकाशादासीत् इष्टिवाग्रायत्रयं भावः कृतयुगे सत्व प्रधानाः प्रायशः सर्वे पि ध्याननिष्ठाः २ =
जः प्रधाने तु त्रेतायुगे वेदविधिभागे न कर्मभागेः प्रकृतो बभूवेति ५० इति नवमे चतुर्दशः १४ ततः ये च दशो जा-
धिरे तत्तु त्रान्वये जनि यदो हि त्रसुतो रामः कार्तवीर्यमहर्षिणा १ सुग्रहत्वाद्यात्यादि क्रमेण ऋकतायुः प्रभृती।
यं स्मावशांनाह ऋकतायोरित्यादि प्रायः एकः संज्ञः अमितस्तत्संज्ञः २ जहोः पुरः सत्यवलाकः तस्याजकः ४ गा

पुरुरवस एवासीन्नृपी त्रेतायुस्त्वेन य अग्निना प्रजपाराजालोकं गंधर्वमेष्टिवान् ४८
इति श्रीभागवते महापुराणे नवमस्कंधे सोमवंशे ऐलोयारव्याने चतुर्दशोऽध्यायः १४ श्री
बादरायणिरुवाच ऐलस्य चोर्वशी गर्भात्सुडासन्नात्मजान् य आयुः ऋकतायुः सत्याय
रयोऽप्यविजयोजयः १ ऋकतायोर्वसुमान्युत्रः सत्यायोऽप्रज्जतजयः रयस्य सुत एक
अजयस्य तनयो मितः २ भीमस्तु विजयस्याप्यकांचनो होत्रकस्ततः तस्य जहुः
सुतो गंगां गंडुषीकृत्य पोषिवत् ३ जहोस्तु पुरस्तत्पुत्रो वलाकः प्रजात्मजो जकः त
तः कुशः कुशस्यापि कुशाबो मत्तयो वसुः ४ कुशनाभश्च त्वारोगाधिरासीत् कुशावजः
तस्य सत्यवती कन्या मची कोया च त हिजः ५ वरं विसदृशं प्रत्वा गाधिर्भीमं च मन्त्रवीत्
एकतः श्यामकर्णो नाहयानो च द्रवचसा ६ सहस्रदीपतां शुल्कं कन्यायाः कुशिकाव
यं शत्युक्तस्तन्मते ज्ञात्वा गतः सवरुणातिके आनीय दत्त्वा तान् प्रबानुययैव रामनी ७ ॥

घोः पुत्रो विष्णुमित्रो ब्रह्मर्षिरभूदित्युतराध्यायात्ते वक्ष्यति गाधेरभूत्तहाते जात्यादिना तत्रतावत्तदुयोद्गत
के त्वेन भगवंशमवस्यन्नृचीकस्य चरितं प्रसक्तानुप्रसक्तेन च परशुरामाक्षरचरितमाह तस्य सत्यवतीमिस्यादि
ना विसदृशं अनु रूपं भागवतं अचीकं दक्षिणाधामयोरैकः श्यामः कर्णो येसां सर्वस्मिन्नंगे चेदस्येव वचोपेक्षानवेदमपि य।

कीशिकावयं
यतः कुशिकावयः
मस्मात्कन्यायाः
यतः कुशिकावयः

मे
रामः ॥
२८

ततश्च तं स्थालीं वने स्थापयित्वा गृहानां निशि निन्यंतामेवाध्यायतस्तस्य मनसि त्रेतायां त्रयी अवर्तत कर्मबोधकं
 वेदत्रयं प्रादुर्भूतं ७१ ततः स्थालीं स्थानं गतः सन्न तत्र शम्यागर्भं जातमश्वत्थविलस्य अस्मिन् सावधिनरस्तीति चि
 शेषेणान्नद्वयि स्थापितेनाश्वत्थेन अरणीं द्वे कृत्वाग्निं मम येति शेषः शमी गमी दग्निं मम येतीति श्रुतेः ७२ मघनप्र
 कारमाह अधरारणामुर्वशी ध्यायन्नुत्तराचारणामान्मानं ध्यायन् उभयोररण्योर्मध्ये यत्काष्ठं तत्प्रजननं पुत्रं
 ध्यायन् तथा च मंत्रः उर्वशी सुरसि पुररवा इति ७३ तस्य तेन कृतान्निर्मयनात् विभावसुराभ्यर्जितः कथं भूतः जा

स्थालीं न्यस्पृशने गृहानां ध्यायतो निशि त्रेतायां संप्रवृत्तायां मनसि त्रय्यवर्तत ७२ स्थालीं
 स्थानं गतोऽश्वत्थं शमीगर्भं विलस्य सः तेन द्वे अरणीं कृत्वा उत्तरीं लोककाम्यया ७३
 उर्वशीं मंत्रतो ध्यायन् अधरारणामुत्तरा आत्मानमुभयोर्मध्ये यत्तत्प्रजननं प्रभुः ७४ त
 स्य निर्मयनात् जातो जातवेदा विभावसुः त्रय्यासविद्यपाराज्ञा पुत्रत्वे कल्पितस्त्रिचत
 ७५ तेनायजत्सपत्ने शंभुं गवंतमधो हजं उर्वशीलोकमन्विष्टुन् सर्वदेवमघं हरिं
 ७६ एक एव पुरा वेदः प्रणवः सर्ववाङ्मयः देवानां राघणो नान्य एकोऽग्निर्वर्ण एव च ७७

तं वेदो धनं भाग्यं यस्मात् स च त्रय्या विद्यया विहितेनाधानं संस्कारेण त्रिचत आह बनीमादिरूपः सन्न राज्ञाय
 सुखसायुत्रत्वे कल्पितः पुण्यलोकप्रापकत्वात् ७४ तदा ह तेनेति नन्दनारिवेदत्रयवर्धितो ब्राह्मणादीनां
 मित्राद्यैकदेवयजनेन स्वर्गप्राप्तिहेतुः कर्ममार्गः कथं सादिशि च वर्धते तत्राह एक एवेति द्वाभ्यां पुरा कृतं त्रयोऽसौ
 वाङ्मयः सर्वासां वाची जीभभूतः प्रणव एक एव वेदः देवजनाराधेयाः एक एव अग्निज्जैक एव लौकिकवर्णवर्गी
 जैक एव हेतोनाम ७६ " रामः रामः रामः रामः रामः

भा० गी०
न० टी०

२७

तस्याः सखीञ्च यंच वीक्ष्य सक्तं शोभनं वचनं ३२ अथेजाये इत्यादि तदेवार्थत आह अहोऽतिहृष्यां अनिर्वृ-
त्यमत्तकृतानि ~~तत्तत्प्रप्राप्ययाहं तरेमानि~~ तत्तत्प्रप्राप्ययाहं तरेमानि तत्तत्प्रप्राप्ययाहं तरेमानि तत्तत्प्रप्राप्ययाहं तरेमानि
वावहे ३३ सुदेहोऽतिकमनीयोऽयममदेहः ३४ पुरखो मामप्याश्रयादि तस्याः सक्तं तदवर्णयत आह मामप्याश्रितं च
तुभिः माभिम्यस्व पुरखोसि अनाधेयं प्रावहेति भावः श्मेव काः प्रसिद्धाः श्रद्धयाणि चत्वारि इति त्वामास्मि अद्युः भवेयं।

रत्नोपि शयने जाया मय शय हिमनाश्व तच्चितो विह्वलः शोचन्व भ्रामोन्मत्तवत्तर्ही ३२ सतां वीक्ष्य
कुरुते त्रेसरस्वत्पोचतत्सखीः यंच प्रहृष्टवदनाः प्राह सक्तं पुरखाः ३२ अहो जायेति च तिस्र-
द्योरेन त्यक्तुमर्हसि मां त्वमद्याप्य निर्वृत्त्य वचं सिकृता वावहे ३३ सुदेहोऽयं पतत्यत्र देविदरं
तद्वत्स्वया खादं त्येनं वकागः द्वास्वत्पसादस्य नास्य दे ३४ उर्वशेषवाच मामप्याः पुरखोसि।
रां ५ त्वं मास्मत्वाद्युर्वकाश्मे क्वापि सख्यं न वैस्त्री वकाणां हृदये यथा ३५ त्रियोक्त्यकरणाः कू-
राहुर्मयाः प्रियसाहसाः क्षुत्पत्न्याप्येपि विस्वधाः पतिभ्यां तरेमप्युत। ३६ विधायालीकविस्वम-
मज्ञेषु त्यक्तसौहृदाः नवं न वमभीष्टं तः पुंश्चल्यः स्तेरवत्तयः ३७ सचत्सरांते हि भवानेक-
रात्रं मयेऽवरः वत्स्यत्यप्यप्यानि च ते भविष्यत्पराणि भोः ३८ अंतर्वत्नीमुपालस्य देवीस-
प्रयथोपरं पुनस्तत्र गतोऽस्ते उर्वशीवीरमातरं ३९ उपलभ्य सुदायुक्तः समुवासतया निशा-
अथेन मुर्वशी प्राह कृपां विरहानुरं ४० जंघर्वां नुधावेमां लुभ्येदास्यति मामिति तस्य स्तसु
वतस्तुष्टा अग्निस्थाली ददुर्नय उर्वशीमन्यमानस्तोऽसौ बुध्यत चरन्वने ४१ ॥

प४

प२

व३ पः श्रियं शोभा भवेत्यर्थः ३५ त्रियोनिमित्तसाहसं यासां ते सात्त्वयति सचत्सरांते इति ३८ अपराणीति वचनादंतर्वत्नी-
मुपालस्य ज्ञात्वा ३९ अनेनाग्निना कर्मकृत्वा तदृशादुर्वशीं प्राप्यतीत्यभिप्रायेणाग्निस्थाली ददुः सनुजोऽस्थाली
मेवोर्वशीमन्यमानस्तया सहितो वने विचरन् नयमुर्वशीं किं त्वग्नीस्थालीत्यबुध्यते ४१ ॥

रामः ॥

२७

प्रापयसानेभाषाभंगमिषेणजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह एतावितिह्यं उरणकौमेवोन्यासौमिसेपर
 पौरस्य प्लाघः स एव स्त्रीणां वरः स्मृतः अतो विजातीयत्वं न होष इति भावः २२ हेवीरघतं मे भक्ष्यं स्यात् अम
 तं वा आज्यमिति श्रुतेः देवानां चामताशित्वात् मैथुनादन्यत्र निवाससंत्वा नैतिष्ठ्य इति प्रतिषेदे अगीकृतवान्
 तदेवाह अहो इति २२ यच्च किंजल्कस्य गंधश्च गंधो यस्यामुरत्वा मोदेन मुषितः प्रलोभितः सन् २४ मध्यमम २५

एतावुरणकौराज न्यासौरक्षस्वमानद संरं स्पेभवतासाकं प्लाघः स्त्रीणां वरः स्मृतः २०
 घतं मेवीरभक्ष्यं स्यान्नेतेत्वा न्यत्र मैथुनात् निवाससंततयेति प्रतिषेदे महो मनाः २१ आ
 हो रूपमहोभावो नरलोकविमोहनं कोनसेवेतमनुजो देवीत्वां स्वयमागता २२ तथा स पुर
 यश्चेष्टारमयं त्याग्य हतः रेमेसुरविहारेषु कामे चैत्ररपादिषु २३ रममाणस्तथा देव्या पद्म
 किंजल्कगंधया तन्मुरत्वा मोदमुषितो मुमुदे र्गणान्वहन् २४ अयश्च न्युर्वशीभिर्होगंध
 बीन्समचोदयत् उर्व ~~प्रापयसानेभाषाभंगमिषेणजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह~~ शीरहितं मत्स्याभ्यासानं नतिशोभ
 तै २५ तउपैत्य महारात्रे तमसि प्रत्युपस्थिते उर्वेष्या उरणो जुह्व्यस्तौराज निजायया २६ ।
 निशाम्या कुंदितं देवीयुत्रयोर्नीयमानयोः हतास्पहं कुनायेन नैयुं सावीरमानिना २७ यद्वि
 स्वभादहं न ह्याहतायत्वा च दस्युभिः यः शोते निशि सत्रस्तो यथा नारी दिवा पुमान् २८ इति वा
 क्यार्थकैर्विदुः प्रतोत्रैरिदं कुंजरः निशि निशि प्रमादाय विवस्त्रोभ्यद्रवदुष्टा २९ तैविस्त्रज्जोर
 गोन त्रयद्योतंतस्मविहृत् आदाय मेखावायात नग्नमेक्षत सापति ३० ॥

महारात्रे मध्यरात्रे महानि
 शाहे घटिके रात्रौ मध्यमयामयोरिति स्मृतेः २६ जिगमिषोस्तस्याः परस्योक्तिमाह हं हतास्मात्तिसार्धेन नृपुंसान
 उंसकेन २७ यथानारी तथा सत्रस्तः प्राते २८ विद्युतः विशिष्टद्युतिमेतः यद्योतंतदोषिमकुर्वत यद्वा नरेव तडि
 तः प्रकाशतेत्यर्थः नग्नमेक्षत अतोभाषाभंगमिषेणजिगमिषोस्तस्याभाषाबंधमाह ३० ॥

भा० ग०
न० टी०
२६

रहः एकोते १३ पुरुरवस उर्वश्यामयुराद्याः यद्युत्राजिताः तिवक्तुं कथा माह तस्येत्यादिनायावत्समाप्ति १६

तस्याजघ्रीडिता ताराकुण्डलं कनकप्रभं स्य रामांगिरसज्जने कुमारे सोम एव च १० ममायं
नतवेत्सु चैस्तस्मिन्निवदमानयोः यप्रष्टुर्ऋषयो देवानेवोच्यो व्रीडिता नुसो ११ कुमारो मा
तरं प्राह कपितो लोकलज्जया किं न वोचस्प सदन्ते आत्मा वद्यं वदाशु मे १२ ब्रह्मातीरह आ
ह्यसमप्राची च सात्वयत् सोमस्येत्याह शनकैः सोमस्तत्तावदग्रहीत् १३ तस्यान्मयोनि
बुधः रक्ततं रस्यभिधान्य बुद्ध्या गभीरया येन युत्रेणापो दुरादुद १४ ततः पुरुरवाजज्ञः
लाघो य उदाहृतः तस्य स्यगुणौदार्यशीलद्रविणविक्रमान् १५ प्रत्नोर्वशीन्द्रम
वने गीयमानानसुरर्षिणा तरंतिकमुपेयापदे वीस्मरशारादिना १६ मित्रावरुणयोः
प्राणात् प्रायन्तानरलोकतां निशम्य पुरुषश्चेष्टं केदर्यमिव रूपिणां १७ धृतिं
विष्टम्यत्नलना उयतस्येतदंतिके सतां विलोक्य नयति हर्षेणोत्कुल्लोचनः १८
उवाच प्रह्लासाया वाचा देवो हृष्टत नरुहः राजो वाच स्वागतं ते वरारोह आस्पतां
करवाम किं सैरमस्वमया साकरतिर्नो शाप्सेतीः समाः १९ उर्वश्यवाच कस्यास्त्वयि
न सज्जेत मनो दृष्टिं प्रसुदर यदेगोतरमासाद्य च्यवते हरिरे सया २० ॥

ननु रे वीकृते मम मया स्पातिकमुपगच्छेत्तत्राह मित्रावरुणयोः प्राणान्तरलोकतां मनुष्यभावमापन्नासती
१७ नो आद्यो रतिरस्ति १८ यस्य तव अग्रांतरं वत् आसाद्य रिसयारतु मिच्छया स्फुटेन च्यवते नापयति य

२०
२१
२२
२३
२४
२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

रामः

२६

चतुर्दशदिभिः सोमवंशमाहसमाहितः यस्मिन्नेत्यादयोऽभूपाः कीर्त्यते पुण्यकीर्तयः १ चतुर्दशे गुरोः पत्न्या तारायां
सोमजा दुधात् जातश्चेत्तुर्वर्षमायुर्गुर्यानेजीजनत् २ दृग्यग्नेर्दोषभ्यः अतएवाप्तमयः किलेत्या
अर्थे यो नोतरेदृशः नेत्रान् वक्ष्यमाणार्थे स्पकारणमाह विप्रेति सोमस्य पुत्रो बुधश्चैक्यादरेणाह यत्नीमिति सा

श्रीशुक उवाच अथातः प्रपतां राजन्वंशः सोमस्य पावनः यस्मिन्नेत्यादयोऽभूपाः कीर्त्यते
पुण्यकीर्तयः १ सहस्रशिरसः पुंसो नाभिद्वयसरोरुहात् जातस्यासीत्सुतो धातुरत्रिः पितृ
समोगुणैः २ तस्माद्दृग्भ्यो भवत्युत्रः सोमोऽप्यतमयः किल विप्रोऽथ धुदुगतां नानां च दृग्णा
कास्मिन्तः पतिः ३ सोमज इजस्येन विजित्य भुवनत्रयं यत्नीं ब्रह्मतेर्दृष्ट्या तारां नामा
हरद्वलात् ४ यदा स देवगुरुणा यचितो भीष्माशोमदात् नात्यजत त्कृते जज्ञे सुरदानव।
विग्रहः ५ शुक्रो ब्रह्मतेर्दृष्ट्या दग्धोऽसीत्सरोरुपं हरो गुरुसुतं स्नेहात्सर्वभूतगुणा।
वृत्तः ६ सर्वदेवगणोपेतोऽग्रे हेंद्रो गुरुमन्वयात् सुरासुरविनाशो भूत्समरस्तारका मयः
मं ७ निवेदितोऽगिरसा सोऽनिर्भर्त्स्य विश्वकृत् तारां स्वर्गं प्राप छन्दं तवत्नीमवेत्यतिः ८ ॥
त्यजत यजान्शुदुष्प्रज्ञेऽप्येतेऽत्रैः आहितं परैः नाहं त्वाभस्मात्कुर्यात्स्वयं संतानिकोऽसति ८ ।

धौ नवभिः ९ तत्कृते तन्निमित्तं सुराणां दानवानां च विग्रहे कारमाह शुक्र इति असुरैः सहितं उदुपमग्रहीदित्यर्थः
संधिरार्थः गुरोः सुतं ब्रह्मतिमग्रहीत् अगिरसः सकाशात् प्राप्नोति हरीति हि प्रसिद्धिः ६ निवेदितो विज्ञापि
तः विश्वकृत् ब्रह्मा अवेत् अनुध्यात् ८ ब्रह्मतिराह त्यजत्यजेति परैराहितं गर्भं गर्भं त्यक्ते भस्मीकरीष्यतीति
विष्मती प्रत्याह नाहं किमिति मां तानिकः संतानार्थी संतानिके इति षष्ठे हे स तु त्रे इत्यर्थः ८ ॥

भा० ग०
न० ही०
२५

अनकस्तस्योदशोऽध्यायः १३॥

तदेवंमतादपिनिमेर्देहादंशप्रवृत्तिर्दृश्यतिअराजकेभयमितितस्यान्वर्था नित्रीगीनामाभ्याहजममाअसाधा
र्योनजनएवजनकः पद्यस्वदेहद्वाराजनकत्वात्सन्निभिजनकोभूदित्यर्थः मिथिल्लाघेननिर्मितेननेनयु
अराजकेभयंनृणांमन्यमानामहर्षयः देहंममंयुःस्मनिमेःकुमारःसमजायत १२ ज
ननाजनकः सोभूद्देहस्तुविदेहजः मिथिल्लोमथनाज्जातोमिथिल्लाघेननिर्मिता १३
तस्मादुदावसुस्तस्यपुत्रोभून्नदिवर्धनः ततःसुकेतुस्तस्यापिदेवरातोमहीपते १४ तस्माद्बृह
द्रूपस्तस्यमहावीर्यःसुधत्पिता सुधतेर्धृषकेतुर्वैहर्षज्ज्ञोयमरुस्ततः १५ मरोःप्रतीपकस्त
स्माज्जातःकृतरथोयतः देवमीदृस्तस्यसुतोविश्रुतोयमहाधृतिः १६ कृतिरातस्ततस्त
स्मान्महारोमायतस्तुतः स्वर्गारोमास्ततस्तस्यदृस्वरोमावजायत १७ ततःसीरध्वजोजज्ञे
यज्ञार्थैकर्वतोमही सीतासीराअतोजातातस्मात्सीरध्वजःस्मृतः १८ कुशध्वजस्तस्यपुत्रस्ततो
धर्मध्वजोऽनप धर्मध्वजस्यदोपुत्रोक्ततध्वजमितध्वजौ १९ कृतध्वजात्केशिध्वजःस्वाडिक्य
स्तुमितध्वजात् कृतध्वजसुतोराजन्नात्मविद्याविशारदः २० स्वाडिक्यःकर्मतत्त्वज्ञोभीतः
केशिध्वजादृतः भानुमास्तस्यपुत्रोभूत्तद्युम्नस्तुतस्तुतः २१ अचिस्ततनयस्तस्मात्सनरा
जस्ततोभवत् ऊर्ध्वकेतुःसनराजादजोयपुरोजिस्तुतः २२ अरस्तनेमितस्तस्यापिश्रुतायुस्त
त्सुपाण्विकः तनश्चित्ररथोयस्यहेमाधिर्मथिल्लाघियः २३ तस्मात्समरथस्तस्यसुतःसत्य
रथस्ततः आसीदयगुरस्तस्मादुपगुप्तोऽग्निसंभवः २४ वस्त्रन्तोषतुमुत्रायुधान्तसुभाषणाः
श्रुतस्ततो जयस्तस्मादिजयोस्मादृतःसुतः २५ अनकस्तसुतो जज्ञेवीतहव्योधृतिस्ततः बहला
ध्वजतेस्तस्यकृतिरस्यमहान्वशी २६ एतेवैमिथिल्लायाजन्नात्मविद्याविशारदाः योगेश्वरप्रसादे
यत्कृतरमणीदुर्ल १३ सुधतःसुधत्पितातस्यकेशिध्वजस्यभानुमान् ततस्मात्सुपाण्विकः अग्निसंभ
वः अरस्तनेमितस्तस्यदोस्मात्सुभाषणाः योगेश्वरायाजवल्तयादयःतथाप्रसादेन २७ इतिनवमस्कन्धेऽष्टोदशोऽध्यायः १३॥

रामः॥

२५

निमैरैरसः पुत्रो नाभूदिति दर्शयन्नाह निमिरित्येकादशभिः सत्रमारभ्यवसिष्टं च त्विजं आवतवन्ने १ तं शक्र
स्यमखं निवर्त्य प्रतिपालयन् प्रतीतस्वेति गृहपतिर्निमिः २ उदंजीविते चले अस्थिरं विद्यान् ३ उद्गस्यमखं
निर्वत्यागतो गुरुः शिष्यस्य व्यतिक्रममन्यायेवीदृशनिमैरैहः घतत्वित्युपपाद्यत ५ उर्वशी दर्शनात् स्वेन्नरेतस्ता
भ्यां कुंभे निधितं तस्मात्प्रपितामहो बसिष्ठो जज्ञे तदाह मित्रावरुणयोदिति तथा च श्रुतिः कुंभे रेतः सिद्धिः।

श्रीशुक उवाच निमिरिह्वाकुतनयोवसिष्ठर्मठतत्त्वित्तिजं आरभ्यसत्रं सोऽप्याह शक्रेण
प्राग्वत्तोस्मिभोः १ तं निर्वर्त्य गमिष्यामि तावन्मां प्रतिपालय त्वं धीमासीद्ब्रूयतिः सो
पौंड्रस्यैकरोन्मसं २ निमिज्जलमिदं विहास्य त्रयारभतात्मवान् अत्विमिरपरस्ताव
न्नागमद्यावतागुरुः ३ प्रायश्चित्तिक्रमं बोध्य निर्वर्त्य गुरुरागतः अशायत्यततादेहो निमिः
पंडितमानिनः ४ निमिः प्रतिद्वेष्टा यं गुरुं वेधर्मवर्तिने तवापि पततादेहो लोभादुर्मम
जानतः ५ इत्युत्ससजं च देहं निमिरध्यात्मकोविदः मित्रावरुणयोर्जज्ञे उर्वेशं प्रणिता
महः ६ गेधर्वस्तु युतदेहं निधाय मुनि सततमाः समाप्ते सत्रे योजयेद्देवान् चतुःसमागतान्
७ राज्ञो जीवतु देहो यं प्रसन्नाः प्रभवो यदि तथेत्युक्ते निमिः प्राह भाभन्मे देहं बंधनं ८ य
स्य योगेन बांधंति विद्यो प्रभयकातराः भजति चरतां भोजं भुनक्तो हरिमेधसः ९ देहं नावरु
हत्सेहं दुःखशोकभयाश्रयं सर्वत्रास्य प्रतोमत्पुर्मत्स्यानामुदके यथा १० देवा ऊचुः विदेह
उष्यतां कामं लोचनेषु शरीरिणां उन्नेषण निमेषाभ्यां ललितो ध्यात्मसांस्थितः ११

चतुःसमानमिति ७ यदि प्रसन्नाः प्रभवः समर्थाश्च तर्हि जीवन्ति त्र्यलुः ८ यस्य देहस्य षोडशं वांशं ति अपि हि
तुमोक्षायैव भजति १० निमिर्वदेह एव स न उच्यते तव स तु कामं यथेष्टं एवं सति सुखाभिः प्राप्तिं तं जीवितं यस्य भ।
विष्णुनि च देहसंवेध इति भावः स चाध्यात्मसंस्थितः श्लाघनयोः स्थितः स नु मोक्ष एव निमोक्षायैव तत्प्रवर्तकः

भा० ग०
न० टी०

२४

तदाहपतः सकाशात् कौसल्योपाज्ञवत्कौशल्यायाः योगमध्यगात् महोत्तरेणः सिद्धयोपस्थितं तद्वदप्यं
यमेव दं कंच ५ मरुते विशिनेधि योसाविति पुनर्भाविताभावविषयि ७ पित्राऽभिमन्युना ११ ततस्मादपि त्रिजि

शिक्षाः कौसल्य आध्यात्म्याज्ञवत्कौशल्यायाः योगमहोदयमसिद्धद्वयं प्रियमेव कं ४
पुत्रो हिरण्यनाभस्य ध्रुवसंधिस्ततो भवत् सुदतो यागिनवर्णश्च शीघ्रस्तस्य मरुत्सुतः ५
योसावास्ते योगसिद्धः कलापज्ञा ममाश्रितः कलेरंते सूर्यवंशनखं भावयिता पुनः ६
तस्मात्प्रसुप्तस्तस्य संधिस्तस्यामर्षणः महस्वोस्तस्युतस्तस्मादिष्ववाहो व्यजायत ७
ततो बृहद्वल्लोयस्तु पित्रा ते समरेहतः एते ही स्वाकुभ्रणाला अतीताः प्रएव नागतान् ८
बृहद्वल्लस्य भविता पुत्रो नाम बृहद्राजः उरुक्रियस्ततस्तस्य वत्सवदो भविष्यति ९ प्रति।
क्रोमस्ततो भानुर्दिवौ वाहिनीयतिः १० सहदेवस्ततो वीरो बृहद्वज्राय भानुमान् प्रतिका
पुत्रो भानुमतः सुप्रतीको व्यतस्युतः ११ भविता मरुदेवो यस्य सुनक्षत्रोऽप्यपुष्करः तस्या
तरितस्तस्य पुत्रः सुतयास्तदमित्रजिह्व १२ बृहद्राजस्तु तस्यापि वार्हिस्तस्मात्कृतं जयः
रंजयः रणोजयस्तस्य सुतः संजयो भविता ततः १३ तस्माच्छाक्योऽप्यश्वो दौला गलस्त
सुतः स्युतः ततः प्रसेनजितस्तस्मात्सुद्रको भविता ततः १४ अथाको भविता तस्मात्सु
र्यस्तनयस्ततः सुमित्रो नाम निष्ठां त एते वार्हिद्वल्लान् १५ इत्वा कूला मयं वेशः सुमि
त्रो तो भविष्यति यतस्तप्राप्य राजानं संस्थाप्राप्यति वै कले १६ इति भागवते नवमस्कं
धे श्रीरामचरिते वेशवर्णने नाम दशोऽध्यायः १२ इति द्वावेंशस्य स्थितिस्तस्य अंतः १५ तदेवाह ३

को१

लाकूला मिति १६ इति नवमे दशः १२ इत्वाकोरेव पुत्रस्य निवेशश्च यो दश वर्णयते जित्ते यत्र त्रस्यते

रामः

२४

भा० ग०
न० टी०

२३

तथा श्रीरामस्य आज्ञादिषु प्रवृत्तिप्रकारमाह अथेति अनेनैव आहूयामपितदाज्ञानुसारितयावत्तिरुक्ता अ
थसिंहासनस्वीकारानंतरं २५ पुरीवर्णयति त्रिभिः गंधोदकैर्मदविंदुभिश्च आसिक्तमार्गप्रस्थां सुतराम
तामिव सम्यं वेति वितर्कपाठात्तरेवासितरां कामोन्मत्तां गामिवेत्यर्थः २७ योराणां तस्मिन्वृत्तिमाह तमुपेय

श्रीवात्सरायणिरुवाच अथादिशद्विजयेभ्यां तं स्त्रिभुवनेश्वरः आत्मानं दर्शयत्वा
नां पुरीमैतत्तसानुगः २५ आसिक्तमार्गं गंधोदकैः करिणां मदर्शयित्वा स्वामिने प्राप्य
मालोत्पन्नतां वासितरामिव २६ प्रासादगोपुरसमाच्चैत्यदेवगृहादिषु विन्यस्तहेम
कलशैः यता कामिभ्यः मंडितां २७ पूजैः सवन्दैरभामिः पट्टिकाभिः सुवाससं आदर्शैरंशु
कैः स्वग्निः कृतकौतुकतोरणां २८ तमुपेयुस्तत्र तत्र योराग्रहणपाशायः आशिषो मुय
जुर्देवयाहीमां प्राक्त्वयोद्धतां २९ ततः प्रजावीक्ष्य पतिचिरागतं दिदृक्षुः स्वर्ग
हाः स्त्रियोः आरुह्य हर्म्याण्यपरिवंदन्तो च नमस्तपनेत्राः कुसुमैरवाकिरन् ३० अ
थप्रविष्टः स्वर्गदेजुष्वैः पूर्वराजभिः अनन्तारिवल्लकोशाद्यमनघ्नीरुपरिष्ठदं ३१

नराः २

इति वराहरूपेण त्वयोद्धतामिमां पृथ्वांयाहीति २९ प्रजानां तस्मिन्वृत्तिमाह ततः प्रजा इति ३० स्वर्गं कथं
मवर्ततेत्यस्योत्तरमाह अथेति यावत्समाप्तिं स्वर्गदेप्रविष्टः सन्तस्मिन्नेमे इति यच्च मे नान्वयः गृहवर्णय
तिसार्धैः त्रिभिः अनन्ता अखिलारत्नादीनां कोशात्तैराद्य अनघ्नी उरवः परिष्ठदापस्मिन् ३१ ॥

रामः

२३

आत्मप्रोतिर्निजं धाम १८ जलधिवंधनं अस्त्रपुगेऽमरत्वं संवधः शीतं कविभिराश्रयमिव वर्णीतमपि यशः स्तुतिर्न भव
ति तत्र हेतुः अधिकसाम्याभ्याविमुक्तं धाम प्रभावो यस्य तस्य विकल्पयः सहायोः अतः सुग्रीवाद्याः अग्रणीयस्य लीला
मात्रं तथैव दमयिमुक्तं चैतद्विधाह सुगणायाम् अत्रात्मा स्वीकृता लीलायां तु नुयं न तस्य २० एवं विधौ लीलाप्रयोजे
नं दर्शयन् प्रह्लादोक्तं तस्य यशः नृपाणां युधिष्ठिरादीनां सदस्सु अथ यो मां कंठे पादौ गायंति दिग्भिर्द्रोणां पटवश्च
भरणरूपं तत्पथं तं व्याश्रमितीत्यर्थः नाकपालादेवावसुपालावसुधापालाः तेषां किरीटैर्जुष्टं पादौ बुजं यस्य तं र

स्मरतां हृदिविन्ध्यविहं दंडककंटकेः स्वपादमल्लवं राम आत्मजपोतिरगात्ततः १८ नेदं
यशोरघुयतेः सुरयात्रयात्तलीलात्तनोरधिकसाम्यविमुक्तधाम्नः रत्नो बधोजलधिवंधनम
स्त्रपुगेः किंतस्य शत्रुहने कपयः सहायोः २० यस्यामलं न य सदस्सु यशोधुनापि गायंत्य
द्यध्रमद्योदिग्भिर्द्रुपदं तन्नाकपालवसुपालकिरीटजुष्टं पादौ बुजं रघुयतेः शरणं प्र
पद्ये २१ यैः संस्पृष्टो भिदृष्टो वा संविष्टो नुगतोपि वा को सलास्ययुः स्थानं यत्र गच्छंति यो
गिनः २२ पुरुषो रात्रचरितं श्रवणैरुपधारयन् आनंशं स्पयरं राजन्कर्मबंधैर्विमुच्यते
२३ राजो वाच कथं स भगवान्नामो भ्रातृन्वा स्वधमात्मनः तस्मिन्वातेऽन्वावर्तत प्रजाः पौरा

घुयतिं पाहां तरे तत् तस्परघुयतेर्जुष्टं पादौ बुजं प्रयद्यत्यर्थः २१ सरामः संविष्टः उपवेशितः अनुगतो वायैः
ते को सलदेशवासिनः सर्वेऽपि यत्र योगिनो गच्छंति तत्स्थानं ययुः २२ आनंशं स्पयरः उपशमनिष्ठः सन्निमुच्य
ते २३ सरामः स्वयं कथमन्यवर्ततेति आत्तृन्वा कथमवर्तत कथं भूतानां तांशं भूतान् तस्मिन्वा ईश्वरे तं आ
त्रादयन् अनु अनंतरं कथमन्यवर्ततेति प्रश्नत्रयं २४ ॥

अप्रतं अदतं किं सर्वं इतमित्यर्थः विश्वं प्रविश्य ६ न्यस्तं देवैर्मुनिमिरपितोचितं यस्तां चोयस्य तस्मै ते स्वर्पिता वं प्रीये
नेति वा ७ ८ असंविदो ज्ञानं प्राचिंतसावात्मिकः तस्याश्रमं प्राप्ता ११ अंतर्वत्नीगर्भिणीः क्रियाज्ञानकमाद्याः १५६

ब्राह्मणा ऊचुः अप्रतं न स्वर्ग्य किं तु भगवन् भुवनेश्वर यन्नो तर्ह्यदं विप्रतमो हं हि स्वरोचिषा
६ नमो ब्रह्मण्य देवाय रामाय कुरु मे धर्मं उत मज्ज्ञो कधुर्या प्रन्यस्तं दर्पितां प्रये ७ कदाचिज्ज्ञे
कजिज्ञासुर्देहोरात्र्या मलहितः चरन्वाचोऽश्रणोऽमोभार्या मुदिष्य कस्यचित् ८ नाहं विभे
र्मित्वा दुष्टा मसतीं परवेष्टमगं स्त्रीलोभी विभ्रयात्सीतां रामो नाहं भजे पुनः ९ इति लोकादुत्तमु
त्वाद्दुशराध्यादसंविदः पत्याभीतेने सात्यक्ता प्राप्तांचितसाश्रमे १० अंतर्वत्न्यागते काले य
मोसासुखे सुतौ कुशोत्तवशतिर्यासौ तयोश्चक्रैः क्रियामुनिः ११ अंगदं चंद्रकेतुश्च लक्ष्म
णस्यात्मजौ स्मृतौ ततः पुष्कलं श्रुत्वा स्तां भरतस्य महीषते १२ सुवादः श्रुतसेनश्च शत्रुघ्न
स्य च भवतुः जंधवीं कोटिशो जघ्न भरतो विजये दिशां १३ तदीयं धनमानीय सर्वराज्येभ्यो वद
यत् १३ शत्रुघ्नश्च मधोः पुत्रैश्च वराणां मरात्तसं हत्वा मधुवनं चक्रैः मयुराणां मवेपुरीं १४ मुनौ
निक्षिप्य तनयौ सीतां भर्तृविवासितां ध्यायंती रामचरणौ वचं प्रविवेश १५ तौ श्रुत्वा भगवा
न्नामो हं धनमिधियाश्रुचः स्मरंस्तस्या गुणां स्तां स्तान्नाशं क्रोद्धुमीश्वरः १६ स्त्रीपुं प्रसंगात्ताह
स्त्वर्ध्वं वभयावहः अथाश्वराणां विभ्रुतग्रास्यस्य हचेतसः १७ तत ऊर्ध्वं ब्रह्मचर्यं धारयन् नजु
होत्प्रभुः त्रयोदशाब्दसाहस्रमग्निहोत्रमखंडितं १८ ॥

प्रा ५

१८ ॥

विश्वं जगत्सोह

रामः ॥

इति श्रीनवमस्कंदशमोऽध्यायः १० ततस्त्वेकादशोऽध्यायमावसन्नजुजैः सह यज्ञादियच्चकारेशोरामस्तदनुवर्णिते ॥
 १ तदंतदात्तासांदिस्मिंमध्ययावतीः भूतो १ ब्राह्मणएवाहेतीतिमन्यमानः ३ अये श्रीरामः ततदासोसंगत्यामा

जटा निर्मुच्यविधिबल्कुलवद्धैः समंग्रुः ॥ अथ विचक्ष्यैवेदं चतुःसिंधुजलादिभिः ७८ एवं कृ-
 ताशिरस्मानः सुवासाः स्वयंलंकृतः स्वलंकृतैः सुवासोभिर्भ्रातृभिर्भीर्ययावमौ ७९ अग्रहीरा-
 सनंभ्रात्राप्रणिपत्यप्रसादितः प्रजाः स्वधर्मनिरतावर्णाश्रमगुणान्विताः जुगोपयित्वा
 द्रामोमेनिरेषितरंचतं ५० त्रेतायां वर्तमानायां कालः कृतसमो भवत् रामे राजनिधर्मज्ञे सर्वभू-
 तसु स्वावहे ५१ वनानि नद्योगिरयो वर्षाणि ह्येष सिंधवः सर्वकामदुष्टा आसन्प्रजानां भरतवि-
 भ ५२ नाधियाधिजरास्त्रानि दुःखशोकमयत्नमाः मृत्युञ्जानिष्ठ तां नासीद्रामे राजन्यघो-
 रज्ञे ५३ एकपत्नीव्रतधरो राजर्षिचरितः शुचिः स्वधर्मगृहमेधीघंशिक्षयन्स्वयमाचरत्
 ५४ प्रेमानुवत्पाशीलेन प्रश्नयावनतासती धियाहिषाचभावज्ञाभः तुः सीताहरन्मनः
 ५५ इति श्रीभागवते म० नव० रामानुचरिते दशमोऽध्यायः १० शुक्रउवाच भगवानात्मनात्म-
 नं रामउतकल्पकैः सर्वदेवप्रपदेवैज आर्चयिष्यामि रेवेः १ होत्रे ददादिं प्राचीं च द्यौः
 दक्षिणां प्रभुः अर्धवे प्रतीचीं च उदीचीं सामगायसः २ आचार्याय ददौ शोभायावतीम्
 स्तदंतरोऽमन्यमान इदं कृत्वा ब्राह्मणो हतिनिःस्पृहः ३ इत्यंतदलंकारवा सोऽभ्यमवशेषितः
 तप्याराध्य विवेदी सोऽसंगत्यावशेषिता ७ तेन ब्राह्मणदेवस्य वात्सल्यं वीक्ष्य संस्तुतं

भरणादिकं तावन्मात्रं अवशेषितं पस्याः तद्यतिरिक्तं हिरण्यदिसर्वं ददावित्यर्थः ५ ॥ रामायनमः ॥

भा०ग०
न०दी०

२१

सशिविराजमंविनायोध्याप्रपविशान्स्वस्ववासंयत्रनिर्मितवान् तस्मात्सकाशादीतारिभिर्मुक्तोरामं प्रत्युद्यतोऽ।
मिमुर्विषयोऽत्रघोषेणामहताघोषेणयठद्विः ३६ स्वर्णरसाक्ताःकक्षाःप्राज्ञायासाताभिःपताकाभिःहेमैरिति
चत्वारिरथविशेषाणि ३७ पारमेष्ठ्यानिराजाहीणि शत्रुचामरादीनिप्रेशाप्रक्षिन्नेहृदयमीक्ष्णचनेत्रे

नंदिग्रामात्सशिविरादीतवारित्रनिःस्वनेः ब्रह्मघोषेणचमुद्रःपठद्विर्वृत्तवारिभिः ३६ स्वर्ण
कक्षापताकाभिर्हेमैश्चित्रध्वजैरथैः सरश्चैरक्वसन्नाहेर्मटैःपुरटवर्मभिः अग्रीभिर्वीरमु
ख्याभिर्हेतैश्चैवयदानुगैः ३७ पारमेष्ठ्यान्युपादायपुण्यानुचावचानिच पादयोर्म्यपतत्प्र
भाप्रक्षिन्नेहृदयेक्षणाः ३८ पादुकेन्यस्यपुरतःप्राजलिर्वाघलोचनः तमाश्लिष्यचिरंदो
र्ध्यांस्त्राययनेत्रजेर्जलैः ३९ रामोलक्ष्मणसीताभ्योविप्रेभ्योयेहसत्तमाः तेभ्यःस्वयंनमश्च
क्रेप्रजाभिर्जनमस्कृतः ४० धुन्वंतउत्तरासंजान्यतिवीक्ष्यचिराजतं उत्तराकोसलाभालैः
किरंतोनननुर्मुदा ४१ पादुकेभरतोमहाचाभरज्यज्जोतमे विभीषणाःसमुग्रीवःश्वेत
श्चत्रमरत्सुतः ४२ धनुर्निषंजाष्ट्रत्रुघ्नःसीतातीर्थकप्रंडलु श्रविभ्रदंगदःख
जुंहेमंचर्मक्षराटनय ४३ पृथक्स्थोन्वितःस्त्रीभिःस्तृपमानज्जवंदिभिः विरेजे
भगवान्नाजनुहेज्जद्वोदितः ४४ आरुभिर्नदितःसोपिसोत्सवांप्राविशत्पुं प्र
विष्यराजभवनंगुरुयस्त्रौज्जमातरं ४५ गुरुन्वयस्यावरजान्जितःप्रत्यक्षयत् वेदेहीलक्ष्मण
ज्जैवयथावत्समुयेयतुः ४६ उत्रास्त्वमातरस्तास्तुप्राणास्तन्वोस्थिताः आशेषांकेभिर्विचं
त्वावाय्यौघैर्विजडःशुचः ४७ ॥

यस्य ३८ नेत्रजलैस्त्राययन्नाश्लिष्य ३९ येहेतमाःकुलवृद्धाःतेभ्योपिन
मनेचक्रे अयोध्याप्रवेशप्रकारमाह पादुके इति सार्धेस्त्रिभिः धनुश्च निषंगोचतान् ४४ गुरुयस्त्रौःकेकेद्याद्याः
४५ वयस्यानवरजौज्ज ४६ वाय्यौघैरभिषिचत्यःशुचःशोकात्विजडःशोभस्यच्च ४७ ॥

रामः॥

२१

एतत्सखीणां विलापमाह ततश्चित्यं चमिः मंदं स्वल्पमुदरं यस्याः तयोरावणभार्यया सह २४ परैरर्दिता २७ गृहा
णामन्तं भक्षो नरकहेतवे नरकभोगाय २८ सायराधिकमौर्ध्वदैहिकं २९ आत्मनः स्वस्य संदर्शनेन य आह्लादो

ततो निष्कृम्य लंकाया पातुधान्यः सहस्रशः मंदोदरी समंतस्मिन्प्रसृतं त्य उपाद्रवत् २४ स्वा
न्यचान्वधून्परिष्वज्य लक्ष्मणो मुमिरर्दितान् रुरुदुः सुस्वरं दीनाघृत्य आत्मानमात्मना २५ हा
हताः श्रवणं नाथलोक रावणारावण कंघायाश्चरणां लंका त्वदिहीना परार्दिता २६ नवैवेदे
महाभाग भवान्कामवेशगतः तेजो नु भावंसीताया येन नीतो दशमिमा २७ कृतैषा विधवा लं
का च यंच कुलनंदन देहः कृतो नृगच्छाणामात्मानरकहेतवे २८ श्रीशुक उवाच स्वानां वि
भीषणाश्च क्रेकैः सल्लिं दानुमोदितः पितृभेदविधानेन यदुक्तं सायराधिकं २९ ततो ददर्श भग
वानशोकवनिक्ताश्रमे क्षामां स्वविरहव्याधिं शिंशिपामस्तनमास्थिता ३० रामः प्रियतमा
भार्या दीनां वीक्ष्यान्वकं यत आत्मसंदर्शनाह्लादविकसन्मुखं यं कजां ३१ आरोष्यारुरहेषा
नं भ्रातृभ्यां हनुमद्युतः विभीषणाय भगवान्दत्त्वारक्षो गणेशां ३२ लंका मायुश्च कल्पान्तं
ययौ तीर्णा व्रतः पुंरी अवकीर्णमाणाः कुसुमैर्लोकपालार्पितैः ययि ३३ उषगीयमानचरि
तः शतधन्यादिभिर्मृदा गोमूत्रपावकं शुक्लो भ्रातरं बल्लुक्त्वावरं महाक्रूरं गीकोतप्यज्जुष्टि
लंस्थंडिले प्रायं ३४ भरतः प्राप्नोत्कर्णयौ राभात्यपुरोहितैः पादुके शिरसि न्यस्य रामे
प्रत्युद्यतो म्रजं ३५ ॥

स्तेनविकसन्मुखं यं कजां यस्यास्तां ३२ यानं पुष्कं भ्रातृभ्यां लक्ष्मणसुग्रीवाभ्यां आ
सृज्य दत्त्वा तेनापि सहैव ययौ ३३ गोमूत्रपावकं गोमूत्रपक्वयवान्नभोजिनं भ्रातरं ३४ ॥

भा० ग०
न० टी०
२०

रक्षस्यतिः रावणः पुत्रं इंद्रजितं प्रह्लादादींश्च अहिना त्वापुंत १८ असिभ्रूलादिभिर्दुर्गमांतां यातु धानां नोपतनो
सेनां सुग्रीवादिभिरन्वितः श्रीरामो भगवत्सुतो हनुमान् अक्षौ जाववान् १९ तेरघुपतेः अनीकया अंगदा
द्याः सर्वरावणस्य भ्रादिभिश्च हंसं सेन्यतत्र दंडयथा भवति तथा भिवत्सु संगम्य दुर्गादिभिर्जघ्नुः कानसीताया
अभिप्रशीन हतं मंगलं रावणः शिष्येष्टातान् २० स्वबलस्य नाधिनाशमवेक्ष्य रघुः कुः सन्धाना

रक्षस्यतिस्तद्वलोकनिकुंभकुंभध्वजात्तदुर्मखसुरांतनरांतकादीन् पुत्रं प्रहस्तमतिकाय
कंपनादीन् सर्वानुगात्समहिना दण्डकुंभकर्णी १८ तां यातु धानयतनामसिभ्रूलचापपांछि शक्ति
शरतो मरखदुर्गा सुग्रीवलक्ष्मणमरुत्सुतगंधमादनीलागदहीपनसादिभिरन्वितो गतः
१९ तेनीकपारघुपतेरभियत्सु सर्वदंडवरस्यमिभयतिरथाश्वयोधैः जघ्नुर्दुर्मेतिरिगदेषुभि
रंगदाद्याः सीताभिप्रशीहतमंगलरावणोशान् २० रक्षःपतिः स्वबलनधिप्रवेक्ष्य रघुः आर
त्थयानकमथाभिससाररामं स्वःस्पंदनेद्युमतिमातलिनाय नीते विभ्राजमानमहनिशि
तैः क्षुरपैः २१ रामस्तमाहपुरषादपुरीषयन्त्रः कंतासप्रक्षमं सत्तापहृताश्ववत्ते त्यक्तत्र
यस्य फलमद्युगुप्सितस्य यथा मि कालश्च कर्तरलेषावीर्यैः २२ एवं तिपन्धनधिसंघितमु
त्ससर्जवाणं सपञ्चमिव तदुदयविभेद सोऽहमन्धशामुरायेत्यपतदिमाना द्वाहेति जल्पति

कं विमानं रघुं वारुख श्रीराममभिससार अयतंतः स्पंदनेस्त्वर्गस्य इंद्रस्य रथे मातलिना इंद्रसारथिनो यनीतेद्यु
मतिदीप्रियुक्ते विभ्राजमानमहनत् २१ हे पुरषादपुरीषराक्षसे सुग्रीवप्रायद्यस्मात् अपतताश्ववत्प्रायथासमं
त्वं हं प्रविश्य किमपि हरति तद्वत्स्माज्जुगुप्सितस्य कर्मणाः कर्तुं शक्यं कालश्चालंघ्यवीर्यो हं फलं यथा मि अधर्म
कर्तुः पुंसः कालो यथा यच्छतीति वा २२ रितः सीतापुत्रः सुकृतो विमानाद्युयकाभ्यापतदिति वा २३ ॥ ॥

श २

रामः
२०

भाषणमेवाहनन्तामिति द्वाभ्यां एतावत्पर्यंतं तु निश्चितं त्वं न विदाम न जानाम इत्यर्थः इदानीं तु ज्ञातो सीत्याह यदि तिष्ठ
 पक्षद्वयस्येत्यर्थः यद्विशेषः सत्त्वादिभ्यः सुरगणादयो भवन्ति स भवानिति १४ कामं यथेष्टं जलमात्रं म्यापि प्र
 याहि श्रवमेहं पुरीष प्रापे त्रैलोक्यं रावयति आत्रे दधति तथा तं जहि हे वीर यद्यपि तव जले प्रतिवधकं न भवती
 तितथापीह सेतुं वध्नीहि तर्हि किमर्थं ते यशसो विस्तारयत देवाह ये सेतुमुपेत्य बुध्करं कर्मो वेद्यत्वं यशो ग्रास्यं
 तिभ्यस्तं १५ तदा कर्मभित्तं दधन्त तदाह वधेति विविधैरङ्गाणां कूटैः ऋगैः सेतुं वद्धां प्रेसीतान् वधो ह

नत्वा वयं जडधियो नु विदाम न मन्कूटस्थमादियु र्मुखं जगतामधीशं यत्सत्त्वतः सुरगणार
 जसः प्रजेशा मन्योऽन्न भूतयतयः स भवान् पुरीषाः १५ कामं प्रयाहि जहिवि श्रवसो वमेहं
 त्रैलोक्यं रावयति वध्नीहि सेतुमिह ते यशसो वितत्ये गायेति दिग्भिर्जपिना
 यमुपेत्य भूयाः १५ वध्वो दधोरघुपतिर्विविधादिकूटैः सेतुं कर्षां द्रुकरं कं पित भू रहांगैः
 सुग्रीवनीलहनुमत्प्रमुखै रनीकैः र्लंकां विभीषणादृष्टाऽविशदग्रदग्धो १६ सावानरं द्रु
 वलरुद्धविहारकोष्ठप्रीक्षारजो पुरसदो वलमी विटका निर्भज्यमानधियणा ध्वजहेमकुं
 भं ऋगादका गजकुलैर्द्विदिनी वद्धाणां १७ ॥

नुमते वदग्धां लंकां विशतकं भूतैः ऋगैः कर्षां द्राणां करैः कं पितानि भू रहाणामं गानि शाखादीनि येषु ते विभीष
 णस्य दृष्टावुच्छाकैः सहा विशत् सुग्रीवादयः प्रमुखो येषां ते रनीकैः १६ ततश्च सत्त्वका घणी प्रचलिता वभूव
 कं यं भूतावानरं द्राणां वलैः रुद्धा विहारादयो यस्यां निर्भज्यमाना धियणा दयो यस्यां सा तत्र विहारः क्रीडा स्थानम् ।
 कोष्ठध्यानागारादि श्रीः कोशः द्वारगृहादीनां गोपुरं पुरं द्वारं सदः सभा वलमी प्रासादादिपुराणा गच्छादिनी ।
 विटकः कपोतपालिका धियणा वेदिकादि ऋगादकं ऋतुष्यथः १७ ॥ ॥ ॥

भा० ग०
न० टी०

१२

सीतायाः कथा श्रवणेन दीपितो नृच्छयेन स संविलोक्य नृपतिरदशकंधरेण जघ्नेऽद्रुतेण वयुषा
चो विलोक्य जघान कथं भूतोऽद्रुतेण वयुषा स्वर्गाहरिण देहेन उयलितं अतएव प्रलोभनेनाश्रमं तस्तेनापकृतं
सब कंदलं यथा श्री १३ः १० ततश्च रत्नो धमेन रावणेनासमं हयनीतायां प्रियया वियुक्तो आत्रालं स्मृतो न सक्तपणा
वद्धेन च चार किमभिप्रायः सन्नित्यमेन प्रकारेण स्त्रीसंमिनाहः खोदकी गतिं प्रख्यापयन् ११ आत्मोर्ध्वेन कृत्ये

म२

सीता कथा श्रवण दीपितं नृच्छयेन स संविलोक्य नृपतिरदशकंधरेण जघ्नेऽद्रुतेण वयुषा
अतो यत्कृच्छो मारी च माश्रु विशिखेन यथा कमुगः १० रत्नो धमेन नृक बद्धिपिने समं दं वै
देह राज दुहितर्यपया पितायां आत्रावने कथयण वस्त्रियया वियुक्तः स्त्रीसंमिना गतिमिति प्रथ
यं श्रचार ११ दग्ध्वा तत्कृत्य महं कबंधं सख्यविधायकपि निर्दिष्टा गतिं तैः बुद्ध्या यवा
लिनिहते लवंगं द्रुसैर्नैर्वेला मगात्समनुजोऽजमवर्चितोऽग्निः १२ यद्रोषविभ्रमविवृतकटा
क्षपातसंभ्रातनक्रमकरो भयगीर्णघोषः सिंधुः शिरस्पर्हणाय सिग्हा रूपीयादारविंदमुपग
म्यवभाषतत् १३ ॥

=

न कर्मणा रावणो न सहयुद्धेन हतं कृतं शास्त्रीयं दहनदिकं यत्पते जवायुं यत्र श्वदग्ध्वा कबंधं स्वग्रहणा यप्र
स्तारितवाहु राक्षसमहं नृ अपवालिनिहते तैः कपिभिर्दिष्टाया गतिं बुद्ध्या अजमगवाभ्यामवर्चिता वंदीयस्य स
मनुजो वेलोपो समुद्रतीरमगात् १२ तत्र त्रिशूत्रमुपवासेन प्रतीक्षितो पिसिंधुर्धनोपस्थितः तरायस्य रोषवि
भ्रमाश्रो धलीलया विवृतोयः कटाक्षः तस्य यातेन संभ्रातन क्रामकरो श्रयस्मिन् भो नगीर्णः प्रस्तः स्तंभितो घो

मे १

रामः

१२

लोकेवीरसोमसमितोसमाजैरेशं त्रैयंबकं धनुरिचुयधिभिवलीलयेवादायसजीकृतमारोपितं विक्लममध्येवभंजहेन्यदृगं
 कदिनं गरिष्ठं तदाह वाहकानां त्रिभिः शतेरुपानात् बालराजस्य लीले वलीलायस्यसः ६ अनुसृपाणि स्वयंग्यानि गुणाशीलादी
 निघस्यास्तासीतासंज्ञा पूर्वैरसि अभिलध्वमानो घयातां श्रियेजित्वा धनुर्भगमहानादश्रवणाक्षुभितस्य भगुयते देव्यनेघनं
 अघनीतवान् कथं भूतस्य त्रिः सप्तकृतः राजवीजश्रुत्यामहीयो करोतस्य ७ इदानीं गुर्वीर्यश्रुतिश्लोकं विवृण्वन्नाह कदा
 वित्तैकेषां स्तुष्टेन राजास्वदपेक्षितदास्यामीति प्रतिश्रुते श्रीरामस्य पुत्रराज्याभिषेकसमये तथा भरतस्य राजशमस्य च वने।

ये लोकवीरसमितो धनुरैशमृगं सीता स्वयंवरगृहे त्रिशतोपनीतं आदाय बालराजस्य लीले वलीलायस्यसः ६
 जिह्वानुरूपगुणाशीलवयंगरूपो सीताभिधो श्रियमुर
 स्थमिलध्वमानां मार्गेष्वजभगुयते देव्यनेघनयत्प्ररुदं दर्प्यमहीमकृतघस्त्रिराजवीजां ७ यः
 सत्यपाशपरिवीतपितुर्निशं स्त्रैणस्य वापिशिरसाजगद्देसभार्यः राजं श्रियं प्रणयिनः सुहृदो
 निवासं त्यक्ता यथौवनमस्तु निवमुक्तसंगः ८ रत्नः स्वसुर्वीकृततरुमश्रुद्वुद्धेस्तस्याः खरनि
 शिरदूषणामुख्यबंधनं जघ्रेचतुर्दशसहस्रप्रणारणीयकोदंडयागिरटमानुवासक्तं ९ ॥

वासः प्रार्थितः तदा सत्यपाशेन परिवीतस्य पितुर्निदेशमाजोकेष्वसमये तस्मान्मस्तस्य शिरसाजगद्दे ततो राज्यादि
 कैत्यत्काधनेययो दुस्त्यजस्यापि सहवैत्याजेष्ट्यातः मुक्तसंजायो जी असू-आणानिवेति ८ रत्ने सोरावणास्य
 स्वश्रुपेनखायाः अश्रुद्वुद्धेः सीताजिघत्सोः कामानुरागा इति वारूपं व्यक्ततविकारमनयत् तस्याः खरजि।
 शिरदूषणामुख्यबंधनं जघ्रेचतुर्दशसहस्रजघान अपारणीयं अलंघ्य असत्यकोदंडयागौयस्यसः ९ ॥

भा० ग०
न० टी०

१८

अधिमिर्वीर्योक्तिः सुरैः हिवर्तितं त्वयामुहः प्रकृतं तथापि संक्षेपतः कथ्यमानं प्रमाणं ३ ग्रंथकोटिभिराकीर्णमद्रुतं रामवि-
क्रमश्च ध्यायन् प्रतीकं च नो कश्चिदेकं समस्यति कोसलेन्द्रः श्रीरामः नोऽस्मान्वतात्तया तु कथं भरतः यो गुर्वर्च्यपितुः संत्यस्य पा-
लनायैत्युक्तं राज्ञः सनयश्च वदेति सुकुमारः प्रोचद्गुणैर्देवाहं प्रियायाः पाणिनापि स्पर्शनादिति तन्माययोः ताभ्यां प्रतिबन्ध-
चरत्तु हरीशोऽहं नुमान् श्रीवोवा अनुजोऽहं स्मरामि मां मज्जिताः पनीता पथ राजा मां श्रीप्रमोदस्य प्रहयनं रविवैरुप्यात्सर्ग

त्य३

तस्यापि भगवानेष साक्षाद्गुह्यमयो हरिः अशंशेन चतुर्धा जात्युन्नतं प्रार्थितं सुरैः २ रा-
मस्तस्मात्तु भरतश्चात्रुघ्नाऽस्ति संज्ञया तस्यानुचरितं राजन् अधिमिस्तत्त्वदर्शिभिः ३ प्रकृतं
हिवर्तितं हरिस्त्वया सीतायते मुहुः ३ गुर्वर्च्यं कं राज्ञोऽप्यचरदनुबन्धं प्रपदं प्रिया-
याः पाणिना स्पर्शनात्ताभ्यां मज्जितयथिरजोयो हरीशोऽहं नुमान् श्रीवोवा अनुजोऽहं स्मरामि मां मज्जिताः पनीता पथ राजा मां श्रीप्रमोदस्य प्रहयनं रविवैरुप्यात्सर्ग
प्रियविरहं हृद्योरोपितं भविजं भूतोऽधिर्वदसेतुः खलदवदहनं कोसलेन्द्रोऽवतानः
४ विज्वाभिन्नाध्वरेयेन मारीचाद्यानिशाचराः पश्यतो लक्ष्मणस्यैव हतानैर्न
तयुगवाः ५ ॥

नामिकाश्रेहादेतोः तथा प्रलोभितेन रावणेनापहारात् प्रियेणाकलत्रेणाविरहः तेन रूढतया आरोपितयोऽभुवोः
विज्वाभेनैव त्रस्तोऽधिर्वदसेतुः तद्विज्ञापनेन वदः सेतुर्यनततः खलारावणादयरावदवो वने तस्य दहनः
५ संक्षेपतो वर्णितं रामचरितं आदिन आरभ्य विस्तरिताह विज्वाभिन्नाध्वर इत्यादिना यावदुत्तराध्यायस-
माप्तिं पश्यतां खलक्ष्मणस्य तमप्यनयेद्वैव हता इत्यर्थः यच्छ्रवणात् कोसलेन्द्रो वतादित्यनेनैवान्वयः ५।

रामः

१८

एतदेवस्साधुवत्ताबुद्धिस्मरणपूर्वकं तत्कृतेन निश्चयेन दर्शयति न मे इति सप्रमिः कुलदेवात्तत्र ह्यकुलात्सुकाशान्मे-
 प्राणादयो नातिवृत्तभाः नातिप्रियाः ४३ मत्स्यमम ४६ भूतभावो नो हरिस्तस्मिन्नेव भावनायस्य सो हंतं कामिनकरो।
 ४५ तत्र हेतुः य इति विदित्वा नां द्विषाणि धीश्वरेषां ते देवा अपि ४६ अथ तस्मात्प्रकृत्या स्वभावेनास्मिन् हं गुणेषु सं

न मे त्रह्यकुलात्प्राणाः कुलदेवान् न चात्मजाः न पित्र्यो न महीराज्यं न दाराः प्रातिवृत्तभाः ४३ "
 न चात्येपि प्रमत्तमधर्मैरमते क्वचित् नायश्यमुत्तमज्जोकादप्यत्किंचन वस्त्वहं ४४ देवैः
 कामवरो दत्तो मत्स्यं त्रिभुवनेश्वरैः न च तोतमहं कामं भूतभाव न भावनः ४५ ये विदित्वां द्विषाणि
 षो देवास्ते स्वहृदि स्थितं न विदंति प्रियं शश्वदात्मानं किमुता परे ४६ अथेशमापारचितेषु सं
 गंगुणेषु गंधर्वयुरोपमेषु रूढं प्रकृत्यात्मनि विष्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमहं प्रयद्ये ४७ इति च
 वसितो बुद्ध्या नारायण गृहीतया हित्वा न्यभावमज्ञानं ततः स्वभावमाश्रितः यत्तद्वत्परं स्तु
 त्तमप्रज्ञं प्रज्ञं कल्पितं भगवान्वासुदेवेति संगंति हि सात्वताः ५० इति श्रीभागवते म
 हाधराणेन वमस्कंधे सूर्यवंशानुकीर्तन नाम नवमोऽध्यायः ८ श्रीशुक उवाच खट्वांगादीद्य
 वाङ्मयं रघुस्तस्मात्पुत्रवाः अजस्ततो महाराजस्तस्माद्दृशरव्याभवत् १ "

गं विष्वकर्तुर्भावेन हित्वा तमेवाहं प्रयद्ये ४७ अन्यथा वंदे हाद्यभिमानरूपमज्ञानं हित्वा ४८ स्वभावेमेवाहयत्
 दिति प्रज्ञं वत्कल्पितं चागाद्यविषयत्वात् वासुदेव इति गंगंति ब्रह्माण्डावभक्तानुग्रहार्थमाविष्कृतशक्तेर्वीसुदे
 वत्वात् ५० इति नवमस्कंधेन वमः ८ दृशमेवाह खट्वांगवंशे श्रीरामसेभवं तच्च विं वलं कोशं हत्वा यो ध्यागमा
 तसि

५५

खट्वांगाच्च दीर्घवाहः १

भा० ग०
न० टी०
१७

तन्नामयिनेन विना जजीविष्यामि सोयं यदि तद्वादि यत्ने तर्हि मत्तकं यथा मत्तप्रायेणो पूर्वमन्तय ३३ दधिपुंगवी
धानकतीरं ३४ आधानातमेपुनात् हे अहम् जन्मस्य मेयादर्शितः ३७ तदेवैकमगाप्रजः ३८ अविश्रुतः
धारेत्यर्थः नच जायतनप्रासूत अतो विसृज्य श्वतस्या देहमश्रमनाजजघान सटत्यन्तः सुतोश्चकः ३९ खो

यद्यप्यं क्रियते मदास्तर्हि मारवाद् पूर्वतः नजीविष्ये विना येन हां च मत्तकं यथा ३२ ए
वं कुर्यान् भाषिण्या विलपं त्या अनाथवत् व्याघ्रप्रभुमिवास्वादसो दासः शायमोति
तः ३३ ब्राह्मणीवीक्ष्य दधिपुंगुषादेन भक्षितः प्रोचं त्यात्मानमूर्वीशमशपत्कार्य
तासती ३४ यस्मान्ने भक्षितः पापकामात्नीयाः पतिस्त्वया तवाधिपत्यग्राधानादक
तपुज्जदर्शित ३५ एवं मित्रसहेशास्त्रापतिलोकपरायणा तदस्यानिसमिदुर्गेनाप्रास्य
भर्तुर्गतिगता ३६ विशापोदादशास्त्रातेमेपुनायसमुद्यतः विज्ञाप्य ब्राह्मणीशापं स
हिष्यासनिवारितः ३७ तत ऊर्ध्वसतत्याजस्त्रीसर्वकर्मणा प्रजः वसिष्ठस्तदनुज्ञातो
मदयेत्यापुजाप्रधातु ३८ सावै सप्तसमागर्भमविभूतव्यजायत जघ्रश्रमनादरतस्याः
सोश्रमकस्तेन कथ्यते ३९ अस्मकान्मूलको जज्ञेयः स्त्रीभिः परिरक्षितः नारीकवच
इत्युक्तो निः तत्रे मूलको भवत ४० ततो दशरथस्तस्मात्पुत्रो दिवि दस्ततः ४१ ततो विष्णु
तेत्यस्य बह्वङ्गप्रवृत्त्यभूत् ४२ यो देवै रक्ष्यो तोदस्यानवधीमुधि रजः ४३ मुहूर्तमायुः काले

। निः संवेक्ष्य परशुरामात्परिहितः अतो नारीकवच इत्युक्तः निः तत्रे सति तत्र वंशस्य मूलमभवत् अतो मूलकर्तु
। चोक्तः ४० प्रसन्ने देवै रक्ष्यो त्वत्पुत्रो जज्ञेयः प्रथमतः वन्मापुः कथ्यः तामिति देवोक्तः मुहूर्तमायुमिति तत्रा

रामः

१७

अभक्ष्यमंजसाविलोकाएवंनरमोसद्यवहारेण २२ वसिष्ठपर्वतंशापंचक्रेद्वादशवार्षिकं २३ रुशतीःतीक्ष्णाः
 अयःस्वपादयोर्जहौन्यत्रतत्रहेतुःदिशप्रतिएवमनेनमित्रसहत्वमपिदर्शितं मित्रस्यकलत्रस्यचाचःसभात२४
 तदेवंराक्षसस्विकल्माषाघ्नित्वेचकारणमुक्तास्वकर्मणानयस्यइतिप्रदुक्ततत्प्रयोजयति अत्राभावात्त्यादि।

परिवेक्ष्यमाणंभगवान्विलोक्यभक्ष्यमंजसा राजानमशयत्कुक्षोरहोत्थेवंनर्निष्यति २२
 रत्नःकृतंतीहिरित्वाचक्रेद्वादशवार्षिकं सोप्ययोजनिमादायगुरुंशुसमुद्यतः २३ वारि
 तोमदधंत्वापोरुशतीःपादयोर्जहौ दिशःस्वमवनिंसर्वपृथग्जीनमयन्यः २४ राक्षसंभा
 वमायन्नःपादेकल्माषतोगतः अवायकालेददृशेवनौकोदैपतीहिजो २५ दधार्तोज
 गृहेविप्रंतत्यत्पाहाकृतार्थवत् नभवान्नाक्षसःसाक्षादिह्याकृणांमहारथः २६ मंदय
 त्वापतिर्वीरनाधर्मैकतुमहेसि देहिमेःपत्यकामायाअकृतार्थीयातंहिजं २७ देहोयमानुषो
 राजन्युरुषस्याभिलष्यदः २८ तस्मादस्यवधोवीरसर्वायवधउच्यते एषहित्रास्त्राणोविहोस्त
 पःश्रील्लगुणान्वितः २९ आभिराधयिषुर्वैभ्रमहापुरुषसंज्ञितं सर्वभूतात्मभावेनभूतेष्वेत
 र्हितंसदा २९ सोयंब्रह्मर्षिवर्यस्तेराजर्षिप्रवरादिभो कथमहेतिधर्मैजवधंयितुरिवात्मजः ३०
 तस्यसाधोरयास्यभूणस्यत्रह्मवादिनः कथंवधंयथावजोर्मन्यतेसम्मतोभवान् ३१ ॥

नाकर्मणाःप्रजइत्येतेनवमोकोनिवासोपयोःतौवनौकसौतौचतौदंपतीचयथावदत्वेसकारलोपआर्षः २५
 अकृतार्थवहीनवत् २६ अकृतार्थंअसमाधरति २७ सर्वभूतानामात्मेतिभावनायआराधयितुमिष्टुःयहासर्व
 भूतात्मभावेनभूतेषुस्थितमपिगुणैरुत्तर्हितंब्रह्मैतिसंबधःपादोत्तरंअतर्हितःसोयमित्युत्तराणाम्वयः ३० भूणा
 स्यज्जत्रियस्यजर्मस्यसतइतिवा वेभोःगोःसतोमतोभवान्वधंकथंसाधुमन्यतइत्यर्थः ३१ ॥ ॥

प्रसंगाद्गमाहात्म्यमाह चतुर्भिः पद्यस्य जलस्य शोभा त्रैशतकेवलं देहभस्मभिरेव न साक्षात् व्रज्यमि
स्वकृतेन देहेन हता अपि १२ तौ श्रद्धया सेवते इति शेषः तस्य च यतिभस्माभस्तेनो गेनयः संगस्तेन १४

भगीरथः स राजर्षिर्नियेभुवनयावनीं यत्र स्वपितृणां देहाभस्मीभूताः स्मशोरते १० रथेन वा
युवेगेन प्रयातमनुधावती देशान्युनेतीनि देशानां संचित्सगरात्मजान् ११ यज्जलस्य शोभा
त्रैशतकेवलं देहेन हता अपि सगरात्मजा दिवजग्मुः केवलं देहभस्माभिः १२ भस्मीभूता गेनयः
न स्वर्गात्ताः सगरात्मजाः किंपुनः श्रद्धया देवोपे सेवते धृतव्रताः १३ न त्द्येन तस्य माश्र
यं स्वर्धुन्यायादिहोदिते अनंतचरणो भोजप्रभृताया भवच्छिदः १४ सन्निवेश्य मनोयस्मि
श्रद्धया मुनयो मलाः त्रैगुण्यदस्य जेहि त्वा सद्यो यातास्तदात्मता १५ श्रुतो भगीरथा जज्ञे
तस्य नभोऽपरो भवत् सिंधुदीपस्ततस्तस्मादयुना युस्ततो भवत् १६ अनुपणी नलसखो
योऽश्वविद्यामयान्नलात् दन्तात्तद्वदयंचास्मै सर्वकामस्तु तत्सुतः १७ ततः सुदासस्तत्सुत्रो
मदपेती यतिर्नृपः आहुमित्रसहं यैवैकस्माद्यधिमुतकंचित् १८ वशिष्ठस्यायाद्रहोभ
दनयस्यः स्वकर्मणा १९ राजा वाच किं निमित्तो गुरोः शायः सोदासस्य महात्मनः एतद्देदि
तुमिच्छामः कथ्यंतो नरहोषीद २० श्रीशुक उवाच सोदासो मया कंचिच्चरन्नुदोजघान ह
मुमोच भ्रातरं सोऽपगतः प्रतिचिकीर्षया २१ संचितं यन्नघराजः स्वरूपधरो गृहे गुरवे भोक्तु
कामाय यत्कानि न्येन रामिष २२ ॥

अनंतस्य विशेषणं सन्निवेश्येति त्रैगुण्यदेहसंबन्धे १६ नलस्य सखाऽयान्नलात् तत्सुतः अनुपणी स्य सुतः १७ तस्य
त्रैः सोदासः नरहः नरहस्य १९ मया चरन्कंचिद्रत्नः कंचिद्राहसं लघान तस्य भ्रातरं मुमोच २१ स भ्राता श्री

अनिच्छंस्वरुनः पाचकः तद्रूपधरः सन् शोभो गृहे वसतिमानः २२

नभुमेऽग्रमतोवंशः खट्वांगवधिवर्णिते जंगमस्तलमानिन्येयस्ययौत्रोभगीरथः १ यथासगरः यौत्राय
राज्यं दत्त्वा तयस्तेये तथा अग्रमोऽग्रस्वपुत्राय राज्यं दत्त्वा महीतं कालं तयस्तेये इति चकार स्यार्थः नाशकौ द्वौ जौ।
माने तु मतिशेषः संस्थितः मृतः १ कालं मृत्युं एधिवा न्याप्तः २ तं प्रत्यात्मानं दर्शयामास तेवरदास्मीति जगयोक्तः
सनस्वमभिप्राये पूर्वजौ द्वौ शशं सकप्ययामास ३ जंगमहोऽपि जगन्नाम तत्प्राप्तमिवे गधारयिताधारयिष्यति

अग्रीष्मक उवाच अग्रमोऽग्रतपस्तेये जंगमनयनकाम्यया कालं महीतं नाशकौ ततः कालेन सं
स्थितः १ दिल्लीयस्तत्पुत्रस्तद्दशकः कालमेधिवान् भगीरथस्तस्य पुत्रस्तेये स सुमहत्त
यः २ दर्शयामास तं देवी प्रसन्ना वरदास्मिन्ने इत्युक्तः स्वमभिप्राये शशं सावनतो नृपः ३ को
पिधारयितावे गंयतं त्वा मे महीतले अन्यथा भूतलं भित्त्वा नृपयास्ये रसातले ४ किंचाहं
नभुवं यास्ये न रामध्याम जंत्यधं मज्जामितदधं कुत्र राजंस्तत्र विचिंत्यतां ५ राजोवाच सा
धवो न्यासिनः प्रांतावस्त्रिष्टालाकषावनाः हरस्य धं तं गसं गान्ते स्वास्ते स्य धमि हरिः ६
धारयिष्यति ते वे गं रुद्रत्वात्मा शरीरिणा यस्मिन्नोतमिदं प्रोतं विभवं शाटीव तं नुषु ७ त
च्छ्रुत्वा स नृपो देवं तपसा तोषयच्छिवं कालेनात्मा घसाराजं स्तस्य प्राप्तां च नुष्यत ८ तथे
तिराज्ञाभिहितं सर्वलोकहितः शिवः दधारावहितो जंगमो पारं पतजलं हरेः ९ ॥

५ किंच मज्जंति क्षालयिष्यंति तत्रोपायो विचिंत्यतां ५ हरंति हरिष्यंति अघं भीनतीत्यधमित ६ आत्मा क
प्यं भूतः यस्मिन्निदं विभवं प्रोतं ग्रथितं उर्ध्वतं नुषु शाटीव तं नुषु पटश्व असौ सर्वाधारस्त्वहे ज।
धारयिष्यतीत्यर्थः ७ एते वे गं गमुक्ता तच्छ्रुत्वा देवावयित्वेत्यर्थः ८ राज्ञाभिहितं तपोत्प्रेगी कृत्य
हरेः पादेन पतं जलं यस्यास्ती ९ ॥ ॥

भा० ग०
न० टी०
२५

तस्मात्तद्देवप्रशान्तत्वापुण्यां पु० केचन न मां त्वन्वयः स्यात्तु पुरुषत्वे हेतुः प्रायागुताः कर्माणि च विप्र
सृष्ट्यादीनि लिङ्गानि च ब्रह्मादेरुपाया यस्य तं प्रशान्तत्वे हेतुः सदसद्रूपकार्यकारणाभ्यां पुण्यपापयो
च विमुक्तं अतः अनामरूपे तत्कृतनामरूपं न किं नु ज्ञानोपदेशो यमहीतः प्रकटितो देहः शुद्धसत्त्व
निर्येन मुक्त्यदा हे प्रशान्तमायेति हे अगुणानि च सर्वोक्तकर्मभिः सृष्ट्यादिकार्यैर्लिङ्गानि प्रत्यति योज्यं यस्मै

प्रशान्तमायागुणाकर्मलिङ्गमनामरूपं सदसदिमुक्तं ज्ञानोपदेशो यमहीतदेदं न मां प्रहेत्वा
पुरुषं पुण्यां २५ त्वन्माया रचिते लोके वस्तुवुद्ध्या गृहादिषु भ्रमते कामलोभेष्व्यामो
हविभ्रान्तचेतसः २६ अद्य नः सर्वभूतात्मन् कामकर्मदिमाशयः मोहपाशाद्वृष्टिच्छन्ना
भगवंस्तव दर्शनात् २७ श्रीशुक उवाच इत्यंगीतानुभावस्तं भगवान्कपिलो मुनिः अ
भ्रमेतमुवाचेदमनुगृह्ये धिया नृप २८ श्रीभगवानुवाच अश्वोपनीयतौ वत्सपिता
महयशस्तव इमे च पितरो दग्धा गंगां मोहंति नेतरन् २९ तं परिक्रम्य शिरसा प्रसाद्य
हयमानयत् सगरस्तेन पशुना क्रतुशयं सभाषयत् ३० राज्ञं मंशुमती न्यस्य निःस्य होषु
तं बध्नः तौ वै विदधुर्मागे गाले भगतिमनुत्तमां ३१ इति श्रीभा० म० नवमस्कंधे सगरो
पाख्यानं छमाध्यायः ८ ॥

प्रशान्तमायागुणादयो यस्मिन् इत्येकमेव पदं २५ त्वन्मायां ज्ञाघते त्वन्मायेति दाभ्यां कामादिभिर्किं
तानि च तौ धिये खाते इमे सर्वे गृहादिषु भ्रमन्ति नः अस्माकं तु तत्कृतपण्ये वधदिता त्वदर्शनादद्य हटोपिमोहमयः पा
शाः शृङ्गानः कथं भूतः कामादीनामाशयः आश्रयः त्वत्सादेन कृता चोत्पत्तिः २७ अश्वे लघ्वापिसाकांक्षे प्र

इति नवमस्कंधे
इति श्रीभगवत्पुस्तके
३१ इति श्रीभगवत्पुस्तके
३१ इति श्रीभगवत्पुस्तके

रामः
१५

अज्ञानं तो वृत्तानं तो यत्तु कं व्यावयवित्वेति तु स्यादवर्षादिः ईशानं मं शुभानेव माश्रयः अजनः अजः ब्रह्मापित्वा म।
 द्यापिन यश्रुतिन च वृध्यते कथं भूतं आत्मनः स्वस्मात्परं परमेश्वरं कैरेतुभिः समाधियुक्तिभिः समाधिनाम्यपरा
 स्तेन यश्रुति युक्तिभिः परोक्षमपि सम्पन्नबुधत इत्यर्थः अपरे श्रुवाचानास्तु कुतस्त्वापश्युः श्रुवाचानत्वे हेतुः
 तस्य प्रकाशः मनश्च शरीरं च धीश्च सत्त्वतमो रजः कार्याणि ताभिरेव विविधाः देवतिर्यङ् रागाः सर्गाः ते सुसंस्थास्ते
 त्राधिपयश्च प्रकाशाः अज्ञाः कुतः पश्यामेत्यर्थः २२ अपरे तर्हि किं पश्यति तदाह ये देहमौजस्ते स्वस्मिन्सम्पदिविष्य।

तत्रासीनं मुनिं वीक्ष्य कपिलाख्यमधोक्षजं अस्तौ तस्मादहितमनाः प्रोजलिः प्रणतो महा
 न् २१ अशुभानुवाच न पश्यति त्वां परमात्मनो जनो न बुध्यते सापि समाधियुक्ति
 मिः कुतो परे तस्य मनः शरीरधीविसर्गस्य स्यादवयवप्रकाशाः २२ ये देहमाजस्त्रि
 गुणप्रधाना गुणान्वियं श्रुतवातमश्रु यन्माययामोहितचेतसस्ते विदुः स्वसंस्थं न
 ब्रुहिः प्रकाशाः २३ तं त्वामहं ज्ञानघनं स्वभावप्रध्वस्तमायागुणभेदमोहैः सनेदना
 दौर्मनिभिर्विभाव्यं कथं विमूढः परिभावयामि २४ ॥

तमपित्वानविदुः किं तु गुणानेव विपश्यति अथवानगुणानपि अपि तु तम एव पश्यति यतस्त्रिगुणानु
 द्दिरेव प्रधानं येषां श्रोतावहिरेव प्रकाशाज्ञानं येषां बुद्धिपरं ते तत्र या जाग्रत्स्वप्नयोर्विषयान्पश्यन्ति सुषुप्तौ तु
 तम एव केवलं न तु निगुणत्वा सर्वत्र हेतुः यत्तु यतः यस्य तव माययेति चामोहितचेतो येषां ते २३ तथापित्वं
 विचारेण ज्ञास्यसीति चेत् तत्राह तं त्वामहं विमूढः कथं परिभावयामि विचारयामि कथं भूतं ज्ञानघनं शुद्ध
 ज्ञानपरं त्वत्त एत प्रध्वस्तमायागुणानि भित्तौ मे दमो हो येषां ते विभाव्यं विचिंत्यभावः ज्ञानघनत्वात् न तावत्तज्ज्ञा
 नविषयस्त्वेति विचारविषयत्वमपि मायागुणैरभिभूतो हेन विचारे समर्थ इति २४ ॥

केचित्कपिलस्यकोपाग्निना दग्धा इति वर्णयन्ति तन्निराकरोति नेति कुत इत्यत आह सत्वधामनि शुद्धस
त्वस्य तज्जगतः यवित्रे शुद्धिकर आत्मा यस्य तस्मिन् कथं विभाव्यते स भावने असि भावनाया दृष्टान्तः भुवो र
जः त्वेक्यसंभाव्यत इति १३ किंच यस्य येन ईरिता प्रवर्तिता तस्य विपश्चितः सर्वस्य कथं पथ इति अ
दि मित्रादिभेद इति १४ तदेवं सुमत्याः पुत्रेषु केशिन्याः पौत्रेणाश्वः समानीतः यो यथा दूर एव प्रयत्नश्च

न साधुवादी मुनिको यमर्जितान् येंद्रपुत्रा इति सत्वधामनि कथं तमोरोधमं विभाव्यते
जगत्पवित्रात्मनि खैरजो भुवः १३ यस्य सित्ता सांख्यमपी दृढे हनौ ययामुमुक्षुस्तरते दुर
त्ययं भवार्णवं मत्पुत्रं विपश्चितं परात्मभूतस्य कथं पथ इति १४ योऽसंजस इत्यु
क्तः स केशिन्यां नृपात्मजः तस्य पुत्रोऽश्वमान्नामपितामह इति ते रतः १५ असंजस
आत्मानं दर्शयन् असंजसं जातिस्मरः पुरा यो जीसगा द्योधा चालितः १६ आच
रन् गार्हितं लोके ज्ञातो नां कर्म विप्रियं सरस्वाती उतो बालान् प्राप्य दुर्देजयन् नृप
१७ एवं वृत्तः परित्यक्तः पुत्रस्त्रहमपोत्सवे योगैश्च येंगा बालान् स्नानं दृष्ट्वा त्वा ततो ययौ
१८ अयो ध्यावा सिनः सर्व बालकान् पुनरागतान् दृष्ट्वा विसिस्मिरे राजा ज्ञात्वा चा
१९ यनुत पथत १९ अश्वमाश्रिता दितो रज्ञातुरगान्वेक्षो ययौ पितर्यखातानुपपन्नमस्माति

इति दर्शयितुमाह योऽसंजस इत्युक्तः केवलमज्ञैः वस्तुतस्तु संजस एव सनु केशिन्याः सुतः क्षेत्रज्ञत्वं विवप्र
तौ तं वारयितुं तस्य वनं पश्यात्मनो देहाज्जातः १५ तस्य कथा माह चतुर्भिः असंजसः पुरा पूवे जन्मनियोगी स
नृसंगाद्देतोः यो माह चालितः १६ अतः इदानीं जातिस्मरः समसंगपरिहारा यजनमुद्वेजयन् लोके गार्हितं ज्ञातीनां
च विप्रियं कर्माचरन् कोऽतो बालान् सरस्वाती प्राप्तान् प्राप्तिपदिति हयोरन्वयः १७ एवं विधत्त कर्म यस्य सः १८

२०॥ भस्मादिभस्मसमीपे २०॥ पितर्यखातमनुयेंगाः तं ययौ भस्मादिभस्मसमीपे २०॥

गरोविद्युतेनगरेणसहैवजातः ५ गुरुवाकोनउर्वचनेनकांश्चिदहत्वेवविकृतवेष्टिगाः ७ तदेवाहमुंजानि
 नि मुक्तकेशानर्द्धमुंजितान् ७ उर्वरायदिष्टोयोगउपायस्तन ८ तस्यदेवायैसुमतिःकेशिनीच तस्यैसुमा

आज्ञायांस्वैसयत्नीभिर्गरोदतोंधसासह सहतेनैवसंजातःसगणख्योमहायज्ञाः ७ सग
 रचक्रवर्त्यासौत्साजरोयत्सुतेःकृतः यस्तालजघान्यवनाशकाहैहयवर्चन ५ नावधौ
 गुरुवाकोनचक्रेविकृतवेष्टिगाः मुंजान्श्रमश्रुधराकांश्चिन्मुक्तकेशार्द्धमुंजितान् ६ अन
 तर्वाससःकांश्चिदबहिर्बीससोपरान् सोश्रमैधैरघजतसर्ववेदसुरात्मकं ७ और्वीय
 दिष्टयोगेनहरिमात्मानमीश्वरं तस्योत्सृष्टंयजुंघजेजहाराश्वपुरंदरः ८ सुमत्यास्त
 नयादद्याःपितुरादेशाकारिणाः हयमन्वेषमाणास्तेसमंतान्परवनन्महीं ९ प्रागुदीर्घा
 दिष्टिहयंददशुःकपिलातिके एषवाजिहरश्चौरआस्तेमीलितलोचनः १० हय
 तांहयतांयापइतिषष्टिसहस्रिणाः उदायुधाअभिषयुरभिषयतदामुनिः ११ स्व
 शरीराग्निनातावन्महेंद्रहृतचेसः महद्भूतिक्रमहताभस्मसारभवन्क्षणात् १२

त्याःपुत्राणांप्रभावंमृत्युंचाहसुमत्याइतिषड्विः १० एषवाजिहरइतिबुवंतोभिषयुःषष्टिसहस्रिणाय
 रिष्टेदकतयासंतिघेयां उन्मिर्मेलोचनोन्मीलनेचकार १२ ॥ रामायनमः रामः

ॐ वसिष्ठ

पक्षिणोः श्वाजीवको यो विष्णुमित्रराजस्य दक्षिणा ५ लेन हरिश्चंद्रो सर्वस्वमयः सदातया मासतः ५ ३ पितृवर्गो यो विष्णु
 श्वामित्रत्वमाजीभवेति शरणाय सोऽपि त्वेव को भवेति शरणमनयोऽस्तु ५ ३ मरुतिः ५ ३ हरिश्चंद्रो ह वै धर्मसुरेष्वाको राज्ञः ५ ३ मरुतः
 इत्यादिः ५ ३ हरिश्चंद्रस्य वरितमा ५ सोऽनयत् इत्यादिषा वत्समाधिक्यशरणायानतस्य ५ ३ मरुतेनायतो ५ ३ यद्विद्वीरः

॥ त्रैलोक्यं वोदरिंशो विष्णुमित्रवर्णिष्योः पीतमित्रमभ्युदयं विष्णोर्बहुवर्णिकं सोनयत्या
॥ विष्णुणात्मानारुह्यो मदेणतः वरुणेशरणं वात पुत्रो मे जायता प्रभो ८ पृथिवीशमहाराज तमे
॥ वचसां पज इति तथेति वरुणेनास्य पुत्रो जातस्तुरेक्षितः ९ जातस्ततो ह्यनेनोगतां पजस्वेति सोव
॥ वीर पदायुः प्रीतिर्दणः स्यादप्यमेध्वो भवेदिति १० तिर्दणोऽस्य प्राणस्य पजस्वेत्याह सोव वीर
॥ दत्ता पशोर्धर्जा मेरतः अथ मेध्वो भवेदिति ११ जाता दत्ता पजस्वेति स प्रत्याह सोव वीर पद
पदायतं त्यस्य दत्ता अथ मेध्वो भवेदिति १२ पशोर्निधतिता दत्ता पजस्वेत्याह सोव वीर पद
पशोऽनर्दता जायते पद १३ पुनर्जाता पजस्वेति स प्रत्याह सोव वीर सा
दिको महा राजन् राजस्यो पद १४ इति पुत्रा नृगणान्तरुपद्रितवैतसा कालवचप
तातेन मत्को दवस्तमेदत १५ रोहितस्तमनेता पयितः कर्म विविर्धिते प्राणेषु १६
नः पारिणररण्य प्रत्यय धत १७ मितरं वरुणान्तरुत्वा जाते मरुदः रोहितो गाममावा
तस्तमिदः प्रत्यय धत १८ ममेवर्ष्य दने पुण्यतीर्थे दत्त निषेवणे रोहितायादि १९ क्रः सो
परण्येव सत्सनाः १९ एवं धितीयेत तीये च वत र्येव मेतया अमेत्यामेत्यस्य विरोधियो ॥

भारतीयवन्दना २०

[illegible]

स्वतंत्र चिंतन क्र. १९

भा.ग.
न.टी.

१२

मासेन संगत्यागराववानप्रस्यधर्महृत्पः ५२ ५४ अध्यात्मिकी वृत्ति नित्यमा ५५ इति नवमे षष्ठः ६ माध्याह्निकः खोक्तः
सप्तमे यत्र गीयते पुरुषोत्तमस्य वाख्याने हरिश्चन्द्रस्य चोत्तमे १ यत्र प्रवरः यत्र प्रेषः सपितामहेन युवनाश्रितप्रवृत्तः यत्र त्वेन
स्वीकृतः यत्र रावमाध्याह्नप्रवर्गत्वे तत्सतः यत्र वरीषस्य सतः ११ मे युवनाश्रितवरीषस्य सतीताः माध्याह्नगीत्रस्य प्रवृत्तः यत्र वा
तरविशेषप्रवर्तकाः यद्यप्येवाग्राविशेषरायितामहेन माध्याह्नसद्व्याख्ये रावराणे प्रवृत्तः माध्याह्नप्रवरोधाते मेध

तत्र तद्वृत्तपस्तीदरां मात्मेयलमात्मानवान सदैवाग्निमिरात्मानं प्रयोजयामात्मनि ५६
ताः खिपत्सु मंसा राजनि रिव्याध्यात्मिकी गतिं श्रीवृत्तस्तत्प्रभावेन यत्रिणानि
नारिषः ५५ इति श्रीभागवते मत्स्यपुराणे नवमस्कंधे षष्ठाध्यायः ६ श्रीशुक उवा
च माध्याह्नः यत्र प्रवरो यो वरीषः प्रकीर्तितः पितामहेन प्रवृत्तो यो वनाश्रितस्त
तः १ सारीतस्तस्य यत्रोदमेनाध्याह्नप्रवर एव मे न मेदात्रात्य मे दत्ता पुरुषोत्तमस्य
रगेः तमारसातले नीतो न जगद्व्युपुक्ते पार गध्याधीनधीतत्रवध्यान्वे विस्त
रात्किञ्च नागात्तन्व्येवरः सदा दमयस्मरतामि ६ ३ न सदस्यः पुरुषोत्तमो
पानरामस्य ६ ५ कृत सद्यस्तत्सतस्तस्मादसुराणां च निवेद्यन् पीतस्य
सत्यवृत्तः यत्र त्रिणकरिति विप्रतः प्राप्ताश्चालताणां यो दुरोः कोणिक
तेजसा सशरीरोगतः स्वर्गमद्याधि विदधते पतितो वीकरीरादबस्तनेव

संभितो बलार ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥ ६ ॥

वरीषयो वनाश्रितसारीताः यथाशस्त्र लापन हरिकुत्सपिण्डमैमगावानां गिरसा वरीषयो वनाश्रितेति माध्याह्निके प्रवृत्ते प्रवे
नोत्पागिरसमाध्याह्नवरीषे यो वनाश्रितो गी पुरुषोत्तमस्य वराण्यप्यमना दौतावत्स्य विवाहप्रभावे वा सतः यो श्रीवृत्तिर्वा दत्ता नर्म
यतपारवध्याध्याह्नसर्वपुरुषोत्तमस्य वराण्यप्यमना दौतावत्स्य विवाहप्रभावे वा सतः यो श्रीवृत्तिर्वा दत्ता नर्म
ति ३ ६ सस्य पितामहेन सस्य सुतो न राम हृत्पः ४ नमः शंके नवदुःखे सतवो दामा लस्या सोमि जंकुः तदुक्ते हरिवंशे पितृप्रापितो
षण्णगरो दग्धीयन्नेनः यत्रोक्तो ययोगश्च त्रिविधस्तो पतिके मर्षिते पारणीयमान विप्रकन्याव सरणार कुद्रस्य गुरोः पितः रामार

स्य विष्णोः मित्रस्य तेजसा वकारो न पतेते वकीरः १३ ५

रामः

तस्यार्धस्यैवर्णमनिसंतिवर्णार्धैः वक्ष्यते इति मंत्रसामर्थ्यमुक्तं तान्निःसुदरे मेऽत्यन्तरेणाऽवयः धरे मेऽध्यायणापेदुरेतरं य
 तेषस्तस्यमिपासमृद्धाऽग्नेय्याः परिधुः मापेष्टुदेष्टुतप्यानानाविविधेष्टुउपवनेष्टुवऽमृताऽमृताऽसिधेवातेष्टुस
 ११ रः सवकप्यस्तेष्टुसौगंधिकानां कङ्कारावकमननातिष्ठेष्टु ४५ केप्यस्तेष्टुगृहादिष्टुस्वलेकताः स्त्रियऽरुमाष्टु
 येष्टुअनुगापंतोहिजाः मक्षिणः नृगाऽप्रवेदिनप्रवेष्टुकेप्यस्तः मक्षरुशय्यदिभिरुपलदिवः सनर्धेष्टुसंगेव

५० सवदुःखस्त्राभिरपारणीयतयः श्रियानर्धपरिधुऽष्टुगृहेष्टुनानोपवनामलाभः सरः
 ५१ उक्तोऽधिकं काननेष्टु ५५ मक्षरुशय्यासनवैसमृष्टरास्त्रानातलेष्टुमवसारमा
 ५२ ल्यकेः स्वलेकतः स्त्रीष्टुस्वष्टुनित्यदारे मेऽनुगापनहिजः ५३ गवेदिष्टु ४५ यद्रु
 ५४ रूपातसंवीक्ष्यसमूचीयवृत्तौ पतिः विस्मितस्तममजहात सार्वभौमश्रियाविते ५५
 ५६ एनेष्टुदेष्टुनिरतोविषयाविविधैः सुखैः सेवमानानचातुष्ट्यदाज्यस्तावेरिवानलः ५७
 ५८ सकदाविद्ययासीनऽप्राप्तापदूतमात्मनः ५९ र्बलदुःखावाप्योमृतासंगसमृष्टित
 ६० मऽष्टुअदोऽमेष्टुतमेविनाशतपस्विनः सञ्चरितव्रतस्य ६१ मृतेजोलेवास्मिन्प्रस
 ६२ गोत्प्रज्ञावितोवृत्तमरे
 ६३ संगत्यजे तमिष्यनुवृत्तिनाममुक्तः सर्वात्मनानविसृजेदहिरिधिपाणिः ६४ राकप्र
 ६५ ररुदसिधितमनेतदृष्टो जीततद्वतिष्टुसाधुष्टवेष्टुसंगः ५१ एकेस्तपस्वद्वयमप्या
 ६६ मसिमत्स्यसंगत्येवाणदासमृतमेवसद्विसर्गः नातेवृजाप्रमयकृत्यमनोरप्याना
 ६७ मापेष्टुगौहिनमतिर्विषयेऽर्धभावः ५२ एवेवसरुदेकाले विरक्तोऽप्यासमाश्रितः वेनेजगा
 ५३ धामानपयस्तत्पत्यः यः तिदेवताः ५३

॥ ४० ॥ अज्यस्तोकैः धृतविदुभिः ४८८ दानीतस्याऽतापद्वर्कवानप्रस्थाप्रमसाऽसकदाविधितिसप्रतिऽप्राप्तानोमनसोऽसतोऽप्रा
 तनोपद्वेतपोसानिदुर्लभं ४८९ सश्रासोचरितव्रतप्रयादतस्मव्रततयः ५० मियनुवृत्तिनां दायत्यधुवकावेद्यदुसंगस्तर्दिस्त
 दुतिष्टुश्वरार्थधमपरेवेवकार्यशितोष ५१ प्रसगाजातदायप्रवचवृत्ति एकेति यत्राशाभावात्तार्थैः सवधारेऽप्राप्तवर्चव
 त्यर्थः ततऽप्रसृतैष्यचसद्विसर्गऽप्राप्तप्रत्येके तासमुत्रेणतद्वयरोत्यमऽउमयकृष्णानिरोहिक्कारत्रिकारिकमीशितो

५३ मरुतोरप्यानाऽध्वर्यवावऽध्वर्युऽदिमान् ५३

भायी शनेर्निर्वास्य क्रयवोस्य कपालव शिखेन वर्णयाम्यक्षुरे द ते स समादिता राजात द्युस्य

तत्र काष्ममादृत शिखरातामेकविंशत्यासदस्त्रैर्वर्त सन दतवान् धुंधमार इति वकारस्यानयः २२ भाष्यपांशतेन स दध्यस्य मुत्रार्थ
मिथुदेवत्यामिथिपूर्वतीयामासः सन्त्याम्यर्धे २६ तदेवा ६ मज्जरतिमिथि ३० तमित सनजलायम्यमिथि ३० तत्राभिमतत्रेजलोपत्येधेसु
पयवो २० व्यपकेनिरुदये सवने पत्रोत्पत्तीकारणं २० प्रसादेव वक्ष्यते वक्ष्येवलनमिथि विधिनिवधतः ६ श्वरायनमकारं वक्षुः २०

पः प्रियार्थमुते कस्य धुंधनामासुरं बली सतानामेकविंशत्यासदस्त्रैर्वर्त सन दतः २२ धुंधना
र इति ख्यातेस्तत्सतास्तेव जेज्वलः धुंधनाम् ख्यातिना सवत्रय एवावरोधिता २३ ६ श्वरायला दा
श्वश्ववेद्याश्व इति भारते दृष्टाश्वयज्ञो २६ श्वानिकुमसत्सतः स्मृतः २५ वदगाश्वानिव मस्यते
१ शाश्वोप्यास्यसेन जित् एव नाश्वो मवेतस्य सोन यत्नाने गतः स यत्ने प्रविष्टो निशित विंते दृष्ट
॥ शमाना विद्यास्तान मयो मेत्र जले स्वये २० उस्मिता सन्निशम्या पश्यदके कलेश्वरो ॥
॥ मय धुंधः कर्म कस्य दयीते यस्य सवने जले २० राजा मीति विदित्वा पश्य ईश्वर मुदितेन वे ईश्व
रायनमश्वक्षुरे दौ देव वले वले २० ततः काल उमावते वदिति निर्भिद्यददितो मुव नाश्व
स्यतनयश्वत्रवती जज्ञान २३ के ध्यास्यति के माराय सने राह यत २४ मा ध्याना वत्स
मारोदीरिती द्यो देशानी मद्यत २१ नममारयिता तस्य विप्रदेव मुसादतः एव नाश्वोप्य
तत्रैव तयसासिद्धि मन्वगात ३२ तस्य दस्युरिती द्यो गविद्वे नाम तस्य वै मुस्मात्रसे ती
॥ ह्यदिना दस्यवो रावरागा ६५ २३ यो वनाश्वोप्य मो ध्याता वक्रवर्त्मवती मुत्र स मु
दीयवती मेकः शशासा न्युत ते जसा ३५ ईजवमरो केतु मे रात्म वि दूरि दक्षिणे सव
देव मय देव सर्वात्मक मंती धिये ३५ द्युमेत्रो विधिर्मतो मजमानस्तपाल्विजः धर्मो

देराश्वकालश्व सर्वमेतद्यदस्म के २६

० प्रयं के ध्यास्यति यास्यति इति धुंधिते विधेस्वै सति तस्यामिथ्य माराधयत इन्द्रो को ध्याता देवत्स मारो दीरि ववर देशिनी तर्जनी मयादि
स्यर्ध ३१ तस्य यिता ययनाश्वो नेन कबिरिति नमारा किं कालानेरे तयसासिद्धि मन्वगात मो ध्यात मदिमान मा ह्यत स दस्युरिती धादि
गदराज न मसा मो ध्यात देव्यव उदिना कयिता सेत वल्लो म्रत इन्द्रो यस्य ने स दस्युरिती नाम विधे स मो ध्याता भवनी मेकः शशासेतुन

तस्मै धर्मोक्तिरामसाधनामिति दीवतानां गते तावत्संवेत्स्योऽति कान्तुतिरुक्तिजस्योपयोगेनो जनेनाप्रतिपद्यितव्यमस्तरं ब्रह्मज्ञो
स्वर्वायं धर्मोक्तिरामसाधनामिति दीवतानां गते तावत्संवेत्स्योऽति कान्तुतिरुक्तिजस्योपयोगेनो जनेनाप्रतिपद्यितव्यमस्तरं ब्रह्मज्ञो

संज्ञसरोऽस्य गतावद्यावतानागतो गतः सुनिस्तर्हीनाकांक्षी राजा ब्रह्मो वसवद २३ गते वदुर्वासी सितो
वरीषाधिजो ययोगातिथिविज्जमादररः त्र्यम्बेर्निमोक्षसन्नेव ब्रह्ममेनेखवीर्यवृषराजभावर २४ राव
विधानेकः उराः सराजा परात्मनि ब्रह्मणि गासदेवे त्रिधा कलायैः समुवाधमन्ति यथा विरञ्जानि
रयां कृकार २५ प्रकउवाच श्रुत्वा वरीषस्तनयस्य राज्यसमानशालेष्ठविस्मयधीरः वने विवेषाकानि
वासदेवे मनोदधं दूस्तउरायुवाहः २६ इत्येतत्परायमाख्यातं श्रुत्वा वरीषस्य तपतेः सकीर्तयन्त
नध्यायन्त भक्तौ मागधुतो भवेत् २७ इति भागवते महाप्रारणे नवमस्कन्धे प्रवरीषवृत्तिर्धर्मो ध्यायः
प्रकउवाच विरूपः वेतमानराष्ट्रवरीषसतात्त्वयः विरुपात्मयद्विप्राभूततत्पुत्रस्तुरपीतरः रणी
तरस्यायुजस्य भार्पायांते तवैर्षितः अगिराज नपासासवस्तवेष्टिस्त्रिनेः सतारराते द्वे त्रयसतावे
यनस्त्वागिरसां स्मृताः रपीतराणां युवराः क्षेत्रे मेतद्विज्ञातयः ३ स्तुवते स्तुमनोर्जये ईश्वारो ह्यीश
तः सतः तस्य पुत्रेण तज्मेव विवृद्धिनिमित्तं उकाः षतेषां परस्ताधमेवन्तापीवर्तेन पानय ध्वं ॥
विंशतिपञ्चाब्दे त्रयोमध्यवरेत्यतः ५ सराकेदायका प्रोद्भवाः सुतमाधिरातमांस
मानीयतामध्यविक्रमे गच्छन्ता विर ५ तप्येति सवने गत्वा रगान्त्वा त्रिधा रणा रणा
तो ब्रह्मक्षितो वीरः राणादाय यस्मत्तैः ६ राव निवेदयामास धित्रे तेन वतः ७ युवाधि
तयोदा रणाया रदुष्टमेतदर्थकं राजा त्वीपुत्रस्य तत्कर्मजुस्तराभिहितं तयः ध्यानिः सा
र्यामासस्तत्पुत्रे विधिं रवा ॥

मण्डित्यर्थः २५ इति वने मेवमः पश्यान्नेवेरी वय्येव रात्रि कान्तं वरमं यच्च यः प्रेम्णायेरित्वाकोर्वेण उच्यते इति न पश्येत्सादादि
मार्गान्नेवेरी वय्येव मेवमं सोमरे रात्रि जनेमा धारतं तन मायते ३ ततयेव सताना यः १२ मेगिरा साजिना रात्रि र्पुनरस्मवेने प्रस्तुतत्वेन र्पुनरित्य
गोत्रासुतं प्रगिरा सोवीयेण प्रस्तुतत्वादि रात्रि पुनरित्य रात्रि रात्रि प्रस्तुतत्वा जाताना प्रवराप्रवराः स्मृताः पुनरेव मेताः प्राप्ताः इत्यर्थः ३ तदेवमि
ता रात्रि जनेमा ५ प्राप्तिवर्त्तमानं ५ मण्डित्यर्थः २५ इति वने मेवमः पश्यान्नेवेरी वय्येव रात्रि कान्तं वरमं यच्च यः प्रेम्णायेरित्वाकोर्वेण उच्यते इति न पश्येत्सादादि

प्रचलत्वे पमानगात्रं यस्य भुवि नो कुटिलमाननं यस्य च ३ जुहुः प्रदीपानकोऽवाग्निरिव ४८ निष्पलमदीक्ष्य ५० अनुषक्तेऽपतः ॥
 संसृते मेरोर्गुंता विविक्तरथावत ५० अररागने मन्ताराः शररागिन् ५१ अजिततेजसः हरेः प्रकाश ५२ शतसर्वं यस्य भूमात्रेण

कुटिल

मन्यना प्रचलद्वात्रौ न कुटीलाननः कुतश्चित् प्रसृतं कृतं जलिमभायत ५३ अक्षोऽस्य नृणामस्य प्रि
 पोन्मत्तस्य ययत ५४ मम्यतिक्रमं विष्णोः मते स्पेणमानिनः ५५ यो मामनिष्प्रियायात मातिष्ये न नि
 मन्त्य च ५६ दत्वा भुक्ते वास्तस्य स घस्ते दर्शये कले ५७ एवेव वारा उल्हस्य जयरोष विदीयितः त
 पासनिर्ममेतस्मै कल्याणकालानलो यमा ५८ तामायते तीज्वलती मसि हस्ता मदा भवे वेमये ती स
 मृष्टी क्षयनवचाले पदान् ५९ प्रादिष्वं न त्यरदा पांयुस्वेषण मसालना द्वादकल्यातां च के नु ह्य
 सिमिव यावकः परतय प्रियवदुदीक्ष्य स्वयं पासं न विष्मले दुर्वासा दुदुवे भीतो हि क्षुद्राणां परी सया
 त ६० तमन्वधान दृगवद्रूपं गंदवाग्निस्त्वनृति शिष्या यस्यादि तेषां नृषक्ते मतिरीक्ष्य मेरोः गुह्यं विवि
 च्छः प्रससार मेरोः ५० दिशो नभः क्षां विचरन् समद्राक्षो काः समालान् त्रिधिवंगतः स पतो मतो धावति
 तत्र तत्र हृदयं नंदुः प्रसदं हृदयं ५१ अलव्यनायः स पदवुत्तं प्रितरं सत्र सवित्रो राग मे मन्ताराः देव
 विस्मय समगा हि जातस्वाद्यात्मयोगेऽजित तेजसो मां ५२ वस्त्रो वाच स्यान्मदीयं सदविश्वमेतत् ॥
 ॥ क्रीडावसाने हि परार्द्धसरो भूभूमात्रेण दिसिदिष्व दौः कालात्मनो यस्य तिरो मे विष्मति ५३।
 ॥ अहं भवा दत्तं नृपुत्रधाना म्रजे शरते शरते शरतेऽहं सः सर्वं वपे पालिपमं ययलाः मूर्ध्नि
 तं लोको हिते वदाम ५४ अद्यं तुल्यं मदीयं स्यात्प्रमायावति कृतागसं के स्यात्तां मे वे ५५ त्रिर्गु
 भो विभिमे वपे ५५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ प्रत्याख्यातोऽस्मिन् व्येन विस्मयं चैव तापितः दुर्वासाः
 शररागान् शिवकैलाशवासिने ५६ श्रीशुक उवाच

तिरो मे विष्मति कदा क्रीडामाश्रवतानेन दयिकदा हि परार्द्धसंज्ञे काले ५३ अहं भवा सर्वं पश्यति यगमासा उपयन्ताः प्राया सते लोको हितं यया मयत्ये
 व निमम मूर्ध्नि तं वदामः अत्र म्रजे शरते शरते शरते ५४ अहं भवा सर्वं पश्यति यगमासा उपयन्ताः प्राया सते लोको हितं यया मयत्ये
 ५५ श्रीशुक उवाच ॥ प्रत्याख्यातोऽस्मिन् व्येन विस्मयं चैव तापितः दुर्वासाः
 ५६

किंच पसाधिय्यातमीश्वरमेधैरीजेऽपराधनामासमस्तविस्तृत्योपविताऽयं जगदिन्द्रिणः प्रवेष्टुतैर्विषयैः धिभिः देतः भूतैः तैर्विस्तृतैः धि-
 न्वतिधन्यदेराभिस्तद्वेसरस्वतीमाभिशोतेतस्याः प्रीतिजोममित्यर्थः ३२ किंच यस्य कुतस्य सद्यस्यादयोगीर्वाणोः सप्तऋषणाधिभैस्तत्प-
 रुपाव्युदरयतसस्यमिति बहर्षेणाभवः नवदेवानां निमेषाभावाद्देवलोकां ययतः अग्निमेवाश्राव्य दृश्यत न निमिषंतीति तेषां आ-
 श्रयदर्शनात्सवेयनेतेषां निमेषोपरमादिति भावः ३३ यस्य मदीयेर्मन्त्रजैर्यिष्वर्गो न प्राप्यतः तस्य तकावाप्ती २७ आस्ताः

३
 ज्ञेयमेधैर्यजमीश्वरं मस्तविस्तृत्योपवितां गदक्षिणोः तनैर्विषयैः सिद्धासितगौतमाधिभैर्विषयमभि-
 श्रोतमसौ सरस्वती २२ यस्य कुतस्य गीर्वाणोः सद्यस्यादयोगीर्वाणोः सप्तऋषणाधिभैस्तत्प-
 रुपाव्युदरयतसस्यमिति बहर्षेणाभवः नवदेवानां निमेषाभावाद्देवलोकां ययतः अग्निमेवाश्राव्य दृश्यत न निमिषंतीति तेषां आ-
 श्रयदर्शनात्सवेयनेतेषां निमेषोपरमादिति भावः ३३ यस्य मदीयेर्मन्त्रजैर्यिष्वर्गो न प्राप्यतः तस्य तकावाप्ती २७ आस्ताः

नी४

प५

स्वर्गप्राप्यनराकापि पद्यतः प्रकुदंस्तीक्ष्णमयतः जनान् कामादिषयाः न समर्द्धयंति न दक्षयंति कथं भूताः स्वराज्येन स्वरूपेण ह्येवमभिप्रायिताः
 अतिप्रायिताः अतएव सिद्धान्तमपि दुर्लभापानि निषाठेयात्तन्नुजान् स्वराज्ये त्यत्राभिधितीयांतया हेमन्तजानां विरोधः २५ यमिति या-
 ठेयं वरीयं मयतामिति याठे सिद्धान्तं विरुद्धं रागवैभगवदाराधनपरस्य तस्य काष्ठयेदाज्ञैव विजृम्भित्यसंहरति सस्यमिः २५ २५
 नवेन मतो लोकं प्रति यज्ञाजयेत्तत्राह तस्मात् २६ तदेवं तस्य वैराग्यादिकं सारमिति बोद्धव्यं तदेव द्वादशावृत्तमित्यर्थः अथ न-
 राकादिषु मयि सुरित्वादिषु यदध्यापयमाप्नुः सर्वं यन् अगमात्तव आश्रये

यद्यप्यस्य भोगसधनमित्यर्थः तच्चावितैर्भोगत्वेन प्रसक्तोऽतवजीमोपापउपदेक्षामात्मा ५ २६ मधिसमाद्यमाद्यं श्रमैर्मुक्त्वा षडक्षेभवति यद्यप्यस्य
 तेभवति विविदिनेष्वपि उदेखावर्तमानेष्वप्यस्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य कर्मोपेत्यप्राप्य
 वेदे विद्वन् २ तान्मसात्मनो यित्वे ३ दमिध्याशौद्रमिति च ये पतेन धर्माणां येति च वैश्वदेवे सत्ते संशयमाह यतः कर्मणि सप्राप्ते सति तेपेत्या
 दिश्वकवाक्यं यथावत्कृतवान् सत्रपरिरोषितमवशिष्टमात्मनो धनेतेन मयं दास्यमिति प्रपन्नस्मात्तातगदेति तेपेत्यादिश्वकवाक्यं यथाव
 त्तवान् सत्रपरिरोषितं सवावसिधं धनं ययस्वः श्रीरुद्रः ६ एतदिति दर्शने शरीरं कस्मै दर्शने यस्य स वास्तु कं पतन्मिह गच्छते

दास्यस्य पततो गच्छतप्या सक्तवान् यथा तस्मै दत्त्वा ययः स्वर्गते सत्रपरिरोषितं पतं कश्चित्स्वी ।
 १ करिष्यते ययं कस्मै दत्तः दर्शनः उवाचोतरतो येत्यममे देवास्तु वस ६ ममेदमधि मेधं तमिति
 ७ तदिस्मिमानवः स्यान्मोतेयतरि ययः ययः वारयितरं यथा ७ पतवास्तु गतं सर्वमस्ति यय
 ८ ययः क्वचित् वक्तुर्विभागं रुद्राय स देवः सर्वमर्हति ८ नाभागस्तु राग्या दत्तं वैरा किल वास्तु
 ९ केत्याह मेयिता वस्तु शिरसात्वा यसादये ९ पतयेतावद्दमं त्वं च सत्यं प्रभाषसे ददा
 १० मिते मंत्रं दर्शना मे वस्तु सनातनं १० गच्छतां द्रविणं दत्तं मत्सत्रे परिरोषितं इत्युक्त्वा तीर्हिता रु
 द्रो म १ गवान् सत्यवत्सलः ११ यतः संस्मरेत्यातः सायं च स समाहितः कविर्भवति मंत्रज्ञेण
 तिवैव तप्यात्मनः १२

वृद्धधनममेत्सवाव ५ तदिस्मत्तदेवमादमिति मानवानां भागउवाच नोऽप्रावमो रस्मिन् विवादे तेयितरि ययः स्मादिति ययवानिति प्रुक्ता
 तैः ६ ययस्य मनोवाक्यं यतवास्तु गतमिति उच्यते ययविरितं क्वचिदिति दत्ता ध्वरे उच्यते ययगभागे वैरुद्र इति प्रुक्ते क्वचिदस्य देव ईश्वरः
 १ सर्वमप्यस्तीति किपुनर्न तावदिति मित्यर्थः २ श्रीरुद्राया दयत इति इदं व्याख्या न प्रुक्तं ययः तप्यादिव द्रुचवास्तु राग्या भागे दत्तं
 स एति नाभागे दिष्टं वैमानं वेदं सत्यं ययं वसंते प्रातरो निरमज्जन सोऽववाहित्या दि १० ययस्याख्या नस्य स्मरणे फलमाह यतः किं प्रुक्तात्मनो
 गतिवप्राप्तीति रोषः ११ क्वचिदमिह मिति प्रुक्ता वस्तु राम राम रामः जोर्विदग्दरा ग्गावो रेवारा गामा ग्गावो रेवारा यनमः वा १२ म ॥ ॥

अस्यमलिकं विवित्राधिकमस्ति तत्तत्सर्वपरांप्रणोभनमेवासीत् २० अमाद्यतं प्रसूयत २२ पत यस्यात्पराविदो पुत्रेऽभवत् ३१
तानेवाहविणाले इति तस्य पुत्रेण विदो सुतो सरुदेवजः देवजेने सौहित पाणतरेनामायत्तमात्रेऽप्यस्तरसरावे ३४ वैणाले हेमालो.

ध३

तत्सतः केवलस्तस्मादंध्रमायेगवोस्ततः बुधस्तस्याभवद्यस्मत्पराविंदुर्महीयतिः
३० ते मेजेल कुं सा देवी न जनी मगुरागले ये वरासरायतः पुत्राः केन्मावे लविला
मवर ३१ तस्या मत्या यया मास विश्रवानं हं सते द्याय विद्याय रमाय विदो गे
परास्मिन् ३२ विणालः प्रसूयते ध्रुवध्रुवके तस्मिन् तस्य विणालो वराक दृजा
वैणालीनि ३३ मे मेयरी ३३ ॥ स न वे ५ः स तस्मिन् ध्रुवा को सत्यवा लजः तत्पुत्रा
समसादासीत् कशाश्वः सरुदेवजः ३४ कशाश्वः सोमयतोऽनुर्ध्वमेधेरिउ
स्मति १४४ रुषमायाग्यागति योगे श्रराश्रितः ३५ सोमयति स्तुसमतिस्तः
स्तो जन मेजयः एते वैणालो मया लास्तया विंदो र्यणो भराः ३६ इति श्रीभाग
वते मृसायराणेन व मेस्वधे इति यो ध्यामः २४ श्रीकृष्ण उवाच सज्जीति मा
नवी राजा वृत्तिषः सवभवेद मोना अगिरसा सत्रे इति यमसकु विवा
२१ सकेन्या नाम तस्या सीत्कन्या कुमले लोचना तथा साई वने
गतो ह्यगमश्च वनाक्रम २ सा सखीभिः परिहृता विचित्रं तस्य चिन्ता
न्वने बल्मीकरं ध्वेदयत् खद्योते स्वज्योतिषी उदेवेन चो धितावा
लाज्योतिषी नेटकेन वै अविध्यन्त्य च तावेन सखा वासकततो
वदु ४॥

स्त

यी६

विणालस्यावयेजाताः ३६ इति नवप्रेक्षीयः २ ततो ये मरुपुत्रस्स सज्जीतेः कीर्ते तेऽन्वयः पत्रसौमन्याख्याने रवेत व म १ ३ न २ व
स्त्रिवेदार्पणत्वत्त तदेवास्मोवा इति धितीयै किमिमांसा कर्मकु विवान तस्य वेणो उता नव राननने इति धिना वदपति आयेः एवैक्यमा
क्तातमा ससकमाना मत्साधना २

यी३

पुनः
ना.ग.
टी.न.

३

पुनः
तमा

नैत्रवैरपिबेनप्रवित्तपुनितप्रवितेति तेऽउपपत्तेकारणः कथ्यतेः पंचवैरपिबेरोनाभवदिसाधके विरहितवैरपिः ॥ १० ॥
विरज्य १५ वस्तुभवेन वस्तुभवेन मस्य वेशः यत्रः समतिः तेतोभूतज्यातिस्ततोवसः १०७५ वतेः पितातत्पुत्रोपोधव नैवेत्य

व३

॥ केरुषात्मानवादासन कारुषाक्षेत्रज्ञातयः उत्तरायण्यगोप्राशेवस्तुल्यमाधर्मवत्सलाः १६
ध्याष्टमस्तुत्तरेवस्तुभवेन गतद्वितीयागस्य पुत्रः समतिर्भूतज्यातिस्ततोवसः १०७५ वसोः
पृथीकस्तत्पुत्रोपोधवोपोधवत्पिता कन्यावोध्वतीनामसः ५११३ उवास्तो १८ वित्रसेनान
रिष्यतादत्तस्तत्पुत्रोऽभवत् तस्य मीढस्ततः पुत्रैः ६३ तेन स्तुतस्ततः १८ वीतस्तत्रैस्त्रिभुसना
तेस्य सत्यप्रवाध्नर उरुप्रवास्तुस्तस्य देवदत्तस्ततोभवत् ततोऽग्निवैश्यामगवानग्नि
खपमस्तुतस्ततः कौतूनेति विख्यातो जातकर्णो मरुतः २० ततो वस्तुवत्तज्जातमग्नि
वैश्यायनेन न पनरिष्यताम्ययः प्रोक्तो दिष्टवैशमतः १०७५ २१ जामागो दिष्टपुत्रोऽन्यः के
मरणावैश्यातागतः भलेदने सतस्तस्य वत्सप्रीतिर्मलेदना २२ वत्सप्रीतिः सतः प्रांशु त ३
स्तत्पुत्रो मेति विदुः खनित्रः धनतेस्तस्याध्वरयोप्यविंशतिः २३ विविंशतिस्तोरमः
खनित्रेयोऽस्य धार्मिकः केशधर्मो मरुत राजतस्यासीदात्मजोऽन्यः २४ तस्या विवि
स्ततो यस्य मरुतः पुत्रः कवर्त्यमरुत सर्वतो मातु मद्यवे मरुतो ग्यमिरः सतः २५ म
रुतस्य पप्यायसौ न तप्यायस्ति के पुन सर्वदिरामपत्वासीधलिं वित्तस्य रो
मने २० अमाद्यदिदं सोमेन दीक्षिणा नीदिजातयः मरुतः परिवेशारो विष्टे देवा
समासदः २१ मरुतस्य दमः पुत्रस्तस्यासीदाजवर्धनः सध्वतिस्तत्पुत्रो जरो सोध
वेकोन १ः सवः २८ ॥ १० ॥

य १८ तदेवं त्रिभिः प्रोक्तैः केरुषधमरुतगणोत्रप्राणां वैशा उक्ता न रिष्यते स्य वैशमाद वित्रसेन इति साधुं स्त्रिभिः ततस्त्या देर्मत्राधि
क्यस्यात्तज्जातयेततस्त्यादिमद्व्याख्येयं १०७५ पुत्रे तन्मने तत्र पूर्वस्य मरुतस्य नाउ यगादिनीत्याख्येयं अग्निवैश्याव कौतूने रतिजातके
रतिवैश्याव २१ दिष्टस्य पुत्रो नागो वैश्यामरुतगणोत्रप्राणां वैशा उक्ता न रिष्यते स्य वैशमाद वित्रसेन इति साधुं स्त्रिभिः ततस्त्या देर्मत्राधि
कोन १ः सवः २८ ॥ १० ॥

आशयन ईद्वान् ३० नामने दत्तस्त्रीत्येन ज्ञाप्यामासमा संमिल्नापावस्यानात् ४०१ निनवमे प्रपमः १६ तिथि मन्त्र उवाच प्राग्वत्तु विराजतः
 स्थाकादिध्वजां वेशानां लङ्घने मार १६ वाकुः सर्वजोषेयातो न रत न यम्य स्ववशाता भवधितिसदृहकमादयमध्वस्वित्यादिना केविः

उक्त्वा कउवाच एवं गते प्यसु धृष्टे प्रउर्वे वस्वतः सते पुत्रका मस्तपस्ते ये यमना धारा तं समाः १
 ततो यजन्मन्त्रं देवमपत्याप्ये सारं प्रभुं स्वत्वाकुप्यती जान पुत्रान लेने स्वसदृशान् यममध्वसु
 मनोः पुत्रो गोपालो म्हरागकृतः मालया मासगाय तोराज्यावीरासनवृत्तः ३० एक्य विराडोषं
 राई लो निशि वर्षति शायाना गाव उत्थाय भीस्ता वन मर्त्यजे ४ एकजग्रादवेवान सायुः कोशम ल ४
 मातं रा तस्यास्तु द्धिते म्त्वा यमध्वो भेषसाद ५ पखडुमादाय तरसाय लीनो उगरो निशि
 जान्न सन् द्रष्टो शिरसा ई लशंक पा ६ व्याघ्रोपि वक्रवृत्तवरो विविंशमदत्तस्ततः निश्रिक्ता
 नमरां भीतो रक्ते मीप्य सत्सजन् ७ मन्मसा नोदते न्याय्य यमध्वः परवीरकः ८ द्रष्टी स्वदत्तो
 वभ्रुव्युष्यामानि शिखः खिते रतराणामकुलम्याप्यः कताग समकोमतः नक्षत्रवेधः ९ द्रुस्व
 कर्मणा भविता मनाटे एव शयस्तु उरराग म्त्वा म्त्वा लूतं जलिः १० ध्वारय दत्तं वीर उई
 वे ५ व ५ रेताम निधि मः १० वासदेव नृगति सर्वा लुनि मरः ५ मले एकां तिल्वंगता भक्त्या सर्वभक्तस
 हृत्तमः ११ विमृत्ते संगः शातात्मा संयता द्यो मरिग्रहः मरुदो मय यन्ने न के ल्यमन व्यति
 मात्मनः ११ आत्ममात्मानं मोक्षाय तान नृपूः समाहितः विचयार मदी मेतां जगध्व १
 १० बधिराकृतिः ११ केविः कनीयान्विषये म्भुनिः स्पष्टे विस्मयराज्य ससवेधः भिवननि १
 वेरमस्विते म्स्वस्वरो विषं विवेश कैशोरवमः परंगतः १५ राम रा राम राम राम राम

केनीयान्वितः प्राक्तेनेन जंघेन खड्गालोः सतस्तिष्ठते प्रांगरागं वीरासनं तदेव वृत्तमस्य मलः प्रवदितः सन्त्याः पादोपासा ३ राई लो
 व्याघ्रः ४ ध्वलीना उगरो यमिनः सममेव भो कपिला पागेऽङ्गाका म्प्रतो न जघावे ति व्यापयिते ये ते म्भवे रा इत्याद्युक्ते ४ ध्वय भाता के
 एवं वतो वनंगत्वा दृष्ट्वा दावाग्निमुत्थितं तेनो ययुक्त करणो ब्रह्म प्राय परं मुनिः १४ ॥ २३ ॥

२ श्री
गव

१२८ प्रकाश प्रत्यक्षमासतयाः स्तुतिः ३१ प्रसंगरत्नाभिनेवेशस्त्रायसंगकच्छित्तं मनसः संतः ॥ १२९ ॥

तस्मै कामवरे तथो भगवान् हरिरीश्वरः दद्याद्विलाभवत्तेन सृष्टः नः पुरुषार्थभः २२ स एव कदा
नरा राजविवरन्मगधावने वतः कतिपया मास्यैः श्रमास्तुष्टे धेवः २३ पुनस्तुष्टे विन्वायुशरा
श्रमरमादुतानं दशितो नृमज्जीरोजगामक्षिप्रमन्त्ररायं सन्तु मारावने मेरोरधस्तात्प्रविशे
रूपत्रासैर्भगवान् एवैरममाराः ससमपारयतस्मिन् विष्टरावासास्तुष्टमन्त्रः परवीरप्रप
एतत्त्रियमालानमश्चिवेयवतान् परदत्तप्यातदन्तं गामर्वैश्चालिगविपक्ष्ये दृष्ट
हृद विमनसोऽस्ववर्गीमाराः परस्परं २० राजोवाच कथमेवं मरणोदेषः केन वा भगवन् व्रत
मृच्छमेने समान्वज्वपरं कौतुहलं दिन २२ कुक्कुटवाच एकदा गिरिशं दृष्ट्वा मयस्तुष्ट
ताः दिशो विधिमिराभासः कुर्वतः सममागमन् २२ तान् विलोक्या विक्रादेवो विवासावो डि
तामरा महेन्द्रात्समस्त्यापनीवीमाश्रय्य धावतः ३० नृधनो पितृवो दीक्ष्य प्रसंगरममा
रायोः निवृत्ताः प्रपद्युस्तस्मान्नरा मरणाश्रमं ३१ तदिदं भगवान् दद्विमायाः ध्रुवकाम
पास्यानमः प्रविशेत्तत्सर्वेयोषिद्वेदिति ३२ तत ऊर्ध्वमेतद्वै पुरुषावर्ज्ययतीति ३३
सावानुचरं संपुक्ता विचचारवनादनेऽप्रपतामाश्रमाभ्यामवर्तन्ती प्रमदन्तानां ३४ स्त्रीभिः
परिवृता दीक्ष्य वक्रेभ्यो भगवान् उच्यते सच्चतुर्वक्त्रे सन्तः सोऽसृजत्सुतपतिं ३५ सतस्या
जनयामास पुरुषं वसमात्मजं एवं स्त्रीत्वमनुप्राप्तः स च ज्ञा मानवान् ३६ स सारखकुलाद्वा
प्येव शिष्यमिति शृणुमः सतस्यता दशा दृष्ट्वा कृत्यमाश्रया पीडितः ३७ रामः रामराजः

तिः प्रभुः ७१ पुरुषसुतः सत्यगोपुत्रायोतिवने ७२
इति श्रीभागवतमहापुराणे नवमस्कंधे रत्नाश्रयप्रथमोऽध्यायः १ ॥ १॥

३०

आशयन् ३३ नाभ्यन्तरे स्त्रीत्वलक्षणमासेन लीयावस्थानान् ३३ ॥ १ ॥
संगम्यन्ते नरायणाश्रमे मय ३१ ३२ ३३ प्राध्वं किकल्लोकायुक्ते मन्वरी मति साचेति अउचसीसुते निचवत्तेति ३४ तत्तर्जवत्पापं सुनिर्देशः ३५
इति भागवते महापुराणे नवमस्कंधे रत्नाश्रयप्रथमोऽध्यायः १ ॥ सुमुक्तस्याशयनं पुरुषमपधावत्संशकरं तद्वत्सस्मै स भगवान् अथ ये प्रियमाव
हेन ३८ स्वाचराचमता कुर्वन् रदुमाविशेषतः मासे पुमान् स भविमास स्त्रीतपसा तव ३९ इत्येवमप्युपाकामं सुमुक्तो भवति मेदिनी आचापी नृमरात्काम लब्धोऽपस्तुष्टव
स्थयो ४० पालयामास जगतीनां नन्दनं नन्दनं प्रजाः तस्यात्कलो गयो राजन् विमलं सुतास्त्रयः ४१ दक्षिणा पदराजानो बभूवुर्धर्मवत्सलाः ततः परिणामकाले प्रीतिरनप

[illegible][illegible][illegible]

आरंभः अष्टमस्कंधस्य ॥ पत्रसख्या ५८ ।

ओं नमो भवेत्ते वासुदेवाय ॐ नमः श्रीमत्परमहंसास्त्रादित्तरा ॥ कर्मसुचिन्मकरंदाय नत्तजनपरिपाल ।
 नसन्निवासाय श्रीवासुदेवाय अथ यमेचतुर्विंशत्यध्याये भन्नुवर्णने तस्यै अष्टाधिदेवैर्दृष्टिभिश्च हरेः
 सह १ प्रतिमन्वन्तरे चैवमन्वाद्याः षट्पृथक् पृथक् प्रवर्तयन्ति सदृसीन्यास्तपस्याचरन्ति च २ अतोमन्व
 तस्योक्तं सदृमंशितलङ्गापेन वैक्रियमाणेन नरो न निरयं ज्ञेयं तत्र प्रयये मे स्वायं भुवः स्विरिचिषस्त

श्रीरौजोवाच श्रीवायं भुवस्पेहगरो वंशोपं विस्तराच्छ्रुतः यत्र विश्वसृजां सर्गो म
 नूनन्यान्वदस्वनः १ तत्र धर्मा हि विविधाः प्रभुर्वर्माः प्रताः शुभाः मन्वन्तरे हरेर्ज
 न्मकर्मणि च महीधसः २ गङ्गांति कवयो ब्रह्मस्तानि जौवदं प्रभवतां यद्यस्मिन्
 तरे ब्रह्मभगवान्निष्प्रभावः ३ कृतवान्कुरुते कर्ता स्यतीति नागतेयवा अ
 धिरुवाच मनवोस्मिन्वतीताः घट्कल्पे स्वायं भुवादयः आद्यस्तकथितो यत्र
 देवादीनां च संभवः ४

॥ उत्तमस्तामसज्ज्ञेति चतुर्मनुनिरपरां ३ स्वायं भुवन्तरे न तदुरंत गुणवर्णा ।
 नातमुदितः परिपप्रष्टु सर्वमन्वन्तरस्थितिं ४ स्वायं भुवस्पेति त्रिभिः यत्र विश्वसृजां प्रीत्यादीनां मनुकन्या
 सुयुज्योऽदिसर्गः महीधसो हरेः २ अत्र कश्चिद्दृष्टोऽंतरमस्ति तदुपेक्षितमस्मिन्मन्वन्तरे य
 त्कृतवान् यस्मिन्नागतेयत्कर्ता करिष्यति अथ वाचते मानी यत्कुरुते तद्देव्यन्वयः ३ अस्मि
 न्कल्पे घणमनवो व्यतीताः ४ ॥ ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥

तस्य मनोर्दुहित्रोः कपिलपुत्रस्य तृतीयपुत्रतां प्राप्नोति ५ घोरं दुष्करं तपस्तप्यमानः समाधावनुभूतमिदं वस्यमाणं निद्रितो॥
 कस्मिन्तव द्विस्मितस्व उपदेशनिव ग्रन्थवदन्ति वचः अष्टभिः श्लोकैरन्वाह ८ येन चिदात्मनाविष्टं चेतयेत चेतनी
 भवति विष्टं तु यं न चेतयेत न चेतनी करोति स्वतः वाचिदुपलब्धं तत्र हेतुः अस्मिन् शयने स्वयित्ति योजागर्तिसाहि
 तयवर्तते अहोचित्रेनायं जनस्ते वेदसनुश्मवेद ९ तस्यैश्वर्यं दर्शयन् लोकस्य हितमुपदिशति आत्मना ईश्वर

आकृत्या देवहृत्या च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः धर्मज्ञानोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः ५ क
 तं पुरा भगवतः कपिलस्यानुवर्णितं आख्यास्य भगवान्पुत्रो यच्च कारकुरद्वह ६ विर
 क्तः कामभोजेषु शातरूपायतिः प्रभुः विस्मज्य राजपंतयसे स भार्यो बिनमाविशत् ७ सुनं
 रायां बर्षातं पदेकेन भुवं स्पृशन् तप्यमानस्तपो घोरमिदं प्राह स भारत ८ श्रीमनुस्
 वाच येन चेतयेत विष्टं विष्टं चेतयेत न यं योजागर्तिसायने स्मिन्नायं तं वेदवेदसः ९
 आत्मा वास्यमिदं विष्टं यत्किंचिज्जगत्प्राजगत् तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्यस्त्विह

रेण आवास्य स्वसता चेतन्याभ्यां संवायं विष्टं सर्वजगत्प्राजगत् लोके यत्किंचिज्जगद्भूतजातं अतस्तेनेश्वरेण यत्किंचि
 त्यक्तं दत्तं धनं तेनैव भुंजीथाः भोगान् भुंस्त्वयहा तेन हेतुना त्यक्तेन ईश्वरार्पणेनैव भुंजीथान स्वार्थं कस्यस्त्वित्यस्य चि
 दपि धनं मा गृधः मा भिकं क्षेः यद्वा कस्यस्त्विति कस्यान्यस्य धनमस्ति यतो धनाकांक्षा क्रियते त्यर्थः तथा च शु
 तिः ईशा वास्यमिति यथा श्लोकमेव १० ॥

ननुमदिसमं सर्वं वाच्येति तर्हि चक्षुरादिभिः किं न प्रतीयते अत्राह येषं प्रत्येते जनश्चक्षुर्वानपश्यति चक्षुराद्यविषय
त्वात् न हि प्रमातारं प्रमाणाविषयौ करोतीति भावः तथा च श्रुतिः चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमित्यादि ननु तर्हि घटनाशेदे
वदतर्हि विषयं चक्षुः ज्ञाने मिश्ररस्यापि स्वरूपं न तर्हि विषयज्ञानेन प्रपन्नं तत्राह पश्यतु पश्यतश्चक्षुर्ज्ञानेन रिष्या
ति न नश्यति तत्तदाकारेणोत्पन्नायावत्तरे वनाशेन स्वतः सिद्धस्य ज्ञानस्य न हि सवित् प्रकाशः प्रकाश्यनाशेन प्रप
तीति भावः न तानि नित्येषां स्यते सर्वान्तर्यामिणा तथापि स्वर्गोऽप्यनपतने असंगं उपधातमजध्वं न तत्स्वरूपं

यं न पश्यति पश्यते चक्षुर्गस्य न रिष्यति तं न तनित्यं देवं सूर्यं मृगधावत १२ नयस्या
द्यंतौ मध्यं च स्वयरोनांतरं बहिः विश्वस्यास्मिन् विद्यमानं द्विजं च तदंतं प्रहृतं १३ सवि
श्वकायः पुरुहंतर्हः सत्यः स्वयं ज्योतिरजः पुराणः धत्ते स्य जन्माद्यजघातमशक्त्यातां
विद्योदस्य निरोह आस्ते १४ अथाग्रजघ्नः कर्माणीहेते कर्महेतवे इह मानो
हि पुरुषः प्रायो नो ह्यप्रयद्यते १५ ॥

स्थानित्वमेवोपपादयन्नाह नयस्येति ११ अस्मिन् आद्ये तादीनि
विश्वस्य यस्माद्भवन्ति विश्वं च यत् यदप्यं अतएवाव्यभिचारित्वात् तदंतं सत्यं महत्परिपूर्णं ब्रह्म १२ ननु विश्वं च
तदप्यंतर्हितस्य कुतो जन्माद्यभावः स्वप्रकाशत्वाजगज्ज्ञानादिकृत्स्नत्वेन विकारिणः सत्यत्वे पूर्णत्वे वा त
त्राह स ईशः अजः सत्यश्च स्वप्रकाशश्च निर्विकारः विश्वं काये यस्य पुराणा हृतानि नामानि यस्य तथा विद्यो
दियतः अस्य विश्वस्य जन्मादिस्वशक्त्या माद्यमाधते तां च नित्यं सिद्ध्या विद्योदस्य हित्वानिष्क्रियत्वात् १३
तस्मादेवमीश्वरः कर्मकृत्वा संत्यज्य मेक्षुर्न्येतास्ते अथ अस्मादेतोः अथ यो यत्र आदौ कर्माणि कुर्वन्ति किमपीम

पदांतरे कर्मनाशाय हि यस्मात् १५ ॥

नन्वीहमानः कर्मभिरवकुं दिनः कोशकारश्चवधेतेव तत्राह ईहतस्ति अतस्तमनुवर्तमानोयेतेनावसीदंतिनवि
 षज्जते १५ तदेतंलोकांनुग्रहायविश्वसृष्ट्यादियः कशतिश्रीरामकृष्णायवतारैश्ववेदोक्तमप्याचरति तेशरणी
 व्रजामिहत्याह तमिति निजं वत्तनगवतारानुरयोमार्गः तत्रसम्यक्स्थितं अतः ईहमानंकर्मचरंतं तथापिजीवैव
 लक्षण्यमाह निरहंकृतंनिराशायं अनन्यचोदितमिति निरहंकारत्वेहेतुः बुधं निराशीयेहेतुः पूर्णंअन्यनियुक्त
 त्वेहेतुः प्रभुं तथापिकर्मनुष्ठानेहेतुः नृन्स्वाचारेणशिक्षयंतं तत्किमप्येतत्राह अखिलान्धमीनावयतिप्रवर्त
 यतितथातं १६ समाहितमपिसंतंमंत्रोपनिषदेव्याहरंतं दृष्ट्वासुप्तोत्थितं वदिवशमिवमत्वा असुरायानुधानाश्र

ईहतेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते आत्मन्नामेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेनुतं १५ तमिहमा ॥
 नेनिरहंकृतंबुधंनिराशायंपूर्णमनन्यचोदितं नृन्शिक्षयंतंनिजवर्त्मसंस्थितं प्रभुं प्रपद्योखि
 लधर्मभावनं १६ श्रीभुकुवाच इतिमंत्रोपनिषदेव्याहरंतं समाहितं दृष्ट्वासुरायानुधानाज
 ग्धुमभ्यद्वनृत्तधा १७ तांस्तथावसितान्वीक्ष्यपुनःसर्वगतोहरिः प्रामैःपरिवृतोदेवैर्हत्वा
 शासन्निविष्टपं १८ स्वारोचिषोहितीयस्तुमनुरग्नेः सुतोभवत् द्युमसुषेणारोचिषस्तुमस्वस्त्य

क्षुधांनिमित्तेनजग्धुंअतुमभ्यद्वत् १७ प्रामैः स्वपुत्रैःत्रिविष्टपंस्वर्गमपालयन् स्वयमेवेद्रोवन्वेत्यर्थः १८ तत्रप्र
 मन्वतरंमन्वादपः सउन्मेमवेति तथाहिस्वतोद्वादशेवक्ष्यति मन्वतरंमनुदेवामनुपुत्राः सुरेश्वराः अथयोशाव
 ताराश्वरैः खरिधुमुच्यतेइति तत्राद्येस्वायंभुतोमनुः प्रियव्रतोनयादीमनुपुत्रो यामादयोदेवाः मरीचिप्रमुखाः स
 प्रअथपः यज्ञोहरेरवतारः इंद्रश्चसगवेतितन्मन्वतरंयंचविधमेव तच्चतुर्थीस्कंधोपक्रमेनिरूपितं त्रिषुमन्वते
 रेषुमन्वादिषट्कृमाहस्वारोचिषोहितीयस्त्वितिपावद्रुजेंद्रमोक्षप्रशन्न १८ ॥ १० ॥ ॥

विभोरसाधारणं चरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति २१ सत्यजितं द्रुपसखासन् २६ उत्तमस्तुतो यो मनुः तस्य भ्राता
 तामसञ्जनुषीमनुरीति २७ त्रिशिरस् ईश्वरः २८ अन्यानपि विशिष्टपराक्रमान् देवानाह देवो वेधत य इति हरिरित्या
 तत्रंदोरोचनस्त्वासीद्देवाञ्जनुषितादयः उर्जस्तंभादयः सप्त ऋषयो ब्रह्मवादिनः २० अ
 येस्तु वेदशिरसस्तुषितानामप्यल्पभूत तस्यांजने ततो देवो विभुरित्यभिर्विष्कृतः २१ अ
 ष्टाशीतिसहस्राणि मनुषो ये धृतव्रताः अन्वशित्व तंतस्य कौमारव्रतचारिणः २२ त
 तो य उत मोनामप्रियव्रतस्तुतो मनुः पवनः संजयो धत्तहोत्राद्यास्तुतानप २३ वशिष्ठ
 तनयाः सप्त ऋषयः प्रमदादयः सत्यावेदं क्रता भद्रा देवा इद्रस्तु सत्यजित् २४ धर्मस्य स
 नृताणां तु भगवान् पुरोतमः सत्यमेन इति व्यातो जातः सत्यव्रते सह २५ सावतव्रतदुः
 शीलान् सतो यत्तरात्तसान् भूतदुहो भूतगाणां स्त्ववधीत्सत्यजित्सखः २६ चतुर्थ उत्तमभा
 तामनुभीम्ना चत्तामसः पयुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्यादृशतस्तुताः २७ सत्यकाहरयो वी
 रा देवास्त्रिशिरस् ईश्वरः ज्योतिधामादयः सप्त ऋषयस्तामसे तरे २८ देवो वेधत यो नाम वि
 धत्तस्तनयानप नद्याः कालेन ये वै द्वाविधताः स्वेन ते जसा २९ तत्रापि जने भगवान् हरि
 रंया हरिमेधसः हरिरित्याहुतो ये न गजेन्द्रो मोचितो ग्रहात् ३० श्रीराजो वाच वादराघण
 एतत्ते ज्ञानुमिच्छामहे वयं हरिर्धिया गजयति ग्राह्यस्तमस्मृचत् ३१ तत्कथा सुमहत्पु
 रणं धन्यं स्वस्मयनं शुभं यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवानीयते हरिः ३२
 चत्तमो च यामास श्रवणोऽष्टांशं हेतुः तत्कथा सुतातकथा सु साकथेव वा सुमहत्पुण्यं पश्य विप्रो यो धन्यमिष्या
 त् ॥ इति श्रीप्राग्वतमहाविषिककाव्यमष्टमस्कंधे प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

नृत्यमन्त्रे प्रोक्तं गजेन्द्रविग्रहोत्तमं द्वितीयादित्रिभिस्तनुविस्तरेणोपवर्ण्यते १ द्वितीये तु गजेन्द्रस्य गजौभिः क्रीडतो व
ने देवाद्वाहं ह्रीतस्य हरेस्मृतिरुदीर्यते २ आसीदस्तितावता योजनायुतेन पर्यकुपरितः त्रिकूटसमाख्यावीजमाह
त्रिभिः शृंगैः मुखैः अन्यैश्च शृंगैः निर्जरां भसां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वारोचयन्नास्ति इति एवं लोवान्वयः कथं भूतैः
शृंगैः रत्नैर्धानुभिश्च विचित्रैः नानाविधादुमलतानो गुल्फाद्युतैः ३ ययस ऊर्ध्वभिः समेतादवे निज्यमाना अप्रा।

श्रीस्तत उवाच परीक्षिते वंसतुवादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथा सुचोदितः उवाच विप्राः प्रतिनं
द्युषां धिवं मुदामुनीनां सदस्मिन्महावतां ३४ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे मन्वन्त
रावर्णने प्रथमोऽध्यायः १ श्रीशुक उवाच आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रिकूटशतिविश्रुतः क्षीरोदेना
कृतः श्रीमान् योजनायुतमुष्टितः १ तावता विस्तृतः पर्यत्रिभिः शृंगैः पयोनिधिं दिशश्चरो च य
न्नास्ते रोण्याय सहिरण्यमयैः २ अन्यैश्च ककुभः सर्वारत्नधानुविचित्रितैः नानादुमलतानुगुल्फै
र्निर्घोषैर्निर्जरां भसां ३ सचाव निज्यमाना अप्राः समेतात्पयःकुर्मभिः करोति श्यामलाभमीह री
भरकतादिभिः ४ सिद्धचारुणां धर्तुविद्याधरमहोरगैः किन्नरैरप्सरोग्भिश्च क्रीडतिर्जुष्टकं
हरः यत्र संगीतसन्नादेर्न दहहर्षमर्षया अभिगर्जति हरयः श्लाघिनः परशंकपा ६ ना
नारण्यपञ्चानसंकुलद्रोण्यलंकृतः बिभ्रदुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ७ ॥

यो मूलप्रातायस्य हरिदुःयालाशर्वरीः ४ किन्नरादीनां संगीतसन्नादेर्न दंत्योगुहायस्मिन् प्रदेशेन अभिगर्जति
हरयः सिंहाः अमर्षया असहनेन ६ नानाधैरण्याः पशवस्तेषां च तैः संकुलाभिर्द्रोणीभिश्च अलंकृत आस्ते किंचिच्चि
चादुमायेषु सुरोद्यानेषु कलकंठामधुरस्वनाविहंगमायस्मिन् ७ ॥

किं ज्ञत्वाद्योदकेः सरित्सरोभिर्धृतः मगायः ववात्तुकायेधृतैः पुलिनैश्च धृतः देवस्त्रीणां मज्जनेन यश्चा मोदः तेन सौरभ्यु-
क्तान्येव निश्चिन्नाश्च नैश्च धृतः आस्ते ८ तस्य द्रोण्यां वराणां स्याद्वा नमास्ते ९ गिरिवनादि सर्वे ध्येयमिति वक्ष्यति अतो
गिरिमुपवर्षयित्वेन वर्णीयति सर्वतोले कृतमिति पुनर्गिरिवर्णीयति मंदारैरिति चतुर्भिः मंदारगिरिर्धृतः तस्य नव्यः तस्मिन्
सरित्सरोभिर्छोदैः पुलिनैर्मणिवात्तुकैः देवस्त्रीमज्जनामोदसौरभां वुः लिखे धृतः ८ त
स्य द्रोण्यां भगवतो वराणां स्य महात्मनः उद्यानमनुमन्ताम आक्रोडं सुरयोषितां ९ सर्वतोले
कृतं दिव्यैर्नित्यपुष्पकलेधुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचायकैः १० च तेऽपि पालैः
पनसैराशैराभ्रातकैरपि क्रमुकैर्नालिकैरेव च रजैर्वीजपूरकैः ११ मधुकैः सालताले
श्वेतमालैरसनाजुनैः अरिष्टोदं वरुणद्वैर्वटैः किंशुकैश्च दैर्धुमैः १२ पिचुमंदैः कोविदारैः
सरलैः सुरदारुभिः राक्षसैश्च रंभाजैश्च भिर्वदयैश्च अभयमलैः १३ विल्वैः कपित्थैश्च वीरैश्च तोम-
लातकादिभिः तस्मिन् सरसु विपुलं लसत्कांचनयंकजं १४ कुमुदीत्येतत्कदारशतपत्रमिष्ये
जितं मत्तद्यदनिर्धुष्यं शकुंतैश्च कलस्वनेः १५ हेमकारं उवाकीर्णं चक्राहः सारसैरपि ज-
लकुकुटकोर्याद्यदात्यदकुलकूजितं १६ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मैः रजःपयः कंदव-
वैतसनलनीयवैजुलकैर्वृतं १७ कुंदैः कुरवकाशोकैः शिरीषैः कुटजैर्गुदैः कुञ्जकैः स्वर्गायुषी-
भिर्नीगपुन्नागजातिभिः १८ मलिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्य-

ला५

जिह्वोसर आस्तेतद्वर्णीयति सुविपुलः स्यादिति सार्द्धैः पंचभिः लसंतिकांचनयंकजालानि यस्मिन् १४ कुमुदीनां
श्रिया कूजितं कलस्वनोपेयातैः शकुंतैश्च निधुष्यः १५ चक्राहः सारसैरपि कीर्णजले कुकुटादीनां कुलैः कूजितं म-
त्स्यानां कच्छपानां च संचारेण चलतां पद्मानां रजसां पुनः पयोधैः स्निग्धैः तस्य नित्यमृतवः फलपुष्पादिसंपूर्णं हेतवोपेयातैर-

रामः ॥

४

त

तत्रैवं सति एकदा द्विरिकाननाश्रयो वारणादृष्यः करेणुभिर्वारणान्तरादि तेन स्वययेन वृतः सरोवरस्याभ्यासीत् प्रीयमगमदिति
पंचमेनान्वयः किं कुर्वन्कीचकवेत्तवन्तं वेशाले गुल्मलतादिक्वदर्थं वनस्पतींश्च प्ररुतन् प्रमंजनं कथं भूतः यस्य गंधमात्रा
द्वयः सिंहाः गजेन्द्रादयश्च प्रपादुर्वेति यत्नायेते २१ वकादयस्तु सुदृश्याः प्रत्यक्षाणि नः अन्यत्र तद्विषयं त्यक्त्वा चरन्ति।

तत्रैकदा तद्विरिकाननाश्रयः करेणुभिर्वारणादृष्यः करेणुभिर्वारणान्तरादि तेन स्वययेन वृतः सरोवरस्याभ्यासीत् प्रीयमगमदिति
शालगुल्मप्ररुजन्वनस्पतीन् २० यद्वेधमात्राद्वरयोगजेन्द्राद्याद्यादयो व्यालमृगाः सखजाः म
होरगाश्चापि भयाद्वेति सजोरक्तस्माः शरभाश्च मयः २१ वकावराहामिदृषर्क्षशल्पा गौपुष्ट
शालावकमर्कटाश्च अन्यत्र सुदृश्याः शशादयश्चरन्ति जीताय दनुग्गहेण २२ सधर्मतप्रः क
रिभिः करेणुभिर्वेत्तो मदच्युत्कलभैरनुदुतः गिरिगिरिमापयितः प्रकंपयन्निषेधमाणां लिङ्गैर्मदा
शनैः २३ सरोनिलं पंकजरेणुभिर्वितंजि घ्नन् दूरान्मदविह्वलेक्षणाः वृतश्च स्वयेन तद्वर्द्धितेन
तत्सरोवरस्याश्रमस्थामगमद्वेत्ते २४ विगात्सतस्मिन्मत्तां बुनिर्मले हेमारविंदोत्पलरेणुवासिते यपो
निकामे निजपुष्करोद्भूतमौलानमद्विः स्वययन्नातत्कमः २५ स्वपुष्करेणोद्भूतशीकरां बुनिर्नि
पाय-संस्तपयन्पण्यागही घर्णी करेणुः कलभोश्च दुर्मदो नाचष्टत्कृष्णं कृपणो जमायया २६
तेन त्रकंश्च नृपदेवचोदितो ग्राहो वलीयोश्चरणो रघो ग्रीहीत यदृष्ट्यैव वयसं गतो गजो यथाव
लं सोति वलो विचक्रमे २७ तथा तुर्यं यथा ते करेणो विह्वल्यो गतरसावलीयसा विचक्रुर्गुर्दो मा २
नधियोपरे गजाः पार्श्वमग्रास्तारयितुं न चाशकन् २८ २२ पुनः कीदृशः धर्मतप्रः मदच्युतमदस्त्रावीमदम
श्रंतीति तथा तेः २३ निजेन पुष्करातिगोद्भूतंगतत्कमः सन्निकामं यो दीनधियः करेणो वः तं केवलं विचक्रुः २८

भा० ग
२०
५

मन्त्रोत्साहशक्तिः बलं शरीरं जेजः शक्तिं तेष्वां सकलं वल्लादिविपर्ययो विपरितं अधिकं जलौकसो ग्राह्य ३०
सस्ययदा प्राणसकटमाय यतो देही ३१ बुद्धिमेवाह नमोमिति अहं तु न प्रभवामि यतो ग्राहस्येपाके वल्ले विधातुः
पाशेन बतः तथोपितं परं परमेष्ठिनं ब्रह्मादीनामयनमाश्रयस्तं शरणायामि ३२ कोसोपशरणायमित्यत्राह २॥

निपुण्यतोरेवमिभं दनक्रयोर्विकर्षतो रंतरतो वहिर्मिथः समाः सहसंयगमन्महीपते स
प्राणयोस्त्रिचममं सतामराः २९ ततो गजेन्द्रस्य मेनो वल्लौजसो कालेन दीर्घाणामहानभ
ह्ययः विकृष्यमाणस्य जले वसादतो विपर्ययो भूत्सकलं जलौकसः ३० इत्ये गजेन्द्रः स
यदापसंकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया अपारयन्नात्मविमोक्षतो चरं दध्याविमो बुद्धि
मणाभ्यपद्यत ३१ नमामि मे ज्ञातय आनुरंगजाः कुतः करिण्यः प्रभवन्ति मोक्षितुं ग्राहेण
पाशेन विधातुरावृत्तोप्यहं च तेषामिपरं यथा ३२ यः कश्चने शो वलिनीत कोरगात्स
चंडवेगादभिधावतो भृशं भीतं प्रयत्नं परिधात यदुपायस्तुः प्रधावत्यरांतमोमहि ३३
इति श्री भागवते म० ५ अ० मन्वन्तरानुवर्णने गजेन्द्रोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः २ श्री
वाटरायणिरवाच एवम्यवसितो बुद्ध्या समाध्यायमनो हृदि जजाप परं जाप्यं प्राञ्जल्य
नुशिक्षितं १
यः कश्चनेति अंतर्कणो रगस्तस्मात् तं शरणमोमहि ब्रजेम यदुपादित्यत्र अतिः
भीषास्मादातः पवन्ती भीषो देति स्वर्यः भीषास्मादग्निद्वज्ज्मत्युधावति यच्चमइति ३३ इति भावार्थ
दैपिको नाम च नो हतौयः २ ततो यत्तु गजेन्द्रेण स्तुतो हरिस्त्वेत्यतः समुद्धारतं ग्राह्याहं देवत्वं शापतः

२ जायं जयस्तोत्रं प्राञ्जल्यं संज्ञे

रामः ॥
५

तस्मै नमो नमनं अभिधीमहि अभिध्यायेमकेवलं ग्राह्यं हीतत्वेन कायप्रणतेरशकत्वात् स्वस्य तज्ज्ञाने संभावयितुं वि-
शिनष्टि प्रतश्चिद्रूपात् एतद्देहादिचिदात्मकं चेतनं भवति तदुक्तं येन चेतयते विप्रमिति तत्र हेतुः पुरुषादप्यर्थकार-
णत्वेन प्रविष्टाय ननु प्रकृतपुरुषोकारणमिति प्रसिद्धिः तत्राह आदिः प्रकृतिः बीजं पुरुषस्तद्रूपाय प्रविष्टत्वेनैव जी-
ववत्पारतन्त्र्यं वारयति २ परे प्रायेति परमेश्वर्येति च एवञ्चाह यावत्समाप्तिः यस्मिन् प्रविष्टानैव तदुपादानात् य-
नकर्त्री यश्च स्वयमेवेदं ब्रह्म भवति अस्मात्कारिणो परस्मात्कारणो ह्ययः परः तं स्वयं भवं स्वतः सिद्धं प्रयद्ये शंरणो ।

गजेन्द्रवाच ओं नमो भगवते तस्मै यत्पुण्यं चिदात्मकं पुरुषाद्यादिवीजाद्यपरेशायाभिधीमहि २
यस्मिन्निर्देयतन्नेर्देयेन देयः स्वयं यो ह्यात्मा परस्माच्च परस्ते प्रयद्ये स्वयं भुवं ३ यः स्वात्मनीं दर्शनं
जमायघार्थितं क्वचिद्भाते क्वचनतिरोहितं अविद्धक्लाह्यभयंतदीक्षते स आत्ममूलो
वतु मां परास्परः ४ कालेन पंच धर्मितेषु क्लृप्तशौलेकेषु पालेषु च सर्वहेतुसु तम
जमीरं स्तदासीद्ब्रह्म नयस्तस्य पारमिविराजते विभुः ५

ब्रजामि २ विष्णुहेतुत्वं स्वतः सिद्धत्वं चोक्तं इदानीं विष्णुप्रकाशकत्वं च वार्ण्यार्थयते यः स्वात्मनीतिः
३ विभाते अभिव्यक्तं सत्कृच्चित्सत्त्वयेति रोहितं नीनं सत् तदुभयं चैककार्यकारणं च सादीप्त
लोहते सात्त्विकहेतुः अविद्वद्भक्त्यलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रकाशः कुतः परात्मकाशकाच्चतुरादेर
पिपरः तस्यापि प्रकाशक इत्यर्थः चतुष्षष्ट्यदिरत्यादिश्रुतेः तिरोहितमीक्षत इत्येतत्पञ्च पूर्वकंदर्शन
त्वं वदन् प्रार्थयते कालेनेति हाभां ४ पञ्चत्वमित्युनाशं प्राप्तेषु गहनेन्दुरवगाहं गभीरमनंतं तस्येतम पं

भा० ग०
अ० टी०

६

य एव स विदे मोक्षानेदा नु भूतये

य एव देवाद्यो यस्य स्वरूपेन विदुः जंतु रवीचीनः जंतुं ज्ञातुं ईक्षितुं वक्तुं वा दुरत्ययं दुर्गममनुक्रमणं च
रितं कथनं वा यस्य सामा ६ कथं तर्हि तमेव विदित्वा तिम्यमेतीत्यादि अतिरिक्त्यां कथयत ज्ञानोपाय
कथयन्नाह दिदृक्षव इति अलोकत्रतं ब्रह्मर्ष्यादि अत्राणं अक्रिदंस्तानामात्मभूतानामात्मभूताः
भूतेष्वामहृष्टयः संतः समेगतिरस्तु ७ दुरत्ययानुक्रमेण त्विप्रयचयन्यणमति न विद्यत इत्यदि
ना लोकानामप्ययः प्रलयः संभवो न न्तर्पद्येद्वै कथं तदर्थं येस्तानि जन्मादिनिस्वीकरोति तस्मै नमः ५

न यस्य देवाः ऋषयः पदं विदुर्जंतुः पुनः को हतिं जंतु मीरितुं यथा नटस्या कृतिभिर्विचेष्ट
तो दुरत्ययानुक्रमणः समावतु ६ दिदृक्षवो यस्य पदं समेगलं विमुक्तसंज्ञामुनयः सुसाध
वः चरंत्यलोकत्रतमेव ज्ञाने सवीर्यात्मभूताः सुहृदः समेगतिः ७ न विद्यते यस्य च जन्म
कर्मवाननामरूपेण दौषाववा तथापि लोकाद्ययसंभवाय यः स्वमायया तान्यनुका
लमच्छति ८ तस्मै नमः परेशाय ब्रह्मणे नंतशक्तये अरूपायोररूपाय नमः आश्रयै कर्म
णे ९ नमो आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने नमो गिरो विदराय मनसं ज्ञेयसाक्षिणे १०
सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नमः स्याद्विषाश्रिता नमः कैवल्यनाथाय निर्वीणाय सुखसविदे ११

सुतरेणान्वयः ८ ब्रह्मणे ब्रह्मरूपाय अनंतशक्तये उररूपाय अत आश्रयैणिकर्मणा यस्य तस्मै
परेशा नमः ९ आत्मदीपाय प्रकाशांतरस्याविषयाय कुतः साक्षिणे प्रकाशकाय परमात्मने जीवनि
धेत्रे एव गिरो विदराय अत्र प्रणयचेतसां चित्तकृतीनां तथा च श्रुतिः यतो वाचानि वर्तते अप्राप्य मनसा
सहेति १० एवमपि विषाश्रितानिर्गुणो ननेच्छर्मेण स न्यासेन सत्त्वेन ऋद्धेन सन्यासयोगाद्युतयः १५

रामः

गुणधर्मिणोसत्त्वादिधर्मानुकारिणोज्ञानघनायचेति निर्विशेषत्वेऽपि प्रधानवेत्तत्वाण्यमुक्तं १२ साक्षिण इति सर्व-
 धातुत्वेऽपि निर्विकारत्वमुक्तं आत्मनोऽन्तःप्रज्ञानांमूलाय मूलस्य प्रधानस्यापि प्रकृतये उद्वेगहेतवे तत्र हेतुः पुरुषो
 यस्त्वमेव स ते तथा च प्रकृतिः पूर्वमेवाह मिहासमिति तत्पुरुषस्य पुरुषत्वमिति पूर्णायेति वा १३ सर्वेन्द्रियाणां येषु गुणा
 विधयाः तेषां द्रष्टुं सर्वप्रत्ययहेतवे असत्ताच्छायायोक्ताय सदाभासाय तेन नमः १४ नमो नमस्तेऽखिलको-
 र्णाय निष्कारणायार्तिविनाशनाय सर्वांगमाश्रयमहार्गावाय नमोऽपवर्णाय परायणाय १५

नमः शान्ताय घोराय गूढाय गुणधर्मिणे निर्विशेषाय साध्याय नमो ज्ञानघनाय च १२ क्षेत्रज्ञा-
 य नमस्तुभ्यं सर्वधात्वाय साक्षिणे पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः १३ सर्वेन्द्रियगुण-
 द्रष्टुं सर्वप्रत्ययहेतवे असत्ताच्छायायोक्ताय सदाभासाय तेन नमः १४ नमो नमस्तेऽखिलको-
 र्णाय निष्कारणायार्तिविनाशनाय सर्वांगमाश्रयमहार्गावाय नमोऽपवर्णाय परायणाय १५

जलस्य आभास इत्यादि पाठांतरे असत्त्वस्य छायाया अर्थात् सेन उक्ताय युक्ताय तदधिष्ठानाय तस्यैः १५
 अखिलकारणाय सर्वकारकरूपाय अतएव त्वयं निष्कारणाय कारणत्वेऽपि मृदादिवद्विकारं वारयति
 अदुतकारणायैति एवं न त्वेप्रमाणमाह सर्वे आगमाः चंचरात्रादयः आम्नायाश्च वेदाः तेषां महार्गावा-
 यस्ते तैसां निवर्धय वसानस्यानाय अथ वर्णाय मोक्षरूपाय अतः परायणाय उत्तमानामाश्रयाय १५

७ गुणारण्येन स्तथा छन्नश्चिद्विषयो ज्ञानाग्निस्तस्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्यविस्फूर्जितं बहिर्हितं किं
मानसं घस्यसौ कामयत बहुस्यामि ति श्रुतेः नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वतस्त्यभावेन भावनया विवर्जिता आश्रमाविधिनि
षेधलक्षणा ये ते सुखयमेव प्रकाशाय स्य तस्मै १६ माहृक्यमहिषश्चासौ प्रपन्नः पशुः तस्य पाशो विद्यात
स्य विशेषो गोमोक्षाय तेन तत्र योग्यतामाह मुक्ताय मोक्षने हेतुः भूरिकरुणायस्य अतस्तत्रार्थे अमलाय अन
लसाय स्वाशेन अतर्थाभिरूपेण सर्वेषां तनुभूतां मनसि प्रतीताय प्रख्याताय प्रत्यक् दृक् तस्मै तथ्या च श्रुतिः य

गुणारण्येन स्तथा छन्नश्चिद्विषयो ज्ञानाग्निस्तस्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्यविस्फूर्जितं मानसाय नैष्कर्म्यभावेन विवर्जिताश्रमस्वयं
प्रकाशाय नमस्करोमि १६ माहृक्यमहिषश्चासौ प्रपन्नः पशुः तस्य पाशो विद्यात
मोक्षाय स्वाशेन सर्वेषां तनुभूतां मनसि प्रतीताय प्रख्याताय प्रत्यक् दृक् तस्मै १७ आत्मात्मजा
महवितजने सुसक्तैर्दृष्ट्वा पणाय गुणसंगविवर्जिताय मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय
ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय १८ धर्मकामार्थविमुक्तिकामाभजंत इष्टांगतिमाप्नुवं
ति किं त्वाशिषोरात्यपि देहमव्ययकरोतु मे दभ्रदयो विमोक्षणां १९

आत्मनितिष्ठन् आत्मानमंतरो यमयातीति भगवते सर्वेषां तनुभूतां निधमने समर्थाय तेषां मनसि स्थित
स्वपि बृहतेऽपारिच्छिन्नाय अतः स्थित्वेपि देहादिष्वसक्तैर्दृष्ट्वा पणाय प्राप्नुमशक्याय तत्र हेतुः गुणसं
गेन विवर्जिताय अतर्थाभिरुपमाह मुक्तात्मभिः देहादिष्वनासक्तैः श्रुतितापतैः परिभावितं रूपमाह ज्ञानात्मने
इत्यादि १८ इष्टांगतिकामित्थं मादिफलप्राप्नुवंत्येव ननु तावदेव किंतु यस्तेरकामिता अन्या अन्या

एतावदप्यहं भक्तिं सुरानमिष्ये न वांछामि पश्यन्वेकांतभक्ताः न कंचिदर्थं वांछन्ति तं परमेश्वरमीडेस्तौमीत्यु
तरेणान्वयः तेषां निष्कामत्वे हेतुः येषैव भगवतः सर्वज्ञान्मुक्तान्प्रपन्नाः सेवितवन्तः २० अथ द्रुतसुमंगलत्वं
प्रदर्शयितुं मन्त्ररत्नादिविशेषणानि २१ परिपूर्णत्वं प्रदर्शयन्नाह यस्य फलव्याकुलत्वं स्वल्पैव कल्याणं शीघ्रं
कृताः सजयतादिति तृतीयेनान्वयः २२ कथं कृता इत्येवापां दृष्टान्तोपपत्तिश्चार्चिषोऽग्निरिति प्रबोहे दृष्टान्तः

एकांतिनो यस्य न कंचनार्थं वांछन्ति येषैव भगवत्प्रपन्नाः अथ द्रुतं तच्चरितं सुमंगलं गायन्त आनन्द
समुद्रमग्नाः २० तमन्तरं ब्रह्म परं परेशं मय्यक्तमाध्यात्मिकं योगगम्यं अतीन्द्रियं सूक्ष्मं
तावदुर्मनस्तमाद्यं परिपूर्णमीडे २१ यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नामरू
पविर्भूतैः न फलव्याकुलपाकृताः २२ यथा र्विद्योऽग्नेः सविनुर्गर्भस्तयो निर्घाति संघात्य सकृ
त्स्वरोच्चिषः तथा यतो यंगुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि प्राशरसर्गाः २३ सैव न देवा सुरमर्त्येति
र्घद्रुस्त्री न घटो न पुमान् न जंतुः नायंगुणाः कर्म न सन्त चासन्निधेयं शेषो जयतादशेषः २४

सविनुर्गर्भस्तप इति आनन्दे निर्घाति उद्बुध्यन्ति संघाति स्त्रीयन्ते गुणसंप्रवाहमेवाह बुद्धिर्मनः खानितीति
करणानि प्राशरसर्गाः कार्यदेहप्रवाहोऽश्रयतो भवति सः २३ अत एव देवादीनां मध्ये कोपिन भव
ति न जंतुः लिङ्गत्रयं न्यप्राणमात्रमपि किंतु सर्वस्य निधेयं अवधित्वेन शिष्यत इति निधेयशेषः
माययाऽऽद्यात्मा कश्च जयतात् महिमोक्षणाया विर्भवतु २४ ॥ ॥ ॥

भा. ग.
अ० टी०

८

न च जनाहास्यरीरस्य मोक्षो नाहे जीवितुमिच्छामि तत्र हेतुः अमुं तर्कं हि ज्ञा विवेकया प्रयागजना।
 सा किं प्रयोजनं आत्मलोकस्यात्मप्रकाशस्य पदावरणमज्ञानतस्य वतु मोक्षमिच्छामि यस्य मोक्षस्य।
 कालेन नाशो नास्ति पदादेहस्य वेद्योदेहनाशो न प्रपदेव किं तन्मोक्षप्रार्थनेन आत्मलोकवरणास्यत्
 कालेन विज्ञेयो नास्ति ज्ञानेकनिवर्त्यत्वात् अतस्तस्यैव मोक्षमिच्छामोक्षार्थः २५ सोहमुमुक्षुः विश्वं विश्वं
 रूपं अविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं च विश्वं वेदो धनं उयकरणं यस्य विश्वस्यात्माने च केवलं प्राप्नोति न तु
 विज्ञेयविषेनाहमिह मुया किं तर्कं हि ज्ञा च तये भयो न्या ३ छामि कालेन न यस्य विश्ववस्तस्यात्म
 लोकावरणस्य मोक्षां २५ सोहं विश्वस्य जं विश्वमविश्वं विश्वं वेदसं विश्वात्मानमन्तं ब्रह्म
 प्राप्नोति परंपदं २६ योगरं धित कर्माणां तृदि यो गवि भाविते योगिनो यं प्रपश्यंति यो जेशंते
 न तो स्य हं २७ न मो न मस्तुभ्यमसत्त्ववेगशक्ति त्रया या वि ल धी गुणा य प्रय न या ला य दुरंत
 शक्त ये कर्दे द्रयाणां मनसा य वत्सने २८ नायं वेदस्तमात्मानं यच्छक्त्या हं धिया हंतं तंदुरस्य
 यमाहात्म्यं भगवंतमि तो स्य हं २९

जानामि २६ योगं विना दुर्ज्ञानत्वादित्याह योगेन भगवद्गुणैर्गन्धितानि दग्धानि कर्माणि ये धांते यं
 प्रपश्यंति २७ तर्हि सर्वं यो गमेव किं नास्ति ताः तत्राह नम इति द्वा. या असत्त्वावेगो गगादिलक्षणो
 यस्य तथा न तं शक्ति त्रयं यस्य तस्मै बहिः श्रु अखिल धीया सर्वदे योगा गुणा यशब्दादिरूपेण प्रतीये
 मानाय अतः कर्दे द्रयाणां कुत्सितानां योगाणां येषां तेषामनवाप्यवत्स्यस्य यच्छक्त्या यस्य माप्या अ

रामः

८

उगवर्गांतं विप्रि शोषं प्रतिभेदति शायं तत्त्वयेन तं विविधिधा चासौ लिंगमिदाम् प्रतिभेदः तस्यामभिमानोपे
 खां अतः एतेषां दानेषु जगत्तत्तदा विवला मरमयः सर्वदेवमयमिति ३० दिविजैर्देवैः सहस्रं दोमयेनेति
 शोष्यापो ३१ विदुः कृत्वा तमुद्यते चक्रं येन गच्छति तदगतिरिति ततः सहसावतीथ अगिणा चक्रं
 विपादितं मुखे यस्य उच्छिष्टाणां देवानां ३२ इत्यष्टमे ततोपः ३ चतुर्थे तु ततो ग्राहः प्रायगंधर्वतोपनः गजे
 श्रीभक्तुवाच एवम् ३३ मुपवर्गितानि विशोषं ब्रह्मादपो विविधलिंगमिदामभिमानाः नैते यदो
 पस्य पुनि विवलात्मकत्वात् तत्र विवला मरमयो हरिरा विरासीत् ३० तं तद्वा दानं मुपलभ्य जग
 निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सहसंस्तुवाद्दः छंदोमयेन गच्छेन समुत्थमानश्चक्राधुधोभ
 गमदा मुपतो गजैरुः ३१ सौतसरस्युखलेन गृहीत आर्तोदृष्ट्या गच्छन्निह भिंखुषात चक्रं
 उच्छिष्टाणां तु जकरं गिरभाहकं चान्ना रायणा शिवलगुरो भगवन्नमस्ते ३२ तं वीक्ष्य पीडित भज
 सहसावतीथ स ग्राहभासु सरसः कृपया जुहोत ग्राहोद्विपादितं मुखं दारिणा गजेन्द्रं संपश्यतां
 हरिरमूमुचदुष्टिपाणां ३३ इति श्रीभागवत महापुराणे अष्टमस्कंधे तृतीयोऽध्यायः ३ श्री
 भक्तुवाच तदा देवर्षिगंधर्वो ब्रह्मशानपुरो गमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसतः कर्मतद्वरे १
 नेदुर्दुर्भयो दिव्या गंधर्वान ननु जगुः अथ यश्चरणाः सिद्धस्तुष्टुवुः परं वातमं २ यो सो ग्रा
 हः स वै सद्यः परमाश्रय रूपधक् सुको देव लशायेन हृद्गंधर्वसतमः ३
 निनेति जं पदं १ हृद्गंधर्वसतमः असौ देव लशायेन ग्राहो ज्ञातः स वै ततः सहो भुक्तः स उत मज्जाक
 मगायतेत्यन्वयः एवं हीतिहासोत्तमे कथा सरसि स्त्रीभिः कीदृशं सोऽस्मानु प्रविष्ट देव लयादि प्रगृह्य विच

भा० ग०
अ० टी०
६

कथं भूतं पशुसो धाम आश्रमं अतः कीर्तयः कीर्तनीया गुणाः सती कथा च यत्नं ७ स्वर्गधर्वलोकं ५ कु॥
लाचले मलमादावाश्रुमायस्य ८ कस्मिन् रहस्युपासीनवीत्य ९ शापमेवाह अकृताः शिष्टितावुर्ध्वस्य गजा
यथा स्तब्धमतिस्तथैवाय अतः स एव गज एव भवत्विति शेषः दिष्टं देवशपितं तदुपधारयन्नालोचयन् कौजरी॥

प्रणम्य शिरसा धीशमुत्तमं श्लोकमव्ययं अगाधतपशो धाम कीर्तय गुणा सत्कथं ७ सोऽनु
केऽपि तर्ह्येन परिश्रम्य प्रणम्य तं लोकस्य पश्य तो लोकं स्वर्गगान्मुक्तकित्विषः ५ गजेन्द्रो
भगवत्स्पर्शादिमुक्तेऽज्ञानबंधनात् प्राप्नोभ्या च तोरूपेपीतवासाश्चतुर्भुजः ६ सर्वैर्देवैर्भू
द्राजा योऽद्वाद्रविडसत्तमः इन्द्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ७ स एकदारा धनकास्तत्रा
त्मवान् महान् मोनव्रतश्चरन्तारं जराधरस्तापस आश्रुतोऽच्युते समवेधो मासकुलाचलाश्रमः
८ यदृष्टया तत्र महायशामुनिः सभागमच्छिष्यगणैः पौरश्रितः तं बोध्यत्स्त्रीमेकतोर्हणा
दिकं रहस्युपासीनमिव श्रुकोपह ९ तस्मात्तेशापमेवादसाधुर्यं दुरात्मा कृतवुद्धिरद्य विप्रो
वमेतां विप्रतां तमिस्वयं या गजः सुध्वमतिः स एव १० श्रीशुक उ० एवं शस्त्राभितोगत्प्राभग
वान् नृपसानुगः इन्द्रद्युम्नः पिराजैर्विदिष्टं तदुपधारयन् ११ आपन्नः कौजरीं योनिमात्मस्य
तिविनाशनीं हर्षचनानुभावेन यदुज्ज्वलेषु नुस्मृतिः १२ एवं विमोह्य गजपुत्रपमज्जनाभस्तेना
पि पाषाणैर्गतिं गमितेन युक्तः गंधर्वसिद्धिविबुधैरुपगीयमानकस्मादुत्स्वमेव नंगरुडासनो गतः
१३ एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्गपेशस्य कलिकल्मषापहं
दुःस्वप्ननाशकं रुबर्ध्वं एवेतां १४

योनिप्रापन्नः तर्हि पश्चात्कथं स्मृतिर्जीनातत्राहरेरचनस्यानुभा
वेनेति १२ अद्भुतं स्वभवमगमत् १३ एतद्गजराजमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः कथं भूतं तत्राह स्वयं

२७ ॥

स्मृतिदिदुःस्वप्ननाशकपिनीति तथा

प्रा६

रा०

८

अतः श्रेयस्कामाः एतद्यथावदनुकीर्तयेति १५ अनेन श्रेयोभक्त्योति कुतो ज्ञाते सा सादृगवह च न देवेत्याह १६ माहे
 लादियावत्समाप्ति प्रसगादभ्यासि स्मृजो कलमुच्यते सर्वे वाहिनीनां स्मरंतीत्यद्यमेनान्वयः अयत्तं मायो अय
 यथानुकीर्तयेत्येत श्रेयस्कामादिजातयः मुच्यते प्रातरुत्थाय दः स्वप्राद्युपशान्तये १५ १६ माह हरिः
 श्रीनोगजेदेकुरु सतमं शुभावतो सर्वभूतानां सर्वभूतमयो विभुः १६ श्रीभगवानुवाच ये मां स्तुवा च स
 रश्वेदंगिरिकदरकाननं वेज्रकाचकवर्णनागुल्मानि सुरपादपान् १७ श्रीगङ्गातीमानि धिष्ण्यानि
 ब्रह्माणोमेशिवस्य च हीगेदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्वरं १८ श्रीवत्संकोस्तुभं मालांगदां कौ
 मोदकीमम सुदर्शनं पांचजन्यं सुपाणं पतंगेश्वरं १९ शेषं च मत्कलां स स्नां प्रियं देवीं महाश्रयीं
 ब्रह्माणं नारदं धिभवं प्रहादमेव च २० मत्स्यकर्मवशाद्वाद्यैरवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंत
 ७ण्यनि स्तुर्पसोमं दत्ताप्रभं २१ प्रणावं मत्पुत्रं मयि तं गोविप्रार्थमभ्ययं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः
 सोमकश्यपयोरपि २२ गङ्गां सरस्वतीं नदीं कालिंदीं सितवारणं ध्रुवं ब्रह्मरूपीं सप्तपुण्य
 श्लोकां श्रमानवान् २३ उत्थाया परराजाने प्रयताः सुसमाहिताः स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते
 ह्येन सोरिवलात् २४ ये मां स्तुवंत्यनेनागप्रतिबुध्य निशात्यये तेषां प्राणाः स्युः चेत्ता हं ददा
 मि विभक्तामिति २५ श्रीशुक उवाच इत्यादि श्रुत्वा ह्येकेशः प्रध्माय जलजातम हर्षयन् विबु
 धानीकमारुरो ह्रस्वगाधिप २६ इति श्रीभागवत महापुराणे अष्टमस्कंधे अष्टमोऽध्यायः ४

यं धर्मभक्तिस्तुत्यां सोमकश्यपयोरपि पत्नीर्दाक्षायणीः २१ सितवारणमैरावतं सुसमाहिताः एकाग्रचि
 ताः मम रूपाणि प्रदिहन्तीः २४ जलजातमश्विनं प्रध्माय वादयिष्ये २६ इत्यष्टमस्कंधे चतुर्थः ४

भा०जी०
अ०टी०
१०

अमृताख्यानमध्याभिरधापेरनुवर्णिते स्वभक्तपक्षपातेनयत्रयोयापितं प्रभोः १ पंचमेपंचमंचाण्यघटं चकष्य
यनने विप्रशाणाचनिःश्रीकैः कृतो देवः हरिस्तुतिः २ तामसश्चतुर्थो मनुस्तस्य सोदरः आतातस्यैव कुंडसंज्ञस्य

श्रीशुक उवाच राजन् नृदितमेतत्ते कर्माघनाशनेहरेः गजेन्द्रमोक्षोपलंघ्यैव तं त्वं तं रं शृणु १
पंचमोरेव तोनाममनुस्तामस सोदरः बलिबंधादयस्तस्य सुता हाजुन पूर्वकाः २ विभुरिंद्रः
सुरगणराजभरतारयादयः हिरण्यरोमावेदशिरा ऊर्ध्वबाहोदयो हिजाः ३ पत्नी विकुंडा
शुभ्रस्यैव कुंडैः सुतसंतमैः तयोः स्वकल्पाजर्तैर्विकुंडो भगवान् स्वयं ४ वैकुंडः कल्मिषो
येन लोको लोका नमस्कृतः रमया प्रार्थमानेन देव्या तत्प्रियका म्यघा ५ तस्यानुभावः
कथितो गुणाश्च परमोदयाः भोमान्नेरा न संविममेयो विस्मोर्वणीयेदुगान् ६ सुखश्च सुखः
पुत्रश्चाक्षुषो नाम वैमनुः पुरुः पुरुषसद्युन्म प्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७ इन्द्रो मंत्रद्रुमस्तत्र
देवा आष्ठादयोगाः मुनयस्तत्र वैराजन् विमहीरकादयः ८ तत्रापि देवः संभ्रं स्य वैराज
स्याभवत्सुतः अजितो नाम भगवान् शो न जेगतः पतिः ९ पयोधिं येन निर्मय्य सुराणां साधि
ता सुधा भ्रमप्राणो भसिधृतः कर्मरूपेण मंदरः १० श्रीराजोवाच यथा भगवता त्रद्रुम्भ
थितः सीरसाजरः यदर्थं वापतश्चाद्रिदधारां वुचरात्मना ११ यथा मृतं सुरैः प्राप्नोति म
न्यदभवत्ततः एतद्रुजवतः कर्मवदस्वपरमादृत १२ त्वया संकथ्यमानेन महिम्ना सास्व
तापतेः नातिदधति मेचितं सुचिरं तापतापि तम् १३ हरेरनुभावः सनकादिशायेन देव्यतां प्रा

ज्ञायां स्वपार्श्वदायां वराहादिरूपेण सुखादिलक्षणाः गुणाश्च त्रुणापतादयः परमोदयाश्च महदयः कथितः
तास्तृतीयां स्कंधोदयः ६ एतो हेतोः सुवुचरात्मना कर्मरूपेण सुराणां साधिता सुधेन्युत्प्राप्त्या सुखापि स्मृतिं

१३ ॥
पुनरुक्तिं चान्यदिदि १३ ॥

रामः
१०

नोतिखेरननपुनर्जीवन्तितोत्यर्थः १५ दुर्वासागौरिकदाचिन्मागौधगच्छन्तमिन्द्रं दृष्ट्वा स्वकंदृष्ट्यामालातस्मैदत्ताते
नचश्रीमदेजानादृष्टेरादनस्पकुम्भयोर्नितिप्रासचगजोमतः पद्मं गालां चूर्णाचकार ततः कुपितो दुर्वासास्तं
शापत्रिभिलोकैः सह निःश्रीको भवेति तदेतदाह यदा दुर्वासासः शापे नेति इत्यादयः पागाद्याः १६ असुरानपि
पादेवैतन्तोष्येन वपुष्पादियुक्तान् विलोक्यत्यर्थः १७ हरिश्चरणांगताः सती यथा पूर्वप्राश्याभ इति हर्षलो

श्रीस्तत उवाच संख्यो भगवानेवं ह्येषा यन सुतो द्विजाः अभिनं ह्यहरेर्वर्षमभ्याचखं प्रचक्रमे १७ श्री
भुक उवाच यदा पुंसे सुरैर्देवा वक्ष्यमानः शितापुधैः गता सवो निपतितानो तिष्ठे र-स्मभ्यशः १५
यदा दुर्वासासः शापान्ते द्राक्षास्त्रयो न प निःश्रीका ज्वाभवंस्तत्र नेप्सुरि जादयः क्रियाः १६ नि
शमेतत्सुरगणामेहं द्रवरणादयः नाध्यगच्छन्स्वयं मे त्रैर्मत्रयंतो निपत्रय १७ ततो ब्रह्मसभा
जग्मुर्मरोर्ध्वं निःसविशः संधिविज्ञापयंचक्रुः प्रगाताः परमेष्ठिने १८ सविलोके पद्मं दृष्ट्वा द्वादीनिः
सत्त्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानेयथा विभुः १९ समाहितेन मनसा संस्मरन्पुन
र्यं परं उवाचोत्कृष्टवदनो देवान्समगवान्परः २० अहं भवोऽयमप्योः सुरादयो मनुष्यातिथ्यद्गु
मगुल्मजादयः यस्यावतारं प्राकृता विस्मृता व्रजाम सर्वशरणां तमयपे २१ नयस्य वधो न चर
क्षणीयो नोपक्षणीया द्रणीयपक्षः अप्यापि सर्गस्थिति संघमार्थं धत्ते रजः सत्त्वतमोऽसकाले २२

त्युल्लंघिकसितं वदनं यस्य २० मनुष्यादयो जरायुजां उजो द्विजस्वेदजाः यस्यावतारः पुरुषः तस्यां शोत्रा
ज्ञातेऽस्य कलापरीच्यादयः स्ताभिर्विस्मृताः पुत्रपौत्रादिहाराजनिताः २१ ननु ताहं सर्वं ध्वंसोऽसमः स्यात्
तैर्कैतच्छरणाश्रयेण सत्यं घृष्टेवं तथापि अद्यास्मत्पक्षपाती भविष्यतीत्याशयेनाह नयस्येति द्वाभ्यां

तदेवमदि क्रियत्वादिभिः प्रकृतैः त्वेवरेण त्वेचोक्तं सारवक्राधारत्वेनापितदेवदर्शयन्नाह अजस्यजीवस्यचक्रं च
 क्रवदावर्तमानं देहादेः अजपाभाषया प्रथमांशपरः प्रः अक्षयस्यपदधिष्ठानमाहुस्तमंतसत्यप्रयद्येकथं भूतं चक्रं
 मनोमयमनः प्रधानं दशैदियाग्यायं च प्राणाग्नेयेवंचक्रं अक्षयस्य आशुश्रीघं त्रयोमुणाः नाभिरिवमध्यं
 स्पष्टिदिवचलं अष्टौ प्रकृतयोनेमपश्चोवरणानियस्य ३ सर्वजीवधीनिपंतत्वादेनाचवरिष्ठत्वमाह यस्ति
 यउयसुपर्णाजीवसमीयेतन्निपंतत्वेन आसांचकार आस्तिस्म हासुपर्णासयुजासखायासमानवत्तुपरिषा
 स्वजातशक्तिः प्रकृतेः यहाभक्तरतायंगरुडस्योपरि यउयाविष्ट इत्यर्थः तर्हि देहस्यत्वादुक्तरहाणादिक्रियावशाज्जी

अजस्यचक्रं त्वजयेयमांगमनोमयं च दशारमाशु त्रिनाभिविद्युच्चलमष्टनेमिपदत्तमाहुस्तम
 तंप्रपद्ये २४ पाकवर्णतमसः परंतदलोकमव्यक्तमनंतपारं आसांचकारोपसुपर्णमिनमु
 पासतेयोगरथेनधीराः २५ नयस्यकज्जातितितर्तिमाघोययाजनोमुत्थतिवेदनार्थं तन्नि
 जितात्मात्मगुणानमामभूतेषुसमंचरंतम् ३०

वशाम्यस्यातत्राह एकवर्णाजनैकस्वरूपंतमसः प्रकृतेः परं अलोकं अदृश्यं अव्यक्तं निर्विकल्पं अनं
 तपारंकालतोदेशतज्जापरिच्छिन्नंतदुद्देश्यं यः अप्रच्युतस्वरूपत्वात् नजीवसाम्यं तयोरन्यः पिप्यलं स्वा
 दित्यनज्जन्मन्यो अभिचाकशीतिविशेषज्जवणादित्यर्थः अतएवयंधीराः योगेनरथेनप्राप्तिसाधनेनो
 पासतेभजंतेनमामेत्युत्तरेणान्वयः ५५ माघोनिपंतत्वेनापिजीवसाम्यं परिहरन्वरिष्ठत्वमाह
 यस्यमाघोयज्जकज्जिदपिनोतिसितर्तिनातिक्रामतिकथं भूतं जनेप्रयामुत्थति अर्थमात्मस्वरूपं

निजित आत्मा आत्मशक्तिः यीयाचतदु

अर्च्यं न वेदेति पदं तत्प्रपञ्चयन्नाह २५ मेवंपदेवाः अथ अयस्य प्रियया तन्वासत्वेनैव सृष्टा अपि बहिर्जातम्
सप्रकाशाभ्यामाविः प्रकटमपि सत्त्वागतिं निरूपयित्वा रूपं न विद्मः इतरप्रधानाः रजस्तमोमयाः कुतो विदः तेन
मामेति पूर्वोक्तान्वयः ३२ इदानीं वैराजस्येणानुव्याख्ययते पादौ महीति द्वादशभिः पत्रमस्त्योजययौ दिभ्य
तसर्गः सामहीयस्य पादौ सेनः प्रसीदतु आत्मतेत्रः पादादिमत्वेपिन तत्परं तेत्रः कुतः ब्रह्म अप्रच्युतं ब्रह्मरूपः

मेवंपमप्रिययैव तन्वासत्वेन सृष्टा बहिरंतराविः गतिं न सत्त्वा मघय अविद्यहे कुतो सु
राद्या इतरप्रधानाः ३१ पादौ महीयं स्वकृतैव यस्य चतुर्विधो यत्र हि भूतसर्गः स वै महापुरुष
आत्मतेत्रः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३२ अभ्यस्तु प्रदेत उदारवीर्यं सिद्धं ति जीवेत्युक्तं
ईमानाः लोकास्त्रयोषारिवल्लोकपालाः प्रसीदतां ब्रह्म महाविभूतिः ३३ सामे मनो य
स्य समामनेति दिवोक सा वै बलमंध्रायुः ईशोनगानां प्रजनः प्रजानां प्रसीदतां नः सम हाविभ
तिः ३४ अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदाः जातः क्रियाकांडं ति मितजन्मा अंतः समुद्रे नुपचंस्त्वधा
तः प्रसीदतां नः समहाविभूतिः ३५

तत्कुतः भवतीति विभूतिरैश्वर्यस्य सः ३२ उदारवीर्यं शक्तिर्यस्य तदं
प्रोयस्यरेतः प्रसीदतु उदारवीर्यतामाह पक्षो भसाकादयः सिद्धं ति जायते ३३ यः सोमो देवानामंध्रः अन्नं अ
तएव बलमायुश्च नगानां वत्साणां प्रकर्षणजनयति वरुण्यतीति प्रजनः तस्य स्युमेनः समामनेति स प्रसीदतु ३४ अ
ग्निर्मुखं यस्य मुखात् जातः कथं भूतः जाते वेदो धनं यस्यात् क्रियाकांडं तस्मिन् ति पाद्यं कर्म तन्निमित्तं जन्मा यस्य अंतः समुद्रे

एषतरणीयस्यचरासीत् कथंभूतःदेवयानंअर्चिरादिमार्गदेवतात्रयीमयःसैसात्रयेवविद्यातपतीतिश्रुतेःचरु =
 णाधिष्ण्यदुपासनास्थानं पाषांतरादित्योहिरण्मयःपुरुषइतिश्रुतेःमुक्तेहारंदेवयानत्वात्अमृतंचपुण्यलोक =
 त्वात् मत्पुण्यकालात्मकत्वात्एवंभूतस्तरणीयस्यचरुःसः३६ कथंभूतोवायुःचराचराणांसहआदिधर्मबोन्ना
 णःपेप्राणवर्धवुक्षाद्यधिष्ठातादेवाःसम्प्राजंभन्त्याइवअन्वास्मअनुसृत्यस्थिताःएवंभूतोवायुःयस्यप्राणारभ

यच्चरुसीतरणीदेवयानंत्रयीब्रह्मणाएषधिष्ण्य हारंचमुक्तेरमृतंचमत्पुःप्रसीदतांनःसमहा
 विभ्रतिः ३६ प्राणादभ्रद्यस्यचराचराणांप्राणाःसहोचत्तमोजश्रवायुः अन्वास्मसम्प्राजमिवा
 नुगावयंप्रसीदतांनःसमहाविभ्रतिः ३७ ओत्रादिशोयस्यहृदश्रवानिप्रजजिरेखंपुरुषस्यनाभ्याः
 प्राणोद्विधात्मासुशरीरकेतंप्रसीदतांनःसमहाविभ्रतिः ३८ वलात्महेन्द्रस्त्रिदशाःप्रसादात्म
 न्योर्गोरीशोधिषणाद्विरिचः खेभ्यश्छंदोस्यघयोमिदुतःकःप्रसीदतांनःसमहाविभ्रतिः ३९
 श्रीर्वक्षसःपितरश्चापयासन्धर्मःस्तनादितवः५८तोभूत् द्यौर्धस्यश्रीर्षीप्सरसोविहारात्
 सीदतांनःसमहाविभ्रतिः ५० विप्रोमुखाद्ब्रह्मचयस्यगुण्यराजन्यआसीदुजयोर्वलंच ऊर्बो
 विडोजोधिरेवेदश्रुदोप्रसीदतांनःसमहाविभ्रतिः ५१

इन्द्रियाणिचआत्मानमसुवोनागकूर्मादयःशरीरंचेतोमोकेत आश्रयभूतखेयस्यपुरुषस्यनाभ्याःप्रजजै
 सः ३८ यस्यवलात्महेन्द्रोजजेछंदोसिञ्चयश्चखेभ्यःकःप्रजापातः ३९ इतरःअधर्मः ५० विदवे
 ष्यःडोजोनेपुण्यतस्यव्रतिःअधिजावित्यर्थःअवेदश्रुदोअवेदःवेदव्यातिरिक्ताशुश्रूषाव्रतिःतद्वति

३१

अप्यातांतरसुगमम्

भा० गु०
प्र० टी०

१३

उपरिउत्तरोऽस्यात् नस्तनासिकातोऽयुतिः कांतिः पशव्यः पश्वनाहितः कामः स्पर्शनाभूत् ४२ द्रव्यभूतानिवयः
कालः विशेषलोककप्रपंचे यद्यस्माद्विभाज्यं कुतः प्रवृद्धाववाधे विहीदुरपोऽस्यमानेपादांतेरप्रवृद्धानामप्येत्यव
बोधोयस्मिन्नित्यर्थः ४३ तदेवं सप्रपंचे चमुपवर्णयिष्ये चमुपवर्णयन्प्राप्नोति नमोऽस्तिति वृत्तिभिर्दर्शना
दिभिः नभस्वान्वायुः तस्यैव वृत्तिः लीलायस्य तस्मै ४४ ते सस्मितं मुखावुजं दिदृक्षुर्गानोऽस्मच्चतुरादिकर

लोभोऽधरात्प्रीतिसर्पभूतहृतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शनाकामः भूबोधमः यस्मभवस्तु कालः प्रसी
दतांनः समहाविभूतिः ४२ द्रव्यवयः कर्मगुणान्विशेषं यद्यहोगमायामहितं वदेति यद्विभा
ज्यं प्रवृद्धाववाधं प्रसीदतांनः समहाविभूतिः ४३ नमस्तु तस्मादुपशान्तशक्तये स्वाराज्यलाभ
प्रतिपूरितात्माने गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न सज्जमानाय नभस्वदत्तये सत्त्वं नो दर्शयात्मा
नमस्तत्करेणोच्चरं प्रयन्नानां दिदृक्षुर्गानोऽस्मितं ते मुखावुजं ४४ तैस्तैः स्वैश्चाभूतैः रूपैः का
लेकाले स्वयं विभो कर्मद्विविधं यन्नो भगवांस्तत्करोति हि ४५ क्लेशभर्यस्य साराणि
कर्माणि विफलानि च देहेनो विषयातीनां न तथैवार्पितं त्वयि ४६

रा३

गोचुरयथाभवत्येवं चात्मानं दर्शय ४५ भूक्तेष्वनुवर्तित्वं च तव ब्रह्मशोऽदृष्टमेवेत्याह तैस्तैरिय
नोद्विषहमशक्यं कर्म तद्गवान् स्वयमेव करोति हि ४६ न च बहिर्मुखानामिव त्वदुक्तानामस्माकं
त्वयार्पितार्कानि पृथुगुणानि विपरीतफलानि भवितुमर्हन्तीत्याह क्लेशभर्यस्य सारां फलैः
येषु यद्वा विफलान्यवसकामानां कर्माणां त्वयार्पितं तु नेव तस्या ४७

रामः

१३

तत्रावेकल्यमुपपादयति अथमः अत्योपिकर्मकल्यः कर्मभासोपि ईश्वरार्पितज्वेदिकल्यः अथमायनकल्य
 तेहिमस्मात्स एव ईश्वरः १५ यस्यात्मा अतएव दयितो हितश्च न ह्यात्मनि दोषतेहिते चार्पितं निष्कलं स्यात् २३
 अनंतकलस्वमाह यथा हि मल्लावसेचनं स्केधानां शाखानां च भवति ७८ एवं सत्यपि त्वदार्पितकर्म
 एतद्द्रक्तानां मस्माकं यन्निमित्तमिदं दुःखमिति त्वमेवेत्सीत्याशयेनाह नमस्ति दुर्वितर्क्याणात्मक

नावमः कर्मकल्योपिविफल्ताये श्वरार्पितः कल्पते पुद्गलस्यैष सत्त्वात्मा दयितो हितः
 ७८ यथा हि स्केधशाखानां तरोर्मल्लावसेचनं एव माराधनं विद्मोः सर्वेषामात्मनश्च
 हि ७८ नमस्तुभ्यमनंताय दुर्वितर्क्यात्मकर्मणे निर्गुणाय गुणेशाय सत्त्वस्थाय च सांप्रतं
 ५० इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे मत्तमयने पंचमोऽध्यायः ५ श्रीशुक उ
 वाच एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान् श्रीश्वरः तेषामविर्भूदा जन्मसहस्राकोट्यद्युतिः तेने २५
 वसहसा सर्वदेवाः प्रतिहृते क्षणाः नापश्यन् रवेदिशः क्षीणा मात्मानं च कुतो विभु २ विरि
 चो भगवान् दृष्ट्वा सहस्रार्धेण तांतनुं स्वच्छां भरकतशामां कंजगर्भरुणोक्षणां ३ तत्र हे
 मावदातेन नलसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगी सुमुखौ सुदरभ्रवे ४ ॥

मणिस्त्वभावचेष्टितानि यस्य तस्मै ५० इत्यष्टमस्कंधे भावार्थदीपिकायां पंचमोऽध्यायः ५ षष्ठे पुनः
 तिः स्तुतिस्मादा विर्भूते सुरैः कृता तन्मंत्राची सुरैः साकमम्यता र्यमहोद्यमः १ सहस्राणां कौमुदयेद्युति
 रिव द्युतिर्यस्य १ महासाते जसा प्रतिहृता नीक्षणा निचक्षुः २ तामविर्भूतांतनुं विरिचो तुष्टो वेतीपं
 चमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणो ईक्षो यस्याः ३ तत्र हे मवदवदातेन पीतेन नलसत्कौशेयवाससा

विश्वम् त्वमेवाह त्वमीति घटस्य मृत्तिका यथा आदिरंतश्च मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः तत्र हेतुः परस्मा
 त्प्रधानादपि परः ३ मृत्तिकादृष्टान्तेन परिणामं प्राप्नोति त्वमिति स्वयास्वधीनया अतएव गुणानां च
 वाये परिणामेऽप्यगुणमेव त्वं युक्ताः पश्यन्ति मनीषिणो विवेकिनः विपश्चितः शास्त्रज्ञाः ११ एतदेव सद्।
 द्यां तमाह पथाग्निं काष्ठे मन्थनेन ताम्रं तमाज्यं गोषु दोहनादिना भुवि अन्नं च्छीत्वा दिक् क्षणादिना अंबु

त्वमग्न आसीत् त्वमि मध्य आसीत् त्वमंतरासीदिति द्वा त्वमंतं त्रे त्वमादिरंतो जगतोऽस्य मध्यं घटस्य
 मृत्स्तेव परः परस्तात् १० त्वं मायया त्वा अयया स्वयेदं निर्माय विश्वं तदनु प्रविष्टः पश्यन्ति ये
 कामनसामनीषिणो गुणान् वायेऽप्यगुणां विपश्चितः ११ पथाग्निमेधस्य मन्तं च गोषु भुज्यमानं
 ब्रह्म मनेव वदन्ति योगैर्मनुष्या अधिप्येति हि त्वां गुणेषु बुद्ध्या कवयो वदन्ति १२ तं त्वा वयं नाप्य
 समुज्जिह्वानं सरोजनाभं त्वमिति चिरं स्मृतार्थं दृष्ट्वा गतानिर्बन्ति मेव सर्वे गजा दधार्ताः श्वगा
 गमंभः १३ सत्त्वं विधत्स्वाखिलं लोकपालावयं यदर्थं त्ववपादमलं समागतास्ते
 बहिरंत रात्मन् किंचाद्य विज्ञायमशेषसाक्षिणः १४

उद्यमनेन खननेन उद्यमनेन पुरुषकारे वाणिज्यादिना वृत्तिं जीविकां यद्वा अंबु उद्यमने घटीयं चादिना
 इरगो योगैरुपायैर्मनुष्या अधिप्येति प्राप्नुवंति तथा कवयस्त्वां बुद्ध्या गुणान् अधिप्येति वदन्ति च १२ हे
 नाप्यसरोजनाभ आत्तिचिरं स्मृतार्थं तं योगैकप्राप्यं त्वा सम्यगुज्जिह्वानं आविर्भवन्तं प्रत्यक्षमोद
 ह्य अद्य वयं निर्वृतिगताः दधार्ताः दधार्तिनोऽपि उक्ताः १३ यदि धर्मं तत्कथयतेति चेत् तत्राह हे अंतरा
 त्मन् अशेषसाक्षिणस्तेवहिः किंचान्ये विज्ञायमस्ति १४ ॥

यद्येवमेव किंचित्कुरुतेति चेत्तत्राह अहमिति अग्निः केतवो विष्णुर्लिंगाश्च तत्त्वतो वयं पृथग्विभाताः सं
तः आत्मनः श्रेष्ठः किंचाविद्मः अतस्त्वमेव हि ज्ञानो देवानां च मे त्रविधं कुरुते तृपायमुपदि
शेत्पर्यः १५ हृदयमेतन्त्रयदेव्यस्य अभिप्रेतं यथा तत्रैव विज्ञाय जगाद संवत्तानि नियमितानि सवी
णाकारकाणि त्रिधाणि ये स्नान् १६ ईश्वरस्यापि तथैवाभिप्रेतमित्याह एक एवेश्वरः समर्प्यापि १७

अहं गिरित्रासुरादयो ये हृदादयो जे निवकेतवस्ते किं वा विदामि शपथ्य विभाता विधत्स्व
शेनो हि जदेवमेतन्त्र १५ श्रीशुक उवाच एवं विरिञ्चादिभिरीडितः सन् विज्ञायते घाहृदयं
यथेव जगाद जीमत्तगंभीरया गिरा वह्नां जलीन्संवत्त सर्वकारकान् १६ एक एवेश्वरस्त
स्मिन्सुरकाये सुरेश्वरः विहर्तुं कामस्तानाह समुद्रोन्मथनादिभिः १७ श्रीभगवानुवा
च हंतत्र नृन्महोशोभो देदेवा मम भाषितं ऋणतावहिताः सर्वे श्रेयोवः स्थाप्यासुराः
१८ यातदानबदैत्यैस्तैस्तैर्धिविधीयतां कालेनानुगृहीते स्तेषां वदो भव आत्मनः
१९ अरयोपि हि संधेयाः सति कार्यापी गौरवे अहिं सुखवद्देवात्पर्यस्य पदवीं गतेः २०
अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलंबितं यत्पणीतस्यैवं जंतुर्मृत्युमस्तोमरो भवेत् २१ हि
स्वादीरोदधौ सर्वा वीरुत्पणालतौषधीः मथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वा सुकिं सहा
येन मया देवानिर्मथ्य ध्वमं तं द्विताः २२

हे सुराः देवाः अन्ये च गंधर्वा दयः वः आत्मनः स्वतोपावद्वो
वृद्धिर्भवति १९ अर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीं सिद्धिं प्राप्तेः ततः पश्चादहिं सुखवद्दृष्ट्या तातकभावेन वर्तितव्यमि
ति शेषः यदापेदि कार्या निरुद्धा हि मथानं गमहारविधानां प्रथमं मंथनं कृत्वा संधिविधे पश्चात्तमेव कदाचि
द्वत्तयते तथाप्यमार्गप्रवृत्तेः प्रथमं संधेया इत्यर्थः ततस्ततः सहयत्कार्यं तदाह अमृतोत्पादन इति यथा म

रामायणम्

२२

२३

२४

२५

२६

२७

२८

२९

३०

रामः

१५

ननु तर्हि तेऽयमत्रापि नाप्रताः स्युतत्राह क्लेशभाज इति वलिभिः सहकारिभिः साध्याः अपीत्यस्तदनुसरणं।
 विना नो संहतीति कृत्वा साभादिकमुपदिशति यद्यपि मिति द्वाभ्यां हेसुराः २३ संरंभेण संभ्रमेण सांत्वयासा
 ममार्गेण यथासिद्धंति वस्तुषु मयनादुत्पन्नेषु सुरास्तु वलिमुपेयः उपजम्बुः २१ असंयतानपि दृष्ट्वा ज्ञेयं।

क्लेशभाजो भविष्यति दैत्या यथं फलग्रहाः यथं तदनुमोदध्वं यदि छंत्पसुराः सुराः २३ न संरंभे
 ण सिद्धंति सर्वे र्थाः सांत्वया यथा न भेत्यं कालकृदा हि सा जलधि संभवात् २७ लोभः का
 र्ये निवोजातुरोचः कामस्तु वस्तुषु २५ श्रीशुक उवाच इति देवान्समादिश्य भगवान् पुरोत्तमः
 तेषां मत्तर्द्धराजस्तु छंदगतिरीश्वरः २६ अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः भवश्रज
 म्भतुः स्तंभधामोपेयुर्वलि सुराः २७ दृष्ट्वा रीनय संयता ज्ञात त्तो भान् स्वनायकान् व्यधेधदै
 त्यराट्श्लोकः संधिविग्रहकालवित् २८ तैर्वैरोचनिमोसां नरुचं चासुरयूथयैः श्रिघ्रापर
 मया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् २९ महेंद्रः श्लाघाया बाचां सांत्वयित्वा महीमतीः अभ्यभाषत
 तत्सर्वे शिखितं पुरोत्तमात् ३० तदरोचतर्द्धेद्रः तत्रान्येषु सुराधिपाः शिवरोरिष्ठनेमिश्च ये
 च त्रिपुरवासिनः ३१ ततो देवा सुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः उद्यमं परमं चक्रुर्मत्तार्थे प
 रंतपः ३२ ततस्ते मदरगिरिमोजसोत्पाट्य कुर्मिदाः नंदे तत उदधिं निन्युः शक्ताः परिघवाहवः
 ३३ दूरभारोद्धृताः शक्रवैरोचनादयः अपारं यतस्तं वा देविवशा विजदः पथि ३४ नियतस्स
 गिरिस्तत्र वहनमरदानवान् चर्यायामासमहताभारेण कर्कशाचलः ३५

वलिं जितमशेषं त्रैलोक्येन तं २९ तत्सर्वममृतोन्मथनादि ३० तत्र येऽन्ये वा सुराधिपाः योऽस्माकाले याद

संविदं समये परिघाश्च वाहवो येषां ३५ ॥

विसर्जितः प्रस्थापितः सुपर्णो तत्र स्थिते वासुके रागमनायोगादिति भावः ३९ इत्यष्टमे षष्ठोऽध्यायः ६ सप्तमे मथ
नोदूतविषमोत्पातितैर्जनैः स्तुतः समरूपपारुः पयोविषमितीर्षते क्लृप्ताभागेन तवाद्यमते भागो भविष्यतीति स

तोस्तथा भग्नमनसो भग्नबाहुरकंधरान् विज्ञापयन् वास्तवम् च गुरुध्वजः ३६ गिरिणा
तविनिष्पिष्टान्विलोक्यामरदानवान् ईक्ष्याजीवयामास निर्जरान्निर्वीणान् यथा ३७ गिरिचा
राय्यगरुडे हस्तेनैकेन लीलया आरुत्स्य प्रपद्यावधिं सुरासुरगणैर्हतः ३८ अवरोष्य गिरिं स्कं
धात्सुपर्णाः पततां वरः पयोजलांत उत्सृज्य हरिणा सविस्मर्जितः ३९ इति श्रीभागवते महापुरा
णोऽष्टमस्कंधेऽमृतमंथने मंदराचलानयने षष्ठोऽध्यायः ६ श्रीशुक उवाच तेनागराजं मामे
व्यफलभागेन वासुकिं परिवोपगिरौ तस्मिन्नेत्रमधिं मुदन्विताः १ आरेभिरे सुरापता अम
तार्थं कुरुदह दूरैः पुरस्ताज्जगद्दृष्ट्वा देवास्ततो भवन् २ तत्रैच्छन्त्येव तयो महासुरस्य चेष्टि
तं नृगद्वीमो वयं पुच्छमहे रंगमंगल ३ स्वाध्यायं कृतं सपत्न्याः प्रख्यानां जन्मकर्मभिः ४
तिरुक्ष्णां स्थितान्देत्यान्विलोक्य पुरषोत्तमः ५ स्मयमानो विसृज्यान्तं पुच्छं जगद्गहसा मरः =
कृतस्थानं विभागास्तं वं कश्यपं नदनाः ५ ममेयुः परमायता अमृतार्थं पयोनिधिं ५ म
थ्यमाने रणवे सोद्विरनाधारे त्वयो विशत् प्रियमाणा पिवन्ति भिर्गौरवात्पादुनेदन ६ ते =
सुनिर्विण्मनसः परिहृजान्मुखं श्रियः आसन्स्तपौरुषेन खेदे देवनातिवलीपसा ७ ७

मंत्रं वासुकिं नेत्रं गिरौ पवित्रीय संवेष्ट्य अधिं मंथितुं मारेभिरे वासुके मुं खंती वंदेत्यान् ग्राहयितुमेव ८
पर्वहरेः पुरस्तान्मुखं नदं देततो भवन्मुखं जगद्गुरुः २ कृतोधारो स्थानां विभागाधेः ५ देवेन हेतुना स्तपौरुषेन खेदे

विप्रेशस्यविधितेनरचितेविप्रेशवितथःसत्योभिसंधिःसंकल्पोयस्य ८ लक्ष्योयोजनप्रस्तारोविस्तारोभ्यास्ती
 ति तथातेनयथेन ९ तस्यगिरावर्तनेभ्रमणोऽगकंदुपनमेने १० आसुरेण असुराकारेणादेवेनदेवाकारेण
 येणाविशान आत्मनिदेवेत्यमध्यगोत्रेदाहर्षरूपेणानेत्रेऽभेदावाधरूपेण ११ परेणहरिणाक्षोभिनेनक्राणो
 विलोकाविप्रेशविधितदेज्वरोदुरंतवीर्योवितथामिसंधिः कृत्वावपुःकाष्ठपमदुतंमहस्यवि
 प्रयतोपंगिमुज्जहार ८ तमुत्थितंवीर्यकुलाचलेपुनःसमुत्थिताभिर्मथितुंसुरासुराः दधार
 यथेनसलक्ष्योयोजनप्रस्तारिणाद्दीपऽवापरोमहान् ९ सुरासुरेर्द्वैर्भजवीर्यवपितंपरिभ्रमेते
 गिरिमंगयच्छतः विभ्रतदावर्तनमादिकच्छयोमेनेगकंदुपनमप्रमेयः १० तथासुरानावि
 शदासुरेणारूपेणतेषांवलवीर्यभीरयन् उदीपयन्देवगणांश्रुविस्मृदेवननामंदमवीधरूपः
 ११ उपर्यगंडुगिरिराडिबान्य आक्रम्यहेस्तनसहस्रबाहुः तस्योदिवत्रश्रभवेद्रसस्वरभिसु
 बद्धःसुमनोभिर्व्यूः १२ उपर्यधज्वात्मनिगोत्रनेत्रयोःपरेणतेप्राविशतासमेधिताः समंपुत्र
 ध्वेतरसामहोत्कटाभहोद्रिणाक्षोभितनक्रचक्रं १३ अहींद्रसाहस्रकटोरह्यमुखज्वागि
 धमाहतवर्चसोसुराः योलोमेकालेपवलीत्वत्तादयोदेवाग्निदग्धाःसरलाऽवाभवेन १४
 देवांश्चतष्टासीशारवाहतप्रभांध्रंआवरसुग्वरकेचुकाननान् समभ्यवेधेभगवदृशा
 घनावबुःसमुद्रोर्म्युपगृहवायवः १५ ॥ १॥ कंसमहोपस्थिन १३ दशज्जमुखानिचज्वासाश्र अही
 रुस्यसाहस्रंअपरिमिताःकटोरायेद्गादयःतेभ्यानिर्गताभ्यामग्निध्रमाभ्यामाहतंवर्चोयेषांते सरलादु
 मविशेषाः १४ देवास्तुभगवदृशाघनाःसमभ्यवेधन् समुद्रोर्मिरुपगृह्णा वायवश्चप्रीतत्तावबुः

सा ६

तस्यभाष्येऽस्मात्प्रायवगदीतिषेष् २५ ॥

धत्तोद्विर्नसधत्तादिः भगवान्परमपुरुषो नंतरमशोभतेत्यन्वयः कथंभूतः कनकपरिधिः पीतवासाः कर्णो
विद्योतमानाविद्युत्कुंडललज्जणायस्यसतया मूर्ध्निभ्राजंतोविलुलिताः कचायस्यतया जैत्रैर्जिह्मभिः
दंष्ट्रकंसर्वप्रतिगिरिः प्रतिहृद्दीपवतः १७ हाहाहलमिष्याद्द्वौनामयस्यसंभ्राताउद्वतामकरादयश्च

चः २

उ३ मय्यमानातदासिंधोर्देवासुरवरुणयोः यदासुधानजायेतनिर्ममंयाजितः स्वयं १६
मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्निभ्राजद्विलुलितकं स्वधरोरक्तने
त्रिः १७ निर्मयमानादुदधरमृदिसंमहोत्सवाहालहलाहूमप्रतः संभ्रातमीनो
न्मकराहिकच्छातिमिहृषग्राहतिमिगिलाकुलात् १८ तदुग्रवेगंदिशिदिश्यु
पर्यधोविसर्पदुत्सर्पदसत्त्वमप्रति भीताः प्रजादुदुवुरंगसेश्वराश्चरद्व्यमाणाः
शरणं सदाशिवं १९ विलोक्यतंदेव वरं त्रिलोक्यामवायदेव्यामिमंतं मुनीनां
आसीनमद्रावपवर्गहेतोस्तपोजुषाणंस्तुतिभिः प्रणमः २० ॥

स्निग्धमत्स्यादिभिराकुलाच्च १८ तद्विषं प्रतिप्रतिमं प्रतिक्रियाशून्यमिति वाक्यतः उग्रवेगोय
स्पतदेवाहदिशिदिशितीत्यद्वा उग्रवेगारोमां चस्वेदादयोयस्मात् अतएवासत्त्वविलोक्यभीताः अन्येन
केनाप्यरक्षमाणाः सदाशिवशरणं दुदुवुः जग्मुः १९ त्रिलोक्या उद्ववायदेव्या सह अद्रोके लासे आसी

२० ॥
मत्तथा मुनीनामभिमतं तेषामेवायवर्गयतयोः २० ॥

ॐ निर्गुणसगुणं चैव शिवं हरिं पराक्रमैः स्तुवंतस्तु प्रजेशानानामन्यन्तान्तरं तयोः नन्वेवं भूतो विष्णुरिति प्रसिद्धं तत्रा। १७
 ॐ गुणमयेति अस्य जगत्तोयदासर्गादीन् धत्सेतदाहे भूमन् स्वदृक् स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं ब्रह्मादिसंज्ञासधत्से २३
 तत्र हेतुः स्त्वं ब्रह्मेति सदसतोभावाद्देवतिर्गदादिरूपाभावयतीति तथा स्रज्जंतुस्त्वद्वातिरितं नास्तीत्याहः आ
 त्मेव त्वेनानाशक्तिमिर्जगदूपाभातः यस्मादीश्वरः स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वमुपादयतः २४ जगदात्मना आत्म

प्रजापतय उवाच देवदेव महादेव भूतात्मन् रतभावन त्राहिनः शरणापन्नोऽस्त्रिलोकादह
 नादिषात् २१ त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बंधमोक्षयोः तं त्वामर्चति कुशलाः प्रपन्नार्तिहरं गु
 रं २२ गुणमय्यास्वशक्त्यास्यसर्गस्थित्यप्यपान्विमो धत्से यदा स्वदृग्भूमन् ब्रह्म विष्णु शिवमि
 धां २३ त्वं ब्रह्म परमं गुणं सदसद्रावभावनः नानाशक्तिमिराभातस्त्वमात्मा जगदीश्वरः
 २४ त्वं शब्दो निर्जगदादिरात्मा प्राणोऽद्विषद्वयगुणः स्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च ध
 २५ मस्तु यत्तत्तं यत्त्रिविधं दामनंति २५ अग्निर्मुखे ते शिवलदेवतात्मा दिति विदुर्लोकभवांश्चि
 यं कजं कालं गतिते शिवलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशं २६

नः प्रकारमात्रः त्वं शब्दस्य
 वेदस्पयोनिः अतः स्वतः सिद्धज्ञानस्त्वं जगदादिर्महत्तत्त्वं आत्मा च अहंकारः कथं भूतः प्राणोऽद्विषद्वय
 २६ गां कारणाभूता गुणा यस्य राजासि दिस्त्रिविधस्यैव स्वभावादयमत्र त्वमेव कुतः संकल्पः सत्यमृतं
 चेति यो धर्मः सत्त्वं महदादिरूपत्वे हेतुः त्रिविधगुणात्मकं यदक्षरं प्रधानं त्वयि त्वदाश्रये तदामनंति
 २७ यद्वा एव भूते त्वयि त्रिविधक्षरं प्राणं विप्रकाशकमाहुरित्यर्थः २५ अश्विनदेवतात्माऽग्निः सर्वदेवता

इति प्रकृतः साग्निस्त्वसुर्वहे लोकप्रवर्द्धितीत्येते

भा० ग०
श्रः टी०

१८

वि ३२ ॥ ११

परं श्रवरेच आत्मानो जीवास्तेषां मांशप्राणमांशयस्तवात्मा हंकारः २७ त्रयीमयात्मन वेदत्रयमूर्ते २८ पंचा
पनिष्ठदः तत्पुरुषा घोरसद्यो जातवामदेवैशानरूपा मंत्रायेर्मुखैरष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणां वर्गः तेषामेवमंत्रा
णां यदष्टे देवाष्टोत्तरत्रिंशत्कलात्मकामंत्रा इत्यर्थः अवस्थितिः उपरतावस्था २९ अधर्मस्योर्मिषुं भ
लोभादिषु ये र्मुमिभिः विसर्गः प्रतिसर्गः संहारः यद्वाप्यैः सत्त्वादिभिः विविधः सर्जः तानि नेत्रत्रयं हे देव
नाभिर्ममस्तेस्वसनं नमस्त्वान्स्पर्धश्चक्षुःषिजलं स्मरेतः परावरात्मा श्रयणांतवात्मा सा
मोमनोद्योर्भगवन्निशस्ते २७ कुक्षिः समुद्रागिरयोऽस्थिसंघारो मागी सवौषधिबीरधस्ते २८
हंसि साक्षात्तव सप्रधातवः त्रयीमयात्मन दयं सधर्मः २८ मुखानि पंचोपनिष्ठस्तव शयोऽत्र
शदष्टोत्तरमंत्रवर्गः पतच्छिवाख्यं परमार्थतत्त्वं देवत्वपंज्योतिरवास्थितिस्ते २९ छायात्
धर्मोर्मिषु ये र्मुमिभिः नेत्रत्रयं सत्त्वरजस्तमांसि साक्षान्मनुः शास्त्रं कृतं वेदाष्टे दोमयो देवर्षिः
पराणाः ३० न ते गिरिः शिखिललोकपालविरेच्यैकुंठसुरेंद्रगम्यं ज्योतिः परं यत्र रजस्त
मश्न सत्त्वं न यद्भृन्निरस्तभेदे ३१ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतदुहः क्षपयतः
स्तुतये न ते तत् पस्त्वत काल इदमात्मकं तत्त्वं नेत्रवद्विस्फुल्लिगशिखया भसितं न वेदः ३२
छंदोमयोऽत्र विवेदः सतवेदास ईक्षणा साक्षात्मानुरिति पाठे मनुर्वेदः तमेवाहं छंदोमप्रति ३० हे गिरि
त्रते परं ज्योतिरखिलानां लोकपालादीनां गम्यं न भवति कुतः परं रज आदिनां स्तुतिं तज्योतिः यन्नि
रस्तभेदे त्रह्ण ३१ कामाध्वरश्च दक्षयज्ञः त्रिपुरादयश्च ये अनेकभूतदुहस्तान् क्षपयतः सहरत
स्तुतं त्वमस्तुतये न भवति अस्त्यल्पमेतदित्यर्थः गरभक्षणास्याप्यवर्ष्यभाविस्त्वेनासि हवन्निर्देशः स्तुतये

शमः

१८

अदेवंनित्यपराधुहव्यज्जन्त्यायेनिंदितेतिस्वर्याऽस्याहुः येनुउमयासहचरंतंतस्यानितरांतरं कामिनं कस्येति प्रा ॥
 लपंतितयाश्मशानेचरंतंतुज्जकुरं परस्येचहिस्त्रकस्येते कथंभूतंआत्माशमाश्रयारवोविश्वहितोपदेकार ॥
 स्तेहृदिचिंतितमधिद्वंद्वमस्य तयोभूतमपितयसामितप्रमपितनूनंतवोतिमविद-न्नितिकाकुः त्वत्तीलाने
 वविदुरित्यर्थः अतोहातलज्जाः त्यक्तज्जाः कथमात्मारामैः सेवितचरणायुगलस्यकामित्वसंभवः कथंवा
 तयसामितयप्रमप्रातस्यामत्त्वयुरुत्तत्त्ववासंभवतोत्यविचार्यैवप्रस्तापोदत्यर्थः ३४ आस्तातावन्निद ४०

येत्वात्मारामगुरुभिर्हृदिचिंतितमधिद्वंद्वचरंतमुमयातयसामितपं कस्येतदुज्जपरस्येनिरंतं
 श्मशानेतेनूनमस्तिमविदेस्त्ववहातलज्जाः ३४ तत्तस्येतेसदसतोः परतः परस्यनांजः स्वर
 पगमनेप्रभवतिभूतः ब्रह्मादयः किमुसंस्तवनेवधेतुतत्सर्गसर्ज विषयाअपिशक्तिमात्र
 ३५ एतत्परंप्रपश्यामोनापरतेमहेश्वर मृदनायहिलोकस्यव्यक्तिलेखककर्मणाः ३६
 श्रीशुकउवाच तद्वाक्यव्यसनेतासांक्रययाभूशपीडितः सर्वभूतसुहृदेवदमाहसतीं प्रिया
 ३७ शिवउवाच अहोवतभवान्येतन्प्रजानांपश्यवैशसं दीरोदमयनोदुतात्कालकूटाड
 पस्थितं ३८ आसांप्राणपरीक्षन्नाविधेयमभयेहिमे एतावाहिप्रभोरथैयिहीनयारिपाल
 नं ३९ प्राणैः स्वैः प्राणिनैः पतिसाधवः क्षाणं गुरैः वद्वैरेषुभूतेषुमोहितस्वात्ममायया
 कानांवर्तामहांतीपितवत्त्वनजानंतीत्याह ततस्मात्तवस्वरूपस्यगमनेजानेब्रह्मादयोपिनसमर्थाः संस्तवने
 तुकुतः शक्ताः स्युः तत्रवयंकथंप्रभवायेमयतस्तेषांसर्गऽत्यन्तार्वाचीनाः तथापिपदेतत्तत्तवने एतदात्म
 शक्तिपरिमितमात्रमित्यर्थः ३५ तदेवाहः एतत्परमिति नपररूपेतप्यायित्वहृशीनादेवक्रतायावयैरत्याहुः
 मृदनायोत ३८ मन्प्रभावमविचार्यविषयानेप्रचतंमोकथंचिरिग्रं प्रियाचार्येदितिशक्यतामनुज्ञाय
 य-नाह अहोवतेतिसार्धेअनुभिः वैशसदुःखिप्राणैरूपनोप्राणारक्षणोच्छ्रानामेमयाप्रभोः समर्थस्यार्थः ४०

कथंकिंचिद्वैरुपस्परजिघांसस्युः

भा० गी०
अ० टी०
१८

कृपयतः कृपां कुर्वतः पुंसः ४१ मेमतः स्वस्तिशोभनासतासखेन जीवितमस्त्वित्यर्थः ४२ जग्धुमर्तुं करत
लीकृत्य करतलपरिमितमात्रे ४३ तस्यापि युगांतसमयसमीरितविमुल्लाढगतातिनिगीताश्रुशृङ्गाज्वा
लालेशोज्ज्वलमानसजनचतुर्देशमुवनुसद्गन्ताकाशपञ्चगदेकनाथस्य जलकल्मषः जलदोषो
विषं स्ववीर्यं दर्शयामास यस्मात्ते गले नीलचकार साधोः कृपालोः ४४ प्रस्कन्ने गलितं अपरे सवि

पुंसः प्रकृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः प्रीते हरौ भगवति प्रीयेदं स चराचरः ४१ तस्मादि
दंगरं भुंजे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे एवमाभेयं भगवान्भवानो विष्णुभोवनः ४२ तद्विषं जग्धु
मारेभे प्रभावज्ञान्वमोदतः ततः करतलीकृत्य व्यापिहालाहलं विषं ४३ अभक्ष्यन्महा
देवः कृपया भूतभावनः तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यजलकल्मषः ४४ यच्चकार गले
नीलं तच्च साधोर्विभूषणं तथ्यं ते लोकतापेन सावः प्रायशोजनाः ४५ परमार्थधनं त
द्विपुस्य स्थापित्वात्मनः निशम्य कर्मतच्छब्दोर्ध्वदेवस्य मोदयः ४६ प्रजादात्तायणीत्र
द्रावे कुण्डप्रशशंसिरे प्रस्कन्ने पिवतः पाणोर्ध्वं किंचिज्जग्दुःस्मतत् ४७ वज्रिकाहि
विषोऽधो रंदं प्रकाशये परे ४८ इति श्रीभागवते अष्टमस्कन्धे अष्टमोऽध्यायः ३
ध्यायः ७ श्रीशुक उवाच वीते गरे वृषां केनाप्रीतास्ते भरानवाः ममेषु स्तरसासिंधुं हवि
धीनीततो भवन् १ तामर्गनहोत्रो मय्योजगद्देवैश्च वादिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेधा यदहवि
बन्धप २ तत उच्चैः प्रवानामहयो भूचंद्रयोर्दुरैः तस्मिन् नीलः स्थहां चक्रे नैर्द्रोऽश्वराशित्वा ३
याः ते पिजग्दुः अनेन विषस्यतीत्रतोक्ता ॥ इत्यष्टमोऽध्यायः ७ अष्टमोऽध्यायः ७ अष्टमोऽध्यायः ७ अष्टमोऽध्यायः ७
रेः धन्वंतरे दैते सोमो हि न्युद्रवर्द्धयते हविर्धानी सुरभिः १ देवयानस्य वज्रलोकाभां प्रापकस्य यज्ञस्य

४५

३

शित्वा

रामः

१८

भगवतो यः श्वेताद्वैकैलासस्तस्य महिमानं दंतैः शिखरतुल्यैर्हरन् चंद्रवत्पादुर इत्यनुषंगः ५ वत्सामिः ग
 त्वादिभिः स्वर्गाणां रतिकर्त्रैः १ सुदामा पर्वतः तैर्नैकसां दिशो जातासां दामिनीः स्पर्शे कादिमणिगिरिभृंगे च धिक् कं वि
 स्फुरंती विद्युदिव कात्यादि शारंजयंती श्रीः संपत्तास्तान्मूर्तिधारणैः सती सैव भगवत्सारा माः विरभूदित्यर्थः ७ तस्या रू
 पादि महिम्ना आदि प्रचेतो येषां ८ भगवद्वत्सिंघतया प्रिया विस्तोकितानां देवानां यथा पूर्वैः सैव संपत्ता मिमसुराणां
 ततो रावतो नमवारोऽदो विनिर्गतः दंतैः श्वतुर्भिः श्वेतादेर्हरन् भगवतो महिं ४ ततो भवत्पारिजातः सुरलो
 कविभूषणं पुरयत्पार्थिनो यो र्यैः प्राक्चतुर्विधया भवान् ५ रोरावता दधुस्त्वष्ट्रिगजा अभवंस्ततः अ
 भ्रमुप्रभतयो यैश्च कश्चिन्नस्त्वभवन् ६ कोस्तुभ्यामभ्रदत्तपद्मरागो महोदधेः तस्मिन्मृगास्य हा
 चक्रे वह्नीलकं शोहरिः ७ ततश्चाश्वराजो जातानिष्ककेट्यः सुवाससः रमायः स्वर्गाणां वल्गु
 गतिलोलावलोकनैः ८ ततश्चाविरभूत्सात्ता च्छीरमा भगवत्सरा रंजयंती दिशः कात्या विद्युत्सा
 दामिनी यथा ९ तस्यां चक्रुः स्य हां सर्वे ससुरासुरमानवाः स्तौ दार्यवयोर्दशमहिमादिप्रचेतसः
 ८ तस्याश्वासनमानिन्ये महेंद्रो महददंतं मूर्तिमन्तः सरिच्छेष्टा हेमकुंभैर्जलं शुचि ९ अभिषे
 चनिकाभूमिराहरन्सकलौघधीः जावः पंचपवित्राणि वसंतो मधुमाधवं १० अघयः कल्पया
 चक्रुरभिषेकं यथाविधि जगुर्भद्राणि गंधर्वाणां त्वज्जनन्तुर्जगः ११ मेघामदं गणवामुस्त्रजा
 नकजो मुखान् अनादयन् शरवेषां वीणां तुमुलनिःस्वनान् १२

वर्षकं चंद्रादिपरिहारेण भगवत्पारिप्रकारमाह तस्यां स्थादिना अथासीद्वासी देवीत्यतः प्राक्तनेन ग्रन्थेन अभि
 षेचनिकाः अभिषेकोचितोः पंचपवित्राणां पंचगव्यानि मधुमाधवी चैत्रवेशाखभवं फलपुष्पादि पादांतरैरपि देहैका
 सरावर्धः मधुमासे भवं मधुरतिवा १० अभिषेकं अभिषेकोचितं विधिना त्वः नटानां स्त्रियः शरवेषां वीणां प्रयाना

२२
 मुलनिःस्वनान् मृदंगादिनिःस्वनान्

भा० ग०
अ० टी०

२०

कृष्णस्य चित्तः प्रीतिरुत्पत्तिरिति भावः ॥ १३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

१३ ॥ १४ ॥ १५ ॥ १६ ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

चा६

रामः

२०

एवंविमश्वरमानिरपेक्षमपि मुकुंदमेव वरं वव्रे तत्किं अथ विचारिणिः सविधर्मज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाग्रयतया
 च नैरपेक्षेणावरं सर्वेति मतं तदेतुः अगुणाग्रयं प्रकृतिगुणातीतं पातं नरेष्वर्थमवाप्यः अत्रावस्वस्य ईसितं किंच स
 र्वगुणैरगुणादिभिरेवेहितं च तत्राप्यभावेः यद्यपि स्वयमात्मा रामत्वेनाप्यनिरपेक्षः तथाप्याग्रेता अगुणादिभिः
 दीर्यपानोपेक्षते तस्यामपि नोपेक्षते तावत्तैव च तत्सेवया हेतुः तावत्तैव च तत्सेवया हेतुः तावत्तैव च तत्सेवया हेतुः
 २२ तदेवाह तस्यासदृशकमनीयानवकंजमाला निधाय तदनुग्रहे प्रतीक्षमाणान् धीतस्पनिकटे तस्यो कथं भूमी

एवंविमश्वरमानिरपेक्षमपि मुकुंदमेव वरं वव्रे तत्किं अथ विचारिणिः सविधर्मज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाग्रयतया
 निरपेक्षमपि मुकुंदमेव वरं वव्रे तत्किं अथ विचारिणिः सविधर्मज्ञानादिभिर्गुणैः निजैकाग्रयतया
 २२ तस्याश्रदेशे उशतीनवकंजमाला माद्यन्मधुव्रतवरुणगिरौ पधुष्टं तस्या
 निधाय निकटे तदुरः स्वधामसत्री उहासविकसन्नयनं नपाता २३ तस्याः अग्रयस्त्रिजगत्तोज
 नको जनन्यावत्तोनवासमकरोत्परमं विभूतेः श्रीः स्वाः प्रजाः सकरोत् न निरीक्षो न यत्र स्थिते ध
 यतसाधियतीं स्त्रिलोकान् २४ शंखतूर्पमदंगां वादित्राणां यक्षकनः देवानुगानां सस्त्री
 णां नृस्यतां गायतामभूत् २५ ब्रह्मसूत्रांगिरो मुख्याः सर्वविश्वसज्जो विभुं ईदुरे वितथैर्मजै
 स्तस्त्रिंशैः पुष्पवर्षिणः ३६ मालां माद्यंतो ये मधुव्रताः तेषां वरुणस्य गिरा उषधुष्टं नादितो कथं भूता

श्रीः सत्री उहासेन विकसन्नयनं तस्य उरः स्वधामपातासती वतः प्रतीक्षमाणान् तस्यावस्वस्यः २३ भगवान्।
 पित्रैर्लोक्याभिर्वृषेस्ववत्तस्तस्याः स्यान् देहावित्याह तस्याश्रिते विशाखाभूतयो विभवा यस्याः तस्यास्त्रि
 जगत्तोजनन्याः अग्रयः परमं सुस्थिरं ऐधयत अवर्धयत् २४ तस्त्रिंशैः विष्णुप्रतिपादकैः अविनश्येयैः २५

भा० ग०
अ० टी०

२१

वासीवराणां देवस्य पदं तन्मयी सुरा २९ दीर्घीपीवरोदोर्दंजो यस्य कंबुग्रीवः शंखनाभिरिवान्निरेखा सुवृत्ता ।
जीवापस्य ३० स्निग्धः कुंचितः केशानामेतोपियस्य ३१ इज्यभाकृयत्तभागभोक्ता अमृतेन आमृतपरिपूरणं

श्रीशुक उवाच ॥ अथाविलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः श्रीलादिगुणा संयन्नास्ते
भिरनिर्द्वितीयरां २७ निःसत्त्वालोलुपारा जन्मिरुहोगागतत्रयाः घटाचोपेक्षिता लक्ष्म्या
वभूवुर्देवदानवाः २८ अथासौ द्वासी देवी कन्या कमललोचना असुराजगृहस्था वैह
रैरनुगतेन ते २९ अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृताधिभिः उदतिष्ठन्महाराजैः पुरुषैः ।
परमाद्भुतः ३० दीर्घीपीवरोदोर्दंजो कंबुग्रीवो रौद्राणः श्यामस्तस्याः स्वर्गीसर्वाभरणभू
षितः ३१ पीतवासामहोरस्कः सुमधुमणिकुंडलः नीलकुंचितकेशोतः सुभगः सिंहवि
क्रमः ३२ अमृतायुगा कलशं विभ्रद्वल्यभूषितः सर्वभगवतः साक्षाद्विष्णोरंशं शंसंभ
वः ३३ धन्वंतरिरिति रत्नात आधुर्वेददृग्निज्यभाकृ तमालोक्ता सुराः सर्वकलशचामृताभ
तं ३४ लिप्संतः सर्ववस्तुनिकलशंतरसाहरन् नीयमानेः सुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने
विद्यमाने सो देवा हरिप्रारणमाययुः इति तद्देवमालोकाभगवाभृत्य कामकृत् ३५ मागिवह
तमिषोर्यवः साधयिष्ये स मायया मिषः कालिरभृतेषां तदर्थं तव चेत्तसा अहे पूर्वमेहं पूर्वमले
३६ मिषः देव्यानां परस्परं कलहोत्पादनेन योगमाययावः अर्थसाधयिष्यामि अतो मास्ति घृतेत्याहेति शेषः तदे ॥
बोहमिष इति तर्षः कामः तद्युक्तानि चेतस्वीतोसिधेया इत्येव समवत्तानी कालिरभृत् ३७ ॥

रामः

२१

दुर्वलान्ताकोशप्रकारमाह देवाः इति द्वाभ्यां ये देवाः तुल्येनायासं न हेतवः साधकाः तुल्य-आयासो हेतुश्च धनार्थिष्वपि
 ति वा सत्रयागे यथा सर्वेषां समं फलं तद्वत् तथा च प्रकृतिः अदिकामाः सत्रमासीदिति येष जमानास्तैश्च त्विज
 इति ३८ तद्वत्पुं वरीयति पंचभिः प्रेक्षणीयमन्यत्र यामसर्वेष्वप्यवेष्टुं सुंदरं समानयोः कर्णीयोगं नरणं यस्मिंस्तच्च त
 च ३९ शोभनाग्निवायेन तत्कंटाभरणं यस्मिन्निति वा सुभजयोरंगदाम्भौषितं ४३ विरहावरेण सेवितो नितो

देवाः स्वभागमर्हति ये तुल्यायास हेतवः सत्रयागश्चैतस्मिन्नैष धर्मः सनातनः ३८ इति
 स्वान्यत्यवेधन्यै देते पाजातमत्सराः दुर्वलान्ताजनादीतकलशान्मुहुः ३९ एतस्मि
 न्नेतरं विष्णुः सर्वोपायविदीश्वरः योषिद्वयमनिर्देश्यं पदधारयमादृतं ४० प्रेक्षणीयं प्रवल्ता २
 योत्पलश्यामं सर्वावधयं सुंदरं समानकर्णीभरणं सुकपोलान्नसो ननं नवयौवननि
 र्यतस्तानभारकपूगदं सुरवामोदानुरक्तान्तिजां कोवो विग्नलोचनं ४१
 विभ्रत्सके प्राभारं रामालमुमुलुमलिकां सुग्रीवकंठाभरणं सुभुजां
 ४३ विरजावरं सेवितं तं वदोपशोभया कां च्याप्रविलसद्वल्गुचलचरणान्पुरं
 ४४ सत्रीदस्मितविस्मिन्नभ्रविलासावलोकनैः दैत्यदृष्ट्यपचेतस्सुकामसुदीपयन्मुहुः ४५
 इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे भगवन्मायोपलंभनं नामाष्टमोऽध्यायः ८ ॥

८३

वगवदीपः विशालत्वात् तत्र शोभायुग्माः तथा कां च्याप्रकर्षणाविलसत् बलपुण्याभवत्येवं चलतोऽन्यत्र
 यो नृपुं यस्मिन् ४४ सत्रीदेनस्मितेन सह विस्मिन्नार्कपितायाभ्रः तस्याविलासेन सह यान्यवलोकितानि
 तैः दैत्यदृष्ट्यपानोचेतः सुमुहुर्मुहुः कामसुदीपयन् ४५ इत्यष्टमोऽध्यायः ८ ॥

नवमेमोहितैर्दैत्यैरपिते मत्तभाजने तद्वचनेन देवेभ्यो मत्तदत्तयेयते १ अहोरूपे सौंदर्यधामद्युतिरिति वदेतः कान्त
मित्यादि प्रश्नुः १ मय्यतीव हो भयेतीव ३ कस्यासीत्युक्तमुक्तमस्माभिः यतस्त्वनकेनचिदुक्तपूर्वत्वाद् निति =
त्वात्वा अमरादिभिरस्पष्टपूर्वाजानी नीम इति न अपि नुजानी भव ५ आस्तामिदं स्वर्देष्टुं नन्वीश्वरेणैव =
श्रीशुक उवाच तेन्योन्यतो सुराः पात्रं हरं तत्पुष्पकसौहृदाः क्षिपन्तो दस्युधर्मगा आया
तो ददृशुः श्रियं १ अहोरूपमहो धाम अहो अस्यानववयः इति तेतामभिदुत्यप प्रष्टुं जीतत्
छयाः २ कात्वं के जयला प्राक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि कस्यासि वद वामा रुमय नन्वीवम
नोसिनः ३ नवमेत्वा मरैर्दैत्यैः सिद्धं धर्तृचारणैः नास्पष्टपूर्वाजानी मोलौकेशो श्वकु
तो नृभिः ४ नूनं त्वेविधिना मुक्ते प्रेषितासि शरीरिणां सर्वेद्रियमनः प्रीतिविधातुं सद्यो न किं ५
सात्वनः स्पर्धमानानामेकबलुभिर्भामिर्नः ज्ञातीनां वद्वेराणां शविधत्स्वस्तु मधमे ६ वयं कश्यप
पदापादाभ्रातरः कृतपौरुषाः विभजस्व यथान्पाप्यमैव भेदो यथा भवेत् ७ इत्युपां प्रतिनोर्दैत्ये
र्मायायोषिदुर्हरेः प्रहस्य रुचिरायां गेर्निरीक्षन्निदमब्रवीत् ८ श्रीभगवानुवाच कथं कश्यप
पदापादाः ९ अस्मां अपि संगताः विष्वा संपदितौ जातु कामि नौ युनयाति हि १० शालाचकाराणां
स्त्रीणां च स्वरिणां नासुरद्विषः संख्या न्यादुरनित्यानि नृत्नन् लोविचिन्वता ११ श्रीशुक उवा
च इति ते त्वेति ते स्तस्या आश्वस्तमनसो सुराः जहसुर्भावगोभोरददुःश्राम तभाजने १२

संपादितमित्यादः नूनमिति सर्वेद्रियाणां च मनसश्च प्रीतिविधातुं सद्यो न किं प्रेषितासि किं वायदृष्टये वागता
सि नैव प्रेषितैवेत्यर्थः भेदो विग्रहो यथो न भवेत्तथा ७ संगता अनुसृताः ८ हे सरद्विषः भवेन केनापि प्रायेणाभि

स्मिन्नेन शोभायसाः तथा मया कृतं साधुवाः साधुवा यद्वाभ्युपेतं श्रीगोकु रतर्हि विभजने १२ असुरपुंगवाः देव
प्रेषाः प्रमाणमिदं तामजानेतः १३ यथोपजोषं यथाप्रीति अहं तस्य लक्षणं अहं तं यत्र निमुक्तं मुक्तं वासः स्वयं
मुखा शस्तं तन्मोक्षालिकेषु तावन्मात्रेण सर्वदा प्राग्गोषु कुशेषु पवित्रैः १४ धृष्यामोदिताया सुरभी कृताया
शालायां १६ अथ तस्यां शालायां हेनरे इसा कलशपाणी शोभे देश कथं भूता मणि वधादा क निष्ठ करस्य

ततोऽहं हि त्वा मृतभाजनं हरिर्वभाष्यं धस्मिन्नेन शोभायसि यद्यभ्युपेतं च साधुवा कृतं मया
वो विभजे सुधामिमां १२ इत्यभिव्याकृतं तस्या आकर्षणं सुरपुंगवाः अप्रमोदितास्य त
त्तयेत्यन्वयं सत १३ अथोपोष्य कृतस्त्रा नानादृत्वा च हविषानलं दत्त्वा गोविप्रभूतेभ्यः कृतं
स्थयनाः द्विजैः १४ यथोपजोषं वासांसि परिधाया हतानि ते कुशेषु प्राविशन् सर्वप्राग्गो
ष्य निभूषिताः १५ प्राप्नुयुः सुखं विष्टेषु सुरेषु दिति जेषु च धृष्यामोदिता शालायां जुष्टायां
मात्स्यदीपकैः १६ तस्यां नरेन्द्र करभोरुशङ्कु कूलश्रीणीत दालसगतिर्मदविह्वलाक्षी सा
कूजनीकनकनूपुरशिंजितेन कुंभस्तनीकलशपाणिरया विवेश १७ तां श्रीसखीकन
ककुं उल्लासकृणां सा कपोलवदनां परदेवतायां संवीक्ष्य संमुमुहुरस्मिन्नेन वीक्षणेन
देवा सुरा विगलितस्तनपट्टिकांता १८

॥ २

=
२

लं यस्मिन्नेन शोभायसाः तदेन विशालायाः श्रीण्या अलसामदा गतिर्यस्याः सा पादोत्तरे करभसदृशयो र्वोले सदृक्
लं यस्याः सा चासौ श्रीणीतदेना सगतिश्च सदेन विह्वलः सिणीयस्याः १७ तां श्रियः सखी संवीक्ष्य देवा सुराः संमुमुहः प
कथं भूता कनकमपेकुं उलेयस्याः सा चासौ चारवः कर्णादयो यस्याः सा च विगलितो विस्त्रस्तः स्तनपट्टिकायां अ

भा० ग०

अ० टी०

२३

व० ३

असुराणां सुधादानं सर्पाणां मिव दुर्नयं मत्वा जातिनृशंसानां न तां व्यभजदच्युतः १८ कल्प
यित्वा यथा कंतीरु भये सांजगत्यातिः तां श्लोपवेश्यामास स्वासुत्वा सुचयं क्तिषु २० देत्यानृही
तकलशो वंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्याययामास जगाम त्युहरो सुधा २१ ते पालयंतः समयम
सुराः स्वकृतं नृप कृष्णीमास नृकृतं तस्मै हाः स्त्रीविवादजगुसया २२ तस्या कृतातिप्रणयाः प्रण
यापायकातराः बहुमानेन चावहानोचुः किंचन विप्रियं २३ देवलिङ्गप्रतिष्ठान्तः स्वर्भानु
देवसंसदि प्रविष्टः सोममपि वचं द्राक्कां च स्सचितः २४ चक्रेण चरधारेण जहार विव
तः शिरः हरिस्तस्य क ॥ यस्तु सुधया स्नाविता यतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजोऽग्रहमची
ल्लुपत् यस्तु पर्वणा चंद्राकां वभिधावति वैरधीः २६ पीतप्राये मते देवर्भगं लोकभावनः
पश्यतामसुरैर्द्राणां स्वरूपं जगद्दे हरिः २७ ॥
तया कृतः स्नेहायेषु त्रिपासहविवादस्य जगुसया २२ कृतः अतिप्रणयः स्नेहोपैः प्रणयापायेन कातरा
भीताः एते तावत्कृपाणाः पूर्वकिंचित्पि वंतु यं तु धीराः क्षणं प्रतीक्ष्य मित्यादि बहुमानेन चावहानोचुः निग्रं विताः स
मयपालनादिभिः सुदुरितैः कारणैरप्रियं किंचिदपि नोचुः किंतु तस्मात्मास न देवयंतो चंद्राकयोर्मध्ये प्रवि

एवं तानो हपित्वा यत्कृतवान् तदा हविभिः असुराणां सुधादानं सर्पाणां दीरदानमिव दुर्नयं अन्यायं मत्वा तां
सुधातेभ्यो न व्यभजत् अयं भावः दैत्यैर्मदीये साधुसाधुवा सर्वमनुमते मेव अतो मद्रुक्ता न्देवानेव सुधापाय
पिष्यामि १८ किंचैतेर्यथा न्यायं विभजस्व कृतं न चैतेभ्यो ज्ञात्येव कुरेभ्यो दानं न्याय्यं अतस्तेभ्यः सुधानंदयामि
ति यं कीः यथा विविधाः कल्पयित्वा विधापता सुचयं क्तिषु स्वसुस्वेषु ते सजानीयेषु तांश्च असुराणां पप्रतारणा
यमेवोपवेश्यामास २० उपसंचरैर्वदमानप्रियवाक्यादिना तानतिक्रम्याति क्रम्य गमने दूरस्थानपि देवान् २१
असुराणां सुधादानं सर्पाणां मिव दुर्नयं मत्वा जातिनृशंसानां न तां व्यभजदच्युतः १८ कल्प
यित्वा यथा कंतीरु भये सांजगत्यातिः तां श्लोपवेश्यामास स्वासुत्वा सुचयं क्तिषु २० देत्यानृही
तकलशो वंचयन्नुपसंचरैः दूरस्थान्याययामास जगाम त्युहरो सुधा २१ ते पालयंतः समयम
सुराः स्वकृतं नृप कृष्णीमास नृकृतं तस्मै हाः स्त्रीविवादजगुसया २२ तस्या कृतातिप्रणयाः प्रण
यापायकातराः बहुमानेन चावहानोचुः किंचन विप्रियं २३ देवलिङ्गप्रतिष्ठान्तः स्वर्भानु
देवसंसदि प्रविष्टः सोममपि वचं द्राक्कां च स्सचितः २४ चक्रेण चरधारेण जहार विव
तः शिरः हरिस्तस्य क ॥ यस्तु सुधया स्नाविता यतत् २५ शिरस्त्वमरतां नीतमजोऽग्रहमची
ल्लुपत् यस्तु पर्वणा चंद्राकां वभिधावति वैरधीः २६ पीतप्राये मते देवर्भगं लोकभावनः
पश्यतामसुरैर्द्राणां स्वरूपं जगद्दे हरिः २७ ॥

२४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

'हृदिभक्तानामेवोद्यमः फलतिनायेषामित्येवमाख्यानतात्पर्यमाह एवमि समादेशादयोपेक्षाहेतुर्मंदरादिअर्थः
 समुद्रेहिमंवीरूपादिविविधः कल्पः फलकेषां चिजातं केषां चिन्नातं वैचित्र्यं येषां ते फलेष्वस्य वेतोवभूवुरि
 त्यर्थः तदेवाह तत्र तेषु यस्यादपंकजरजः अघणादेवा अमृतं फलमापुः स एव सेव्यः इत्यर्थः यतदो निरूप्य संवेधात्
 २८ एतदेवोपपादयति यदिति असुः प्राणाः वसुधनं प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु न भिद्युज्यते प्रयुज्यते देहाद्यर्थ
 यत्क्रियते इत्यर्थः तत्सतमर्थं भवति कुतः एष्यत्कातमेवा अयत्नात् प्राणानि येषु च नत्वात् तैरेव प्राणादिभि
 एवं सुरासुरगणाः समदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोपि फले विकल्पाः तत्रामृतं सुरगणाः फ
 लमेजसापुर्ण्यत्पादपंकजरजः अघणान्नदैत्याः २८ यद्युज्यते सुवसुकर्ममनोवचोभिर्दे
 हात्मजादिषु न भिस्तदसत्यप्यत्कालं तैरेव सद्वतिपत्क्रियतेऽप्यत्कात्सर्वस्य तद्रव
 तिमूलनिषेचनं यत् २९ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे मृतयानेन वमोध्यायः ८
 श्रीशुक उवाच १ तिरानवदेतेषां नाचिंदनमृतं न प युक्ताः कर्मणा यत्ताज्जवा स देवपराङ्मु
 र्त्वाः १ साधयित्वा मृतं राजन्याययित्वा स्वकान्सुरान् पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गुरु उवाहनः २

शिष्योद्देशेन यत्क्रियते तत्तु सत् महाफलं भवति कुतः अप्यत्कात ईश्वरस्य सर्वज्ञानगतत्वात् तत्र दृष्टांतः
 यतरोर्मूलनिषेचनं तद्यथा सर्वस्य स्वं घं प्राणदेरपि भवतीति यहा ल्पत्वायेपंचमौ एष्यत्कं यथा लो
 च्यते भेददृष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्क्रियते तदसत् अप्यत्कं पर्यालोच्ये प्रदृष्ट्या तैरेव ते स्ववचयत्क्रियते तत्स
 द्रवतीति शेषं समानं २९ अष्टमेन वमोध्यायः ८ दशमे मत्सरादेर्ये रारधेनु मधे सुरैः देवमाया विद्युक्तो
 मुदेवेष्वा विवभौ हरिः १ तदेव मम तावाप्तिर्ना भक्तानां मिती रितं भक्तमत्सरतः प्राणाहानिः पुनरुदीर्यते २

भा.ग.
श्री.है.
२४

रणःसंग्रामःउदन्वतःसमुद्रस्यरोधसितीरेवभूव ५ अन्योन्यसमासाद्यनिजघ्नः३चित्रध्वजपटादिभिश्च
वीराणांमालाभिश्चराजिभिःदेवदानववीराणां ध्वजिन्योपादसामालाभिः सागरविवरेजतुरितिवतुर्णीमा

सपत्न्यानांयशमहिं दृष्ट्वातेदितिनंदनाः अमृष्यमाणा दुत्येतुर्देवान्प्रत्युद्यतायुधाः ३ ततः
सुरगणाः सर्वसुधपापीतयैधिताः प्रतिसेयुयुधः शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ४ तत्रदेवासु
रोनामरणाः परमदाहणः रोधस्युदन्वतो राजकुलमलोरोमहर्षणाः ५ तत्रान्योन्यसयत्न्यास्ते
संरध्वमनसोरणो समासाद्यासिभिर्वीरैर्निजघ्नविधायधैः ६ शस्त्रैर्नारायणपदाश्रयाः ७ तत्रान्योन्यसयत्न्यास्ते
मरिणांमहान् हेत्यश्वरथयतीनांनदन्तानिस्वनाभवत् ७ रथिनोरथिभिस्तत्रपत्तिभिः सह
यत्तयः ह्याहोयैरिभाज्जैः समसज्जतसंयुगे ८ उष्ट्रैः केचिदिभैः केचिदपरेयुयुधः खैरैः के-
चिद्वीर्यजैः ९ केचिद्वीर्यजैः केचिद्वीर्यजैः केचिद्वीर्यजैः ९ केचिद्वीर्यजैः केचिद्वीर्यजैः ९ केचिद्वीर्यजैः
महिषैः खड्गैर्जोवर्षावपासुणैः १० शिवाभिरास्त्रभिः केचित्ककलासैः शस्त्रैर्नरैः वृक्षैरे-
के कृष्णशरैर्हंसैरन्येचरुकरैः ११ अन्येजलस्यलखणैः स्वत्वेर्विकृतविग्रहैः से-
नयोरुभयोरान्विविष्टस्तग्रतोऽग्रतः १२ चित्रध्वजपटैराजन्नातयत्रैः सितामलैः महा-
ध्वनेर्वज्रदेवैर्वीजनेर्वह्निचामरैः १३ वातोत्तरोष्मीघैरविभिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्विशोदैः श-
स्त्रैः सुतरांस्फुरद्विशोदैः १४ देवदानववीराणां ध्वजिन्योपादुनंदन रजतुर्वारसालाभिर्घाद-
न्यः पादोभिरिविवाहितैर्मलैः आतपत्रैश्च वार्हैश्चामरैश्च व्यजनैर्वीतेनोद्वैतैः उत्तरेरुतरीपैरुसीघैश्च सूर्यर-

॥२५॥
॥२६॥
॥२७॥
॥२८॥

१६ उदये उदयगिरि शिखरस्थितः चेद्रवविरज इति त्रयाणां
 वैरोचनो बलिः संख्यो सोमसुराणां च मयतिः यानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितं १६ सर्वसां
 अभिकोपे तं सर्वा अभिर्षमं प्रभो अप्रतर्क्यमनिर्देश्यं दृश्यमानमदर्शनं १७ आस्थितस्तद्विमाना
 ज्यसर्वा नीकाधिपे च तः बालव्यजनघ्राज्यैरेजे चंद्रशेखरे १८ तस्यासन् सर्वतो यानैर्यथा
 नापतयोसुराः नमुचिः शंखो वाणो विप्रचितिरयो मुखः १९ हिमर्था कालनाभो यप्रहेति हेतिरि
 ल्वलः शकुनिर्भूतसंतापो वज्रदंष्ट्रो विरोचनः २० हृषीकेशः शंकुशिरः कपिलो भगदुहभिः
 तारकः क्रकटकुंभो निमुंभोजं भउत्कलः २१ अरिष्टो रिष्टनीमः प्रमथः प्रत्रिपराधिपः अ
 न्ये पौलोमकाले पोनिवातकवचादयः २२ अक्षध्वजागाः सोमस्य केवलं लैशमगिनः सर्व
 एते रणमुखे वदुःशो निर्जिमराः २३ सिंहनादे विमुंचतः शंखान् दधुः महारवान् दृष्ट्वा स्यत्वा
 उत्सिक्तान् बलिभित्कुपितो भृशं रोषवतं दिकुरिणामारुहो विगतिः स्वराट् पथा स्रवस्प्रस्रवण
 मुदयादिमहर्षतिः २४ तस्यासन् सर्वतो देवानां नो बाहध्वजा युधाः लोकपालाः सहजगोवि
 द्यग्निवशादायः २५ तेनो न्यमभिसंस्त्यक्षिपंतो नामभिर्भिष्यः आहूयंतो विशंतो ग्रेषु युधु
 र्द्वयोधिनाः २६ युयोधवलिरिंद्रेण तारकेण गृहोप्युत वरुणो हेतिना पुंक्ष्मिन्नो राजन्
 हेतिना २७ यमस्तु कालनाभेन विज्वकर्मभयेन वा शंखो युयुधेत्वष्टासवित्रा तु विरोचनः २८
 मन्वयः २९ स्रवंति प्रस्रवणानि यस्मिन्निति मद्धमा सा दृश्यं २२ नानाबाहनादीनि योगांते २६ देवा असुरा अभियो

श्रमिणो ययुधुः २७ हं हान्मे ययति २६

ताई

भा.ज.
अ.टी.

२५

सूर्योदेवाकएवशतेनवलिमुतैः वाणोज्येष्ठोपेयांतैः ३० निमुंभसुंभाभ्योदेवी ३१ आरोहंतीत्यातेहांतैः सहि
ताः अन्येचवाहाः पूर्वतुकेवलंगजादयउक्ताः कंथंभतावाहादयोपेयांश्चिन्नानिध्वजाहीनियेष्ठा ३२ ते
वादेवादीनां पदाघातेरप्याग्रेष्ठा चर्गीतादयो धनाद्रणभ्रमेरुस्थितोरेणुः दिशः खद्युमणीचस्यच्छादयस्तदेवत्वा

अपराजितेननमुचिरश्चिनौ चष्यवर्णा सूर्योवलिमुतैर्देवोवाणज्येष्ठैः शतेनच ३० रा
जणाचतपासोमः पुलोभापुमुधेविधः निमुंभसुंभयोर्देवीभद्रकालीतरश्चिनी ३१ वृषा
कपि स्तुजंवेनमहिषेणविभावसुः इल्वलः सहवातापित्ररूपुत्रैररिंदम ३२ कामदेवेनदु
र्मवउत्कलोमातमिः सह बृहस्पतिस्तृपानसानरकेणशानैश्वरः ३३ मरुतोनिवातकव
चैः कालेपैर्वसवोभराः विश्वेदेवास्तुपोलोमैरुद्राः क्रोधवप्रोः सह ३४ तएवमाजाचसुरा
सुरैश्चाहंनसंहत्यचमुध्यमानाः अन्योन्यमासाद्यनिजघुरोजसाजिजीषवस्तीक्ष्णाशरा
सितोमरैः ३५ भुजुंदिभिश्चक्रगदार्थपट्टिसेः शक्तुल्मकैः प्रासपरश्वधैरपि निस्त्रिशभ
क्षैः परिधैः समुद्रैः समिद्रिपालैश्चशिरोसिचिच्छिदुः ३६ गजास्तुरंगाः सरणाः पदातयः
सारोहवाहाविविधाविरंवडिताः निःकंतावाहुरशिरोधराघ्रयश्चिन्नध्वजेष्वासततत्रभ्रव
णाः ३७ तेषापदाघातरथांगचर्गीतादयो धनादुल्लवणउत्थितस्तदा रेणुर्दिशः खद्युम
णिचच्छादयन्पवर्ततासकृत्तिभिः परिप्लुतः ३८ ॥

देव्यवर्ततकंथंभतात असकृत्तिभिः परि
प्लुतातसिकात पदापरिप्लवनाहेतोर्नवर्ततभावेकः रक्तधाराणोत्तम्येतमुच्छलनादित्यर्थः प्रथमांतपा
देरेणोर्विशेषण ३८ श्रीशमायनमः

रामः

२५

शिरोभिर्महाभुजैश्चकरभसहशैरुभिमिश्रसारणभूमिः प्रकर्षणास्तृतासतीवभौ कथंभूतैः शिरोभिः उदुता
 निरुपतितानिकिशोदानिकुंडलानिचयेभ्यस्तैः संरभयुक्तादशोपेयुतैः परिदृष्टादृष्टदाडोष्टाः येषुतैः पतितानि।
 पानिस्वशिरोसि तत्रत्येराक्षिभिः तैः पश्यतस्त्यर्थः उद्यतान्यायुधानियैः दौर्दंडैर्युक्ताः ५० बाहान् एव च तयादृ
 शिरोभिरुदुतकिरीटकुंडलैः संरभहभिः परिदृष्टादृष्टैः महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः साप्रा
 स्तृताभ्यः करभोरुभिवभौ ३९ कबंधास्तत्रचोत्पेतुः पतितः स्वशिरोहिभिः उद्यतायुधदौर्दंडै
 राधावेतोभदान्मधे ४० बाल्मर्हेंद्रं दशभिस्त्रिभिरेव तं शरैः चतुर्भिश्चतुरोबाहानेकेनारो
 हमार्ष्यत ४१ सतानापततः शक्रस्तावदिः श्रीघ्नविक्रमः विद्वदनिशितैर्मल्लैरसंप्राप्तान्
 सन्निव ४२ तस्य कर्मोत्तमं वीर्यदुर्मर्षः शक्तिमाददे तां ज्वलंतीं महोत्कामां हस्तस्यामश्विन
 रुचिः ४३ ततः ज्वलंततः प्रासंततस्तोमरमधयः घट्टच्छत्रं समादद्यात्सर्वतदश्विनदिनः
 ४४ ससर्जायासुरीमायामंतर्धानगतोसुरः ततः प्रादुरभूच्छूलः सुरानीकोपरिप्रभो ततोनि
 पेनुस्तरवोदस्थमानादवाग्निना शिलाः सटेकशिखराज्ज्वालीयंत्योदिसदृशं ४५ महोत्थाः
 समुत्पेतुर्दंदश्रकांसवज्रिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्चमर्दयंतोमहागजान् ४६ ततोमहाघ
 नाव्योम्रिगंभीरपरुषस्त्वनाः अंगारान्मुसुचुर्वीरैराहताः स्तनयित्स्ववः ४७ यानुधान्य
 ज्वशतशः ज्वलहस्ताविवासतः छिंधिछिंधोतिवादिन्यस्तथारहोगाणाः प्रभो ४८ स्वद्यौदे
 त्येनसुमहान्वहिः ज्वसन्मसारयिषिः सौवतेकद्विजासुग्रीविवुधध्वजिनीमधाक् ५०॥
 । दिकान् आरोहं जयंतारं आर्क्ष्यतविद्याध ४१ दुर्मर्षः असहनोवलिः ४३ टंकवतीक्ष्णायैः शिखरैः सहिति

एकादशेन देवेषु देव्यातिथिना रदः देवानां वारयस्तु क्रोमता नैत्यान जीवघ्न १ उदयश्चतुर्निने १ निबद्धान्य
 चाणीयेषां तान्वाला निस्वानटः कथं वतिथिप्यातेषां धने हरति तया हेमूदमायेषान् आस्मान् जैतुमिच्छ
 सि ४ मत्प्रभावं प्रणित्याह आरूढंति आरोहमिच्छन्ति ये च उत्सिष्टं संति उल्लेघयितुमिच्छन्ति मोक्षमिच्छन्ति

श्रीशुक उवाच अथोसुराः प्रत्युपलब्धचेतसः परस्परं पुंसः पर्यानुकंपया जघ्नुर्मंशं शक्र
 समीरणादपस्तास्तान् गौधैरभिसंहताः पुरा १ वैरोचनाय संरध्वो भगवान्याकशासनः उ
 दयश्च द्यावज्जं प्रजाहाहेति बुकुशः २ वज्रपाणीस्तमाहेदेति रक्तत्पपुरः स्थितं मनस्विनं
 सुसंयन्त्रं विचरन्तं महामुघे ३ नटवन्मूढमायामिमांशेषां नो जिगीषसि जित्वा बालान् निव
 द्य तान् नटो हरति तदूनं ४ आरूढंति मायाभिस्तिसृष्वंति ये दिवं तान् स्युनिधुनो मया
 नृवस्माच्च पदादधः ५ सोढुं दुर्मायिनस्ते द्यवज्जैराशतयवैरा शिरोहरिष्ये मंदात्मन्यटस
 वः सः ६ त्रिभिः सह ६ बलिस्त्वाच संग्रामेर्षमानानां काले चोदितकर्मणां कीर्तिर्जयोजयो मत्युः
 सर्वेषां स्युरनुक्रमात् ७ तमिमं कालं रशनं जनाः पश्यन्ति सूरयः नटस्यंति नशो चंति तत्र य
 यमयं डिताः ८ नवयं मन्यमानानां तन्मसाधनं शिरोवः साधुशोचानां गह्वीमोममताडनाः ९॥

मा १

तर्प्यः अधः विधुनो मिपानयामि ७ कालं रशनं कालं यन्त्रितं अतो नटस्यंति तत्रैवं विवेके यूपमयं डिताः ॥
 अनिपुणाः ८ तत्र कीर्तिर्जयादौ आत्मानं साधनं मन्यमानानां वो शिरो न गह्वीमः मर्मसुताडनं यामिस्ताः ९॥

विभुमिदं १० तोम्रमंकुशः तेनाहतः ११ सयानः विमानसहितः १२ नमुर्विलः पाकश्रेतित्रयआजगुः १३ त्रयाणां
श्रीशुक उवाच १४ त्वादिष्यविभुर्वीर्येणैवैरमर्दनः आकाशपूर्योरहनदाहोपैराहतं पुनः १५
एवं निराकृतो देवो वैरिणा तप्यवादिना नाम स्य तदधिदेयं तोत्राहतः वेदिपः १६ प्राहरत्कु
लिशंतस्मात्प्रमोघं परमर्दनः सयानो न्ययत दुमोधि नयत्तश्वाचलः १७ सखायं पोततं दृष्ट्वा ज
भो वलिसखः सुहृत् अभ्यधात्सौ हृदं सख्युर्हृतस्यापि समाचरन् १८ ससिंहवाह आसाद्य ग
हामुद्यम्य रं हसा जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः १९ गदाप्रहारमप्येतो भृशं विहृ
लितो गजः जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं च परं ययौ २० ततो रथो मातलिना हरिभिर्दशशते
कैः तः आनीतो हि पमुत्सृज्य परमार्सु देविभुः २१ तस्य तत्पुत्रजयन्कर्मघं तु दानवसतमः अले
न ज्वलतां तं तु स्मयमानो हनन् मध्ये २२ सहेतुं जमुदुर्मेघी सत्वमालंघ्यमातलिः ईदृजं भस्म संकु
लौ बज्रं गाणाहरच्छिरः २३ जंभं प्रकृत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदाद्वैद्यैः नमुचिः प्रवल्पाकस्त
त्रोपे नुस्त्वयान्विताः २४ वचोभिः परस्वैरिदं मर्दयंतोऽस्य प्रमसु शरैरवाकिरन्नेघाधाराभि
रिव यवतः २५ हरीन्द्रशशतान्याजो हर्म्यं प्रवस्य वलः शरैः तावद्विरहं प्रीया मास युगपत्
घुहस्तवान् २६ शताभ्यां मातलिं पाके रथं चावयवशः पथकं सक्तं संधानमोक्षेण तददुत
मर्दुद्वेग २७ नमुचिः पंचदशभिः स्वर्णपुंस्वैर्महे सुभिः आहत्य व्यनदसंख्ये सतो यैश्च तोयदैः
२८ सर्वैः शरैः कुटेन शक्रं सरथसारथ्यं छादयामासुरसुराः प्राच ह्यर्पुनिबोनुदाः २९
पथग्विक्रमानाह हरी निति त्रिभिः हर्म्यं प्रवस्य रं स्पतावद्विरदशभिः शनैश्च ३० आहत्य ईदं विह्व ३१ प्राच ह्वालीने स्सूर्यं ३२ ३३

वर्णकथां वणिजः भिन्नानौषेधांतेभिन्ननावस्वर्णः २५ तुराषाडिंद्रः अज्वादिसहितो विनिर्गतः अग्रणीः =
सारथिः २६ शोकामर्षां पोषुक्तयादृषाक्रोधेनान्वितः घंटावत् घंटाभिद्युक्तं ३० अतिवर्धयत्तं भिन्नतोतितया।

अथ तस्यैव तस्यैव विदुः सविभुः कुमुदेव गणाः सहानुगाः अनायकाः प्राचुरवलेन निर्जितः
 सान्नायकपामिन्ननबोधयातोवे २५ ततस्तुराष्टादिषु बह्वेजरादि निर्जितः साश्वरयध्व
 जाग्रणीः बभौदिशः खेपिषीं चरोचयस्वतेजसा सूर्यश्चक्षणात्यये २६ निरीक्ष्य तनो देवः
 परैरभ्यर्हितो रणो उदयच्छदिसं हनुं वज्रं वज्रधरो रूपा २७ सितेनैवाधधारेण शिरसी बल
 पाकयोः ज्ञातीनां पश्यतो राज-जहार जनयन्भयं २८ नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोका मर्षर
 खान्वितः जिघांसुरिदं नृपते चकार परमो घमं २९ अप्रमसारमयमूलं घंटावद्धे मभूय
 णं प्रगल्भ्याभ्यद्रवत्कुटोहतो सीति विवर्तयन् ३० प्राहितो देवराजा यनिनदन्मगरा
 दिव तदापतद्गुगतले महाजबं विचिच्छिदे हरि रियुभिः सह स्रधा तमाहनन्तु पकुलिशेन
 कंधरे रूखान्वितस्त्रि दशपति शिरोहरन् ३१ नतस्य हित्व च मयि वज्रं कुर्जितो विभेदयः
 सुरपतिनौ जसेरितः तददुतं परमतिवोधैव त्रभितिरस्तु तोनमुचि शिरोधरत्वचा ३३ त
 स्मादिदं विभेदयः शीर्वज्रः प्रतिहतो यतः किमिदं दैवयोगेन भूतं लोकविमोहनं ३४ य
 नमेष्टुर्वमदीणां पक्षेदः प्रजात्यये कृतो निविशतां भारैः पतत्रैः पततां भुवि ३५ तयः
 सारमयं स्वायं च त्रयोपनविपाटितः अन्ये चापि बलान्नेताः सर्वास्त्रैरहतस्त्वचः ३६ सो
 यं प्रतिहतो बज्रो मया सुक्तो सुस्त्वके नाहतं राददेदं ब्रह्म ते जायकारणं ३७
 पतत्रैः पक्षैः ३८ सारमयं वीचिकं स्वायं तयः सयेन ब्रजेण मया विपाटितः दंडं लघुदुतुल्यं ब्रह्म तेजः दधी

二

श्रेः साप्रर्ण्य ३९॥

आर्द्रशुक्लाभ्यामत्युर्ध्वेति ३८ उभयात्मत्वमेवाह न शुक्लेणानचादेणफेनेन वणाश्रुतिः अपांफेनेनमुचेः
शिरस्त्रोरवर्तयतइति ४० अनुचरैरुपगीयमानास्तथैः उपगीयमानैरनुचरैः सहेतिवा ४१ अविनष्टा।

रतिशकंविधादंनमाहवागशरीरिणी नायेमुक्तेरयोनादैर्वधमर्हतिदानवः ३७
मयास्मेयहरोदतोमृत्युर्वैनादैशुक्लयोः अतोमृज्जितनोयस्तु उवापोमघवन्निषोः ३८
तादैवंगिरमाकर्तयिप्रघवा-मुसमाहितः ध्यायन्त्येनमयापश्यदुपायमुभयात्मकं ३९
नशुक्लेणानचादैराजहारनमुचेः शिरः तंतुष्टुवेमुनिगणा माल्येज्जावाकिरन्विभुं ४०
गंधर्वमुख्योजगत्तुर्विज्वाबसुपरावस्तु देवदेदुभयानेदुर्नर्तकोननतुमुदा ४१ अ
न्येषेवंप्रतिदं हान्वायमिनचरणादयः सूरयासुरस्त्रोघर्मगान्केसरिणोपया ४२
अज्जागप्रेषितोदेवानेवर्धिनारदोन्य वारयामासविबुधान्दृष्ट्वादानवसंक्षयं ४३
अनीनारदउवाच भवद्विरमृतंप्राप्नुवन्नारायणमुजाग्रयेः श्रियासमेधिताः सर्वउपार
घतविग्रहात् ४४ अकउवाच संयम्यमन्युसंभमानयंतोमुनेर्वचः जीयमानाअ
नुचरैर्ययुः सर्वत्रिविष्टयं ४५ येवसिष्टारणोतस्मिन्नारदानुमतेनते वल्लिविषा
नमादाय अस्तंगिरिमुपागमन् ४६ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उ
पानाजीवयामाससेजीवन्यास्वविद्यया ४७ वलिज्जोशनसाण्यष्टः प्रत्यापन्नोद्विषम
तिः पराजितोपिनास्विद्यल्लोकतत्त्वविचक्षणाः ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणोऽष्ट
मस्कंधेदेवासुरसंग्रामेणकादशोऽध्यायः ११

मा ८

इत्यष्टमेकादशः १२

रामः॥

२८

अवयवापेक्षांविद्यमानशिरोधरापेक्षांतान् प्रत्यापन्नानिपुनः प्राप्राणीर्दिंयाणिस्मृतिश्रयेनसः ४८

दादशेमोहिनीरूपं विभ्रमालोकनोत्सुकं भवं संमोहयामास हरिः पुनरश्रोत्व यत् १ असुहृन्मसुराबिस्मोर्मा
यमानतददृते इति वक्तुं महादेवमोहोयमुपवर्णयते २ हरिः सोममपाययद्वितीये निशम्य स यत्रास्ति तत्र तद्वत्तुं द्रु
यथाबिन्धुतरेणान्वयः २ सोमयाउमयासह ३ त्वयिकिं चिन्तयाश्रयं वयं त्वाश्रयमानसाः इति वक्ष्यन्महादेवसु
ख्यावहोममयमिः ३ त्वयिमहामायाविनियरमैश्वर्येन हि किल किं चिदघटितमिव वयं न परमकोतरुत्तेन द्रु
कुमागता इति वदुधोसंबोधयन्तेति हे देव देव कुतो हे देवानां देव इत्यत आह हे जगद्धापि न तत्कुतः

श्रीवाद्यमग्निरुवाच ॥ अथ ध्वजो निशम्य दंघोषिदूषेणानवान् मोहयित्वा सुरगणा
न्हरिः सोममपाययत् १ अथ मारुत्वगिरिशः सर्वभूतगणैर्केतः सह देव्यापयोदूषुं
यत्रास्ति मधुसूदनः २ संभाजितो भगवता सादरसोमयाभवः सूपविष्ट उवाचे देवप्रति
सृज्यस्मयन् हरिं ३ श्रीमहादेव उवाच देवदेव जगद्धापि जगदीश जगन्मय सर्वेषामसि
भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ४ आद्यं तावत्स्थगन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः घतोऽयमस्य नै
तानितत्सत्यं च ह्यचिद्वान् ५ ॥

हे जगन्मय तर्हि किं प्रधानं न हे जगदीश तच्च कुतस्तत्राह सर्वेषा
मपित्वं हेतुः अत ईश्वरः आत्मत्वाच्च न जडे प्रधानं स्वमित्यर्थः ४ ननु जगन्मयत्वात् तत्राजगत् उत्पत्त्यादि
ना सत्त्वत्वेन च जाड्येन च ममाधिकं तस्यात्वं कुत्रेन हि न हीत्याह आद्यं तोमद्यं च अस्पृजगतो ब्रह्मणो भवं
ति अद्ययस्य एतानि आद्यं तन्मध्यमं निनसति यच्च ब्रह्म इदं इदं कारास्य देहस्य अहं ५ अहं कारास्यो देहस्य
बहिर्भोग्यं अन्यद्रोक्तं च तत् संचिदूषं च ब्रह्मैव भवान् अतो न तव विकारादिशंकं त्यर्थः ५

भा.ग.
श्री.श्री.

२८

रामेति न खतः

८

॥

तवैवं भूतत्वे मुमुक्षुणा माचारः प्रमाणमित्याह तवैवेति उभयतः ५ इहामुत्र च संगं त्यक्त्वा ६ ननु ब्रह्मैव चेदहं त
ह्यसंमोदासीनस्य ममे चरणं भोजोपासनया कितेया तत्राह त्वामिति ब्रह्मत्वेऽपि त्वेनात्येतमुदासीनः किंच वि
प्रवस्य प्रयच्छस्योदयादीनां हेतुः तदुपाधीनामात्मनां जीवानामीश्वरश्च तत्तत्फलदाता तर्हि किं राजादि
वत्कया ण्येन स्यात्सर्वकेभ्यः फलं ददामि न हि नहि अनपेक्ष्य वत्त्वं तर्हि किमीश्वरत्वेन तत्राह तैरात्म
भिः तत्फलदानार्थं मयेक्ष्यत इति तदपेक्षाः तस्य भावस्तदपेक्षता तया अनपेक्ष्यत्वमेव दर्शयितुं तदीयं ब्रह्म
त्वं विशिनष्टि परमं तच्च सुखरूपं विषयसुखवैलक्षण्यमाह अतिकारं नित्यं आनन्दमात्रं च अतः ।

तवैव चरणं भोजं श्रेयः कामानि राशिषः विस्तृत्योभयतः संगं मुनयः समुपासते ६ त्वं
ब्रह्म परमं तं विभुं विशोकं मानन्दमात्रमविकारमनन्यदन्त्यत् विप्रवस्य हेतु रदपेक्षा
स्थिति संयमाना मात्मेश्वरश्च तदपेक्षता तया नपेक्षाः ७ एकस्त्वमेव सदसदुद्यमद्वयं
च स्वर्गं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः अज्ञानतत्त्वविज्ञानैर्विहितो विकल्पो यस्मादुपाय
निकरो निरुपाधिकस्य ८ ॥

विशोकं तत्कृतो विभुः किंच अन्यैर्न विद्यते अन्ये दृष्ट्वात् ब्रह्मव्यतिरिक्ताभावादपि निरपेक्षस्तु
मित्यर्थः तर्हि स वीर्यकत्वे तत्तद्विकारप्रसंगो दुर्वारः तत्राह अन्यत्सर्वतो व्यतिरिक्तं चकारात्वात् न त्व
वैभूतसुखात्मकब्रह्मस्वरूपस्य त्वान्माये द्वास्ति अतः केवलमकानुग्रहायैव तवैवैश्वर्यं निस्वार्थमि
त्यर्थः ९ अनन्यत्वमन्यत्वचैकस्य कृत इत्याशौ कदृष्टं तेनोपपादयति सहसत्कार्यकारणरूपं द्वयं अ
द्वयं च परमाकारणत्वमेवैकः कृतं कुं उलादिरूपद्वयं अकृतं च केवलं अद्वयं स्वर्गं यथैकमेव तद्देवेह

रामः ॥

२८

अतएवत्वावदधावर्णीयंति तत्त्वतस्तुकेपिनजानंतीत्याह द्वाभ्यांत्वांश्चज्ञवेदंतिनोऽवयंतिमन्यंते त्वामेवधर्ममी
मांसकामन्यंते प्राकृतिपुरुषयोः परंपुमांसंसाख्याः विमलोत्कर्षिणीज्ञानक्रियायोगाप्रहोसत्याईशानाअ
नुग्रहाचेत्येवंनवशक्तियुतंपरंपांचरात्राः महापुरुषंयातेजसाः ६ पराधुर्ब्रह्मासत्त्वसर्गाः सत्त्वगुणसंघा
अधिपेनत्वयाविरचितंविश्वमपिखलुतत्त्वतो नजानंति किंपुनेत्वांद्दर्शनामदंराजसंतामसंचयते उच्यते

त्वांश्चज्ञकेचिदवयंत्युतधर्ममेकाकेपरंसदसतोः पुरुषंयरेषां अन्येवयंतिनवशक्तियुतंपरं
त्वांकेचिन्महापुरुषमवयमात्मनेत्रं ६ नाहंपराधुर्ब्रह्मयोनमरीचिसुख्याजानंतिर्वाहुरचि
तंखलुसत्त्वसर्गाः यन्माययामुचितचेतसईशदेत्यमर्त्यादयः किमुतशश्वदमद्रुचताः ७ स
त्वंसमीहितमदः स्थितिजन्मनाशंभूतेहितंचजगतोभवबंधमोक्षो वायुयेथाविशतिरंवच-
चराचराख्यंसर्वतदात्मकतयाऽवगमोऽवरुंत्से ८ अवतारामयायादृष्टारममाणास्पतेगु
णोः सोहंतदुष्टुमिष्टामिथ्यतेयोष्विद्वपुधत्ते ९ येनसंमोहितादैत्याः पाथिताज्जामतंसुराः त
दिदृक्षवआयाताः परंकोत्तहलंहिनः १० ॥

अयेत्यांतेनजानंतीति किमुवक्तव्यं ७ किंतुत्वंसर्वजानासी
त्याह सत्त्वसर्वंअवरुंत्से यात्रोषि जानासि किंतत्सर्वं समीहितंस्वकृतं अदःस्थितिजन्मनाशं अमुष्यजगतोज
न्मादिभूतानामीहितंचजगतोभवबंधमोक्षं यात्रोदृष्टोतः चराचराख्यंहेहजातं र्वंचयथावापुरावि
शति तत्पाकर्णमवरुंत्सेतदात्मकतया तस्यसर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मत्वेहेतुः अवगमः ज्ञानरूपइति ९
एवंस्तुत्वाप्रस्तुतंविज्ञापयति अवताराइतिद्वाभ्यां १०

भा.ज.
श्र.टी.

३०

सुरकार्पाणि योषिद्वेष्टेण भविष्यतीति पश्यता अप्यंभावः अवश्यं तावदुन्मनान् देत्यान्व च धित्वा देवेभ्यो भृतं दे
यं न चैवं वैषम्यं रूपांतरं षो कर्तुमुचितं अतो वचनमोहनादिसारं कामिनी रूपं मया धृतमिति १२ तदयं दर्शयि
ष्यामि संकल्पप्रभवः कामः तस्योदयो यस्यात् १३ विचित्राणि पुष्पाणि अरणाः पल्लवा ज्ञेययोने दुर्मो यस्मिन्
न लसदुक्कूलैर्न यम्यं स्तेपरिचते नितं वमेखला यस्यास्ता १५ उत्पतत् एतत्कंदुकलीलावशेन ये आवर्तनो

श्रीशुक उवाच एवमभ्यर्पितो विस्मर्भगवा अल्लपाणिना ग्रहस्य भावजं भोरं गिरिप्रो प्रत्यभा
षत १२ कौतूहलाय देत्यानां योषिद्वेष्टो मया कृतः पश्यता सुरकार्पाणि जते पोष्य स्वभाजने १३
तते हं दर्शयिष्यामि दृष्टोः सुरसतम कामिनां वदुर्मंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं १४ श्रीशुक उ
वाच इति पुवाणो भगवास्तत्रैवांतरधीयत सर्वतश्चारयंश्च सुभ्रव आस्ते स होमया १५ ततो
ददर्शोपवेन वरस्त्रिये विचित्रपुष्पा रणाय पल्लवदुमे विक्रीडतीं कंदुकलीलाया लसदुक्कूल
यम्यं स्तनितं वमेखला १५ आवर्तनोदतेन केपितस्तन प्रकृष्टहारो रभरैः पदे पदे प्रभज्यमा
नामिव मध्यतश्च लत्यदप्रवालं नयतीत तस्ततः १६ दिसुभ्रमतः कंदुकस्य चापलेर्भ्रं शो प्रोदिग्नता
एयतलो ललोचनं स्वकर्णा विभ्राजिते कुंडले लसत्कपोलनीला लक मंडिताननो १७

द्वर्तनेन मनो नमनेताभ्यां कं पितयोः स्तनयोः प्रकृष्टहारणां चो रभरैः प्रतिपदं मध्ये प्रभज्यमाना मिवा
चलत्यदमेव प्रवालवत्कोमले ततस्ततो नयती १६ दिसुभ्रमतः कंदुकस्य चापलेर्भ्रं शो प्रोदि
ग्नतारं आयते लोले चंचले लोचने यस्याः स्वकर्णाभ्यां विभ्राजिते कुंडले ताभ्यां मुक्ता संतौकपोलो ताभ्यां

रामः !!

३०

सन्नस्यतीवधृतींजगद्दिमोहयंती १८ तांवीक्ष्यदेवः श्रीरुद्रः आत्मानमंतिके स्थितामुमांस्वगणां अन्नवे
र कथंभूतः श्येवंभूतयाकंदुकलीलयाईषद्वीजतयाः स्फुटंस्मितंतेन सहविसृज्योपः कटाक्षः तेनमुखे
प्लव्यदुकूलं कतरां चविच्युतां सन्नस्यतीं वामकरेण वल्लुगा विनिघर्त्ता मन्पकरेण
कंदुकं विमोहयंतीं जगदात्ममाधया १९ तांवीक्ष्यदेव इति कंदुकलीलयेषद्वीजस्फुटस्मितविस्
ष्टकटाक्षमुखः स्त्रीप्रेक्षाप्रतिसमीक्षाविह्वलात्मानात्मानमंतिक उमांस्वगणां अन्नवेद २०
तस्याः कराग्रान्सत्तुकंदुकोयदीगतो विदूरेतमनुव्रजः स्त्रियाः वासः ससूत्रैर्लघुमारुतोह
रद्वयस्य देवस्य किलानुपश्यतः २० एवतां रुचिराणां गोदंशनीषां मनोरमां दृष्ट्वा तस्यां
न अन्नत्रे विषजंत्यां भवः किल २१ तयोपहतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः भवान्प्रा
पियश्रं पत्यागतहीस्तस्य दंययौ २२ सातमाया तमालोक्पविवस्त्राज्जीविताभ्यंशो निलीयमाना
वृक्षेषु हसंती नान्वतिष्ठत २३ तामन्वगच्छद्गवाभ्रवः प्रमुषितेन्द्रियः कामस्य च वशीनी
तः करेणुमिव यथयः सोनुव्रज्यतु वेगेन गृहीत्वा निष्कृतीं स्त्रियं केशाबंध उपाणीयवाहु
भ्यां परिष्वजे २४ सोपगृह्य भगवता करिणा करिणी यथा इतस्ततः प्रसर्यती विप्रकी
र्णशिरोरुहा २५ आत्मानं मोचयित्वांगसुरर्षभभुजांतरात् प्राद्ववत्सापयु आणीमाया देव
वंचितः अतएव स्वयं यत्स्त्रियाः प्रेक्षां तया च प्रतिसमीक्षां ताभ्यां विह्वल आत्मा मनो यस्य २६ तं कं
दुकमनुव्रजं त्याः स्त्रियाः लघुसूत्रैर्वा सः ससूत्रैर्कोची सहितं २० तस्य दंतस्याः समीपं ययौ २२ विषजंत्या

अंगहरे
चिंतकचक्षुरात्मानं निरीक्षमाणा यो
अस्य २७

भा० ग०
श्र० टी०

३१

एवंतामनुधावनहरः सरित्सरस्तुशैलादिमुचसन्निहितो बभूव ३१ तदुहमायया जडीकरणी स्वानिकां प्रक
तस्या सौपद्वारुद्रो विस्मोरदुतकर्मणः प्रत्यपद्यत कामेन वैरितो वविनिर्जितः २८ तस्या
नुधावतोरेतश्च स्कंदामोघरेतसः शुष्माणोऽप्यपत्यैव वाशितामनुधावतः २९ यत्र
यत्रायतनमस्तारेतस्तस्य महात्मनः तानिरुद्रस्य हेमन्तश्च ज्ञाया सन्महीयते ३० सरित्स
रः सुशैलेषु वनेषु पवनेषु च यत्र कुवा सन्त्यस्तसन्निहितो हरः ३१ स्कन्देरेतसि सो
षण्णदात्मानं देवमायया जडीकृतं नृपश्रेष्ठसन्वर्तते कथमस्मात् ३२ अथावगतमा
हात्म्य आत्मनो जगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्य न मेनेत दुहा द्रुते ३३ तमविल्लवमद्वौ
उमालक्ष्य मधुसूदनः उवाच परमप्रीतो विभ्रन्स्वापोरुधांतनुं ३४ श्रीभगवानुवाच दिष्ट्या
त्वे विबुधश्रेष्ठ स्वानिष्ठामात्मना स्थितः यन्मे स्त्रीरूपया स्वरमोहितोऽस्य गमायया ३५ को
नुमेतितरं स्त्रायो विषक्तस्त्वहृतेषु मान् तांस्तान्वि सजती भावान्दुस्तरा प्रकृतात्मभिः ३६ से
प्रमुणमयो मायानत्वा मभिभविष्यति मया समेता कालेन कारूपेन भागशः ३७ श्रीशुक
उवाच एवं भगवता राजन् श्रीवत्सा केन सक्तः आममते परिक्रम्य स गताः स्वालेपययो ३८
आत्मा शश्रुतांता माया भवानी भगवान्भवः शसितामि मुख्यानां प्रात्या चैष्टाय भारत ३९
अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य मायां परस्परेणः परदेवतायाः अहेकलानामसुभोपि मुखे प्रयावशो
येकिमुता स्वतंत्राः ४० यमा मयश्च स्वमुपेत्य योमात्समा सह स्वाते उदारते वै सायसाक्षात्पुरुषः
७१ शो न यत्र कालो विशते न वेद ४१

ति ३५ कालेन सच्छादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भागशो

३४

ल५

रामः॥

३१

वसोऽपि नितानि च ७ ॥

अथ ध्यायार्थनिगमनं १ इति एतस्कीर्तनादौ फलमाह एतदिति ७५ भगवता कृतं भक्तयुक्तजातं स्मरन्ममस्क
तेति असतामविषयं भावो भजनं तेन गम्यमधिप्रयत्नान् सिंधुमय्यसिंधोर्मथते जातममृतं यः आशयत आभो।
जयत् ७७ इत्यष्टमे द्वादशः १२ त्रयोदशो नवार्थं ते सप्तमादिननुक्रमात् मन्वंतराणि सर्वाणि च ध्रुवनिपुण्य।
श्रीशुक उवाच इति तेभिहितस्ततः विव्रमः शार्ङ्गधन्विनः सिंधोर्निर्मथने घेन धृतः पृष्टे महाच
लः ७५ एतन्मुद्रः कीर्तयतो नुश्रुण्वतो न रिष्यते जानुसमुद्यमः क्वचित् यदुत्तमश्लाकगुणा
नुवर्गीनं सप्तस्तसंसारपरिश्रमायहं ७६ असदविषयमधिभावगम्यप्रयत्नान्मृतमेमरवर्ध
नाशयत्सिंधुमय्य कपटपुवति वेषामोहघन्यः सुराशेस्तमहमुपभूतानां कामहरं न तोस्मि ७७
इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे शंकरमाध्यामोहनं नाम द्वादशोऽध्यायः १२ श्रीशुक उवा
च मनुर्विवस्वतः पुत्रः आह देव इति श्रुतः सप्तमो वर्तमानो यस्तदप्रत्यानि मे श्रुत्वा १ इत्वा कुर्नम
गजैव धृष्टः शर्घातिरेव च न रिष्यतोऽप्यनाभागाः सप्तमो दिष्ट उच्यते २ कुरुष्व अथ सध्वज्जद
शमो बभूवुः स्मृतः मनोर्विवस्वतः स्थेते दशपुत्राः परंतप ३ आदित्यावसवो रुद्रा विश्वेदेवा
मरुद्गणाः अश्विना रुद्रवो राजन्निद्रस्तथा पुरंदरः ७ कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च विश्वामित्रोऽथ
गोतमः जम्बदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ५ अत्रापि भगवत्तन्मकश्यपादितेरभूत्
आदित्यानामवरजो विष्णुवो मनोरूपधृक् संक्षेपतौ मयोक्तानि सप्तमन्वंतराणि ते भविष्यात्प
थ वदथा भविष्योः शक्त्यन्विता नि च ७ ॥
कश्यक् १ सप्तमादिमन्वंतराणां मनु रित्यादिनाया।
२ वदथा यसमाप्ति आदित्यादयो देवा इत्यन्वयः भगवतो जन्म अवतारः तमेवाह आदित्यानां विवस्वानर्थ।

मायुषस्याद्युक्तानां मध्येऽवरं जन्म प्रत्यक्षः ५ प्राक्तनः ५

भा० ग०
अ० टी०

३२

अथ मनुवंकं कथामाह विवस्वतः श्रुतिमिः ८ एकेवद्वान्तीयामाहुः मम तु संज्ञेवदवेति मतं तदुक्तं
संज्ञेवद्वान्तीयामाहुः मम तु संज्ञेवदवेति मतं तदुक्तं

विवस्वतः अहे जाये विश्वकर्मा सुते उभे संज्ञा छाया च राजेंद्रये प्रागभिहिते तव ८ तनी
यावद्वामे केतासां संज्ञा सुता स्त्रियः यमो यमी प्रादु देव प्रणायाया अमुता अमृणु ८ साव
गिस्तपती कन्या भार्या संवरणस्य प्रा शनैश्चरत्तीयो भूदश्चिनो वदवात्मजो १० अथ मे
तर आघाते सावर्णी भवितामृतः निर्मोक विरजस्काद्याः सावर्णी तनयान् य ११ तत्र दे
वाः सत्यसो विरजा अमृतप्रभाः तेषां विरोचन सुतो वलिरिं द्रोभविष्यति १२ दत्ते मां घातमा
नाय विष्मवेयः यदत्र यं राहुमिंद्रपदं हित्वा ततः सिद्धिं भवाप्स्यति १३ यो सौ भगवता वदः प्रीतिन
सुतले पुनः निवेशितोऽधिके स्वर्गादधुना स्तिस्वराडिव १४ गालवो दीप्तिमान्नामो द्रोणपु
त्रः कृपस्तथा अर्घ्यं ज्ञापितास्माकं भगवान्वा दरायणः १५ इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्येति
स्वयोगतः इदानीमासते राजन्स्वस्व आश्रममंडले देवगुह्यात्स्वरसन्ध्यां सार्वभौमयतिः प्रभुः स्थाने
पुरंदराद्भुत्वा वलयेदास्पतीश्वरः १७ नवमो दक्षसावर्णीर्मनुर्वरा संभवः भूतकेतुर्दीप्तकेतु
रित्याद्यास्तत्सुतान् य १८ परामरीचिगर्भीद्या देवा इन्द्रो दूतः सूरतः घुतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यं
त्यथ यस्ततः १९ ॥

पञ्चमं यथा च माना यश्मां सवीमही सप्तमे मन्वन्तरे दत्ताष्टमे मन्वन्तरे विष्णोः प्रसादा देवराक्षसं लब्धमिंद्रपदं
हित्वा इत्यर्थः १३ रामः परशुरामः द्रोणपुत्रः अश्वत्थामा १५ इदानीं तु स्वयोगत आसते १८ अद्भुतः इन्द्रः १९

रामः ॥

३२

हविष्यत्प्रसूताः सन्तानानि मेव केचिन्नामान्याह हविष्यानि २२ विष्णुं ज्ञातः सन् २५ एकादशमक्ष्या
आयुष्मतां बुधारायामधमो भगवत्कला भ विन्नीयेन संराक्षं त्रिलोकीं भोक्षते दृतः २० दश
मो ब्रह्मसावर्णीरूपश्चोक्तः सुतो महान् तत्सुताभिरिषेणाद्या हविष्यत्प्रसूता हिजाः २१ तत्रापि ज
न्मभवेत्ते हरेर्विष्णुसंज्ञां गृहे अमूर्तिरिति विख्यातो येनाप्यायेत वैजगत् २२ हविष्यान्सुक्ततिः सत्यो
जयो मूर्तिस्तदा हिजाः सुवासनविस्मृता देवाः शम्भुः सुरेश्वरः २३ विष्णुर्कोनो विष्णुश्चावशोभोः
सत्यं करिष्यति जातः स्वाशेन भगवान् देविष्णुसंज्ञां विभुः २४ मनुर्वैधर्मसावर्णिरैकादशमभ्रा
त्मवान् अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयो दश २५ विहंगमाः कामगमानिर्वाणरुचयः सुराः
इन्द्रश्चैव धृतेस्तैश्चामधयश्चाराणां दयः ३६ आर्धकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरिति स्मृतः वैभृता
घोहरे रंशश्चिलोकीं धारयिष्यति २७ भविता रुद्रसावर्णिराजन् द्वादशमामनुः देवः बानुष
देवश्च देवश्चेष्टादयः सुताः २८ अतधामाद्यतत्रेन्द्रो देवाश्च हरितादयः अथ यश्च तयो मूर्तिरग
स्याग्नीध्रकादयः २९ स्वधामाख्याहरे रंशः साधयिष्यति तन्मनोः अंतरं सत्यमहसः सन्ततायाः सु
तो विभुः ३० मनुस्त्रयोदशमभ्यां देवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्या देवसावर्णिर्देवजाः
३१ देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इन्द्रो दिवस्पतिः निर्मोकतत्त्वदर्शाद्या भविष्यत्यथस्तदा ३२ देव
होत्रस्य तनय उग्रहर्ता दिवस्पतिः घोमेश्वरो हरे रंशो बहस्यं संभविष्यति ३३ मनुर्वीन्द्रसावर्णिरा
तुर्दशमक्ष्यति उरुगंभीरवर्हीद्या इन्द्रसावर्णिर्बाधयिष्यति ३४ ॥

भविष्यति ३२ ।।

भा. ग.
अ. टी.

३३

क्रियातन्त्रकर्मसंततीः वितापिताविस्तारयिष्यति इति युगसाहस्येतापयैषः परिवर्तो यस्य युगसहस्रप्रमाणः
 ३३ अथ मेत्रयोदशः १३ चतुर्दशोत्तमसर्वेषामन्वादीनां यथायथं यथाक्रमेण वर्धते भगवद्वशे
 तिनोऽरुणेणोत्तरेण यथायथावतारैः शास्येते नियुज्येते इति तथा २ तदेवाह यज्ञादय इति ३ अथ्यादीनां क
 सवित्राश्चात्तुषादेवाः अचिरिंदो भविष्यति अग्निर्वीहः अग्निः अद्भुतागधाद्यास्तपस्विनः
 ३५ सत्रायणास्पतनयो बह्वानुस्तदाहरिः वितापिताप्रहाराजक्रियातन्त्रं न्वितापिता ३६
 राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते प्रोक्तान्येभिर्निर्मितः कल्योयुगसाहस्यपर्ययः ३७
 श्रीशुक उवाच चतुर्दशमनूनांच कथां यः परिकीर्तयेत् अगुयादापिराजं दूतस्य विष्णुः
 प्रसीदति ३८ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे मन्वन्तरानुवर्गनेत्रयोदश्याध्यायः १३
 श्रीराजोवाच मन्वन्तरेषु भवेन्न्यामन्वाद्यस्त्वमे यस्मिन्कर्मणि येषेन नियुक्तास्तद्दे
 स्वमे १ अथिरुवाच मनवो मनुष्यपुत्राश्च मुनयश्च महोयते इंद्रः सुरगणाश्चैव सर्वे पर
 २ सशासनाः २ यज्ञादयो याः कथिताः चोहस्यस्तनवोनप मन्वादयोजगद्याः ज्ञानय
 त्याभिः प्रचोदिताः ३ चतुर्गुणैककालेन ग्रस्ताः अतिगणान्यथा तयसा अथ योपपश्य
 न्यतो धर्मः सनातनः ४ ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो हरिणोदिताः पुक्ताः संचारयन्तु
 स्वेवेकाले महीनयाः ५ पालयन्ति प्रजापालायावदंतं विभागशः यज्ञभागभुजो देवा
 ६ ये च तज्जानुकीर्तिताः ६ इंद्रो भगवता दत्तां त्रेलोक्यं प्रियमूर्जितां भुञ्जानः पतिलोकां स्त्रीन्कामं
 मीणपाह चतुर्गुणत इति चतुर्भिः यतः येषां अतिगणोऽयः ४ उदिता उक्ताः संघताः संतो महीधर्मं संचारयन्ति म
 ह्यो धर्मं प्रवर्तयन्तीत्यर्थः ५ प्रजापाला मनुष्यपुत्रांतं धर्मं पालयेति यावदंतं यावन्मन्वेतरावसानं विभागशः ६

ग ६

रामः ॥

३३

प्रसंगादुपान्तरेऽपि जगद्यात्राप्रवर्तनमाह ज्ञानमितिहास्यः सिद्धः सनकादयः अथ यो ध्यातुं बल्कादयः यो
 गेशादन्नात्रेयादयः ततदयः समज्ञानं कर्मचयोजेचवृत्ते च प्रजेशामरीयादयस्तेन रूपेण सर्गकरोती
 ति शेषः स्वराद्वयः राजमूर्तिः सर्वेषामभावाय भवति यद्यपि विधागुणाः श्रीतोष्मादयो यस्य ये नामरूपाः
 तिकथामाषा विमोहितात्प्रभिरभिर्जनेः नानादर्शनेः शास्त्रैः स्तूपमानो निरूप्यमाणोपि नैव दृश्यते इत्यर्थः

ज्ञानं चानुयुगं कृते हरिः सिद्धस्वरूपधृक् अविस्वरूपधरः कर्मयोगयोगेश रूपधृक् च सर्ग
 प्रजेश रूपेण दृश्यन् हन्यात्स्वराद्वयः कालरूपेण सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः च स्तूपमानो
 जनेरेभिर्मीषया नामरूपया विमोहितात्प्रभिरभिर्जानादर्शनेनैव च दृश्यते १० एतत्कल्पविकल्प
 स्पप्रमाणपरिकीर्तितं यत्र प्रमन्वतराण्यद्भुततुर्दशपुराविदः ११ इति श्रीभागवते महा
 पुराणेऽष्टमस्कन्धे मन्वतरानुवर्णने चतुर्दशोऽध्यायः १४ श्रीराजोवाच बलेः पदत्रयं भूमेः
 कस्माद्भूरिरया चतुर्भस्त्वेष्वरः क्व यथा बलध्वार्यापि बन्धनं १ एतद्देदितुमिच्छामो महत्कौ
 तूहलं हि नः यज्ञेष्वरस्य पूर्णस्य बन्धनं चाप्यनागसः २ ॥

१० प्रासंगिकं निरूप्य प्रस्तुते मेवोपसंहरति एतत्कल्पविकल्पप्रवांतरकल्पस्य ११ इत्यष्टमे चतुर्दशः
 १४ बलिपंचदशे विष्णुजिताचार्यश्रयाजयते ततो सोऽस्वर्गमेजयद्वयाद्देवानि लिप्तिरे अत्रैर्यतेन वा
 ध्याय्यावामं वा मनचेष्टितं विप्रहृष्टलतो यत्र बलेर्भूयाननुग्रहः इष्वरः स्वयं कर्पणवत्कस्माद्देतोरया
 चतुर्भस्त्वेष्वर्याभस्त्वयितं कस्माद्बन्ध २ ॥ ॥

तत्र तावलेखितोकीमपहर्तुं पात्राच्छलेकृतवानिति वक्तुं ब्राह्मणाराधनबलेरकोडावस्वर्गविजयक।
ममाह पराजितश्रीरित्यादिना यावदध्यापसमाप्तिं पुद्गे पराजितश्रीर्धनद्रेण असुभिः अस्याजितः सन् न
गन् भगुवेष्यान् पुक्रादीन् महात्मा उदारचितः अथानानिवेदनार्पणान् ३ त्रिणाकं स्वर्गजितुमिच्छते वि
श्वजितायोगेनायाजयत् महाभिषेकेणोद्रेण बहूच ब्राह्मणप्रोसद्धेन हर्षस्वस्थे द्रस्यधनुरंगास्तेषामिव।

श्रीभुकुवाच पराजितश्रीरसुभिः अहापितो हींद्रेण राजन् भगुभिः सजीवितः सर्वात्म
नात्मानमजद्रुस्त्वलिः शिष्यामहात्मा ये निवेदनेन ३ तं ब्राह्मणभगवः प्रीयमा
णा अयाजयन्ति श्वजितात्रिणाकं जिमीषमाणं विधिनोमिषिचमहाभिषेकेण म
हानुभावाः ४ ततो रथः काचन पट्टेन द्रोहया अहर्षे श्वतुरंगधर्माः ध्वजश्च सिंहो न वि
राजमानो द्रुताशनादासहविर्भिरिह्यत् ५ धनुश्चादिमेषुरतोपनंदं लूणां वारितो
कवचंचदियं पितामहस्तस्य ददौ चमालामश्लानयुष्मां जलजंचक्रः ६ एवं
स्वविप्रार्जितयोधनायस्तेः कल्पितस्वस्त्ययनो यो विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणा
मः प्रह्लादमामे अनमश्चकार ७ अथारुत्थरथे दियं भगुदत्तमेदारथः सुखध
रो यस्मिन् ह्यधन्वी खड्गीधने सुभिः ८ हेमांगदत्तसहादुःस्फुरन्मकरकुंडलः ९
राजरथमारूढो धिस्त्वस्थ इव हयवाद् ८ ॥ ॥

वर्णो हरितो येषां ५ परदं सुवर्णवर्णा विमुधी अरिको अक्षयशरो पितामहः प्रह्लादः जलजं शंखं ६
विप्रैरर्जितः संपादितो यो धनायो युद्धपरिकराय स्यते रवकल्पितस्वस्त्ययनं मे गलवाचनादिप्रस्य आमंत्र
यच्छा ७ यथारुत्थराराजेति द्वयोरन्तयः सुखधरः शोभनमात्स्यधरः ८ हेमांगदो भ्यां लसंतौ बाहुयस्य धिस्त्व

रामः ॥

३७

तुल्यमेव च वलं च श्रीः प्रयेष्टांते दैत्यस्यैव तोषयाविति द्वयोरन्वयः परिधीनदिशः १० स्तुष्टां अति
 समस्त ११ धिक् जगाम्यसुरं तेषां विधापुं श्रीः सौक्यं देवपरित्यज्य द्वादशः पलायिताः शनिवैराग्या र्थमिदं पुरीमन
 वर्गापतिरम्यामिति साधैरेकादशभिः उपवनानि फलप्रधानानि निवाडद्यानानि पुष्पप्रधानानि दूरस्थानि।
 चतैः रम्या कूजति विहंगमिषु नानि येषु गार्ग्यतो सतामधु चतयेषु १२ प्रवालादीनामुरभीरोद्यामुताः शेषावाये।
 द्योते अमरदुमाः १३ यत्र योसु सुरसेविताः प्रमदाः क्रीडतिताः हंसादिकुलैः राकुला व्याघ्रानलिन्यः सरासिष्य

तुल्यमेव च वलं च श्रीः प्रयेष्टांते दैत्यस्यैव तोषयाविति द्वयोरन्वयः परिधीनदिशः १० स्तुष्टां अति
 विकर्षन्महतीमासुरां ध्वजिनौ विभुः यथाविदुर्पुरीं स्मृष्टां कं यथान्तवरोदसी ११ रम्या
 मुपवनोद्यानैः श्रीमदिर्नंदनादिभिः कूजदिहंगमिषु नैर्गायन्मत्तमधुचतैः १२ प्रवा
 लफलपुष्पोरुभारशोभाभरदुमैः हंससारसचक्राहाकारंडबकुलाकुलाः १३ न
 लिन्यो यत्र क्रीडति प्रमदाः सुरसेविताः आकाशगंगया च तं परिधिभूतया १४
 प्राकारेणाग्निवर्णानसाहलैर्नान्तनच रुक्मपट्टकपादैश्च द्वारैः स्फुटिकजोपुरैः १५
 जुष्टा विभक्तप्रयया विज्वकर्मविनिर्मिता सभा चत्वररण्याद्व्यो विमानैर्धुवैर्धुतां ऊ
 गाटकैर्मणिमये वैज्रविदुमवेदिभिः १६ त्रयेषु संति तैरुपवनोद्यानैरम्यामिति पूर्वतो वा न्या

यः किंच परिखाभूता या आकाशगंगया च तं १४ प्राकारेण सोवर्णानचावृता आहृताः प्राकारोप
 रित्वितान्युन्नतानि युद्धस्थानानि तत्सहितानि रुक्मपट्टानि कपाटानि येषु तैर्द्वारैः अवांतरैः स्फुटिकमये
 र्गोपुरैश्च प्रद्वारैर्जुष्टा १५ विभक्ताः प्रयया राजमार्गा यस्यां सभा उपवेश्य स्थानानि चत्वरणपगनानि र।
 प्या उपमार्गाः तैराद्यां संपन्नो न्युर्वृहं दशकोट्यः तैर्गणनीये रनंतैर्विमानैर्धुतां वज्रविदुममण्यो वेदयो धे

२६ ॥
 तैर्गणनीये रनंतैर्विमानैर्धुतां वज्रविदुममण्यो वेदयो धे

भा०५०
स्र०टी०

३५

नित्यं वयस्तासां रूपं च सौकुमार्यं यामांताः रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रियोपत्रयस्यांभ्राजन्ते १७ सुरस्त्री =
 एते के शोभोति भ्रष्टानां न वसो गंधिकस्वजामामोदं १८ हेमगवाक्षोभ्यो निरीक्ष्य तर्धमेन सुरप्रिया अपसर
 सेः १९ मुक्तामयेर्वितानैः मणिहेममयैः केतभिः पद्मध्वजैः नानापताकभिः युक्ताभिः वलभीभिः पद्मविमानैः =

यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामाविरजवाससः भ्राजंते रूपवन्नार्य-अर्चिर्भिरिव बहयः १७
सुरस्त्रीकेशविभ्रष्टनवसौगधिकस्वजां यत्रामोदमुपादाय मार्ग-आवातिमारेतः
१८ हेमजास्त्राहनिर्गच्छद्वमेनागुरुजं धिना पादुरेण प्रतिष्ठन् मार्गे योति सुरस्त्रियः
१९ मुक्तावितानैर्मणिगहेमैकेतुभिर्नीनापलाकोवलेभीभिराद्यतां शिखंडपाशवत
भृंगनादितो वैमानिकस्त्रीकलगीतमंगला २० मृदंगशंखानकदंडुभिस्त्वनैः सत्ता
लवीणा मुरुजार्घ्यवेणुभिः नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमांस्त्वप्रभयाजितग्रह
२१ यो नव्रजं त्यधर्मिष्ठाः खानाभूतबुहः शवाः मानिनः कामिनो लुब्धाभिर्हीना
व्रजजितयत् २२ तां देवधानीं सवस्त्रिणां पतिर्विहिः समंतादुरुधेयतन्यया आचार्यद
तं जलजं महास्वनं दध्मो प्रयुंजन् नयमिन्द्रयोषितां २३ मघवातदभिप्रेत्य बलेः परममु
द्यमं सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह २४ ॥

नां प्रयेभ्यो यवतां व्याघ्रां वैभानिकस्त्रीणां कलजीतैर्मगला २१ उपदेवानां ग्रंथर्वादीनां गीतकैश्च मनोरमां चि
ता प्रभासाद्वादीष्वाधिष्ठात्री देवता यथातो अनेरजितप्रभामिति पाठो तरेजिताग्रहाः सूर्यादयो यथा यत्

॥ योऽयत्तन्यासेनमा २४ ॥

रामः

20

केन हेतुना एवं तेजसा ऊर्जित आसीत् २५ प्रतिबोद्धमपाकर्तुं २६ यतः कारणादेतस्य उज आदितय उज आदेः
 एतस्य समुद्यमः २७ उपभूतं संचितं २८ तत्रोचितं मंत्रमाह तस्माद्दुष्टं त्रिविधं यमुत्सृज्य मन्त्रमदर्शनं पाते
 यतः कालात् ३० केनास्य विषयः स्यादित्यत आह एष इति विप्राणां वलेन उदकं उत्तरोत्तरं अधिकं फलं यस्य सः
 इन्द्र उवाच भगवन्नुद्यमो भूषान्वलेनः पूर्ववैरिणाः अविष्यद्वाभिर्मम न्ये केनासीते जसो
 र्जितः २५ नैनं कश्चित्कुतो वापि प्रबोद्धमधीश्वरः पिवन्निव मुखेनेदं लिहन्निव दिशो दश
 २६ दहन्निव दिशो दग्धिः संवर्तमानं निर्वोत्थितं बृहिकारणमेतस्य दुर्धर्मत्वस्य मद्रियोः २७
 उजः सहो वलेन तेजो यत एतत्समुद्यमः प्रो गुरुत्वाच्च जानामि मघव प्रो रून्तते रस्य कारणं =
 शिष्या यो यमं ते तेजो भूभिर्ब्रह्मवादिभिः २८ भवद्दिधो भवान्वापि वर्जयित्वे प्रवरं हृदि ना २९
 स्य शक्तः पुरः स्थानुं कृतं तस्य यथा जनाः २९ तस्मान्निलयमुत्सृज्य मन्त्रं सर्वं त्रिविधं पा
 तकाले प्रतीक्षितो यतः शत्रोर्विषयः ३० एष विप्रवलोदकः संप्रत्यर्जितविक्रमः एषामेवा
 वमानेन सानुबंधो विनश्यति ३१ एवं सुमंत्रितार्थास्तैर्गुरुणा नुदर्शना हि त्वात्रिविधं यज
 म्मुजीवीणाः कामरीणाः ३२ देवेष्वप्यविलोनेषु बलिर्वैराचनः ३३ देवधानीमधिष्य मघव शनि
 न्येज गच्छे ३४ तं विष्णुजपिने प्राणं भगवः शिष्यवत्सलाः शतेन हयमेधाना मनुव्रतमयाज
 यत् ३५ ततस्तदनुभावेन भुवनत्रयविष्कृतं कीर्त्तिदित्ते वितन्वानः सरजे उदुरा उव बुभुजे च
 प्रियं स्वर्गं हि जदेवोपलेभितो कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामनाः ३६ इति श्रीभो ० श्री
 ॥ ३२ सुमंत्रितः अर्थः कार्यं येषां तेनिलयं जगुः ३२ एवं प्राप्ता मिदं यदं स्पृशेत् कर्तुं मया जयन् अनुव्रतं अनुवर्तिनं हि ज
 देवैर्ब्राह्मणैरुपलेभितो प्रापितो ३६ इति श्रीभावाय दीपिकायां अष्टमस्कंधे च दशाध्यायः १५ ॥ ११ ॥

बोःशेषपुत्रनाशेनशोचंत्या-दितेःपतिःप्रार्थितःकश्यपःप्राहपयोव्रतमितीर्यते १ इक्ष्वाक्रीवामनावतार। =
प्रसेगमाह एवमिष्यादिवावत्समाप्तिनयेच्छदश्येषुसत्स १ सःकश्यपःपत्नीमिदमाहरीनवदनत्वादिक
मालस्यावद्गुधाविकल्पमन्यच्छेत ३ अथभद्रमिति सप्तमिः हेमदेमत्तोःछदमिष्यामनुवर्तत इति प्रथामन्यव

श्रीशुक उवाच एवंपुत्रेषुनयेषुदेवमाताऽदितिस्तदा हतेत्रिविष्टयेदैत्यैःपर्यतप्यदजा
यवत् १ एकदाकश्यपस्तस्या-आश्रमंभगवानगात् निरुत्सवंनिरानंदं समाधोर्विरतश्रि
रात् २ सपत्नीं दीनवदनाक्ततासनपरिग्रहः समाजितोयथान्यायमिदमाहकुरुहह ३ अ-
थभद्रंनविप्राणांभद्रेलोकेधुनागतं नधर्मस्यानलोकस्यमत्स्योऽच्छदानुवातेनः ४ अपि
वाकुशलंकिंचिद्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्याप्यस्यकामस्ययत्रयोगोत्थयोगिनो ५ अपिवाति
यथोभ्येत्यकुटुंबासक्तयात्वया गृहादप्यजिताघाताःप्रत्युत्थानेनवाक्कचित् ६ गृहेषुषु।
तियायोनाचिताःसलिलैरपि यदिनिर्योतितेनूनंफेरराजगृहोपमाः ७ अण्यग्नयस्तुवे
त्तायांनहताहविषासति त्वयोद्दिग्धधियाभद्रेप्रोक्षितेमधिकहिंचित् ८ यस्यजयाका
मदुघान्यातिलोकास्तहान्वितः ब्राह्मणोऽग्निश्चैविस्मोःसर्वदेवात्मनोमुखं ९ अपि
सर्वकुशलिनस्तवपुत्राग्रनखिनि लक्ष्येऽस्वस्थमात्मानंभवत्यालक्ष्योऽहं १० ॥

षावर्त्तनोजनस्येत्यर्थः १ हेगृहमेधिनिअपिवाकिंवागृहेषुधर्मादेःकिंचिदकु-आत्ममितिकाकाप्रज-
यत्रमेषुगृहेषुअयोगिनामपिनिर्दिष्टयोगःस्वधर्मादिनायोगफलंभवति किंवात्वेयाऽप्यजिताएवाभ्येत्य
गृहाद्याताः ६ नाचिताःअनन्विताःसत्तोमदिनिगच्छति फेरराजःप्रजालनायःवदीयविवरतुल्याःवेला।
मोहामकालेकिंचिन्नहताः ८ किंभवत्या-आत्मानंमनःअस्वस्थमप्रकृतिस्येतत्तत्तोमुखंस्वप्नान्या

अस्वस्थकारणमन्यदस्तीतिवक्तुं तस्य ममभद्रारिकं नास्तीत्याह भद्रमिति हाभ्यां १ मे गहास्त्रीवर्गस्य परं देवं
 उद्ववस्थानं त्रिवर्गोपि यथावद्वर्धते इत्यर्थः ११ भगवतस्तत्त्वानुधानं धर्मया क्रियते तस्मात् अग्नयोऽतिथयः १२
 त्यादिसर्वं न रिष्यति न हीयते १३ प्रस्तुतं विद्यापयितुमाह को न्विति १३ संयाद्ये काममाह त्वेवेति चतुभिः १४ स
 अहितिस्त्वाच्च भद्रं हि जगत्वां ब्रह्म धर्मस्यास्य जनस्य च त्रिवर्गस्य परं देवं गहा मे धि न ग
 हा ३ मे ११ अग्नयोऽतिथयो भव्यो भित्तवोपेच लिख्यः सर्वभगवतो ब्रह्म ननु ध्याना न्न रिष्य
 ति १२ को नु मे भगवन्कामो न संयद्येतन्मानसः यस्या भवान्प्रजाप्य ह्येव धर्मान्प्रभाष्यते १३
 ते वै ब्रह्मादी च मनः शरीरजाः प्रजाश्माः सत्वरजस्तमो जुषः समो भवांस्तस्वसुरादिषु प्रभो तथा
 पि भक्ता भजंते महेश्वरः १४ तस्मादीश भजंत्या मे श्रेयो भवन्त य सुव्रत हृतश्रियो हृतस्थानान्स
 पत्नैः पाहि नः प्रभो १५ परैर्विदासिता साहं मग्ना व्यसनसागरे ऐश्वर्यं किमिष्टाः स्थानं हृतानि
 प्रबलैर्मम १६ यथा तानि पुनः साधो प्रयद्येरन्ममात्मजाः तथा विधेहि कल्याणं धिया कल्याण
 कृतम १७ श्रीशुक उवाच एवमभ्यर्थितो दित्या कस्तामाह स्य धनिव अहो माया वलं विष्णोः
 स्नेहवद्भिमिदं जगत् १८ कदे हो भो तिको नाः स्मा क्चान्मा प्रकृतेः परः कस्य के पतिपुत्राद्या
 मोह एवोहकारणं १९ उपतिष्ठ स्वपुरुषं भगवंतं जगन्नादनं सर्वभूतगुहा वासं बासुदेवं ज
 गद्गुरु ३० सविधा स्यति ते कामान्हरिर्दीनानु कंषनः अग्राधा भगवदुक्तिर्नेतरेति मतिर्मम
 पत्येदं त्येह ता श्रीर्येषां तत्स्थानं येषां मिति पुत्राभिप्रायेणावद्वचनं १५ कश्यपः प्रप्यमंता वत्पुत्रस्वेहं त्याज
 यितुं विस्मयं याजेन तत्त्वमुपदिशति अहो इति सार्धेन १९ अत्रायं त्रिष्येती प्रत्याह उपतिष्ठ स्वते हाभ्या नन्वे

भ
 अग्राधाति
 २२

अत्र कामप्रसिद्धिर्ह तु देवतोत्तरं स वा प्रसिद्धा मना

भा.ज.
अ.टी.

३९

यथाचमेमनोरप्यविदधात यथाचमेआप्नुत्यति तथातस्तेवाप्रकारमादिश मयाएषः पञ्चजोमेयदुतमा
ह तत्तेप्रवस्थामीत्यन्वयः अमलेप्रज्ञे तत्रादौ पूर्वद्युः कृत्यमाह सिनीवाल्यामित्यादिना ब्रह्मचर्यमित्या
आभित्यतेनमप्येन यदिलभ्येततीर्होऽविदीर्णया वराहोऽस्त्वानयाआलिख्य तत्रमंत्रः त्वेदेवोति हेदेवि

अदितिरुवाच केनाहंविधिनाब्रह्मन्नुपस्थास्येजगत्पतिं यथामेसत्यसंकल्पोविद-
धातिमनोरप्यं २२ आदिशत्वंहिजज्ञेष्टविधितदुपधाचनं आप्नुत्यतिमेदेवःसीदं
त्याःसहपुत्रकैः २३ कथयउवाच एतन्मेभगवान्यष्टः प्रजाकामस्यपञ्चजः यदाहने-
प्रवस्थाभिन्नतैकेशवतोषणं २४ फाल्गुणस्याःलेपत्तेह्रादशाहपयोऽन्नतः अर्चयेदरेवि
दाहंभक्त्यापरमयान्वितः २५ सिनीवाल्यामदालिख्यस्त्रायाःक्रोडविदीर्णयायदिलभ्येत
वैस्त्रातस्यमंत्रमुदीरयेत् २६ त्वेदेवादिवराहेणारसायाःस्थामिष्टताउडुतासिनम
स्तुभ्यंवाप्मानंमेप्रणाशाय २७ निवर्तितात्मनिधेदेवमर्चत्समाहितः अर्चयोऽस्थितिले
स्तुर्यजलेवहो गुरावेषि २८ नमस्तुभ्यंभगतेपुरुषायमहीयसे सर्वभूतनिवासायवासे
देवायसाक्षिणे २९ नमोयत्तायस्तस्माद्यप्रधानपुरुषायच चतुर्विंशद्गुणायगुण-
संख्यानहेतवे ३० ॥

सोऽयं प्रवर्तकाय ३० ॥

त्वंरसायाउडुतानिवर्तित आत्मनिधमोनिस्तुनैमिक्तिकोयेतत्रावाहनादौनवमंत्रानाह नमस्तुभ्यमिति
पाद्यादौविशेषतस्तदादशाक्षरंरक्षति चतुर्विंशतिगुणास्तत्त्वानितानिजानातीति तथा तस्मैगुणसंख्या

म४

मो४

रामः॥

३९

एवंसामान्यतो न त्वाग्रावता रात्रा मति त्रिभिः मंत्रादौ मंत्रोक्त यत्तत्तु येण विष्णोः प्रणामो न मति द्वे श्रीर्धेयस्य =
 त्रयः पादा यस्य तं तवे फलविस्तारकोप त्रयो विद्यायामात्मा यस्येति त्रिधा वदुः स्य स्यादुक्तः तथा च मंत्रः चत्वारि
 ऋगास्त्रयोः स्य पादा द्वे श्रीर्धेयस्य हस्तायो अस्य त्रिधा वदो च यमो रौ रवीति महो देवो मर्त्य आ विवेशेति मार्गमुद
 वदाल्लनः सोमशस्त्रेययायय विष्णुस्तु यत्तत्तु येण त्वायतेनेनैस्त्वतः तथा च यास्कः चत्वारि ऋगेति वेदा एव

नमो द्वि श्रीर्धेय त्रिपदे चतुः ऋगाय तं तवे सप्तहस्ताय यज्ञाय त्रयी विद्यात्मने नमः ३१ नमः =
 शिवाय रुद्राय वमः शक्तिधराय च सर्वविद्याधियतये भूतानां यतये नमः ३२ नमो हिरण्यग
 भाय प्राणाय जगदात्मने योगेश्वर्य शरीराय नमस्तो योगहेतवे ३३ नमस्त आदिदेवाय सोहि
 भूताय ते नमः नारायणाय अश्वेनराय हरये नमः ३४ नमो मरुत ऋषाम वपुषे धिगतमि
 ये केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे ३५ त्वं सर्ववरदः पुंसां वरेण्यो वरद र्धमः अत
 स्ते श्रेष्ठसे धीराः पादरेणुमुपासते ३६ अन्ववर्तत यं देवाः श्रीं श्रुतत्पोदपद्मयोः स्पृह
 यंत इवामोदे भगवान्मो प्रसीदतां ३७ एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशो मावाहनपुरस्कृतं अर्चयेच्छुद्ध
 यायुक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः २८ अर्चित्वा गधमाख्याद्यैः पयसा स्नापयेद्भिर्बु वस्त्रोप =
 वीताभरणपाद्योपस्पर्शनादिभिः गंधधूपदिभिश्चार्चयेद्वा दशाक्षरविद्यायां ३८ ॥

कास्त्रयो अस्य पादा इति सवनानि त्रीणि द्वे श्रीर्धेय प्राणायोदयनीये सप्तहस्ताः सप्तष्टं दंसि त्रिधा वदुः त्रयो
 वदो मंत्राग्रावता कत्यैव यमो रौ रवीतीति रौ रवणमस्य सवनक्रमेण अर्चयेज्जुभिः सोमभिर्घृतेन सुगन्धिभिः श्री
 संतिषज्जुभिर्घृतेन सामभिः स्तुवंतीति प्राणायामस्त्रोत्तमने योगेश्वर्य शरीराय नमः अधिगता प्राज्ञा श्रीर्धेयतस्मै
 तत्पादपद्मयोः आमोदे स्पृहयंत इव देवाः श्रीं श्रुतत्पोदपद्मयोः अन्ववर्तत समे प्रसीदतु आवाहनेन पुरस्कृतं सन्ना ॥

पयसि श्रुतं पक्वं पायसं मूलविद्यया हादशाक्षरेणैव पूर्वोक्ताभिरन्याभिश्च स्तुतिभिः तस्य शेषानि ग्रीह्यं
हो अत्रोपेयातान् असेन वेदावापि भोजयेदित्यर्थः समाजितस्तैरनुज्ञातः सन् शेषवंधुभिः सहितः तस्याः

श्रुतं पयसि नैवेद्यं शास्त्रान्तविभवे सति ७० ससर्पिः सगुडं दत्त्वा जुह्यान्मूलविद्यया नि
वेदितं तद्रूपाय दद्यादंजोतवास्वयं ७१ दत्त्वा च मनमर्चित्वा तोव लचै निवेदयेत् जपेदष्टो
तरशतं स्तुवीत स्तुतिभिः प्रभुं ७२ कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणामेदं दुर्वन्मुदा कृत्वा शिरसि सतश्च
घं देवमुदासयेत्ततः ७३ ह्यवराभोजयेद्विप्राण्याय सेनययौचितं भुंजीत तैरनुज्ञातः शेषं से
व्यः समाहितः ७४ अत्र चार्येण तद्वाज्यांश्चोभ्रते प्रथमे हनि स्नातः शुचिर्घयोक्तेन विधिना
सुसमाहितः ७५ पयसोर्ह्वययित्वा च दद्यात्तसमापनं पयोभक्षोन्नतमिदं चरेद्विस्वर्चनाह
तः ७६ पूर्ववज्जुह्यादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् एवं त्वहरहः कुर्याद्वा दशाहं योजनतः ७७
७ द्वेरा राधनं होममर्हणं द्विजनेपीणां प्रतिपदि नमारभ्य यावच्छुक्लं त्रयोदशी ७८ अत्र
चर्घ्यमधः स्वप्नस्नाने त्रिघवरा चरेत् वर्जयेदसद्वालाये भोगानुज्ञावचोक्तया ७९ अहिं
स्त्रः सर्वभूतानां वासुदेव पराधनाः त्रयोदश्यामथो बध्मोः स्त्रपनं यंचकैर्विभोः ५० कार
येष्टा एष्टा ह्येन विधिना बधिको विदेः एजां च महतीं कुर्याद्विज्ञात्पविर्जितः ५१ चरं
निरुध्य पयसि शिपिविष्टाय विष्टमवे स्तुतेन तेन पुरः सघजेत सुसमाहितः ५२ नैवेद्यं चाति
गुराव दद्यात्पुरुषं तुष्टिदे आचार्यं ज्ञानसेपनं च स्वाभरणधनुभिः ५३ तोषयेद्वत्विजश्चैव
तद्विध्या राधनं हरेः भोजयेत्तामुगावता सदनेन शुचिं स्मृते अस्यांश्चोभ्रते अस्यांश्चोभ्रते अस्यांश्चोभ्रते
रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् चोभ्रते प्रभाते सति पय एव भक्ष्य आहारो यस्य अधः स्वप्नं शयनं पंचकैः पंचामृतेः ५४

मया च ते समुदाहृतं सर्वज्ञाख्योपेयसः सर्वज्ञतमिति च स्मृतमेतत् ६२ इत्यथ मेवोदशः १६ ततः सप्तदशो दिवा
 कृतो तस्मिन्नेते हरिः तत्कामपूरणाया दोवसुत्रो भूदिनीयते १ श्रीतिविहृतत्वादेव सावज्ञजलिः सती स्थिता
 दक्षिणांगुरवेदद्यादृष्टिभ्यः प्रप्यार्हतः अन्नाद्येनाश्वपाकांश्च श्रीरायेत्समुपागतान्
 ५७ भुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनां धन्यपणेषु च विष्णोस्तत्प्रीणाने विहा भुंजीत सह बधुभिः ५८
 नृत्पवादि त्रीणि ते श्वस्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः कारयेत्तत्प्याभिप्रप्य जा भगवतो न्वहे ५९
 एतस्य यो व्रतं नाम पुरुषाराधनं परं दिनमहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतं ५९ त्वंचानेन मे
 हाभागे सम्यक्कीर्तनकेशवे आत्मना शुद्धभावेनानघतात्मा भजाव्यय ५८ अये वै सर्वधर्मा
 रव्यः सर्वव्रतमिति स्मृतं तपः सारमिदं भद्रे दीनं ते श्वरतर्पणं ५८ त एव नियमाः साक्षात्त एव
 च यमोत्तमाः तपोदानं व्रतं यज्ञो येन तुष्टस्य धोत्तजः ६० तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयत्नांशुदया च
 र भगवान्परितुष्टस्तो धरानांशुविधास्यति ६२ इति श्रीभागवतस्य स्कंधे व्रतकथननामोद
 शोऽध्यायः १६ श्रीशुक उवाच १ इत्युक्तासादितीराजस्वभर्तृकप्रयेन वै अन्वतिष्ठद्व्रतमिदं ह
 दशाहमतींद्रता १ चिंतयत्येकपावुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं प्रगल्भं दिग्दृष्टं श्रुत्वात्मनसा बुद्धि
 या ७ सारथिः २ मनश्चैकाग्रं बुद्ध्या भगवत्पत्निले आत्मनि वासुदेवे समाधाय च चारहपयो व्रतं ३ तस्याः
 प्रादुरभूता त भगवानादिपुरुषः पीतवासाश्चतुर्बाहुः शीर्षचक्रगदाधरः ७ तं नेत्रं गोचरं बी
 ह्यसहस्राभ्यां सादरं ननामभुविकायेन दंडवत्प्रीतिविहृतत्वात् सोऽप्यायवज्ञजलिरीदितुं स्थिता
 नोत्सेद आनंदजलाकुले क्षणा बभूवत्स्मीपलकाकुलाकृतिस्तद्दर्शनात्पुस्तकगत्रवेययुः ६
 केवलं ईदितुं पुन नोत्सहेन शशाक अपितु तस्मीं बभूव कथं भूता आनंदजलेराकुले ईदितो मस्याः पुलकैराकु

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

॥

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय

भा.ग.
अ.दी.

३८

नृणावसेतिवोहीत्तमातोतिचक्रिषामेदास्तेत्यस्ययदस्यदिरतिरदोषः १ अथत्नतोविनिर्जित्यदैत्यानम्।
जितानपिभक्तान्रक्षितुमीशस्त्वमित्यस्तोददितिह्यभिः यज्ञेशोत्पादिदशभिः संवोधनेस्तवाशकृकिप्रयिनास्तीति
वदंतीप्रार्थयते शनः कृधिकुर यतोदीनानानापोसित्वे तीर्थ्यश्रवः कीर्तयैस्य श्रवणमेवमगलेयस्यतन्नाम
धेयस्य आयन्नानाशरणगतानोलोकानाञ्जिनोपशमोदयोपस्य ८ भस्ममहतेनमः महत्वेहेतवविश्व

प्रीत्याशनेर्गद्दयागिराहरितुष्ठावसादेव्यदितिः कुरुहह उहीत्ततीसापिवतीवचत्तुष्ठा
रमापतिंयत्तपतिंजगत्पतिं ७ अदितिरवाच यज्ञशपदपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवः
श्रवणमंगलनामधेय आयन्नलोकञ्जिनोपशमोदयाद्यशनः कृधीशमगबनसिदीन
नाथः ८ विश्वायविश्वभवनस्थितिसंयमार्थस्त्वेरंगहीतपुरुशक्तिगुणायभस्मे स्वस्था
पशश्चद्वयवंहितपुणिवोधवापादितात्मतमसेहरयेनस्ते ९ आयुःपस्वपुत्रभीष्टमतुल्य
लक्ष्मीर्द्यौर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानंचकेवलमनेतमवेतितुष्टाल्लोत्तराणां
किंसुसयलजयादिशशीः १० श्रीशुकउवाच अदित्येवैस्तुतोराजभगवान्युष्करेह
णः क्षेत्रज्ञः सर्वभूतानामितिहोवाचभारत ११ ॥

म३

य विश्वस्यभनवस्थितिसंयमनार्थस्त्वेरंगहीताः पुरुशक्तेर्मायायागुणायेनतस्मैतथापिस्वस्थायअ
प्रच्युतस्वरूपायकुतः शश्वद्वयवंहितः नित्यः ऊर्जितोयः पुणिवोधस्तेनव्यापादितनिरस्त आत्मनितमो
मायालक्षणेयेनतस्मै ८ अस्मदीयमतोरप्यपूराणमीश्वकरमेवतवेतिकैमुतिकन्योयेनाह आयुःप
रंत्रस्यायुः पुनरपिद्योश्रुभ्रश्ररसातलेचद्यौर्भूरसाः द्यौरितिपृथक्कादेभ्रश्ररसाश्रविलस्वगीइति
विग्रहः रसेतिपादे श्रीणिपदानिसकलयोगगुणा आणामादयः १० क्षेत्रज्ञः अतदीमी ११ ॥

रामः

३८

सपत्नैर्हताग्नीर्येषां तेष्वां स्वधामतज्जाविता नो च पुत्राणां संवर्धयत द्रव्याग्नीरमाकांक्षितं मया विज्ञातं १२ कां
क्षितं मे वाह तानिति त्रिभिः प्रतिलध्वजयग्नीभिः पुत्रैः सह उपासितुं एकत्र स्यात्तु मिच्छसि १३ प्रत्याह
तं यशस्वग्नीभ्योऽन् अपारणीयाः अनतिक्रमणीयाः यद्यस्मादनकूलैः ईश्वरः कालोपेयां तैर्विप्रैर्गुप्तारदि

ग्नीभगवानुवाच देवमातर्भवत्यामे विज्ञातं चिरकांक्षितं यत्सपत्नैर्हताग्नीरां च्याविता नो स्व
धामतः १२ तान्विनिर्जित्य समरे दुर्मदानसुरधमान् प्रतिलध्वजयग्नीभिः पुत्रैरिष्टस्युपासितुं १
३ इन्द्रज्यैष्ठेः स्वतनयेर्हता नो युधि विद्धि सां स्त्रियो रदंतो रासाद्य द्रुमिच्छसि दुःखिताः १४ आ
त्मजानुसमं ह्यस्त्वं प्रत्याहृत्य यशः प्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठाप्य क्रीडतो द्रुमिच्छसि १५ प्रायोधु
नातेः सुरय्यनाथा अपारणीया प्रतिदेवि मे भतिः यत्ते नुकूलं शरवै प्रगुप्तान विद्रुमस्तत्र सुखं
वि६ ददाति १६ तथा ध्युपायो मम देवि चित्यः संतोषितस्य ब्रतचर्ययोते ममाचनं नार्हति गतुमन्यथा
अहानुरूपं फलहेतुकत्वात् १७ त्वयार्चितं आह मयस्य गुप्तं यद्यो ब्रते नानुगुणं समो दैतः स्तो
त्रेन पुत्रत्वमुपेत्य तसुतान् गोप्रास्मि मारीचतपस्य धीर्धितः १८ उपधावपतिं न द्रे प्रजाप
तिमकल्मषं माचनावयतीषत्यावेवं रूपमवस्थितं १९ नैतत्परस्मात्प्राख्येयं पृच्छामि कथं
चन सर्वं संपद्यते देवि देवगुत्वं सुसंयतं २० ॥

ताः अनुकूलैरीश्वरैः समर्थैर्विप्रैर्गुप्ता इति वा मम मया चिं
त्य एव तत्र हेतुः संतोषिषितस्येत्यादि अहानुरूपं इच्छानुसारणं फलहेतुत्वात् १५ मारीचस्य तपसि अधि
ष्ठाय स्थितः स न गोप्रास्मि पालयिष्यामि १८ अतः पतिमुपधावेन भजस्व देवानां गुत्वं परहस्यं सर्वं सुसंयतं गुप्तं स
त्संपद्यते सिद्ध्यति २० ॥

भा.ग.
अ.ली.

७०

प्रमोहरे रात्मनि जन्मलब्ध्वा २१ अविनाशमोक्षोद्विष्यस्यसः २२ अनिलोपया सर्वत्र समोपि सारुणिसंघ
 र्वावनदाहकमग्निस्रग्धते एवं स्वयं पुत्रे सुसमापिते स्य सत्तपो लोवीर्यमाधतेत्यर्थः धिष्ठितमधिष्ठोपस्थि
 तसमीडे तुल्यावेत्यर्थः २५ अदितेरवपूर्वस्मिन्मनिपञ्चिरिति नाम तस्यागर्भाय अर्भकाय वेदागर्ते यस्य
 महावेदानां गभीयवेदे सुप्रकाशमाना येत्यर्थः त्रयो लोकानां मोक्षस्यसः त्रिनाभः तस्मै त्रयाणां लोकानां यच्च
 श्रीशुक उवाच एतावदुक्ता भगवोस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दलीभं लब्ध्वा हरेर्जन्मात्म
 निप्रभोः २१ उपाधावस्थितिं भक्त्या पर्याकृतं कृत्यवत् सर्वे समाधि योगेन कृष्णवस्तदुद्ध
 त २२ प्रविष्टमात्मनि हरेरंशोऽवतयेत्तथाः सोदित्यावीर्यमाधत्ततपसा चिरं सभक्तं २३ स
 माहितमना राजन्दास्यपतिं यथा निलः अदित्याधिष्ठितं गर्भं भगवन्तं सनातनं २४ हिरण्ये ग
 र्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः २५ ब्रह्मोवाच ज्योत्स्नाय भगवन् नुरुक्रमेन मोक्षुते नमो ब्रह्म
 ण्यदेवाय त्रियुगपन्नमो नमः २६ नमस्ते एभिर्गर्भाय वेदगर्भाय वेदधसे त्रिनाभाय त्रिपृच्छोप
 शिपिविष्ठाया वैष्मवे २७ त्वमादिरंतो भवनस्य मध्यमं न तं शक्तिं पुरुषं यमाहुः कालाभवाना
 क्षिपतीशविष्णुस्त्वोतोऽप्यांतः पतितं गभीरं २८ त्वेवै प्रजानां स्थिरजं गमानां प्रजापतीनाम
 सिसेभविष्णुः दिवौकसां देवदिव्युत्तानां पराधरां नौरिव मज्जतोऽसु २९ इति श्रीभागवतेऽष्ट
 मस्कंधे भगवदवतारः सप्तदशः १७ उपैयस्थिताय शिपिप्राक्चेन पशवोजीवाः तेष्वंतर्धामितया प्रवि
 ष्ठाप्य यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्धृजव पशुसुप अतितिष्ठतीति श्रुतेः महाशिपयोरुपमत्वे वै धिज्ञाये
 त्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने २७ अंतः पतितं तृणादियथा गभीरं स्त्रोत आक्षिपते आकष्यति तथा कालात्मा
 भवान्विष्णुमाक्षिपति संभविष्णुः उपादानशीलोऽसि अयं भावः नहोऽस्मिन् तस्य तव जन्मादिसंभवः किं नु देवा

रामः

७०

ततस्त्वद्यादशोभुस्त्वाभनः सत्कृतोपिवलैः यशंगतस्तत्कोनसत्कृतोकोवराञ्छण १ ३५ विरिंचेनस्तुतकर्म
चदेवकायलक्षणवीर्यचप्रभावोपस्यहरिर्दित्याप्रादुर्वभूवेतित्रयाणांमन्त्रयः अमृतभूः मयुजन्ममन्त्रयः शरवग
दाज्वचक्राण्यस्येसतीतितया अशीआदित्वेनमत्वयीपोचप्रत्ययः अविस्तीयादेसचासोपिशगवासाञ्च १ ५
राजोमकरः तदाकारयोः कुंडलघोस्त्विषाउल्लसंती श्रीवदनोबुजेयस्य श्रीवत्सोवत्सियस्य बलपैरंगदैश्रसहोले
संतिविरीटादीनिपस्य २ श्रीमत्यावनमालेयाविराजितः वेश्मगततमः ३ अग्निजिह्वादेवानगाः पर्वताः ४ तत्प्री

श्रीशुकउवाच ६ त्वं विरिंचस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्वभूवा मृतभूरदित्यां चतुर्भुजः शरवगदाज्व
चक्रः पिशंगवासानलिनाघतेक्षणाः १ श्यामावदातो रुषराजकुंडलत्विवोलेस श्रीवदनो
बुजः पुमान् श्रीवत्सवत्सवलयंगदोले सत्किरीटकांचीगुणाचारुनूपुरः २ मधुघ्नत
आतविधुष्टयास्वयाविराजतः श्रीवनमालयाहरिः प्रजापतेर्वेश्मतमः स्वरोचिषाविना
शयनं कंदनिबिष्टकोस्तुभः ३ दिशः प्रसेदुः सलिलाशयास्तदाप्रजाः प्रहृष्टा अमृतवो
गुणान्विताः द्यौरंतरिहंक्षितिरग्निजिह्वागावोहिजाः संजहसुर्नगाञ्च ४ आगायांश्च
वणाद्वादश्यामुहूर्तेभिजितिप्रभुः सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदादीनां ५ ॥ ॥

दुर्भावसमयमाह आगायामिति भाद्रपदशुक्लद्वादशी अवणाद्वादशीतिप्रसिद्धा तस्या तत्रापिआणा
यांश्चवणास्येचंद्रेइत्यर्थः तत्रापिअवणास्यप्रथमांशः भिजिति नक्षत्रे तच्च अकृत्यादर्शिते अभिजिन्नामनक्ष
त्रमुपरिष्ठादाद्याहानी अधस्ताद्योणाया इति एवं शिविशिष्टे मुहूर्ते प्रभुः प्रादुर्वभूवेत्यर्थः किंचनक्षत्राण्य
त्रिचण्यादीनि ताण्णब्देनेतरताराग्रहाः गुरुशुक्रादयः ते आद्याधैवांतेस्त्वाद्योपि सर्वतस्यजन्मदक्षि
णोदारेचक्रुः जन्ममुहूर्तेगुणाबहवोवभूचुरित्यर्थः ५ ॥ ॥

विशेषांतरमाह यस्याहादश्याहरेर्जन्मततस्यामहन्वेविदुः तदाचमध्यंदिनगतः सविताः तिष्ठत् स्याच्चहाद
श्रीविजयानामप्रोक्तेत्यन्वयः श्रवाद्योपेतयोच्चित्रत्वात्पीणानिघोषोभवत् ७ देवाग्रानवाप्त्यादीनांकुसु
मेः समवाकिरन्नितित्तीयेनान्वयः १० विस्मयांतरमाह यत्तद्वपुर्हरिरधारयत्प्रकटितवान् तेनैववपुषा

हादश्यांसवितातिष्ठ मध्यंदिनगतोऽयं विजयानामसाप्रोक्तायस्याजन्मविदुर्हरेः ६ श्री
खट्वंदुभयोभेयोर्मदंमयणावानकाः चित्रवादित्रवपीणानिघोषस्तुमुलोभवत् ७ श्रीताम्रा
प्रसन्नोऽन्यन्नाधर्वप्रवराजैः तुष्टुर्मुनयोदेवाग्रानवाः पितरोऽग्नयः ८ सिद्धविद्याधरगणाः
सर्वेपुरुषकिन्नराः चाराण्यहोरक्षासि सुपर्णाभुजगोत्तमाः ९ जायंतोतिप्रशंसतोऽन्येतो
विबुधानुगाः अदित्याज्रमेपरंकुसुमेः समवाकिरन् १० दृष्ट्वादितिस्तनिजगर्भसंभवपरं
मांसमुदमायविस्मिता गृहीतदेहनिजयोगमायया प्रजापतिश्चाहजयेतिविस्मितः ११ यत्त
द्वपुर्भातिविभ्रस्रणायुधैरव्यक्तचिह्नप्रधारयद्हरिः वभ्रवतेनैवसवामनोवदः संपश्यतोर्हि
व्यगतिर्यथानदः १२ तंवदंवाभनंददृष्ट्वा मोदमानामर्हययः कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य
प्रजापति १३ तस्योपनीयमानस्यसावित्रीसविताब्रवीत् ब्रह्मस्यतिवैद्यसूत्रमेखलोक
प्रयोदयात् १४ दृष्ट्वाजि नभमिर्दंडं सोमोवनस्पतिः कौपीनाच्छादेनमाताद्योऽष्टत्र
जगतः पतेः १५ कमउल्लेखेदगर्भः कुशान्सप्रसयोददुः अहमालामहाराजसरस्वत्यव्य
यात्मनः १६ तस्मादत्युपनीतायपुनराव्यात्रिकामदात् गीतोभगवतीसाहचर्यादादेविका

मातापित्रोः संपश्यतोरेववामनोवदुर्वभ्रव दिव्यगतिरदुतचेष्टितः स्वयंकथंभूतः अयंकेचिदुपः कथ
मधारयत् भातिदीप्तिः विभ्रस्रणानिचामुधानिच तेनैवकथंयथाभवतितथा १२ कर्माणिजातकर्मादीनिवा

पञ्चिकां प्रिहायात्रो १७ पञ्चिकां प्रिहायात्रो १७ पञ्चिकां प्रिहायात्रो १७

शमः ॥

स एव संभावितो मारिषः प्रवेष्टुं वदन् ब्रह्मवर्चसेन वृद्धार्थिगणसंघुष्यतां स भामति क्रम्याये च त १८ यदर्थं वदन्
 भूवतदाहृक्त्वेत्यादिषावत्समाप्तिं यजमाने प्रजते भृगुमि उषकल्पितेः प्रवर्तितैः अखिलेन सारेण वल्लेन
 संभृतः संसृष्टः २० नर्मदाया उत्तरतटे भृगुकच्छे संज्ञके क्षेत्रे कृतं तमप्रवर्तयेतां वलेः अत्र त्विजो यजमानः ततो
 स वृद्धवर्चसेनैवं संभावितो वदः वृद्धार्थिगणसंघुष्यतां मत्यरो च तमारिषः १८ समिद्धं
 माहितं बह्विंशत्वापरिसम्पन्नं पारिस्तीर्थसमन्वयसंमिदं जुहोति हिजः १८ अत्र त्विजो यजमानः ततो
 मेधैर्धृजमानसूजितं वलिं भृगुगामुषकल्पितैस्ततः जगाम तत्रारिवल्लसारसंभृतो भारेणागां
 सन्नमयन् देयदे २० तं नर्मदायास्तटउत्तरे वलेर्धृजस्त्विजस्ते भृगुकच्छे संज्ञिते प्रवर्तयेन्ने भृगु
 वः कृतं तमव्यचक्षता रादुदितं यथारवि २१ तत्र त्विजो यजमानः सदस्याह तत्त्वित्यो वा मनते
 जस्य नृपः सूर्यः किल्लाया ल्युनवा विभावसुः सनत्कुमारोऽप्यदिदं दृष्ट्वा क्रतोः २१ इत्यस्य शिष्यो
 शुभ्रगुह्येनैकधा वितर्कमानो भगवान्सर्वाभनः सदुच्छन्ने सजलं कमंडलुं विवेश विभ्रु
 यमेधवाटं २३ मौञ्ज्यामेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं जटिलं बामने विप्रमाया माणाव
 कंहरिं २४ प्रविशं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाजिभिः प्रत्यगुद्गन्समुत्थाय संहिंश
 तस्य ते जसा २५ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं रूपानुरूपं वधवे तस्मात् आसनमा
 हरत् २६ स्वागतेनाभिनेद्याप्ययादौ भगवतो बलिः अवनित्यो च यामास मुक्तसंगमनोरमं २७ ॥

॥ अथ चतुर्थः प्रश्नः ॥ अथात्समीपेणोदितं रविमिव २१ तेऽस्त्विगादयः सूर्यः किलेत्येवमादिव्यतर्कः यः
नितिशेषः हयमेधवादेऽप्रमेधमंडये विष्टौ २३ उद्यवीतवद्धृतमजितमेवउतरसुत्तरीयस्य २४ संदि

भा.ग.
अ.टी.
७२

चंद्रमौलिप्रोत्यन्वय अथर्थचकार। चंद्रमौलिरपिगंगारूपेण नृधर्मदधारेत्यर्थः २८ हे आर्यत्वात्साक्षात् =
त्यत्यन्तं ब्रह्मर्षीणां तपसा ब्रह्ममन्येक्यं भूतंतपःवपुर्धरं मूर्तिधारी २९ त्वच्चरणवरेणेजनेवीर्भिर्हतमं होयस्य
तस्य मे पुनीताय वित्री कृती मे मतः प्रतीक्ष्य गृह्णाण हे अर्हतमस्य ज्येते म ३३ इत्येष्टमस्त्वष्ट्रे भावार्थदीपिका

तस्यादशौचं किल कल्मषाय हंसधर्मविन्मूर्ध्नि दधानुमंगलं यदेव देवो गिरिशा चंद्रमौ
लिर्दधारमूर्ध्नी परयाच भक्त्या २८ बलिरुवाच स्वाग्रतंतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवासेते =
ब्रह्मर्षीणां तपःसाक्षात्तन्मन्येत्त्वार्थवपुर्धरं २९ अद्य नः पितरस्तु प्रा अद्य नः पावितं कुले अ
द्यैस्त्वष्टः क्रतुरप्येष्टवानागतो महान् ३० अद्याग्नेयो मे सुहृता यथा विधिदिजा तज्जल
चरणवरेणेजनेः हताहसो वाभिर्दियं च भरहो तथा पुनीता तनुभिः पदैस्तव ३१ यद्यदुदोचं
छसितप्रतीक्षमेत्त्वामर्थिनं विप्रस्तुतानुतर्कये गां कांचनं गुणवद्भ्राम्यं तप्यो नमस्तवा
विप्रकन्या ३२ आमांसमहं सुगन्धानां जातान्धारयास्तप्यार्हतमसं प्रतीक्ष ३३ इति श्री =
भागवते महापुराणे षष्ठमस्कंधे बलिब्राम्हणसंवादे अष्टादशोऽध्यायः १८ श्रीशुकदेवाय नमः
इति वैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्ते सुखं न तं निशम्य भगवान्नीतः प्रतिनंदोदप्रब्रवीत् १ श्रीभग
वानुवाच वचस्तवैतज्जनदेवस्तु तं कुलोचितं धर्मयुते यशस्करो यस्य प्रमथां भगवः
सापराधेयिता महः कुलवदः प्रशंसः २ ॥

यामष्टादशः १८ ऊनविंशेतु हरिणा यचितेन यद्वयं
प्रतिष्कृते च बलिना ज्ञानभट्टारवारयत् १ दातुः स्तुतिः स्वयं सुखिरित्यादि प्रस्तुतोचितं वक्तव्यमिति मिहं सुखि
पि क्षमन्ता हवामनः २ वचस्तवैतदिति बोधशमिः हे जनदेव सापराधेयपारलौकिके धर्म विता महश्चेति ७२

रामः ॥

निःसत्त्वस्य लक्षणं यो हि जानयेमा च कायप्रत्याख्यातान दहामिति वक्ता कृपणस्य लक्षणं प्रथमं प्रतिष्ठा।
 त्ययोवानदातेति ३ तीर्थदानावसरे यस्मिन् युष्मन्कुले ४ यतो यस्मिन्कुले जातः सोऽहो भूम्या उद्धृतो ६
 परागृहशः बहिर्दृष्टेः ७ अतो ह दये स्थितं मानं ततोऽप्येतोऽप्येव निश्चितं प्रजासानिलं तं हितः स ह्यो देहो य
 नत्येतस्मिन्कुले कश्चिन्निःसत्त्वः कृपणः पुमान् प्रत्याख्याता प्रतिष्ठा त्ययोवाऽद्याता हि जा
 तये ३ न संति तीर्थेषु धि चार्थिना र्थिताः पराङ्मुखो ये तु मनस्विनो न पाः पुष्पकुले यद्यपि
 सामलेन प्रह्लाद उद्धृत यथोदयः खे ४ यतो जातो हिरण्यो ह्यश्वरत्नेकऽमो महो प्रतिवीरं
 दिग्बिजयेन विदत्तगदायुधः ५ यं विनिर्जित्य कृच्छ्राविष्णुः सोऽहो आगतं नात्मानं ज
 यिनं मेनेत हो र्यं नृसुस्मरन् ६ निशम्य तद्धं आताहिरण्यकशिपुः पुरा हंतुं आत्तहणं क्रुद्धो
 जगाम निलये हरेः ७ तमापोते समालोक्य प्रलपन् पाणिं कृत्वा तं वत् चिंतयामास कालं ज्ञावि
 ष्णुर्मायावित्रो वरः ८ यतो यतो हंत त्रासो मृत्युः प्राणो मृतमिव अतो ह मस्य हृदयं प्रवेत्स्या
 मियरागृहशः ९ एवं स निश्चित्य रियोः शरीरमाधो वतो निर्विविशे सुरेंद्रः प्रजासानिलं त
 हितस्तत्त्वदेहस्तत्प्राणारं ध्रेण विविग्नचेताः १० स तन्नि केतं परिमृष्य हृन्मयं प्रपमा
 नः कुपितो ननाद ह्मांघ्रादिशः खं विवरात्समुद्रा निष्पुं विचिन्वन् न ददर्श वीरः ११ अ
 पश्यन्निति हो वाचमयान्विष्टुमिदं जगत् आत्तहामेगतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् १२
 स्पविविग्नमतिकंपितं चेतो यस्य अनुकंपितचित्तं इति वास्तवार्थः न ददर्श अतः प्रविष्टत्वात् पुमान्यतः।
 = सकाशान्नावर्तते तद्दृष्ट्वैव नूनं गतः नित्यमुक्तत्वादिति वास्तवार्थः एवं मृत्युपर्यन्तमखंडे विस्मौ वैरं यत्कृतं न

श्रीराजमानसि
 ज्ञेयं तत्रोक्तं
 सांख्ययोगे

२

न तदचित्तमेव तस्याप्रतिद्वंद्वस्य लक्षणं पराङ्मुखस्य

भा.ग.
अ.दी.
७३

कथं नामासौ श्रुतिरो मणीर्जीवन्नेव कान्तरे बदेरमुपेति तित्तवानित्याशंक्याह वैशानुबंधातावानामस्योर्भ
वतिर्देहिना देहिनिमहाभिमानवता श्रुतिरागत्याह मानेनोपचं हितो मनुष्यमवपेव पतीऽशानप्रबंधः अज्ञान
निवृत्तः प्राकृषीरस्यता गोमाद्युमेवेत्यर्थः १३ तदेव पूर्वजास्तुत्यातस्य तुरं स्तोति पितेति हि जवेसधारिणाम
देरिणो देवाने ननु हि जारति तद्दिहानोपसयाचितः सन् स्वीयमायुर्देवभ्यो देहो १५ मम पदासम्मिता नीति त्रिवि
क्रमपदाभिप्रायेण न चान्तवादः तत्रापि स्वपदत्वानप्यगमात् पावदर्थमवप्रतिग्रहीयस्वसः १७ इष्टरस्यापि

वैशानुबंधातावानामस्योरिह देहिना अज्ञानप्रभवो मनुष्यरहं मानोपचं हितः १३ पिता प्रह्ला
दपुत्रस्ते तद्दिहान् हि जवत्सलः स्वमायुर्हि जालिगोभ्यो देवेभ्यो दात्सयाचितः १४ भवानाचरिता
भमानास्थितो महामधिभिः ब्राह्मणैः पूर्वजैः श्रुतेरन्येष्वोदात्तकीर्तिभिः १५ तस्मात्त्वतो म
हीमीषद्दुष्टो हं वरदधमात् पदानि श्रोणिदैत्येन्द्रसम्मिता निषदा मम १६ नान्यत्ते कामये राज
च दान्याज्जगदी प्रचरात् नैनः प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रहः १७ वलिरुवाच अहो ब्रा
ह्मणदायादवाचस्ते च दसंमताः त्वत्वालो बालिशमतिः स्वार्थप्रत्यबुधोपयाभावाच्चोभिः
समाराध्यस्तो कानामेकमीश्वरं यदत्र यं यो ब्रूणीति बुद्धिमान् हीपदापुखं १८ न पुमा
न्मामनुज्जयेद्भूयोपाचिनुमर्हति तस्माद्भुतिकरीं भूमिं वटोकामं प्रतीच्छामि २० ॥

याच्चाकाराणां याच्नाप्रकारं चोक्ता वलेर्बध्न प्रज्ञोत्तरत्वेन गतीति रेकेणाधिदेयप्रकारमाह अहो इति ॥
त्रिभिः तेषां चोक्तानां सम्मताः त्वं तु बालः बालिशमतिं ज्ञेति छेदः स्वार्थप्रत्यबुध इति च भक्तानामेवार्थबुद्ध्या
सेन स्वार्थपरिपूर्णास्पतवत्त्वद्व्यतिरेकेण स्वार्थं भवति इत्यर्थः १८ अबुधत्वमेवाह मामिति हीपस्य दाया
संरातारं अबुद्धिमान् वस्तु बुद्धिमानित्येव छेदः १९ कामं यच्छं सम्यक्पादप्रसारणेनेत्यर्थः अतएव तस्या ॥

रामः

७३

पुनरपि निःस्पृहत्वमेवाविष्कृतं न्नाहयावंतरितिसप्तभिः २२ नववर्षसमेतेन हीयेनापि सप्तानां हीयवराणां षष्ठ्या ॥ २२
 तस्मिन् अंतर्गतानां त्र्यस्यस्यभिः कृतं २३ असंतुष्टस्तुष्टाप्रसन्नभिः लोकैरपि न सुखं वर्तते २४ आशुशु
 क्षाणिरग्निः २५ सिद्धो हेतुः कार्यः एतावन्तेव सर्वस्यापहारसिद्धिरिति गृहो मिप्रायः तदेवाह विज्ञेहि यावत्प्रयोजनं

श्रीभगवानुवाच यावन्तो विषयाः क्रोधास्त्रिलोक्यामजितेन्द्रियं न शक्नुवन्ति ते सर्वे प्रतिपूर
 यितुं न य २१ त्रिभिः क्रमेण संतुष्टो हीयेनापि न पर्यते नववर्षसमेतेन सप्त हीयवरे षष्ठ्या २२
 सप्त हीयाधिपतयो न यावेत्यागदादयः अर्थैः कामैर्गतानां तं तच्छाया इति नः कृतं २३ य
 दृष्टयोपयन्नेन संतुष्टो वर्तते सुखं नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मापसाधितैः २४ पुंसो
 यस्स तदेतत्तुरसंतोऽर्थकामयोः यदृष्टयोपयन्नेन संतोऽद्यो मुक्तये स्मृतः २५ यदृष्ट्या ला
 भतुष्टस्य ते जीवि प्रस्य वर्धते तस्य प्राणस्य संतोषादेभ्यो वा शुशुक्ष्णाः २६ तस्माद्गीर्णाप
 दा न्येव च तेषां तद्वद्वर्धमाना एतावन्तेव सिद्धो हेतुः पावत्प्रयोजनं २७ श्रीशुक उवाच इत्यु
 क्तः सहस्रान्नाहवांश्चतः प्रतिग्रहानां वामनाय महोदातुं जग्राह जलभाजनं २८ विष्मवेत्सा
 प्रदास्यंत मुशना अमुरेश्वरं जानांश्च कीर्षितं बिम्बाः प्राश्यां प्राह विदोवरः २९ शुक उवाच
 एषो वै रोचने साक्षाद्गवान्निष्पूरकपः कृष्णपादिते जातो देवानां कार्यसाधकः ३० प्रति
 कृतं त्वं तस्मै यदनेन च मज्जानतो न साधु मन्येदत्यानामहानुपगतो नयः ३१ एष ते स्थानमेष्वयं श्री
 विजयेश्वरस्तु शस्यत्याश्चिदशक्राय मोक्षाय मातावकोदारः त्रिभिः क्रमेण मोक्षोऽकां निष्कवायः
 क्रमिष्योति सर्वस्वं विष्मवेदत्वा भूदवर्तिष्यसे कथं ३२
 यः अनयः अन्यापः ३२ अन्यापमेवाहेष इति ननु मया परत्र यमेव प्राप्स्यते न अधिकं तत्राह त्रिभिरिति क्रम इति

भा. ग.
श्र. शी.

७७

तथापि प्रतिष्कृतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमतः तिहाभ्यां एकेनपादभ्यासेनभ्रमिकमप्राप्त्यर्थः तार्त्त
यस्यनतीयपदव्यासस्य ३७ तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्विष्णोतीति चेत्तत्राह नतद्दानमिति तपश्चित्तेकाग्नौ
कर्मफलं ३६ ननुतर्हि क्रमनेतिकथमनन्तेवाच्यं तत्राह साधेऽपि अत्रापिसत्यानन्तव्यवस्थायावद्वचनं
स्याद्विप्रथमैरेभितिसत्यं न सत्यं तन्मिवादिना सत्यानन्तव्यवस्थायावद्वचनं स्तुतिनिदाभ्यां सत्यं विहितं अनन्तं चेति।
यिदं अनन्तरं च परागता एतद्विक्तमन्तरं मित्यादिना सत्ये दोषाननन्तं च गुणानुक्ता तस्मात्काल एव दद्यात्काले

क्रमतो जायदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः खंचक्रयेन महता तार्त्तनीयस्य कुतो गतिः ३७
निष्ठां तेन नरके मन्येत्युप्रदानुः प्रतिष्कृतं प्रतिष्कृतस्योनीशः प्रतिपादयितुं भवान्
३५ नतद्दाने प्रशंसंति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्मलोके वृत्तिमनोयतः ३४
माययशसिर्थाय कामाय स्वजनाय च ये च धाविभजन्वितमिहामुत्र च मोदते ३३
अत्रापि बहुचैर्गीतिं शृणु मे सुरसतम् सत्यमोमिति पश्योक्तं यन्नेत्याहानन्तो हतत्
३२ सत्यं पुष्पाफलं विद्यादानं वृत्तस्य जीवतः वृत्ते जीवति तन्न स्यादन्न तं मूलमात्म

सदद्यात्तत्सत्यान्ते मित्युनीकरोतीत्युपसंहारेण वृत्तिसंकटादिष्वनन्तमप्यनुत्तातं तमिप्रं क्रत्यर्थं दर्श
यन्नाह देमिन्त्येगीकारेण यत्प्रोक्तं तत्सत्यं नेति यदेह तदेवान्ते ३२ तनु सत्यमोषदन्ते विनानसिद्धौ।
तीत्याश्रयताह सत्यं पुष्पाफलं विद्यादानं यत् आत्मवृत्तस्य देहस्य च सत्यं वृत्तस्य कुतः जीवते प्रकृत्योच्यते
सत्यः यान्तरं न सुगममप्यपि प्रकृत्या वाचः सत्यं पुष्पाफलं चैत्युक्तं तथापि वाचो देहनिर्वाहार्थं न स्वा
दात्मवृत्तस्येति प्रस्तुतानुसारं गीतं भवतु पुष्पाफलस्योनीयं सत्यं ततः किमत्र आह वृत्ते देहजीवति तनु

स्य फलं न स्यात् सानस्यादिति पाठे प्रकृत्युक्ताया वाचः

रामः ॥

७७

एतदेवदृष्टं तेन स्वयं यति तदाथा वक्षुत्वादितम् नः शुभ्यति अचिरादेवोद्वर्तते पतति च एवं नष्टं प्रवृत्तं यत्पुनः
 आत्मा देहः शुभ्यते यदापि चक्रवर्त्त एवमेवान्ते वदन्नात्मानं मानि मन्त्रं करोतीत्येवं निदयाः न तन्निधिरेतथाप्युप
 सहायानुसारेण तन्नेव नान्तविषयमित्यभिप्रेत्येव व्याख्यातं दयेतत्वेनेति च तथैवाकः तथा च क्रुतिः उगमिति
 सत्यं नैव न तत्तदतत्पुष्पं सत्त्वाद्यो यत्सत्यं सहे श्वरो यशस्वी कण्ठ्या एकीर्तिर्भवति पुष्पं हि फलं वाचः सत्यं व
 दत्यप्येतन्मूलं वाचो यदन्ते तदाथा वक्षुत्वा विमलः शुभ्यति स उद्वर्तते एवमेवान्ते वदन्ना विमलं प्राप्नोति ।
 करोति स शुभ्यति स उद्वर्तते तस्मादन्तेन वदेद्दृष्टे तत्वेन एतेन अनेन नु अन्यत्वेन दयेत संकेदेष्टात्मानं इति क्रु
 त्यर्थः ३० सर्वथा सत्यवचनेन देहो न निवेहेदिति स्फुटीकर्तुं सत्यस्य दोषानन्तस्य गुणानाह परागिति द्वाभ्यां

तदाथा वक्षुत्वा नः शुभ्यत्युद्वर्तते चिरात् एवं नष्टान्तः सद्य आत्मा शुभ्येन्न संशयः ७०
 परागितं मय्यर्णं वा अक्षरं यत्तदोमिति तद्यत्किंचोमिति ब्रूयात्तेन रिच्येतैवैषुमान् ७१
 भिद्भवे सर्वमो कुर्यान्नालं कामेन चात्मने अथैतत्पूणिमभ्यात्मं यच्चनेत्यन्तं वचः ७२

यदोमित्यक्षरं तत्पराकृदरे अर्थं गृहीत्वा चतीति पराकृति मिति क्रुति परस्य व्याख्यानं अपूर्णं वै श्रुति त
 तस्मादर्थेनेयं किंचिदोमिति दास्यामीति ब्रूयात्तेन रिच्येत नो भवेत् ७२ किंच भिद्भवे सर्वमो कुर्यात् ।
 दास्यामीत्यमी कुर्यात् आत्मने कामेन नालं पर्याप्तो भवति तस्य भोगेन सिद्धिर्वातीत्यर्थः तथा च क्रुतिः ।
 पराग्वान्तद्रिक्तमक्षरं यदेतदोमिति तद्यत्किंचोमित्याहात्रे बास्मेतद्रिच्यते समस्त सर्वमो कुर्याद्विद्यादा ।
 नानं कामेभ्यो नालं स्यादिति नेति यदन्ते वचः एतत्पूणि अर्थं यथाभावात् अभ्यात्मं चेति चकारात्त्व
 यः आत्मनो भिमुखे मन्युष्यार्थमाकर्षतीत्याभ्यात्मं यो हिनित्यं च मम किंचिदपि नास्ति सो राभीति ब्रूते ।
 सहितेनान्तेन परेष्टा मर्षीना कर्षतीति प्रसिद्धं ७२

भा.ग.
अ.टी.

७५

ननुतर्हिर्दम्यतवत्सर्वदासेमंस्थानेत्याह सर्वमिति तथाचक्रतिः अथेतत्सर्वमभ्याभ्यननेति स
पत्सर्वनेतिब्रूयाद्वापिकास्यकार्तिर्जीयेतसेनेतत्रैवदृष्ट्यादिति अतोचतिसंकरादिस्तेन तेन दोषायेत्युप
सहरति स्त्रीषु प्रोत्साहेनेन वशीकरि नर्मणापरिहासेविवाहेच बरादिसुतौ गवांश्चास्यगानांच हिताय
हिंसायांचकस्यचित्प्राप्तायां तथाच वीर्यवत्त्वः वीर्यानां हि बधो घनतत्रसाक्ष्यं तेवदेदिति तथाचक्र

सर्वनेत्यनंतं ब्रूयात्सदुस्कीर्तिः प्रसन्नतः स्त्रीषु नर्मविवाहेच तत्पर्यप्राणसंकरे ७

३ गोत्रास्यगार्थहिंसायां नान्तस्यात्तु गुप्तिनं ७७ इति श्रीभागवते महापुराणे

छ प्रस्कंधे वाभन प्रादुर्भावात्कान विंशतिरध्यायः १८ श्रीशुक उवाच बलिरेवंग

हयतिः कुलाचार्येण भाषितः तस्मै नृत्वाक्षरांशान्नुवाचा बोधतौ गुरुं १ बलिरेवा ज४

च सत्यं भगवता प्रोक्तं धर्मो घंग ह मे धिनो अर्थं कामं यशो च तिथी न वाधे स कर्हि चित्

२ सचाहं विनलोभेन प्रत्याचक्षे कप्यं हि जं प्रतिष्कृत्य ददामि ति प्राहादिः किं त बोधयो

३ न तद्यस्य त्परो धर्म इति होवा च भूरियं सर्वं बोधुमहं मे ध्येयं ते लीक यरं ७ नरं २

नाहं विभेमि निरयान्ना धन्याद सुखाणी वात् न स्थानं च वना न्मत्प्राप्या विप्रलंभनात्

तिः तस्मात्काल एव दद्यात्काले न दद्यात्तत्स्थानं तेमिषु नीकरोतीति ७५ इत्यष्टमस्कंधे भावार्थ
दीपिकायामेन विंशोऽध्यायः १८ विशेषतः तमीतोसौ ज्ञात्वाधिक यदहरेः देवावेव ततो विष्णुः सहसा
वर्धता दूतं १ भगवता त्वया प्रोक्तं सत्यं किं तत् योर्थं कामादिकं न वाधे तस्य ह मे धिनो धर्म इति ३ कथं
प्रत्याचक्षे निराकरोति नन्वप्रत्याख्याने दोषा उक्तास्तत्राह न ह मिति अध्यात् दारिद्र्यात् मत्प्राप्या ५॥ ७५

शमः ॥

किंच यद्यद्दृशदिकं तत् सर्वसंपरेतं मते पुरुषं हास्यति तत्प्रत्येव तत्किमिति जीवते वस्वयं न देयमिति भावः तथापि
 तावदुत्तिसंकटपरिहारार्थं मर्धरोपतामिति चेत् तत्राह तस्येति विप्रश्नो नानार्थेन दत्तेनापि ननु ख्यत् तर्हि तस्या।
 र्थस्य त्यागे दाने किं निमित्तं न किंचिन् याचित्वा दत्तस्य दाने विप्रस्थासंतो घेरा दानं मर्धमेव स्यात् अतस्तद्या।
 चितं सर्वदेयं न वा किंचिदिति भावः ६ तर्हि न देयमेवेति चेत् तत्राह ज्ञेय इति दुस्त्यजैरसुभिरपि को विकल्पो वि
 चारः ७ ये देत्येदं पुंस्त्वनिवर्त्तिमिदं सर्वं भुजे उभयमुक्तातेषां महिलोक्तान्तरलोकांश्रभोगानिति वा कोलो

यद्यद्दृश्यते लोके हिमन्संपरेतं धरादिकं तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चेत् ६
 ज्ञेयः कुर्वति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः दद्याद्दृशिविप्रश्नतयः को विकल्पो धरादिषु
 ७ ये रिघं वुभुजे वृद्धे देत्येदं देरनिवर्त्तिभिः तेषां का लो असी लो कान्तरयोश्चोधिगत
 भुवि ८ सुलभायुधिविप्रर्धे त्वनिवृत्तास्तनुत्यजः न तन्पातीर्थ आयाते अदृश्याये धनस्य
 जः ९ मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यदर्थिकामोपनयेन दुर्गतिः कुतः पुनर्ब्रह्म
 चिदां भवाद्दृशा ततो वदोरस्य ददाभिवांछिते १० ॥

असीत् संवृतवान् ननु भवितैरधिगतं प्राप्तं यशो असीत् अतः कीर्तिरेव साध्या नान्यदिति भावः ८ देह
 त्यागादपि धनस्य गो कीर्तिर्भवतीत्याह सुलभा इति तनुं त्यजंतीति तथा तीर्थयात्रे अतीति दुस्त्यजो ध
 नत्यागा एव मया कार्य इति भावः ९ तर्हि निर्धनत्वेपि देत्येदं स्यादिति चेत् तत्राह मनस्विन इति यादृशोक्ता
 दृशानां मर्धार्थिनो कामोपनयेन कामपूरणेन दुर्गतिर्देन्यमिति यत् तच्छोभनं मद्रमेव भवाद्दृशानां तु कामोपन
 येन कामपूरणेन दुर्गतिर्देन्यमिति यत् तच्छोभनं यत् यनेन दुर्गतिः शोभनमिति किं पुनर्वक्तव्यमिति प्रर्थः १०।

ननु नायं वदः किं तु विष्णुस्तव शत्रुत्वं तर्हि सुतरां मे वदस्यामीत्याह यजंतीति परः शत्रुर्विष्णुः ११ यद्यदि यः
शो न जिहासति तर्हि युद्धं मा हस्ते एनां भूमिं हरतु शो न तव स्मृत्तातः सन्मचित्ते शो न त्विति वास्तवार्थः १२

यजंतीति यज्ञं क्रतुमिर्यमाह नाभवंत आम्नायविधानकोविदाः स एष विष्णुर्वरदोस्तु बाप
रोदास्याम्पमुष्मदिति मे सितां मुने ११ यद्यप्यसाधर्म्याणां भोवध्रीमादन्मगसं तथापि
नेन हिंसां भीतं वृत्ताननु रिपुं १२ एष वादुतमश्लोको न जिहासति यद्यशः हस्ते मेना
हरेत् युद्धे शो न निहतो मया १३ श्रीशुक उवाच एवमश्रुत्वा तं शिष्यमनादेशकरं गुरुः
प्राश्नाय देवप्रहितः सत्यसंधं मनोस्त्विने १४ ददं यं डितमान्यज्ञैः सन्धोऽस्य स्मदयेक्ष्याम
ह्यसनाते गोपस्त्वमचिरादुद्यमसि क्रियः १५ एवं शप्तः स्वगुरुराणामस्य न चैलितो महा
न् वामनाय ददावेतामर्चिर्त्वा दक सर्वकं १६ विध्यावलिस्तदा गन्धर्वस्त्री जालकमालि
नी आनिन्ये कलशं हेममवने जन्मपाभते १७ यजमानः स्वयं मस्य श्रीमत्पादयुगमु
दा अवनिज्या वहन् रश्मिर्तदपो विश्रयावनीः १८ तदा सुरेन्द्रं दिवि देवतागणा
गंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वे षिगुणांत आर्जवं प्रसूतवर्षेर्ववधुर्मु
दा न्विताः १९ नेदुमुहूर्दं दुभयः सहस्रशो गंधर्वकिंपुरुषकिं नृराजगुः भवत्स्विनानेन क
तसु स्वरं विद्वानदाद्यादिव जगत्रय २० तदा मनोरूपमवधत्ता दृते हरेरनेन स्य गुणात्र
यात्मकं भस्वदिशो द्यौर्विवराः षष्ठीधयस्ति यदुदेवाश्च षष्ठीयदी सन् २१ ॥

अश्रुत्वा तं अजातशत्रुं १३ जालकं मुक्ताभयाविशेषः तन्मालवती अवने जनीनामपां कलशं भूतं
पूतं अवधत्त बोध्यातः प्रागेष्टत्वा मिति वलिना एव मुक्तत्वात् गुणात्रयमात्मनियस्यतत् अतएव भः

स्वस्यादये यस्मिन् आसन्नस्थितवतः २२ ॥

रामः

अतिगारिसहितोचलिस्तस्यहरेः कार्येणतद्विज्वंददृशी २२ तदेवप्रयंचयतिरसामितिपाशेनैः सप्रमिः
मारुतंगणं वायुसंघं इंद्रस्यसेनेवसेनायस्यसः इंद्रयदेष्टितत्वात् २३ एतत् आत्मास्वयंवलिमुख्या

कायेवलिस्तस्यमहाविभूतेः सहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ददृशीविज्वं त्रिगुणंगुणात्मके
भूतंदिपायाशयजीवयुक्तं रसामचष्टाधितलेषपादयोर्महीमहीध्रान्मुखस्यजंघ
योः यतत्रिणोजानुनिविज्वमूर्तेस्त्वेर्जीगोमारुतमिंद्रसेनः २३ संध्याविमोर्वाससिगु
त्थरेतत्प्रजायतीजंघनेआत्ममुख्यान् नाभ्यानभःकुक्षिषुसप्रसिंधूनरुक्त्रमस्योरसि
चर्ममालां २४ हृद्यंगधर्मस्तनयोर्भृगारेऽर्जुनेचसत्येनमनस्येष्टं क्रियंचवक्षस्परविं
ददृस्तांकेदेचसामानिसमस्तरेफान् २५ इंद्रप्रधानानमराभुजेयुतेत्करापोःककुभोद्यौ
ज्वमूर्ध्नि केशेषुमेघाश्चसननासिकायामदोषाश्चसंधिवदनचंबाहू २६ वाण्याचष्टं
दांसिरसेजलेशंभ्रवोर्निषेधंचविधिंचपद्मसु अहज्वरात्रिचपरस्पृशोमन्युले
लादेधरगवलोभं २७ स्पृशंचकामंनयरेतसोभःपृष्ठेत्वधर्मक्रमणेषुयज्ञे श्रयासु
मत्सुहसितेचमोपातन्सदृष्ट्वाध्विजातयज्व २८ नदोश्चनदोषुशिलांनखेषुबुध
वजंदेवगणान्खण्डांश्च प्राणेषुगान्त्रेष्थिरजगमानिसर्वात्मनीदंभुवनंनिरीक्ष्य २९ सर्वे
सुराःकश्मलप्रापुरंगसुदर्शनंचक्रमसत्यतेजः धनुश्चशार्ङ्गं स्तनधितुघोषेपज्जन्यघो
षोजलजःपांचजन्यः ३० ॥

च ५

येषांतान् अक्षमालानक्षत्रपंक्तिं २७ अंगहेशजन् समस्तात्रेफांश्च
शब्दान्दौश्वघांच २९ रसेरसनंरेतसोरेतसि क्रमणेषुपादान्यासेषुडोषधिजाताश्च २९ प्राणेषु
इंद्रिषेषुसर्वात्मनीत्यादिवाक्यांतरं २९ सुदर्शनमित्यादीनामीशमुपतस्युरेत्युचरेणान्वयः ३० ॥

भा.ग.
श्र.टी.

६१

विद्याधरसंज्ञोसिः ३१ मीनकुंडलेमकरकुंडलेस्फुरंतिकिरीटादीनियस्यसः मधुव्रतानां स्वजोयस्योतया
वनमालया श्रीवत्सादिभिश्चावृतो व्याप्तः ३२ उरुक्रमत्वमेवाह दितिमिति द्वितीयं पदं क्रमतो विहितं तस्मिन्
विद्यपंतरीयैकं चिन्मात्रं जातं तृतीयो यतुन किंचिदपि ३३ तत्र हेतुः उरुक्रमस्योऽस्मिन् विद्यपादयपेपरि
गच्छन् महर्जनाभ्यां तयसः परं सत्यं लोकगतं इति श्रीभागवतभाष्ये दीपिकायामयमस्त्वर्थे विंशो

२

कौमोदकी विष्णुगदातरस्विनी विद्याधरोसिः शतचंद्रयुक्तः त्रयोत्तमावक्ष्यसायकौचसु
नंदमुख्या उपतस्थुशैशं ३२ स्फुरन्किरीटांगदमीनकुंडलः श्रीवत्सरत्नामलमेखलाव
रैः मधुव्रतस्त्रयवनमालयावतोरराजराजभगवानुरक्रमः ३२ हितियदेकेन वले
विचक्रमेन मः प्राशरीरेणादिशश्रवाहभिः पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिविद्यपंतरीयैक
तीयायतदीयमण्यपि ३३ उरुक्रमस्योऽस्मिन् पुर्ययपयो महर्जनाभ्यां तयसः परंगतः
३४ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे महाविष्णुरूपेण नामविंशतितमोऽध्यायः
२० श्रीशुक उवाच सत्यं समीक्ष्यां भवो न रेवं दुर्भिर्हंतस्वधामद्युतिरावृतो भगवा
न् मरीचिमीश्रात्रस्योच हृद्गताः सनंदनाद्या नरदेवयोगिनः १ ॥ ॥

ध्यायः २० एकविंशोपराष्टर्त्तिमिषेण वलिवंधनं विष्णुना कृतमुत्कर्षतस्य व्याख्यायितुं जने १ उरुक्रमस्योऽस्मिन् तयसः परंगतः इत्युक्तं ततः किंच तंतदाह सत्यं सत्यं लोकं प्रापं तमस्मिन् समीक्ष्यां भवो भ्यागात्
२ तस्यामरीचिभिश्चादयश्चैतिह पौरन्वयः कथं भूतो ज्वभवः हरैरेवैर्भवा एवै देवः तैर्हता स्वधामद्युति

स्वयं चैत रावत प्रकृतः हेनरदेव हृद्गताः

रामः ॥

६१

अंगानि शिवादीनि पुराणानि तसंहिताश्च योगसमीरश्रुतेन दीपितं ज्ञानमेवाग्निस्तेन रंधितं दग्धं कर्मकल्मषं कर्म
फलं ये योते च सर्वे तमग्निं वंदिरे यस्याग्नेः स्मरणानुभावतः अकर्मकं कर्मभिरप्राप्य विस्मोरं घृष्टे ३ स्वयं यस्या

वेदोपवेदानि यमां नयान्वितास्तर्केति हासंगपुराणासंहिताः ये चाधरे योगसमीरदीपितज्ञा
नाग्निनारंधितकर्मकल्मषाः २ वंदेदिरे यत्स्मरणानुभावतः स्वायं भुवं धाम गता अकर्मकं
अथाघृष्टे प्रोन्नमिता यविस्मोरया हरत्यग्नेमघोर्हणोदकं ३ समर्च्य भक्त्या व्यग्राणां शु
चि अवायन्नाभियंके रूहसंभवः स्वयं धातुः कर्मदत्तुजलंतदुरुक्कमस्य पादावने जनय वित्र
तयानरं द्र ४ स्वर्धुन्यभ्रन्नभसि सायतनौ निमीर्षि लोकत्रयं भगवतो विशदेवकीर्तिः ब्रह्मा
दयो लोकनाथाः स्वनाथा यस्मादृताः ५ सानुगावलिमाजदुःसंक्षिप्तात्मविभ्रतये
तोषैः समर्हणैः स्वग्निर्दिव्यगंधानुलेपनैः ६ धूपैर्दीपैः सुरभिर्मिलिता ज्ञाततफलांकुरैः
स्तवनेनैर्जयशब्दैश्च शंखदुंदुभिनिःस्वनैः ७ जांबवान् चक्षुराजस्तुभेरीशब्दैर्मनोजवैः वि
जयं दितुं सर्वासु महोत्सवमघोषघट् ८ महौ सर्वाहतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाज्या उचुः
स्वभर्तुरसुरादीक्षितस्यात्यभयिताः ९ ॥

भियंके रूहसंभवः तस्य विस्मोरं घृष्टं समर्च्य लोकत्रयं निमीर्षि पवित्रयति संहिता उपसंहृता आत्मविभ्रतिः स्व
विस्तारो येन तस्मै यस्यास्त्वं वामनरूपेण स्थिता येत्यर्थः ७ त्रिपदविषया व्याजयाज्या कपटपाञ्चो तथा
स्वभर्तुवत्त्वेर्महीह तोदृष्ट्वा ऊचुः ९ ॥

किमुत्तुसदाह नवैशितार्थेऽस्मिन्निः १० अनुचराश्रमेऽसुराश्र १३ अर्थकदम्बकूलः श्लेषोदेषकालमति-
नवाः अर्थकदम्बकूलविनाशः हिज्जरूपप्रतिष्ठानोदेवकार्यचिकीर्षति १० अनेनया =
चमानेनशत्रुणावदुरुपिणा सर्वस्वनोदतेभर्तुर्न्यस्तदंश्यवर्हिषि ११ सत्यव्रतस्यसत्तंहीदित
स्पविशेषतः नान्तभाषितुंशोकांश्रुणापस्यदप्रावतः तस्मादस्यवधेधर्माभर्तुः शुश्रूषणं चनः ३
त्यायुधानिजगद्भवलेखनचराः सुराः १३ ते सर्वेवाभनेदं तुं शूलपहिसपाणायः अनिष्टतोषलेख
जन्माद्रवजातमन्यवः १४ तानभिद्रवतोहृष्टादितिजानीकणान् प्रहस्यानुचराविलोः प्रत्येध
नुराधुधाः १५ नंदः सुनेदोयजयोविजयः प्रबलोवलः कुमुदः कुमुदाक्षश्रविस्वकेतनः पतत्रि
राट् १६ जयंतः श्रुतदेवश्रुय्यदंतोयसात्वतः सर्वनागाभुतप्राणाश्रमंतेजघुरासुरी १७
हन्यमानान्त्वकान्द्रुष्टापरुषानुचरेर्वलिः वारयाभाससंरध्वाकाव्यप्रापमनुस्मरन् १८ हेवि
प्रचित्तेहेराहोहे नेमेश्रुयतां वचः मायुधतनिवर्तध्वननः कालोपमथिक्कत् १९ यः प्रभुः सु
र्वरतानां सुरवदुःखोपपत्तये तेनातिवर्तितुं देत्याः यो रूक्षेरीश्वरः पुमान् २० योनोभवाप्रागासा
दभवापदिवौकसा स एव भगवानद्यवर्ततेतद्विपर्यये २१ बलिनसचिवेनुच्छादुर्गैर्मज्जोषधादि
भिः सामादिभिरुपायैश्चकालं नात्येतिवैजनः २२ भवदुर्निर्जितास्ततेवद्रुशानुचराहरेः देव
रूक्षेस्तएवाद्युधिजित्वाभदंतिनः २३ एतान्वयैविजेष्यामोयदिदेवंप्रसीदति तस्मात्कालं प्रती
त्यध्वं योनोयैत्यायकल्पते श्रुकडवाच पत्पुर्निगदितेऽश्रुत्वादेत्यहानवयुष्याः रसोनिर्विविष्टरा १६ रामः ॥

वर्तिन्युपमानीश्वरः समर्थेन भवति हरेरनुचारादेवाः देवेनरूक्षैः सम्यैर्नवद्विः २३ अर्थेन्याय आनुकूलाय २५ ॥

विष्णुपतिपुत्रजतश्चिविराटप्रभोऽश्विकीर्षितं ज्ञात्वा अयमर्थः अस्य सर्वस्वायद्वारेण ममेत्यभिमानं संस्थाप्येदानीं
हस्तीकारेणाहंकारमपित्याजयित्वा यस्मानुग्रहे कर्तुं भिच्छति न चानेन नृत्योन्मः कोपिसंधोधीरोवासीति न
द्युशः प्रख्यापनार्थं किंचिद्भूतयितुमयीच्छतीति मनोभिप्रायं ज्ञात्वा तं बंधं धेति सुत्येद निसोमाभिष्वदिने रोदस्यो
द्यावापृथिव्योः २७ असौ सूर्यः ३१ मया आत्मनेत्यन्वयः आपिनेत्यर्थः खदिशश्चतनोः तन्वाते स्वेत्स्वदीपे सर्वस्व

अप्यतार्क्ष्यसुतो ज्ञात्वा विराडि भुचिकीर्षितं बंधं वासोः पाशैर्वलिसौत्येह निज्जतोः २९ हा
हाकारो महानासो द्रोदस्योः सर्वतो दिशं निज्जहामाणोऽसुरपतौ विष्णुना प्रभुविष्णुना २८ तं
बंधं वासोः पाशैर्भगवानाहवाग्रनः नष्टश्चिद्यं स्थिरं प्रजमुदारमशंसन् २८ यदानीं त्रीणि
दत्तानि भूमेर्मत्स्यं त्वया सुर हाभ्यां क्रांता महीसर्वीत तौ मुय कल्पय ३० द्यावत्तपस्यसौ जाभि य ४
द्यावद्विंदुः सहोदुभिः द्यावद्वर्षति यर्जन्यस्तो वती भरिषंतव ३१ यदैकेन मया क्रांतो भूर्लो
को विवरेः सह स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन यशयत स्ते स्वमात्मना ३२ अतिश्रुतमदातुस्ते निरयेवा
संशस्यते विशत्वे निरये तस्माद्दूराणां चानुमोदितः ३३ वयामनोरथस्तस्य दूरस्वर्गः यत
नर त्यधः प्रतिश्रुतस्य दानेनैवोत्थि नैविप्रलभते ३४ विप्रलब्धो ददामीति त्वया हे चाक्षुमा ३५
निना तद्वप्लीकफले भुस्त्वनिरयं कतिचित्समाः ३५ इति श्रीभा० वल्लिनिप्रहे एकविंशोऽध्यायः २५

गुरूणां शुक्रेणानुमोदितः सन् एवमुक्तेऽपि निरयपरिहारार्थं स्वर्गद्वेषपरिहारार्थं च मनोरथं कुर्वन्तं प्रत्या
वयेति यः प्रतिश्रुतस्य दानेन याचकं विप्रलभते तस्य मनोरथो वयेव स्वर्गश्च तस्य दूर एव स चाधः यत
येव ३३ नया चाहं विप्रलब्धः तस्मादलीकफले अन्ततस्य फले निरये भुंक्षेत्यर्थः ॥ ३५ इत्यधमे एकविंशोऽध्यायः

भा. जा.
अ. टी.

६८

हाविंशेनुप्रसन्नः सम्यक्स्थाप्य सुतलंबलिं दत्त्वा यशान्तरिर्नृनेमत्वातहारवोभवेत् १ समर्पिततन्त्रचित्तनिर्म
लाचलभक्तिः श्रुलितोबलिनाचित्रं सुमेवार्थयदच्युतः २ विप्रकृतैः अथकृतः भिद्यमानः सत्त्वाच्चात्यम
नः हेतुमज्ज्ञाकेतिकटाक्षः ममवचः प्रितप्रतिसुतनतीवहृलीकृत्याकपटनवाप्रनतयाभिहित्वारूपे ।
स्याविष्कृतत्वात् एवमपि यदि बवान्यलीकं मन्यते तस्यापि अतमेवाहकरोमिप्रदुक्तं प्रलेभनेन भवतु मे ।
श्रीर्मिनिजततीयेयदंकरनचद्वाभ्योविश्वंक्रातवतोमेतवशिरः यदप्येषं न भवतीति मन्येणाः चित्तेन च

श्रीशुक उवाच एवं विप्रकृतो राजन्वलिर्भगवतासुरः भिद्यमानोऽप्यभिन्नात्मा प्रत्याहा
विष्कृतवचः १ बलिरुवाच यद्युत्तमज्ज्ञाकभवान्ममेरितं वचा व्यलीकं सुरवर्गमन्यते
करोम्यत्तंतन्मभवेत्प्रलेभनेन यदंततीयेयदंकरु श्रीर्मिनेजं २ विभेभिनाहेनिरयात्यद
च्युतो मया प्रावं धाद्य सनादुरत्ययात् नैवार्थक्यं प्रादुर्बतो विनिज्रहादसाधुवा
दाद्रशमुद्दिजेयथा ३ पुंसो ज्ञाघ्यतमं मन्येदं दुर्भर्तमर्पितं यं न प्रातापिताभ्रातासु
हृदश्चादिशंति हि ४ ॥ ॥

यद्ययं जातं तर्हीदधिकमेवस्थात्वितादपि वित्ततोधिकत्वादिति भावः ननु च आयदर्थं धनं रदोदाराज्ज्ञे
हृनैरपि आत्मानं सत्तत्तरेहारेरपि धनैरपि इत्यादि वचनादात्मभयपरिहाराय सर्वस्वत्यज्यते त्वं नु कु
तोभीतः सन्नात्मानं प्रययसि अतश्चाह विभेमीति असाधुवादात् अयकीर्तयेणाह मया मुद्दिजे तथा
निरयादिभ्यो न विभेमि ननु मया निज्रहातवायकीर्तिर्जातेव नैवेत्याह पुंसांमिति अर्हंतमेरपितेयं दं दुर्भर्ता
दयोपिनहि आदिशंति नेवार्थयंति हितैषणात्त्वमानि गृहीतो हं ज्ञाघ्य एवास्मीति भावः ४ ॥

रामः ॥

६८

नम्वहेदेवानां हि तैषीनासुराणां तत्राह त्वं नूनमिति पारोक्ष्यः शत्रु छलेन वर्तमानः ५ शत्रुत्वं युनर्भक्ता।
निवासानुग्रहीतुमेवेत्याह यस्मिन्मिति उग्रहो ह प्रसिद्धे अतो नात्र मम लज्जानापिदुःखमिच्छाह तेन गुरुराभ।
वता ६ किंच यो यद् उरूपो ममानुग्रहस्वयाकृतः स तु त्वद्वक्तृ योत्र त्वेन न त्वहमनुग्रहस्य पात्रमिच्छाशेषेनाह
पितामह इति भवदीयानो सम्मतः यत आविष्कृतः साधुवादो यस्य त्वमेव परमः आश्रयो यस्य सः अतो भव

त्वं नूनमसुराणां नः पारोक्ष्यः परमो गुरुः यो नो नेकमदीधानं विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ५
यस्मिन्नेवानुबंधेन रुटेन विबुधेतराः वहवो लेभिरे सिद्धिं या मुहेकांतयोगिनः ६ तेना
हं निगृहीतोऽस्मि भवता भूरिकर्मणा वरुणवासरौः पारोक्ष्यो नुज्जीडेन च व्यथे ७ पिता
महो मे भवदीयसम्मतः प्रहाद आविष्कृतसाधुवादः भवद्विपक्षेण विचित्रं वैशसं संप्रा
पितस्त्वत्परमः स्वपित्रा ८ किं मात्मनानेन जहाति यो ततः किं रिक्छाहारेः स्वजनारव्यद
स्युभिः किं जायया संसृतिहेतुभूतयामत्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ९ इत्थं स निश्चि
त्पितामहो महानगाधवोधो भवतः पादपद्मे भवं प्रपदेत् सकृत्तो भयं जनाद्रीतः स्वपद्
क्षपणास्य सतमः १० ॥

तो विपक्षेण विद्विषाहिरण्यकशिपुना विचित्रं वैशसं हिंसां संप्रापितोपि ७ देहादीनामसारतो निश्चित्य कु
तो भयं भूवं च भवतः पादपद्मे प्रपदेत् अथ तस्मादहमपि देवेन तस्यैव भाष्येन तवांतिकं नीत इति चतु।
र्णामन्वयः अततः आपुषोतेरिक्छाहारेः पुत्रैः इह गेहयुके बलमायुषो व्यय एव ननु सुखं किंचित् सः प्र
सिद्धो महान् स्वयं च दैत्यकुलं क्षपयेतीति तथा १० ॥

भा० ग०
अ० टी०

५०

तस्यापि प्रसभं वलात्पाजिता श्रीर्यस्य यथा स्वप्रियास्तध्वमतिः सन्यमानिदं जीवितं अश्रुवन्मम
ते कथं भूतं कृतं तस्यातिकवर्तिमः सन्निहितं ११ राकापतिः पण्डितः १२ अजैनस्त्विद्यं श्यामं
१३ स्वकृताहंकारादिरूपायराधस्मरणेन सत्री उनीचीनमधोमुखं प्रस्यसः १४ शिरसाज्जमेने

अप्याहमण्यात्सरियोस्तवातिकं दैवेन नीतः प्रसभं स्वाजित श्रीः इदं कृतं तं तिकवर्तिजी
वितं यथा ध्रुवं ध्वस्तमतिर्न बुध्यते ११ श्रीशुक उवाच तस्यैव भाषमाणस्य प्रहादो भग
वत्प्रियः आजगाम कुरुश्रेष्ठ राकापतिरिवोत्थितः १२ तमिन्द्रसेनः स्वपितामहं प्रिया
विराजमानं नलिनायते हारं प्राशुं पिशंगावरमं जनस्त्वेषं प्रलंबबाहुं सुभगं समेतत
१३ तस्मै वलिर्वीरुसाया प्रापेन्नितः समहं गोनोपजहार पूर्ववत् ननाम मूर्ध्नी खुबिलो
ललोचनः सत्री उनीचीनमुखो वभूवह १४ सत्तत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्यनि सुनेदनं राय
नुरो रपासितं उयेत्स्वभूमौ शिरसा महामनाननाम मूर्ध्नी पुलकाखुबिह्वलः १५ श्रीप्रहा
द उवाच त्वये वदतं पदं मेन्द्रं जितं हतं तदेवाद्य त्वये वशो भन मन्ये महानस्य कृतौ त्वनुग्र
हे विभूशि तोयस्त्रिय आत्ममोहात् १६ यथा हि विद्वानपि मुह्यते यतस्तत्कोविचये जातिमात्म
नो यथा तस्मै नमस्ते जगदीश्वराय वै नारायणाय विल्लोकं साक्षि १७

स्तत्कृतमनुग्रहं हृष्टा पुलकैरखुनि अविह्वलवो विह्वलः १५ त्वये वेति नहि गंद्यदमेतदौघत्वया पट्टत किं
तुस्वीयमेव पुनः स्वीकृतं तच्च शोभनमेव कृतं तत्र हेतुः मन्यते यद्यस्मा शिरवे यदात्ममोहने तस्मादिभंशि
तं १६ मोहनस्त्वमेवाह यथा प्रिया विद्वानपि यतः संयतोपि मुह्यते तत्तस्यास्य कोऽयः पुमानात्मनो गतितं त्वम

रामः ॥
५०

तस्य प्रहादस्यानुष्णवतः तदेव विंध्यावलिरपि वक्तुं प्रवृत्ता तां च सम्मानयन् हिरण्यगर्भः दाता तूष्मीं स्थितः
 अतस्ते स्यादेष वाक् प्रप्य मम वतारयति वदं वीक्ष्यति त्रिजगतः कर्तुः प्रभोः पालकस्य अस्पतेः सहर्तुश्च ई
 श्वरस्य तवाभ्येकि आ वहेति किं समर्थं येति त्वयाः वरोपितः कर्तृवा दः कर्तारः स्वतंत्रावयमिति वादुमीत्रम
 पि ये संते अये भावः लोकत्रये मया पिते तृतीयपदापदे हं समर्थं प्रति श्रुतमस्ते करोमीति देहादिषु स्व

श्रीशुक उवाच वदं वीक्ष्य पतिं साध्वी तस्य स्त्री भयविह्वला प्रोजलिः प्रणतोपे दं वभाधे
 वाङ्मुखी नय १८ विद्याबलिरुवाच क्रीडार्थं मर्त्तन इदं त्रिजगत्कृतं ते तस्मात्पुनतत्र।
 कुचि योः पर ईश कुर्युः कर्तुः प्रभोस्तव किमस्य तत्र आवहेति त्वत्कह्यस्त्वद्वरोपितकर्तृ
 वादाः १९ तस्यानुष्णवतो राजन् प्रहादस्य कृतो जलेः हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधु
 सूदनं २० श्रीभद्रोवाच भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय मुंचेन हत सर्वस्वनायम
 हेति निग्रहं २१ कृत्स्नानेन दत्ता भूलीकाः कर्माजिताश्च ये निबोदतं च सर्वस्वमात्मा वि
 क्तवया धिया २२ त्वत्पादयोरष्टादधीः सलिलं प्रदापदूर्वाकुरैरपि विधाय सती सधर्मा अ
 ध्युत्तमं गतिमसौ भजेते त्रिलोकीं दाश्वान विक्लबमनाः कथमार्तिमृच्छेत् २३ ॥

तस्या विष्कारेण बुवन्नयंकुबुद्धिर्निर्लज्जश्च यतस्त्वमेव सर्वस्यापि स्वामी अतो मंदबुद्धिमेनं केवलं कृपया वि
 मुच्य पालयेति तदेव प्रहादस्य विंध्यावले श्वरमार्थोत्पाप्रसन्नो हरिः १९ ब्रह्मातुलोकदृष्टेयविज्ञाप।
 यति भूतभावेनेति तदेव देवेति त्रिभिः २१ निग्रहान् हन्ते हेतुः कृत्स्न इति सर्वस्वमेवाह आत्मेति तदेव कैमुत्पन्या
 येनाह यस्य तव पादयोः सलिलमात्रमपि प्रदापसर्वापि जनउत्तमं गतिं प्राप्नोति तस्मै तुभ्यमसौ वलिः त्रिलो

किं दाश्वान दत्तवान् आर्त्तिकं यथाशुभात् २३ ॥

तस्यविशः श्रुत्यान्ननन्वयोपहारकोपमनुग्रहस्तत्राह यन्मदयैरथैर्मदोपस्यसः अतएवस्तध्वः अनसः
सन्मदस्तभहेत्तनामपहारएवानुग्रहस्तथः २४ दुर्लभं पुरुषजन्मकथंचित्तुध्वतो जीवस्य जन्मादिनिमित्तो
गर्वो महाहानिकरस्तस्य चनाशो मत्तुग्रहादेवेत्याह यदेति द्वाभ्यां अनाशः परतंत्रः सन्निजेः कर्मभिर्नानाया
निष्पत्तिमिक्रीटादिषु संसरन् तत्र पौरुष्यागतौ जन्मादिभिरस्य घटितं भोजनं भवेत् तद्योगेननुग्रहात् २५ क
थं तर्हि ध्रुवादिभ्यः संयदोददासीति चेत् तत्राह मान एव स्तभः अनन्तता तस्य निमित्तं जन्मानां समंततः सर्वज्ञे।

श्रीभगवानुवाच ब्रह्मण्यमनुग्रहामितदिशो विधुनोम्यहं यन्मदः पुरुषः स्तध्वो लोको मं
चावमन्यते २४ यदा कदाचि जीवात्मा संसरन्निजकर्मभिः नानाया निष्पत्तीनां येषां रूपां
गतिमात्रजेत् २५ जन्मकर्मवयोरूपविद्येष्टवर्धनादिभिः यद्यस्य न भवेत्स्तभस्तत्राप्यमद
नुग्रहः २६ मानस्तं निमित्तानां जन्मादीनां समंततः सर्वज्ञेयः प्रतीयानां हंत मुह्येन्नमत्यरः
२७ एष दानवदेत्यानामग्रणीः कीर्तिवर्धनः अजेयो दजयां मायां सीदन् नयि न मुह्यति २८
दीर्घारि कक्ष्यातः स्थानास्तिष्ठो बद्धश्च शत्रुभिः क्षाप्तिभिश्च परित्यक्तो यातनामनुयायितः
२९ गुरुरागमस्ति तः शत्रो जहौ सत्येन मुञ्चतः छलैरुक्तो मया धर्मनायं त्यजति सत्यवाक् ३०
एष मे प्रापितः स्थानं दुष्प्राप्य ममैरपि साधुर्गौरंतरस्या धर्मवितं द्रोमदाश्रयः ३१ ॥ ॥

यः प्रतिकुस्तानां जन्मादीनां सत्त्वेऽपि जन्मादिभिरिति वा हंत हे ब्रह्मन् मत्परो न मुह्येत् अतो भक्तस्येष्टया
संयदेषि ददामि अभक्तस्तु मुह्येदिति तदपहाररूपमेव तस्यानुग्रहकरो मीतिभावः अस्य चेदानीं मत्परोत्वा
दस्य दुष्प्राप्यमपि दास्यामीति वक्तुं तस्य मोहाभावमाह एष इति त्रिभिः नन्वेतस्मिन्कुले कश्चिन्नः सत्यः कृप
णः पुमानित्यादिना छलैरेव मया धर्मदुक्तः तथापि तं धर्ममयं न त्यजति अतः सत्यकृपमेव या अहमेवाश्रयं

स्यानेप्रापित इति यदुक्तं तदेव स्यान्माह तावत्सावर्णिमन्वन्तरपर्यंतं सुतल्लमध्यास्तां अधिवसन्वित्यर्थः ३२ यद्य
स्मिन्निवसन्तो आध्यादयो ममेक्षयान् संभवन्ति एवं वेद्याणां प्रत्युत्काकराणां परवशः साक्षादलिप्रत्याह इंद्रसेने
निचनुभिः ३३ त्वष्टासनमतिगच्छन्ति अतिवन्त इति तथा तान् ३४ तथापि भगवद्विद्योगात्तदनिच्छन्ते प्रत्या

तावत्सुतल्लमध्यास्तां विप्रचकर्मविनिर्मितं यत्राधयो व्याधयश्च क्लृप्तस्तद्वापराभवः ३२
नोपसर्गानिवसन्तां संभवन्ति ममेक्षया ३३ इंद्रसेनमहाराजयाहिभो भद्रमस्तुते सुतल्लं
स्वर्णिभिः प्राप्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ३४ नत्वा मभिभविष्यन्ति लोके प्राः किमुतापरे त्व
ष्टासनातिगान्देत्यांश्चक्रं मेरुदपिष्यति ३५ रक्षिष्ये सर्वतो हं त्वां सानुजं सथरेष्ठवं सदा
सन्निहितं वीरतत्र मां दूह्यते भवान् ३६ तत्र दानवदेत्यानां संगते भाव आसुरः दृष्ट्वा मद्
नुभावं वै सद्यः कुंडो विनश्यति ३७ इति श्रीभागवते महापुराणोद्यमस्कंधे वलिरक्षणाद्वाविं
शोऽध्यायः २२ श्रीशुक उवाच इत्युक्तवन्तं पुराणं पुरातनं महानुभावोऽखिलसाधुसम्मतः व
रं जलिर्वायकलाकुले क्षणो भक्त्युद्भूतो गद्गदवागिराब्रवीत् १॥ ॥

तस्येति ३५ संगद्य आसुरो भावः स विनश्यति ३६ इत्यष्टमस्कंधे भावार्थदीपिकायां द्वाविंशोऽध्यायः २२
त्रयोविंशोऽध्यायः सुतल्लं सपितामहे उयेंद्रेणादिवंगत्वा पूर्ववन्मोदते हरिः १ वाक्यस्य कलाभिर्विदुभि
राकुले ईक्षणाद्यस्य भक्त्या उद्भूतः उक्तः १॥

अहोत्वप्रणामस्यमहिमादर्थकृतः समुद्यमएवप्रपन्नानोभक्तानोपार्थः तस्यविधौअभनेपितस्यसंपादनेस।
माहितःसंश्रुप्रमत्तःस्थितःकृतःयत्नयेनोद्यमेनलोकपालेरमरैःसत्प्रधानैरपिअलब्धपूर्वत्वंदत्तमहःअ
यसदेनीचराजसेमपिअपितःअपेभावःपरमेश्वरायतुभ्यमहंवराकस्त्रिलोकीदत्तवानिसेतदास्त्वाप्रणामा

श्रीवलिरुवाच अहोप्रणामायकृतस्तमुद्यमःप्रपन्नभक्तार्थविधौसमाहितः यल्लो
कपालेख्वदनुग्रहोमरैरलब्धपूर्वोपसदेःसुरैर्वितः २ श्रीशुकउवाच इत्युत्काहरिमो
नम्यत्रस्याणोसमवततः विवशमुतलंप्रीतोवलिर्मुक्तःसहासुरैः ३ एवमिंद्रायभगवान्प्री
त्यानीयन्निबिष्टये पूरयित्वादितःकाममशासत्सकलंजगत् ४ लब्धप्रसादंनिर्मु।
क्तंयौत्रवंशधरंवलिनिशाम्यभक्तिप्र वणःप्रहादशदमववीत् ५ श्रीप्रहादउवाच
नेमंतिरिंचोलभतेप्रसादंनश्रीर्नशर्वःकिंमुतापर्यये यन्नोऽसुराणामसिदुर्गयालोविष्ण
भिवंद्यैरभिवंदितोऽग्निः ६ यत्पादयद्भूमकरंदनिषेवणेनत्रस्यादयःप्रणाराज्जुवतेविभ
तीः कस्मादयंकुस्तयःखल्योनयस्तदाक्षिण्यदृष्टिपदवीभवतःप्रणीताः ७

मसम्यक्तःकिंतुतदर्थमुद्यममात्रंरुतंतेनचकर्मतयोदानादिकोदिभिरप्यलभ्यस्त्वदनुग्रहःसंपा
दितःअहोत्वप्रणामप्रभावोअर्थमिति २ अशासत्उपेन्द्रःसन्पालयामास ३ दुर्गयालोतिरिचिष्येस
वेतोहमित्युक्तत्वात् देशरणद आश्रयप्रदेयेकस्तयोदुर्कताःखल्योनयउग्रजातयश्चतेवयेतस्यम
वतोदाक्षिण्यदृष्टेःपदवीकस्माद्वेतोःप्रणीताःवदमानेनचित्तानुवर्तित्वदाक्षिण्येतेनदृष्टिस्तद्विषयतोप्रा

भक्तप्रियत्वादिति चेत् तर्हि एव तवेहितं अहो चित्रं किं तत् सर्वात्मनः समदृशश्च स्वभावो विषम इति यत्
 सर्वात्मत्वे चित्रं चरित्रत्वे हेतुः अभिमतः चित्पायोगमायया तया लीला तया विस्मयानि निरचितानि भुवनानि
 नियोजनस्य अहो रस्य प्रसाधितस्य समदृशत्वे हेतुः विशारदस्य सर्वज्ञस्य अथवा भक्तप्रियत्वे चित्तवैषम्य

चित्रं तवेहितमहोमितयोगमाया लीला विस्मय भुवनस्य विशारदस्य सर्वात्मनः समदृशो विषमः
 स्वभावो भक्तप्रियो यदसि कल्पतरुस्वभावः ८ श्रीभगवानुवाच वत्स प्रह्लादमद्वैतप्रयाहि सुत
 लीलायं मोदमानः स्वयं त्रैलोक्यं तीर्त्वा सुखमावह ९ नित्यं दृष्ट्वा समानं तत्र गदापाणामवस्थि
 तं मदर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबन्धनः १० श्रीभुकुण्डवाच आज्ञां भगवतो राजश्रेष्ठादो
 वलिना सह गढमित्यमलप्रज्ञाम् श्रीदायकतां जलिः ११ परिक्रम्यादिपुरुषं सर्वोत्तमं
 च भूयतिः प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाविलं १२ अथो होशनसं राजन् हरिर्नाराय
 णोत्तिके आसीनमस्त्विजामध्ये सदसि ब्रह्मवादिनां १३ ब्रह्मन् संनुशिष्यस्य कर्मस्थिदं
 वितन्वतः यतः कर्मसु वैषम्यं ब्रह्मदृष्टं समं भवेत् १४ ॥

त२

म्येनास्तेषां यतः कल्पतरुस्वभावः सन् भक्तप्रियो सिनहिकल्पतरुश्रितानामेव कामान्तरयन्त्रपि वि
 षयो भवतीत्यर्थः ८ मदर्शनेन यो महाह्लादस्तेन ध्वस्तकर्मबन्धनमज्ञानमस्य १० कर्मवितन्वतः शिष्य
 स्य यश्चिद्रूपं तन्मन्त्रं ज्ञातं तत्सुतनुस्तारय संधत्स्वयं जमानं विना कथं संधातव्यं तितिनवायमिति
 ह यतरिति ब्रह्मदृष्टं ब्राह्मणैर्दृष्टं भवेत् समं भवेत् किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः १४ ॥ ॥ ॥

भा. टी.
श्री. टी.

५३

भवान्यस्य सर्वं लयापि भावेन वस्तुमात्रेण पूजितः तस्य कर्मसुकृतौ वैषम्यं कथं भूतः कर्मणा मीश्वरः प्रवर्त-
कः प्रज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमयं यज्ञपुरुषः १५ आस्तातावत्सृजायमानोऽत्रतः स्वरोदितं शोभते तत्रतः
सुखमादिनादेशतः कालतश्च अहेतुः पात्रतः वस्तुतश्च दक्षिणादिना यत्तच्छिद्रं नूनं तत्सर्वं तदनुकी-
श्रीशुक उवाच कुतस्तत्कर्म वैषम्यं यस्य कर्मैश्वरो भवान् यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वभावे
न पूजितः १५ मे तत्र तस्मै तत्र तच्छिद्रं देशकालाहं वस्तुतः सर्वं करोति निश्चिद्रं मनुसकीर्त-
नं तव १६ तथापि वदतो भूमन्करिष्याम्यनुशासनं एषैश्वर्यः परं पुंसो यज्ञवाज्ञानुपालने १७ तत्र
अभिनेद्य हरेराज्ञा मुशना भगवानिति यज्ञशिद्रं समाधत्तव लेविप्रधिभिः सह १८ एवं व-
लेमि हाराज निमित्ति त्वावाग्रनो हरिः ददौ भ्रात्रे महेन्द्राय त्रिदिवं यत्परैर्हृतं १९ प्रजाप-
तिपतिर्ब्रह्मा देवधिपितृभूमिपैः दत्तं भृशं गिरो मुरैः कुमारैः भावेन च २० का-
श्यपस्यादितेः शीतो सर्वभूतप्रदाय च लोकानां लोकपालानां प्रकरोद्वाग्रनं पतिं २१
वेदानां सर्वदेवानां धर्मस्य प्रशसः श्रियः मंगलानां व्रतानां च कल्प्योपवर्गयोः २२ उ-
पेद्रकल्पयोश्चक्रे पतिं सर्वविभूतये तदा सर्वाङ्गीभूतानि भृशं मुमुदिरे नृप २३ ततस्त्रि-
दः पुरस्कृत्वा देवयानेन वामने लोकपाले दिव्ये निषेवशाणां चानुमोदितः २४ ब्राह्मणि-
भवनं चैन्द्रमुद्रं भुजयालितः श्रिया परमं योजुष्टो मुमुदे गते सोध्वसः २५ ब्रह्माश्रयः कु-
मारश्च भृशवाद्यामुनयो नृप पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये ३६ ॥ ॥ ॥
तत्रमात्रमेव निश्चिद्रं करोति १३ इति हरेराज्ञा प्रतिनंद्य च लेविप्रधिभिः सह योऽहोतरे समाधा-
यतामाज्ञां स्यादित्येव निमित्तेशः १८ देशाश्च यज्ञमयं यज्ञभूमिषा यज्ञमनुवसैः सहितः २० ननु लोका-
दीनां यतिरिद्रोऽस्य वस्तुतयापि वेदादीनां कल्पपालने दत्तवाग्रनमुपेद्रकल्पयोश्चक्रे २३ देवयानेन

तत्र

स ५

रामः

५३

एतच्चरितं सर्वमाख्यातमिति विशेषोक्त्या अन्यान्यपि संतोस्तु तं तावत्तर्हि निःशेषाणि वर्गानीयानीत्येताप्यामाह।
 पारमि उरुबहुधा विक्रमलो विस्मोर्महिम्नः पारं गृह्णानो भवति समर्थः पार्थिवानिरेजास्पि विभ्रमे गणितवान् य
 प्यापार्थिवपरमागुगणानमशकः तथा विस्मोर्गुणगणानमशकमित्यर्थः तथा च मंत्रः विस्मोर्मुक्तवीर्यीतीति
 एतदेव मंत्रोक्तं यस्त्वयन्नाह मत्स्यपुराणस्य परोक्षमहिम्नः पारं मंत्रदत्तं कृत्वा सर्वसिद्धः इत्येवमाह कथं किं

सुमहत्कर्म यद्विस्मोर्जीयंतः परमादृतं धिष्यानिस्वानिते जग्मुरदिति च शशं सिरे २७ सर्वमेत
 न्मयाख्यातं भवतः कुलनेदज उरुक्रमस्य चरितं श्रीराजगामघमोचनं २८ पारं महिम्नद
 रुविक्रमतो गृह्णानो यः पार्थिवानि विभ्रमे रजांसि मर्त्यः किं जायमान उत जात उयेति मर्त्ये
 त्याह मंत्रदृग्धिः पुरुषस्य यस्य २९ यद्देवदेवस्य हरेरदृतकर्मणाः अवतारानुचरित
 ऋष्यन्याति यशं गतं ३० क्रियमाणो कर्मिणी दैवैः पितृभ्यश्च मानुषे पत्रप्रज्ञानुकीर्त्यत
 ततो यो मुक्तं तच्चिदुः ३१ इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कन्धे वासनावतारानुचरि
 तत्रयोविंशोऽध्यायः २३ श्रीराजोद्योच भगवन्मोक्षानुमिच्छामि हरेरदृतकर्मणाः अव
 तारकथां माद्यां मायामस्त्यविडं वने १ ॥

जायमानो जातो बाहुयेति न कोपीति वदन् न तत्त्वेनैवा हेत्यर्थः तथा च मंत्रः न ते विस्मो जायमानो न
 जातो देवमहिम्नः परमं तमायेति २९ यद्देवदेवस्य भवति स परो गतिं प्राप्ति ३० मुक्तं तं यथा च त्तं।
 विदुः ३१ इत्यष्टमेत्रयोविंशः २३ चतुर्विंशो प्रसंगेन मत्स्यरूपस्य शार्ङ्गिणाः लीलोच्यते यतः सत्य।
 अंतरस्तामहारीवे १ ननु तनुं निदर्शयौ नित्यं प्रवर्तमानं निदर्शनात् मत्स्यरूपेति पृथ्वीशो लीलया काम
 नोपम २ मायेयामस्त्यविडं वने मत्स्यरूपानुकरणं यस्यानिरूप्यते तं १ ॥ ॥ ॥

ननु कस्मादकस्मादेवमस्यावतारप्रवर्गोऽप्याश्रीवाभनसादृश्यादित्याह यदर्थमिति द्वाभ्यां दुर्मर्षदः स
हं वलेरनुग्रहाय जुगुप्सितमपि याचकरयधत्तवानिति युक्तमुक्तं यदर्थं तु लोकजुगुप्सितं मोक्षरूपमधोव
यत् एतन्नोपपन्नं चर्कप्रदं सीत्यर्थः ३ सामान्येनावतारप्रयोजनमाह गोविप्रति जुगुप्सितत्वेपरि हरति
धियो गुणोपायमुच्चावचानिरूपयितुं निघटत्वेन चरन्तीं चरो नो चीव चत्वं भजते निर्गुणात्वात्कु।

यदर्थं प्रदधादुपमां स्ये लोकजुगुप्सितं तमः प्रकृतिदुर्मर्षकर्मप्रस्तश्चेष्ट्वरः २ एतन्नोभ
जवत्सर्वपण्यावहकुमर्हसि उत्तमप्रज्ञाकचरितं सर्वलोकसुखावहं ३ सत्तुवाच इत्यु
क्तो विस्मयतेन भगवान्वादरायणः उवाच चरितं विस्मोर्मत्स्यरूपणयत्कृते ४ श्रीशु
कउवाच गोविप्रसुरसाधूनां छंदसां मयि चेष्ट्वरः रत्नामिच्छंस्तन्धते धर्मस्थाधीष्य
चेवहि ५ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्त्यायुरिवेष्ट्वरः नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणात्वादि योग
णः ६ आसीदतीतकल्पो तेजो ह्यो नैमिति को लघः समुद्रोपप्लुतीस्तत्र लोका मरा
दयो न य ७ कालेनागतनिद्रस्य धातुः शिशुधियोर्वली मुश्वतोनिः सत्ता न्वेदान् हयग्री
वोतिके हरत् ८ ज्ञात्वा तद्दानवैर्द्रस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं दधारशफरीरूपं भगवान्
रिरीष्ट्वरः ९ तत्र राजञ्चरिषिः कश्चिन्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नयायणपरोत्तम्यत्तपः सस
लिलाशनः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पे तनयः स विवस्वतः आरुदेव इति ख्यातो मनुस्व

तः पुनः प्रवृत्तत्वात् प्रयैर्मत्स्यायाकारैरुच्चावचत्वं शंकेति भावः ६ विशेषतो मत्स्यावतारप्रयोजनमाह आसी
दिति त्रिभिः सुहृद्गोनिद्रायां भवोत्रासः तेनैव निमित्तेन जातो नैमित्तिकसमुद्रे उपप्लुतानिमग्नाः ७ अतिके
निःसत्तान् शफरीरूपमत्सरूपं ८ प्रयोजनोत्तरं वलीलाप्रकारं चाह तत्र राजञ्चरिषिदित्यादिना यावत्समाप्ति
राप्रः ५४

पयः कनमात्मायां नद्यो १२ यश्चाहं मुखं निवसामि तदोक्तः स्थानं कल्पय श्रीदं च नोदके भणिकल्पजले १२
 एकदा कनमात्मायां कुर्वतो जलनर्पणं तस्यां जलमुदके काचिच्छफर्षकाभ्यपद्यत १२ सत्य
 ब्रह्मो जलगतं सह तोषेन भारत उत्सर्जनदीतो येषां फरीं द्विविडेष्वरः १३ तस्माह सातिके राणा
 महाकास्त्रिकां कथं यादोभ्यो जातिघातिभ्यो दीनां मादीनवत्सल १४ कथं विस्तज
 सेराजनीतामस्मिन्सुरिजले तमात्मनो नुग्रहार्थं प्रीत्या मत्स्यवधुर्धरं अजानन्नुद्दिष्टाणी
 यथा कथं स मनोदधे तस्यादीनतरं वक्त्रमश्रुत्समहीयतिः १६ कल्पशास्त्रनिधौ येनोदधौ
 निन्य आश्रमं सातुतत्रैकरात्रेण वर्धमाना कर्मणो १७ अलध्वात्मावकाशचरदमाहमही
 पतिं नाहं कर्मणो लाविसिन्धुं वस्तुमिहोत्सहे १८ कल्पयोक्तः सुविप्रं लघुत्राहं निवसे सुखं
 सराणां तस्य आराधयन् यथादोदं च नोदके १९ तत्र हि तन्मामुदूर्तेन हस्तप्रथमवर्धते नमणतदलं
 राजन्मुखं वस्तुमुदं चनं २० यथुदोदं यदं महीयत्वा हं शराणां गता तत आराधय साराज्ञो दिशो
 राजन्सरोधरे २१ तदा दत्त्वात्मना सोयं महाभोनोन्ववर्धत नैतन्मे स्वस्त्येराजन्मुदकसलिलौ
 कसः २२ निधेहि रक्षायोगेन हृदे मामविदासिनि इत्युक्तः सोनयन्मत्स्यं तत्र तत्राविदासि
 नि २३ जलाशयेऽसंभितं तं समुद्रं प्राप्तिपङ्कषं क्षिप्यमाणस्तमाहेदं मिहमां प्रकरादयः
 २४ अदेत्येति वलावीरमाने होत्स्वमुमहंसि एवं विमोहितस्तेन वदता वल्गुभारती २५ त
 माह को भवानस्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन् नैवं वीर्यं जलचरो दृष्टोऽस्माभिः क्रतोपवा २६ यो भवा
 न्मोजनशतमहाभिमानशेखरः नूनं त्वं भगवान्साक्षाद्विरिनीरायणो व्ययः अनुग्रहाय भूतानो
 धत्ते रूपं जलौकिकं २७ ॥
 रक्षायोगेनोपायेन यथा महाहृदप्राप्ते रवीजितं विना न प्रदेयं तेनोपाये

भा० ग०
अ० टी०

५५

मुख्यः सभ्यः आत्मा च गतिश्चाश्रयः २८ हे अरविंदाक्ष पृथगात्मनां देहाद्यभिमानिनो सतामित्रेणां
पादोपदर्शणायैषा मया भवेत् तया सर्वसुखं त्रिधात्मनस्तव पादोपसर्पणमया भवेत् यस्य स्थानो भक्ता
नमस्ते पुरुष मेघस्थित्यनुत्पत्यमये श्वरः भक्तानां नः प्रयत्नानां मुख्यात्मात्मगतिर्नि
भो २८ न ते रविंदाक्ष पादोपसर्पणमया भवेत् सर्वसुखं त्रिधात्मनः यद्ये तरेष्वाय
पृथगात्मनां सतामदीदृशोऽपहृष्टपुरंदरं हि नः ३० सर्वस्वीत्मावतीरास्ते भूतानां भू
तिहेतवः ज्ञानुमिच्छाम्यदोरुचं यदर्थं भवतो धत्ते २९ इति बुबाणोऽयं निज
गत्यतिः सत्यव्रतं मत्स्यवपुर्भुगक्षये विहर्तुं कामः प्रलयाणो वैत्रवीक्षि कीर्षुरे
कांतजनप्रियः प्रभुः ३१ श्रीभगवानुवाच स प्रभोऽद्य तनादूर्ध्वमहं न्यतदोरं द
म विनश्यत्यप्यपोभो धौ त्रैलोक्यं भूर्भुवः ३२ त्रिलोक्यां लीयमानायां
संवर्ती भवसि वै तदा उयस्यास्पतिनोः काचिद्विशालात्वाभये रिता ३३ ॥

॥

नामदत्तं वपुरदीदृशः दर्शितवानसि यदांतरे पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुंसः असतो परिच्छिन्नानां
पादोपसर्पणायैषा मया भवेत् ३० एकांतजना भक्ताः प्रियायस्य ३१ अथ पोभो धौ प्रलयाणां

शभः

५५

ठौषधीः आराधयेति शेषः ३४ ऋषीणामेवालोकेन विचरिष्यसि ३५ महाहिना वा सुकिना ३६ मेमयाऽनुगृही-
 त्वं तावदौषधीः सर्वा बीजान्युच्चावचानि च सप्तर्षिभिः परिरुतः सर्वसत्त्वोपकृतैः ३७
 आरुत्थ्य बृहसोना वं विचरिष्यस्य विष्णुवः एकार्णवे निरालोके ऋषीणामेव चत्विंसा ३८ वर
 दोध्यमानां तानावे समीरेण वत्सोपसा उपस्थितस्य मेऽङ्गे निवध्नीहि महाहिना ३९
 अहं स्वामिभिः साकं सह नावमुदन्वति विकर्षन् विचरिष्यामि यावद्वाह्मीनिशाप्रभौ ४०
 मदिष्टं महिमानं च परं ब्रह्मेति शब्दितं वेत्स्यस्य नुगृहीतं मे संप्रज्ज्ञैर्विद्वत्तंदृदि ४१ इत्ये
 मादिश्य राजानं हरि रंतरधीयत सो न्वैवेत्ततंतं कालं यद्विषीकेश आदिशत् ४२ आ।
 स्तोम्यदर्शनात् प्राचुलान् राजर्षिः प्रागुदङ्मुखः निषसाद हरेः पादौ चिंतयन्मत्स्यरूपिणाः
 ४० ततः समुद्र उद्धृतः सर्वतंज्ञा वयस्महो वर्धमानो महामेधोर्वर्धदुः समदृश्यत ४१ ध्या
 यान् भगवददिशददृशो नावमोगतो ताप्रासुरो हविर्भेदैरादायोषधि वीरुधः ४२ तस्म
 चूर्मुनयः प्रीताराजम्याय स्वकेशावे संवेनः संकटादस्मादविनाशं विधास्यति ४३
 सानुध्यातस्ततो राजा प्रादुरासीन्महागोवे एकं गङ्गाधरो मत्स्यो हेमो निपुत योजनः ४४
 निबध्ना नावं तं गङ्गे यथोक्तो हरिपुरो वरत्रेणाहिना नुद्य सुखावमधुसूदनं ४५ ॥

तं सादीकृतं दृदि अपरोक्षं वेत्स्यसि त्वया कृतैः संप्रज्ज्ञैर्मया विद्वत्तं प्रकाशितं संतं ३८ ४६ वरत्रे

वर ॥ ३८ ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥

भा० ग०
अ० टी०

५६

सामरंता रयिष्यंते तैरिष्यन्निबुसागरं सत्यत्र लो गुरुत्वेन तु ख्यावहरिमलभिः अत्रेदं चिंत्यं किमयं महाप्रलयो देन
दिमो वेति तत्रावत आद्यालपरीतयो सावस्मिन्महाकल्पश्रुतिचोक्तिमहाप्रलयश्रुतिप्रवृत्तेति कूमः महाप्रलये पृथिव्यादीनां
मवशेषा संभवान् यावद्दोहानि शेषास्तुतिः विरोधात् अतो देनो देनश्रुतिपुक्तं नैव तदयिसंगच्छते सोवर्तके रनाद्यष्टादिभिः
ध्वनारकस्मादेव संप्रमेः इति त्रैलोक्यं विनश्यतीति मन्स्योक्तेरनुपपत्तेः यच्चौक्तप्रथमस्कंधे स्वसज्जदेमात्स्यं चाक्षुषां
तरसंज्ञविनाकाराण्यमहोमया मया देवस्वतमनुमिति तदा घटदादुघटं नृदिप्रलयपट्टयेपिमहोमया माया रोहः संभव
ति नचोत्तुघमन्वेसरे प्रलेपोऽस्ति तथा च सति संप्रमोमनुर्वेस्वत इत्यपि दुघटे स्यात् त्वता च दोषधीः सवीर्यादिनिर्दे
शोपिनसंगच्छते न हितदा ओषध्यादीनां सत्त्वानो वाऽवशेषः संभवति तस्मादन्यथा वर्ण्यते नेवायं वास्तवः को

गजोवाच अनाद्यविद्योपहृतात्मसंविदस्तन्मत्संसारपरिभ्रमातुराः यदृच्छयेहोयस्यता
यमाप्नुयुर्विमुक्तिः दोनः परमागुरुर्भवान् ७६ ॥

पिप्रलयः किंतु सत्यत्र तस्य ज्ञानोपदेशाया विवर्ततो भगवान् वेराग्यार्थमकस्मात्प्रलयमिदं दर्शयामास
यथास्मिन्नेवेस्वतमन्वतरे मार्कंडेयाय दर्शितवान् तदयेक्ष्येव च महाकल्पेस्मिन्निति विशेषणं संग
च्छते तथा च ततः समुद्रउहेलः सर्वतः समदृश्यतेति तस्येव तथा दर्शितमुक्तमित्येवादिक् प्रस्तुतं स्तोत्रं गायत्र्या
स्यामः तत्र नानाघोनिषु संसरतः स्वस्य भगवत्कृपयैव तस्यां विदुष्टा मुक्तये तमेव प्रार्थयते अनादिरी
अविद्यातया उपहृता आवृता आत्मसंविद्योऽस्ते अतएवाविद्यामूलैः संसारे यदृच्छया यदनुग्रहादे
व उच्यते ताः आश्रिताः सेतोपे प्राप्नुयुः संभवानेव साक्षान्नो गुरुः सन् ग्रथिभिर्द्यादित्युत्तरेणान्वयः ७६ ॥ रामः

संसारपरिभ्रमातुराः ५६ ॥ ५६

ननु वैराग्यं विना कुतो मुक्तिः तर्हि तस्य तत्सर्वैक फलत्वात्सिद्धिमादिशयेनाह अबुधोऽप्यजनः असुखं यथा भवति ।
 तथा कर्मसमीहते तां सुखेच्छां नाह दयैरुपैज्यं सिद्धिं द्यात् सद्यः पुनरेवास्वयः यतः सावपरमो गुरुः ४७ ननु
 यज्ञदानादिभिः सत्त्वमुक्तिं विना कथं ज्ञेयं भिद्यः स्यात्तत्राह यत्सर्वेषु वपुमानात्मनो मनसो मलतमो विज-
 द्यात् प्रहीनमूलः निजवर्णाच्च स्वयं भजेत सः शो नो गुरुः र्भयात् यतः सावगुरोरपि परमो गुरुः भस्महानेह
 द्यातः रुद्रो दत्तैरजतं यदरो दीत् तदुद्रस्य रुद्रत्वं यदवशीर्यत तद्रजतं हिरण्यमभवदिति श्रुतेः यद्यप्योजनः स

जनो बुधोऽपि निजकर्मबंधनः सुखेच्छया कर्मसमीहतेऽसुखं यत्सेवया तां विधुनोत्यसन्म-
 तिं ज्ञेयं सिद्धिं द्यात् द्यं स नो गुरुः ४७ यत्सेवया ज्ञेयं बहूरो दने पुमान् विजित्यात्मल-
 नः ४८ ननु प्रसादा-
 न्नात्मस्तमः भजेत वर्णा निजमेघसौम्यो भूयात्स ईशः परमो गुरो गुरुः ४८ ननु प्रसादा-
 युतभागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयं कर्तुं सेवेताः प्रभवन्ति पुंसस्तमीश्वरं त्वां प्रारणं
 प्रयच्छे ४९ अचक्षुः रंधस्य यथा ग्रीणिः कुतस्तथा जनस्याविदुषोऽबुधो गुरुः त्व-
 मर्कदृक् सर्वदृशा समीक्षणे वक्तो गुरुर्नः सुगतिं बुभुक्षता ५० ॥

पकी मलं जहाति स्ववर्णा भजेत ननु क्षालनादिभिः तथा न पज्ञादिभिर्मलत्यागः किं नु त्वत्सेवेतेषां नु सेवांग-
 त्वमेवेति भाष्यः परमेश्वरत्वं परमगुरुत्वं च प्रपंचयन्नाह येन सादस्या युतभागस्तस्य लेशमात्रमपि अ-
 न्ये देवा दयः सर्वसन्नेना अपि स्वयं तन्निरयेत्ताः संतः कर्तुं न प्रभवन्ति ४९ तदेव दृष्ट्या तेन स्पष्टयन्नाह अ-
 घक्षुरिति अविदुषो जनस्य अबुधोऽविद्वान् गुरुस्तथैव अर्कप्रकाशवत्स्वत एव दृक् ज्ञाने यस्य सः अर्क-
 दृक् अतः सर्वदृशा सर्वदृष्टिपातां समीक्षाः प्रकाशकः अतएव सुगतिं बोधुमिच्छद्भिर्नेस्माभिर्गुरुर्वेतासि ५०

भा.श्री.
प्र.टी.

५७

किंच प्राक्तनो गुरुमर्थहेतुरेवेत्याह जन इति आदिशते उपदिशति असतीमतिं अर्थकामादिमतिं तमः संसारः ५१ ननु त
हि सर्वपितृकोनामेवोक्तो नोपसरति अज्ञानादित्याह त्वमिति प्रियज्ज्ञासावीश्वरश्च ५२ अहेतुत्वमेव शरणाया

जनो जनस्यादिशतेऽसतीमतिं यथा प्रयद्येत दुरत्ययं तमः त्वं त्वऽव्ययं ज्ञानममोघमंजसा
प्रपद्यते येन जनो निजं पदं ५१ त्वं सर्वलोकस्य सुखं त्रियेष्वरो त्वात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्ट।
सिद्धिः तथापि लोको न भवंतमधधीजानाति संततं तद्विबद्धकायः ५२ तं त्वाभं देववरं
वरणं प्रपद्ये शिरो प्रतिबोधनाय शिं ह्युपदीये मे गबन्वचोभिर्गंयी नृदस्यान्विच्छास्व
मोकः ५३ श्रीशुक उवाच इत्युक्तं तं नृपतिं भगवान्नादिपुरुषः मत्स्यरूपो महोभोधो
विहरंस्तत्त्वमब्रवीत् ५४ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं सत्यव्रतस्य राज
र्षेरात्मगुत्थमशेषतः ५५ अश्रौषीदृषिभिः साकमान्यतत्त्वमसंशयं नाव्यासीनो भगव
ता प्राक्तं ब्रह्मसनातनं ५६ ॥ ॥

मीत्याह तं त्वाभिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय अर्पुदीयेः परमार्थप्रकाशकैः हृदये भगवान् गंयीन् अहंकारादी
न स्वमोकः स्वरूपविच्छा प्रकाशाय ५३ नृपतिं प्रतिपुणो संहितां मत्स्यपुराणं अशेषतः अवृवीदित्यनुषंगः ५५

शर्मः ॥

५७

अ.टी.

५८

योग्यहरेरवतारस्तयः प्रकीर्तयेत् ५७ अतीतपूर्वमः प्रलयः तस्यापानेऽवसाने सत्यव्रतानां सत्यव्रतस्य क्र-
मिणां च छत्रिणो गच्छेतीति तस्मिन् समवायात् हवंचनं जिह्ममीनं माघामस्य ६१ इति श्रीभागवतमहापु

अतीतप्रलयापायउत्थिताय सवेधसे हत्वा सुरं हयग्रीवं चेदाश्रया हरद्वारः ५७
सनु सत्यव्रतो राजा ज्ञानविज्ञानसंयुतः विष्णोः प्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्देवस्व-
तोमनुः ५८ सत्यव्रतस्य राजर्षेर्मया मस्य स्य शार्ङ्गिणाः संवादं महाख्यानेऽश्रुत्वा मुचे-
तकिल्विधात् ५९ अवतारो हरेर्योग्यं कीर्तयेदन्वहं नरः संकल्यास्तस्य सिद्धं तिसया
तिथरमोगतिं ६० प्रलयपयसिधातुः सुप्रशक्तेर्मुखेभ्यः प्रकृतिगणमयनीतं प्रत्यु-
पादत हत्वा दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमखिलं हेतुं जिह्ममीनं न तोष्म-
६१ यत्पादपद्ममकरंदममं दभाग्योः संतोभजंति न भजंति चंमं दभाग्योः नारायणाः
सनिजपादसरोभिर्मुष्टं भक्षितदर्यणा तलं विमलं करोतु ६२ इति श्रीभागवतमहा-
पुराणोपरमहंस्यां संहिताया मष्टस्कभगवन्मत्स्यावतारचरितानुवर्षचतुर्विंशोऽध्यायः २४
समोप्रायमष्टमस्कंधः ८ ॥ लिपि कृतं मूलचंदन ॥

५८

राणोपरमहंस्यां संहितायां श्रीधरस्वामिविरचितायां भावार्थदीपिकायां मष्टमस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः २४॥

भा०स०

६८ सप्तमस्कंधसंबन्धिपदभार्वैर्यदीयनैः प्रीयतां परमानं दन्तहरिर्वीलभाषितैः १॥

राप्र०

६८

प्रारंभसप्तमस्कंधयत्रसंख्या ६८

१ जीतिकर्तृभूतैषमंयुक्तमिदमर्थः २ एषायाजः
१०२

जीह्वारस्वत्वेनमः स्वभक्तयक्षपातेनतर्हिदाविदारणं नसिंहमदु
तंवंदेपरमानंदविग्रहं कृतिपंचदशाध्यायैस्तप्तमेवार्पतेधुना कृतिप्रवासनाप्रोक्तान्त
त्कर्मानुसारणी २ अश्रुभाचश्रुभाचेतिहिधासाहेनुभेदतः अश्रुभामहतांकोपाश्रुभामह
दनुग्रहात् ३ हरेर्हीरपयोर्ध्वद्वैकुंठेवसतोरपि चतुःसनरुषाविष्णुद्वैषाद्यश्रुभवासना ४
यथाहिदैत्यगर्भेविप्रहादस्यसतःस्थिरा नारदानुग्रहादासविद्योःसद्भक्तिवासना ५ स्वभ
क्तंचसदाविष्णुर्द्विषंतमपिरक्षति तृतीयेषभवेहास्यावकरोदात्मसात्वनः ६ अतोमनीवि

: ॐ

समः प्रियः सु

हृदयानुभूतानां भगवान्स्वयं इदमर्थकथं दैत्या नवधीदि

ब्रह्मोपस्था १

एषायाजः कार्यो महदनुग्रहे इत्येतदर्थमूर्त्तिनामंत्रलक्षणमुच्यते ७ तत्राहोदशभिर्दैत्यतत्त्व
मतिभेदतः मरुकोपानुकंपोस्यवासनाभेदउच्यते १ सहासनाचयुज्येतकर्मभिः श्रद्धावेततः
परैस्तुपंचभिस्तस्मान्क्रियतेधर्मनिर्णयः तत्रतुप्रथमेध्यायेहीरण्यकशिपोःसते विष्णुभ
क्तैर्विधस्तुविप्रशापजड्यते यदुक्तं पूर्वस्कंधांतेहृत्तत्रादिति शक्यवास्मिन्नाहैराविष्णुना
ममनाशोकदीप्तेन ज्वलन्तीपर्यंचितयदितितस्तुताविस्मृतः परीक्षितः पृथ्वी समप्रतिविम्बितः ८

समस्तस्य हृदयप्रवेष्टव्यं नानामासि अच विप्रस

सा २ नतेषामिति सङ्ग ३ अतिशयोक्तिः ७

किंच यस्यैः प्रयोजनं सिद्धाति सतत्त्वपातीभवति येषो विभेति तान् देहि देवेराहंति ननु तदत्रास्ति
 ह नदिति निःश्रेयसं परमानंद एवात्मा स्वरूपं यस्य असुरेभ्यो देवोभयं नास्ति अतो विदेवोऽपि नास्ते
 व तत्र हेतुः अगणस्येति २ श्रीनारायणस्य गुणान् अनुग्रहनिमहादीन् प्रतिपत्तं संशयं ३ भागव
 तस्य प्रह्लादस्य महात्म्यं ४ कृष्णाय व्यासाय कृष्णं मुनिं नत्वेत्यर्थः ५ यस्मात्प्रकृतेः परः अतो निर्गुणः
 न ह्यस्यार्थः सुरगणैः साहचान्ने श्रेयसात्मनः नैवासुरेभ्यो विदेवो नो देवाः अगणस्य
 हि २ इति नः समस्तभागनारायणगुणान् प्रति संशयः समस्तान् जातस्तद्भवान्
 हेतुमहंति ३ श्रीभक्त उवाच साधुपदं महा राजहरे श्रद्धितमद्भुतं यत्तु भा
 गवत्समहात्म्यं भगवद्भक्तिवर्द्धनं ४ गीयते परमं पुण्यमधिष्ठीनी रदादिभिः नत्वा
 कृष्णाय मनयेकपायिष्ये हरेः कथां ५ निर्गुणोऽपि त्यजो व्यक्तो भगवोऽप्रकृतेः परः २
 स्वभावागुणमाविश्य वाच्यवाचकतांगतः ६ सत्त्वं रजस्तम इति प्रकृतेर्नीत्मनो
 गुणः न तेषां गुण्यद्वा जनं ह्यस उद्भास एव वा ७ अतएव जः अतएव अयत्नः रागद्वेषादि
 निमित्तभूतदेहेन्द्रियादिरहितः सोऽपि स्वभावागुणसत्त्वादिकं आविश्य अधिर्ह्यवाध्यात्म्यनि असुराद्य
 तिवाचकः संपन्नः यद्वा देवा सुरादीनां वा परस्परवाच्यवाचकतांगतः प्राप्तः तत्र हेतुर्जात इत्यर्थः त
 अगुणानां स्वीयत्वे सति प्राकृतप्रत्यक्षवत् द्विषमः स्यात् ननु तदस्तीत्याह सत्वमिति ननु स्वच्छागुणाधि

इति नतेषामिति सङ्ग ३ अतिशयोक्तिः ७

भा.स.टी० प्रहरतांसि२

२

कृष्णलसत्ता
गभासते३

सत्त्वस्वजयकालेदेवादीनः अर्थांश्च भजतु तदेवं प्रविशपवर्द्धयतीत्यर्थः रजसोजयकाले तमसोजयका
लोत्पत्त्यर्थः तस्य कालस्यानुगुणः सन् ८ समस्यापि निमित्तभेदेन वैषम्यदृष्टान्तः ज्योतिर्यथाकाष्ठादि
वृजलं यथा पात्रेषु आकाशं यथा घटादिषु तथा नानारूप आभाति ननु तर्हि तद्देवविवेकेन प्रतीयेत
तत्राह संचातान्नरादिदेहान्नविविच्यते नष्टपक्ष प्रतीयते ॥ तर्हि तान् भजतीति कुतो ज्ञायते तत्राह
विदंतीति आहस्यं परमात्मानं कवयो निष्णाः मथित्वा कार्यदर्शनं लिङ्गेन विचार्य जानन्ति अततः स्व

जयकालेन सत्त्वस्वदेवर्धीं व्रजसोऽसुरान् तमसो यद्वदन्तांसि तत्कालानुगुणो भ
जतु ८ ज्योतिरादिरिवाभाति संचातान्नविविच्यते विदंस्यात्मानमात्मस्यं म
थीत्वा कवयोनतः ॥ यदासिस्तुः पुर आत्मनः परोरजः सजत्येष पृथक् स्वभा
यया सत्त्वं विचित्रा सरिरं सुरेश्वरः शयिष्यमाणस्तम ईदयत्यसौ १० राम

भावकर्मादिवादनियेधेन विदंतीति पावेलाभोपि ज्ञानमेव अत्रापि ज्योतिरादिरिवेति द्वयं यथा हि सूर्यकां
तादौ दृष्टदर्शनात् ज्योतिर्जीयते यथा च गंधदर्शनाद्वायुः रिस्यादि तदेवं मायागुणवशेनैतद्देवम्यं न स्त
भाविकमित्युक्तं ४ तर्हि गुणधारतं आदनिश्चरत्वं मांशं क्वाह यदा आत्मनो जीवस्य भोगाय प्रः श
रीराणीपरः परमेश्वरः सिरस्तु भवति तदा साम्येन स्थितं रजः पृथक् सजति विचित्रा सतासु ५ धिरि
सः कीडितुमिच्छुः सत्त्वं पृथक् सजति शयिष्यमाणः सहरिष्यन्तमः पृथगीरयति प्रेरयति १०

२

यदासिस्त्वादिनिर्देशात्प्रतीतेः कालपरतं चकारयन् प्रधानपुरुषपरतं अभिवाचयति हेनरदेव
 प्रधानपुरुषा निमित्तभूताभ्यां सत्यकृतं अमोघकर्त्ता ईश्वरस्तयोः सहकारित्वेनाश्रयभूतं चरते वर्त्तमा
 ने कालं स्वयमेव सज्जति स्वचेष्टारूपत्वं तत्कालस्थानतत्पारतं अमित्यर्थः तथापि प्रस्तुते किमायातं तत्राह
 यावकादाः ससत्यमेधयति च ईयति अतो हेतोः ईशितापि ईश्वरोपि सत्यप्रधानं सरानी देवसमम् ॥
 मेधयतीत्यर्थः तत्प्रसनीकान् सरप्राप्तं प्रज्ञानं प्रमिणोति हि नस्तीवेत्यन्वयः उरुश्रवः कीर्त्तिर्यस्य

कालं चरंतं सज्जतीश आश्रये प्रधानपुरुषां नरदेवसत्यकृतं यावराजन्नपिकाल
 ईशतासत्वं सरानीकमिवैधयत्यजः ११ तत्प्रसनीकान् सरान् सरप्रियोरजस्ता
 मस्कान् प्रमिणोत्पुरुश्रवाः ११ अत्रैवोदाहृतः पूर्वमिति हासः सुरर्षिणा प्री
 त्यामहाकृतौ राजन् पृच्छते जातशत्रवे १२ दृष्ट्वा महाद्रुतं राज्ञे राजस्ये महाक
 तौ वासुदेवे भगवति स्युज्यं चेति भूभजः १३ तत्रासीनं सरमृषिं राजा पांडुरस
 नी १ तः क्रतौ पप्रच्छ विस्मयतमना संनोऽश्रुवतामिदं १४ सः कालशक्तितुभितगुणागतं
 वैश्वं सन्निधिमात्रेण तद्विष्णुतस्फुरतीति प्रकरणार्थः ११ रक्षणी सतयोर्वधो न सरपक्षपाते
 न किं नवात्मणः शयेनासुरीयो निप्रापयोरनुग्रहार्थ एवेति वक्तुमिति हासमुपतिपति अत्रैवेति हे
 वाहिरहितस्यापि हैत्यवधे १२ चेद्भूभजः श्रीशपालस्य १३ १४ उन्नमो भगते वासुदेवाय

भा.स.टी०

३

एकान्तमक्तानामपि दुर्लभा प्राप्तिर्विद्विषो जाते ते तदत्यद्भुतं हि १५ तस्य तु चेन्न च न्नरकपात एवोचित इत्या
ह भगवन्निन्दयेति तमसि नरके १६ दमघोषसतः शिफपालः कलभाषणात् काल्येकोमल
भाषणमारभ्य संप्रति अधुनापि अमर्षी कोधीमत्सरी वा १७ श्वित्रः कुक्षे १८ दुरवग्रा संदुग्धापंधाम
स्वरूपं यस्य तस्मिन्लघंसापुजं रयतुः अमृतस्यापि दंतवक्त्रं लघंसापुजं तज्जातकप्र

पुष्टिषि रजवाच अहो अत्यद्भुतं ते तदुर्लभैर्कांतिनामपि वासदेवैरेतत्वे प्राप्तिश्चै
द्यस्य विद्विषः १५ एतद्देहि तु मिश्रामः सर्व एव वयं मुने भगवन्निन्दया वेनोद्धिजे
स्तमसि पानितः १६ दमघोषसतः पापः आरभ्य कलभाषणात् संप्रत्यमर्षी
गोविदे दंतवक्त्रं श्रद्धुर्मतिः १७ शपतोरसकृद्विष्म्य दुह्य परमवपं श्वित्रो
न जातो जिह्वायां नाधं विविश तुस्तमः १८ कथं तस्मिन् भगवति दुरवग्रा स्वधा
मनि पशुतां सर्वलोकानां लघंसीतुरंजसा १९ एतद्द्रुप्यति मे बुद्धिर्दीर्घा च यः

युना २

इति ववा कृते तद्भुतं भगवास्तत्र कारणा २० श्रीशुक उवाच राजस्तद्वच
आकर्ण्य नारदो भगवान् अयिः तुष्टः प्राह तमाभाष्य श्रुत्वा स्तत्सदः कथाः
माशेषनसिद्धवन्निर्देशः १९ एतत्तद्भुतं तमेहि अत एतत्प्रतिभ्राप्यति भगवान् सर्वज्ञस्त्वं ब्रूहि २०
आभाष्य संवोधासीदंति निषीदं तस्यामिति सत्सभा तस्याः सदः सदसः श्रुत्वा सत्याः कथाः प्राहेत्यनयः

३

सबकीर्तनसत्कारः एजा ३

अहो भगवन्निन्दकस्य नरकपातेन भाव्यमिति वदतस्तव को भिषायः भगवत्सीर्ङ्गकरत्वेन वा तदभावेऽपि सु
रापानादिवन्निधिद्विन्दोचरणादा तत्र तावदेहाभिमानः कृतनिन्दादिनिमित्तत्वात् पीडाहीनो भगवत्तज्ज
तदभावान् पीडाशंकास्तीत्याह साहो हि निन्दा नन्दोषकीर्तनं न्यष्कारस्तिरस्कारः निन्दनस्तुत्यादिज्ञा
नार्थप्रधानपरुषयोरविवेकेन कलेवरं कल्पितं रचितं २२ तदभिमानेन भूतानां यथाममाह मिति वै
षम्यं तत्कृते हिंसादिकं च भवति तथानयस्येत्तत्तरेणान्वयः दंडस्ताडनं पारुष्यं निन्दा तयोर्दंडः तयोः

श्रीनारद उवाच निन्दनस्तव सत्कारन्यष्कारार्थं कलेवरं प्रधानपरपोराजन्निवि
वेकेन कल्पितं २२ हिंसा तदभिमानेन दंडपारुष्ययोर्न यथा वैषम्यमिह भूतानां म
माह मिति पार्थिव २३ यन्निवद्धो भिमानो यंतद्व्यास्यगीनो वधः तथानय
स्या? स्पकैर्वदभिमानो रिविलात्मनः परस्य दमकर्तुर्हि हिंसा केनास्य कल्पते २४

हेतुभूतयोर्हिंसा पीडा च भवति २३ यास्मिन्निवद्धो यमभिमानस्तस्य देहस्य वधाद्धुयथा भवति तथा
तस्याभिमानो नास्ति अस्य परमेश्वरस्य हिंसा कैहेतुना कल्पते न केनापि अभिमानाभावे हेतुः कैव
ल्याददितीयत्वेनाभिमतं व्याभावात् वैषम्याभावे हेतुः अरिविलात्मनः सर्वात्मन इति तर्हि किमिति
हेतुतत्राह परस्येति दमकर्तुः हिताप्येदं करोतीत्यर्थः २४ यस्माद्भगवतो निन्दादिकृतं वैषम्यं नास्ति
तस्माद्येन केनाप्युपायेन ध्यायतस्तेनैव निन्दादि कृतपापस्यापि नाशात्सायुज्यं पुक्तमित्याशयेनाह ॥

भा.स.टी०

४

तस्मादिति सप्रभिः नास्ति वैरं केनापि यास्मिन्नेन भक्तियोगिने तर्प्यः युंज्यात्मन इति शेषः यस्मादेतैरुपायैः
पृथक्नेहते २५ तेष्वपि वैरुबंधः श्वेदः स्यात् यथेति न तथा भक्तियोगेनापीति २६ अत्र दृष्टान्तः कीदृः चे
शस्त्रताभ्रमरेण संरंभो द्वेषः भयं च स एव योगस्तेन २७ वैरेण या अनुचिंता ते यैव पूतः पाप्मा ये चांते तं प्राप्नुय २८

न१

तस्यादैरानुबंधे निवैरेण भयेन वा स्नेहात्कामेन वा पुंज्यात्कथं चिन्नेहते पृथक् २५ य
था वैरानुबंधेन मर्त्यस्तन्मयतामियात् न तथा भक्तियोगेन इति मे निश्चितामतिः २६
कीदृः पेशस्त्रता २६ कुड्यायां तमनुस्मरन् संरंभं ययोगेन विंदेत तत्सरूपतां २
७ एवं क्लेशे भगवति प्राया मनुज ईश्वरे वैरेण पूत पाप्मानस्तमीश्वरनुचिंतया
२८ कामदेवाद्वा स्नेहाद्यथा भक्ते श्वरे मनः आवेशयत दधं हि त्वावहवस्तु
तिंगताः २९ गोप्यः कामाद्वा तं सो द्वेषाच्चैद्यादयो न पाः संबन्धाद्दृश्यः स्ने
हात्पूयं भक्त्या वयं विभो ३० कतमोपिनवेनः स्यासंचानां पुरुषे प्रति तस्मा
स्नेनाप्युपायेन मनः क्लेशे निवेशयेत् ३१ तदधं कामादिनिमित्तं पापं हि त्वा २९ ३०।

भ ३

तर्हि वेनः किमिति न रके पातितः तीव्रध्यानाभावात्पापमेव तत्र फलितमाह कतमोपीति पुरुषं
श्रीहरिं प्रति पुरुषे पुरुषस्य कामासंभवात् भयादिभिश्चितं तां पंचानामध्ये नैकतमोपीत्य

४

घ १

कं ३१

तदेवमितिहासकथामुक्ताञ्जीकल्योशेपालस्यवैरानुवन्धेकोहेतुरित्यपेक्षायांतमेवेतिहासंवक्तुमाह॥
 २२ तद्विदुःश्रुतिवैकुण्ठतत्त्वच्युतौ २२ हरिदासौ अभिममशतिअभिभवतीतितथा अश्वदेयः अंदर
 शीयइवअसंभवात्भवोजन्म ३३ असंभवमेवाहजन्महेतुभूतैः प्राकृतैर्देहेन्द्रियासुभिर्हीनानां
 अदसत्त्वमपदेहानामित्यर्थः प्राकृतदेहसंबन्धेनसंबद्धमेतद्वारव्यानमाख्यानुमर्हसि ३४ ॥

ना२

आ१ मातृव्यस्त्रयोवज्रैद्योदंतवर्जपांडव पार्थदप्रवरौविहोमविप्रशापासदाच्यु
 तौ ३२ पुष्टिश्चिरजवाच कीदृशःकस्यवाशापोहरिदासाभिमर्शनः अश्वदेय
 इवाभातिह रैरैकांतिनांभवः ३३ देहेन्द्रियासुहीनानांवैकुण्ठपरवासिनां देह
 संबन्धसंबद्धमेतद्वारव्यानुमर्हसि ३४ नारदउवाच एकदाब्रह्मणःपुत्राविष्णो
 र्लोकंयदृष्ट्वा सनेदनादयोजगमुज्जरंतोभुवनत्रयं ३५ पंचबहुयनाभीभाः
 पूर्वेषामपिपूर्वजाः दिग्वाससःशीघ्रन्मत्वाहास्योताश्रत्येषधतां ३६ अ
 श्वनरकुपिताएवंयुवांवासनचारुथः रजस्तमोभ्योरहितेपादमलेमधुदि
 षः पापिहामासुरीयोनिंवालिशोयातमाश्रतः॥ ३७ ॥

= ३७ =

हा

३५ कथंभूताःपंचबाणइहायनानियेषांतेअर्भाःवालाःतद्वदाभायेषांतेपूर्वेषांमरीचादीनामपिदिग्वा
 ससःदिगंवराः अतःशीघ्रन्मत्वा ३६ वासमपिनाहर्थः कुतःपुनस्तस्मैवामितिचकारार्थः हेवालिशोअ

५ वांशुवयोस्त्रिभिर्जन्मभिः लोकायस्वस्थानप्राप्तये कल्पतां तावता अयं शापः समाप्यतामिति पुनः
 प्रोक्ता वित्यर्थः ३८ ३९ धरोद्धारो निजैतत्पुनरिच्छातीहः ४० हिरण्यकशीपोर्वधेकारणं सूचयति
 हिरण्यकशीपुः प्रवृत्तिरिति ४१ सर्वभूतानामात्मभूतं कृतः समेच्छत्येव प्रपत्तीति तत्प्राप्तं अतः प्रशंसते

एवंशत्रौ स्वभवनात्सन्तौ तैः कृपालुभिः प्रोक्तौ पुनर्जन्मभिर्विभिर्लोकाय कल्पतां ३८ ज
 तातेतौ दितेः पुत्रौ दैत्यदानववन्दितौ हिरण्यकशीपुर्ज्येष्ठो हिरण्यकशीपोऽनुजस्ततः ३९
 हतो हिरण्यकशीपुर्हरिणा सिंह रूपिणा हिरण्यकशीपोऽधरोद्धारो विभ्रतासौ करं वधुः
 ४० हिरण्यकशीपुः प्रवृत्तिरिति ४१ सर्वभूतानामात्मभूतं प्रशंसते समदर्शने भगवन्नेजसा स्पृष्ट्वा नाशकौ हुंतुमुद्यमैः
 ४२ ततस्तौ राक्षसौ जातौ केशिन्यां विप्रवः सतौ रावणकुंभकर्णश्रमसर्वलोको
 पतापनौ ४३ तत्रापि राघवो भूत्वा न्यहनन् शूरापमुक्तये रामवीर्यं शोभयितुं माकुंते
 यमस्वात्मनो ४४ तावेव त्रिविधौ जातौ मातृव्यात्मजौ तव अधुना शापनिर्मितौ
 कृष्णचक्रहतां हसौ ४५ वैराग्यवंधतीवैराग्यानेन नृचाच्युतात्मतां नीतौ पुनर्हरिः पा
 र्ज्वजामनुर्विष्णुपार्षदौ ४६ देवादि रहितं अतएव भगवन्नेजसा स्पृष्ट्वा नाशकौ हुंतुमुद्यमैः शस्त्रप्रहारादिभिः

२४

४२ विश्रवसः सतौ ४३ न्यहनन्त हतवानित्यर्थः तर्हितदेवकथनीयमित्युक्तं प्रसादरामवीर्यमिति ४४ कृष्णच
 क्रेण हतमं होययोस्तौ तयोः पापमेव हन्ते ननु तादित्यर्थः ४५ ॥ ४६ ॥

५

येनकारणेन प्रकृष्टादस्या च्युतात्मता च्युतैकचित्तत्वं तदपि वृहीतिशेषः ४७ इति श्रीसप्तमस्कंधे टीकायां प्र
थमोऽध्यायः १ द्वितीये विष्णुरोषेण लोकं विस्त्रावदानवैः तद्धतभ्रातृपुत्रादीनि तिहासैरसीत्वपत् १ भ
गवद्देवावतद्देवेषु कारणाभित्याशयेनाह भ्रातरीत्यादिना १ एवं देवपक्षपातेन कोपेन उत अतिशयेन

युधिष्ठिर उवाच विद्विषोदयिते पुत्रैकशमासीन्महात्मनि ब्रह्मिणे भगवत्सेन प्रकृष्टादस्या
च्युतात्मता ४७ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे नारद युधिष्ठिरसंवादे प्रथमो
ऽध्यायः १ नारद उवाच भ्रातयेवं विनिहतै हरिणा हर्मिणा हिरण्यकशिपुणा
जनपर्वतपद्मवा १ आह चेदं रुवाधुरांसं दृष्ट्वा दृष्टान्छदः कोपेन चलद्वाच
सुभ्यानिरीक्षन् धूम्रमंबरं २ करालदंष्ट्रो ग्राहस्त्रादुःप्रेत्यभकुटीमुखः शूलमुद्यम
सदासीदानवानिदमब्रवीत् ३ भो भोदानवदेतेयादिमर्द्दुन्मृदाशंवर शतबाहो
तृयमीव नमुचेपाक इत्त्वत् ४ विप्रचित्ते मम वचः पुत्रो मनुष्याकुनादयः शराणा
मंतरं सर्वोक्रियतां ममाचिरं ५ सपत्नैर्घातितः हृदैर्भ्राता मे दायितः सहृन् पार्थिव
ग्राहेण हरिणा समेनाप्युपधावनैः ६ ॥

क्रो३

मा२

ज्वदं लोभां कोणाग्निधमेनैव धूम्रमंबरं निरीक्षमाणः २ करालदंष्ट्रानैर्युक्तया उग्रया दृष्ट्वा दुःप्रेत्यभकुटी
युक्तं मुखं यस्य सः ३ ४ ५ समेनाप्युपधावनैर्भजनैः निमित्तभूतैः पार्थिव ग्राहेण सता ॥ ६ ॥ राम

भा० स० टी

स्य१

६

एवं सत्त्वभावः समत्वेन तेन दृष्टोः शब्देन तेन मयस्यापि माययावनौकसः वाराहरूपस्य सतः अस्थिरात्मनः
अवधारितचित्तस्य कुतः यो यो भजति तं ते भजमानस्य भजनानुसरतः ७ तस्य रुधिराणां पावनं यथिष्या
मितावच्छेपं भुवं याते तितृतीयेनान्वयः ८ ननु देवैस्तद्व्यः कथितः अतस्तोर्किं न हन्येते तत्राह तस्मिन्
कुटे कपटे अहिते प्रतिपद्ये कुटमीहितं यस्येति वानष्टे अदृष्टे सति देवाः श्रद्धां स्वयमेव नाशं पाशं तिकुतः तिष्ठ

तस्य सत्त्वभावस्य दृष्टोर्मायावनौकसः भजते भजमानस्य बालस्य वास्येरात्मनः ७ म
ल्लमिन्मनीवस्य भरिणारुधिराणां वै रुधिराप्रियं तर्पयिष्ये भ्रातरं मे गतव्यः ८ त
स्मिन् कुटे हितेन वृक्षतमलेवनस्य तौ विटपा इव श्रद्धांति विष्णुशरणं दिवौकसः ९
तावद्यात भुवं ययं विप्रहृत्तसमो धितां सद्यध्वं तपो यज्ञस्याध्यापयत शनिनः १० वि
ष्णुर्दिजाक्रियामूलो यज्ञो धर्ममयः पुमान् देवर्षिपितृभक्तानां धर्मस्य च परायणं ११
यत्र यत्र दिजागावो वेदावर्णाश्रमाः क्रियाः तं ते जनपदं यात संदीपयत वृज्जतः १२

विष्णुरेव प्राणो येषां ते ९ तपो यज्ञादियुक्तान् सद्यध्वं यातयत १० ननु तेः किमप्यपरादं तत्राह विष्णु
रिति दिजानां क्रिया अनुष्ठानं मूलं यस्य सः यतो सौ यज्ञो धर्ममयश्च परायणं परम आश्रयः अतो यज्ञ
रूपस्य विष्णोर्मूलत्वात् मामनादयत दाश्रयणं च ते वद्या इति भावः ११ तस्मात्परमं मंत्रं श्रणतेत्या
ह यत्र यत्रेति संदीपयत दहत वृज्जत छेदं कुरुतः १२ ॥ ॥ उं नमो भगवते वासुदेवाय नमः ॥

६

प्रातर्भार्गवसंज्ञायति १८॥
पु ५

उरंहृदिमत् ग्रासस्तद्विहितः वृजो गवोसः उद्यानं कुत्रिमं वनं होत्रं वीरिदेः आरामोऽस्तुत्रिमं वनं आ
श्रमश्च वीराणां स्थानं आकरोरत्नादीनां खेटः कृषीवत्तानां वासः खर्वटो गिरिदोण्याश्रयो ग्रामः धी
षः श्रीभीराणां वासः पतनं राजधानी १३ खनित्रैः खननसाधनैः आजीव्यान उपजीव्यानैः शरणागि
इतितेनर्तनिर्देशमादायाशीरसादृताः तथा प्रजानां कदनं विदधुः कदनप्रियाः १३ पु
रग्नामवृजोद्यानद्वौ जारामाश्रमाकरान् खेटखर्वटद्वौ वांश्वदद्वौ पतनानि च
१४ केचित्खनित्रैर्विभिदुः सेतुप्राकारगोपुरान् आजीवांश्चिच्छिदुर्द्वैतान् केचि
त्परश्रपाणयः प्रादहन् शरणाग्नये प्रजानां ज्वालितोल्मुकैः १४ एवं विप्रकृते
लोकैर्देवैर्द्वानुचरैर्मृदुः दिवं देवाः परित्यज्य भुवि चैरुरलादिताः १५ हिर
ण्यकाशीर्भूतुः संपरेतस्य दुःखैवतः कृत्वा कटोदकादीनि भ्रातृपुत्रानशात्वयत्
१६ शकुनिं शंवरं च धृष्टं भूतसंतापनं च कं कालनाभं महानाभं हरिश्मश्रुमयो
त्कचं १७ तस्मात्तरं रूषाभाजं दितिं च जननीं गिरां जलदायां देशकालजं दद
माह जनेश्वरः १८ हिरण्यकाशीर्पुत्रा च शंवां वहेवधुः पुत्रा वीरं मार्हणशोचि
तुं रिपोरभिमुखे ज्वाह्यः शूराणां वधः सितः १९ महान् १७ विप्रकृते उपदुते य
ज्ञभाशानामभावात् दिवं परित्यज्य १५ तदेव प्रजानां कदनं दानवेभ्यः कुर्वत्सत्त्वं स्वर्गं राज्यादि सुध
मितुं तपस्तप्तृकामः प्रथमं यकृतवान् तदा ह हिरण्यकाशीं परित्यादिना कटोदकं प्रेताय प्रदेयम्

हवधुः १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

७

भवतु नामैतस्य श्लाघ्यो वधः तस्याप्यस्माकं तावत्वं धुर्गत एवेति चेत्तत्राह भूतानामिति दैवेन प्राची
नकर्मणा एकत्र नीतानां संजितानां पुनश्च तैः तैः कर्मभिस्तृतीतानां वियोजितानां एवं लोकदृष्ट्या शो
कं निवार्य तत्त्वदृष्ट्या वारयति २० नित्य इति नित्यः प्रत्युत्पन्नं अमयः अपक्षयः प्रत्युत्पन्नः अदुः निर्मलः स
र्वगः सर्वगतः सर्ववित्सर्वज्ञश्च सर्वत्र हेतुः परो देहादिव्यतिरिक्तः अतो मत्त इति कृपाः इति मालि
न इति वियुक्त इति अत इति शोको न कार्य इत्यर्थः कथं तर्हितस्य संसारः तत्राह धत्त इति आत्मनो
मायया स्वाविद्यया लिंगं धत्ते गणान उच्चावचान् देहान् सखडः रवादीन् वा विशेषेण सृजन् स्वीकुर्व

भूतानामिह संवासः प्रपायामिव सुवृते दैवेनैकत्र नीतानां संजितानां स्वकर्मभिः २० नि ता१

त्य आत्मा अयः अदुः सर्वगः सर्ववित्परः धत्ते सा वात्मनो लिंगं मायया विभूजन् ग

णान् २१ यथा भसा प्रचलता तरवोपि चला इव चक्षुषा भ्राम्यमाणो न दृश्यते च

लतीव भः २२ एवं गुणो भ्राम्यमाणो मनस्य विकलः पुमान् याति तत्साम्यतां भद्रस्य

लिंगो लिंगवानिव २३ एष आत्मविपर्ययो ह्यल्लिंगे भावेना एष प्रिया प्रियैर्धैर्धैर्जो लिंग २

वियोगः कर्म संसृतिः २४ नाल्लिंगं शरीरोपाधिः संसार इत्यर्थः एतत्तद्युक्तं प्रपंचयति २१ य

थेति चतुर्भिः तरवः प्रतिविवृताः उपाधिधर्मा उपहितेन भवंतीति दृष्टान्तमुक्ता ग्राहकधर्मा ग्राह्ये

भवंतीति दृष्टान्तरा माह चक्षुषेति २२ अविकलः परिपूर्ण एव तत्साम्यतां मनः समतामित्यर्थः

२३ लिंगभावना देहाभिमानः एष आत्मनो विपर्ययो अन्यथा भावः तमेवाह प्रियैर्वियोगः अ

प्रियैर्धैर्धैर्गज्वकर्मच संसृतिश्च नानागर्भेषु प्रवेशः २४ उन्नमो भगवते वासुदेय नमः समापन

७

तज्जसंभवउत्पत्तिविवेकस्यास्मरतिः अननुसंधानं २५ अत्रापि शोकहेतुं विना वृत्तौ चाप्येव
इत्यादि नृपे प्रेतस्य ये च धवास्तेषां च २६ उपासततस्मीपे आरुणास्पताः २७ विशीर्णरत्न
मयंकवचं यस्य विभ्रष्टाभरणानि आभरणानि स्वजम्बुद्वीपशरैरानीर्भिनन्दयं यस्य अस्मज्जारत्नं

संभवश्चाविनाशश्च शोकश्च विविधः स्मृतः अविवेकश्चाचिंता च विवेकास्मृतिरेव च
२५ अत्राप्युदाहरं तीर्थमिति हासं पुरातनं यमस्य प्रेतवंधूनां संवादं तन्निबोधत २

६ उशीनरेष्वभद्राजास्य जगती विष्णुतः सपत्नैर्निहतो युद्धे स्यात्तपस्तमुपासत

२७ विशीर्णरत्नकवचं विभ्रष्टाभरणस्य जं शरानिर्भन्त दयं शयानमस्य गा

विलं २८ प्रकीर्णकेशां धस्ताहं रभसा दृष्ट दृष्टं रजकुंठमुरां भोजं छिन्नायुध

पतिं ४ भुजं मध्ये २९ उशीनरे दं विधिना तप्या कृतिर्भविष्यः प्रसमीक्ष्य दुःखिताः हतास्मना धि

तिकरैरुसोर्भक्षं घ्नन्तो मरुस्तस्य दयोरुपापतन ३० रुदं त्युच्चैर्दयितां चिपंकजं सिंचस

कच २ अस्मैः कुंकुमारगैः वित्तस्तकेशाभरणाः अचं नृणां सजं स आक्रं दतया विलेपि

रे ३१ अहो विधात्रा करुणो ननः प्रभो भवान् प्रणीतो दृगगोचरो दशा आविलंलिप्तं २८

प्रकीर्णकेशां धस्ताहं रभसा संरंभेण दृष्टो दृष्टो ओषोषेन रजसा कुंठं आचतं मुरां भो
जं यस्या छिन्नमायुधं भुजं जम्बुद्वीप २९ रुतस्य पादयोरुपासमीपे आसमंतात् अपतन ३० ३१ विलि
पमेवाह अहो इति हास्या अकरुणात्वमेवाहुः दशमगोचरो दशां येन भवान् प्रणीतो गमितः ॥

भा०स०टी०

८

तेनविधात्रात्वमधुनाश्रुचांविवर्द्धनःकृतोसीत्यन्यः ३२ त्वयासहजमेनविनावयंकथंस्यामभवेमजी
वेम अतः हेवीरयत्रत्वयास्पसितत्रने अनुपाने अनुगमनेतवपादयोः शृङ्गुषां कुर्वेतीनामस्याकंदिश
देहि ३३ निर्हीरदाहार्पणयने अस्ते अस्ताचलं पति ३४ परिदेवितं रोदनं स्वपथीमेवाश्रुमश्रुत्वा ३
५ तत्रस्वयमेवोपागतो यमस्तानाह अहोऽस्यादिना वयसा अस्मत्तोधिकानामप्येते लोकस्वविधिं

उशीनराणामसिद्धिदः पुरा कृतो धुनायेन श्रुचां विवर्द्धनः ३२ त्वया कृतज्ञेन वयं
महीपते कथं विना स्याम सहजमेन ते तत्रानुपाने तव वीरपादयोः शृङ्गुषतीनां दि
शपत्रयास्पसि ३३ एवं विलपतीनां वै परिगृह्य मत्तं पतिं अनिच्छतीनां निर्हीर
मर्कोस्तं संन्यवर्त्तत ३४ तत्र ह प्रेतवंधूनामाश्रुत्वा परिदेवितं अहता न बाल
को भूत्वा यमः स्वयमुपागतः ३५ यम उवाच अहो अमीषां वयसा धिकानां
विपश्यतां लोकविधिं विमोहः यत्रागतस्तत्र गते मनुष्यांसधर्म अपिशोचे स
वार्थ ३६

स्वयं १

जन्ममरणदिप्रकारं विपश्यतामपि विमोहमेवाह यत्र यस्मात् अयक्तादागतः तत्रैव गतमपार्थशो
चेति तदुक्तं गीतासु अयक्तादीनि व्यक्तमध्यानि भारत अयक्तनिधनान्येव तत्र का परिदेवनेति ८
किंच स्वयमपि सधर्माः तेन सह समानो न सुलक्ष्णो धर्मो येषां तथा भूता अपि ३६ रामायनमः

भूतानि २

अवलादुर्वला अपि वकादिभिः अभ्यस्यमाणं तत्र हेतुः यो तर्गर्भे रक्षति स एव हि विष्णु रक्षितारक्षति ३७ ननु
तस्य रक्षणे किं प्रयोजनं न किंचिदपि किंतु कीदृशं केवलमिच्छात् यद्देविष्णु सज्जति रक्षति सहरति च भो अवलाः
तस्येति तु प्रश्नश्चरं कीदृशा धनमाहः अतः सा एव निग्रहे संहारे चालने च प्रभुः ३८ प्रभुत्वमेव यथातिरेकाभां वा ३
दर्शयति यथीति दिष्टेन देवेन ईश्वरेण रक्षितं तेनेश्वरेण विहितं अस्मत्तः तेनोपेक्षितः ३९ तदेव मात्मना ज
न्मरणादिकं प्रगीकृत्येश्वराधीनत्वान्शोकः कार्यं प्रत्युक्तं इदानीं तु देहनामैव जन्मादिनैर्मनः ५
त्वा ५

अहो वयं धन्यतमापदत्रयत्ताः पितृभ्यां न विचिंतयामः अभ्यस्यमाणं अवलावकादिभिः स
रक्षितारक्षति यो हि गर्भे ३७ यद्देविष्णु येशः सज्जतीदमययो य एव रक्षत्यवलं यते च यः तस्याऽव
लाः कीदृशमाहूरीषीतु प्रश्नश्चरं निग्रहे संहारे च प्रभुः ३८ यथि युतं तिष्ठति रक्षितं ग
हे स्थितं तद्विहंतं विनश्यति जीवत्यनायाऽपि न दीक्षितो बने गद्देऽपि गुप्तेऽस्य हतो न
जीवति ३९ भूतानि ते सौमिज यो नि कर्मभिर्भवंति कालेन भवंति सर्वशः न त
ब्रह्मा प्रकृतावपि स्थितस्तस्यागुणैरन्यतमो निवध्यते ४०

भूतानि देहाः निजयोनिः स्वकारणभूतं लिंगशरीरं तान्निमित्तैः कर्मभिर्भवंति जायंते न भवंति नश्यंति च स
र्वशः देवादिदेहा अपि तर्ज्जतदा प्रकृतो देहो स्थितोऽप्यात्मा तस्यागुणैः देहधर्मेर्जन्मादिभिर्भवत्यनेन नि
युज्यते यतः अन्यतमो देहादन्यतमविलक्षणाः ४० ॥

८

नन्वहं कथाः स्थूलद्रव्यादौ न वैलक्षण्यं प्रतीयते तत्राह १८ मोहजं अविवेकात्स्वेन जातं वस्तु तत्तु पृथगेव
यतः इत्येते दृश्यते भौतिकं च यथा गृहमिह सन्त्यः अत्रैवं प्रयोगः दुष्टं भौतिकाच्च पुरुषात् शरीरं भिन्नं दृश्य
त्वात् भौतिकत्वाच्च यथा १९ तं ताविवेकिन आत्मत्वेनाभिमतमपि गृहं तत्तत् पृथक् तद्वदिति भौतिकत्वात्
मानं विवृण्वन्नात्मनो जन्माद्यभावात्सु पसंहरति यथा उदकैः परमाणुभिर्जातो बुद्बुद इति यथा च पार्थिवै
र्जातो घटादि र्यथा च तैजसैर्जातः कुंडलादि विनश्यति तथा तैरेव त्रिविधैः परमाणुभिः जातो जनो देह

१८ शरीरं पुरुषस्य मोहजं यथा पृथक् भौतिकं प्रतीयते गृहं यथोदकैः पार्थिवैस्तैजसैर्जनः
कालेन जातो विकृतो विनश्यति ४१ यथा नलोदासुभिर्न ईयते यथानिलो दे
हगतः पृथक् स्थितः यथानभः सर्वगतं न सज्जते तथा पुमान् सर्वगुणाश्रयः परः
४२

एव विकृतः परिणतः सन् विनश्यति न त्वात्मेत्यर्थः ४१ पृथक् अवस्थानाभावेऽपि भिन्नत्वेन दृष्टं तद्वत्पुमाह
यथा नलोदासुष्वेवास्मिन् तोषि दाहकत्वेन प्रकाशकत्वेन भिन्न एव प्रतीयते यथा च देहगतोऽथानिलो
नासीकादिषु पृथक् स्थित एव प्रतीयते देहस्य त्वेवात्मनस्तद्धर्मयोगाभावे दृष्टं तमाह यथानभो
न सज्जते कापि संगं न प्राप्नोति तथा पुमानपि सर्वेषां गुणानां देहेन्द्रियादीनामाश्रयः तेष्वश्रितो वा
परः पृथगेवेत्यर्थः ४२

८

किंच हेमूदाः पमनशोचथ सोयं शुद्धमर्त्तस्य ज्ञः शोते किमिति शोचथ न चैतावंतं कालमसौ श्रुणोति अ
नंतरं प्रतिवर्त्ति च १ दानीं तस्या दर्शनात् नमस्त इति शोचाम इति चेत् सन् अनुशोचनी यो न भवति प्राणपित्त
स्या दर्शनादित्याह यः श्रोतेति ४३ ननु नु रचनासि का संचारी प्राणः श्रोता वक्ता च दृष्ट एव नासौ श्रो
ता वक्ता च अचेतनत्वादित्याह न श्रोतेति यद्वान्सर्वेन्द्रिये चेष्टा हेतुः अतएव मृत्युः प्राणो वै मृत्युः
तिष्ठतेः कस्तर्हि वक्ता श्रोता च तत्राह यास्त्विह देहेन्द्रियैस्तत्तदर्थं दृष्ट्वा आत्मा सन् प्राणदेहाभ्यामचे
तनाभ्यामन्यएव सचेतनश्च ४४ ननु चेतनत्वेन अन्यत्वे च तस्याह कृशः स्थूलः कारणो वाधिर इत्या

स्य ज्ञोनन्वयं श्रोते मूढापमनशोचथ यः श्रोता यो न वक्तेह स न दृश्येत कर्हि चि
त् ४३ न श्रोतानानुवक्तायं मृत्योऽप्यत्र महानसुः यास्त्विहेंद्रियवानात्मा स चान्यः
प्राणदेहयोः ४४ भूतेंद्रियमनो लिङ्गान् देहानुच्चावचान्विभुः - भजत्युत्तजति
अन्यस्तच्चापि स्वेन तेजसा ४५ यावत् लिङ्गान्वितो ह्यात्मा तावत् कर्मनिबन्धनं
ततो विपर्ययः तैः शोभाया योगो नुवर्त्तते ४६

न यमशेषमि लिङ्गं ते लक्ष्यं ते इति तस्या ता न देहां तेभ्यो न्या एव भजति अहमिति मन्यते तर्हि कथं मोक्षस्तत्राह
तच्च भजनं स्वेन तेजसा विवेकबलेन उत्तजत्यपि हि इत्यनुभवं प्रमाणायति ४५ ननु विवेकानंतरं मया
हारादिकर्मसु प्रवर्त्तते बन्धः स्यादेवेत्यत आह यावत् लिङ्गशरीरेणान्वितः तदभिमानवानात्मा भवति ता
वदेव तस्य तत्कर्मनिबन्धनं वेधहेतुर्भवति ततो विपर्ययः देहधर्मभाक् ततः तैः शब्दानुवर्त्तते ननु लिङ्गा
भिमाने निवृत्तेऽपि यतोऽयं माया योगो विपर्ययादि मयया युज्यत इति तथानपरमार्थ इत्यर्थः ४६।

ननु सखदः स्वादीनां तत्साधनानां च सत्यत्वप्रतीतिः कुतो माया मयत्वे तथा च बहवो चादिनः सत्यत्व
मेव च दंतितत्राह वितथो मिथ्या भूतोऽयमभिनिवेशः कोसौ गुणोऽतत्कार्येषु सखादिषु अर्थः पर
मार्थ इति दृक् च ज्ञेय इति यत् कुत इत्यत आह यथेति ४१ उपसंहरति अथ तस्मात् नित्यमात्मा
न अनित्यं देहं वा तदिदं नित्यमनित्यं च जानंतः न नैव मय देहादौ पिशो चेत्तो दृश्यतत्राह नान्य

वितथामिनिवेशोऽयं यद्गुणोऽर्थदृग्बन्धः यथा मनोरथः स्वप्नः सर्वमैदृशकं मया ४
१ अथ नित्यमनित्यं बानेह शो चेति तदिदं नान्यथा शब्दते कर्तुं स्वभावः शोचतामि
ति ४२ लब्धकोविपने काश्चित्पादौ नां निर्मितौ ततः वितस्य जालं विदधे तत्र
तत्र प्रलोभयन् ४३ कुलिङ्गमिषु न तत्र यच्चरसमदृश्यत तयोः कुलिङ्गी सह
सालब्धकेन प्रलोभिता ५० सा सज्जता शीवस्तस्यां मादृशी कालयंत्रिता कुलिं

गस्तां तया पन्थानिरीक्ष्य भूशदुःखितः ५१ अर्थः ४२ स्वयं सधर्मा अपीति यदुक्तं
येति तानेहार्थमावात् स्वभावो न निवर्तते इति ४३ स्वयं सधर्मा अपीति यदुक्तं
तत्रेति हास्यमह लब्धक इत्यादिना पक्षिणां मतक ईश्वरेण निर्मितः सन् यत्र यत्र ते तत्र तान् प्रलोभ
यन् जालं विस्तार्य विशेषेण धत्तवान् पाठांतरे ते यामाभिधादिभिः प्रलोभनं कृतवानित्यर्थः ४४
कुलिङ्गः कंदमूली पक्षिविशेषः कुलिङ्गयोर्मिषु न तन्मध्ये कुलिङ्गापक्षिणी लोभवशात् जाले प
तिता ५० शीवस्तस्यां जालस्य सूत्रैः सज्जतवधं प्राप आपन्ना आपदं प्राप्ता ५१ रामायनमः

ग.स.टी०

११

सस्तुवास्तुव्यासहेता ६० इति श्रीसप्तमस्कंधे टीकायां द्वितीयोऽध्यायः २ तृतीयेन सप्तपसातपुंवीक्ष
जगदीधिः आगत्य विस्मितस्तेन संस्तुतं सवराजदात् १ तदेवं साधनां कदने दानवानादिष्वप्यंधनां
शोकं तत्त्वनिरूपणेनापनीयं पकृतवान् तदा हिरण्यकशिपु रित्यादिना अर्धद्वंद्वं प्रतीपदाहीनं एका

ति३

नारद उवाच ॥ इति दैत्यपतेर्वाक्यादिति राकर्णसस्तुवा पुत्रशोकं क्षणात्पुष्पात्तले चित
मथारयत् ६० इति श्रीभागवते सप्तमस्कंधे नाम द्वितीयोऽध्यायः २ नारद उवाच
हिरण्यकशिपु राजन् जेयमजरा मरं आत्मानमप्रतिद्वंद्वमेकराजं वाधित्सत १
द४५ सत्तेवेमं रदो गणां तपः परमदारुणं उर्ध्वबाहुर्नभोदृष्टिः पादांगुष्ठाश्चितावनिः २
जटादीधितिभीरेजे संवर्त्तीर्कः श्वोऽभिः तस्मिंस्तपस्तप्यमाने देवाः स्थानानि
भोजिरे ३ तस्य मर्दुःसमुद्रुतः सधर्मो निस्तपो मयः तिर्यग्मूर्धमधो लोका नत
वदिष्मगीरितः ४ चक्षुर्भुजदुर्ध्वतः स दीपादिभिरालम्बः निषेनुः समग्रहास्ता
राजजलुश्चादिशो दश ५ ॥

जं एकमेव राजानं वाधित्सत कर्तुमैष्यत् १ उर्ध्वो वाटयस्य
नभसि दृष्टि र्यस्य पादांगुष्ठे नाशिता अवनि र्येन २ जटानां हीधितिभिः कांतिभिः अश्वभिः राक्षसभिः
प्रलयकर्त्ता अर्कः स्व रेजे पूर्वये अलक्षिताः संतो विचेरुस्ते देवाः पनः स्थानि स्थानानि भोजिरे ३
विष्मगीरितः सर्वतः प्रसजतः सन् ४ दीपैरादिभिश्च साहिता अश्वालिता ५ ॥ ३ ॥ ३ ॥

११

तव २

६ बलिहाराः करः प्रदाः पूजाकारिण इति वा अभितो भवतीत्यभिभूते अभिभो सर्वाधिपते पाठांतरे मो २ तिसं
बोधनं अभितो पावन्नं संप्रतीति संबंधः ७ वृद्धाणां स्तस्मिन् देवमत्यादयितुं तत्संकल्पमाहुः तस्येति च
तुर्भिः अथाप्यस्माभिर्निवेदितं त्वणश्रुयतां ८ तपोयोगयोः समाधिना निष्कृष्या सर्वाधिद्येभ्यः श्रेष्ठं नि
जासनं सत्यलोकं यथा अध्यास्ते अधितिष्ठति ९ तत्तथैवात्मनः साधयिष्यामि ननु ब्रह्मणा अतिदी

२५१ तेन तस्मादिवैष्णवा ब्रह्मलोकं ययुः सुराः चात्रैर्विज्ञापयामास देवदेवजगत्पते ६ दैत्येन्द्र
तपस्तप्तान्नादिविस्थातुं न शक्नुमः तस्य चोपशमं भूमन्विधेहियदि मन्यसे ७ लोका
नया वन्नं ह्यति बलिहारास्तस्माभिभो तस्यापंक्तिं संकल्प्य श्वरतो दुःश्वरं तपः श्रुय
तां किं न विदितं तस्मात्पापि निवेदिते ८ स ह्यचराचरमिदं तपोयोगसमाधिना
अध्यास्ते सर्वाधिद्येभ्यः परमेष्ठीनि जासनं ९ तदहं वर्द्धमानेन तपोयोगसमाधि
ना कालात्मनोऽज्ञानित्वात्साधयिष्ये तथात्मनः १० अन्यथेदं विधास्येह
यथा पूर्वमोजसा किमन्यैः कालनिर्द्दुतैः कल्पांते वैष्णवादिभिः ११ द्यौष्यातपस्तप्ता
तत्साधितं अन्यः कुतस्त त्साधयेन तत्राह कालात्मनोरिति यद्यथापुष्टोत्पत्तेन देहो वारं वारं म्रियेत
तथापि कालस्यात्मनोऽज्ञानित्वात् बहुभिर्जन्मभिस्तपस्तप्ता तत्साधयिष्याम्येवेति १० वर्द्धमानेनेति
यदुक्तं तस्य फलमाह अन्यथेति ११ स सुरादियत्ययेन अथ यथा पूर्वपुण्यपापादियत्ययेन १२ जगदिद्य

किं पयोजनं
अतस्ते स्वसाधयिष्यामि ११

भा.स.टी०

१२

च३

इति त्वत्पदापरलोतस्य निर्वचंश्रुम अतएवासौतपः परमास्थितः पदत्रयुक्तं तत् अनेतरमेव वि
 धत्स्व १२ अन्यथा तेषां न भवेत्तस्य साधुना मनिष्ठं स्यादिति शोचत आहुः तव पारमेष्ठ्यमिदं
 मासनेदिजगत्वाचमवाय उडवाय जेयसे सुरवाय भूत्ये एष्वर्पापदो मायलब्धपालनाय वि
 जयाय उक्तर्थाय १३ १४ बल्मीकादिभिः प्रतिष्ठं प्रपणमं नददृश पश्चात्कथं चिद्विलक्ष्यं तं प्राहे

इति श्रुत्वा निर्वचंश्रुतः परमास्थितः विधत्स्वानंतरं पुक्तं स्वयं विभु बनेश्वर १२

तवा सनेदिजगत्वाचमवाय जगत्पते भवाय जेयसे भूत्ये दो माय विजयाय च १३

इति विज्ञापितो देवैर्भगवन् आत्मभर्तृय पशितो भगुदहाद्यैर्षयो देवैश्च शश्वमं १४ नदद

र्शं प्रतिष्ठं बल्मीकतराकीचकैः पिपीलिकाभिश्चोर्णमेदस्त्वकृष्णसंशोषितं १

५ तपंतं तपसालोकां यथाभ्यापि हितं रवि विलक्ष्य चिस्मितः प्राह प्रहसन् हंसवाह

नः १६ ब्रह्मेवाच उत्तिष्ठोतिष्ठ भद्रं ते तपः सिद्धोसि काश्चप वरदो ह मनः प्राज्ञो वि

यतामीप्सितो बरः १७ अद्राक्षमहमेतत्ते हत्सारे मरुद्भुते दंष्ट्राभक्षितदेहस्य

प्राणाद्यास्थिषु शरते १८ नैतत्सर्वं यज्जकुर्न करिष्यामि चापरे निरंबुद्धिरये

तप्राणान्नको वै दिशः समाः प्रातं १९ तिहयोरन्वयः आचीर्णसंताड्य हितं मेदश्च त्वक् च

मासं च शोषितं च यस्य १५ अत्रैवापि हितं च चरविमिव विलस्य १६ १७ हत्सारे धैर्यं दंष्ट्रोर्भाक्षिका वि
 शेषैर्भाक्षितो देहो यस्य १८ निरंबुः निर्विहमं भुपेन सत्यतो दकं इत्यर्थः १९ उन्नमः शमायनमः

१२

नैऋतेन व्यवसायेनैव तावाजितो हं तपोनिष्ठेन भवता तु सतरोजितः २० अमर्त्यस्य मम दर्शनमफलं न भवति
२१ आदौ भवतीत्यादिभवः श्रोतव्यं प्रोक्षितवान् २२ वज्रवत्संहननं अंगदार्ढ्यस्य तत्र सहेन २३ अवस्थाभाष्य २३

व्यवसायेन तेनेन दुष्करेण मनस्विनां तपोनिष्ठेन भवता जितो हं दिति नंदन २० ततस्त
आशीषः सर्वदेवाम्यसुरपुंगव मर्त्यस्य ते अमर्त्यस्य दर्शनं न फलं मम २१ श्रीनारद उ
वाच १ त्पुष्कादिभ्यो देवो भक्षितो गंधिपीलिकैः कथं तुल्यजलेनौघाद्विद्येनामोघरा
धसा २२ सतत्कीचकवल्मीकात्सहजो जेबलान्वितः सर्वथैव संपन्नो वज्रसंहन
नो युवा उत्सृज्य तस्तप्रे माभो विभावसर्देवैधसाः २३ सनिरीक्षां बरे देवं हंसवा
हमवसां स्थितं ननाम श्रीरसाभूमौ तदर्शनमहोत्सवः २४ उत्थाय प्रोजालिः
प्रह्वं हि माणो दृष्ट्वा विभं हर्षाश्रुपुलकोद्भेदो गीरागं मदया गणान् २५ हिं २३
एष काशीपुः उवाच कल्यांते कालसंज्ञेन यो धेनतमसा वृतं अभिव्यनक्त जग
दिदं त्वमं ज्योतिः स्वरोचिषा २६

व४

२३

तस्य दर्शनमेव महानुत्सवो यस्य २४ हर्षेण श्रुतिपुलकोद्भेदः प्रयस्य २५ अंधेन निविडेन तत्र
हेतुः कालसंज्ञेन प्रकृतिगुणरूपेण ध्वान्तेन तमसा वृतमिदं जगत्तः अभिव्यनक्त अभिव्यक्तमकरो
त् २६

ननु१

भा.स.टी.

१३

यज्जत्रिगुणेनात्मना इदं सृजति श्रवतिलुं पति चतस्रे रजः सत्त्वतमसां धात्रे आश्रया यमहते परा
यपरमेष्वायनम इति द्वयोरन्वयः २७ अत्र च स्वप्न काशकलं जगत्स्य काशकलं तत्कारणत्वं स
स्यादिकर्तृत्वं महत्त्वं परमेष्वरत्वं चेति षड्विधत्वमुक्तं तदेव प्रपंचयन् प्रस्तुतेति नम इति चतु
यथेभिः बीजायकारणानां तत्र हेतुः आद्याय ज्ञानं शक्तिं विज्ञानं विषयाकारं ज्ञानं मूर्तिर्यस्य तस्मै
अनेन स्वप्न काशकलं जगत्स्य काशकलं च दर्शितं बीजायेति निमित्तत्वमुक्तं उपादानत्वमाह
प्राणादयोपेविकारास्तैरूपैः कीर्तिकार्याकारं इ पुंशे प्राप्नोते २८ एवमात्मना विवृता चेत्सने

आत्मना विवृता चेदं रजस्य च तिलुं पति रजः सत्त्वतमो धात्रे शयमहते नमः २७

नम आद्याय बीजाय ज्ञानविज्ञानमूर्तये प्राणोद्विगमनो बुद्धि विकारैर्कीर्त्तिमी

पुंशे २८ त्वमीषीषे जगतस्तस्युषश्च प्राणेन मरुत्येन पतिः प्रजानां चित्त

स्वचित्तेर्मन इन्द्रियाणां पतिर्महान् भूतगुणाशेषेशः २९ नोक्तं कारणत्वं हेधा

दर्शितं महत्त्वमीश्वरत्वं चाह त्वमेव जतो जंगमस्य तस्युषः स्यादवरस्य च ईषीषे नियंता भवसि के
न मरुत्येन प्राणेन सूत्रात्मरूपेण अतस्त्वेव प्रजानां पतिः तासां चित्तस्वचित्तेऽश्रितत्वरिणामभूताया
ज्येष्ठतनायाः मनसश्च तन्निधम्यानामिन्द्रियाणां च पतिः अतस्त्वमेव महान् भूतानामाकाशादी
नां तद्गुणानां शब्दादिविषयाणां आश्रयानां तद्वासनामीशश्च एतेनैव स्वसृत्वं दर्शितं २९

१३

मेव१

इहानीयज्ञप्रवर्तकत्वेनांतर्गमि त्वेनचजगत्पालकत्वमाह त्वमेवसप्ततंतून अग्निषोमादिपशान्विस्तार
यसि कथं त्रय्यातत्वावेदत्रयः रूपेणकथंभूतायाचत्वारोहोतारोयत्रतच्चातुर्होत्रिकं कर्मतद्विषय
याविद्यया आत्मवताप्राणिनामात्मभूतस्त्वमेवांतरात्माचअंतर्गमि कृतः यतः कविः सर्वज्ञः त
त्कृतः एकः अखंडस्तत्रहेतुः अनादिः अनंतपारश्चेतिनास्त्यतः कालतः पारंचदेशतोयस्यसः ३०
कालरूपेणसंहर्तृत्वे आहत्वमेवेति लवाद्यैरवयवैः क्षिणोषिद्वपयासीतदेवंस्त्वादिकर्तृत्वेपि

त्वंसप्ततंतूनवितनोषितन्वात्रय्याचातुर्होत्रिकविद्ययाच त्वमेकआत्मात्मवता
मनादिनंतपारः कविरंतरात्मा ३० त्वमेवकालोनिमिषोजनानामागुर्लवाद्या
वयवैः क्षिणोषि कूटस्थआत्मापरमेष्ठिजोमहोत्त्वजीवलोकस्यचजीवआत्मा
३१ त्वत्तः परंजाऽपरमथ्यनेजदेजचकिं द्यतिरिक्तमास्ति ॥ ॥

निर्विकारत्वमेवाहकूटस्थ

इति तत्रहेतवः आत्माज्ञानरूपः परमेष्ठीपरमेश्वरः अजः जन्मम्रन्यः महान् अपरिच्छिन्नः किंच।
जीवलोकएवकर्मवशाज्जन्मादिभिः विक्रियते त्वेतुतस्यजीवः जीवनस्यहेतुः यतस्तस्यात्मानियं
ता ३१ तत्कृतस्तत्राह त्वत्तइति त्वतोद्यतिरिक्तंयदिकिंचिद्रवेत्ततर्हितस्यात्तवजन्मादिविकार
रोनियम्यत्वादिकंवाभवेत् त्वत्तः परंकारणंअपरंकार्यं तत्रचैजत्जंगमं अनेजस्थावरंचव्यति

रिक्तं नास्ति चोद्यकं कणस्त्वमतिरिक्तं प्रसीतिचेत्

नयतः विद्यावेदोपवेदादिविद्यास्थानानि कलाश्रवदंगानितवैवतनवः नत्वद्यतिरिक्ताः ततः कतः यतः
 त्वंहतवह्नौवासि तदपिकृतस्तत्राहिरण्यरूपेवृद्धाङ्गमेयस्यसः त्रिषष्टः त्रिगुणभक्त्यप्रधानस्य
 पञ्चेपरतास्थितः अत्ररात्परतः परस्यादिभूतः ३२ ननुवृद्धाङ्गशरीरस्यैवमङ्गलतोवृद्धाङ्गत्वङ्गुतोवावृद्धा
 ऽङ्गर्मत्वादितत्राह अक्तकार्यमिदं नवशरीरवक्तृसत्यमिति वायेनशरीरेणत्वमिदं त्रिगुणमनस्तौ
 गुणान् विषयान् भुङ्क्षे किंतु पारमेष्ठ्यपरमैश्वर्यधामनि स्वरूपे स्थित एव भुङ्क्षे नतस्वरूपतिरोधा

जीवस्प३

विद्याः कलास्तैतनवश्च सर्वाहिरण्यगर्भोसिबहृत्त्रिषष्टः ३२ अक्तं विभोऽस्युलमिदं
 शरीरं येन त्रिगुणमनोगुणं स्त्वं भुङ्क्षे स्थितो धामनि पारमेष्ठ्ये अक्त आत्मा
 पुरुषः पुराणः ३३ अनंता अक्तरूपेण येनेदमखिलं ततं चिदचिच्छक्तिपुत्ताय
 तस्मै भगवते नमः ३४ यदिदास्यस्यमिमत्तान्तरान्मेवरदोतम भूतेभ्यस्तद्विरू
 षेभ्यो मत्सुर्माभ्युपमपुभो ३५ नांतर्वहिर्दिवा नक्तं मम्यस्मादपिचापुधैः नभ
 म्रौजां वरेमभ्यर्चनैर्नम्रैरपि असमिवांसुमहद्विर्वासरासरमहोरजैः ३६

नेन अतस्त्वमयक्त आत्मानिरूपाधिबुद्धौवपराणापुरुषश्चेत्यर्थः ३३ ननुवृद्धाङ्गत्वंपुराणापुरुषत्वं
 चकथमेकं तत्राह हे अनंतयेन त्वया अयक्तेन मनोवचनागोचरेण रूपेण द्दं विज्वंतं तं
 प्रंतमेतुमं भगवते अर्चितैश्वर्ययनमः भगवत्वेहेतुः चिच्छक्तिर्विद्या अचिच्छक्तिर्मायाताभ्यामु
 क्तायेति ३४ ३५ अन्यस्मात्तत्त्वव्यतिरिक्तादपि भगवत आपुधैर्माभूत् ३६ रामायनमः

१४

असुभिः अप्राणैः असमादिः सप्राणैर्यथा आत्मनस्तवासे तथा अप्रतिद्वंद्वतादिकंदेहीति शेषः तपसा योगेन
च प्रभावोपेक्षांतेषां यत् अरिण्यादौ श्रव्यं नरेष्यति मनस्यतित च देहीत्यर्थः ३७ इति श्री सप्तमस्कंधे टीकायां
तृतीयोऽध्यायः ३ चतुर्थे तु वरानलव्याविजित्यारिचल्लोकयान् विष्णुदेवतात्मानं सर्वान् देवैर्दुःसम

अप्रतिद्वंद्वतां युद्धे रूपाय च देहिनां सर्वेषां लोकपालानां महिमानं यथात्मनः तपो यो
गप्रभावो नापन्नरिष्यति कर्हिचित् ३७ इति श्री भागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे तृतीयो
ऽध्यायः ३ नारद उवाच एवं वृत्तः शतधृतिर्हिरण्यकशिपोरथ प्रादात्तत्तपसा प्रीतो
वरंस्तस्य सुदुर्लभा १ ब्रह्मा उवाच ताते मे दुर्लभाः पुंसो यान् हृणीषे वरान्मम तथापि
वितराम्यं गवरान् यदपि दुर्लभा २ ततो जगाम भगवानमोघानुग्रहो विभुः पूजितो
ऽसुरवर्येण स्तुयमानः प्रजे श्वरैः ३ एवं लब्धवरो देवो विभ्रदे मम यं वपुः भगवत्स्य
करो देवं भानुर्वधमनुस्मरन् ४ स विजित्यदिशः सर्वा लोकांश्च त्रीन् महासरः देवा
सरमनुष्येन्द्रान् गंधर्वगण्डोरगान् ५ सिद्धचारणविद्याध्यानकृषीन् पित्रपतीन् मन
नृ पक्षरक्षपिशाचेशान् प्रेतभूतपतीन् य ६ सर्वसत्त्वपतीन् जीत्वा ब्रह्मानीय वि
ज्वजित् जहार लोकपालानां स्थानानि सह तेजसा ७ वीर्यवत् १ शतधृतिर्ब्रह्मा १ मम
मत्तः यदपि यद्यपी मे दुर्लभाः २ अमोघो नुग्रहो यस्य ३ यदर्थं तपसा तप्तं तदो एव मित्यादिना ४ ५ ६

ह १

स्वर्गो सत्त्वानां प्राणी जलानां ये ये पतयस्तान् ७

भा०स०टी०

१५

नौपदं आप्तमभूत् १३ उपासनाप्रकारमाह
जगत्ति १७

विविधं स्वर्गं अध्यासं स्म अधिष्ठितवान् तत्र महेंद्रभवनमध्यवासं अधिवसति स्म अखिलसमदियु
क्तत्वे वा दृश्येति त्रिभिः ८ मुक्तादामानि परिच्छदाः परिकरायास्तं सदती सुदयः १० ११ उज्जितमधि
देवोद्यानश्रियाजुष्टमध्यासोऽस्मिन् विविधं महेंद्रभवनं साक्षात् निर्मितं विष्णु कर्मणा ८
त्रैलोक्यलक्ष्म्ययतनमध्यवासाः खिलर्द्धिमत् ८ यत्र विदुषो यानामहामात्रकता
भवः यत्र स्फुटिककुटानि वैदुर्यस्तं भयं कथं ८ यत्र चित्रवितानानि पद्मरागा
सतानि च ययः केन निभाश्यामुक्तादामपरिच्छदाः १० कजदिर्नूपुरैर्देव्यः श
ब्दस्ततः रत्नस्य लीडुपप्रपंती सुदती सुदरं सखं ११ तस्मिन् महेंद्रभवने म
हाबलो महामनानिर्जितलोक एकशतं रेमे भिवंद्याधिपुगः सरादिभिः प्रतापि
तैरुज्जितचंद्रशानः १२ तमंगमत्तमधुनोरुगंधिविवत्तताम्राक्षमशेषाधिदम्पाः ८
उपासतोपायनपाणिभिर्विना त्रिभिस्तपोयोगवलो जसापटं १३ जगुर्महेंद्रासन
मोजसास्थितं विष्णुवसुत्तं बहूस्मादयः गंधर्वसिद्धाश्च योस्तु वन्द्यविद्याध
रा अक्षरं ज्ञापोऽव १४ कंचंडतीव्रं शासनं यस्य १२ अंगहाराजन उरुगंधिना उरुगंधेन मधु
वासुरायामत्तं अतावद्विदते विद्युर्णीते ताम्रे अक्षिणीयस्य तं अशेषाधिदम्पाः सर्वलोकपाला उपा

स १

२२

पञ्चमुक्तेः पार्श्वे विष्णुसप्तविभिर्बुधैश्चैव

ना ३

१५

वशां सर्वेषां ज्ञेयासां उपपत्तये २५ रामायणम्

१५ १६ तत्त्वज्ञानघः ऊढः वहंति स्मरत्नाकरा नेवाह क्षायेति १७ श्रीं कीडास्थानं गुणानुषण्णफलादीन
सचलोकपालानां पथाविधानं गुणानुवर्षणादहनशोषणादीनेकावदधार १८ निर्जिताः ककुभोः
सराववर्णीश्रमिभिः कतुभिर्भुरिदक्षिणैः ५७ मानोहविर्भागानमहीत्वेन तेजसा १५ अ
कृष्टपद्यातस्यासीत्सप्तद्वीपवतीमही तथा कामदुद्यादौस्तुनानाश्रयप्रदं नभः १६
रत्नाकराश्रयलौघास्तत्पुष्पश्रौजस्मिभिः क्षारशीधुद्यतदौदृदाधिहीरामतोदकाः
१७ शैलाद्रोणीभिराक्रीडं सर्वर्तुषु गुणानुदृमाः दधारलोकपालानामेकावदपथ
गुणान् १८ सऽत्यं निर्जितककुबेकराट् चिषयानपि यान यथोपजोषं भुंजानोना
तथादजितेन्द्रियः १९ एवमैश्वर्यमतस्पृष्टस्येष्टाश्चास्त्रवर्जिनः कालोमहानव्य
तीयाय ब्रह्मशापमुपेयुषः २० तस्योग्रदंष्ट्रसंविग्नाः सर्वलौकाः सपालकाः अ
न्यत्रालब्धशरणाः शरणां ययुरच्युतं २१ तस्मै नमोस्तु काशायै यत्रात्मा हरिरीश्व
रः यद्गत्वा न निवर्तेशांतां संन्यासिनो मलाः २२ इतिते संयतात्मानः समाहितधियो
मलाः उपतस्पृष्टं हृषीकेशं विनिद्रावायुभोजनाः २३ तेषामाविरभद्वाणी अरूपा
मेघनिखना संनादयंती ककुभः साधूनामभयंकरी २४ माभैश्च विबुधज्जेषाः सर्वे
वां भद्रमस्तु वः मद्दर्शनं हि भूतानां सर्वेष्वप्युपपत्तये २५ येन यथोपजोषं यथाशीति १९ २०

ननु तेषां ज्ञेयासां उपपत्तये २५ रामायणम्

भा०स०
टी०
१६

२६ २७ ननु देवादि विद्वेषेण स्यादिति नास्ति तत्राह निर्वैरायेति सर्वमहं सत्त्वेन म
द्रक्तद्रोहमिति भावः २८ असुरं च हतं मे निरेत दानीं तत्तद्देषस्य प्रवृत्तत्वादिति भावः २९ तमेव देषवक्तु
मादौ सतस्य महत्त्वमाह तस्येत्यादिना गुरौर्महान भक्तगुणानेवाह महदुपासक इत्यादिना ३० सत्तासं
ज्ञातमेतस्य दौशस्य दैवे पापसदस्यत तस्य शान्तिकं रिष्यामि कालं तावत्प्रतीक्षत २६ य
दादेवेषु वेदेषु गोषु विषेषु साधुषु धर्मप्रियं च विद्वेषः सत्ता आश्रयिनश्च २७ निर्वै
राय प्रशान्ताय स्वसुताय महत्तमे प्रहादाय यदा दुह्येत हनिष्ये पितरोर्जितं २८ नारद
उवाच २९ कालोक्तगुरुणा तं पुण्यं दिवौकसः स्वर्गतगतो देवाग्रे निरेचासुरं
हतं २९ तस्य दैत्यपतेः पुत्राश्च त्वारः पमादूताः प्रह्लादो भक्तमहं स्तोत्रं गुरौर्महदुपा
सकः ३० ब्रह्मण्यः शीलसंपन्नः सत्यसंधो जितेन्द्रियः आत्मबत्सर्वभूतानामेकः
प्रियसहजमः ३१ दासवत्सन्नतार्योधिः पितृहीनवत्सलः भ्रातृवत्सदृशोऽस्तिग्धो
गुरुष्वीश्वरभावनः विद्यार्थरूपजन्माद्योमानस्तं भविवर्जितः ३२ नोद्विग्नचि
तोऽसनेषु निस्थः श्रुतेषु दक्षेषु गुरोष्ववस्तुदृक् दंतैर्द्विप्राणशरीरधीः सदा
शान्तकामो रहिसरो सरः ३३ ध्यायति शायत्येकावप्रियश्च सहजमज्ज ३१ सम्यक्
न ता आर्याणामं प्रयोयेन ईश्वर इति भावना यस्य ३२ असनेषु नोद्विग्नचित्तः गुरोषु विषयेषु निस्थ
ता १

२५
२६
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३

१६

अधुनापित्रेणानपिधीयंतेतिरोहिताभवंति ३४ साधुगथासदसि साधुकथाप्रसंगव्यां सभा-
 यां प्रतिमानं दृष्टान्तं ३५ सूच्यते मया केवलं चोत्पत्तेस्तुष्टकं प्यतरति वा ३६ नैसर्गिकरते लिंग-
 न्याह्न्यस्ते कीडन करति वा ३७ तन्मनस्तया नैकचित्तत्वेन ३८ एतानि आसनादीनि गोविन्देन परि-
 रंभतः आत्मना एकीकृतः ३९ इदंतिरोति वैकुण्ठस्थं चिन्ताशवल्लव्यामि आह्वयितुं चेतनायस्य

यास्मिन्महद्गुणाराज न गृह्यते कविभिर्मुहुः न ते धुनापिधीयंते यथा भगवती श्वरे
 ३४ यं साधुगथासदसि रियवोपि सुश्रव्यं प्रतिमानं च कुर्वन्ति किमु ता न्येभवा
 दृष्टाः ३५ गुणैरलमसंख्येयैर्माहात्म्यतस्तस्य सूच्यते वासदेवे भगवति यस्य नैसर्गि-
 कीरतिः ६६ न्यस्तकीडनकोवालो जडवतन्मनस्तथा कृष्णग्रहग्रहीतात्मान
 वेदजगदीदृशं ३७ आसीनः पर्यटन्नश्नन् प्रायानः प्रपिबन् कुचन् नानुसंधत्वा
 तानि गोविन्दपरि रंभतः ३८ कचिद्भुदतिवैकुण्ठचिन्ताशवल्लचेतनः कचिद्भु-
 तितर्षितात्कादुद्रायाति कचित् ३९ नदति कचिदुत्कंठा विलज्जो नत्यति
 कचित् कचित् द्रावनायुक्तस्तन्मयो न चकार ह ४० (इति ३० सूक्तं)

तस्य चिं नद्याल्लादो यस्य ३९ उत्कंठो मुक्तकंठः स न अनुचकार तच्चेष्टादिकं स्वयं कृतवान् ४०

संस्पर्शस्तद्वापतिः तेन निर्वृतः अस्यंदः स्थिरोपः प्रयायस्तेनयः आनंदः तेनयत्सादितं तेन
युक्तेऽस्मात्तिलितेऽथ निमीलितेऽस्य रोपस्य ४१ आत्मनः परानिर्वृतिं तन्वन्दुः संगेन हीन
स्यान्वस्याधि मनः शमं शान्तं व्यधात् ४२ अद्यं द्रोहं मकरोत् ४३ प्रथममध्यायान्ते पृष्ठमेव

कचिदुत्पलकस्तर्हि मास्ते संस्पर्शनिर्वृतः अस्यंदप्रणयानंदसलिलामो
लितेऽङ्गाः ४१ सउत्तमज्जलोकपदारविंदयोर्निबेवपाकिंचनसंगलब्ध
या तन्वन्दुं निर्वृतिमात्मनो मुहूर्तः संगहीनान्यमनः शमं व्यधात् ४२
तास्मिन्महाभागवते महाभागे महात्मनि हिरण्यकशिपूराजं न करो
दद्यमात्मजे ४३ युधिष्ठिर उवाच देवर्षेण तदिच्छामो वेदितुं तव सुब्र
ह्म तं यदात्मजाय प्रजापतितादात्सा धवे स्वधं ४४ पुत्रान्विप्रतिकूला
न्मान् पितरः पुत्रवत्सलाः उपालभन्ते शीघ्राद्यं नैवाद्यमपरो यथा ४५

यमिति विस्मयेन पुनः पृच्छति देवर्षेति तव त्वत्तः तव वाक्यामिति वा साधवे अद्यमदात्साद्यो
द्रोहं कृतवानिति यत्त एतद्देदितं ४४ उपालभन्ते आदिपति अद्यंतु ते नैव कुर्वति अपरः शत्रुरि
व ॥ ४५ ॥

अनुवशान् अनुकलान् साधून् अपगतरीषान् गुरुः पितैर्वरेव तापे बां तानुद्दिश्याद्यं न कुर्वती नि किमु वक्त
 अमित्यर्थः पुत्राय पुत्रमुद्दिश्य पितुर्द्वेषः पित्रा कृतो द्वेषः पुत्रस्मरणार्थं प्रयोजितः प्रवर्तित इति यत् एत
 कौतूहलं विधमश्वाकुरु यद्वा यद्यस्मात्पुत्राय यो द्वेषः स पितुर्मरणाय प्रयोजितः अतएव कौतू
 विधमेत्यर्थः ७६ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे टीकायां चतुर्थोऽध्यायः ७ पंचमैगुरु

किमु तानुवशान् साधून् स्तादृशान् गुरुदेवतान् एतत्कौतूहलं ब्रह्मन् स्माकं विधमप्र
 भो पितुः पुत्राय यद् द्वेषो मरणाय प्रयोजितः ७६ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्त
 मस्कन्धे नाम चतुर्थोऽध्यायः ७ नारद उवाच पौरोहिताय भगवान् ब्रूतः काव्यः कि
 लासुरैः शंडामकौ सतौ तस्य दैत्यराजम् हांतिके १ तौराज्ञा प्रापितं बालं प्रहृ
 दं नयकोविदं पाठयामास तुः वाक्यानन्यांश्चासुरबालकान् २ यत्तत्र गुरुराप्नो
 त्कं शश्रुवे न पपाठ च न साधुमनसा मेने स्वपरासद्गुहाश्रयं ३

तो धीतं त्यक्त्वा विष्णुस्तौ रतं द्यातयन् द्विसर्पीद्वैः सतं दैत्यो न चाशकत् १ भगवद्वक्तिविद्वेषकारणा
 मिति वक्तुमाह पौरोहितायैत्यादिना काव्यः शक्रः अतस्तस्य सतौ तत्र न्यवसतामिति शेषः १ पाशो
 न्दंडनीत्यादीन् पाद्यानसुरबालकानिति वान्वयः २ अनुश्रवणानंतरं तथैव पपाठ च किंतु तत्सा
 धुनमेनेतत्र हेतुः स्वः पर इत्यसद्गुहो मिथ्याभिनिवेश एवाश्रयो मस्य तत् ३ ॥

भासटी०
१२

४ हे असुरवर्यः असङ्गतात् अहंमेतिमि श्यामिनिवेशादेतोः सम्पगृहिणाधीर्षेष्वावनंगतः सन्नरि
माः श्रयेतेतिपुनतदेवाहंसाधुमन्येकधंभुतंगहं हिता आत्मनः पातंश्रधः पातनिमित्तं कृतः श्रध
कृपवन्नोहावहं ५ परपक्षेविद्यौसमाहिताः परिनिक्षिताः हासमेवाह बुद्धिरिति ६ विष्णु

एकदासुरराट्पुत्रमंकमारोप्यपांडुव पप्रश्चकथ्यतांवत्समन्यतेसाधुयद्वा
न ४ प्रत्नादउवाच तत्साधुमन्ये असुरवर्यदेहिनांसदासमुद्दिग्नाधियाम
सङ्गतात् हितात्मपातंगहमंधकृपेवनंगतोयद्वरिमाश्रयेत ५ नारद
उवाच श्रुत्वापुत्रगिरौदैत्यः परपक्षेसमाहिताः जहासबुद्धिर्बालानांभि
धाध द्यतेपरबुद्धिभिः ६ सम्पाविद्यार्थतां बालोगुरुगेहेद्विजातिभिः विष्णुप
क्षैः प्रतिष्ठैर्नमिद्योतास्यधीर्यथा ७ गृहमानीतमाहुपप्रत्नादहंदैत्य
याजकाः प्रशस्यन्नुहायावाचासमधुंस्तसामभिः ८ वत्सप्रत्नादभ
द्वंतेसत्यंकथयामासवा बालानतिकृतस्तुभ्य मेवबुद्धिविपर्ययः ए ॥

पक्षौभीगवतेहेनुभूतैः ननुत्तद्दे कुनस्तेषांप्रवेशः सत्यंतथापिप्रतिष्ठैर्वैष्वांतरेणाच्छन्नैः ७ दैत्यैर्गृहमा
नीतं ८ बालान्सर्वान् अतिकथ्यनुभंतव ए

१२

१० अहोमाया मोहिता भवंतो मायासि यंतीत्याशयेन तावदाह परः स्वप्नेति मिथ्याभिनिवेशो यदीय
 यामाययैव कृतः ननु वास्तवः अतएव तथा विमोहितवुः हीनां भवतामेव दृष्टः ननु मम तस्यै अर्विमायेष तार
 रायनमः ११ अहो किमेतत्प्रलयसितवबुद्धिः भेदो यतो जातस्तत्तुल्यपेसाक्षिप्तः सन्तत्प्रसादादेवेत्यु
 त्तरमाह स इति त्रिभिः सप्रमवा न्यदा अनुवृत्तः अनुकूलो भवति तदा पशुना भिव बुद्धिर्भेदगता अ

बुद्धिभेदः परकृत उता हो ते स्वतोऽभवत् भरणतां श्रोतु कामानां गुरुणां कल
 मंदन १० ब्रह्माद उवाच परः स्वप्नेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतं
 विमोहिताधिष्ठां दृष्टस्तस्मै भगवते नमः ११ सद्यदानुवृत्तः पुंसां पशुबुद्धि
 र्विभिद्यते अन्य एष तथा न्योहमिति भेदगताऽसती १२ सा एष आत्मा स्व
 परेत्यबुद्धिभिर्दुरत्ययानुक्रमणानिरूप्यते मुह्यंति यद्वर्त्मनि वेदवादिनो
 ब्रह्मादयो ह्येषा भिनति मेमति १३

सती मिथ्या विषया विभिद्यते अभिजात्मनिष्ठा
 भवति १३ भेदस्यासत्त्वं दर्शयन्नाह सा एष परमात्मैव स्वः पर इति च अविबेकिभिर्निरूप्यते युक्तं चैतत्
 पतः यस्य वर्त्मनि जिज्ञासाया ब्रह्मादयोऽपि मुह्यंति तत्र हेतुः दुरत्यय ईर्ष्यामनुक्रमणं अनुचरितमः
 अवर्णनबाधस्य सः १३ अच्युताय नमः गोविदाय नमः कृष्णाय नमः ॥

भा०स०टी०

१६

ननुनिर्विकारस्य कथं मतिभेदकत्वं तत्राह यथाश्रयो लोहं आकर्वस्वापस्कांतस्पर्शमीपेक्षयमेव धमति चेत्तस्य
श्रवकपाणेऽसनिधिरिव कुतो जातस्तत्राह यदृष्टमेति कस्यतयोदनादेः कलमेतदिति न ज्ञायत इत्यर्थः १४ राजसे
वक उवाचेति शेषः १५ वेत्रं कृणा उपायानां मध्ये चतुर्थः दमोदंडः अस्पदुर्विदुदित उक्तशस्त्रेषु दुर्वृद्धित्वे
हेतुः कुलस्य गारवणापहेतोः १६ तत्कुतस्तत्राह दैतेया एव चंदनदुमः तेषां वने अथ कंकटकदुमस्तस्यो

नारद उवाच

यथाभाष्यस्यो ब्रह्मन्स्वयमाकर्षसन्निधौ तथामेभिद्यते चेत्तश्च कपाणेर्दृष्ट्या १
४ एतावत्तद्वाह्याणामोक्ताविराममहामतिः तं निर्भर्त्स्य कपितः स दीनो राजसेवकः
१५ आनीयतामरे वेत्रमस्माकमयशस्करः कुलांगारस्य दुर्वृद्धे श्वतुर्षोऽपि तोदमः
१६ दैतेयचंदनवने जातो यंकंकटकदुमः यन्मूलोन्मूलपरशोर्विदमोर्नीलायितोर्भकः
१७ इतितं विविधोपायैर्भीषयं स्तर्जनादिभिः प्रल्हादं ग्राहयामास त्रिबर्गस्योपपाद
मं १८ ज्ञातानं गुरुं शीत्वा ज्ञातसेयचतुष्टयं दैसेंदं दर्शयामास मातमृमलंकृतं १९

जातः तदेवाह यस्य दैत्यवनस्य मूलोन्मूलने परमस्यानीयस्य विदमोर्भक एव नीलायितः नालमिवाच
रतपथापरशोः छेदकत्वे कृत्वादिदुमो निर्मितोदंडः सहकारी भवति तं विना छेदेना संभवात् तथापि विदमो
दैत्यमूलछेदे हेतुर्जात इत्यर्थः १७ इतितं प्रल्हादं भीषयन् धर्मार्थकामवर्गस्य प्रातिपादनकं शास्त्रमध्याप
यामास १८ ज्ञातं ज्ञेयमथापचतुष्टयं येन तं शीत्वा दैसेंदं प्रातिमात्रा मयं उदर्यस्त्रापितं १९ ॥ ॥

१६

२० २१ २२ पादसेवनं परिचर्या अर्चनं पूजा दास्यं कर्मार्थं सत्त्वं तद्दिष्वासादि आत्मनिवेदनं देहसम्पर्कं यथा
वकीतस्य गवाश्वादेभ्यः पादौ भद्रादि चित्तान् क्रियते तथा देहं तस्मै समर्प्य तच्चित्तं वर्जनमित्यर्थः २३ इति नवलक्ष
णामिदं स्यात् सा अर्चनेन चेद्भगवति विद्मो भक्तिः क्रियेते सा च अर्पितैव सती यदि क्रियेते न तु कृता सती पश्चादर्थ्यते

रु पादयोः पतितं बालं प्रसितं द्याप्रीयाऽसरः परिष्वज्य चिरं दोर्भ्यां परमात्मापनिर्वृतिं २० आ
रोप्यां कमवद्याय मूर्द्धन्यश्रुकलां बुभिः आसिंचत विकसद्वक्तमिदमाह युधिष्ठिर २१
हिरण्यकशिपुं वाच प्रल्हाद उच्यतां तात स्वधीतं किंचिदुत्तमं कालेनैतावता युष्मन्नय
दाप्रीक्षतगुरोर्भवान् २२ प्रल्हाद उवाच श्रवणं कीर्तनं विद्मोः स्मरणं पादसेवनं अ
र्चनं वंदनं दास्यं सरब्दमात्मनिवेदनं २३ इति पुंसार्वजिता विद्मो भक्तिः श्रेष्ठं नवलक्षणं
क्रियते भगवत्पदात्तं न्येधीतमुत्तमं २४ निशम्यैतत्स तव चो हिरण्यकशिपुस्तदा ७
रुपुत्रमुवाचे दंष्ट्रा प्रस्फुरिताधरः २५ ब्रह्मवंधो किमेतत्ते विपक्षेऽभयतासता असा
दं ग्राहेतो बालो मामनादृत्य दुर्मते २६

तदुत्तममधीतं मन्ये न त्वस्माद्गुरोर्धीतं प्रीक्षितं वा तथा विधिं किंदस्तीति भावः २४ २५ २६ यमायनमः

भा० स० टी०
२०

मित्रत्वेन वर्तमानस्यापि तव विरोधाच्च संज्ञानां संभावितमित्याह संतिहीति दुष्टं मैत्रं मित्रत्वं वेद्यं ते रोग इति वृद्धास्तदाप्यो
जीस्यास्तुरापः शपाधदंतकः स्वर्गाहारी कुनखौ दुष्कर्मागुरुतल्यगः स्यादिति स्मृत्युक्तः पातकिनां रोगोपशोदेति तत्राते
षोडशविधेषां दिकमुदेतीत्यर्थः २७ मत्पुत्री तं मया पादितं नोऽस्मभ्यं कुतः कुतः सितं दोषं मास्म अहः अज्ञातमज्ञा
तः मयि दोषो रोपमाकुर्यादित्यर्थः २८ शत्रो इति न हि ब्राह्मणोऽप्युत वकोप उचित इति भावः २९ गुरुमुखो गुरुवा
क्यजनिता हे अभद्र २९ अस्तामि यवाती भवाद्दृष्टानां विषयासक्तानां मज्जनमिच्छादिषां शयेनाह मति

संति त्वसाधवो लोके दुर्मैत्राः सुदुर्वेषिणः तेषामुदेत्यद्यं काले रोगः पातकिनामिव २
७ गुरुपुत्र उवाच न मत्पुत्री तं न परपुत्री तं सतो वदसे वत वेदुशत्रो नैसर्गिकीयं मति ३०
इत्यराजनि यश्च मयं कुददाः स्ममानः २८ नारद उवाच गुरुणो वंप्रति प्रोक्तो भूय आस
सुरः सतं न चेद्गुरुमुखीयं ते कुतो भद्रासती मतिः २९ प्रल्हाद उवाच मतिर्न ह्यस्मै
परतः स्वतो वा मिथो भिषद्येत गृहवृत्तानां अज्ञातगोभिर्विशतां तमिस्त्वं पुनपुनश्च वितच ३०

रिति परतः गुरोः स्वतो वा मिथो वा अन्योन्यतः नाभिषद्येत केवांगहणवृत्तं संकल्प इति कृतचित्तायेषां अतएव अ
नुपरतैर्गोभिर्दिद्विषैर्हेतुभूतैः तमिस्त्वं संसारं विशतां तत्र चर्वितस्येव चर्वणं मेषां ३० ननु श्री कृष्णस्य प
रमानंदरूपत्वात् तेषां निष्ठा एव किं न स्युः इति दृष्टान्तिरिति चेत्तदुक्तं शश्याः विषमवासीतांतः करणाः ते
हैविस्मं न विदुः तत्र हेतुः स्वास्मिन्नेवार्थः पुरुषार्थोऽप्येषां तेषां गतिं गम्यं ननु तेऽपि गुरुपदेशादिभ्युक्ता स्येति

तत्राह बहिर्विद्येष्टंतेवहिरर्थास्तानेवगुरुत्वेनमनुशील्येष्टंते श्रद्धेरूपनीयमानाश्रद्धायष्टापंथा
नेनविदुः किंनुगतेपतंतितथातेपि ईशास्पतंसौदीर्घरज्यावेदलक्षणयांउरुणीदामानिब्राह्मणादिनामानि
यस्यांनस्यांकायेः कर्मभिर्विद्याएवभवंतीत्यर्थः तदुक्तंविद्ययाविद्यचित्तानांविद्यमावेशः सुदुरतः वारुणीदिगातेषु
स्तुब्रजनेंद्रीकिमाप्नुयात् इति ३१ ननुचणकोदेवः सर्वभूतेषुगूढः सर्वयापीसर्वभूतांतरात्म्यादिष्वुतिप्रति

नतेविदुः स्वार्थीगतिं हि विद्मं दुःशपायेवाहैरर्थमानिनः श्रद्धां यथां धैर्यपनीयमा
नावागीशतं त्यागुरुदाम्निवद्वाः ३१ नैवांमनिस्तारुक्रमं धिंस्यशस्यनर्थापगमो
यदर्थः महीपसां पादरजोभिषेकं निर्विकंचनानां न चृणीतयावत् ३२ इत्युक्तोप
रतंपुत्रं हि रणकषीधूरुषा श्रद्धीकृतात्मास्वोत्संगान्भिरस्य तमहीतले ३३ ॥

वस्तु २५

पादितं विष्णुं कथं न विदुः कृतो वा तेषां तमिष्वप्रवेशस्तज्ज्ञ नैवामिति निर्वर्त्ति च नाना निरस्ता विषयाभिमानिनं
महत्मानां पादरजसां अभिषेकं यावन्नवृणीत तावत्श्रुतिवाक्यतो जातापि एषां मतिरुक्तमस्याधि न स्य
शान्तिन प्राप्नोति असंभावनादिभिर्विहृत इत्यर्थः अनर्थस्य संसारस्याप्यशोभ्यदर्थः यस्यां आधि स्य
क्षिण्याः मतेरर्थः प्रयोजनं महदनुग्रहाभावान्न तत्त्वनिष्प्रयो नापी ह मोक्षस्तेष्वामित्यर्थः ३२ निरस्य
त निरस्यतचित्तेय ३३ ॥

अमर्षोऽहंतेन सहितया रूपा आविष्टो व्याघ्रः कृषापीभूते आतामेलोचने पश्येनैर्ऋताः राक्षसाः ३४ वध्यत्वे हेतुः
यतोऽप्येभ्रातृहासोऽप्येहितास्वान्सुहृदोऽधमः पितृच्यहं तृपः पादौ विघ्नोर्दोऽसव
दृष्टेति ३५ विघ्नोर्वासाध्वसो किं नु करिष्यत्यसमं जसः सौहृदं दुस्त्यजं पित्रो रहाद्यः
पंचहायनः ३६ परोप्यपत्यं हितं कृद्यथौषधं स्वदेहजोऽप्यामयवत्सतोऽहितः शिंघ्रा
तात्मनो हितं शेषं सखं जीवती यदि वर्ज्जनात् ३७ सर्वैरुपायैर्हंतयः संभोजो भोजनं भोजनादिषु विधा
नैः सरुन्निगधरः शत्रुर्मनेर्दुष्टमिवेन्द्रियं ३८ नैर्ऋतास्ते समादिष्टा भर्तुर्वैष्णवपा
णयः तिग्मदंष्ट्रा कशलास्यास्ताम्रधूमश्रुशिरोरहाः ३९ नंदतोभैरवान्नादांश्छि
धिभिंधीतिवादिनः आसीनं चोदनं नृपस्यैः प्रह्लादं सर्वमर्मस ४०

चरणादिभिरप्यात्मनोऽहितं शिंघ्रादेवैत्यर्थः ३७ अतः सर्वैरुपायैर्हंतयः संभोजो भोजनं भोजनादिषु विधा
दियौ धो रित्यर्थः यथा दुष्टमिन्द्रियं मनेः शत्रुः ३८ तिष्मतीत्यादुष्टायेष्वा कशलास्यान्यास्यानियेषां ते च
ते च ताम्राणीश्मश्रुणां शिरोरहाऽप्येवं ३९ ४० ॥ गोविंशयनमः कृष्णायनमः रामायनमः

परेऽश्वरेयुक्तः समाहित आत्मानो यस्य तस्मिन्नेवांप्रहाराणिष्कला जाताः तत्र हेतुः बुद्ध्याणीनि विकारे अ
निर्देशे अविषये भगवति निरतिशये श्वये अरविलात्मनि शास्त्रादीनामपि नियन्तरि एवं भूते परे अश्वरेयस्य नि
द्वैवस्य सक्रियामहोद्यमा इव ४१ ४२ अभिचारोः कृत्यादयः अवपातनानि गिरि शृङ्गादयः पातनानि तेः

परे बुद्ध्याण्यनिर्देशे भगवत्पारविलात्मनि युक्तात्मन्यकला आसन्नपुष्पस्येव सक्रियाः
४१ प्रयासेऽप्यहते तस्मिन् दैत्येन्द्र परिशक्तिः चकार तद्वधोपायान् निर्वधेन पु
ष्टिश्चिर ४२ दिशुर्जैर्ददृशुर्कैर्भिक्षावपातनैः मायाभिः संनिरोधैश्चरगर
दानैर्भोजनैः ४३ हिमवाद्याग्नि सलिलैः पर्वताक्रमणैरपि नशशाक्यपदाहं
तुमवापमसरः सन्ते ४४ चिन्तादीर्घतमो प्राप्नोस्तत्कर्तृनाभ्यपद्यत एवमेव बह
साधुक्ते बधोपायाश्च निर्मिताः ४५

अवपादिषु सान्निरोधैश्च ४३ पर्वताक्रमणैः पर्वतानां तदुपरि दौषैः बहुवचनैरभिचाराद्यान्ति दर्शयति तत्तदनं
कर्तृनाभ्यपद्यत न प्रापनाशकौ द्विरर्थः ४४ चिन्तामेवाह एव इति त्रिभिः मेमया असाधुपदसंयथा भवति त
योक्तः असद्वर्मेरपकारैः अभिचारैर्वा ४५ रामायनमः कृष्णायनमः गोविंदायनमः श्रीराम

अविदुरेवर्तमानोऽपि बालोऽप्ययं अजडधीः निर्भयचित्तः मेऽनार्यमन्यायं शत्रुत्वं वानविस्मरति अजीर्णं
 स्वमध्यामपुत्रः अनःशोकोनामपितृभ्यां हरिश्चंद्राय चिकीर्तः स यथातथोऽपकारमविस्मरंस्तद्विपक्षं विष्वा
 मित्रमाश्रित्य गोत्रांतरमापन्नस्तद्वत् यद्वा स्वभावापरित्यागे दृष्टांतः अनःशोकः पृच्छमिवेति ४५ अप्रमेयः

तैस्तैर्दोहैरसद्वैर्भुक्तः स्वने वतेजसा वर्तमानो विदुरेवै बालोऽप्यजडधीरयं न वि
 स्मरति मेऽनार्य अनःशोक इव प्रभुः ४६ अप्रमेयानुभावोऽयमकुतश्चिद्रयोऽमरः
 नूनमेतद्विशेषेण मत्सुर्मे भवितानवा ४७ स्तुतिं चिंतयति किंचिन्स्नानाश्रित्य
 मधोमुखं शंङ्गामर्कावौ शानसौ विविक्त इति होचतः ४८ जितं पैकेन जगत्रयं
 भ्रूवोर्विजं भ्रूवोस्तस्य स्ताधिष्मणं न तस्य चिंतयन् वनाथ च दमहेन वै शीघ्रनाग
 रादोषयोः पदं ४९

२३

अपुमि मेयोऽनुभावोऽयमकुतश्चिद्रयं यस्य न मर्षः ताऽन्यथा मत्सुर्मे भवित्यंतीत्यर्थः ४७ श्रौशानसौ
 उसनसः पृत्रौ नीतिशौ विविक्ते एकांते ४८ भ्रूवोर्विजं भ्रूवोस्तस्य स्ताधिष्मणाय स्मिन् तस्य चिंतयन् व
 दमहेन यथा मः पदं मालं वनं नैवास्त्वियद्वा शीघ्रनागं तं गुणदोषयोऽपदं विषयो न भवतीत्यर्थः ४९

तथापितुबंधनमस्योचितमिहाहनुः ५० इति यावद्गुरुगमिष्यति तावदध्यानिधेहिततः किं
मत ऊचतुः बुद्धिः समीचीनावयसाभवतीति ५० अनुरागयतयेत्यंगीकृत्य ५१ ततश्च

इमंनुवाशैर्वरुणस्य च ध्यानिधेहिभीतो न पलायते यथा बुद्धि
श्च पुंसो वयसार्थसेवया यावद्गुरुमार्गवश्चागमिष्यति ५० तथे
ति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञापेदमबुधीत् धर्मास्तस्योपदेष्टव्या राज्ञां
येन ह मेधिनां ५१ धर्ममर्थं च कामं च नितरां चानुपूर्वशः ५
द्वादशोचत्तुराजन्प्रश्नपावनताय च ५२ यथा त्रिवर्गं गुरु
मिश्रत्वेनेत्याशीक्षितं न साधुमेनेताच्छिदां हं द्वादशमोपवर्णितं
५३

तौ प्रल्हादाय धर्मादिकमुचतुः प्रश्नितश्चासावनतश्च तस्मै ५२ यथावत् त्रिवर्गमनुशीक्षितमपि
न साधुमेनेतां शिदां च कुतः द्वादशमोपवर्णितं ५३ रामायनमः ॥

१० स० टी

२३

परावतः अन्यत्रगतः उपहनः संधिपादपरणार्थं क्रीडार्थं कृतद्वयैः कृतोत्सवैः लब्धावसरैरिति वा ५४ तेषां नि
ष्ठां जन्ममरणानि तन्नां विद्वान् ५५ हं हाराणां मीरितैरहितैः ज्ञानद्विषिताधीर्येषां यतोवालाः ५६ तस्मिन्ने
वम्यस्तं रुदयमीदृशं चयैः ५७ इति सप्तमोऽध्यायः ५ षष्ठे गुरौ गहव्यमि प्रह्लादे दैत्यबालकान्

ब्रह्मचार्यः परावतौ गहमेधीयकर्मस वयस्यैर्बालकैस्तत्र सोषहतः कृतद्वयैः ५४
अथ तान् श्लक्ष्णायावाचा प्रत्याह्वयमहाबुधः उवाच विद्वांस्तानिष्ठां रूपया प्रहसन्नि
व ५५ ते तु ते द्वौ रवात्सर्वे त्यक्तक्रीडापरिच्छदाः बालानदुषितधियो हं हारा मे
रितेहितैः ५६ वर्धया सतराजैर्दुतन्मस्तद्दयैक्षणाः तानाह करणो मे त्रैमहा
भाग तोऽसुरः ५७ इति श्रीभागवते महाप्रणोसप्तमस्कंधे पंचमोऽध्यायः ५ पु
ल्लाद उवाच कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान् भागवतानि ह दुर्लभं मानुषं जन्मतदप्य
श्रुत्वमर्थदं १

अनुकंथपरंतत्त्वं नारहोक्तमुवादि पात् १ निरर्थकक्रियालापैशुर्ध्वयमजानतो प्रह्लादः सद्यं ग्राहधर्मं भागवते
कृती २ कौमार इत्यादिना इहैव मानुषजन्मनि धर्मानाचरेत् यतोर्थदमेतत् तत्र कौमार एव यतः तदप्यधुवं
न चैवं भूते जन्मा तदैवतः दुर्लभं तत्र धर्मानेवाचरेत् न सार्थं प्रयासान् तत्र भागवतानि च न काव्यान् १

२३

इह भागवतानेव धर्मीनाचरेदित्येतदुपपादयति यथाहीति चतुर्भिः इह पुरुषाविमोः पादोपसर्पणमेव यथा अनुरूपं
योग्यमित्यर्थः यद्यस्मात्पञ्चमः इत्यादिना २ भोगोद्यमः कथं स्यात् इति चेत्तत्राह सखामिति सर्वत्र यथा रावयिदेवी
सूची हृष्टा देव ३ अतस्तदर्थं प्रयासो न कर्तव्यः यतः प्रयासात्परं केवलं आयुषोऽयमवयवतस्तथा तेन प्रकारेण होमं
न प्राप्नोति ४ भयमाश्रितः संसारं प्राप्नोति परमं रूपं शरीरं यावत्पुण्यं कलमास्ति न विपद्येत अहमं न भवेन्न न पश्येदि

यथा हि पुरुषस्येह विमोः पादोपसर्पणं यदेव सर्वभूतानां प्रियं आत्मेश्वरः सहज २
सखामेति यकंदैत्यादेहयोगेन देहिनां सर्वत्र लभ्यते देवाद्यादुःखमपलनः ३
तस्मात्प्रयासो न कर्तव्यो यतः आयुर्व्ययः परं न तस्या विदते होमं मुक्तं चरणं बुजं ४ ततो
यतेन कुशलः होमाय भयमाश्रितः शरीरं पौरुषं यावन्न विपद्येत पुच्छले ५ पुंसो वर्षश
तं ह्यायुस्तद्वै वाजितात्मनः निःकलं यदसौ रात्र्यां शोते ६ धं प्रापितस्तमः ६ मुग्धस्य
वाल्मेकीं मारेऽजीउतो याति विंशतिः जरया ग्रस्तदेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ७ दुरा
पूरेण कामेन मोहेन च वलीसा शोषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापि याति हि ८

तिवा तावच्छीघ्रं होमाय यतेन ५ आयुर्व्ययक्रममाह ७ संसृतित्रिभिः यद्यस्मात् शोते विंशतिर्वर्षाणि ८
आयुर्पीति ७ दुरापूरेण दुःखैः संमत्तादापूर्यमाणेन ८ ननु पौवने गृहासक्तोऽपि यथाहिरक्तः ९ ६

स० भा० टी० सनक्षेपं मास्यतीत्यां कृतदशं भवं र्पायन कौमार एवाचरेदिमेतदुपपादयतीति कोऽहं छितिसंज्ञभिः ६ यमर्थं
 २४ सभिः क्रीणानि प्राणानि मंगी कृत्वा पितृस्करादि र्पायनं यतिना स्मिन्नर्थे तस्मात् कोऽनुविसजेत् कोपीत्यर्थः १०
 किंच कथमित्यादि प्रियायाः संभ्रादिकं स्मरन् कथं त्यजेदिति तत्तीपेनान्वयः मंत्रान् हितं शिक्षालापान् सहस्र
 च संगतेषां स्नेहेन सितो वद्धः कलानिप्रधुरास्पृशराणीयेषां तेषां च संगतेष्वनुरक्तं चित्तं यस्य ११ ताः प्रवस
 रगहेऽस्यिताः हृदयाः हृदयंगमाः मनोज्ञा उरवः परिच्छदायेषु तान् वर्तते जीविकाः कलां कलं परं परागताः

कोऽहं छितिसंज्ञभिः ६ यमर्थं सभिः क्रीणानि प्राणानि मंगी कृत्वा पितृस्करादि र्पायनं यतिना स्मिन्नर्थे तस्मात् कोऽनुविसजेत् कोपीत्यर्थः १०
 किंच कथमित्यादि प्रियायाः संभ्रादिकं स्मरन् कथं त्यजेदिति तत्तीपेनान्वयः मंत्रान् हितं शिक्षालापान् सहस्र
 च संगतेषां स्नेहेन सितो वद्धः कलानिप्रधुरास्पृशराणीयेषां तेषां च संगतेष्वनुरक्तं चित्तं यस्य ११ ताः प्रवस
 रगहेऽस्यिताः हृदयाः हृदयंगमाः मनोज्ञा उरवः परिच्छदायेषु तान् वर्तते जीविकाः कलां कलं परं परागताः

१२ कोशस्तुतकोशस्कारीकीटः सध्याऽहं कर्तुं नात्मनो निर्गम्य द्वा रमपि नावशेषयति तथा कर्मीणीहमा
 नः नन विरूपकामोपि दोषं दर्शनेन विरक्तः सनत्यजेत् औपस्थ्यं च शौण्ड्यं च जैह्वं च सखेतदेवाधिकं मन्यमा
 नः श्रुतोदुरंतो मोहो यस्य सः कथं विरज्येत विरक्तः स्यात् १३ ॥ श्रीसमवेदाय नमः गोविंदाय नमः

इरेतमोद्वेदं दर्शयन्नाह कुटुंबयोऽप्यविपत्तीनां निजमायुः परस्परं च विहतेन बुध्यते अतावतापुत्रपेरादुःखिताच्चित्तो
 विननिविद्यतेतुः स्वकुटुंबमकरोतिपतः स्वकुटुंबेरापेरातिर्यस्य १४ प्रसूतचौर्यकरोतीमाहवित्रेष्टितिनित्यमभि
 निविष्टचेतोयस्यसः परवित्तहर्तृप्रेसनरकलक्षणाहृद्वंदेज्जदिरूपेदोषेयद्यपिविद्वान् अथाप्यप्रांतामिलाषत्तम्
 परवित्तहरत्येव १५ तदेवंकीमहेषुप्रमानित्यादिसप्तभिः श्लोकैरुपपादितं गृहादिषुप्रसक्तस्यवैराग्याद्यसंभवः

वि१

कुटुंबयोऽप्यविपत्तीनां पुनर्बुध्यतेर्षं विहतेन प्रसूतः सर्वत्रतापत्रयदुःखितात्मानिर्वि
 द्यतेन स्वकुटुंबमः १४ वितेष्टुनित्याभिनिविष्टचेताविद्वान्प्रदोषपरवित्तहर्तुः प्रे
 त्येहवाऽथाप्यजितेन्द्रियस्तदप्रांतकामोहरतेकुटुंबी १५ विद्वानपीत्येदनुजाः
 कुटुंबं प्रश्नस्वलोकायनकल्पतेवै यः स्वीयवारकाविभिन्नभावस्तमः प्रपद्ये
 तयथाविमरुः १६ यतो न काश्चित्कचकुत्रचिदादीनः स्वमात्मानमलंसमर्थः

मयसंहरतिविद्वानपीति स्वलोकाय-आत्मपरार्थमर्शयनकल्पते किंतुमुदोषयानथाविद्वानप्यितमः अभि
 निवेशमेवप्रपद्यतेतत्रहेतुः यदिति स्वीयमिदंवारकाविभिन्नभावोभावनायस्यसः १६ तस्याकौमा
 रएवभागवतान्धर्मान् आचारेदितिसहेतुकमयसंहरति यतः काश्चिदपि स्वमात्मानं मोक्षितुं न समर्थः
 ततः नारायणमुपेतशरणांयातेत्युत्तरेणान्वयः अस्मामर्थः हेतुः अलं दीनोत्पटः अतः कामोद्दृष्ट्या

भा०सं०
२५

सांतासांविहारेषुकीडायांनिमित्तेकीडाभगःविहारमितिपद्यकपाठेतासांविहारसाधनमात्मानंयतस्तासांकीडाम
गःसंख्यन्वयःकिंचयतयासनिगदुःखंस्वस्तानुल्लोविहारीःपुत्रादिरूपोभवति १७ विदूरात्दूरतःसंगंयदिरहस्य
यदा अविदूराच्छीघ्रनारायणमयेतत्पन्वयः यस्मात्स एवापसंवर्गः ५वित १६ः १८ वात्सानामस्माकंनद्वजनम

विमोचितं कामदृशांविहारकीडामगोपान्निगदोविसर्गः १७ ततोविदूरात्परिरहस्यदैत्यादै
त्येषुसंगंविषयात्मकेषु उपेतनारायणामादिदेवंसमुक्तसंगैरिषतोपवर्गः १८ न ह्य
च्युतं प्रीणयतोवह्नायासाःसुरात्मजाः आत्मत्यात्सर्वभूतानांसिद्धत्वादिरहस्यवतः १९
परावरेषुभूतेषुवृत्तांतस्थावरादिषु भौतिकेषुविकारेषुभूतेष्वथमहत्सुच २० गु
रोषुगुणसाम्येचगुणव्यतिकरेतथा एकावधरोह्यात्माभगवानीश्वरोऽव्ययः २१

शक्नमितिचेनत्राह नहोतिवह्नायासः अतिप्रयासः १९ आत्मत्यात्सर्वत्रप्रसिद्धत्वादिनिचहेतुद्वयमपपादयति
परावरेष्वितिचतुर्भिः वृत्त्याओतोपेयांस्यावर आदियेषांतेषुजीवेषुभौतिकेषुअजीवेषुघटादिषु महत्सुचभूते
व्याकाशादिषुगुणसाम्येप्रधानेगुणव्यतिकरेमहत्त्वादौचपरः वृत्त्यस्वरूपः २१ श्रीरामचंद्रायनमः वः

कथं तर्हि इष्टदृश्यभोज्यभोग्यादिभेदः मापयेत्याह प्रत्यगात्मा तत्तदस्य भोक्ता तत्स्वरूपेण व्यापकतया निर्देश्यः दृष्टव्यं भोग्यं
 देहादितद्रूपेण च व्याप्यतया निर्देश्यो मापया रूपात्तु तरेणान्यः वस्तुतस्तु स्वयं अविकल्पितो निर्देश्योऽपि सन् यद्वा
 अनिर्देश्योऽपि त्वेति निर्देश्यः सन्नविकल्पितरूपतस्तु तरेणान्यः २२ यतः केवलानुभवात्मकः आनन्द एव स्वरूपेण स
 न्नस्यैव चेत्सर्वत्र तर्हि सर्वत्र सर्वज्ञत्वाद्युपलभ्येत तत्राहा गुणात्मकः सर्गो यस्माः सा गुणसर्गतया मापया अतर्हितमे

प्रत्यगात्मस्वरूपेण दृश्यरूपेण च स्वयं व्याप्य व्यापक निर्देश्योऽपि निर्देश्यो विकल्पितः २२
 केवलानुभवानन्दस्वरूपः परमेश्वरः मापया तर्हितैश्वर्यरूपेण गुणसर्गया २३ तस्मात्
 वैश्वभूतेषु दयां कुरुत सौहृदं आसुरं भावमनुचययानुष्यस्योत्तमः २४ तेषु च तत्र
 किमलभ्यमनं आद्ये किं तैर्गुणव्यतिकरादिहयेह स्वसिद्धाः धर्मादयः किं मगुणो न च
 कांक्षितेन सारं जुषां चरणयो रूपगायतानः २५ ॥

त२

श्रव्येयेन सः २३ यस्मादेवं तस्मात्सर्वेषु यद्येचित्तं दयां सौहृदं च कुरुत यथा दयया उन्मुच्य संतुज २४ तत किमत आह ॥
 तेषु च तत्र तस्मिन् किमलभ्यं तथापि गुणपरिणामाद्देवादेव स्वसिद्धा अप्यत्र तः सिद्धा ये धर्मादयः तैः किं मगुणो न च मे
 देया कांक्षितेन किं तस्य गायतानोऽस्माकमकांक्षितस्यापि तस्य सिद्धेः यद्वा माभन्मोक्षः तस्य चरणयोः सारं जुषां संधां
 सेवमानानां तेनापि किमित्यर्थः २५ ॥

भो०स०
टी०२६

ननु च धर्मो देवप्रसाद्यं किं पितृवार्त्ताभ्यां वेदोक्तत्वेन सत्यवाभिहितः तत्रार्थः धर्मो धर्मः कामज्जेति याद्विर्गस्तदर्थं च
या ईहाद्या अभिहित ईहा आत्मविद्यावर्त्ता कर्मविद्यानयदमौ तर्को देवनीतिश्च विविधा च वर्त्ता जीविका तदेतत्सर्वं नि
गमस्यार्थं ज्ञानं स्वसङ्गदः स्वातन्त्र्यमिहाः परमस्य पुंसः स्वात्मार्यं साधनं चेत्तर्हि सत्यं सत्यं सत्यं परत्वात् अन्यथा तदस
त्यमेव यदा तदेव तदस्वित्तिगमस्यैवैगण्यविषयस्य पुनि पादं मनोसत्त्वं पुनर्निर्लेगण्यत्वात् परमस्य पुंसः स्वात्मा
र्यमेवेत्यर्थः तदुक्तं भगवता त्रैगुण्यविषयावेदनिर्लेगुण्यो भवार्त्तनेति २६ तेषां विज्ञासार्थं गुरुसंप्रदायमाह सा

धर्मार्थकाम इति यो मिहितस्त्रिर्वर्ग ईहावर्त्ता नयदमौ विविधा च वर्त्ता मन्येतदेतदस्वित्ति
लेनिगमस्य सत्यं स्वात्मार्यं स्वसङ्गदः परमस्य पुंसः २६ ज्ञानं तदेतदमलं दुरबाधमा
ह नारायणो नरसर्वः किल नारदाय एकोतिना भगवतस्तदकिंच नानापादार विं
दरजसा ह्येतदेहिनां स्यात् २७ श्रुतमेतन्मया पूर्वज्ञाने विज्ञासंयुते धर्मभागवतेश्च
नारदादेव दर्शनात् २७ ॥

नर

नमिति यन्नारदः श्रोतस्तत्र कुतो माह सा नामाधिकार इति याद्विर्गस्तदर्थं च कामज्जेति याद्विर्गस्तदर्थं च
आज्ञातानां ज्ञातानां देहिनां सर्वेषामप्यिततज्ञानं स्यात् नरत्तमाना मेवेति नियमः २७ एतदेव मया पितृवार्त्ता
विज्ञानसंयुते अनुभवपर्यंतं धर्मचञ्चलं २८ श्रीपामचंद्राय नमः ॥ श्रीपार्वतीपतये नमः ॥ ब्रह्मणे नमः रामः

२६

तत्रातिविस्मिताः पृच्छन्ति प्रह्लादेति एताभ्यां मतेऽयं गुरुं न विद्मः एतद्भागमनान् पूर्वमेवाहं नारद पाश्वर्गत इति चेत् तत्रा
 ॥ बालानामपि अतिशिष्टनामस्माकमेतां वीष्वरौ नियन्तारौ अतस्तवान्यत्र गमनं न संभवति २४ सावात्रागत इत्य
 पिन संभवतीत्याहुः बालकस्येति दुरन्तयः दुर्वटः विश्वं भकारणं विश्वासहेतुः ३० इति श्रीसप्तमेटीकायां ब्रह्मोपायः
 ६ सप्तमैमादगर्भस्य स्वास्मिन्नारदभाषितं प्रह्लादो वर्णयामास शिष्य प्रत्ययासिद्धये १ अत्राविनारदादेतन्म

दैत्यपुत्रा ऊचुः प्रह्लादत्वेद्यं चापिन तेनं विद्महे गुरुं एताभ्यां गुरुपुत्राभ्यां बालानामपि वीष्वरौ २
 ॥ बालस्यांतःपुरस्य स्पृशंस्संगो दुरत्वयः ॥ अंघ्रिं न संशयं सोम्यस्याश्चेद्विज्जं भकारणं ३० इति
 श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे प्रह्लादानुचरिते ब्रह्मोपायः ६ नारद उवाच एवं दै
 त्यसुतैः पृष्टो महाभाग बतौऽसुरः उवाच स्मयमानस्तान् स्मरन्मदनभाषितं १ प्रह्लाद उ
 वाच पितरि प्रास्थिते स्माकं तपसे मंदराचले शुद्धोद्यमं परंचक्रुर्विबुधादानवान् अति २
 धिपीलिकैरहिरिव दिव्यालोकोपतामनः पापेन पापो भवतीति वादिनो वासवादयः ३ तेषां
 मतिवलोद्योगं निशम्या सुरगुणपाः बध्यमानाः सुरैर्भीता दुदुवुः सर्वतोदिशं ४ कलत्र
 पुत्रमित्राज्ञान्महान् पश्य परिश्रुद्धान् नावेक्ष्यमाणास्त्वरिताः सर्वे प्राणायरीक्षवः ५

यागर्भं इतीरितुं तत्प्रस्तावकणामाह पदैः षोडशभिः सधीः २ अस्माकं पितरि हिरण्यकाशिपौ २ स्वहृत्
 तेनैव पापेन पापौ तौ अभक्षिभक्षित इति हर्षेण वदंतो युद्धोद्यमंचक्रुः ३ ४ ५ श्रीरामचंद्राय नमः

भा० सं०
टी० २७

राज्ञः शिविरं आवासे बलं पन्नसर्वस्वापहारेणानाशितवन्त ६ ७ अनागसंनिरपराधोमेनोनेतुंमार्हसीतिग्राह ८ अवि
षस्यंतेसहंश्रुतः अनयाप्रसवप्रयत्नमजास्यतां ततश्चअथपदवीमार्गगतः प्राज्ञः सन्जातिउत्तं हत्वामोक्षीमीत्यर्थः ९

बलं पन्नाजशिविरममराजयकोक्षिणः इंदुस्तुराजमहिषीमातरंममचाग्रहीत् ६ नीय
मानांभयोद्विग्नांरुदतीं कुररीमिव यदृच्छयागतस्तत्रदेवर्षिर्हृदशेषयि ७ ग्राहमेनांस
रपतेनेतुमर्हस्यनागसं मुंचमुंचमहाभागसतींपरपरिग्रहां ८ इंदुउवाच ९ अयंनिष्क
आस्तेस्याजहरेवीर्यमविषह्यंसुरद्विषः आस्यतांयावत्प्रसवंमोक्षेर्धपदवींगतः ८ नार
दउवाच अयंनिष्काल्विषः साक्षात्महाभागवतोमहान् त्वयानप्राप्स्यतेसंस्थायनंता
मुचरोवली १० इत्युक्तत्वांविहायेंद्रोदेवर्षेमीनयन्वचः अनतप्रियमत्तैयनांपरिक्लृप्यदिवं
ययौ ११ ततो नोमातरमभिः समानीय निजाश्रमं आश्रवायेहोष्यतांचत्सेयावतेभर्तु
रागमः १२ तथेत्यवात्सीद्देवर्षेरेतिसाग्यकुताभया यावदेत्यपातिर्घोरान्तपसोनन्यवर्त्ततः
१३

साक्षात्स्वगुणैरेवमहान्ननुपिआदिसंबंधात्त्वयाहेतुभूतेन संस्थामनुनयास्यति तत्रहेतवोनिष्काल्विष इत्या
दयः १० अनेनस्पृष्टोमोहंसबागप्रियोयस्यतस्यममभक्ताणानांप्रहृदिशीकृत्य ११ इहोष्यतांमित्याहेतिशेषः १२
अंतिसमीपे १३

अंतर्हीनीर्गर्भीणी १४ व्याभर्तुशममननंतरं प्रसूतये एवमपि स्वर्गमर्त्यक्षेमाय १४ तस्याः शोकशालैर्धर्मस्यतत्वं भाजितं
 तत्तज्ज्ञानेमात्मानात्मविवेकतदुभयमप्राप्तौ ईश्वरः समर्थः १५ १६ भगवद्भवेन वैशारदीत्वाप्यनक्षितः देहाघटकारश्च
 निपुणोऽर्थः १७ काशीवैशारदीर्घीरित्येकाग्रानारदोक्तमेव देहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेति दशभिः जन्माद्याः
 जायते अस्ति बद्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येव भूताः सम्यग्ज्ञावाः कविकाराः वदोस्येव यथा फलानोदः

अधिपयश्चरत्तत्र भक्त्या परमया सती अंतर्हीनी स्वर्गमर्त्यक्षेमापेक्षा प्रसूतये १४ अर्धिकाहारी
 कस्तस्याः प्रादादुभयमीश्वरः धर्मस्यतत्वं ज्ञानं च प्रामाण्यदिश्वनिर्मलं १५ तनुकालस्य दीर्घ
 त्वात् स्त्रीत्वाज्जातुस्तिरोदधे अधिगानुगृहीतं मानाधुना यजहात्स्यतिः १६ भवताम
 पि भूयान्मे यदि श्रद्धा धतेवचः वैशारदीर्घीः श्रद्धातः स्त्रीवालानां च मे यथा १७ जन्माद्याः
 षड्भिर्भावाद्वादे हस्यमात्मनः फलानामेव च तस्य कालेनेश्वरमूर्तिना १८ आत्मा
 नित्योऽवयः अद्भुतः एकः क्षेत्रज्ञ आश्रयः अविक्रियः स्वदृष्टो नृबीयकोऽसंगोऽवतः १९

एते तद्देहात्मनित्येवास्थिते देहस्य दृष्टाऽर्थः ईश्वरी विकारसमर्था मूर्तिर्यस्य तेन १८ तदेवं देहधर्मैस्तद्देहकारणेनात्म
 नो देहमेवोदार्थितः इदानीं आत्मधर्मैरेव भेदस्फुटयंस्तद्देहादि कृततया जयति आत्मानित्यविनाशी वा अरेय
 मात्मेति श्रुतेः अश्रयः अश्रयः प्रत्यः अचो अक्षरं परमेशो भवति श्रुतेः अद्भुतः निरवद्यं निरंजनमिति श्रुतेः एकः ए
 कमेवाद्वितीयमिति श्रुतेः क्षेत्रज्ञः अविक्रियतारमरेकेन विजानीयादिति श्रुतेः आश्रयः धार्मिकः सौः पृथिवी चान्तरि
 चापि श्रुतेः अविक्रियः निष्कलं निष्क्रियं शांतमिति श्रुतेः स्वदृक् आत्मज्योतिः सन्नदिति होवाचेति श्रुतेः हेतुः
 स इमां लोकानसृजतेति श्रुतेः व्यापकः सत्यं ज्ञानमनंतमिति श्रुतेः असंगो असंगो ह्ययं पुरुष इति श्रुतेः अनाद

तत्तज्ज्ञानेमात्मानात्मविवेकतदुभयमप्राप्तौ ईश्वरः समर्थः १५ १६ भगवद्भवेन वैशारदीत्वाप्यनक्षितः देहाघटकारश्च निपुणोऽर्थः १७ काशीवैशारदीर्घीरित्येकाग्रानारदोक्तमेव देहात्मविवेकप्रकारमाह जन्मेति दशभिः जन्माद्याः जायते अस्ति बद्धते विपरिणमते अपक्षीयते नश्यतीत्येव भूताः सम्यग्ज्ञावाः कविकाराः वदोस्येव यथा फलानोदः

भा० स०
टी० २८

मि३

परैः श्रेष्ठैर्विवेकसमर्थैर्देहाद्देहं विद्वान् असद्भावं मिथ्याबुद्धित्यजेत् २० नन्वेवं विविक्तात्मज्ञानिनोपपत्तौ तानुभवेन बुद्ध्या
तावत्प्रसक्तं प्रसक्तं पतौ रूपादि कं त्यजेदित्यपेक्षायां तस्याभिप्रकारसदृशतामाह स्वर्णकरदौत्रेषु स्फुरत्स्वर्णकणेषु
मावस्येयौर्दमनाद्युपायैस्तदुपायमिहो हेमकारेण या स्वर्णप्राप्नुयात् आत्मयोगीः आत्मप्राप्नुयायैः बुद्ध्या गतिं बुद्ध्या
अध्यात्मवित् आत्माधिकृतकार्यकारणसंघातज्ञाना २१ अध्यात्मविवेकमात्रप्राप्नुयायमाह अष्टाविति त्रिभिः
मूलप्रकृतिमहदहंकारोपचयनमाजगतीत्येवौ त्रयः सत्त्वाद्यः तेषु प्रकृतिगुणा एव ननु भिन्नाः एकदेशो द्वितीयो
पंचमहाभूतानि चेति षोडशकं पुमान् आत्मा एकः प्रोक्तः कपिलादिभिश्चाचार्यैः एकत्वे हेतुः एषु साक्षित्वेनान्व

एतैर्द्वादशभिर्विद्वानात्मनो लक्षणैः परैः अहंममेत्यसद्भावं देहादौ मोहं जेत्यजेत् २० स्वर्णप
याग्रावस्य हेमकारः दौत्रेषु योगैस्तदभिज्ञा प्राप्नुयात् दौत्रेषु देहेषु तथात्मयोगैरध्यात्मवि
द्व्या गतिं लभेत् २१ अष्टौ प्रकृतयः प्रोक्तास्त्रय एव हि तद्गुणाः विकाराः षोडश आचार्यैः पुमा
नेकः समन्वयात् २२ देहस्तु सर्वसंघातो जगत्स्थीरिति हिं धाः अत्रैव मय्यः पुरुषो नेति
नेतीत्यतस्त्यजन् २३ अन्यथ्यतिरेकेण विवेके नो ज्ञातात्मना सर्गस्थानसमाप्तायै वि
मृशादिरसत्त्वरैः ॥ २४ ॥

याततदुक्तं मूलप्रकृतिरविकृतिर्महदाद्याः प्रकृतिविकृतयः सप्त षोडशकस्तु विकारेण प्रकृतिर्न विकृतिः पुरुष इति
२२ जगत्तज्जगत्तस्युः स्थानं अत्रैव सर्वसंघातात्मके देह एव मय्यः अन्येष्वयः सशकं चेत्तदित्याह नेति नेहीत्य
यापो हे क्रियमाणे स्वयमेव अतस्त्यजन् आत्मा वर्गाप्यगुणलभ्यमान इत्यर्थः २३ यागीषु सूत्राग्निव सर्वत्रोत्पन्न
त्वेनान्वयः अत एव यागीभ्यः सूत्रस्यैवैकैक्यतिरेकं अत पोर्द्धैक्यं तेन यो विवेकः पूर्वोक्तो वा तेन उज्जतामहेना
त्मना मनसा सर्गस्थानसमाप्तायैः साक्षी स्थिति संहारैः यतो वा इमानि भूतानि जायन्त इत्यादि श्रुत्युक्तसंगीद्य
नसंघातेनेत्यर्थः विमृशादिः विचारयादिः असत्वरैः अवगम्यं ज्ञान इति पूर्वोक्तो कान्वयः २४ ॥ ६ ॥ ६ ॥

२८

विमर्शप्रकारमाह बुद्धिरिति द्वाभ्यां अध्यक्षः साक्षी २५ अतः एभिर्बुद्धेर्भेदैः परिणामैः पर्यस्तैः परितः क्षिप्तैः आत्मधर्मत्वेन
 निरस्तैः बुद्धिधर्मत्वे हेतुः त्रिवर्णैः त्रिगुणात्मकैः क्रियोद्भवैः कर्मजनैर्बुद्धेरेव त्रिगुणात्मकत्वात् कर्मकर्तृत्वाच्च तस्या
 एवैता अवस्थाः आत्मा तु बुध्यन्वयात् तदवस्थावानिवभाति न तत्त्वत इत्यात्मनः स्वरूपे बुध्यन्तजानीयादित्यर्थः अत्र ह
 ह्येत कुसुमधर्मैर्जघैस्तदाश्रयवायुमिव २६ ननु तर्हि यथा कुसुमोपाधिकोऽपि वायोर्योऽप्येवैकज्ञानेन बुज्यते एव
 मात्मनः संसारो न निवर्तते तस्याशंकाह एतत्तद्द्वारः बुद्धिद्वारकस्तदवस्थाद्वारको बान्धवतः हि यस्मात् बुद्धेर्गुणाः

बुद्धेर्जागरणं स्वप्नः सुषुप्तिरिति वक्ष्यः तापेनैवानुभूयन्ते सोऽध्यक्षः पुरुषः परः २५ एभिस्त्रिव
 र्णैः पर्यस्तैर्बुद्धिभेदैः क्रियोद्भवैः स्वरूपमात्मनो बुध्येद्बुद्धेर्वायुमिवान्वयात् २६ एतत्तद्द्वारो
 हि संसारो गुणकर्मनिबन्धनः अज्ञानमूलोपाधिकोऽपि पुंसः स्वप्न इवेष्यते २७ तस्माद्बु
 द्धिः कर्तव्यं कर्मणां त्रिगुणात्मनां बीजनिर्हरणयोगः प्रवाहो परमो धियः २८

कर्माणि च तैर्निबद्धास्तदिति तथा स चाज्ञानमूलः अतोऽपार्थो मिथ्या भूतोऽप्येव स्वप्न इवेष्यते वायोस्तु गंधवत् द्रव्यसंबन्धस्य
 वास्तवत्वादिषमो दृष्टान्तः २७ यस्मादेवं निवर्तिर्घटते तस्मात् बीजमज्ञानं तस्य निर्हरणं दहनं किं तत् योगः कथं भूतः
 धियः प्रवाहं जाग्रदिरूपमुपरमेयतीति तथा २८ श्रीशमचंद्राय नमः श्रीकृष्णाय नमः श्रीमाधवाय नमः ५

भा०स०
टी०२६

तदेवंज्ञानप्रकारमुक्तान्ताधनंधर्मस्यतत्त्वंनारदोक्तमेवाह तत्रैतिपंचभिः यैर्हर्मैर्घातुहितैर्कीरतिरिति यत्तत्राप्युपमा
योभगवतोक्तः तथाहिगीतासु यत्करोषियदज्ञासियज्जुहोषिदहासियत् यत्तस्यसिक्तोत्पेयकुरूपमदयामितिभ
क्त्यामामभिजानाति यावान्पञ्चास्मिन्तत्त्वंतस्यादि २६ तत्रैवांतरंगाधर्मोनाह शब्दोऽस्यप्रथमोभक्त्यापेमासर्व

तत्रोपायसहस्राणामयंभगवतोदितः यदीश्वरेभगवतिपथायैरंजसारतिः २६ गुरुप्रपू
ष्याभक्त्यासर्वलब्धार्पणेनच संगेनसाधुभक्तानामीश्वरशोधनेनच ३० प्रदुष्यात्तत्क
ष्यायांचकीर्तनैर्गुणकर्मणा तस्यादंबुरहध्यानतल्लिगेदाहणादिभिः ३१ हरिःसर्वेषुभ
तेषुभगवानास्तईश्वरः शक्तिभक्तानिमनसाकामैस्तैःसाधुमानयेत् ३२ एवमिर्जितेषु
दुर्गैःयत्तैर्भक्तिरीश्वरे वासदेवेभगवतिपथासंलभतेरतिं ३३ निशम्यकर्माणिगुणा
मनुस्यान्वीर्ष्याणीलीलातनुभिः कृतानि प्रदातिहर्षीसुलकाप्रगद्गदंघोक्तंउद्गायति
शैतिनत्सति ३४ यदाग्रहग्रस्तश्चक्रचिह्नसत्याकंदतेध्यायतिचंदतेजनं मुहःप्रवस
न्वाक्तिहरेजगत्तेजारायणोत्थात्ममतिर्गितत्रयः ३५ तदपुमानसुक्तसमस्तबंधनस्तद्वा
वभावानुकृताशयाकृतिः निर्दग्धवीजानुशयोमहीषसाभक्तिप्रयोगेणसमेस्योहजै ३६

बालध्यानमर्पणेनच ३० तस्यलिंगानांमूर्त्तौप्राप्तीक्षणासहस्रंचादिर्घोषांचंदनादीनांतैश्च ३१॥ ३२ निर्जितःपरांका
मक्रोधलोभमोहमदमत्सराणां हृदिपारांवावर्गीयैः भगवदुक्तेर्लिंगास्याहनिशम्येतित्रिभिःगुणान्भक्तवात्सल्या
दीन् अतिहर्षेणउद्गताःसुलकाः अश्रुणीचतैर्हृदंयथाभवत्येवघोक्तंउद्गायति ३४ ३५ तस्यभावप्रेषादिः
तस्यभावोभावनातेनानुकृते आशयाकृतीमनःशरीरेयस्यनिर्दग्धवीजमज्ञानःमनुस्योवासनोचयस्यसःसम्य

अतिप्रसन्नोति ३६

ततः किं मत आहः अधोक्षजस्यालंभं मनसा स्पर्शेण ह्यंतरे तस्याऽप्यपरां अश्रमः रागादिभ्युक्त आत्मा मनोपात्य संसृति
 चक्रशान्तं तन्निवर्तकं बुधाविदुः तदेवं ह्यनिर्वाणं लघोमोक्षः तदात्मकं सत्त्वं विदुः हृदी श्वरं मंत्यीमिमां ३७
 भाक्तिरक्योति च न मेतव्यमिमां ह क इति छिद्रवत् आकाशवत् विषयाणामुपपादनैरर्जुनैः किं न ज्ञेयः सर्वदेहिनां
 सामान्यतः विषयानि सत्त्वं सकरादि साधारणापत्तेरित्यर्थः न वैवमादी योनिरुक्तो दोषः नारदीकानुवाद रूपत्वाद
 प्रकरणस्य ३८ अनर्थकं विविषयाज्जनमिमां हः रायः अर्थाः क्षणभंगुरमायुर्यस्यातदुक्तमिति हासेषु धनं हि पुर
 षो लोके पुरुष धनमेव वा अवश्यमेकं त्यजति तस्मात्किं धनं तस्मिन् ३९ यत्र दुःखेन संभिन्नं न च अस्तम
 अधोक्षजालं भामिहाश्रमात्मनः शरीरिणः संसृतिचक्रशान्तं तद्वत्प्रतिर्वाणं सत्त्वं विदुर्वुधास्त
 तो भजध्वं हृदये हृदी श्वरं ३७ कोऽतिप्रयासो सरवालकादरे रूपासने स्वेह दिष्टिद्रवस्ततः
 स्वस्यात्मनः सख्युरशेषदेहिनां सामान्यतः किं विषयमपवादनेः ३८ रायः कलत्रं पशवः स
 तादयो गृहामलौकुजरकोशाहतयः सर्वेऽर्थी कामाः क्षणभंगुरमायुषः कुर्वन्ति मर्त्यस्य किंपाप्ति
 यंचलाः ३९ एवं हि लोकाः क्रतुभिः कृता अमोक्षमिह भवः सातिशयाननिर्मलाः तस्यादृष्टस्य
 तद्वृषां परं भक्त्यैक्ये शंभजतात्मलक्षणे ४० यदर्थमिह कर्माणि विद्वान्मायसकृन्नरः क
 रोत्यतो विषयी सममोघं विंदते फले ४१ सखायदुरवमोक्षाय संकल्प इह कर्मिणः सहा प्रोतीह
 यादुःखमनीहायाः सखायतः ४२ मन्तं अभिलाषोपपन्नं च सत्त्वं स्वर्गपदमित्येवं भूताः स्वर्गदिभो
 गा अग्निसेवार्हा इत्याह एवं हीति क्षमिह भवेत्तुः क्रतुभिः कृता इति तद्यथेह कर्मजितो लोकः क्षीयते एवमज्ञा मुञ्च प्रप
 जितो लोकः क्षीयते इति श्रुतेः अत एव पण्यतारतम्येन सातिशयः न च निर्मलाः स्वर्गादिमत्वात् न विद्यते इह श्रुते च दु
 षणं यस्मिन् ४० किंच यदर्थं यत्संकल्प्य अतः संकल्पित्यात् विषयी संविपरीते फले अमोघं अवश्यं प्राप्नोति ४१ तदेव

प्राज्ञैः सर्वेनास्तेषां प्रसासीत स ईरणाः स्वमात्रं सव ४२

हृदयेऽतिप्रयासो सरवालकादरे रूपासने स्वेह दिष्टिद्रवस्ततः

ग० सं०
१०३०

किंच कामान्भोजनकार्ये विषयोः कर्मभिर्वापारकाः श्वादिभोग्यः मत्वातलीयः भंगुराप्र० ४३ किमुदेहातयवाहेताः अ
वस्थादयोममताविषयोः पारकाः प्रतिवक्तव्यं ४४ किंच स्वयंपुरुषार्थस्वरूपस्य किमेतैरित्याह किमेतैरिति ४५ भोगा
वसराभावादेतौ कउपयोगस्तारनिरूप्यतामिति प्राचीनैः कर्मभिः लिख्यमानस्य कर्मभिः कियानर्थ इति श्रुत्यः ४६
कामान्कामपते कामैर्यदर्थमिह पुरुषः सवैदेहस्तु पारको भंगुरो वात्युपैति च ४३ किमु
वहितापत्यरागारधनादयः राज्ञोकोशगजामात्यभ्यागाममतास्यदाः ४४ किमेतैरात्म
नस्तुष्टैः सहदेहेननश्चरैः अनर्थैरर्थसंकाशैर्नित्यानेदमहोदधेः ४५ निरूप्यतामिह
स्वार्थः कियान्देहभूतोऽसुराः निषेकादिष्ववस्थासु लिख्यमानस्य कर्मभिः ४६ कर्म
ण्यारभते देही देहेनात्मानवर्तिना कर्मभिस्तनुते देहमुभयं त्वविवेकतः ४७ तस्मादर्थ
ज्जकामाज्जधर्माज्जधर्माज्जधाः भजतानीहयात्मानमनीहं हरिमीश्वरं ४८ सर्वेषां
मयिभूतानां हरिरात्मेश्वरः प्रियः भूतैर्महद्भिः स्वकृतैः कृतानां जीवसंज्ञितः ४९ देवो
सुरोमनुष्योवायत्तोऽंधर्वएव च भजन्मुकुंदचरणं स्वास्तिमानस्यात्पथावय ५० नालं
दिजलं देवत्वमवित्वेवासुरात्मजाः श्रीरानायमुकुंदस्थनव्रतनवद्वेता ५१ नदानं नतया
नेज्जानशौचं नव्रतानि च प्रीयतेः मलयाभक्त्या हरिदम्यद्विउं वने ५२

ननु कर्मनैव तनुते ४७ यदथाज्जयायधीनाः ४८ भूतानां प्राणीनां जीवसंज्ञितः अंतर्गामी ४९ असुराणां अस्मा
कं अत्र नाधिकार इत्यपि न वायमिति आह देव इति पंचभिः ५० ५१ अमलया निष्कामया विउं वने नटमात्रं ५२ राम

५३ अच्युततो अमृततत्वं ५४ अध्यापद्वयोक्तमपसंहरति एतानिति तदीजगंगोविंददृष्ट्यासंमाननं ५५ इतिसप्तमेही
 सप्तमोऽध्यायः १ अहमेतिरक्षासंज्ञनिघ्नोऽहो हतः स्वये आविर्भूयन्सिंहैः सच वृहदिभिरुतः अतः कृपासंधा
 पूर्णविहिक्रीडोन्नेयसी देवैर्इममिभावेनभजंतस्वभावयत् २ एकांतसाध्यताप्रसङ्गिणां यथायथावत् २

ततो ह्यौभगवतिभक्तिं कुरुतदानवाः आत्मोपम्येन सर्वत्र सर्वभूतात्मनीश्वरं ५३ देतया
 यत्तरक्षासिद्धिः ५४ आत्मा बुजोक्तसः स्वगमगाः पापजीवाः संतिद्यच्युततां यताः ५५ ए
 तावानेवल्लोके र्ममन्त्रसः स्वार्थः परः स्मृतः एकांतभक्तो विंदेयत्सर्वत्र तदीक्षणे ५५ इति श्री
 भागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे सप्तमाध्यायो नारद उवाच ॥ अथ देवसत्ताः सर्वे श्रुत्वा त
 दनुचरिणं जगद्गुर्निरवद्यत्वा नैव गर्वन्नुप्रीक्षितं १ अथाचार्यसत्तत्त्वावुद्धिमेकांतसं
 स्थितां आलस्यभीतस्वरितो राक्षसावेदयद्यथा २ श्रुत्वा तदा प्रियं देवो दुःसहं तनयान
 यं कोपावेशचलहात्रः पुत्रं हंतुं मे न दधे ३ क्षीप्रापस्यथावाचा प्रत्नारमतर्हता आ
 हेक्षमाणाः पापेनतिरज्जीनेन च दृष्ट्वा ४ प्रश्रयावनतं हंतं वह्नीजालिमवस्थितं सप्यः पदा
 हतश्च श्वसन् प्रकृतिहाताः ५ हीरण्यकशपूरुवाच हे दुर्विनीतमं हात्मनकुलभेदक
 राधमस्तं मया सनोद्धृतं नेष्ये त्वाद्ययमक्षयं ६ ॥

५१

सच हंतुं मे न दधे कथं भूतकोपस्थवेशेनोदेकेण चलत्तात्रं वपु
 र्यस्यसः ३ क्षीप्रातिरक्तमपापेन सरोवरेणतिरज्जीनेन चक्रेण ४ ५ मेदात्मनश्चल्यबुद्धे महाज्ञातिलुब्धिनेत्वा म
 दयमालमनेष्यामि ६ ॥ श्रीरामचंद्राय नमः श्रीकृष्णाय नमः रामाय नमः श्रीलक्ष्मणे नमः गोविंदाय नमः

अभीतवत्किं वलं यस्य सः किं वलः ७ ८ वशं पूर्णं तान् सत्त्वहेतुः सर्वश्चरति उरवः क्रमाः णद्विहोषा यत्तु पराक्रमः
तिवाञ्जो जगद्विरूपः सत्ये धर्मवृद्धिर्वा ८ मध्ये चरसौ कथं ममापि सावबले स्यादत आह जहीति आत्मनः स्वस्य स्व
भावं यजयति अजितादात्मनो मनस्य लेविना अन्ये विद्विष्यो न संति किंच सद्धितदेवताम्यनमनसाधारणमेव समर्हः

कुदस्य यस्य कं पते ज्यो लोकाः सहेष्वराः तस्य मे भीतवन्मूढशासनं किं वलं तस्याः ७ पुत्राद
उवाच न के वलं मे भवत्तज्जराजन्सवै बलं वलीनं चापरेषां परेऽवरेऽमी एषिरजंगमा ये
ब्रह्मादयो येन वशं प्रणिताः ८ सर्वश्चरः काल उरुक्रमो सावोजुः सह सत्यवलेन्द्रियात्मा ।
सावविश्वं परमः शक्तिभिः सज्जत्यवत्यतिगुणत्रयेशः ८ जह्यासुरं भावमिमं त्वमात्मनः समं
मनो धत्स्व न संति विद्विषः अनेऽजितादात्मन उत्यथा स्थिता त्रिदिव्यं तस्य महत्समर्हतां
१० दत्पूनपराध एन विजित्य लयतो मयं त एके स्वजितादिशो दश जितात्मनो जस्य समस्य
देहिनां साधोः स्वमोहप्रभवाः कुतः परे ११ हिरण्यकशीपुरुवाच अतं त्वं मर्तुं कामो सिधो
रिति मात्रं विकस्यसे मुमुक्षुणा हि मंदात्मनः सुविज्ञवागिरः

१२

एतथा धनं १० मया दिवि जये सर्वे जिता अतः सांप्रतेन संगीतिसत्यमिति चेत्तज्जह दत्पूनिति एके भवादृशमं दस्य
रात्रादौ लुप्यतं सर्वं हनन् यद्विद्वत्तणाञ्जुनमविजित्य भाजित्वादशदिशः स्वयं जिता मन्यन्ते साधोस्तु जिता
तस्य देहिनां समस्य जस्य विदुषः स्वाज्ञानकल्पिताः परेशात्रवः कुतः स्युः ११ अतं निष्कृतं विज्ञवाः अनान्विताः त्वयिः
१२

॥ हेमंद्भाग्यप्रसादस्तितर्हि कास्ति प्रहाद आह सर्वत्रास्ति हिरण्यकशिपुनाह तर्हि कस्मात् स्तंभेनास्ति
 ॥ किं न दृश्ये १३ प्रहादस्तु तं स्तंभं निरीक्ष्यमाणो न मस्य न्नाह दृश्यत इत्यर्थः हिरण्यकशिपुस्तु तमपश्यन्नाह।
 ॥ सोहमिति विकल्पमानस्य विधरीतं तु बाणस्य १४ प्रहादेन मूर्द्धि बद्धो जलिनानिरीक्षमाणो स्तंभं ताडितवान्
 ॥ १६ तत्पदं तस्य ध्वनेराश्रय १७ नमोस्तदा अदृश्यत इत्युच्यते किमर्थं निजमत्येन प्रहादेन यद्वाधितं ह।
 श्यत इति तत्सत्यं विधातुं कर्तुं तथा अखिलेषु भूतेषु स्वात्मनो व्याप्य च सत्यां विधातुं कर्तुं स्तंभे दृश्यत तत्किम

यस्त्वयामंद्भाग्योक्तो मदन्योजगदीश्वरः कासौ यदितु सर्वत्र कस्मात् स्तंभेन दृश्यते १३ सोहं
 विकल्पमानस्य शिरःकायादुराभिते गोपायत हरिस्त्वाद्ययस्ते शरणाभीक्षितं १४ एवं दुरुक्तैर्मुहुर।
 द्येन रुषास्तं महाभागवतं महासुरः खड्गं प्रगृह्योत्पतितो वरासनात् स्तंभं ताडितवान् स्वमु।
 खिना १५ तदेव तस्मिन्निन दोति भीषणो वभ्रव्येनो उक्ताहमस्फटत् ये वै स्वधिसो यगते त्वजाद
 यः क्रुत्वा स्वधामाण्यमंगमे निरे १६ सविक्रमन्पुत्रवधेषु रोजसा निशम्य निहीदमपूर्वमद्।
 तं अतः सभायां न ददर्श तत्पदं वितत्रसुर्येन सुरारिपुण्याः १७ ॥ ॥ ॥ ॥

र्कभौतिकेषु च भवेषु भूतेष्वप्यमहत्सु च भगवानास्त इति तेनैव मत्येन भाधितं तत्सत्यं कर्तुं तथा अन्यदुतं।
 दैत्यघातकमतिघोरं रूपमदहन दधन् तत्किमर्थं निजमत्येः सनकादिभिः शायानतरे मनुतेषैः त्रिभिर्जन्म
 भिः शायमोक्षो भवति तत्सत्यं कर्तुं तथा अन्यदुतं च स्मृष्टावदृष्टमश्रुतं च रूपमुदहन तच्च नमगाका
 रं न च मनुष्याकारं मुदहन सभायां मध्ये अदृश्यत तत्किमर्थं निजमत्येन हिरण्यकशिपुना च स्मारां प्र।
 तिपद्वाधितं भूतेष्वस्त्वद्विस्ते ज्योमत्युमीभूतमप्रभो इति तत्पानां तर्न वहिरिति ननरे नमजैरिति च

दिविस्पृशक्तायोधस्मिन् अलुक्समासः अदीर्घाहस्वापीवराचस्थलाग्नीवायस्मिन् उरुविशालं वदः स्थ
 लं यस्मिन् । तच्च तच्च । अल्पं मध्यममुदरयस्मिन् ॥ चंद्रांशुवहोरैस्तनूरुहैर्लोमभिः छुरितं व्यासं विध्वं कुर्वतः
 प्रसन्नाभुजास्तेषामनीकानिस्तोमास्तेषां शतानि यस्मिन् । नखान्येवायुधानि यस्मिन् २२ दुरासदं प्राप्नुमश्च कपोः स
 कीर्णाचीनजानि चक्रादीनि शिराणां बज्रादीनि त एव आयुधप्रवेशाः शस्त्रोत्तमाः तैर्विद्राविदेत्यादानबान्निधेन तद्
 पमोमांसमानस्याग्रतः समुत्पित इति पूर्वोक्तान्वयः तदा विभावप्रयोजनविप्रशय बीमकं तेन सह देत्यस्य युद्धमाह
 सक्षभिः प्रायेण महामया विना हरिणा मेघमेवं भूतो वधः मत्स्यहेतुः स्मृतः चिंतितः । तथा प्यनेन समुद्यतेन किं न किं

ता ४

दिविस्पृशक्ताय मदीर्घापीवरग्नीवोरुमध्यस्थलमल्पमध्यमे चंद्रांशुगौरैः क्षुरितं तनूरुहैर्विध्वंभु ।
 जानीकशतं नखायुधं २२ दुरासदं सर्वनिजेतरायुधप्रवेकविद्रावितदैत्यदानवं प्रायेण मेघं हरिणोरमा
 यिनावधः स्मृतो भूतेन समुद्यतेन २३ एवं बुवंस्त्वभ्यपतद् दायुधानदन्तसिंहं प्रतिदैत्यकुंजरैः अलुक्ति
 तो ग्नौ पतितः पतंगो यथा न सिंहो जसि सोऽसुरस्तथा २४ न तद्विचित्रं खलु सत्त्वधाम निस्व तेज
 सा यो नु पुरापिव तमः ततो भिषद्याभ्यहनन् महासुरो रूखान् सिंहं दयोरुवेगया २५ तं विक्रमं तं सज्जं देव
 दाधरो महोरगं ताक्ष्यं सुतो यथा त्रहीत् स तस्य दस्तोत्कलितस्तदा सुरो विक्रीडि तोयद् दहिर्गुरुत्मतः २६

त १

असाध्वमन्यं हतौ कसोऽमराद्यनच्छदारतसर्वधिष्मणः २७ ॥ ॥

सिद्धिमेवं बुवन्मभ्यपतदित्यन्वयः २३ तदा सावसुरो न सिंहस्यो जसिदो प्रोपतितः सन् अलुक्ति तः अदृष्टोऽभूत् २४
 स्वस्थधामनिस्वप्रकाशे हरो पतितस्य तमो मयस्यादर्शनं तद्विचित्रं न भवति । तत्र हेतुः यो हरिः पुरा सृष्ट्या दौ प्रलयका
 लीने तमः नु अहोऽपि वत् २५ तस्मिन् विक्रमं तं तत्ततः प्रहरं तं हस्तादुत्कलितः निस्तृतः २६ तदा अमरादेवाः
 सर्वधिष्मणो असाध्वमन्यं तद्वृत्ताभ्यां सिस्थानानि पेषांते तद्दिग्वाद्यनच्छदामेषां तरिताः संतः २७ ॥ ॥ ॥

३३

यस्यहस्तात्त्वयंमुक्तः तं न हरिंस्ववीर्यं किं तं मन्यमानः । खड्गचर्मणीप्रगृह्य पुनस्तं आसज्जत । अभ्यपद्यते
त्यन्वयः २८ शोभत्येवमेवस्यते । शतचंद्रवर्त्मभिः खड्गचर्ममार्गैः अस्त्रिदं यथाभवत्येवमुपयधप्ररंत । अहोहोसमे
बाह्रखरतीक्ष्णुत्स्वनेनमहाशब्देनोल्वाभयंकरं । तदुपेनहरेः तेजसाचनिमीलिते । अस्त्रिणीयस्य २९ ग्रहोदृष्टं
तः आलोयथा आरंभं यकं विदारणोदृष्टातः । अहिं गच्छेति । विष्वक् सर्वतः स्फुरंतं ग्रहाणां तुरं विवशा ३०
एतस्युदत्तप्रयुक्तेन कुलिशेन नक्षत्रात्त्वगपि यस्य । दारिद्र्या योनांतर्बहिः ऊरे निपात्य नर्मो नां धरे । नखैः ननु य

तं मन्यमानो निजवीर्यं किं तं यदहस्तमुक्तो न हरिं महासुरः पुनस्तमासज्जत खड्गचर्मणीप्रगृ
ह्यवेगेन जितप्रमोह २८ तं शेषनवेगं शतचंद्रवर्त्मभिः प्ररंतमस्त्रिदं सुपयधोहरिः केत्वाह
हासं खरमुत्स्वनोल्वाभयं निमीलितं जग्हे महाजवः २९ विष्वक् स्फुरंतं ग्रहाणां तुरं हरिमीलो
यथा खड्गकुलिशात्तत्त्वचं दृष्टुः आपात्यददारलीनयानखैर्यथा हिं गच्छेत्तमहाविषं ३० संरेभ
दुःश्रेयकरास्तलोचनो व्याप्ताननांतं बिलिहन् स्वजिह्वा । असकलवाक्ताः शणकेशाननां यथात्रमालो
हियहस्यया हरिः ३१ नखांकुरोत्पादितहृत्सरोरुहं विस्मृज्य तस्थो नुचरानुदायुधान् अहं समतान् न २
खशस्त्रपाणीभिर्दीर्घैर्दुष्टयथानुपयथान् सहस्रशः ३२ सुभिः अमुमद्विर्वा एवं दिवानक्तपरिहाराय

संधायामिति द्रष्टव्यम् ३० दैत्यवधमुक्ता । तदुत्पद्यमाना ह्यभ्यां । संरेभेण दुःप्रक्षालीकः सलानिलोचनो
नियस्य । असज्जितः स्यत्वे चेर्विदुभिः रक्ताः सिक्ताः अतएवास्याः केशराः आननं यस्य सकंदं विदुषहस्य
यागजवधेन हरिः सिहोयथा । एवं भूतः तस्थो नुचरानहनीत्युत्तरं एतन्वयः ३१ नखांकुरोत्पादितहृत्सरोरु
हं यस्य तेनोदीर्घाणां यथानियस्यसः । तमनुपयथायेवंतान् अन्यानपितत्यक्षपातिन इत्यर्थः ३२ ॥ ॥

राम

३३

दैव्यवधयग्रस्पन्धुरेराटोपमाहृद्भासासटाभिरवधूताः प्रकंपिताः परायतनः व्यशीर्यतस्पृष्टपाविमुधरोचिष्ये
 वातेतिरस्कृत्यप्रभाश्रमवन्नितिशेषः। दृगिभादिगजाः ३३ तस्यसटाभिरुदितानि विमानानितेः संकुलमा
 प्रासतीप्रोत्सर्ग्यतस्वस्थानात्। प्रकर्षणोदसर्पत् ३४ स्वभस्यैश्वर्यमाश्रयमिवमत्वाकोत्तूस्तेनतस्यासनेउष

म ४ सटावधूताजलदाः परायतनग्रहाश्रतदृष्टि विमुधरोचिषः श्रभोधयः स्वासहताविषिहः मुनिर्हीद
 भीतादिगिभाविचुक्रुशुः ३३ द्यौस्तत्सदोत्तिप्रविमानसंकुलाप्रोत्सर्ग्यतद्भाचपदातियोडिता शै
 लासमुत्तेनुरमुत्परहसाततेजसास्वककुभोनरेजिरे ३४ ततः सभायासुविष्टमुत्तमेनपास
 नेसंभततेजसंविभुं अलक्षितद्वैरथमस्यैश्वर्यं प्रचंडवक्त्रेनवभाजकश्रवण ३५ निशम्यलोकत्र
 यमस्तकज्वरंतमादिदैत्यहरिणाहंतंमधे। प्रहर्षवेगोत्कलिताननामुदः प्रसन्नवर्षवद्वयुः सु
 रस्त्रियः ३६ तदाविमानावलिभिर्नभस्तलदिदृक्षतासंकुलमासनाकिनां सुरानकादुदुभ
 योप्यजधिरेगंधर्वमुखा नननुजिगुः स्त्रियः ३७ ततोयत्रज्यविबुधाव्रह्मेद्रगिरिशादयः
 षयः पितरः सिद्धाः विद्याधरमहोरगाः ३८ मनवः प्रजानां यतयोगंधर्वाशरचारणाः यक्षाः कि
 ७५ स्थास्तातवैतालाः सिद्धकिन्नराः ३९ विष्णोश्चपाषादाः सर्वसुनंदकुमुदादयः ४० ॥॥

प ३

विष्टंभयात्कोपितंनवभाजनासेवत। नलक्षितोद्वैरथः प्रतियोधायेन ३५ लोकत्रयस्यमस्तकज्वरंशिशो।
 यथेवदः सहप्रहर्षस्यवेगेनउत्कलितानिविकसितानि अन्नानानिपासाताः नदरिवद्वयुः ३६ नाकिनावि
 मानाविलिभिः सुराणां आनकाः पटहस्तेजधिरेवादिताः स्त्रियोः शरसो नननुः ३७। ३८। गंधर्वाश
 रसश्चचारणाश्चत्यर्थः ३९॥ ४०॥

नरशार्दूलपरघोतमंत्रज्ञाद्योन्सिंहस्पशंकपाकुलचेतसः। आश्वेवास्तवनसप्तदशश्लोकैः पृष
क्यप्यक ७१ अनेताय अनेतत्वाप्रसादयितुं न तोसि। अनेतत्वे हेतुः दुरंताः शक्तयो यस्य तत्कुतेः विचित्रा
णि विचित्राणि प्रभावा यस्य तत् किमर्थं पवित्राणां शोधकानि कर्माणि यस्य विचित्रवीर्यत्वमेवाह। विश्वस्ये

सृष्टिं ब्रह्मा जलियुता आसीनं तीव्रतेजसं ईडिरे नरशार्दूलं नानिदं रचराः पृषक ७१
ब्रह्मोवाच न तोस्य नंताय दुरंत शक्तये विचित्रवीर्याय पवित्रकर्मणो विश्वस्य सर्गस्थि
तिसंघमानुगौः स्वलीलया संदधते व्ययात्मने ७२ रुद्र उवाच कोपकायुगांतस्तद्वतो
यमसुरोत्पकः तत्सुतं पात्युपसृतं भक्तं ते भक्तवत्सल ७३ ॥ ॥ ॥

ल३५

तिसंदधते सम्यक् कुर्वते एवमप्ययात्मने अप्रच्युतस्वरूपाय ७२ रुद्र सुतकोपकालाभिज्ञो ना
यं कोपावसर इति तं प्रार्थयते सहस्रयुगांतस्तव कोपस्य कालः कोपायोऽप्यज्ञाय मित्याह अत्य
कः अतः कोपनिवृत्त्या प्रस्थाहं याहीति इत्याह तत्सुतमिति यद्वो अकालेऽप्ययं कोपः। स्वभक्तस्य रा
क्षार्थमिति चेत् तत्तद्दीर्घा नो कोपं त्यक्ते मया हि ७३ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

रामः
३४

इहस्तुनास्माकं हविर्भागादिस्त्रामः पुरुषार्थः किंतु तव भजनतत्परिचर्यैव भवता पुनरनेन संभोगास्वकार्यमे
बसाधीतं तस्य च सिद्धत्वादुपसंहारैर्न क्रोधमिच्छाशयेन नाहो हे परमनोऽस्मात्प्राप्यतां रक्षतां भवता स्वीया एव
भागादित्यास्यतां हताः अन्तर्धामिणस्तैव यज्ञेषु भोक्तृत्वात् । अस्मदीयं हृदयं कमलं त्वद्गुह्यं वैतावत्पर्य
तं भवहेतुत्वेनास्मत्संस्थितियथेनित्यं स्थितेर्न दैत्यनाक्रांतं व्यासं सन् प्रत्यबोधिभयाकरो नावकाशनीतं ।

इह उवाच प्रत्यानीताः परमभवता प्रापयतानः स्वभागादित्याक्रांतं हृदयं कमलं त्वद्गुह्यं वैतावत्पर्य
त्यबोधि कालग्रस्तं किं यदि मम होनाय शुश्रूषतां ते मुक्तिं सेषानहिवद्मतानां सिं
हापरैः किं ७४ अथ यजुः त्वेन स्तपः परममास्थपदात्मतेजो धेने दमादिपुरुषात्म
गतं सर्वं तद्विप्रलुप्तममुनाद्यशरण्यपालरक्षागृहीतवपुषा पुनरन्वसंस्था ७५

२२

स।

तव त्रेलोक्यैर्विषयाधनार्थमयमुद्यमः इति चेत् तत्राह कालग्रस्तमिति तत्त्वाहेन रासिंहनरस्य सिंहस्य
चाकाराभ्यामाविर्भूत ७४ अथ यस्तुतपः प्रवर्तते नोस्माकं महानुग्रहः कृतस्त्याहुः त्वेनोपदात्यपर
मंध्यानलक्षणांतपः परमत्वे हेतुः आत्मनस्तव तेजः प्रभाव रूपं तदेवाहुः । येन तपसा आत्मनि लीनमिदं
विश्वं स सर्जं सृष्टवानसि । तत् त्वममुना दैत्येन विप्रलुप्तं कुण्ठितं सन् । हे शरण्यपाल अघरहायी । गृहीत
नानेन वपुषा पुनरपितयः । कुरु ते त्वम्यनुज्ञातवानसि । तस्मै ते नमः । इत्युत्तरश्लोकचतुर्थपादस्याल
घंजः ७५ ॥

पितरस्तु आद्योद्वेगो न परमोपकारिणं प्रणमंति आद्यानि प्रज्ञाप्रयुक्तानि विंशतीनि नोऽस्मभ्यं पुत्रैर्द
तानि प्रसमं वलात्स्वयं प्रधिकृत्य बुभुजे किंचित्तीर्थस्नानसमये दत्तं तिलोदकमप्यपि वत् । तानि तस्याद
राद्य आर्छन् आहृतवान् । कथं भूता नरे विंशतीनि नयायस्य तस्मात् वया विदारस्य तद्भूतपिंडोद्
रणमेव फलमिति भावः ४६ योगसिद्धिगतिं अणिमादिसिद्धिं । नाना अनेका दर्षयस्य तं तस्मै तुभ्यं ।

उपनिषद् अथोपनिषद् ॥ ५० ॥

पितरकुचुः आद्यानि नो धिवुभुजे प्रसमं तनूजैर्दत्तानि तीर्थसमये यद्यपि वत्तिलां वु तस्यो
दरा नरा वविदीर्णा वपाद्य आर्छन् तस्मै नमो नृहरये विलधर्मगोत्रे ४६ सिद्धकुचुः
योनो गतिं योगसिद्धा प्रसाधरहा र्षीद्योगतपो वलेन नाना दर्षयते नरे देदार तस्मै तुभ्यं
प्रणताः स्मन्सिंहं ४७ विद्याधरा कुचुः विद्याय च धाराया नुराधां न्यधे दत्तं ज्ञो वत्त
वैर्यद्वपः सयेन संख्ये पशुदत्तं स्तमायान् सिंहे प्रणताः स्मन्सिंहं ४८ नागा कुचुः
येन पायेन रत्नानि स्त्रीरत्नानि दत्तानि नः तद्भूतः पादनेनासां दत्तानं दनमोस्तुते ४९
मनवकुचुः मनवो वयं तव निदेशकारिणो दीतजेन देवयिभूतसेतवः भवता रव
लः सउपसंहृतः प्रभो करवामते किमनुशाधिकिकरान् ५०

४७ तं त्वामुदिश्य विद्यां अतर्हनादित्ताणां । अनुराधां संप्राप्तां । संख्ये पुं ४८
रत्नानि फणासु स्थितानि स्त्रीरत्नानि च उत्तमाः । स्त्रियः आसां स्त्रियाणां दत्तं आने दोयेन तस्यैव धनं पाशां तरे अ
स्माकं दत्तस्त्वानं दोयेनेति ४९ नृसिंहेनावलोकिताः संतो मूर्द्ध्वं जात्यो मनवः प्रोचुः मनवो वयं धर्मपाल

प्रजापतयोपितदवलोकिताः प्रोचुः हे परेशते त्वया भिसृष्टाः प्रजेशाः वयं येन निधिष्ठाः संतः प्रजानसृजामः सा
 वमिन्नेव होयस्यसः नृनिष्क्रिन्मृतः शेते अतः परं प्रजासृजाम इति हृष्यत आहः । हे सत्त्वम् तेन चायमवतारो जग
 तो मंगलं ५१ गंधर्वा अपि तदेव लोकितः प्रोचुः । हे विभो वयं ते त्वदीयानदानर्तकानाद्येन त्यो जायकाश्रये

प्रजापतय उचुः प्रजेशा वयं ते परेशा भिसृष्टानयेन प्रजो वै सृजामो निधिष्ठाः स एष त्वया
 भिन्नवत्तानुशेते जगन्मंगलं सत्त्वम् तेन वतारः ५१ गंधर्वा उचुः वयं विभो तेन दनात्प
 जायका येनात्मसा दीर्घवत्तौ जसाकृताः सागवनीतो भवता दशामिमां किमुत्पद्यस्यकु
 शलायकत्पते ५२ चाश्या उचुः हरे तवांघ्रिपंकजं भवापवर्गमाश्रिताः यदेव साधकह
 व्ययस्त्वयाः सुरः समापितः ५३ यत्ता उचुः वयं मनुचरमुखाः कर्मभिस्ते मनोजैः तद
 ति दितिसुतेन प्रापिता वाहकत्वं स तु जनपरितापं तत्कृतं जानता ते नरहर उयनीतः पंचतापंचोर्वि

नस्वाधीनाकृताः । कथं भस्तेन वीर्यशौर्यवल्लुकि ताभ्यां भोजः प्रभावो यस्य स तेनेमां दशामिति ५२ उचि
 तमंतदित्याहुः किमिति । भवापवर्गं संसारनिवर्तकं आश्रयणो हेतुः यद्यस्मात्साधुना हृदि भयजनकत्वेन शो
 तेति ह्यतीति । तथा स एवोऽसुरस्त्वया समापितः अतं नीतः ५३ मनोजैः कर्मभिरनुचरेषु मुख्यापंचताम
 त्पुं हे पंचविंशचतुर्विंशतत्वनियामकं ५४ ॥ रामायनमः रामायनमः रामायनमः

किंपुरुषास्तत्प्राप्तुंकेचयं वराकाऽस्याहुः। वयं किंपुरुषास्तच्छ्राणिनः। त्वं नुमहानद्वुतप्रभावः पुरुषः
 ५५ नम्रयं महादेवो हत इति किं न वर्णतेऽस्याशंका किं यदेतदित्याहुः। अयमिति सत्रेषु यज्ञेषु ते स्वयाहनः

किंपुरुषाकुचुः वयं किंपुरुषास्त्वतुमहापुरुष ईश्वरः अयंकुपुरुषो न खो धिक्कृतः सा
 धर्मिर्षदा ५५ वैतालिकाकुचुः सभाषु सत्रेषु तवांमलं यशो जीत्वा सपथी महतीं ल
 भांमहे यस्तां यनीषीदुशमेव दुर्जनो दिष्ट्या हतस्ते भगवन् यथा मयः ५६ किं न
 राकुचुः वयमीश किं न रगणास्तवानुगादिति जेन विधिं ममुना नुकारिताः भवताह।
 रे सवजिनो वसादितो नरसिंहनाथ विमवायनो भव ५७ श्रीविष्णुपार्षदाकुचुः ॥
 अद्यैतद्वरिनररूपमत्पदं तं ते दृष्टं नः शरणाद सर्वलोकशर्म सोयं ते विधिकर ई
 शविप्रशस्तस्येदं निधनं मनुजदायविद्म ५८ इति श्रीभागवते महापुराणे स
 प्तमस्कंधे प्रह्लादानुचरिते दैत्यराजवधोद्यमोऽध्यायः ८ नृसिंहायनमः ॥

एतदिष्ट्या भद्रं कृतं ५६ अमुना दिति जेन विधिं निर्मल्यकर्म अनुनिरंतरं कारिताः अतः परं नः विमवा
 यसमद्वयं भवो नोऽस्याकं शरणाद आश्रयप्रदं सर्वलोकानां शर्म मंगलं मेतदद्वुतं रूपमद्यैव दृष्टं न।
 नुपूर्वविधिकरः किंकरः ५८ इति श्रीभागवते टीकायां अष्टमोऽध्यायः ८ ॥ " "

नवमेव ब्रह्माण्मीताचोदितोऽसुरबालकः कोपप्रशमयन्तस्तौन्त्सिंहमतिभीष्मं ॥ उज्जोष्यनुग्रहणवायं
 स्वभक्तानां न के शरी केशरी वस्तुतोकानां प्रत्येकामुग्रविग्रहः २ इत्याद्यागमोक्तो भक्तानुकंपतामाह एव
 भित्तिसप्तभिः एवं दूरत एव स्थित्वा स्वतः मन्थुना संरंभ आवेशो यस्य तं उपगतं नाशं कुर्वन् १ महदद्भुतं
 पट्टाशं कितासतां तं नोपजगाम अद्भुतत्वे हेतुः अदृष्टेति २ उपेहि उपगच्छ ३ ४) कैलाशवाहस्तस्माद्वित्र

नारद उवाच एवं सुरादयः सर्वे ब्रह्मरूपरः स राः नोषेतुमशक्यं न्युसंरंभं सुदुरासदं १ सा
 क्षात्तज्जीः प्रेषिता देवैर्दृष्टा तन्महदद्भुतं अदृष्टाश्रुतपूर्वत्वात् स्थानोपेयापशक्तिता २ प्र
 ह्लादं प्रेषयामास ब्रह्मावास्थितमंतिकं तातप्रशमयोपेहि स्वपित्रे कुपितं प्रभुं ३ तथेति
 शनकेः राजन् महाभाग वतोर्भकः उपेत्य भुविकायेनैर्नमविधत्तां जलिः ४ स्वपादमूले
 पतितं तमर्भकं विलोचय देवः कृपया परिप्लुतः उस्थाप्य तच्छीर्ष्य दधात्करां कुजं काना
 हिवित्रस्तधियां कृताभयं ५ सतत्करस्पर्शकतारिखलाशुभः सपद्यमिष्यत्परात्मदर्शिनः
 तस्यादयस्सहृदिनिर्वृता दधौ हृष्यतनुः क्लिन्नहृदश्च लोचनः ६ अस्तौ घीहृदिमेका
 ग्रमनसा सुसमाहितः प्रेमगद्गदया वाचा तन्मस्त हृदये तराः ७

स्वाधीर्यं ध्याते ध्यातुं तमभयं येन तत् ५ तस्य करस्पर्शं मधुतं निरस्तमखिलं अश्रुभयस्य सपदि तद्गणमेवाभिव्यक्तं
 अयोही भूतपरमात्मदर्शनं ब्रह्मज्ञानं यस्य निर्वृतः सन् हृदि दधौ हृष्यतीरो भविता तमुपसृज्य क्लिन्नं प्रमाद्विहृतं
 पश्य अश्रुणा लोचनयो र्यस्य परमपुरुषार्थतया दधौ न साधनत्वेनेत्यर्थः ६ सुसमाधिमेवाह तस्मिन्नेव न्य
 स्त हृदये मीक्षां चयेनेति ७ ॥ ॐ ॥

स्वस्मिन्निवसमस्तेषु तत्कृत्याम तदृष्टये प्रहादः स्तोतिसत्यद्येहि च त्वारिंशताहरिं तत्र तावदात्मनो भगवन्
स्तुतावनधिकारमिवाशङ्काधिकारं संभावयन्नाह ब्रह्मादयश्चित्तं च भिः मुनयो मननशीलाः सिद्धाजानिमा
पिकथं भूताः सत्त्वगुणैकस्मिन्नात्मनो विस्तारयन्त्यासागतिमतिर्यथा तथाभिधा अपि वचसां प्रबोद्धेरपि तथा
वदन्निर्वक्ष्यमाणैर्गुणैरपि सग्राधितुं न विप्रः । न पराः शक्ता इत्यर्थः सहरिर्मकथ्यतो घप्राप्नुमर्हति तत्र हेतुः ३

प्रहाद उवाच ब्रह्मादयः सुराणां मुनयो यो यो सिद्धाः सत्त्वैकतानमतयो वचसां प्रबोद्धेः नाराधितुं
पुरुगुणैरधुनापि विप्रः किं तोषमर्हति स मे हरिः प्रजातेः ४ मन्येधुना भिजन रूपतयः ५ तौ ज
स्तौ जः प्रभाववलयोरुषवुद्धियोगाः नाराधनाय हि भवन्ति परस्परं सो भक्ता तु तोष भगवान्
जयन्थ पाप ८ विप्रादिषु दुर्गायुतादरविंदनाभयादरविंदविभुत्वात् स्वपचैव विष्टं ॥

आद्योऽसुरीजातिर्यस्य ४ एवं हरितो यो स्वस्या योग्यतामाशङ्क्य योग्यतां संभावयति मन्यति हाभ्यां अ
भिजनः सत्त्वः लेजन्मसौंदर्यरूपतयः ५ तं पापं तं उज्ज्वलं यत्तु पुण्यं तैजः कर्तितः प्रभावः प्रतापः चौरुषमुद्यमः बुद्धिः
प्रज्ञायोगः श्लाघाः एते धनादनादयोपि द्वादशभिर्गुणाः परमस्य पुंसः आराधनाय न भवति हियतः केवलं यो भक्त्यै
व ननु गेहेन्द्राय तुष्टोः भवत् गुणैर्भक्त्यैव केवलं पाहरे स्तोषः संभवतीत्युक्तं ८ इदानीं भक्तिविवेकानामन्यते किंचि
तो घहेतुरित्याह विषादिति पूर्वोक्ता धनादयोपि द्वादशभिर्गुणास्तैर्धुक्ता हि प्रादपि स्वयंचैव विष्टं मन्ये यद्वा
सनत्सुजातोक्ता द्वादशधर्मादयोगाणां दृष्ट्याः तदुक्ते धर्मज्ञस्य च दमस्तयः ५ अमात्स्ये ही स्तितिज्ञाने
स्वपायज्ञाने च धतिः ५ तं च त्रतानि वै द्वादशप्राज्ञाणां स्यति यद्वादशमोदमः तयः शोचंतां स्याज्जैव

विरक्तता ज्ञानविज्ञानसंतोषः सत्याति केपि द्विषद्गुणाः कथं भूता द्विषात् अरविंदनाभस्य यादृशं विंदविमुरवात् कुं
 यं भूतं प्रयच्छंतस्मिन्नरविंदनाभे अरिं न आदयो येन ते इहितं कर्म विरिष्यते हेतुः स एव भूतः प्रयच्छः सर्वं
 कुलं पुनाति अरिमानो गजो यस्य स तु विद्वान् आत्मानमपि न पुनाति कुतः कुलं यतो भक्तिहीनस्य ते गुणा गर्वयैव
 भवन्ति न तु शङ्कये अतो हीनरतिभावः १० तर्हि किं धनाद्यर्थेण न यज्मानं प्राकृतं इव भगवान् न येन तेन स्याद् नैव
 ति अयं प्रभुरीश्वरः अविदुषो ल्पका ज्ञानात्मानस्य ज्ञात्मानो र्येन वृणीते न ह्यति यतो निजलाभे नैव पूर्णाः त

मन्ये तदर्थितमनो वचने हितार्थं प्राणं पुनाति सकुलं न तु अरिमानः १० नैवात्मनः प्रभुरयं
 निजलाभपूर्णी मानं जनादविदुषः करणो वृणीते यद्यज्जनो भगवते विदधीत मानं तच्चात्म
 ने प्रतिमुखस्य यथा मुखश्रीः ११ तस्मादेवं विगतविक्लवं ईश्वरस्य सर्वात्मना महिगुणमिध
 यामनीषं नीचो जया गुणविसर्गमनुप्रविष्टः पश्येत्तथैव हि पुमाननुवर्णीते न १२ ॥

तुः
 हि किं पूजने ह्येत्येव तत्राह करणः कृपारुः अतो वृणीते वतत्र हेतुः यद्वा दिति पंचकामं यद्वा यद्यस्मात् यद्ये
 न धनादिना भगवते मानं विदधीत तदेवात्मने भवति नान्यत् यथा मुखे कृतैव तिलकादिश्रीः शोभा प्रविष्टस्य
 भवति न तु साक्षात्स्यैव कर्तुं शक्यते तद्वत् ११ यस्मादेवं भगवान् भक्त्येव तुष्यति तस्मादेवं नीचोऽपि विगत
 विक्लवः गतशोकः स न ईश्वरस्य महिमानं सर्वप्रयत्नेन स्वमनीषानुसारेणानुवर्णयामि अजानतोऽपि स्तुति
 करणो हेतुमाह येनैव महिम्ना अनुवर्णीते न अविद्यया संसारमनुप्रविष्टः पुमान् पश्येत्तद्वत् तन्महि
 अन्यस्य तथा शोधकस्याभावादित्यर्थः १२ ॥

तदेवमात्मनस्तुतावनधिकारं यरिहृयेदानीं तं स्तुवन् कोषोपसंहारं प्रार्थयते सर्वेहीतिहाभ्यां भोईश-अ
मीउद्दिजंतोविभ्यंतः सर्वे ब्रह्मादयः सत्वमूर्तस्तवविधिकराः त्वन्नियोगं कर्त्तारो भक्ता एव नान्येन च वयमसुराः
वैवैरभावेनैते भक्ताः किंतु अद्भ्यैव तव रचिरे रवतारे विविधं क्रीडितं अस्पृष्टं च स्पर्शं चैमादिप्रयोजनाय न
नुभयोत्पादनाय १३ ततस्मात्तेषां भयं परिहाय मन्युपपद्यते सहरं यदर्थं अयं मन्युः सचासुरः साधर्यं सते।
यार्थं मद्यहतः अतः परं क्रीधेन कार्याभावात्तन्नियच्छ नन्वनेषां वधेन साधुः किमोदेत तत्राह वज्रिक

सर्वे त्वमीविधिकरास्तव सत्पधाम्नो ब्रह्मादयो वयमिवेशं चोद्दिजंतः ते मायस्तर्पयता
त्मासुरवायचास्पृष्टं क्रीडितं भगवतोरचिरावतारैः १३ तद्यच्छमन्युमसुरश्च हतस्त्वया
द्यमोदेत साधुरपि वज्रिकस्य हत्या लोकाश्च निर्वर्तिमन्ता प्रतिघतिं सर्वे रूपेण
सिंहविभवाय जनाः स्मरन्ति १४

हेः परोपद्रवकारिणो न्यत एव जातया हत्या वधेन तस्यैव तद्गुं जातमिति साधुरपि मोदैतैव तर्हि बहूनां
सुरवाचहत्वा दमे क्रीधं न त्यजामीति चेत् तत्राह लोकाश्च निर्वर्तिमन्ता प्राप्ताः संतः प्रतिघतिं क्रीधोपसंहारं
प्रतीक्षन्ते तर्हि जनानां पुनर्भयाभावात्तन्मुधारयामीति चेत् तत्राह रूपमिति भवाय भवनिवृत्त्ये एतद्रूप
स्मरणादेव भयनिवृत्तेः न मन्युधारणेन ह् त्वमस्तीत्यर्थः १४ ॥

त्वेचेहिभेषितर्हित्यजामीतिचेत्तत्राह नाहमिति मोःजिततेःस्मात्तुपात् अहंनविभेमिकथंभूतात् आस्यंचजि
 हाच अर्कसदृशनेत्राणिचभकुटीरभस आटोपअउग्रादंष्ट्रीअणतानि अतिभयानकानियस्मिन्नस्मात् ।
 आमेत्रमयःस्वजोयस्मिन्नतत् आत्रस्वकुतस्मात्शंकुवदुन्नतौस्तद्योक्तौयस्मिन्नतद्वत्स्मात्निर्दोदेनभीमना
 देनभीतादिमिभायस्मात् अरीन्मिदंतीत्यारिभिर्दितानिभखाग्नीयायस्मिन् एवभूतादपितेरूपादहंनविभेमि १५
 महद्व्यंस्वन्पदस्तीत्याह त्रस्तोस्तीतिदुःसहंयहंनसंसारचक्रकदनेदुःखतस्मादहंत्रस्तोस्मि तत्रचग्रस्ताहिस्त्राणां
 मध्येस्वकर्मभिर्वहः सन्प्रणीतःनिःतिशस्मिहेक्ययावत्सलहेउशीतममकदानुत्वेप्रीतःसन् अपवर्गभूतेश्वर

महंविभेम्यजितनेतिभयानकास्यजिहाकंनेत्रभकुटीरभसोग्रदंष्ट्रात् आत्रस्वजःक्षतजके
 शरशंकुकर्णीत् निर्दोदभीतदिमिभादरिभिन्नखाग्नात् १५ त्रस्तोस्म्यहंनपणवत्सलदुःस
 होग्रसंसारचक्रकदनादसतोप्रणीतः तदुःस्वकर्मभिरुशतमतेध्रिःसत्वेप्रीतोपवर्गेश्वर
 यसेकदानु १६ यस्मात्प्रियाप्रियवियोगसंयोगजन्मशोकामरीनासकलपोनिषुदस्यमानः
 दुःखोषधंतदपिदुःखमतद्विद्याहंभूभन्भ्रमामिवटमेतवदास्यघोर्ज १७

गंतवांश्चिन्तं प्रतिदुःखसेमामोहास्यसि १६ दास्यसतिमश्रीतिरितिचेत्तर्हित्यनानापोनिषुक्षिप्रमानस्यममदास्य
 जानाभावात् त्वमेवतदुपदिशति प्रार्थयते यस्मात्प्रियैरप्रियैश्चपयासंख्यवियोगसंयोगाभ्यांजन्मयस्यतेनशोक
 मिनासकलपोनिषुदस्यमानोस्मिदुःखप्रतीकारः कार्यरतिचेत्तत्राह दुःखस्योषधंश्रुतीकारः तदपिदुःखमे
 व एवमपि अतद्विद्यादेहाद्यभिमानानमुत्थामि अतहेभूभन् विभोमेतवदास्यरूपंघोर्जसंसारनिस्तोरोषा
 पंचद ११ ॥ श्रीनृसिंहायनमः ॥ ॥

४० ननुमपिमायासंवेधात्कर्त्तृत्वादविशेषाच्चततःकोविशेषश्चततःआहसशित्वधाम्नाचिच्छत्पानित्यंवि
जिताआत्मनोबुद्धेरुणायेनसहित्वेवचिच्छत्पानित्यंविजितःकालःमायाप्रेरकःअतश्चवशीकृताविसृज्यानांकार्या।
गाविसर्गाणांसाधनानोचशक्तयोयेनअतःइत्तदुद्वन्निष्पद्यमानेमात्रपकधसमीपेनय २२ ननुलोक
पालानोभोगानमुद्वयिञ्चवाराज्यंइदंदास्यामिकिमितिसंसारद्विजतेतत्राहदृष्टाशतित्रिभिःश्रियःसेषदः

ज२ सत्वेहिनित्यविजितात्मगुणःस्वधाम्नाकालोवशीकृतविसृज्यविसर्गशक्तिःचक्रे
विसृज्यमजयेष्वरघोदृशारेनिष्पीड्यमानमुपकर्षविभोप्रयन्तं २२ दृष्ट्यामया
दिवि विभोःरिवस्तधिस्रपानामायुःश्रियोविभवइच्छतिद्यान्जनोयं
येःस्मृत्यतुःकुपितहासविजंभितभूविस्फूर्जितेनलुलितःसतु
तेनिरस्तः २३ तस्मादस्स्तनुभत्तामहमाश्रियोज्ञा
युःश्रियेविभवमेदिपमाविरंस्यात् नेष्टामितेविलुलि
तानुरुविक्रमेणकालात्मनोपनयमानिजभूत्यपार्श्व २४॥

विभवउद्वःआयुरादयोदृष्टाशतिकाक्कातुष्टमुक्तं तदेवाह येःस्मृत्यतुःकोपहासविजंभितेनभूभंगमात्रेविद्य
स्ताःसचत्वयानिरस्तः २३ यस्मादेवतस्मात् आश्रियःभोगान् ज्ञाः तत्परिष्कारंविद्वानहं ऐदियंइदियेभौ।
ग्यंज्ञज्ञाभोगमभिव्याप्यकिमपिनेष्टामितेकालात्मनाऊरुविक्रमेणविलुलितान् विद्यस्तानिगामादीनि
ति २४॥

किंच वर्तमानकालेपिनभोगाही इत्याह कुत्रेति श्रुतिश्रवणतदेव सुखं प्राप्तुं नृणां भूतस्त्विकावन्मिथ्या भूताश्च
 शिष्यं च अशेषाणां रजोरागाणां विशेष उद्वेगस्यानन्त चेदं कलेवरमप्येवेत् सर्वोपि जनः किं न विरज्यते तत्राह
 यदपि यद्यपि इति गंधविद्वानयं जनस्तथापि न निर्विद्यते विरक्तो न भवति कुतः काम एवानलस्तं मधत्तुल्यः सु।
 खल्वैवैः दः खसाद्यैरपिशमयन् कामाग्निशमनव्यग्रस्य निर्वेद्यवकाशो नास्तीत्यर्थः अचिंत्यमिदं त्वम्मा
 याचेष्टि तेमिति भावः तर्हितकथं निर्विज्ञोसि अनेह धिमधिप्रवृत्त्या त्वत्कथं वेत्स्याशयेनाह केति रजसेव प्रभवो
 जन्म यस्य सः स प्रम्यंते वा कुलविशेषणं तमोधिकं यस्मिन् तस्मिन् सुराणां कुलैर्ह क कचतवानुकं यातामेवाह प्र

कुत्राशिष्यः श्रुति सुखाम गत् स्मरूपाः केदं कलेवरमशेषरजो विशेषः निर्विद्यते न तु जनो
 यदपीति विद्वान् कामानलं मधत्तुल्यैः शमयन् दुरापैः २५ काहं रजः प्रभव इति तमोधिके
 तस्मिन् जातः सुरेतरकुले क तवानुकं या नत्र श्रुणो न तु भवस्य नैव रमाया यन्मोर्धितः शिरसि
 पद्मकरः प्रसादः २६ नैवापरावरमतिर्भवतो ननु स्याज्जंतो र्यथात्म सुहृदो जगतस्तथापि
 संसेवया सुरतरो रिव ते प्रसादः सेवानुरूपमुदयो न परावरत्वं २७

ह्यादीनां शिरसि नैवार्पितः स पद्मवत् सकल संतापहारः प्रसादः पुरुषार्थरूपो मे शिरस्यार्पितः इति यत् यतः यथा
 नुकं यथेति वा २६ न च स्वदीये अति च त्रमित्याह नैवेति एते त्रह्यादय उतमाः अग्रमसुरो नौ च इत्येषा परावरमतिः
 जंतोः प्राकृतस्य यथा तथा भवतो नैव स्यात् अत्र हेतुः जगतः आत्मनः सुहृद अतो हि सर्वत्र प्रसाद एक रूपश्च
 किं न स्यात् तत्राह संसेवया तव प्रसादो भवति तत्र च सेवानुरूपे तत्तदिष्टानुसारेण धर्मादीनामुदयो भवति ए
 वं सत्यपि वैद्यम्याभावे दृष्टं तः सुरत र्यथा सेवकस्येव संकल्पानुसारेण कलंददाति न च विषमस्तद्वत् न परा
 वरत्वं अत्र कारणमिति शेषः एतच्च त्वद्वत्पक्षे यथा मया प्राप्तमि त्वद्दत्तं यथा श्रमे वमानयेत्प्रायेनाह २७

३१

एवमित्यप्यात्वयानुकंपितोस्मि एवं नारदेनात्मसात्कृत्वा पूर्व-अनुग्रहीतः सोऽहं कथं नृत्वं दू-त्यसेवां विस्मया
मिकथं नृत्तो नुग्रहीतोस्मि प्रभव एवाहियुक्तः, कूपस्तस्मिन् कामानमितः कामयमानं जननिपतितमनुत्त
सेनात् प्रपतन् पोहेत देवत्वदू-त्यस्य श्रीमारदस्यानुग्रहेणैव त्वमात्यंतमनुकंपितोस्मि-अयमेव च मम पर-
मानुग्रहः न युनयिदमति तु-च्छमुत्पाणारत्नाणादि २८ नचेदेत्स्वमाप्रदनुग्रहार्थं कृतं किं स्वमार्थमित्याह भो
अनेन यदेतन्मम प्राणारत्नाणां माहेतुमुद्यतमपि तुर्वध ज्ञतदुभयं स्व-रूप-अविवाक्यम-तददधानुमित्यहं म

एवं जननिपतितं प्रभवदिकूपे कामाभिकाममनुयः प्रतपन् प्रसेनात् कृत्वात्मसात्सुरधि
गाभगवन्नुग्रहीतः सोऽहं कथं नृत्विस्मयेतव-रूपसेवां २८ मत्प्राणारत्नाणामनेनपितुर्वध
अमन्ये स्व-रूप-अविवाक्यम-तदविधानु खदुं प्रगृह्यतदवोचदसहिधितुः स्वामीश्वरो
मदपरो वतुकं हरामि २९ एकस्त्वमेव जगदंतदमुख्ययत्वमाद्यंतयोः पृथगचस्यसि
मध्यतश्च ॥

न्येकतः यद्यस्मात् असत्-अयुक्तं विधितुः खदुं प्रगृह्यतदवोचत् किं मदपरो मद्वातिरिक्तश्चेदीश्वरोऽस्ति तर्हि स्वा-
मिदानीं-अवतुतवकं शिरोहं हृमीति पादोत्तरेण यमवार्थः यद्यदावोचत् तदामत्प्राणारत्नाणामिति वान्वयः एतच्च
सत्यं विधानुं निजभ-रूप-भावि-भूतेमिति-अत्रैव वदुधाव्याख्यातं २९ नचेदपत्न्यातेनरत्नां देत्यहमनेन च त्वयि स्वाभा-
विकं किंतु मायागुणोपाधिकं सर्वोत्पत्ते-त्वयि स्वतस्तदयोगादिहेत्याह एकैकं एतज्जगत्त्वमेवैकं यद्यतः-अमुखा-
दावते च यथागचस्यसि विगमेकरो विसन्नाप्रतयाकारात्वेन वर्तत इत्यर्थः अतो मध्यतश्च त्वमेव तर्हि कथं नृ-
दप्रतिनिधित्वाह त्विमां यथागुणपरिणामसकमिदं जगत् ॥

संस्तुतदनुप्रविष्टस्त्वंगुणेर्हेतुर्भूतैर्जीनेवरस्तकः ॥ इहंतेवच अचसितः प्रतीतः तदुक्तं स्वं धोपक्रमे निर्गुणोपि स्थ
 जीव्यत्वेन गवान् प्रकृतेः ॥ ३० ॥ त्वमायागुणमाविश्य बाधकतां गत इत्यादि ३० ननु यद्येतज्जगदहमेव तर्हेजगतो
 वेद्यमो नममेवेद्यमपि किं न स्थानि न्यतः ॥ ३१ ॥ त्वमेवेदं सदसत्कार्यकारणात्मकं जगत्समुत्पन्नः पृथक् भवांस्तुततो न्यः
 आद्यतयोः पृथगवस्थानात् यद्यस्मादेवमतो यमात्मीयो यपर इति यावुद्धिः सा अयाप्यामायेव कारणाकार्यभेददृष्टान्तेन
 साधयति यद्यतः यस्य जन्मेदं प्राणप्रवृत्तिस्मिन्निधनमवस्थितं प्रवृत्तहेतुदेव अर्द्धिबीजं कारणांतरेः कार्यतयोपि याव
 सकालमात्रस्व अग्रमर्थः कालावदेन नीलत्वाः साधारणा गुणा योगात् पृथ्वीवसुशब्देन वसुमात्रं नृत्तस्त्वन्ततरोर्यथा
 पृथ्वीमप्यबीजमात्रस्वतस्य च यथा भूतस्त्वस्मात्रस्व एवं सर्वमपि कार्यकारणात्मकमेवेति तथा च वारमर्षस्त्रं तदनन्यत्वं

संस्तुतगुणव्यतिकरं निजमाययेदं नानेव तैरवसितस्तदनुप्रविष्टः ३० त्वेवाहं सदसतीश
 भवांस्ततो न्यो मायायदात्मपरबुद्धिरियं स्थपार्था यद्यस्य जन्मनिधने स्थितिरीक्षणं च तद्दे
 तदेव वसु कालवदर्थितवैः ३१ न्यस्येदमात्मनि जगद्विलयां वुमध्येशे ब्रह्मना निजमुखा
 नुभवो निरीहः यो मे न मीलितदृगात्मनि पीतनिद्रस्त्वैर्ये स्थितो न तु तमो न गुणां प्रमुं द्ये ३२

मार्गमण्यत्वादिभ्यः इति श्रुताचारं भेदां विकारो नाम धेयं मृत्तिकेत्येव सत्यमिति तत्र तावदेते पृथगवस्थानं दर्शयति ३१
 न्यस्येति इदं जगदात्मना आत्मनैव आत्मनि निदिष्यस्व सुखमेवानुभवति किंचित् सन्नप्रलपोदमध्ये शयनं करोषि तर्हि
 किं जीवस्यैव ममापितमो वृत्तिरूपानिद्रास्ति नर्तहेन हि योगावतुवहिर्वैर्यभावस्याप्यानिद्रा रोच्यते इत्याह यो मे न निमी
 लितेदृशो येन आत्मना स्वरूपप्रकाशेन निपीतानिद्रायेन यतस्तर्हि अबस्थाप्रयातिरिक्ते स्वरूपे स्थितस्त्वं
 न तु सुषुप्त्वात्मना तमोपुत्पेन योजयसि न यश्च सितच जाग्रतस्वप्नो रिव गुणान् विषयांश्चेत्यर्थः ३२ रामः

इदानींकारणत्वेनादावपि यथावस्थानंदरीयन्मध्यतश्चत्वेमेवेत्येतत्प्रयंचयतिचतुर्भिः यस्त्वमशेषस्तस्यैवते
इदंजगत्तवपुःस्वरूपंनान्यस्ययतस्त्वमध्यतोयिष्याः कथंभूतस्यनिजयाशक्त्यासंचोदितःप्रकृतेर्धर्माःसत्त्वाद्
योयेनस्वरूपत्वेहेतुःअनंतशायनाच्छेषार्थकादिरमत्समाधिर्यस्यतवनानेःसकाशादेकार्णवोदकेमहा।
ज्वेलोकपद्मंअभूत्कथंभूतंआत्मनित्वयोवगृह्यस्वकर्णिकातःसहमादृढबीजात् महावटेश्व ३३ तदे

तस्यैवतेवपुरिदंनिजकालशक्त्यासंचोदितःप्रकृतिधर्मणआत्मगृहंअभस्यनंत
शायनादिरमत्समाधेःनाभेरभूत्स्वकर्णिकावटचक्रमहाज्वे ३३ तत्संभवःकविर
जोन्यदयश्चम्राजस्त्वंबीजमात्मनिततंस्ववह्निर्विचित्प नाविंदेदेवश्रुतमश्रुनिम
जामानोजातेकुरेकथमहोपलभेतबीजं ३४ स्वत्वात्मयोनिर्नातविस्मित आस्थि
तोज्वंकालेनतीव्रतपसापयिषुःभावः त्वामात्मनीशनुविग्रेधमिवातिसहस्रंभू
तेंद्रियाशयमयेविततेदद्री ३५

वंकारणत्वेनानुगतःसन्मध्यतश्चत्वेमेववर्ततस्त्युक्तंतदेवश्रुत्सत्त्वस्यत्रज्ञानोभवेनस्फुटयितुंतस्यप्राक्त
नीमवस्थामाह तस्मिन्ज्वेसंभवायस्यकविर्वैज्ञा-अतःपश्चादन्यदपश्यन्बीजमुपादानकारणभूतंस्वास्वस्मिन्
व्याप्तसतमयिनाविदत्तयुक्तंचेतत् ३३-अहोअकुरेजति सतिबीजेतदनुगतंकारणंयत्कथंज्ञापुमानपश्ये
त् ३४ भवदुपासनयावुस्वस्मिन्नेवदृष्टवानित्याह सत्त्वेतिपरावस्याज्वमाश्रितःसन्तीव्रेणतपसाध्यानेनानेनस
न्मात्ररूपेणोपादानतयादर्शनमुक्तम् ३५

रामः॥

रामः

इश्वरत्वेन च दृष्टा कृतार्थो भवदित्याह । त्वमेनेन प्रकारेण सहस्रमपरिमितानि यानि वदन्नादी नि तैरादृष्टं समुद्रं
मायामयं माया प्रधानं सत्ता प्रपञ्चेनोपलक्ष्यते संनिवेशः पादादिरुच्यते ३६ तदा च भवांश्च तस्यानुग्रहं कृ-
तवानित्याह तस्मादिति हयग्रीवम् । त्विचिभ्रतः सनरजस्तमो रूपो मधुकैटभाख्यो हत्वा तस्मै श्रुतिगणान् ।
मर्षितवान् तत्र हेतुः सत्त्वमिति ३८ एकः त्वमेवेत्यादिभिरष्टभिः श्रुतैर्धैर्यदुक्तं पक्षपातेन रक्षायां तद्विषये

एवं सहस्रवदनोऽपि शिरः करोरुमासास्य कर्णानयनाभरणापुधाद्वयं मायामयं सदुपल-
क्षणा संनिवेशं दृष्ट्वा महापुरुषमायमुदेविरञ्च्यः ३६ तस्मै भवान् हयग्रीव शिरस्तनुवंच वि-
भ्रद्वेददुहावति वल्लो मधुकैटभाख्यो हत्वा नयच्छ्रुतिगणान् स्तुरजस्तमश्च सत्त्वतवपि-
पतमां तनुमामनेति ३७ इत्थं न तिर्यग्धेदेव रुधावतारैर्लोकान् बिभावयसि हेसिज-
गत्प्रतीपान् धर्ममहापुरुषपासि युगानुवृत्तं श्रुतः कल्लो यदभवत्त्रिषु गोप्यसत्त्वं ३८
नेतन्मनस्तव कथा सुविकुण्ठनाय संप्रीयते दुरितदुष्टमसाधुतीजं कामातुरं हर्षशोक-
भयेषणा र्त्तं तस्मिन्कथं तव गतिविमलशामिदीनः ३९ ॥

वधश्च सत्त्वोपाधिको ननु स्वतः इति तदुपसंहरति । इत्थमिति विभावयसि पात्यसि हेसिघातयसि कल्लो नु तत्र करोषि य-
तस्तदा त्वं श्रुतो भवः यतस्त्रिषु गोप्येष्वाविर्भावान्न स एव भूतस्त्वत्त्रिषु गतिप्रसिद्धः तदेवं भगवतस्त्वत्त्वं निरूप्य-
स्वस्य च तद्विचारोपपत्तौ निवेदयन् प्रार्थयते नैतदिति त्रिभिः असाधुबहिर्मुखं तीव्रं दुर्द्वरं हर्षशोकभयेषणा-
त्रयेण चार्त्तदुःखितमपि त्वत्कथा सुनसंप्रीयते तस्मिन्नेवं भूते मनसि सति कथं तव तत्त्वं विचारयामि ३९ ।

-४३ किंचिद्वा-अवित्प्रासतोभो-च्युतमांयतोभक्षरादिरसस्त-आकर्षयति उदरंनुनुधासंतं सद्य एव यत्क-
चिदाहारमात्रं प्रतिचयत्वाद् कृच्छ्रः कर्मशक्तिः कर्मदिपालुनेति श्रुतेति ४० न केवलमहमेक एव कृच्छ्राद्
शांआपन्नः किं नु महाजनोपेवमेव लिखयति-अतः सर्वजनं पालयेति प्रार्थयेतावमिति भवः संसारः एषा वैतर-
णीयमहानदी तस्या मन्योन्यतोपातिजन्मादीनि तेभ्योऽतिभीतं त्वेषां परेषां च विग्रहं यथा तस्यैवैरंमैत्रं च यस्य
एवं मदेजने पश्यन् हे पारचर तस्यापारे स्थित नित्यमुक्तं हेतेति श्रोकः कथमित्येवं मामनुकंप्याद्यपीपही ॥

जिह्वैकतोच्युतवैक र्धतिमावित्प्राशिष्मो न्यतस्त्वगुदरं अवगंकुतश्चित् प्राणो
न्यतश्च यत्नदृक् च कर्मशक्तिर्वहूपः स यत्नः श्वगेह्यति लुनेति ४० एवं स्वकर्म
पतितं भववैतरण्या मन्योन्यजन्ममरणं प्राणभीतभीतं पश्यन् जने स्वपरविग्रहं
रमैत्रं हेतेति पारचरणीय हि मृदमद्य ४१ को न्वत्र ते रिवत्सगुरो भगवन् प्रयास
उत्तारणोऽप्यभव संभवलोपहेतोः मदेष्टु वैमहदनुग्रह आर्त्तवैधो किं तेन ते प्रियजना
ननु सेवतांनः ४२ ॥

वैतरणीयुत्तारणीयत्वे ४१ ननु एकेन प्रयासवीजनः कथं उत्तारणीय इति चेत् तत्राह को-
ऽनुते अत्र सर्वजनोत्तारणो प्रयासः न केपि कुतः अस्य विग्रहस्य भव संभवलोपानां उत्पत्तिस्थितिं सहाय्यां
हेतोः ततोपि किमेतत् दुष्टं प्रकृतिः उचितं चेत्तदित्याह मदेष्टु वैमहदनुग्रहः त्वोचस्वदीयां प्रतारयिष्यामि इमं
दुःशङ्कहमाह्वयः इति चेत् तत्राह तव प्रियजनाभक्ताः ताननु सेवमानानां नोस्माकतेन च उत्तारणो न किं को
प्रयासो सरकाहरेः को न्वत्र ते रिवत्सगुरोः भगवन् प्रयासः प्रह्लादस्य मुपदिश्यमिथोनराणां मीशेन सख्य

॥ ४२ ॥

रामः

४३

वत्सप्रह्लादस्वातावतारयिष्यामितावनेवक्रतार्यस्याः किंमनेननिर्वधेनेत्यत आह नैवेति हे परसर्वोत्तमस्वहीर्यगाय
नमेवमहामन्ततस्मिन्मग्नेचितेधरास्तेह भवेवचैवेतराणां नैवोद्विजे किं नुविमूढान् शोचामितानेवाह ततोम
हामत्ताद्विमुखंचेतोपेधाप्रत्युत्तं श्रुत्वा र्थनिमित्तपन्मायासुखतदयमरंकुटुवादिभारमुदहतः ७३ ननुस्वतावन्मु
क्तिं गृह्णाणां तास्तत्त्वज्ञानमुनय उपदेक्ष्यतीति चेन्नत्राह प्रायेणोतिनविमुक्तो विमुक्तिं नेच्छामि तत्त्यन्यकमपि प्रा।

नैवोद्विजेथरदुरन्यथैवेतराणां स्वहीर्यगायनमहामन्तमग्नेचितः शोचेततो विमुख
चेतसं श्रुत्वा र्थमायासुखायभरमुदहतो विमूढान् ७३ प्रायेणो देवमुनयः स्वविमुक्ति
कामाः मोनंचरंति विज्ञयेन परार्थनिष्ठाः नैतान् बिहाय कृपणान् विमुमुक्षु एकां
न्यस्वदन्यशरणो भ्रमतो नुपश्ये ७४ यन्मैथुनादिगृहमेधिसुखं हि सुखं कंदूयनेन क
रयो रिवदुःखदुःखं तत्प्यति नेह कृपणा वद्दुःखभाजः कंदूतिवन्नमनसि जं विषहेत
धीरः ७५

यद्यप्यमेव किमिति निर्वध्यासीदिति चेदत आह स्वतो न्यमस्य जनस्य शरणं न पश्यामि ७४ न
न्वेतेस्त्रीसंभोगादिना सुखिन एव कुतः कृपणास्तत्राह यदिति करयोः कंदूयनेन संघर्षतो नैव दुःखं मनुदुःखं।
स्मिन् तर्हि दुःखत्वादेव ततो निर्विघ्नमुच्चरन् तत्राह कृपणाः कामुकाः वद्दुःखं भाजोऽपि गृहमेधिसुखेन
तृप्यंति अलमिति नमन्यंते कंदूतिवत्कामस्य दुःसहत्वात् ननु केचित्कंतिमपि सहंते कामंच तत्राह स्वत्या
सादा तु कश्चिद्हीर एव मनसि जं कामं विषहेत सहेतननु सर्वे अत्रापि कंदूतिवदिति दृष्टान्तः ७५

४४ ननुमौनादिभिर्मौनासाधनैः सुलभैर्वर्तमानैः सुकृतिनाहमौनेतिहे पुरुष अंतर्गमिन्नेमौनादयोदृष्टाः प्राप
वर्ग्याः अपवर्गहेतवः प्रसिद्धाः रहोविविक्तवासः तेतुप्रयासाः अजितेन्द्रियाणां इन्द्रियभोगाय अर्थार्थविक्री
णातां वार्ताः जीवनीयाया भवेतिदंभिकानां वार्ता अर्थिभवंतिवानवादेभ्यो निषेधतत्त्वत्वात् ४६ त्वद्वान्
नुभक्तिं विनासकमौनादिभिर्नभवत्येवेत्याह रूपशक्तिभिः वीजांकुराविवप्रवाहोपनेऽमेसदसतीकार्थ
कारणोऽवतेरूपे उपलक्षणभूतेवेदेनसृष्टे प्रकाशितेननान्यत्स्वसमवेतं गौरत्वादिकमिवदेवतादेः दे

६५

मौनव्रतश्रुततयोध्यधनस्वधर्मव्याख्यारहोजयसमाधयः प्रायः
परंपुरुषतेत्वजितेन्द्रियाणां वार्ता भवंत्युत्तमचात्रनुदंभिकानां ४६ रूपश्रमे
सदसतीतववेदसृष्टे वीजांकुराविवनचान्यदरूपकस्य युक्ताः समेक्षमुभ
यत्रविचिन्वतेत्वायोगेनवद्विमिवदारुमुना न्यतः स्यात् ४७ " "

वदतः अस्मीति यत्कृतः अरूपकस्य शक्तत्वरूपादिशून्यस्य अतः युक्ता संयुताः एव भक्तियोगेन प्रस
त्तमुभयत्र कार्यकारणे चानुगतं पश्यति मय्यनेन दारुवद्विमिव नान्यतः स्यात् किं न स्यात् ज्ञानेन स्यात् ज्ञा
नमिति शेषः यद्वा ज्ञानप्रकारमेवाह एतदुभयमन्यतः प्रधानपरमाणवादेर्न स्यात् सरेक्षतेत्यादिश्रुतेः
अतस्त्वमेव कारणत्वात् सर्वत्रानुस्यूत इति ४७ " " "

रामः

४४

तदेवाहत्वं वायुरिह दयं मनः चित् चितं अनुग्रहो हंकारः देवतावर्जो वासगुणः स्थूलः विगुणः सूक्ष्मः मनः।
 श्रवच श्रमनो वचः तेन निरुक्तं प्रकाशितं किमपि त्वतो न्यनास्ति ७८ अमृतास्तु स्वस्मिन् ननु गतमपि।
 त्वानजानंतीत्याह नेते गुणाभिमानिनो देवाः आद्यंतवंतः जरोपाधित्वात् अनाद्यंतं निरुपाधित्वानवि-
 दंति हि यस्मान्न सुधियो विद्वांसः एवं विचार्य शब्दात् अध्यापनादिव्यापारादुपरमं तित्वा मेव समाधिनीया-
 संत इत्यर्थः तथा च श्रुतिः किमर्थं वयमधोऽध्यामहे किमर्थं वयं यत्तामह इति नानुध्यायेद्दहनं शब्दाच्च वा

वा१

त्वं धुरग्निरवनिर्विपदं बुमात्राः प्राणोद्वियाणि हृदयं चिदनुग्रहश्च सर्वं त्वमेव सगु-
 णो विगुणश्च भूभनान्यत्वं दक्ष्यमि मनो वचे सानिरुक्तं ७८ नेते गुणानगुणानो-
 महदादयो ये सर्वे मनः प्रभृतयः सह देवमर्त्याः आद्यंतवंतु रूपाय विदंति हित्वा
 मेवं विमृश्य सुधियो विरमंति शब्दात् ७९ तत्ते हंतमनमस्तु तिकर्म पूजा क-
 र्म स्मृति श्रवणयोः श्रवणं कथायाः संसेवया त्वर्थावनेति षडंगया किं भक्तिजनः
 परमहंसगतौ लभेत ५० ॥

वाचोपि ग्लायनं हितं इति च स्मृतिश्च यदा ते मोहकलिलं बुद्धिर्व्यतितरिष्यति
 तदा गतास्ति नेर्वदं श्रोतव्यं श्रुतस्य चेष्टा ७९ उपसंहरति तदिति हे हंतमनमस्तु तिकर्म पूजाः प्र-
 णायानस्तुति सर्वकर्मापणानि कर्म च पश्चिर्वाचरागयोः स्मृतिश्च कथायां श्रवणं चेत्येवं षडंगया सम्यक्-
 सेवया विना विज्ञानपरमहंसानां गतौ प्राप्य त्वयि जनः कथं भक्तिं लभेत यस्मादेवं भक्तिं विना न मोक्षो न च
 भक्तिः संसेवया विना अतः प्राक् प्राप्यंते दास्ययोगमेव देहीति प्रकरणार्थः ५० ॥ ॥

४५ एतावन्तवर्णिताः गुणाः यस्य घतमन्युः उपसंहृतकोपः ५१ कामान्परयतीतितथा घहापुरधार्यप्रवाहोस्मी
तीत्यर्थः ५२ अग्रीणातः अग्रीणाघतः तद्वृत्तप्रसङ्गोक्तमत्वेन शोचिन्तु ५३ प्रीणाति तो घयेति ५४ ए
कांति त्वात् निरुपाधिभक्तत्वात् ५५ इति सखमेन वमः ६ दशमे त्वनुगत्या संभक्तमन्तर्हिते हरे प्र
संगाद्द्विणारदक्ततोनुग्रह ईर्यते १ तत्सर्वं वरदानादि जातं उपन्यास्यत्वात् न बा सक्तं मातेषां का

नारद उवाच एतावद्गुणितगुणो भक्त्या भक्तेन निर्गुणः प्रहादं प्रणितां प्रीतो घत
मन्युरभा घत ५२ श्रीनृसिंह उवाच प्रहादं भद्रं भद्रं ते प्रीतो हं ते सरोत्तम वरं दृणी
ष्वाभिमतं कामकरो रूपहेनता ५३ मामग्रीणात आयुष्मान् दर्शनं दुर्लभं हि मे
दृष्ट्वा मोनयुनर्जं तुरात्मानं तद्वृत्तमर्हति ५४ प्रीणाति त्वय्यमाधीराः सर्वभावेन साधवः
श्रेयस्कामाः महाभागाः सर्वा सामाश्रिष्येति ५५ एवं प्रलोभ्यमानोऽपि वरे लोका प्र
लोभनेः एकांति त्वाद्गवतिनेच्छन्तानसरोत्तमः ५५ इति श्रीभागवते महापुरा
णोत्तमस्कन्धोऽध्यायः ६ नारद उवाच भक्तियोगस्य तत्सर्वं तया यतया भक्तः
प्रन्यमानोऽधिकं शस्त्रमयमानमुवाच ह १ प्रहाद उवाच मामाप्रलोभ्योत्पत्त्या सक्तं

का मे युतैर्वरैः तत्संगमो तो निर्विस्त्रो मुमुक्षुस्वामुपाश्रितः २ अत्यल्पवशाजिज्ञासु भक्तं का
मेयुनोदयत् भवान्ससारवीजेषु ददयन् प्रियेषु प्रभुः नाम्यथा तोरित्वा गुरो घटे तकर

॥ मानां संगदीतः २ ननु किमहं भक्तं प्रलोभयामि न हि किं तु वरं दृणीष्येति वदतस्तवाभिप्रायोऽत्यवेत्याह ३

मे

रामः

४५

४६ निर्वोद्यान्कामानदातुमिच्छंतेप्रत्यात्मास्यन्तमस्यति। उंनमश्ति ८ सत्यमेकांतमक्तस्त्वतयायिमदाज्ञा
करणीयेस्याहनेतिघेकांतिनः कदाचिदपीहामुन्नमप्याशिखानबोछेयेवतप्यायेतन्मन्वन्तरमात्रंभो
गान्भुत्स्व १० ननुतर्हिबंधः स्यादित्यत आह कृप्यास्तिह्याभ्यां सर्वेषुभूतेषुसंतमेकमीशंयज्ञाधियाता
रंमाम्मत्तन्यावेश्ययजस्व तर्ह्येनेनैवकर्मणाबंधः स्यात्तनेत्याह योजेनमप्यर्थो न कर्मदिन्यनृत्यजन
यजस्व ११ किंचभोगेनसुखानुभवेनप्रारब्धं पुण्यं हित्वा मुक्तबंधः सन्नलोकानुग्रहायैव किंतिचविस्ती

उंनमोभगवतेतुभ्यंपुरुषायमहात्मने हरयेदूतसिंहायत्रद्रुणोपरमात्मने ८ न
सिंहउवाच नैकांतिनोमेप्रयिजातिहाशिखंआशासतेमुन्नचयेभवद्दिधाः अ
यायिमन्वन्तरमेतदत्रदैत्येज्वराणाप्रभुभुत्स्वभोगान् १० कृप्यामदीयाजुषमागाःप्रि
यास्त्वमावेश्यमामात्मनिसंतमेकं सर्वेषुभूतेष्वधियज्ञमीशंयजस्वयोजेनचक
र्मदिहावन् ११ भोगेनपुण्यंकुशलैषायेकलेखरंकालजवेनाहत्वा कीर्तिविश्रुद्धोस
रल्लोकगीतांवितायमामेखासिमुक्तबंधः १२ यातत्कीर्तयेन्मत्स्यत्वयागीतमिदंनरः
त्वाचमोचस्मरन्कालेकर्मबंधादिमुच्यते १३

यमोप्राप्त्यसिकुशेनपुण्यात्तरणेनपायेहित्वेतिविभी
षामात्रेअन्यथातस्यश्रेयप्रवृत्तेः ननुतस्यप्राचीनपापमस्तितदधिगमेउत्तरपर्वोद्ययोरविश्रुद्धिनिशाना
द्यप्यदेशादिनिष्पायात् तत्सकृतदुःकृतेविधनुत्तस्मिन्नेतज्जनचेदप्रारब्धपापमिप्रायंतस्यभोगेनैवक्षयात्
कुशलैर्नहित्वेतिवचनानुपपत्तेः नचासावविहानितवाच्यं भगवतैवकृतार्थत्वस्यामन्तरवक्ष्यमाणत्वात् अ
तएवभोगेनकर्मदिहावन् १३ इदमपिलोकसंग्रहायैकर्म

रामः

४६

न३

प्रवृत्तिरितिमुच्यते कृतस्त्वयंयंकेतवः

किंचय
१२ किंचय
१३ किंचय

इच्चराज्ञाकर्माधिकारः सन्नसपितुर्निष्कृतिप्रार्थयते त्रिभिः वरं वृणीयमेतदपरं वृणोत्वतः १४ विदोमर्षणाजो
धेनाशपोयस्यने अयोगेन संदृष्टः अतः एतएव तथापि कृपाणावत्सेत्ता कार्यात्तेन प्रार्थयेत्यर्थः १५ यद्यपि क
श्यपोमरीचिर्नृणांचेति तन्पितुस्त्रयपरवर्जः तथापि त्रिसप्तभिः सह तेन प्राकल्पगतपित्राभिप्रायेणोक्तं १७ य
द्यस्मात्सम्यगुत्तम आचारोपेक्षांकीकटाधिदेशास्तत्त्वावशाज्जप्यंते मुद्याभवन्ति १८ ननु त्वद्वक्तानाम

प्रहादुवाच वरं वरपणतते वरं दशान्महेश्वर पदनिंदन्पितामेत्वा प्रविष्टांस्तेजोऽश्वरं
१४ विदोमर्षणाशयः साक्षात्सर्वलोकगुरुं प्रभुं भ्रातृहेति मया दृष्टि रूढं ते मयि चापवा
न् १५ तस्मान्पितामेकप्रेतदुरंतादुस्तरादद्यात् एतस्तेषां गसंदृष्टस्तदा कृपाणावत्सल
१६ श्रीभगवानुवाच त्रिसप्तभिः पिता एतः पितृभिः सह तेन य यत्साधोऽस्य गृहे जातो भ
वानेवैकुल्यावनः १७ यत्र यत्र च मद्भक्ताः प्रसीदताः समदर्शिनः साधवः समुदाचारास्ते
एषं त्यपि कीकटाः १८ सर्वात्मनानां हे संतिभूतग्रामेषु किंचन उच्चावचेषु दैत्यदमद्भावे
न गतस्य हाः १९ भवन्ति पुरुषा लोके मद्भक्तास्त्वामनुव्रताः भवान्मेखलु भक्तानां सर्वेषां
प्रतिरूपधृक् २० कुर्वन्नेतत्कार्यं शिषितुः एतस्य सर्वशः मद्गम्य शीनेनानां गलोकान्
यास्यति सुप्रजाः २१

यद्विमेति न चित्रं अहं तु तादृशो न भवामीति चेत्तत्राह सर्वात्मनेति द्वाभ्यां मद्भावेन मद्भक्ता
विगतास्य हायेषां १९ त्वामनुगताः ये केचित्पुरुषास्तेष्वेवं लक्षणाः संतो मद्भक्ता भवन्ति अतो भवान्मे भक्तानां
सर्वेषां प्रतिरूपधृक् कृतदुपमानास्य देहि मयः खल्वित्यर्थः २० मद्गम्य शीनेन सर्वशः एतस्य ते पितुः पापशोके वना

॥ २१ ॥ स्ति किंचित्पुत्रस्तस्या निप्रेतकार्यं पितुर ॥

वेदवादिभिरुक्तमनतिक्रम्यमत्सरः सनकर्मणि कुरु २२ २३ २४ २५ ममस्यधिभिमीयास्ये ईतैः समस्तान्निग
मान्धर्मान्निर्वाह्यः ॥ अहन् हतवान् सत्त्वापाहतः २६ एवदिष्टासमितः सम्यक्प्राप्तः २७ सर्वतः संज्ञासात् गोपूरः
मिञ्चस्थानमातिष्ठयथोक्तं ब्रह्मवादिभिः मयावेष्यमनस्तासकुरु कर्मणि मत्सरः २२
नारद उवाच प्रह्लादोपितया चक्रे पितृयसां पराधिकं यथाह भगवान् जन अभिषिक्तो द्विजो
त्तमैः २३ प्रसादमुमुखं दृष्ट्वा ब्रह्मानरहो हरिं स्तत्त्वावाभिः पवित्राभिः प्रादुर्देवादिभिर्वर्तः २४ दे
वदेवा विवलाघातः तत्रावनपर्वज दिष्ट्या ते निहतः पापो लोकसंतापनो मुरः २५ यो सौलभ्य
चरो मतो न वधो ममस्य धिभिः तवो योगवलो नः समस्तान्निगमान् हन् २६ दिष्ट्या स्पतनयः
साधर्म्यभागवतो मुरः तवाविमोचितो मत्तोर्दिष्ट्या त्वं समितो धनः २७ एवदपुले भगवन् ध्याय
तः प्रयुक्तात्मनः सर्वतो गोपु संज्ञासानमत्पौराणि यो सतः २८ श्रीनारद उवाच मैवेवरो मुरः
एते प्रदेयः पद्मसंभव वरः कुरनि सर्गाणां महीनाममत्तं यथा २९ श्रीनारद उवाच इत्युक्ता भग
वान् जनस्तंभस्यातर्ह्ये हरिः अदृश्यः सर्वभूतनां परजितः परमेष्ठिनः ३० ततः संपूज्य गिरः
साववेदपरमेष्ठिने भवे प्रजापती न देवान् प्रह्लादो भगवत्कलाः ३१ ततः कात्यादिभिः साईम्
निभिः कमलासनः देव्या नोर्द्विजानां च प्रह्लादमकरोत्पति ३२ प्रतिनं द्याततो देवाः प्रपूज्य पर
माशिशः स्वधामानि यपुराजन ब्रह्माद्याः प्रतीकृजिताः ३३ एवेतो पार्थदो विष्णोः पुत्रत्वं प्रापितो
दितेः दृष्टिस्थितेन हरिणा वरभावेनो हतो ३४ ॥
तत्कं २८ एवं वरस्त्वयान् प्रदेयः कुरो नि सर्गः स्वभावो येषां अम
तंसीरं २९ ३० ३१ ३२ ३३ शिष्यास्तदं वक्तव्यो द्विद्यतोः श्रीकृष्णसायुज्यकथमिति यत्तच्छेत्तुं देवतयोः पर्वजन्मसनका

प्रलोवत्त ३

रामः

७७

३५।३६। काश्यपोदंतवक्तः हरो सायुज्येष्टः ३७ कृष्णनिंदादिना पूर्वकृतं च यत् एतः पापं तद्व्याजैतदात्मानः संतो
जदुः तदात्मत्वमेदं ध्यातः कीदृशं यथा कृतो ध्यानेन यथा तदात्मा भवतीति अभिदा भेद दर्शनं न्यथा हरेः साम्य
स्वीरूपं ३८। ३९। ४० प्रह्लादचरितार्थमुपसंहरति एवेति चतुर्भिः अवतारः श्रीनृसिंहरूपः तस्य कथा आख्याति

पुनश्च विप्रप्रायेण राक्षसैस्तैः वभ्रवतुः कुंभकर्णीदृशं ग्रीवौ हतौ तौ रामविज्रमेः ३५
शयानौ युद्धनिर्मिन्नहृदयौ रामसायकैः तच्चितौ जहनुर्देहं यथा प्राक्तनजन्मनि ३६ तौ
बिहाय पुनर्जीतौ शिशुपालकसूयजौ हरो वैरानुबन्धेन यश्च तस्तौ समीपतुः ३७ एतः
पूर्वकृतं यत्तद्वाजानः कृष्णवैरिणः जदुस्ते तदात्मानः कीदृशं यथा कृतो यथा ३८ यथा
यथा भगवतो भक्त्या यस्मया भिदो नृपाश्चैव ह्यदयः साम्यं हरेस्तच्चितपाययुः ३९ आर
ख्याते सर्वमेतत्ते यन्नां त्वपरिपृच्छवान् रमषोऽसुतादीनां हरेः साम्यमपि ह्येषां ४० ए
षां च त्र्यम्बकदेवस्य कृष्णस्य च महात्मनः अवतारकथा गुण्यावधो यत्रादिदेवयोः ४१ प्र
ह्लादस्यानुचरितं महाभागवतस्य च भक्तिज्ञानविरक्तियुगाया त्पंचास्या वै हरेः ४२ स
र्गस्थित्यप्येषां गुणकर्मोनुवर्गानं परावरेषां स्थानानां कलेन व्यत्ययो महान् ४३
धर्मो भागवतानां च भगवान्येन गम्यते आख्याने स्मिन्समाप्नातमाध्यात्मिकप्रशेषतः
४४ यत्तत्पुण्यमाख्याने विष्णोर्वीर्योपचंहितं कीर्तयेच्छ्रद्धया पूत्वा कर्मशो विमुच्यते ४५

तिशेषः ४१ प्रह्लादस्यानुचरितं चेत्साहसमाप्नातमिति सीधेनास्त्वयः अस्येति अनेनोक्तं सर्गस्थित्यप्यना
मोशस्य हरेर्गुणान्तरं त्वे अनेन कृतं हरेर्गुणकर्मोनुवर्गानं चेत्पुण्यः परावरेषां देवदेवत्पानां पानिस्थानानि
येषां व्यत्ययः विषयीतः ४४ अध्यात्मिक आत्मानोत्प्राविवेकादि ४५ एतच्छ्रवणादिफलमाह यस्तिहाभ्यां ।

॥ श्रीनृसिंहाय नमः ॥

एतत्तत्ताम्रं जेन्द्रस्य लीलांतामेवाह देत्येन्द्रस्य च यथा यथा न च वधं यः अचिः स न पठेत्तु पुण्यमनुभावं प्रभा।
वेमतिनिश्चयवालीकं वेकुंठे ७६ अहो प्रह्लादस्य भाग्येन देवो हृष्टः बधेन मंदभाग्या शक्तिविद्यादेतेन प्रत्या
हं यद्यमिति त्रिभिः येषां पुष्पाकं गृहान् मुनेर्योमियाति सर्वतः समापातितसकस्य हेतोः एषु गृहेषु नराका
रं गृहः स न श्रीकृष्णस्य परं ब्रह्मसाक्षाद्दृश्यतेति ७७ ननु कृष्णोऽस्माकं मातुल्यः कथं ब्रह्मस्य चेत तत्रा।
हसचारति सोयं ब्रह्मैव कथं भूतः मरुद्विर्मगं यत्कैवल्यनिर्वाणसुखं निरूपयतिः परमानंदस्तदनुभूति
रूपः वेद्युष्माकं स्वसुप्रियः सहृदित्वादि रूपो भवति विधिकृत आज्ञानवर्ती ७८ ननु परब्रह्म चेति कथं

एतद्यथादिपुरुषस्य मजेन्द्रलीलां देत्येन्द्रस्य यवधं प्रयतः पठेत्त देत्यात्मजस्य च स
तां प्रवरस्य पुण्यं अत्मानुभावमकुतोभयमेतिलोकं ७६ यत्पुनः लोके वत भूरि।
भागालोकं पुनानामुनेर्योमियाति येषां गृहाना च सतीति साक्षाद्देयं ब्रह्म प्रनु।
स्थितिं ७७ सवा अयं ब्रह्म मरुद्विर्मगं यत्कैवल्यनिर्वाणसुखं निरूपयतिः प्रियः सह
हः खलमातुल्यः। आत्मादीर्गाय विधिकृत दूरश्च ७८ नयस्य साक्षाद्दृश्यं ब्रह्म
दिमीरूपं धियो वस्तुतयोपवर्गितं मौनेन भक्त्या पशमेन यजितः प्रसीदतामेव सा
त्वतां यतिः ७९

सर

इष्टसहस्रस्त्रीभुरतिः कथं बाधमीष्टा चरणं तस्यैव त आह नयस्य रूपं तत्त्वं भवति भिरपि विधिषा स्वयं ॥
ह्यावस्तुतया इदमित्थमिति साक्षात्तया वर्गीतस्य पुष्पाकं स्वयमेव प्रसन्नः। अस्माकं तु मौनादिसाधने
स्तस्य सादः प्रायेणोपपत्तिरिति साक्षात्तया वर्गीतस्य पुष्पाकं स्वयमेव प्रसन्नः। अस्माकं तु मौनादिसाधने
वसातान च तदृशीनायमुनयत्तद्देवान् भियाति न च तस्य ब्रह्म मातुल्यं पादिरूपेण वर्तते न च स्वयमेव प्र
सन्नश्च तोषमेव ततो विप्रसन्नो भूति भागा इति भावः ७९ ॥ ७९ ॥

रामः

७८

नन्वैर्दुष्करं त्रिपुरमेवादिकं श्रीरुद्रः कृतवान् स एव भूतेष्वश्वरोप्यस्य तत्त्वेन जानाति इति कथमिदं येषां तस्य
येन तस्माद्वा देवाः सौप्रभावो न केवलं स्थितिबलुः सात्यानमुपक्षिपति स एव इति ५० राजा युधिष्ठिर उवाच जग
दीशितुर्देवस्य कीर्तिकस्मिन् कर्मणि मयो हतवान् ५१ अनेन श्रीरुद्रेनोपचं हितैः संवर्द्धितैः ५२ हैमीचरो ।

न स एव भगवान् राजन् च तनो हिरतं यशः पुरा द्रुस्य देवस्य मयेनानंतमायिना ५० राजोवा
च कस्मिन् कर्मणि देवस्य मयो हतजगदीशितुः यथोचोपचितो कीर्तिकस्मेनानेन क
य्यतां ५१ नारद उवाच निर्जिताः असुरा देवैः पुण्यैः नेनोपचं हितैः मायिनां परमाच ।
यं मयं शरणा माययुः ५२ स निर्माय पुरस्त्रिस्त्रो हैमीरोप्यायसीर्विभुः दुर्लक्ष्यार्थाय स
योगादुर्वितर्क्य परिच्छदाः ५३ तामिसे संसृजेना न्यो लोकां स्त्रीन् सेज्वरान् प स्मरंतो ना
शयो चक्रुः पूर्ववैरमल्लोक्षिताः ५४ ततस्ते सेज्वरालोका उपासाद्ये ज्वरं विभो त्रिदिन
स्तावकान् देवविनष्टांस्त्रिपुरा लब्धेः ५५ अपानुगत्स्य भगवान् मामेष्टे तिसुरान्विभुः
शरंधनुषि संधाय पुरेस्त्र्यम्बुमुंचत ५६ ततो ग्निचर्या श्यवउत्पेतुः सूर्यमंडलात् य
यामयस्य संदोहाः न हृष्टं यत पुरो यतः ५७ ॥
यथा यसीचेति तिस्रः पुरो निर्मायते भ्यो ददाविति शेषः ।
दुर्लक्ष्यो अपायसंयोगो अगमनागमने द्यासां दुर्वितर्क्याः परिच्छदाः पाशु ५३ असुराणां सेना न्यः सेनायतयः
पूर्ववैरं स्मरंतः ५४ ॥ ५५ असुं अभिमंत्रिते शरं पुरे मुंचत ५६ ततः शरान् सूर्यमंडलान् मयस्य संदोहा
रस्मिन् समूहाः श्वपतः येभ्यः ५७ ॥ ॐ ॥ ॥

कूपरसेस्वयंनिर्मिताः कूपरतोवज्रसागः वज्रवट्टुंगीः महौजसोमहावलाः मेघदलनाः मेघमेदिनः विद्युद्
पाः बह्वयस्व ५८॥६० कालेमध्याह्ने ६१॥६२ आत्मनोवा अन्यस्यवाह्वोरपिवादेवेनदिद्यमुपकल्पितं अपोहि

तैः स्पष्टाद्यसवः सर्वनिघेनुः सपुणैकसः तानानीयमहायोगीमयंकूपरसेद्वियत् ५८
सिद्धामन्तरसस्पष्टावज्रसागमहौजसः उत्तस्युर्मेघदलनाः वैद्युताश्चैवहूयः ५९ वि
लोकप्रभग्नसंकल्पविमनस्कः कथञ्चजं तदायंभगवानविस्मस्तत्रापायमकल्पयत् ६०
वत्सआसीत्तदात्रह्मास्वयंविरयंहिगोः प्रविश्यत्रिपुरं कालेरसकूपामंतप्ये ६१ तै
सुरात्यपिपश्यंतोनन्येधनविमोहिताः तद्दृष्ट्वायमयोयोगीरसपीलानिदंजगो ६२
स्वयंविशोकः शोकार्त्तान्स्मरन्देवगतिंचतां देवोसुरोनरोन्योवानेश्वरोऽस्तीहकृष्ण
न ६३ आत्मनोन्यस्यचादिष्टं देवेनापोहितुं हूयोः ६४ अपोसौशक्तिभिः स्वाभिः
शोभोः प्राधानिकं व्यधात् धर्मज्ञानविरक्तपुहितपोविद्याक्रियादिभिः ६५ रथं
स्ततंध्वजंवाहान्धनुर्वर्मशरादियत् सेन्यहोरथमास्थायशरंधनुरूपादेदं ६६ श
रंधनुषिसंधायमुहूर्तेभिजितीश्वरः ददाहतेनदुर्भेद्यान्हराथत्रिपुरान् ६७ दि
घिदुर्भयोनेदविमानशतसंकुलाः देवर्षिपितृसिद्धेणाजयतिकुसुमोत्करैः ६८ अ
वाकिरन्जगुर्हृद्यानन्तुज्ज्वाशरोमणाः त्वंदाह्यपुरस्तेस्त्रिभगवान्त्रिपुरहान् ६९

नुपदिहंतुं शूद्रकश्चिदपीश्वरः समर्थोनास्ति ६३ असौश्रीकृष्णः प्रधानसंग्रामस्तत्साधनं अभिजितिमध्याह्ने ६६ वि

मानप्राप्तसंस्कृतीनिघेनुं देवाद्यः ६०॥६१॥०॥

अदित आरभ्यस्वर्गधार्म्यनिगमप्रति एवं विधानीति न लोकेन राकारमात्मनो विदुं वमानस्यानुकुर्वतः १० इति सप्तमः
 मेदशमः १० एकादशेन तां धर्माः साधारण्येन वर्णांताः विशेषणाच्च वर्णानां मुख्या मुख्याश्च यो धितो १ तदेवेदं ।
 शभिर्जीनभक्तिर्गोपावृत्तिरितौ अथ यंच भिरध्यायैः कर्मयोगो न वर्णयते २ देत्यपतेः प्रह्लादस्य साधनं समाप्तं ।
 जितं सत्कर्ममहिंते चरितं प्रह्लादपुनर्नारदं पप्रच्छ कथं न तस्योदितं महत्तमाना मग्राण्यः मुख्यस्य तत्र हेतुः उत्क्रम

ब्रह्मादिभिः स्वप्रमानः स्वधामप्रत्ययद्युत एवं विधान्यस्य हरेः स्वमाद्ययविदुं वमानस्य
 न लोकमात्मनः वीर्याणि गीतान्यधिजंगदुरो लौकान् पुनानान्यपरं वदामि किं १० ६
 ति श्रीभगवते महापराणे सप्तमस्कंधे त्रिपुरविजयानामदशमोऽध्यायः १० श्रीशुक उवाच
 च श्रुत्वा हितं साधु समाजितं महन्महत्तमाग्रणपुत्रक्रमात्मनः युधिष्ठिर उवाच भगवंच्छ्रोतुमिच्छामि न तां
 दायुतः पप्रच्छ न पस्तनयं स्वयं भुवः १ युधिष्ठिर उवाच भगवंच्छ्रोतुमिच्छामि न तां
 धर्मसनातनं वर्णाश्रमाचारयुतं यत्पुमान् विंदते परं २ भवान् प्रजायतः साक्षादात्मजः
 परमेष्ठिनः सुतानां संमतो ब्रह्मस्तपोयोगसमाधिभिः ३ नारायणपराविप्राधर्मगुह्यं
 परं विदुः कर्तव्याः साधवः शांतास्त्वद्विधानतया परे ४ श्रीनारद उवाच नत्वा भग
 वते जायते लोकानां धर्महेतवे बह्व्यसनातनं धर्मं नारायणमुखाच्छ्रुते ५ यो वतीर्य
 तमो नो न दाक्षायिणां तु धर्मतः लोकानां स्वस्तये ध्यास्ते तपो वद रिक्वाश्रमे ६ ॥

आत्मात्मनो यस्य १ अवलोक्ष्यायेतुः यद्यतो धर्मात् परं ज्ञानं भक्तिं च विंदते २ ॥ २ ॥ ननु ह्यतिकुरैर्धर्म उक्त एव त
 देवाह नारायणपर इति ४ अजाय श्रीनारायणयतस्य मुखाच्छ्रुते ५ तन्मुखादात्मनः अवगं सभावयन् विशिन
 स्थि ६ ॥

अथैतानि चत्वारोऽप्यङ्गव्याख्यानाः ।
१. अथैतानि चत्वारोऽप्यङ्गव्याख्यानाः ।
२. अथैतानि चत्वारोऽप्यङ्गव्याख्यानाः ।
३. अथैतानि चत्वारोऽप्यङ्गव्याख्यानाः ।

प्रथमं तावद्दर्शप्रमाणमाह धर्मस्य मूलं प्रमाणं स्यात्तच्च स्यतिः तद्विदो वेदविदो च येन चात्मा मनः प्रसीदति तु स्यति
तथा च यज्ञोक्तं स्यतिः १३ ततिः स्यतिः सदाचारः स्वस्य च प्रियमात्मनः सम्यक् संकल्पज्ञः कामी धर्ममूलमिदं स्यति
तिमत्तु स्यवेदोऽश्विलो धर्ममूलं स्यतिः शीलं च तद्विदोऽप्राचारं श्रेयसाधनामात्मनस्तथिरेव च १ तत्र साधनम्
मात्रसाधारणधर्ममाह सत्यमिति यं चभिः तया कादृश्यपचासादि हिंसा युक्ता युक्तविवेकः शमो मनसः संयमः

धर्ममलोभगवान्सर्ववेदप्रयोहयिः स्मृतं तद्विद्वाराजन्त्येन चात्मा प्रसीदति ७ सत्यं दयात
यः श्रोचंति तित्तेक्ष्णाशमोदमः अहिंसा च ह्यर्चयं च त्यागः स्वाध्यायश्चार्जवे ८ संतोषः सम
दृक् सेवाग्राम्येहापरमः शनैः नृणां विषये हेक्षामौनमात्मविमर्शने ९ स्मृतमन्त्राभ्यां
जीवितमन्तेन प्रमत्तेन वा सत्यान्त्राभ्यां जीवितमश्रुत्वा कथंचन १० अनाद्यादेः संवि
भाजो भूतेभ्यश्च यथार्हतः तेष्व्वात्मदेवतावुद्भिः सुतरां न्ययुषोऽव १० अथ गंकीर्तनं चा
स्य स्मरणं महतो गतेः सेवेज्यावनतिदास्यं र्वमात्मसमर्पणं ११ नृणामयं परो धर्मः सर्व
व्यासमुदाहृतः त्रिंशद्भिराचारैराजन्सर्वोत्पद्येन तु सति १२ संस्कारं मेवावाञ्छन्नासं हि जोज
जगादयं इज्याध्वयनदानाभिविहितानिोदजनमनो १३ ॥

सतो बोधे वलयेनालंबवृद्धिः संमंष्ट्रां प्रहतां सेवाग्रा मे परमः प्रवृत्तिकर्मयोगिनिर्दिष्टः दीर्घवैद्वानिच्छत्कल्पिष्यामीति।
 एतमेनेव ध्यात्वा पण्डितः आत्मविमर्शानंदे रादिव्यतिरेकानुसंधाने ८ आत्मनिर्देयते च वृद्धिः ९ अस्मिन्
 कृत्स्नस्य ध्वराणां दयान्वज्ज्वा अचन ११ एव त्रिशूलतारावा १२ इति वणिधुमिनवक्तुद्विजानां लक्षणमाह स
 स्कारामेव तोगभीधानादयो यस्मिन्नेव छिन्नादिजाः सद्भिजः तद्भिष्टस्यापि संस्कारविच्छेदे सती द्विजत्वस्या
 तजह अजावृत्त्यायमेव भरते संस्कारयुक्तजगादसद्भिजः प्रदुतनमेव संस्कारयुक्तजगादनचोपनयनव
 अकृतो जासो द्विजः तथा च सृतिः विवाहमात्रे संस्कारप्रज्ञापिलभ्यतासदानकेनचित्समस्तजष्टदसातंप्रजापतिरिति श्रुति

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

त्रैवीर्गिकानामवशकात्तधर्मानाह १ ज्येति जन्मना विशुद्धेन कुलेन कर्मणा च आचारेण च अवदानानां श्रद्धानां दुःकुलानां
 दुराचाराणां च नैतानि विहितानि ॥ अर्थः ॥ ब्रह्मचर्याद्याश्रमविहिताः क्रियाश्रमशुद्धस्य वर्णाधर्मा एवाश्रमभेदकतविशेषाभा
 धात् १४ ब्रह्मणादीनां चतुर्णामपि उतिरूपान्धर्मानाह विप्रस्येति सार्धैः सप्तभिः विप्रस्यष्टकम्रीणि विहितानि ॥ अर्थः ॥
 गः तत्र ध्यायनं याजनं प्रतिग्रहश्च जीविका यदाहममुः चतुर्णां तु कर्मणामस्य त्रीणि कर्माणि जीविका याजना ध्यायने च वै ।
 विशुद्धाच प्रतिग्रह इति अन्यस्य द्विप्रस्य अश्रितग्रह इति प्रतिग्रह इति रिक्ता याजनमे ध्यायने चाप्यनुजानाति वक्ष्यति चानंत

जन्म कर्मावदानां क्रियाश्रमाश्रमचोदिताः १४ विप्रस्या ध्यायनादीनि षडन्यस्या प्रति
 ग्रहः राज्ञो वृत्तिः प्रजागोप्युरविश्राहाकरादिभिः १५ वैश्यस्तु वार्तावृत्तिस्तु नित्यं ब्रह्म
 कुलानुगः शुद्धस्य हि जश्रुश्रुषावृत्तिश्च स्वामिनो भवेत् १६ वार्ताविचित्राशालीनं या
 दावरशालीनं विप्रवृत्तिश्च तुर्द्वेधं प्रेषसी चोतरोत्तरा १७ ॥

रमेव ज्ञप्ते राजन्यमिति श्रूयते चाश्रयति के क य प्रभूतीनां क्षत्रीयाणां मुपदेशत्वादि प्रजापालने धिक्कृतस्य क्षत्रि ।
 यस्य वृत्त्यंतरमाह राज्ञ इति आदिशब्देन दंडः शुल्कादि १५ वार्ता कृषिवाणिज्यादिलक्षणावृत्तिर्यस्य सः शुद्धस्य ।
 हि जश्रुश्रुषाविहिता स्वामिनो हि जस्य तु श्रुश्रुषावृत्तिश्च भवेत् १६ विप्रस्य मुख्यानुकल्पमे देन वृत्तांतराण्यह
 वार्ताविचित्राकृष्यादिरूपाशालीनं धातुर्विने व शप्तमया चित्तपापावरं प्रत्यहं धान्यपात्राणीलं स्यात् ॥
 दोत्रादौ स्वामित्यक्तं कणशोषानं उच्छ्रनं आपणादिपतितं करणपादानां पीलोच्छ्रनं द्वयमेकीकृ ॥
 तचतुर्थे त्यक्तं श्रयसी उत्तमा १७

११

वृत्तिव्यवस्थां दर्शयन् आपृतीराह जघन्योनीचः उत्तमं अध्यापनादिरूपां अतेराजमंदात्रिय
स्तुप्रतिगृहादयो भजेत ॥१८॥ चतुर्विधां पूर्वोक्तविप्रवृत्तिमितरेषामपि दर्शयन्नाह अतामताभ्यामि १८ श्लोकं कृत्वा
कांतरेण व्याचष्टे अतमि १९ ॥ २० तयोस्तद्वर्जने हेतुमाह सर्ववेदमय इति २१ वर्णानामभिव्यंजकरूपानधमीनादेश
म इति चतुर्भिः अच्युतात्मत्वे विपरत्वे २२ शोधयिष्योस्ताहः वीर्यप्रभावः तेजः प्रोक्तं २३ ॥ २४ अमत्रयतेः नमस्का

जघन्यो नोत्तमं च तिमना यदि भजेन्नरः ~~अनेराजमंदात्रियः~~ सर्वेषामपि सर्वशः १८ अ
तामताभ्यां जीवेत मतेन प्रमतेन वा सत्यान्ताभ्यां जीवेत न श्रवत्या कथंचन १८ अतमुच्य
शिल्पिप्रोक्तं मम ते यदयाचितं १९ मतेन नित्यं यो चास्यात् प्रमतेन कथं चास्यात् सत्यान्तेन वाणां जं
श्रवतिर्न च सेवने २० वर्जयेतां सदा वप्रोराजन्त्यश्रुगमितां सर्ववेदमयो विप्रः सर्वदेवमयो न
यः २१ शमोऽमस्तपः शौचं सतोद्यः क्षान्तिराजं ज्ञानं दयाः च्युतात्मत्वं सत्यं च त्रस्मलदाणं २२ प्रो
च्य वीर्यं धृतिस्तौ जह्याम आत्मजयः क्षमा ब्रह्मण्यता प्रसादश्चरदा च क्षत्रजदा २३ देवगुर्वच्यु
ते भक्तिश्चित्रवीर्यपरितोषणं आस्तिक्यमुद्यमानित्यनेपुण्यं वैश्यालदाणं २४ अइत्येते नतिः शो
चं सेवाश्चामिन्यभाषणा अमत्रयज्ञोऽप्येते सत्यो विप्ररदाणं २५ स्त्रीणां पतिदेवतानां त
च्छुश्रूषानुकूलता तदधुधनुवृत्तिश्च नित्यतदुत्तधारणं समाजं नोपलेषाभ्यां गृहमेतत्त्वर्तनैः
स्वयंच संतुतिनित्यं परिमृद्य परिमृष्टाः २६ कामरुच्चावचैः साध्वी प्रश्नयोगादमेन च वाक्यैः स
त्यैः प्रियैः प्रभुका कालकाले भजेत्येतिम् २७ ॥

परलोकज्ञानं

चयज्ञानाहापयेतं मायेति २५ स्त्रीधमीनाह स्त्रीणामिति पंचभिः पतिरेव देवोपासताः तस्य पत्युः शुश्रूषा तदनुकूलता
च प्रस्ययदुत्तं नियमस्तस्य धारणमेतच्च नृप्येति तत्रेता नालदाणं धर्मश्च २६ किंच संमार्जनोपलेषाभ्यामित्याहः पति
भजेदित्युत्तरेणान्वयः परिमृष्टा उर्ध्वनादिना निर्मलीकृताः परिमृष्टाः गृहोपस्कराणां पीठताम्रादीनि यथा २७

रामः

५१

ननु काम्यानि कर्माणी कुर्वतस्तत्फलोपभोगपरस्य कथं नेग एषं स्यात् तदुक्तं प्रहादेन उोपस्था जेहांव
हुमन्यमानः कथं विरज्येत दुरंत मोहः इत्यादितत्राधिकारभेदव्यवस्थासदृशं तमाह उप्यमानमिति द्वाभ्यां॥
पुनः स्तुत्यै सस्य प्रसवाय ३३ कामा आशरेते वा सना रूपेण यास्मिन् तत उक्तं द्वा सना विप्रिष्टस्य सहस्रवका म
त्यागा संभवाद्देहोक्तनियमन बहुषाः कामान् भुजान स्येव नित्यनिमित्तं केविप्रुद्धचेतसस्तद्व्यवशनेन॥

उप्यमानं मुहुः क्षेत्रं स्यं निर्वाजतामियात् न कल्पते पुनः स्तुत्या उहं वीजं विन प्रपति
३३ एवं कामा शयं चित्ते कामानामतिसेवया विरज्येत यथा राजन् नातिनवत्काम विंदुमिः
३४ यस्य यत्नत एणोक्तं प्रसावणं भिद्यं जकं यदन्यत्रापि दृश्येत्तत्तेनेव विनिर्दिशेत् ३५
इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ११॥ ११॥ ११॥ श्री श्री ॥

यथा तिस्रो भविप्रमखानामिव शर्मे विरागे भवति यथा सवीजं क्षेत्रं शर्मे निर्वाजं भवति यथा च प्रज्वलितो
ग्निर्नष्टते विंदुमिः प्राम्यति महता च द्युतपुरेण प्राप्यते वत द्युत प्रल्हादकृतस्तुको मार एव निवृत्तु
पदेशो मंदवासना नामधिकारेण तदुक्तं तत्रैव बालान दूषितधियो द्वा रा मे विंतेति अतः सर्वमनव
द्यं ३६ श्रमादिभिरेव बाह्याणां दिव्यवहारो मुख्यः न ज्ञातिमात्रादित्याहयस्यतिय द्वास्मिन् अन्यत्र वर्णीत
रेषां दृश्यते तद्वर्णितं तेनेव लक्षणानिमित्तं नैव लक्षणं विनिर्दिशेत् अतः ज्ञातिनिमित्तेनेत्यर्थः इति श्रीभा
गवते महापुराणे सप्तमे एकादशोऽध्यायः १२ श्री कृष्णाय नमः

द्वादेशोवर्ण्यते धर्मो ब्रह्मचारिस्तनस्य योः चतुर्वर्ण्योऽप्यमाणां च साधारण्येन कश्चन १ वर्णादीनां धर्मा
 उक्ता इदानीमाश्रमधर्मा उच्यन्ते तत्रास्मिन् द्वादशो ध्यायेत् ब्रह्मचारिव्रतस्य योऽसाधारण्यं चतुर्वर्ण्यसा
 धारणाश्रमोच्यते त्रयोदशोऽयं तर्धमाश्रमोऽनुर्दशो गृहस्थस्य पंचदशो सवर्धमसारसंग्रहः । ब्रह्मचारी गुरुकुले
 वसनगुणादीनुपासतेत्युत्तरेणान्वयः १ ब्रह्मगायत्रीजपनसंध्यात्रयमप्युपासीत । उभे संध्ये तु यतवाग्भ

नारद उवाच ब्रह्मचारी गुरुकुले वसनं हंतो गुरोर्हितं आचरन् दासवन् नीचो गुरौ सुदुर्लभो
 हृदः १ सायं प्रातरुपासीत गुरुवर्ग्यं कुरुते तमान् संध्योऽभ्युपनिषत्तवाग्भजनं ब्रह्मसमाहितः २ ॥
 छंदोऽस्वधीयेत गुरोराहृतश्चेत्स्वयं प्रितः उपक्रमे वसाने च चरणां पीरसानमेत ३ मेखलाजि
 नवासां सिद्धादं कर्म तुल्यं विभूयादुपवीत च दर्भपाणि यथोदितं ४ सायं प्रातश्चरेत्तद्वर्ग्यं
 रवेतान्निवेदयेत् भुंजेत यद्यनृतातो न चेदुपवसेत्कचित् ५ सुशीलो मितभुग्दक्षः श्रद्धाभ
 जोजितेन्द्रियः यावदृष्यं व्यवहरेत्स्त्रीषु स्त्रीनिर्जितेषु च ६ वृजयेत्प्रमदागशामगृहस्थो वृद्धद्वृतः
 इन्द्रियाणां प्रमाथी निहरत्यपि यत्तमेन ७ केशप्रसाधनोऽमूर्धस्वपनान्यंजनादिकं गुरुस्त्रिभिर्भुव
 तिभिः कारयेन्नात्मनो युवा ८ नन्वाग्निः प्रमदानामघतकुभे समः ९ मान् सुतामपि रहोजह्याद
 न्यथा यावदृष्टं कृतं ९

वेतसायं संध्याकाले निमित्तमो न कुर्यादित्यर्थः २ उपक्रमे आदौ अवसाने च्यते गुरोश्चरणे न मेत ३ यथोदि
 तं पलाशोदंडो वा ह्यनरास्यत्पादित्यनियममनतिक्रम्य जटाधारणं केशप्रसाधानाभावमात्रं ४ यावदृष्यं
 योपयोगमेव ५ वृद्धद्वृतः ब्रह्मचर्यवान् गृहस्थव्यतिरिक्तं सर्वोपि व्रजेत तत्र हेतुः इन्द्रियाणां बलवति स
 यतस्यापि मनोहरति इति ७ नाकारयेदित्यत्र हेतुः नास्ति तिरस्कांते अन्यथा केशप्रसाधनादिव्यतिरिक्ताव

३

२
 ३
 ४
 ५
 ६
 ७
 ८
 ९

ननुमिच्छात्वादतिक्रमलत्वाच्चसंयत्तकत्रायेत्यादिजह्यादितिकोपमृतिनिर्वधस्तत्राह कल्पयित्वेति आत्म
नास्वरूपसाक्षात्कारेणोदेहेदेयादिआभासमात्रं कल्पयित्वा निष्कृष्ययावदसौजीवईश्वरः स्तत्रोन्नम
तितावद्वेत्तन्नहंप्रमान्श्यस्त्रीत्यादिभेदानविरमेत् ततः किमत आह ततोद्वेत्ताद्विपर्ययः गुणाध्यासन
भोग्यतावृद्धिः अतो जह्यादेवत्यर्थः १ एतत्सर्वं गृहस्थस्य विपर्ययः गुरुवृत्तिरिति ११
अंजननादिनामामिमांतामोदं देकरं अंजनप्रशारस्य अभ्यंजनप्रशारस्य च अबलेष्वचंचित्रकमस्त्रीणां ॥

कल्पयित्वात्मनायावदाभासमिदमेश्वरः द्वेत्तावन्नविरमेत्ततोद्वेत्ताद्विपर्ययः १ एतत्सर्वं गृहस्थस्य
समाप्तातेयतेरपि गुरुवृत्तिविकल्पनगृहस्थस्यनुगमिनः ११ अंजननाभ्यंजनोन्मद्स्त्रावलेषामिषम
ध सुगंधलेपालंकारास्तु जैयुर्यधृतवृताः १२ उषित्वैवंगुरुकुलेद्विजोधीत्यावबुध्य च उषीं संभो
पनिषदं यावदर्थ्ययथावत् १३ दत्त्वावरमनुज्ञातो गुरोः कामयदीश्वरः गृहं वनं वा प्रविशेत् प्रवृजे
तत्र वा भवसेत् १४ अन्नो गुरावात्मनि च सर्वभूतेषु ध्यात्वा जं भूतेः स्वधामभिः पशोदप्रविष्टं प्रावि

कुड्यादौ लेखनवातन्निरीक्षणं चात्र भृंगादिस्वरूपतो निषिध्यते पूर्वतु कथं चिदापदि प्राप्ता मपि स्त्रीकर्तृकं
निषिद्धमिति भेदः १२ अंगेः प्रीक्षादिभिरुपनिषाद्विभ्रसहितावेदत्रयीमधीत्य अवबुध्य च तदर्थं अवि
चार्ययावदर्थ्यस्वर्वाधिकारानुसारेण १३ यदीश्वरः शक्तः तर्हि गुरोः काममपेक्षितं वरं दत्त्वा यथाधिकारं
गृहस्थाद्याश्रमे स्वीकुर्यात् तत्रैव वसेत् नैष्ठिकः स्यादित्यर्थः १४ स्वधामभिः स्वाश्रयभूते जीवैः सह तं
नियंतव्या १५ श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः श्रीः लक्ष्मीः लक्ष्मीः लक्ष्म्ये नमो नमः श्री ००

चरन् एवमाचरन् विदितं विज्ञानं विज्ञेयं येन सः १५ अखिलोक्तं महर्षीकं १६ अकथं अकथय अकालतः पाकं
कालात् पूर्वमेव निष्पन्नमित्यर्थः अकथं कथं फलाद्याहरेत् अस्मीपात् १७ वन्येर्वीचारादिभिः काले चोदितानि
स्यान् पुराणं पूर्वसंज्ञितं १८ हिमादीन् सहन रतितया १९ केशादीन् मलादीन् आप्रक्षालनेन धारयेत् कमेडत्वा
दंश्च दधत् २० कृष्णस्तपः केशाद्यावुद्दिनं श्येत तथा चरेत् २१ द्वादशाव्याधनं तपमधिषादधमीनुद्याने श

एवंविधो ब्रह्मचारी वार्णप्रस्थो यतिर्गृही चरन् विदितं विज्ञानं परं ब्रह्मधिगच्छति १५
वानप्रस्थस्य वस्यामि नियमान् मुनिसम्मतान् यानातिष्ठन् मुनिर्गच्छेद्द्विषलोकमिदं ज
सा १६ नक्तसु यच्च प्रसीपादक्तं चाप्यकालतः अभिनयकं प्रथामं वा अर्कयकं मुताहरे
त् १७ वन्ये श्वरपुरोडाशान्निर्वपेत्काले चोदितान् लब्धेन वेन वेन्नाद्ये पुराणं तु पुरित्यजे
त् १८ अग्नये मे च शरणं मुदजं वादिकं दूरं अयेत हिमवाय्वग्निष्वर्कं कातयद्यादस्य
१९ केशादीन् मनस्वशमश्रुमलानि जटिलोदधत् कमेडत्वा जिने दं वल्कलानि यरेष्
दान् २० चरेद्द्वे द्वादशाव्याधनं चोवाचतुरो मुनिः द्वौ वेकं वा यथा बुद्दिर्न विपद्येत कृच्छतः
२१ यदा कल्पः स्वर्णिपायां व्याधिभिर्जरया तथा आन्वीक्षिष्यां वा विद्यायां कुर्याद न शना
दिकं २२ आत्मन्यग्नीं समाश्रयेत् स न्यस्यादं ममात्मना कारणमुन्यसेत्सम्यक् संघाते तु य
प्यार्हतः २३ ॥

तर्हि वन एव वसेत् यदि तु ज्ञानाभ्यासोऽप्यस्ति हिंस्रं येन स एतत्तथा ध्यायेव स्यात् तदुभयरहितस्य तु
यत्कृतं तदाहा यदा अकल्पोऽसमर्थः आन्वीक्षिष्यां ज्ञानाभ्यासे अनसनादिकं विध्यतः २२ पूर्वकं स्वप्नाह
आत्मानं त्यादिषां वत्समाप्तिः यथा र्हतः यथा पोष्यस्वकारणं ध्याकाशादुत्संघाते देहोऽसत् प्रविलापयेत् २३

५४

तदेवविभज्यदर्शयतिस्वे आकाशेखानिष्ठिराणि आत्मवान्धीमान्शेषं अस्थिमोसादिकदिनांशं २५ एवंस्य
लशरीरस्यलघुमुक्ताल्लिङ्गशरीरतपस्याध्यात्मादेन्नमस्यलघुमाह वाचमित्यादिना अत्रयद्यपिपयोदेवेत्यस्य
युक्तत्वादध्यात्मादीनास्त्वस्यकारणोसुराजसाहेकारादिषुलघोवाच्यः तस्यापीहतेषालघुभावनेयमहितीयात्म
प्रतिपत्तिधरेति। यस्याकथंचिल्लघोवादेवतानां प्रवर्तकत्वेन प्राधान्यादिद्रियतादृशपयोदेवतासुलभकथ्यते।
वक्तव्यसहितोवाचमज्ञोन्यसेत् एवंसर्वत्रयदानिषादौवयसिबिसौ २६ सनादेनशब्देनसह अध्यात्मानवापौ

स्वेखानिवापौनिष्वासांस्तेजस्यध्यातामात्मवान् अश्वसकृज्ज्ञेष्वापूषानिहितौशोघंय
पोद्वं २५ वाचमज्ञोसवक्तव्यामिंद्रेष्टिल्यकरावपि यदानिगत्यावयसिरत्योयस्यं
जायतौ २६ मत्स्योपाधुंविमर्गंयथास्यामंविनिर्दिशेत् दितुंजोत्रंसनादेनस्पृशम
ध्यात्मनित्वं २७ स्याणचक्षुषाराजन्ज्यातिष्ठपिनिवेशेन अश्वप्रचेतसानिहूँष्टे
येध्राणांतिनोन्यसेत् २८ मनोमनोरथेज्ज्ञेदेवुर्हिबोधोःकवौपरे कर्माण्यध्यात्मनारदे
यदहंममतात्रिया २९ सत्वेनचित्तंक्षेत्रज्ञेगुणार्थकारिकंघरे ॥ ३०

आध्यात्मविदित्तिपाठे वायावितिज्ञातव्यं २९ ज्योतिषिआदित्येसगंधयोस्त्विद्रियाकर्षत्वेनप्राधान्यविवक्षितं
यादेवतासहितोदृष्टस्यविषयेत्यमाह प्रचेतसासहजिह्वारसनं अश्वरसरूपासुप्राणशब्देनाश्विनोरप्युपल
क्षणं अश्विभ्यांसहप्राणं कर्माण्यध्यात्मनित्वं २७ ध्येयं गंधैरुपलक्षितायाहित्यावित्यर्थः २८ घरेकवोज्ञेयं।
अध्यात्मनाहंकारेण अध्यात्मसामितिपाठे कर्माण्यकारं चेत्यर्थः। कथं भूतेरुदेयस्यमादहंममतापूर्वि
कात्रिप्पक्षेभवति २९ तस्मिन्सत्वेचेतनमागुणोऽगुणकार्यैःप्राणबुद्धिर्देवैःसहयद्वासत्वाद्विभिःगुणैः
संस्तैःवेकारिकंभोक्तृत्वाद्विकारवंतंक्षेत्रज्ञेपरंनिविकारंक्षेत्रज्ञं ॥ ३० ॥

रामः

५४

ननुविकारवतः कथं परे लघः स्यात् विकारहेतुना सर्वपाप्मीनां लघद्वारेणोत्पद्यमानाह । अस्त्विति अस्ते ज्योतिः तच्च नभः कूटस्थे अहंतत्वे तच्च कूटस्थे महति गूढं तत्तदव्यक्ते प्रधाने तच्च व्यक्ते अक्षरे परमात्मानि ३१ इति सर्वायाधिलया हेतुः । अविशेषितं चिन्मात्रमात्मानं हेतुं तत्र भूतं तया ज्ञात्वा अद्वयः सन् विरमेत् दग्धकाष्ठोपस्थानलः ३२ इति सप्तमे द्वादश १२ त्रयोदशोऽयं तर्धर्मः साधकस्योच्यते महान् अवधत्तेति होसेन सिद्धावस्था च वर्णयते १ एवं ध्यात्वा कल्पेन

अशुद्धिति मयो ज्येति षोडशोऽयं नभस्य भुं कूटस्थे तच्च महति तदव्यक्ते अक्षरे च तत् ३१ इत्यक्षरं तयात्मानं चिन्मात्रमवशेषितं ज्ञात्वा द्वायोप्यविरमेत् दग्धयो निरिवानलः ३२ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कन्धे द्वादशोऽध्यायः १२ श्रीनारद उवाच कल्पस्त्वेवं परिब्रज्य देहमात्रावशेषतः ग्रामैकं रात्रिविधिनानि रयेत् अक्षरे नमो हौं १ विभ्रया द्वाद्यसौवासः कौपीनाद्यादं नयरं त्यक्तं नलिंगदं दौदेरन्यत्किंचिदनापदि २ एकं गवचं रटित्तु रात्मारामो न पाप्रायः सर्वभूतसत्त्वस्थानो नारायणपरायणः ३ पश्येदात्मन्यदो विभ्रं परे सदसतोऽप्यये आत्मानं च परं ब्रह्म सर्वत्र सदसमाये ४ ॥

शानादिकं कुर्यात् आन्वैलिकं च कल्पस्त्वेवं ध्यात्वा परिब्रज्येति संबन्धः । किं पदत्रयाज्यं देहव्यतिरिक्तं सर्वमित्याहो देहमात्रेति । तस्य धर्मीनाह । ग्रामैकं रात्रेति । नवमिः १ कौपीनं गुत्थां तदा कौपीनमाद्यात्ते पावता वन्मात्रपरं केवलं च अशुद्धिवात्यक्तं प्रेषोच्चारणात् सर्वमेव २ । ३ सदसतः परे कार्यकारणव्यतिरिक्ते ॥ ५६ ॥ रामः रामः रामः

५५ नत्वात्मानं परं ब्रह्मेति कथं समानाधिकरण्यानिर्देशः न हि बह्वसुरूपो रेकं संभवति । तत्राह सुप्तेति सुषुप्ते हितमसाद्य तं जाग्र
त्स्वप्नयोस्तु विस्तिप्रप्रकाशते संघातुन तमौ वायिवित्तैः अतस्तदा आत्महृक्-आत्मानं लक्ष्मीं त्वस्थितः सम्-आत्मनो
गतिं तत्स्वप्नश्च अतएव बंधं मोक्षं च मायामात्रं पश्यन् आत्मानं परं ब्रह्म सर्वत्र पश्येदित्यन्वयः । तदुक्तं योगग्रंथे नि
द्रादौ जागरस्यातेषां भाव उच्यते तेषां भावो नित्यं मुच्यते नित्यं पतिरिति ५ अस्य देहस्य प्रबोध्य यज्ञ यस्मात्तंका

सुप्तप्रबोधयोः संधावात्मनो गतिमात्महृक् पश्यन् बंधं च मोक्षं च मायामात्रं न बल्लतः ५
नाभिर्न देहं बंधं मृत्युं मधुं च आस्य जीवितं कालं परं प्रतीक्षेत् भूतानां प्रभवाद्यर्थं ६ नासच्छा
स्त्रे सुप्तसंज्ञे स नोपजीवेत् जीविकां वा दवादां स्य जेत कीं न्यत्वं कंचन नाश्रयेत् ७ नशि।
व्याननुवधीतं प्राप्नोति वा भ्यसेद्बहून् न व्याख्यामुष्ये जीतनारंभानारभेत् क्वचित् ८ न
यते राश्रमः प्रायो धर्महेतुर्महात्मनः शान्तस्य समचित्तस्य विभया दुतवात्यजेत् ९ ॥

सं ६ असच्छास्त्रे सुप्ते अनात्मयोर्यु जीविकानक्षत्रविद्यादिदृतिं वा दवादानुजल्पवितं दारिद्र्यान् कंचन भयिष्य
क्षे निर्वधेन संश्रयेत् ७ नानुवधीतं प्रालोभमनादिनावलान्नापादयेत् आरंभाच्च महादिव्यापाशान् ८ परमहेतुस्य
विशेषमाह नयते राश्रमो धर्मार्थः कथं भूतेषु महात्मनः तस्य लक्षणं शान्तस्य स्यादि प्रायः स्य स्याद्यभावः जीनात्यतिप
र्यत बहून् कारिणि गमिष्यत्यस्य सत्त्वशुद्धयः यमसिद्धिनिधमांश्चा चरन्नेव ज्ञानोत्पद्येत तत् ९ उत्पन्ने तु ज्ञाने न नि
यमेः कृत्यमस्ति यमाश्रयस्वत्तरावस्युः अतस्तदालिगादिभिः प्रयोजनाभावात्त्रोक्तं संग्रहार्थं धारयेत्येव ९ ॥

तस्यैवज्ञानदाहोभावेयोगभ्रंशपरिहारार्थमाह नचनिर्विकलंलिंगंयस्यव्यक्तोर्थःप्रयोजनंआत्मानुसंधानंयस्यसः।
मनीषायुनातवद्वालवंचकविर्षिकचदात्मानंस्वहृष्ट्यादर्शयेत्तेयथोन्मनादिरूपमन्येरनतप्यावर्तेरन
तथावर्तेरनस्वहृष्ट्यातिपादेवात्मानंस्वहृष्ट्यादर्शयेत्तेयथोन्मनादिरूपमन्येरनतप्यावर्तेरन
दध्यायसमन्तिःआजगरस्यव्रतस्य॥१०॥११॥१२॥१३॥१४॥१५॥१६॥१७॥१८॥१९॥२०॥

अव्यक्तलिंगोव्यक्तार्थोमनीषुना॥१०॥लवत् कविर्षिकचदात्मानंस्वहृष्ट्यादर्शयेत्तेयथोन्मना॥१०॥
अत्रायुदाहरंतीमभितिहासपुरातनं प्रहादस्यानुसंधानंमुनेराजगरस्यच॥११॥तंशायानंध
रोपस्यकावेर्थासत्प्रसाधुनि रजस्वलेस्त्वंगदेशैर्निर्गृहामलतेजसं॥१२॥दृष्ट्रीलोकान्वि
चरनलोकतत्त्ववित्तया वत्समात्यैःकतिपयैःप्रहादोभगवत्प्रियः॥१३॥कर्मणास्तेतिभिर्वा
चालिङ्गैर्वर्णाश्रमादिभिः नविंदंतिजनायंबेसोसाधितिनवेतिच॥१४॥तंनत्वाभ्यर्च्यविधिब्र
ह्मादेयाःशिरसास्पृशन् विवित्सुरिदमप्राचीन्प्रहाभागवतोऽमुरः॥१५॥विभर्षिकाप्यपीबान
सोद्यमोभोगवान्यथा वित्तंचेवाद्यभवतांभोगोवित्तवतामिह॥१६॥भोगिनांखलुदेहायपीवा
भवतिनान्यथा॥१७॥नतेशयानस्यनिरुद्धमस्यव्रतानुहार्योपतावभोगःअभोगिनोयंतव
विप्रदेहःपीवापतस्तदहनःक्षमचेत्॥१८॥

मदममलंतेजोयस्यतं॥१२॥१३॥कर्मदिभिर्जनायंनविदुः॥१४॥तंपादयोः
शिरसास्पृशन्त्वाअप्राचीदित्युत्तरांशवयः॥१५॥उद्यमसहितेश्वभोगवानिवपीबानंस्पृशन्तेहंधारयसितत्रहेतुंचदे
तिततीयेणन्वयः॥१६॥१७॥उद्यमविवेकममभोगोस्तीतिचेत्तत्राह वित्तंचेतिनित्तिनिज्वयेहस्तिप्रसिद्धेयतवार्थो
नास्तीतिप्रसिद्धेयतवार्थःप्रतोर्थादेवयतोहेतोःपीवाक्षमंयोगंचेत्॥१८॥ रामः रामः

44

किंचित्तार्क्षनाद्यसमर्थोऽप्ययं जनस्तदर्थमुद्यमं करोति त्वं तु समर्थोऽपि किमिति न करोषीत्याह । कविर्विद्वानकस्यः दत्तः
निष्णादकचतुरः चित्राः प्रियाः लोकरंजनाः कथायस्य तस्यापिलोकस्य कर्मकुर्वतः शोधतद्विदितोपावाञ्छतः ततः ।
सर्वेष्वप्यनपि वाचंस्तरे न देयितुं तर्कमन देयि नमोऽपि दानचत्तौषीत्यर्थः १८ तस्य वागवाप्तत्वेन यन्निर्तोवशीकृतः
संख २० अध्यात्मचर्या अतर्ह्युपमानं वेदेव आध्यात्मज्ञानिनोऽसमत्तो ननु भवान् इदमिति यदुक्तं तदेवाह न ताम
मीहोपरमयोः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः पदानि स्थानानि फलानि त्यर्थः २१ वेदस्य त्रेहेतुः यस्य तद्विद्वदप्रविष्टः सन् अज्ञानं च नो

कविः कल्पो निष्पण्टकचित्रप्रियकथः सप्तः लोकस्य कुर्वतः कर्मशेषे तद्विहितोऽपि वा
१० नारद उवाच सः स्यं दैत्यपतिनाय रिपुघ्नो महाभुनिः स्मयमानस्तमभ्याहृतहागमत्तयन्नि
तः २० ब्राह्मण उवाच वेदे दमस्युरज्रेष्ठ भवान्नन्वार्यसंमतः ईहोपरमयोर्निर्गणपदान्य
ध्यात्तमचक्षुषा २१ यस्य नारायणो देवो भगवान्द्रुहृतः सदा भक्ताकेवलयाः ज्ञाने धनोति
ध्यातमर्कवत् २२ अथापि ब्रह्महृद्रे प्रह्मोस्तव राजन् यथाश्रुतं संभाषणीयो भवानात्मनः ॥ ३
शुद्धिमिच्छता २३ तस्मया भववाहिन्यामिमेः कामैरप्यथा कर्मणि कार्यामाणा हे नानाया
निष्पयोतः २४ यदृष्टया लोकमिमं प्रापितः कर्मभिर्भ्रमन् स्वर्गाय वर्गीयोद्धारंति रज्जापुनरस्य च २५

ਜੀ ੧

ति अर्केष्वप्यावहिर्ध्वान्ति २२ यथाश्रुतमित्यौदत्यपरिहरायोक्तं लोकः कर्मसु प्रवर्तते त्वनुकथं निवृत्तः सनुकिं
शेष इति यदुक्तं तत्राह तन्मयेति चतुर्भिः प्रमप्रवाहकारिणामप्येवमित्येवैः परितुमशक्यं तन्मया कर्मसु
प्रवर्तमानो ह्यसंनाना यो निमुप्रवेशितः २७ तथैवेमं लोके प्रमुष्य देहं गृह्यया प्राणितः कथं भूतं लोके धर्मेण स्वर्गस्य
द्वारं साधने अधर्मेण तिरस्कांशक रादिघोने द्वारं भिक्षाभ्याताभ्या पुनरप्यस्य प्रमुष्यत्वस्य द्वारं सर्वतो निवृत्त्या अपव

समः

अत्रापि मनुष्यत्वेति। अन्यपनुतयेदुःखं निवृत्त्यै विपर्ययं दृष्ट्वा निवृत्तौ स्मि २६ तनुप्रवृत्त्या कदाचित्सुखं स्यादपि निवृत्त्या मुक्तिं स्यादिति चेत्तत्राह। सुखमस्य जीवस्य स्वरूपमेव तर्हि किं न प्रकाशते। तत्राह सर्वमिति नोतीतनुः सर्वक्रिया निवृत्तौ स्वत एव प्रकाशत इत्यर्थः। भोगात् मनः संस्पृशं जानन् मनो रथमात्रं जानन् अशाश्वतान् दृष्ट्वा स्वस्वामिनि रूढमोक्षीत्यर्थः २७ तर्हि कदाचित्कथं मुक्ष्येतत्राह। संविशन् आरब्धान् भोगान् भुञ्जान इत्यर्थः २८ एवं चेत्कोपि न संसारं प्राप्नुयात् तत्राह सत्ये तदात्मनः सुखात्मकं स्वार्थं स्वस्मिन्नेव स्वार्थं विस्मृत्य असत्यपि द्वैते २९ एतदेव दृष्ट्वा तेन स्पष्टं पाते। जस्मि

अत्रापि दंयतीनां च सुखाद्यान्यापनुतये कर्माणि कुर्वतां दृष्ट्वा निवृत्तौ स्मि विपर्ययं २६ सुखमस्यात्मनो रूपं सर्वं होय रतिस्तनुः मनः संस्पृशं जानन् दृष्ट्वा भोगान् स्वस्वामि संविशन् २७ इत्येतदात्मनि स्वार्थं संतं विस्मृत्यैव पुमान् विचित्रा मसति द्वैते घोराभा प्रीति संसृति २८ जले तदुद्वैः छन्नं हि स्वाज्ञो जलकाम्यया मृगतृष्णामुयाधावेतयान्यत्रार्थदृक् स्वतः २९ देहादिभिर्देवतैर्गतात्मनः सुखमीदृशतः दुःखाद्ययं चानीशास्पक्रियामोघाः कृत्ता कृताः ३० अध्यात्मकादिभिर्दुर्देवरविमुक्तस्य कर्हिचित् मर्त्यस्य कृच्छ्रापन्नैरर्थैः कामैः क्रियेत किं ३१ पश्यामि धनेनां ज्ञेयं शालुध्यानामजितात्मानां भयादलब्धनिद्राणां सर्वतोऽपि विप्रोक्तिताम् ३२ ॥

नितरुद्वैः तथा शैवादिभिः जलकाम्यया जले छया स्वतः आत्मस्वरूपादन्यत्र पुरुषार्थं पश्यन् २९ एवं स्वस्थ निरुद्यमवैकारणमुक्ता विपर्ययं दृष्ट्वाति। पदकं तं विवृत्तौ तिदेहादिभिरिति पंचमिः ईदृशतः ईष्टतः अनीशास्पनिर्देवस्य। पुनः आरब्धक्रियामोघाः विफला एव भवंति ३० क्रियाणां सफलत्वेपि फलस्यानुपयोगमाह। अध्यात्मकादि। इति मर्त्यस्य परिहृतः कृच्छ्रादुद्वेगोपनतैः प्रोक्तेः ३१ कृच्छ्रं विनैव प्राश्नार्थदुःखतदवस्थमित्याह पश्यामीति ३२

नचमानायमानकर्तृसुममवेक्ष्यमित्याह नाहंनिंदामिमहात्मनिविस्मो ७३ एवंभूतेनस्वेष्टितानुपायमाहविकल्पमितिहाभ्यां
चित्तोभेदग्राहकमनोवृत्तौभ्रमरूपोविभ्रमोप्रस्मिन्नावेकारिकेऽहंकारेभ्रमन्तत्तमहत्तत्त्वहारेणार्थः ७३ सत्यमेव ॥
श्रुतीति तथा ७४ मंददृष्ट्यलोकशास्त्राभ्यामप्येतन्नतत्त्वदृष्ट्यायतोभवान्भगवत्परः ७५ ७६ इतिसप्तमेऽध्यायेऽष्टाः
चमुर्देशोऽहंकारस्यपरमो धर्म ईर्यते देशकालादिभेदेन पुनः श्रियोविशेषकत् १ गृहस्थमुल्लेख्यमोक्षोत्तरंगत्वेन प्रथमं

नाहंनिंदेन च तौमिस्वभाववियमंजनं एतेषां श्रेय आशासतेऽतैकात्म्यमहात्मनि ७३ विक-
ल्पं जुह्यादितौ तं मनस्यर्थविभ्रमे मनोवैकारिकेद्रुत्वातमायां जुहोत्यनु ७४ आत्मानुभूतोत्ता-
मायां जुह्यात्सत्यदृक् मुनिः ततो निरीहो विरमेत्स्वानुभूत्यात्मानस्थितः ७५ स्वानुभवतमये-
त्येतत्सु सुप्रसमपि वर्णितं अप्येतन्नोक्तशास्त्राभ्यामवदन्निभगवत्प्रियः ७६ श्रीनारद उवाच ध-
र्मधारमहस्यं वै मुनेः श्रुत्वा सुरेश्वरः पृच्छित्वा ततः प्रीतश्चाभ्यप्रययौ गृहे ७७ इति श्रीभागव-
ते म० स० त्रयोदशोऽध्यायः १३ पृच्छित्वा उवाच गृहस्थसंतोषद्वीविधिना येन चाजसा ध्यायात्तदे-
वैर्वैकुण्ठिमाहृष्टो गृहस्थः १ नारद उवाच गृहेष्ववस्थितो राज्ञः क्रियाः कुर्वन् यथोचिताः
वासुदेवाय सांसाक्षादुपासीत महा मुनेन २ शृण्वन् भगवतो मीमांस्य बतारक्या मत्तं श्रद्ध-
धानो यथोक्ताले उपासीत जनावृतः ३ तत्संगाच्छनकैः संगमात्मजायात्मजादिषु मुच्येन्मु-
च्यमानेषु स्वप्नवदुत्थितः ७ ॥

वनस्थपतिधर्मैश्चमिन्नेषु तर्हि गृहस्थस्य मोक्षो न स्यादिति शङ्कितचित्तः पृच्छति
गृहस्थ इति १ तस्य मोक्षधर्मीनाह गृहेष्ववस्थितोऽप्युपासीतः साक्षाद्वासुदेवाय सां प्रयाभवंत्येवं कुर्वन्नुपासी-
त २ ३ स्वयमेव मुच्यमानेषु विपुज्यमानेषु यथा उत्थितः पुमान् स्वप्नवदेषु पुत्रादिषु संगं विमुच्यति तद्वत् ७

एवंवितेनेश्वरोवशीकृतः स्यादित्याह। यदर्थे यन्निमित्तं अन्यैरजितोपीश्वरस्तेनजितएव १२ कथमेवंतस्यांस्वत्वाभिमा
नोहानुंशक्यः तत्स्वविचारेणेत्याह। किमिविरुद्धमसंज्ञासुनिष्ठापर्यवसानं अनेघस्य तदीयादेहापरित्यक्तासास
महिम्नानमोपिष्ठादयतीति तस्या १३ किंचासिद्धेर्देवलब्धैः यज्ञावशिष्टार्थैः पंचयज्ञशेषरक्षादिभिः महतानि च ज्ञानो
१४ एतद्विद्यएवन्नाह देवादीनपंचयज्ञदेवताः आत्मानं च एवं पृथक् अतर्धामिहमेव यजेत् १५ १६ न पुनरतिनिर्व

जत्वाद्यदर्थे स्वप्राणान् हन्याद्वापितरंगुलं तस्यांस्वत्वं स्त्रियां जत्वाद्यस्तेन स्यजितो जितः १२ कुमिवि
दमस्मनिष्ठांतद्धेतुं कलेवं कलेदीप्य विभीषाका यमात्मानमः छदिः १३ सिद्धेर्घज्ञावि
शिष्टार्थैः कल्पयेद्दुतिमात्मनः शेषस्वत्वं त्यजन् प्राज्ञः पदवीं महताभिधात् १४ देवान् देवीन्
भूतानि पितॄन्नात्मानमन्वहं स्वद्यत्यागतवित्तेन यजेत्तपुश्च पृथक् १५ यत्तर्धामनो धिका
शद्याः सर्वाः स्युः यज्ञसंघदः वेतानि केन विधिना अग्निहोत्रादिना यजेत् १६ न त्पुग्निमु
खतो यो वै भगवान् सर्वयज्ञभुक् ईज्यते हविषा राजन्यया विप्रमुखे ब्रूतेः १७ तस्माद्वाग्
गादेवेषु मर्त्यादिषु यथा हतः ते सैः कामे यज्ञस्वेन ह्ये त्रजं ब्राह्मणाननु १८ ॥

यो यज्ञार्थं कार्यं स्याद्वा न हीति विप्रमुखे ब्रूतेः अन्नादिभिः यथा ईज्येत तथा अग्निमुखतो हविषा ईज्येत १७ ब्राह्म
णेषु देवेषु पंचयज्ञदेवतासु मर्त्यादिषु अन्येष्वपि नरेषु यज्वादिषु ह्ये त्रजं मर्तधा मिहं ब्राह्मणाननु मर्त्या ।
दि। यज्ञे ज्ञानं तर्भम्येषु यज्ञस्वयांतां तरे ब्राह्मणा आननं यस्य ते १८ ॥ ॥ ॥ ॥

श्रीषष्ठ्येभ्योऽप्येकस्मिन् १०॥ २० ॥ अथ तृतीयोऽध्यायः ॥ हेमन्ते शिशिरे च । मार्गशीर्षादिमासचतुष्टये
पिपासिस्त्रोष्णकास्तासु २१ संवत्तच्छ्रायान्मासिगकान्यूनचंद्रासिबानुभूतिस्तथा मासदीर्घातन्मासनामप्र
वृत्तिनिमित्तानि नक्षत्राणि युतानि यदास्युः तदा तदुक्तं । त्रिकंडांशोऽष्टम्युक्तयोर्मासयोर्मासेषु यत्र सा । ना ।
मासयोर्मासाद्याः श्रवणैकादशापरं शत २२ अनुशधाश्रवणउत्तराफाल्गुनीउत्तराषाढाउत्तराभाद्रपदद्वाद

पा०

कुर्वादापरपक्षीयं मासिषष्ठ्येभ्यः । आहं पित्रोर्धन्यावित्तं तदंशं नोच वित्तवा
न १० अथनेविषुवेकुर्याद्वातोपातेदिनक्षये चंद्रादित्योपरागे च द्वादशीश्रवणे
शुचि २० तृतीयांशोऽष्टम्युक्तयोर्मासयोर्कार्तिके चतस्रश्च षष्ठ्युक्तयोर्हेमन्ते शि
शिरेत २१ माघे च सितसप्तम्यामघाशकासमागमे राक्याचानुभूत्या वामासदीर्घा
युतान्यपि २२ द्वादश्यामनुशधास्यात्श्रवणस्तिस्रउत्तराः तिस्रश्चैकादशीवा ।
सुजन्मदीर्घायोगयुक् २३ तस्मै श्रवणः कालान्तरां श्रवणो विवर्द्धनाः कु
र्वीत्सर्वीक्षन्तेषु श्रवणो मोघं तथा युषः २४ एषु स्नानेन जपो होमो व्रतं देवहिजाचनं
पितृदेवहिजातिभ्यो यद्दत्तं तद्गुणश्रवणं २५ ॥

श्रीवायवायान्तराचनमदीर्घायोगयुक् जन्मनक्षत्रस्य श्रवणस्य वा योगेन युक्तं दिनं यदा योगश्रवणसं
बंधं वा दृश्यं २३ न केवलं श्रावणं वा ते कालाः किंतु धर्ममात्रस्य त्याहा । तस्मिन् हि न्या । तदेवायुषः श्रवणं सा
फल्यमित्यर्थः २५ ॥ शिव रामायनमः शिव रामायनमः

रामः

५२

संस्कारकालः। जायायाः पुंसवनादि-अपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्थामत्ताहज्जकर्मण्यभ्युदयेन य २६ अ-
 रिकः पदा-अन्यस्मिन्नपि। अभ्युदयायैकर्मणिश्रेयः कुर्यादित्यत आहनुषंगः २७। २८ यत्रयस्मिन्सर्वमेतच्चराचरमस्ति त-
 स्य भगवतो विवंपरूपं सत्यांत्रलभ्यते सर्वेयुगपत्तमोदेशः २९ अर्हते मेराश्रितानि ३०। ३१ सीताया रामस्य चाश्रम-आदिर्य-
 धादयोः पृथक् ग्रहाण विद्यो जकालाभिप्रायेण ३२ अर्चाश्रिताश्च स्थिरप्रतिमाश्रिताः पूर्वशालिग्रामशिलाद्यर्चने देश।

संस्कारकाले जायाया अपत्यस्यात्मनस्तथा प्रेतसंस्थामत्ताहज्जकर्मण्यभ्युदयेन य २६ अ-
 ष्यदेशान्प्रवक्ष्यामि धर्मादिश्रेय-आवहान् सर्वेयुगपत्तमोदेशः सत्यांत्रयत्रलभ्यते २७ विवंप-
 भवतो यत्र सर्वमेतच्चराचरं यत्र हव्राह्मणकुलंतपोविद्यादयान्वितं २८ यत्र यत्र हरैरर्चासं-
 शः श्रेयसां पदं यत्र गंगादयो नद्यः पुराणो मुखविश्रुताः २९ सरांसि पुष्करादीनि हेतुत्राण्यहोश्रिता-
 न्युत कुरुक्षेत्रगयाशिरः प्रयागः पुनर्होश्रमः ३० नेमिघंफालुनं सतुः प्रभासोपकुशस्थली वा-
 राणासीमधुपुरीषं पाविंदुसरस्तथा ३१ नारायणाश्रमो नंदसीतारामाश्रमादयः सर्वकुलाच-
 लाराजन्महेतुमलयादयः ३२ एते युगपत्तमोदेशा हरैरर्चाश्रिताश्च एतान् देशान्निषेवतश्च
 यस्का मोत्तमोत्तमाः ३३ धर्मयत्रेहितः पुंसो सहस्रधियुक्तो दयः ३४ पात्रं त्वन्निरुक्तं वेकवि-
 मिः पात्रवित्तमेः हरैरेक उर्वी शयन्मर्षवेचराचरं ३५ देवर्ष्यहर्तुवे सत्सुतत्रवद्भ्रातृमजादिसु-
 राजन् यद्वपजायामतः पात्रतपोच्युतः ३६ ॥

कालः इत्यप्येन रुतं ३३ अत्राणुर्हितः कृतः सहस्रगुण-
 मधिकस्य फलस्य उदयोपस्मात् ३४ तथा हरिरेव पात्रं निरुक्तं निर्नेतितं देवाहर्तुवे सत्सुतत्रवद्भ्रातृमजादिसु-
 त्रजादिसुनकादिष्वपि सत्सुतत्रवेदीये राजह्वये यद्यस्मादच्युत एव पात्रतपोसमतः ३६ ॥

समस्तेहेतुमीह जीवराशिभिर्गोत्राद्व्याप्योऽवयवोऽपि यः सर्वजीवानामात्मनश्चतुर्थं ३१ एतदेव पुरुषनामनिरुक्ता
दृष्टयतिपुराणीति। नतिर्घादिरूपानि पुराणां शरीराणां तेनैव तयोर्मरुत्तया प्रत्यक्षेण च यः शीते। अतः पुरुष इति प्र
सिद्धः ३२ तारतम्येनतिर्घादिभ्यः पुरुषोपस्थादाधिक्येन वर्तते। तस्मात्पुरुषः पात्रं। तत्रापि पावानात्मा ज्ञानाशः पु
न्यायप्यार्पते। तथा आदियोजने यत्र यत्र प्रतीयते। तथा तथा सोपात्रमित्यर्थः। तथा च अतिः। पुरुषस्तेवावैस्तरामाते

जीवराशिभिर्गोत्राद्व्याप्यो महान् तन्मूलत्वाच्च तेनैव सर्वजीवानामतुर्थं ३१
पुराणवनेन स ह्यनिर्तिघ्नाधिदेवताः शीते जीवेन रूपेण पुरे सुपुरुषोत्तमो ३२ तेनैव शुभ
जघानाजन्तारतम्येन वर्तते तस्मात्पात्रं हि पुरुषोपावानात्मा यथेयते ३३ दृष्टोतेषां भिन्नो
नृणां अवज्ञात्मा तान् यत्रेन्द्रादिषु स्थापित्वा यैकविभिः कृताः ४० ततोऽर्चायां हरिं
केचित्संश्रद्धा य स पथया उपासत उपास्तामिना र्थदा पुरुषं दिव्यं ४१ पुरुषेष्टपि राजेन्द्र सु
पात्रं ब्राह्मणं विदुः तपसा विद्याया तुष्ट्या धत्ते वेदं हरेस्तनं ४२ न न्यस्य ब्राह्मणराजन्तु
स्मस्य जगदात्मनः पुनतः पादरजसा त्रिलोकीं देवतं महत् ४३ इति श्रीभाषवने महापुराणे
सप्तमस्कंधे चतुर्दशोऽध्यायः १४ ॥

त्यादि ३३ तर्हि प्रतिमादौ हरेः पूजां किमिति कुर्वन्ति। तत्राहः दृष्टेयतिद्वाभ्यां भिन्नो अवज्ञात्मा सन्मानस्तस्मिन्नात्मा बुद्धि
र्यथाभावदृष्टान्त्रिपाथे पूजाद्यर्थं ४० हरिमुपासते उपासितामि पुरुषं देहिनामर्थदानं भवति। पुरुषे दृष्टे दृष्टित्वा चिन्ता
सती सापि मदाधिकारिणां पुरुषार्थं प्रदानं भवत्येवमर्थः ४१ पुरुषेष्टवत्तात्मा तय आदिभिश्च पुनर्विशेषांतरमाह पुरु
षेष्टव्यतीति यो धत्ते ते सुपात्रं विदुः। एतदेव कैमुत्तन्यायेन दृष्टयति। न न्यस्येति ४२। इति सप्तमे चतुर्दशीः १४

च

तल

ततः पदं सर्ववर्णाश्रमनिबंधनं सारतः संग्रहेनाप्यवर्णयते मोक्षं १ सर्वेषामपि मोक्षधर्मीणां समुदायमध्याया
रंभः । तत्र श्राद्धगतान् धर्मीनाह । कर्मनिष्ठा इति स्वाध्यायादिषु परनिष्ठे तादृशेषु १ कथानिष्ठानुद्दिश्य देयानि
देवे च दद्यानि अपि । तस्मै देयानि । यथा हेतु इति सर्वत्र ज्ञानादितारतम्येन । श्राननुविस्तरः कुतः प्राप्तः येन निविध्यते

नारद उवाच कर्मनिष्ठा हि जाः केचित्तपोनिष्ठान् पापे स्वाध्यायेन प्रवचनेनैके चिदानयो
गयोः १ ज्ञाननिष्ठा यदेयानि कथान्याने तमिच्छता देवे च तदभावे स्यादितरेभ्यो यथैतः
२ द्वौ देवे पितृकार्ये त्रीन् एकैकमुभयत्र वा भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि श्राद्धे कुर्यान्न विस्तरं ३ दे
शकालोचितश्राद्धादव्याप्राहेणानि च सम्यग्भवेति नेतानि विस्तरात्स्वजनार्थेणात् ४ दे
शकाले च संप्राप्ते मुन्यन्तं हरिदेवतं ५ नैवेदिनं नृपदेवतं सर्वतत्पुरुषात्मकं ६ श्राद्धया विधि
वत्प्रात्रेन्यस्तकामध्वजक्षयं ५ देवर्षिपितृभूतेभ्य आत्मने स्वजनाय च अन्नं संविभज्य
श्रेयस्सर्वतत्पुरुषात्मकं ६ नरद्यादामिहं श्राद्धेन चाद्याद्दुर्मितस्त्ववित् मुन्यन्तैः स्यात्प्राप्तिः
यथानपशुहिंसया ७ नेतादृशः परो धर्मी नृणां सदुर्मिभ्रंता न्यासो दंडुस्य भूतेषु भोजो वा
धाय कर्मभिः ८ ॥

तत्राह । स्वजनानामर्पणात् । जामाता चेन्निमं अते तत्पित्रादयः कथं वर्ज्या इत्येवं प्राप्तविस्त
रहित्यर्थः ४ मुन्यन्तं आरण्यवीत्यादिहरिदेवतं । हरये निवेदितं तत् ५ पुरुषात्मकं । इन्द्रस्य रूपं ६ । शदंडुस्य न्यासः
हिंसायास्त्यागोयः एतादृशाभ्या नस्ति ॥ ८ ॥

अतएवोतमाधिकारिणोवात्थानिकर्मणिः स्यज्जंतोत्याह। एकेऽनोहानिष्कामाः। ज्ञानदीपिते आत्मस्फूर्तिमति आत्म
संयमनेऽनुहृतिमनोनिग्रहप्रतदंतरायतयोऽप्यजंतोत्यर्थः तदुक्तं सर्वज्ञसूक्तेः प्रत्यक्स्फूर्तिरसत्स्फूर्तिस्तत्त्वनिष्ठाविद्या
तत्कं संलक्ष्यसंलक्ष्येतकर्मव्यजनविद्युहोतोन्ययेति ८ मामाद्यध्वंवेह्यादितिकुतः अकरुणः तत्पुनः असु।
तत्प्रणातयस्कः तत्किमतत् आत्मत्वानमिज्ज अतज्जः तथाचक्रीतिः। नतंविदाययः मायजाननान्यदुष्माके मंत

एके कर्ममयान् यज्ञान् ज्ञानिनो यज्ञवित्तमाः आत्मसंयमनेऽनीहाऽनुहृतिज्ञानदीपिते ८
इव्ययज्ञैर्यदप्यमाणं दृष्ट्वा भूतानि विभ्यति एधमाकरुणो हन्याद तज्ज्ञात्वा सुखं पृथुवं १०
तस्मादेवोपयन्नेनापि धर्मवित् संतुष्टोऽहरहः कुर्यान्नित्यनेमितकीः क्रियाः ११ विधर्मः प
रधर्मश्च आभास उपमा छलः अधर्मशरवाः ये चेमाधर्मज्ञो धर्मवत्यजेत् १२ धर्मवाधो
विधर्मः स्यात्परधर्मो न्यचोदितः उपधर्मस्तु यो रवेदो देवो वा शब्दमिच्छत् १३ यस्त्वि
च्छयाक्ततः पुंभिराभासोऽस्याऽस्मात् पृथक् स्वभावविहितो धर्मः कस्यनेष्टः प्रशातेये १४

रं वभूव। नीहारेण प्रावृत्ता जल्लाचास्य स्य उक्त्वा शासक्युरंति इति १० प्रकृतमनुवर्तयतीति ११ अधर्मवत्साक्षानि
सिद्धवत् १२ क्रममनादस्यैवापि व्याचष्टे धर्मवाधः धर्मे बुद्ध्यापयस्मिन् क्रियमाणेऽप्यधर्मवाधः अन्यस्य चोदितो न्यस्य पर
धर्मोऽप्येतेषां च १३ उपधर्मस्त्विति शब्दस्य मिदं १४ अन्यथा व्याख्याने यस्मिन्। यथा दशावरान् भोजयेदित्युक्ते दशा।
ज्योषरानिति प्रावृत्तिः शब्दोऽपि दिति पाठे। धर्मशब्दमात्रे विभतीति तथाप्यप्रागंशाद्यादित्युक्ते परिध्यत्यगोदानं १३ स्व
धर्ममाजुष्टानंतरं धर्मस्य स्वार्थमपि परोधर्मो नानुष्ठेयः। अनुययोगादित्याह स्वभावविहिता इति १४ ॥

किं चाधनो धर्मार्थनेहेते नोपेततधनार्थेन व्याप्रियतेति गोदेवोपयन्नेनैव स्वधर्मसिद्धेरुक्तत्वात् पात्रार्थमपि नेहेतेत्ये
तत्प्रपंचयति। अनीहेति। सार्द्धः षड्भिः १५। १६ बुधानोपादयो र्थस्य सदृशानपातस्य १७ गृहपालः क्वातहृदाचरति १८
हस्तखाजनः कामस्यांतपाति। अनीदकातिरिक्तकामांतराभावात्क्रोधाच्चान्तिपाति। एतस्येक्रोधस्य यत्फलं हि

धर्मार्थमपि नेहेतपात्रार्थं चाधनो धनं अनीहानीहमानस्य महाहेरिववृत्तिरा १५ संतुष्टस्य नि
रोहस्य स्वात्मारामस्य यत्सुखं कुतस्तत्कामलोभेन धावतो र्थे हृद्यादिशः १६ सदा संतुष्टम
नसः सर्वाः शिवमयादिशः शर्कराकंदकादिभ्यो यथोपायान्तरदः शिवं १७ संतुष्टः केन वारा
जम्भवर्ततापि वारिणा उपस्थजेह कार्पण्याद्गृहपाला यतेजनः १८ असंतुष्टस्य विप्रस्य
तेजोविद्यातपोयशः स्रवंतीं द्विषलौल्येन ज्ञानं चेवावकायते १९ कामस्यांतत्तुल्यदुःखाक्रोध
स्यैतत्फलोदधात् जनोपातिनलोभस्य जित्वाभुत्कादिशो भुवः २० पंडिता बहवो राजन्
वदुज्ञाः संशयच्छिदः सदस्यतयोप्येक असंतोषात्पतंत्यधः २१ असंकल्पाज्जग्रेस्का
मंक्रोधं कामविबर्जनात् अर्थानर्थक्षयालोभं भयंतत्वावमर्शनात् २२ आन्विदिव्या
शोकमोहोदंभमहदयासया योगांतराधान्मौनेन हिंसाकायाद्यनीहया २३ ॥

सांतस्योदयान्तिष्ठतेऽदिशो जित्वापि भुवो भुक् कापिलोभस्य नैवांतयातीत्यर्थः २०। २१ इदानीं कामादिजयोपायाना
ह। असंकल्पादिति चतुर्भिः। जमेदितियथायेह मन्वेति अर्थानर्थदर्शनेन तत्तावमर्शनात् अहेतानुसंधानेन आ
न्विदिव्यान्मौनान्मौनविवेकेन। महतां सात्त्विकानां सेवया योगस्यांतराहो कवातीदीन् २३ ॥ ७ ॥



तरू

येभ्योभूतेभ्योभयंजायिततेक्षेत्रपयाहिताचरणेनदैवोपसर्गनिमित्तं। अथाभनःपीडातदुक्तंयाज्ञवल्केनविमनाविक-
त्कारभासंसीदंशुनिमित्ततर्क्षितं। आत्मजदेहजयोगवैर्ष्याप्राणापादिवस्तेनसस्त्विषेचयासात्विकोहारादिना २४
२५ ननुकृष्णगुरोभक्त्यासर्वस्यजयः स्यात्। तस्यापिमनुष्यस्यत्वेनतदेवस्थित्यात्। तत्राहयस्येति। मर्त्यासदीः
मनुष्यश्चिदुबुद्धिः। तस्यशास्त्रप्रवणकृजस्तानवद्वार्य २६ ननुगुरोःपितृपुत्रादयस्तेनरमेवमन्यते। अत

कृपया भजं दुर्वैदेवं जन्मात्समाधिना आत्मजं योगवीर्येण निद्रां सत्त्वं निषेधया २४
 रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपसमेन च एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरस्कोत्थं जसा जयेत् २५
 यस्य साक्षाद्गवति ज्ञानदीपप्रदे गुरौ मर्त्या सद्भिः श्रुतं तस्य सर्वं कुंजरप्रोचवत्
 २६ एष वै भगवान् साक्षात्प्रधान पुरस्कोत्तरः योगेश्वरैर्विमृश्याद्भिर्लोकोद्यम
 न्यते नरं २७ यद्गुणसंयमैकांताः सर्वानिधमचोदनाः तदंतापदिनो योगाना।

मा१ बहेयुःअवहाः २८ ॥

आह। एषगुरुः साक्षाद्गवानेवलोचस्पनरोसावितिवुद्धिर्भातिरित्यर्थः यद्वा न हित्युत्रादेमनुष्यबुद्ध्याप्रतीय
मोपिगुरुर्भगवानेवभवेत्तद्येष्यश्रीकृष्णस्यर्थः २१ एवं सर्वस्यायैः कामादिवेगाज्जन्तातिथितोद्गमोभूत्वाध्यान
परोभवेत् आयातं प्रतिसर्वशास्त्रैवेकस्यस्यादित्याह। षडुर्गेतिसर्वा अयिनियमचोदनाऽष्टावर्त्तादिविधेयः
षाडंड्रियवर्गस्ययः संयमः तस्मिन्नेवेकस्मिन्त्रतोयासांतदैकपरा इत्यर्थः। न च तावतादिचरितार्था इत्याह तदंता

सत्संगीयिदियोजान्धारणाध्यानसमाधीनानीआव

तदेवदृष्टान्तेनाह यथावर्तीहयः कृष्यादयः अर्थीस्तत्कृष्यानिचयोगस्यार्थमोक्षंनसाधयंति प्रत्युत अनर्थीयसंसारये।
वासतोवहिर्मुखस्येष्टाएकीदृशितया २९ एवंयोगंयुजंतीषि यस्यकुटुंबादिसंयोगेनचित्तंविहितंनतस्यकृत्यमाहायस्मि
तस्यविजयेयत्नउद्युक्तः सभितः स्यात्तस्याचस्मतिः।दृष्ट्वाहृतस्यगर्हस्यध्यानभंगादिकारणालक्षयित्वागर्हस्यसं
न्यसेदविचारयन्निर्तिभिन्नाप्राप्तमितमशानेयस्य ३० अजसमभगयस्यसःसुखेयथाभवेत्येवमासीताडोमित्युच्चा

यथावर्तीहयोत्तरार्थयोगस्यार्थंनविभ्रति अनर्थीयभवेयुस्तेष्टीभिद्यंतथासतः २९ यस्मि
तविजयेयत्नः स्यान्निःसंगोपेरिग्रहः एकोविविक्तप्रारणोभिदूभिन्नामिताशनः ३० देशेपुत्रो
समेराजनसंस्थाप्यासनमात्मनः स्थिरंसुखंसमंतस्मिन्नासीतर्ज्वगडोमिति ३१ प्राणापानौसं
निरुध्यपरकरेचककुम्भकैः यावन्मनस्यजेत्कामानस्वनासाग्रनिरीक्षणाः ३२ यतोयतोनिः
सरतिमनःकामहृतंभ्रमन् ततस्ततउपात्तुत्यहृदिसंध्याच्छनैर्बुधः ३३ एवमभ्यसतश्चित्तंका
लेनाल्पीयसाधतेः अनंशंतस्यनिर्वाणंयात्यनिधनवह्निवत् ३४ कामादिभिरनुविद्धंप्रशा
ताश्चित्तवृत्तियत् चित्तंब्रह्मसुखस्यैवैवोतिष्ठेतकर्हिचित् ३५ यःप्रव्रज्यागृहात्स्वर्चि
वर्गीयवनात्पुनः यदिसेवेततान्भित्तःसेवेवांताश्रययत्रयः ३६ ॥

रयन्नितिशेषः ३१।३२।३३।३४।३५।३६। एवम
निर्णमभ्यसतस्तस्ययत्नेचित्तंनिर्वाणंशांतिंयाति ३४ नचपुनःपुनर्विद्येयेतेत्याह।कामादिभिरनुविद्धंयत्चित्तंनोति ३५
छत्त।यतःप्रशाताश्रयित्वावतयोपस्याकुतोब्रह्मसुखेनस्पृष्टं ३५ यस्तप्रव्रज्याकृत्यापिभोगलिप्तः स्यात्तंनिंदय
ति।यइति।त्रयाणांधर्मादीनांवर्गः आसमेतादुष्यतेयस्मिन्तस्मात्गृहाततान्धर्मादीन्वांताश्रीर्हितभोजीनिर्लज्जप्र
॥

नचेदमघटितं दृष्टत्वादित्याहोपैः पूर्वस्वदेहः अनात्मादिरूपः स्मृतः चित्तितः तदावपुनरेनमावेति मत्वा क्लाधयेति स्तावयेति
हि ३७ यतिमुपलक्षणीकृत्या नपि स्वधर्मत्यागिनिन्दति। गृहस्थस्येति हा। ३८ ३६ नन्वात्मतत्त्वज्ञेस्य भित्तोरिन्द्रिय
लोलपिको दोषस्तत्राह। आत्मानं परं ब्रह्मैवेति विजानीयात्। ज्ञानेन धत्तानिरस्ता आशयावाञ्छनायस्या तस्य ज्ञानि
नोलौल्यमेव न संभवतीत्यर्थः। तथा च श्रुतिः। आत्मानं चेद्दिजानीयात् तस्य मत्स्येति पुरुषः किमिच्छन् कस्य का मायश
रीरमनुसंचरेदिति ४० अज्ञस्य तु लोल्येन रकयात्तात्पर्येण प्रमतेन सदा तत्त्वज्ञानेन यतितव्यमिति। प्रमथ्य आत्मानं

येः स्वदेहः स्मृतो नात्मा मर्त्योक्तिमिविदुर्मस्मसात् त एनमात्मसात्कृत्वा क्लाधयेति मर्त्यं सत्त
माः ३७ गृहस्थस्य क्रियात्यागो ब्रतत्यागो बहोरपि तपस्विनोऽप्यमसेवा भित्तोरिन्द्रियलोल
ता ३८ आश्रमाय स दोषेतेरवस्थाश्रविडं वकाः देवमाया विमृतांस्तानुये चेतानुकं पया
३९ आत्मानं चेद्दिजानीयात्परं ज्ञानधत्ताशयः किमिच्छन् कस्य वा हेमोः देहं पुष्पातिस्तं
पटः ४० आहः शरीरेण मिन्द्रियाणि हयानं भीष्मन् मनश्चिदियेनं वत्सो गिमात्राधिष्ठाणा
चरन्तं सत्त्वं हृदयं रमीशस्य ४१ अज्ञं दृष्ट्वा प्राणमधर्मधर्मौ चक्रेभिमानं रथिनेन च
जीवं धनुर्हितस्य प्राणवेपथुं तिष्ठं शरं तु जीवं परमेव लक्ष्यं ४२ ॥

सुकरप्यरूपद्वारेणाह। आहरिति वादिः इन्द्रियेशं मनो भीष्मन् रश्मीनां मात्राशब्दादीन् वत्सो निगंतव्यदेशानाहः
सत्त्वं चित्तं हृदयं रमीशं धर्मं धर्मं चित्तं विना तद्विबुधं मिश्रं शरीरं भवति। इन्द्रियस्य मिति। वेधनं कर्तृत्वा प्राणवेत्यर्थः ४१
प्राणादयः पंचनागः कूर्मश्चक्रकलो देवदत्तो धनेन प्रपन्नं वेदशविधं प्राणमसौ अभिमानं साहकारं जीवं रथिनेन शुद्धं जी
वं शरं ब्रह्मलक्ष्यं यथा धनुषा शरीरलक्ष्यं निप्यात्य ते तथा प्राणवेन जीवो ब्रह्मणि निप्यात्य तत्त्वः ॥ ४२ ॥ ॥

एगादयो जेतव्याः शत्रवः ७३ त रजोभिनिवेशः क्वचित् आरुहसमाधेः सत्त्वप्रकृतयोऽपि यरोयकारादिप्रवृत्ताः शा
त्रवः ७४ नृकायसुपरेष्य आत्मवशः उपकल्पेन्द्रियादियरिकरोयस्मिन्नतप्याभूतमावहर्तेतत्तावदेव गरिष्ठा
नागुराणां चरणसेवयानिशिते ज्ञानशब्दे विभक्त अच्युताश्रयः सन्निरस्तशत्रुस्त्यश्रान्तः स्वानंदेन मुक्तो भूत्वा
इंद्रयादिकं मुयेहेति त्यर्थः ५५ अच्युतोश्रयाभावे बाधकमाह नोचेति असंतो वहिर्मुखांद्रियवाजिनः सूतश्रते
उत्पथ्य प्रवृत्तिमार्गनीत्वा विषयास्वेषु दस्युषु निक्षिप्यति ह्येः स्तनेन च वर्तमाने तमो धेतमसाध्यान्ने उरुमन्युभये यस्मिन्

रागोदेषश्च स्तोभश्च शोकमोहो भयं मदः मानो वमो रसा च माया हिंसा च मत्सरः ७३ र
जप्रमादः क्षुब्धोऽज्ञा शत्रवस्तेवमादयः रजस्तमप्रकृतयः सत्त्वप्रकृतयः क्वचित् ७४ यो व
नृकायस्य आत्मवशो यत्कल्पेते गरिष्ठचरणार्चनयानिश्रान्तं ज्ञानासि मच्युतवत्तोदध
देस्तशत्रुः स्वाराज्यतुष्ट्युपश्रान्त इदं विजन्त्यात् ७५ नोचेत्प्रमत्तमसदिन्द्रियवाजिनस्तानी
त्वोत्पथ्यं विषयदस्युषु निक्षिप्यति तेदस्य घः सहयस्तममंतमो धे संसारकूप उरुमन्युभयेति
पेति ७६ प्रवृत्तं च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकं आचरेत्तत्प्रवृत्तेन निवृत्तेनाश्नुते मृतं ७७
हिंसेंद्रव्यभयं काममग्निहोत्राद्यश्रान्तिदं दर्शश्च पूर्णिमासश्च चातुर्मीस्य यशः सुतः ७८
एतदिष्टं प्रवृत्ताख्यं द्रुतप्रवृत्तमेव च रत्तस्य रात्र्यारामकृपाजीव्यादित्तज्ञां ७९ ॥

७६ ननु च वेदविहितेष्टा रत्तदिकारिणः पुंसः कथमेव मनर्थप्राप्तिः स्यादित्याशंक्ये दोक्त कर्मणां द्विविधं दर्शयन्
लभेदमाह प्रवृत्तं च निवृत्तं ७७ हिंसेंद्रव्यभयं काममग्निहोत्राद्यश्रान्तिदं अत्याशक्ति युक्तं आदिशब्दार्थविवरणं दर्शयंश्चेति य
शः यशः पापः सुतः सोमयागः ७८ द्रुतं वेदं प्रवृत्तं वलिहरणं एतत्सर्वमिष्टं भुञ्जते एतदेव यदिकाम्यं अश्रान्तिदं

अजीव्यं प्रयोद्वि
चतहि प्रवृत्ताख्यमपीत्यर्थः

भा०स०

६८

प्रवृत्तेन कर्मणा अरोहावरोहाभ्यामावृत्तिप्रकारमाह। द्रव्यस्य चरुपुरोडाशादेः सस्त्रोविषाकः परित्तामोदेहोतारंभकः। ये
न संयथि खक्तो गच्छति य एव क्रुतावशब्देनोक्तः। इति तु ये च म्यामाहुताख्यायः पुरुषवचसो भवेतीति पाठात्तरं। द्रव्यमन्त्रोष्मवि
षाकश्च द्रव्यशब्देन ज्ञोमात्राशब्देनोक्तो नीदियणि उष्मविषाकशब्देन तद्द्रव्यमन्त्रप्रद्योतः। तथा च प्रकृतिः। सः मास्ते
ज्ञोमात्रासम्भ्यादहो नोदद्रव्यमेषा च चक्रामतीति तथो तस्य हेतुस्य तद्द्रव्यस्याग्नेप्रद्योततेनेषात्मानिष्क्रामतीति। धर्मो
दिशब्देस्तदाभिमाने। न्यो देवताः। तत्रापक्षयः कृत्स्नपक्षः सोमः सोमलोकाः। तत्र भुक्तभोग्यावरोहणप्रकारमाह। इत्या
दिदरी इति विपरीतत्वेन च गद्याविशिष्ट, जोगत्तपशोकाग्निना देहत्वेनोदरी नमुच्यते। एतदुक्तं भवति हेतुस्त्वोपुक्तो ध-

द्रव्यस्य सस्त्रोविषाकश्च धर्मो रात्रिरयत्तयः अयनं दक्षिणं सोमोदरी उषधि वीर
धः ५० अन्तरेत इति स्मेशयित्तयानं पुनर्भवः एकैकस्येनानुपूर्वभूत्वा भूत्वे
हजायते ५१ निषेकादिश्मशानोतैः संस्कारैः संस्कृतो हिजः इन्द्रिये सुक्रियायज्ञा
नृजानरोपे सुजुहति ५२ ॥

माघतिवहिका देवताभिः सोमलोकां प्रापित्तुस्तदो गावसाने विलीनदेहो च खिहारेणोषधीविरुध्यादिसाम्यापति
निष्क्रमणं न जायते। एवं पुनर्भवहेतुः पितृयाने प्रावृत्तकर्ममार्गश्च। तेषां हेतुर्भवते पुनर्भवमेवाह। एकैकस्येनानुपूर्वभूत्वा भूत्वे
क्रमेण भूत्वा ततस्तानि ध्याप्राप्येह भूमे जायते ५१ तत्राधिकारिणामाह। निषेकादीनि। अन्यास्त्रिव्यादिकार्षये
वंजन्मलभत इत्यर्थः। निवृत्तकर्मनिष्ठस्यापासनाविशेषमुपदिशन् चर्चिगदिमार्गेणान्नश्लोकप्राप्तिमाह। इन्द्रि
येष्वित्यादिना यद्वा द्रव्ययज्ञे सुहंसायादुर्वीरत्वात् मुख्यनिवृत्तकर्मैव दर्शयन्नाह ज्ञानेन दीयत इति। तथा तेषां
दिग्धव्यापारारणा इत्याह। तदीनामिन्द्रियतावन्मात्रार्थतां जावयंतीत्यर्थः। एवं मुत्तरन्तापि ५२ ॥

रामः

६८

उमौदर्शनादिसंकल्परूपेभनसितैकारिकं विकारयुक्तं वाचिविध्यादिलक्षणमावाचादिमनःकर्तृत्वादिविकारंभजतिवर्णा
 मासमाप्तायेसमुदायेतद्विशेषत्वाद्वाचःस्वरे-अकारादिस्वरत्रयात्मके ५३ ओंकारंविदौतचनदेप्राणोस्त्रात्मनिमहा
 तिब्रह्मणी-अग्निरतिततदभिमानिन्योदेवतास्ताः प्रात्रोतिथिपूर्ववत्दिवाहेः प्राहूस्तस्यैवातःराकाशुक्लपक्षस्थितेः य
 हाप्राहूराकेतिचपुण्यममत्तुतरमुतरमयनंस्वरादुक्ता ५४ एवंब्रह्मलोकगतस्यभोगावसानेप्रोक्षप्रकारमाहावि।
 श्वमिति विप्रःस्थूलोपाधिःसस्थूलस्त्वैविल्लाप्यस्त्वौपाधितैजसेभवति।स्त्वैवकारणोविल्लाप्यकारणोपाधिः

इन्द्रियाणिमनस्यमौवाचिवैकारिकंभनः वाचंवर्णसमाप्तायेतमोंकारेस्वरेन्यसेत् ५३
 ओंकारंविदौनादेतंतुप्राणोमहत्पुं अग्निःसूर्योदिवाप्राहूःशुक्लोराकोतरंस्वराद् ५४ वि
 प्रश्नतेजसःप्राज्ञःतुर्पञ्चात्मासमन्वयात् देवयानमिदं प्राहूः भूत्वाभूत्वापुनर्षशः ५५
 आत्मयाज्युपशातात्मात्मात्मस्थोननिवर्तते धर्मेपितृदेवानाभयनेवेदनाभिते ५६ प्रा
 त्त्राचक्षुषावेदजनस्थोपिनमुत्पति आरावंतेजनानांसहृद्हरंतःपरावरं ५७ ज्ञानेन
 यंचोवाचंप्रमोज्योतिस्त्वयंस्वयं ५८

प्राज्ञोभवतिकारणंचसर्वत्रसादित्वेनान्वयात्सादित्वरूपेविल्लाप्यतुर्योभवति।तेषांध्यनिचारिणांलयेऽष्ट-आत्माभ
 वतिमुच्यतइत्यर्थः।यप्येतरोभूत्वानिवर्ततेतस्याननिवृत्ततइत्यर्थः।अदेननिर्मितेतेष्वममभि संभवतीत्यादिनातेः।धिरम
 भिसंभवतीत्यादिनाचनिश्रयेनविविच्यज्ञायतेइत्यर्थः।जनस्थोपिदेहस्थोपिनमुत्पति।तत्रहेतुमाहा-प्रादाविति।ज्ञ
 नानांदेवादीनां-आदौकारणात्वेन-अंतेचाचधित्वेनयत्सत्तथावहिभोग्यं।अंतेभोक्तुपरमवरंचउच्चनीयं ५७त
 मोऽप्रकाशज्योतिप्रकाशःतनुसर्वमपंजानीत्यमेवनतस्माद्यतिरिक्तंवस्तुचिदस्तियेनमुत्पेदित्यर्थः ५८

६५ ननु तर्हि कथं पृथगर्थं प्रतीयते तत्राह । आवाधितः तर्कविरोधेन सर्वतो वाधितोऽपि आभासः । अतिविंशदिसर्ववस्तु
तथाप्यस्मृतः । तद्वद्विंशदिकं सर्वमर्थत्वेन विकल्पितं । ननु यैर्मार्थतः ५२ दुर्घटत्वात्तदेवाह दित्यादीनां च न ।
तादीनां छायाणोक्तं बुद्ध्या सर्ववस्तु रूपं देहादि संघातीरं अपरिणामानां प्रधेकृतमपि अन्यतमापि न भवति । न ता
वन्नेष्टा संघातः । अज्ञानमिव न । एकदेशाक धितो सर्वाकर्षणानुपययते । अत्येकस्मिन् देहे आकृष्टे सर्ववस्तुमा
कृते । न च विकारश्चरन्त्योः वयवी अपि शक्यं न परिणामोऽपि । कुतः स किं स्वावयवेष्वेवा रूपान्तरा प्राप्तेभ्यः परिण
मतेवाप्यकृतान्वितो वा न तावदभ्यन्तं पृथक् तस्या अप्रतीतिः न चान्वितः स किं प्रत्यवयवमन्वेति । अंशेन वा आद्ये

आवाधितोऽपि यथावस्तु तथा स्मृतः । दुर्घटत्वाद्देन्द्रियकं तद्वदर्थविकल्पितं ५२
दित्यादीनां महार्थानां छाजनकतमपि हि न संघातविकारोऽपि न पृथक् कृतान्वितो मया ६०
धावतो वयवित्वाच्च तन्मात्रावयवैर्विना न स्युर्ह्यसत्यवयविन्यसन्नवयवोत्ततः ६१ ॥

अंगुलिमात्रेऽपि देहवृद्धिः स्यात् । हितोऽपि तस्या व्यंशं जीकारे सत्यनवस्था स्यात् । अतो मयैवेत्यर्थः ६० एवं देहादेर्मिथ्या
त्वमुक्तं । तदेतन्नो दित्यादीनां मयि मिथ्यात्वमाह । पारयंतीति धातवो महाभूतानि तन्मात्रेः सूक्ष्मैरवयवैर्विना न स्युः । अ
वयवित्वात्तेषामपि तद्देहवयवः सत्यः । तिचेत्तत्राह । उक्तप्रकारेणावयविन्यसति । अवयवोऽप्यन्ततोऽस्मिन्नेव स्यात् । अ
वयविप्रतीत्यन्यथा । त्वनुपपत्तिविना तत्सद्भावे प्रमाणाभावादिन्यर्थः । तदुक्तं यच्च मत्संक्षेपे । एवं निरुक्तं दिति शब्द
तमित्यादि ६१ ॥

रामः ॥

६५

नन्ववयविनोऽभावोऽग्राग्रायापिषुवाल्पादिषुसोऽयं देवदत्त इति प्रत्यभिमानं न स्यात् । तदुक्तं भेदेः । आविर्भवतिरोभाव
धर्मकेऽधनुषापि यत इतीति । तत्राह स्यादिति । वस्तुनः परमात्मनो विकल्पे भेदे असति । यद्वा वस्तुनोऽविद्यया विक
ल्पे सति । पूर्वपक्षोपसादृश्यात् । स एवेति । भ्रमः स्यात् । स च तावदेव यावत् । अविद्या निवृत्तिः । अनुसर्वमिष्यात्विष्ण
स्त्रविधिनिषेधता कथं तत्राह । स्वप्नप्रभोजाग्रत्वाप्यन्यवस्थाप्येति ६२ इदानीं मुक्तमेवाहैतं भावनात्रयोप
शेन दृष्टीकरोति । आवाहैतमिति चतुर्भिः । वर्तयन्त्यालोचयन् स्वानुभूत्या । आत्मतत्त्वानुभावेन ग्रीन् ज्ञानदादीन् त्रयः आ

स्यात्सादृश्यभ्रमस्त्वावद्विकल्पे सति वस्तुनः जाग्रत्त्वापौ घट्या स्वप्ने तथा विधिनिषेधता
६२ भावाहैतं क्रियाहैतं द्रव्याहैतं तथात्मनः वर्तयन् स्वानुभूत्येह ग्रीन् स्वप्नावधनुते मु
निः ६३ कार्यकारणवस्त्वैक्यमर्शनं पटतंतुवत् अवस्तत्त्वाद्विकल्पभावाहैतं तदुच्य
ते ६४ यत्र स्मृतिगणेषां साक्षात्सर्वकर्मसमर्पणां मनोवाकृतनुभिः पार्ष्णिक्रियाहैतं तदु

वस्थास्त्रयः स्वप्नाश्रितिक्रतेः यद्वा वस्तुभेदबुद्धिरेकः स्वप्नः ततस्ततदधिकारभेदेन कर्मभेदेन कर्मभुजेदबुद्धिः इति द्वितीयः
ततो मत्कर्मसाधितमेतत्फलं भवेदभोज्य इति तृतीयः तान् धनुते निवर्तयति ६३ कार्यकारणयोर्वस्त्वैक्यमर्शनं आलो
चनं तंतुरेव न पट इति ६४ मनोवाकृतनुभिः कृतानां कर्मणां समर्पणां तैः समर्पणमिति वा । उद्देश्यफलभेदो हि क्रियामे
देहेतुः । ईश्वरार्पणोचतदभावात् । क्रियाणां भेदेतं ६५ ॥

आत्मनः स्वस्य जायादीनां च स्वार्थं श्रुत्वा भ्रमः । तयोर्देहादीनां च भ्रमः । तात्पर्यकत्वेन भोक्तुं श्रुत्वा परमात्मनो नाः । ने शलो
चनेनार्थिकाप्रयोगे देवदृशनीमित्यर्थः ६६ । उक्तानां भ्रमधर्मीनसंक्षिप्याह । यद्वयं येनोपायेन घतः स काशात् ६७
प्रस्तुतमुपसंहरति । एतैरिति । अस्य श्रीकृष्णस्य गतितद्रुक्तिभाष्यस्य भक्तः ६८ । एतच्च सर्वसाधारणमुक्तं । भ

आत्मजायासुतादीनामन्येषां सर्वदेहिनां यत्स्वार्थिकाप्रयोगैकं रूपाद्वैतं तदुच्यते ६६ य
घस्य चानिषिद्धं स्याद्येन यत्र यतो न य स तेने हेतुकार्पाणां नरो ज्ञानैरनार्थादि ६७ एतैर
नैश्ववेदोक्तैर्वर्तमानः स्वकर्मभिः गृहेष्वस्य गतिपायादाजं स्तद्रुक्तिभाष्येनुरः ६८ येषा
हियं घनं यदेव दुस्त्यजादायद्गुणदुतरतात्मनः प्रभोः यस्यादयं केरुहसं वयोभवान्
कृत्स्नकार्थानिर्जितदिग्गजः क्रमात् ६९ ॥

कस्य भुक्तिरेव सर्वगुरुकार्यत्वे हेतुरिति यां उवा ने वल्लहीकृत्याह । यथा होति । हेन्य देव न्येर्देवैश्च सहा ये दुस्त्य
जादिति वा । आत्मनः श्रीकृष्णदेवप्रभोर्हेतोः अउभाव आघेः उक्तघेण अतरतेत्यर्थः यावतावत तमेव भजतेति शेषः
यद्वा यथा । आपदुणा दुर्तौ गस्त्वतया च कृत्स्नकार्थित्वा तथा श्रीकृष्णदेवतारकात्संसारदुप्युतरेत्यर्थः ६९

श्रीकृष्णमहतामवज्ञया भ्रष्टयति तत्कथया च सिध्यतीति दर्शयन् पूर्ववत्तां तमाह । अहमिति सार्द्धैः पंचभिः

अहंपुरा भवं कञ्चिद्बुद्धिर्धर्मात्पुनर्वर्णाः नास्तीति ते महाकल्पे जंधर्वाणां सुसंमतः ७०
रूपयेशस्त्वमा धर्मसौ जंधर्मा प्रियदर्शनः स्त्रीणां प्रियतमो नित्यं मत्स्तुपुंस्तुपदः ७१
एकदा देवसन्नेतुं जंधर्मा सरसां गताः उपहृता विप्रश्च स भिः हरिणा यो यगायने
७२ अहं च गां यस्तद्दिद्वान् स्त्रीभिः परिचृतो जतः ज्ञात्वा विप्रश्च स जस्तन्नेहे लनं शो
पुरोजसा ७३ यादित्वं प्रदत्ता मां जनय श्रीः कृतहे लनः ७४ तावद्वास्यामहं जज्ञे
तत्रापि ब्रह्मवादि मां शुश्रूषयानुषंगेण प्राप्नोहं ब्रह्मपुत्रतां ७५ धर्मस्ते गृहमेधी
यो वर्णितः पापनाशनः गृहस्थो येन घटवीमं ज्ञसान्यासिनामिघात् ७६ ॥

नाम्ना उपवर्णाः यैश्च लं सौकुमार्यरूपादिः प्रियं दर्शनं यस्य ७१ । २७ तदा हानं विद्वान् ठन्मतः स नृगायनेव
गतः ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ नृसिंहायनमः नृसिंहायनमः ॥

त्वंगुक्तार्थ्येतिहर्षेणयुनः सर्वज्ञोक्तानेवपठति। यथमिति ७७। ७८। ७९। ८०। ८१। ८२ इति श्रीभागव

सूयंन लोकेवतभूरिभागालोकं पुनानामुनयोभिप्यंति तेषां गृहानावसतीतिसाक्षा
दूटं परं ब्रह्ममनुष्मालिं ७७ सवाअयं ब्रह्ममहद्विमंयं कैवल्यनिर्वाणसुखानुभूतिः
प्रियः सुतद्वः खलमानुलेय आत्मार्याणीयोविधिक्कदुरुज्ज ७८ नयस्यसाक्षाद्वपन्न
जादिभीरूपंधियावस्तुतयोपवर्णीत मौनेनभक्त्योपशमेनयजितः प्रसीदतामेवसमाख
तांपतिः ७९ शुक्कउवाच इतिदेवर्षिणाप्रोक्तं निशम्यभरतर्षभः पञ्जयामासमुप्रीतः क
स्मं च प्रेमविह्वलः ८० कस्मयार्थानुपामं अयजितः प्रययौ मुनिः श्रुत्वा कस्मं परं ब्रह्म
वार्थः परमाविस्मितः ८१ इति दाहायणीनांतेष्टयग्वंशाः प्रकीर्तिताः देवांसुरमनुष्या
द्याल्लोयत्रचराचराः ८२ इति श्रीभागवते महापुराणे सप्तमस्कंधे युधिष्ठिरनारद
संवादे पंचदशोऽध्यायः १५ समाप्तोऽयं सप्तमस्कंधः ७ ॥ ॐ ॥

का२

तेमहापुराणे सप्तमस्कंधे भावार्थदीपिकायां पंचदशोऽध्यायः १५ ॥ नृसिंहायनमः ॥ ॐ ॥

रामः।

६७

सप्तसंक्षेपस्य यत्राणि ५७॥

अनुवर्णिताभिरंतरोध्यायेव्याख्यातश्चतुर्थस्यादौयतः यस्मिन् ३ ५ दीयादीन् भागतो लक्षणातोमानतश्चधरामंउलसंस्था
नंज्योतिषाविवराणांचइदं संस्थानंविभूर्यप्यासृजत् तप्याव्याख्यातमित्यर्थः ५ नानाउग्रयातनायेषुतान् नरकान्पथायेनोपा
येननस्यान् नगच्छेत्तन्मेधुनाव्याख्यातुमर्हसि ६ तत्रतावन्मत्वाद्युक्तं प्रायश्चित्तंविनानरकादुर्निवारोऽस्याहनचेदितिहा।
भ्यामनउक्तिपाणिभिः मनोवाक्कायेः कृतस्याहसस्तेरेवइहैवापचितिप्रायश्चित्तंनकुर्वात्तर्हिपुरुषः प्रेत्यमत्त्वानरकान्
ध्रुवेषुपैतिमेमपायेनवतः कीर्तिताःतिग्मादारुणायातनायेषुतान् ७ यस्मादेवंतस्मात्पापस्यनिष्कृतोप्रायश्चित्तेयतेतक

अधर्मलक्षणा नानानरकाज्जानुवर्णिताः मन्वंतरज्ज्याख्यातः आद्यः स्वायंभुवोयतः ३
प्रियव्रतोतानयादोवंशस्तच्चरितानिच दीपवर्षसमुद्रादिनद्युद्यानवनस्पतीन् ५ धरामंड
लसंस्थानंभागलक्षणा मानतः ज्योतिषाविवराणांचयथेदंयसृजद्धिभुः ५ अधुनेहम
हाभागपथेषुनरकान्नरः नानाउग्रयातनान्नेयान्नेम्यानुमर्हसि ६ श्रीशुकउवाच नचे
दिहैवापचितिपथाहमः कृतस्यकुर्वान्मनउक्तिपाणिभिः ध्रुवेषुवैप्रेत्यनरकानुपैतियकीर्ति
तामेमवतस्तिग्मयातनाः ७ तस्मात्पुरैवाश्चिह्नपापनिष्कृतोयतेतमत्पोरविपद्यतात्मना
दोषस्पृष्ट्यागुरुस्लाघवयथाभिषक्चिकित्सितरुजानिदानवित् ८॥

ख्या ४

द्यतात्मना अम्रियमातोनात्मनादेहेनयद्वा अविपत् विपत्तिरहितोयावत् यतात्मना संयतेन मनसा तत्रावि-आश्रमन्या अती
वचिरकालेन हि गुणव्रतमर्हतीति हे गुणायतेः तत्र च पापस्य महत्त्वमल्पचावेत्यतदनु रूपे प्रायश्चित्ते यतेत रजो रोगा रानि।
दानविद्यया वैद्यः तदनु रूपं चिकित्सिततद्वत् ८ रामायनमः ॥

श्री० भा०
य० टी०

२

तत्र चोदयद्वाभ्यां ह्यं राजदेवद्वारि श्रुतं नरकप्रातां र्निर्वाण्यमात्मनः पापमहिंसां ज्ञात्वा न विभ्रमः प्रायश्चित्तानंतरं करोति अथोऽत्र
तः कारणात् द्वादशाब्दादिकं प्रायश्चित्तं तेन समस्तस्य दोषस्यानिवृत्तेः निवृत्तौ वा पुनश्च प्रायश्चित्तं प्ररोहायोगादिति भावः टेकिं
चर्कचित् कदाचिद्भद्रात्प्रायश्चित्तं तेन चर्कचित् देवपुनराचरति यथा कुंजरः स्नातोऽपि रजोमिरात्मानं मलिनो करोति तथा पा
पस्य पुनर्देहिनिवारत्वेन नरकप्रातस्यावश्यं भावित्वा तत्र प्रायश्चित्तं व्यर्थमिति १० परीक्षितोक्तं यद्विहरनिकर्मणा कृच्छ्रादिप्राय
श्चित्तेन कर्मणा पापस्यानिर्हारांशः आत्यंतिकः समस्तो निर्होष्यते अविद्यनधिकारी यस्मिन् तस्य भावस्तवेतस्मात् अतोऽवि

राजो वाच दृष्टं श्रुताभ्यां यत्पापं जानन्नप्यात्मनो हितं करोति भ्रूयो विवशः प्रायश्चित्तमथो
कथं ये क्वचिन्निवर्तते भद्रात् क्वचिच्चरति तस्य नः प्रायश्चित्तमथो व्यर्थं मन्ये कुंजरशोच
यत् १० श्रीशुक उवाच कर्मणा कर्म निर्हारात् तस्यात्यंतिकः स्यात् अविद्वद्धिकं रित्वा त
प्रायश्चित्तं विमर्शनं ११ नाप्नोतः पथ्यमेवा न्नयाधयो भिभवति हि एवं नियमकृद्वा जनशने
देमाय कल्पते १२ तपसा ब्रह्मचर्येण शमेन दमेन च त्यागेन सत्यशौचाभ्यां यमेन नियमेन च १३

द्यापानाशाभावान्नेष्टे पितृस्मिन् पापे तत्संस्कारेण पापान्तरस्य पुनः पुनः प्ररोहो भवत्येव किं तर्हि मुरखं प्रायश्चित्तं तदाह प्राय
श्चित्तं तु विमर्शनं ज्ञानं ११ तत्तु नियमप्रमतः शनैः समतेनाभ्यस्यति सट्छांतमाहनेति पथ्यमेवान्नमप्रातः प्रस्थानं यथायाधयो न वा
घंते तथा हि नियमादिकर्तुं देमाय तत्त्वज्ञानाय समर्प्य भवति १२ एतदेव विशदयति द्वाभ्यां तपसा एकाग्र्येण मनसं ज्ञेयिण्या च
एकाग्र्यं परमं तप इति स्थितेः ब्रह्मचर्येण ह्यंगेन तदुक्तं स्मरणां कीर्तनं केलिः प्रेक्षा गुह्यभाषणं संकल्पो ध्वंसाप्यप्रक्रि
या निवृत्तिरवच एतन्मैषु नमद्यागप्रवर्तमानि विद्याः विपरीतं ब्रह्मचर्यमेतदेवाह लक्षणांशो मनसो नियमनं दमो वात्यदि
याणां त्यागोदानं यमो हिंसादिनियमो जपादिः १३ ॥

रामायनमः

रामायनमः

श्री. भा.
स. टी.
३

५ ममर्थमितिहासेनोपपादयति अत्रचेतिमेतः २० कान्यकुज्वेदेदास्याःपतिः नाम्ना अजामिलः २१ वंदीग्रहेण अ
चैद्युतेन केतवेर्वचनादिभिश्च वृत्तिजीविका विभ्रतयुष्मन्घातयामास योऽयामास २२ आयुषः संवधीमहान्
कालोत्पगान् सक्रियनिषेधायामाह अष्टाशीत्यासेरव्यप्रायुक्ताः समासंवत्सराः २३ प्रवयसः वृद्धस्य २४ व

अत्रचोदाहरंतीममितिहासं पुरातनं दूतानां विष्णुवर्मणोः संवादस्तन्निबोधमे २०
कान्यकुज्वेदिजकश्चिदासीपतिरजामिलः नाम्नानघः सदाचारोदास्याः संसर्ग
दूषितः २१ वंद्यहकेतवेज्ज्यौर्ध्वैर्जर्हितां वृत्तिमास्थितः विभ्रतकुटुंबमश्रुचिर्या
तयामास देहिनः २२ एवं निवसतस्तस्य लालमानस्य तत्सुतान् कालोत्पगान् म
हान् राजन् अष्टाशीत्यायुषः समाः २३ तस्य प्रवयसः पुत्रादशतेषां तु यो वमः वा
लो नारायणानाम्नाथिजोऽपि नो भूः २४ स वृद्ध इत्यस्तस्मिन् न भूके कलभा
धिगिा निरीक्षमास्तस्त्रीला मुमुदे जरदो भूशम् २५ भुजानः प्रविबन् रवादनवा
लकस्ते ह यंत्रितः भोजयन् पाययन् मूटो न वेदागतमेतकं २६ स एव बतमानो जा
मत्यु काल उयस्थिते मतिं चकार तनये बाले नारायणाहूये २७ स एष हस्तास्त्रादृ
ष्टा १५ घातशदारणान् वक्रनुडान् दूरोमाणा आत्मानं नेतुमा मतान् २८ ॥

इह दृश्येन जरदो वृद्धः २५ । २६ एतच्च तदुपलालः नादि श्रीनारायणानामोपचारमाहात्मेन तद्भक्तिरेवाभूदिति सिद्धं
तोपयोगित्वेनापि द्रव्यं २७ वक्राणि तु जानिमुखानि येषां ऊर्ध्वनिरोमाणि येषां तान् २८ रामायनमः ॥

रामः
३

वितेन ह्युतत्वेनीतेन २८ हरिकीर्तनेन शिष्याय तनयतस्तद्वर्तुनीम ३० ॥ ३१ परः सराभ्याः ३२ अस्पनयने निषेधः
 ३३ वयं युष्मान् जीनीमः इति न कोयः कार्यः पतोऽलौकिकादुतरूपा यूयमित्याहुः सर्वः तिसाधीभ्यां लसत्यः पुष्करमा
 लाः संति येषां ३४ नृत्ननवं वयोमेषां निषेजः इयुधिधुनूर्निषेगादिभिः श्रीः शोभायेषां ते ३५ विगतेति मिरं आलोकः

दूरे क्रीडनकासकं पुत्रं नारायणादूयं प्रावितेन स्वरेणोच्चैराजुहावाकुलेंद्रियः २८ नि
 श्राम्यन्निघमाणां बुवतो हरिकीर्तनं भर्तुनीममहाराजपार्श्वदाः सहसा पतेनू ३० विकर्ष
 तोतर्हृदयादासीपतिमजामिलं यमप्रेष्यान् विस्मृतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषे
 धितास्तांस्ते वै वसत परः सराः केयपं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनं ३२ कथं वा कुत आ
 याताः कस्मादस्य निषेधः किं देवा उष देवा वायुं किं सिद्धसतमाः ३३ सर्वे पद्मपलाशा
 द्वाः पीतकौशेयवाससः किरीटिनः कुण्डलिनो लसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वे चन्द्रव
 दसः सर्वे चारुचतुर्भुजाः धनुर्निषेगासिगराश्चक्रां वुजः ३५ दिशो विति मिरा
 लोकाः कुर्वतः स्वजरोचिषा किमर्थं धर्मपालस्य किं करान्ना निषेधः ३६ श्रीः प्रकट
 बाच इत्युक्ते यमदूते स्तेवासुदेतुकारिणः तान् प्रत्युचुः प्रहस्य दंभे घनिह्रीदया गिरा ३७
 विस्मृता ऊचुः यूयं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः कृतधर्मस्य नस्तत्वे यच्च धर्मस्य लक्षणं ३८

श्राम्यन्निघमाणां बुवतो हरिकीर्तनं भर्तुनीममहाराजपार्श्वदाः सहसा पतेनू ३० विकर्ष
 तोतर्हृदयादासीपतिमजामिलं यमप्रेष्यान् विस्मृतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषे
 धितास्तांस्ते वै वसत परः सराः केयपं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनं ३२ कथं वा कुत आ
 याताः कस्मादस्य निषेधः किं देवा उष देवा वायुं किं सिद्धसतमाः ३३ सर्वे पद्मपलाशा
 द्वाः पीतकौशेयवाससः किरीटिनः कुण्डलिनो लसत्पुष्करमालिनः ३४ सर्वे चन्द्रव
 दसः सर्वे चारुचतुर्भुजाः धनुर्निषेगासिगराश्चक्रां वुजः ३५ दिशो विति मिरा
 लोकाः कुर्वतः स्वजरोचिषा किमर्थं धर्मपालस्य किं करान्ना निषेधः ३६ श्रीः प्रकट
 बाच इत्युक्ते यमदूते स्तेवासुदेतुकारिणः तान् प्रत्युचुः प्रहस्य दंभे घनिह्रीदया गिरा ३७
 विस्मृता ऊचुः यूयं वै धर्मराजस्य यदि निर्देशकारिणः कृतधर्मस्य नस्तत्वे यच्च धर्मस्य लक्षणं ३८

श्राम्यन्निघमाणां बुवतो हरिकीर्तनं भर्तुनीममहाराजपार्श्वदाः सहसा पतेनू ३० विकर्ष

तोतर्हृदयादासीपतिमजामिलं यमप्रेष्यान् विस्मृतावारयामासुरोजसा ३१ ऊचुर्निषे

धितास्तांस्ते वै वसत परः सराः केयपं प्रतिषेद्धारो धर्मराजस्य शासनं ३२ कथं वा कुत आ

श्री० भा०
स० टी०
४

कथंस्वित्केनप्रकारेणस्यानंविषयःकारिणःकर्मिणःनरामितिनरावन्मृत्वादयःतेष्वपिकतिविदेवेत्यर्थः ३९ वेदेनंप्रणि
हितोविहितोधर्मःवेदप्रमाणक इत्यर्थः अनेनेयोवेदप्रमाणकः सधर्मःयोधर्मः सवेदप्रमाणक इतिस्वरूपं प्रमाणं चोक्तं यथाह
जेमिनिःचोदनालक्षणीयोधर्म इतिव्याख्यातेचभेदेः द्वयमेकेनस्त्रेणानुस्यूयाभ्यामनुरूप्यत इति अ० ७७ स्याप्यधर्मस्यस्व
रूपंलक्षणाचदंडस्यानकप्याहः तद्विषयः योवेदेननिषिद्धः सोऽधर्मः निषेधश्चतस्मिन्प्रमाणमित्यर्थः वेदस्यप्रमाणहेतुः
वेदोनाशयणादुद्धृतः स एवसाक्षादित्युपचारः स्वयंभूरितिचनिस्त्वासमात्रेण स्वयमेवभवतीतितप्याचक्षुतिः अस्यमहेतोःतस्येति

कथंस्विद्विषयतेदंडः किंचास्यस्यानमीक्षितं दंड्यां किंकारिणः सर्वे आहोस्वित्क
तिचिन्त्यां ३९ यमदृताऊचुः वेदप्रणहितोधर्मोत्तुधर्मस्तद्विषयः वेदोनाश
यणाः साक्षात्स्वयंभूरितिप्रुप्रुम ५० येनस्वधाम्निमीमावावरजःसत्त्वतमोमयाः
गुणानामक्रियास्यैर्विभाव्यतेयप्यातप्यं ५१ स्वर्गमितिःखंमस्त्वेवःसोमःसंध्या
हनीदिशः कंकुःकालोधर्म इतित्येतेदेत्यस्यसाक्षिणः ५२ एतैरधर्मोभिज्ञा
तःस्यानंदंडस्यमुज्जते सर्वेक्रमानुरोधेनदंडमहंति कारिणः ५३ ॥

असितमेतद्यद्वेद इति ५० कोसोनाशयणास्तत्राहः येनस्वधाम्निस्वस्वरूपे अमीमावाः प्राणीनगुणाः शांतत्वादयः ना
मानिब्राह्मणा इत्यादीनिक्रियाश्रयनाद्याः रूपाणि वर्णाश्रमादयः तैर्विभाव्यतेविविच्येते यप्यातप्यं यथावत्सनाशयणाः
५१ तप्याप्यधर्मानेनकृत इति कुतो ज्ञायते तत्राहः स्वर्ग इति अहनी अहश्चरात्रिश्चकंडकंकुः ५२ यिवीदेत्यस्यजीवस्ययथा
हः आदित्यचंद्रवनिन्नोन्नलज्जहोर्मिरापोद्दप्यस्मिन् अहश्चरात्रिश्चउमेचसंधेधर्मश्चजानातिनरस्यवृत्तमिति २

स्थानमाहः एतेर्निमित्तं तैर्विज्ञातः दंड्याहः सर्व इति ५३ ॥

रामः

विपरीतानि अभद्राण्यपि कर्मिणां संभवन्ति यतस्तेषां गुणसंगोस्ति घटिकश्चिदकतीत्यात् तर्हितस्याभद्राणि न स्युः न त्वे
तदस्तीत्याहुः न हि देहवानकर्मकृदस्तीति अतः सर्वकर्मिणाः कर्मिणां च यापस्यावश्यं भावित्वा ते सर्वे दंडमर्हन्तीत्यर्थः ५५ क
प्यंस्तिद्विपते दंड इत्यस्योत्तरं येनेति धर्मो वेति दृष्टांतः अधर्मानुसारेण दंडो धर्मेनुसारेण सुखवदित्यर्थः ५५ न केवलं स
यादय एव धर्मा धर्मज्ञापकाः किं त्वर्थापत्तिरपीत्याहुः यथेति हे देव प्रवराः इह जन्मनि शांतधारम्भत्वेन वा सुखदुःखमिप्र
त्वेन वा धार्मिकत्वादिना वा त्रैविध्यं भूतेषु यथा यत्नं भ्यते तथा न्यत्र जन्मांतरे व्यनुमीयते त्रैविध्या न्येथानुपपत्त्या कल्पते ५६

संभवन्ति हि भद्राणि विपरीतानि चानघाः कारिणां गुणसंगोस्ति देहवान्तस्य कर्मकृत् ५५
येन यावान्यथा धर्मो धर्मो वेदसमीहितः स एव तेत्फलं भुंक्ते तथा तावदमुत्र वै ५५ यथे
ह देव प्रवरास्त्रैविध्यमुपलभ्यते भूतेषु गुणवैचित्र्यात् तथा मुञ्चानुमीयते ५६ वर्तमा
नोन्ययोः कालो गुणाभिज्ञापको यथा एवं जन्मान्ययोरेतत् धर्मा धर्मनिदर्शनं ५७ मन
सैव पुरे देवः सर्वरूपं विपश्यति अनुमीमांसते सर्वं मनसा भगवानजः ५८ ॥ रामः

वर्तमानजन्मना पूर्वापरजन्मधर्मा धर्मा ज्ञानं भवतीति सदृष्टांतमाहुः वर्तमानो वसंतादिकालः अन्ययोर्भूतमविद्ययोः
वसंतयोर्गुणाः पुण्यफलादयः तेषामभिज्ञापको यथा एवमेतज्जन्म अन्ययोर्भूतमविजन्मनोः धर्मा धर्मा निदर्शयति त
था ५७ अथैव धर्मा धर्मज्ञानप्रकाशको न्येषां धर्मराजस्तु मनसैव सर्वं यद्विपश्यतीत्याहुः पुरे संयमिन्यो स्थितश्च देवो यमः
देहे स्थितो यमः देहे स्थितो तयो मीवाजीवस्य पूर्वरूपं धर्मा धर्मा दियुक्तं विशेषेण यद्विपश्यति अनुमंतरमप्येवं रूपमी
मांसते यद्यस्यानु रूपं तद्विचारयति यतो सौ भगवानजः ५८ रामायनमः रामायनमः ॥

श्री० भा०
ख० टी०
५

जीवस्त्विवरेणोपस्थापितं वर्तमानं देहं पश्यति न तु पूर्वमपरं वेत्त्यादर्ययेति अन्तःप्रविष्टोऽपि जीवस्तु व्यक्तमेव प्राची-
नकर्मोपस्थापितं वर्तमानमेव देहाद्युपास्ते अहमिति मन्यते पूर्वमपरं न वेद अत्र हेतुर्नष्टाजन्मना स्मृतिर्यस्य अदृष्टातः
तमसानिद्रया युक्तो यथा स्वप्ने भ्रम्यते तमेव देहाद्युपास्ते न तु जाग्रदेहादि पूर्वस्वप्नादि गतं वा तददृश्यं ५८ एवमृत-
स्य जीवस्य ससारं प्रपंचयति पंचभिः ज्ञेयैः पंचभिः कर्मैः द्विषैः स्थायी नृपादानादीन् कुरुते पंचशब्दादीन् वेदयं च भिन्नी-
करोति यैः षोडशेन मनसा सह सप्तदशः षोडशोऽपि ध्यत गीतोऽपि स्वयं त्वेक एव सर्वे द्विष विषय प्रति संधानात् त्रीन् ज्ञानक-

यथा ज्ञातमसा युक्तं तदुपास्ते व्यक्तमेव हि न वेद पूर्वमपरं नष्टजन्मना स्मृतिस्तथा ५८ ५
पंचभिः कुरुते स्थायी नृपादानादीन् पंचवेदाय पंचभिः एकस्तु षोडशेन त्रीन् स्वयं सप्तदशोऽपि
ते ५० तदेतत् षोडशकलं लिङ्गं शक्तिं त्रयं महत् धते नु संसृतिं पुंसि ह्यशोकमयार्ति-
हं ५१ देह्यतो जितघडवर्गेनेष्टं न कर्माणि कार्यते कोशकारः स्वात्मानं कर्मणा श्रद्धा-
द्यमन्यति ५२ न हि कश्चित् क्षणमपि जानुति यत्कर्म कृतं कार्यते त्यवशः कर्मगु-
णैः स्वाभाविकैर्बलात् ५३ लब्धानि प्रितमयं कृतं व्यक्ताय कृतं भवत्यतः यथा बीजं स्वभावेन वर्ति-

मं द्विष मनो विषयान् प्राप्नोति ५० तदेतत् लिङ्गं शरीरं शक्तिं त्रयं गुणत्रयं कार्यं महत् तदपि पुंसि जीवे अन्वनु संसृतिं धत्ते ५१
नेष्टं नृपः अनिष्टं नृपः अनेनेव कर्माणि कार्यते कोशकारः कीदृशोऽयं सत्यति निर्गमाय न जानाति ५२ कार्यते इत्यत्रानुभवप्र-
माणायति न हीति गुणाः गुणाकारैरागादिभिः स्वाभाविकैः पूर्वकर्मसंस्कारोद्भूतैः ५३ कर्मवशेन च तदनु रूपो देहो भवतीति साहचर्ये-
ति अव्यक्तं अदृष्टं निमित्तं लब्धाय कृतं तदनु रूपं सत्यं च शरीरं भवति यथा योनिमातृ सहशेषा यथा बीजं पितृ सह-
शेषा यथा वासनाश्रुतश्रोतयोरेकत्वेऽपि कर्मवासनामातृपितृ सहश्रोदेहो भवतीत्यर्थः ५४ यथा यनमः ॥

रामः

५

संसारचक्रमुपसंहरंतो मुक्तिप्रकारमाहुः एवमिति शसंगात्परमेष्ठ्वरभजनात् ५५ तदेवं सामान्यतो धर्मादिनिर्णीयमुक्ता प्रस्तु
 तस्याजामित्तस्याधर्मप्रवेचयंतो दंजत्वमाहुः अयं हीनिषावदधाय समाश्रितत्रोदाभ्यातत्पर्वतानानुवाहो न्यायितेरेकप्रदर्श।
 नार्थः शीलं सत्त्वावः वतं सदाचरः गुणात्तमाहयः तेषामालयः ५६ निरहं कृतो निरहंकारः ५७ आचतो वनात्परावतः ५८ भु।
 जिघ्र्यामो गच्छिष्यादास्यामिरेयं मधुपैव दीसुराधीत्वा मदेनाच्छर्गिते अंतेनेत्रयस्याः ५९ विशेषेण श्लेषंतीनीवीयस्याः तथा सह

एष प्रकृतिसंगेन पुरुषस्य विपर्ययः आसीत्सा एव न चिरादोशसंगादिलीयते ५५ अयं हि
 श्रुतसंपन्नशीलवतगुणालयः धृतव्रतो मृदुदीतः सत्यवाक्यमंत्रविष्णुचः ५६ गुर्वैग्यति।
 थिद्वानां श्रुश्रुर्निरहं कृतः सर्वभूतसुहृत्साधुर्मितवागनस्ययकः ५७ एकदा सो व
 नपातः पितृसंदेशात्तद्विजः आदाय तत आचतः फलपुष्पसमितिकुशान् ५८ ददर्शका
 मिनं केचिच्छुद्रं सह भुजिघ्र्या पौत्वा मधुमैरेयं मराष्ट्रगीतनेत्रया ५९ मतया विश्लेष्यन्तीया
 व्ययेतं निरयत्रये क्रीडतमनुगायंतं हंसं तमनयातिके ६० दृष्ट्वा तां कामलिप्तेन बद्धेनापरिरे
 मितो जगाम हृष्यवशंसहसैव विमोहितः ६१ स्तंभयन्नात्मनात्मानं यावत्सत्वं यथा श्रुते
 न शशाक समाधातुं मनो मदनवेधितं ६२ तन्निमित्तस्मरन्वाजग्रहग्रस्तो विचेतनः तामेव
 मनसा ध्यान् सधर्मादिराग्रह ६३

अयेतं स्वाचरादुष्टं ६० कामोधिकेन तदंगरागेण हरिद्रादिना लिप्तिन ६१
 सत्वं धैर्यं श्रुतं ज्ञानं तद्वलेन स्तंभयन् नपिमदेन कथितं मनः समाधातुं न शक्तो भूत् ६२ तदृशेन मेव निमित्तं यस्य स्मर
 व्याजस्य ग्रहस्य तेन ग्रस्तः विचेतनो विगतस्मृतिः ६३ ॥ रामा मनमः शिवाय नमः ब्रह्मणे नमः

श्री. भा.
य. टी.

यत्नतश्चिन्मगणयः विप्रसनीयः सद्यः प्रोक्तः ६॥

यावता समग्रेणा ६४ लंभिता परिणीता ६५। ६६ अवरूपमायुर्यस्य मलमेव तदीयमन्नादिकमतीति मलात् ६७ अकृतः १ हि
निर्वेशः अकृतप्रयेऽस्मिन् अस्मिन् चोहेतार्पनेष्याम इत्याहुः यत्रेति ६८ इति घटस्त्वधे प्रथमो ध्यायः १ द्वितीयं वेधमवेयीम्याज्जि
तामेव तोषयामास पित्र्येणार्पेन यावता ग्नामैर्मनोमयैः कामैः प्रसीदेत यथा तस्या ६९ विप्रो
स्वभार्यामिश्रोतः कुले महति लभितो विससर्ज चिरात्पापः स्वरिण्यायोगविद्धीः ६५ यतस्तत
श्रीपा निन्येन्यापतो न्यापतो धने वभारास्याः कुटुंबिन्याः कुटुंबे मेदधीरये ६६ यदसौ शास्त्रमु
ल्लंघ्य स्वेरचार्यार्थगर्हितः अवर्तत चिरकालमथायुरशुचिर्मलात् ६७ तत एनंदं दृषातोः स।
काशं कृतं किं लिखं नेष्यामोऽकृतनिर्वेशं यत्र दंडेन प्रोक्ष्यति ६८ शतश्रीभागवते म० पा०
संहितायां घटस्त्वधे प्रथमो ध्यायः १ शुक उवाच एवं ते भगवद्दत्ताय मदताभिमाश्रिते उप
धार्यतां राजन् प्रत्याह नय कोविदाः १ विस्मृता उचुः अहो कैः धर्मदृशामधर्मैः स्पृश
ते सभा यत्रादं देवेषु पापेषु दंडो यैर्धियते वया २ प्रजानां पितरो ये च शास्त्रारः साधवः समाः
यदि स्यातेषु वैधर्म्यं कयांति शरणां प्रजाः ३ यद्यदाचरति प्रेयानि तरस्तन्न दोहंत स यत्प्रमाणं
कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ४ यस्यां केशिराधाय लाकः स्थापित निवेतः स्वयं धर्ममधर्मं वा
न हि वेदयथापशुः सकथं न्यपितात्मानं कृतमत्रैव चेतने विष्णुभनो भूतानां सद्यः पादोऽधुमर्हति ६
॥ नाममाहात्म्यमद्रुतं प्रावयित्वा द्विजो विस्मर्लोकं नीतः तीर्यते १ नय कोविदा न्यायनिष्ठाः १ धर्मदृशां सभा स्वधर्मः स्पृ
शतितदाहुः यत्र सभायां ये धर्मदृग्भिः तेषां तां सभां २ पितरः पितृवत्पालकाः शास्त्रारः अनुशिलकाः वैधर्म्यं अदं देवदं
न ३ एतत्प्रवर्तितमधर्ममन्यायिक विषयतीति महत्कथमभूदित्याहुः यद्यदिति प्रेयान् प्रेयः ४ विष्वस्तद्यातादपीत्याहुः यद्वि

विप्रोऽसैनानितरा मयित

यो १

रामः
६

नन्वस्यपापिनोऽन्ते किमर्थमाक्रोशः क्रियते तत्राहुः अघंहीति यद्यस्माद्विवशोऽपि हरेर्नामव्याजहार उच्चारितवान् न केवलं प्रा-
यश्चित्तमात्रं हरेर्नाम अयितुं स्वस्त्ययने मोक्षसाधनामपि सकृदुच्चरितं येन हरिरित्यक्षरद्वयं बद्धः परिकरस्तेन मोक्षायणम-
ने प्रतीतिस्मृतेः ७ ननु कर्मसाद्रूप्यकरं हरेर्नामेति युक्तं यस्य स्मृत्या च नामोत्पातयोपज्ञक्रियादिषु न्यूनसंस्पर्शात्तायाति स-
द्यो वेदेतमम्युत इत्यादिवचनात् स्वातंत्र्येण त्वद्यनिवर्तकं हरेर्नामकथं स्यात्तत्राहुः एतेनैवेति अधोऽनः अघवतः मघवच्छ-
ब्दवद्वयं यत् आश्रित्येदः आश्रित आभासमात्रं चतुरक्षरं यन्नामजगाद एतेनैव केवलेन चतुरक्षरमित्यनेनाधिकं च
दर्शितं कथं जगादनारायण आष आगच्छत्येवं विक्रोशरूपेण प्रज्ञाहानेन अयं भावः कर्मजत्वेऽपि हरिनाम्नः स्वादिर-
त्वादिवत्संयोगव्यक्तं न प्रापश्चित्तार्थत्वं युक्तमेव तथाहि अवशेनापि यनामिकां कर्तिते सर्वपातकैः पुमान् विमुच्यते सद्यः ।

अघं हि कृतनिर्वेशो जन्मकोट्यं ह सामपि यद्वाजहार विवशो नाम स्वस्त्ययनं हरेः ७ एतेनै-
व त्वद्यो नोऽस्य कृतं स्यादघनिः कृतं यदानारायणापेति जगाद चतुरक्षरं ८ स्तेनः सुरापो मित्र-
धुक् ब्रह्महारस्तत्पगः स्त्रीराजपितृगोहंता ये च पातकिनो परे ॥

सिंहस्तैः मृगैरित्यादिभिः पुराणे
षु तावत्सहस्रशो नाम्नः स्वातंत्र्यमवगम्यते न चैतेर्यथादाऽतिशङ्कनीयं विधिशेषत्वाभावात् न च विध्यश्रवणादन्वशेषता क-
ल्पनीया यदाग्नेयोऽलोकं यातो भवतीत्यादि वदप्राप्तार्थत्वेन विधिकल्पानोपपत्तेः मन्त्रेषु च मर्त्यमर्त्यस्य ते हरिनाममना
महे विप्रासोजातवेदसः अस्पृजानेतो नाम चिद्विद्वक्त्तनेत्यादिषु नाम्नस्तपोदानादि सर्वधर्माधिक्यमवगम्यते उपपादितं
च मन्त्रार्थवादानामपि स्वार्थप्राप्ताय देवताधिकरयोत्तस्मात् स्त्रीनारायणानामाभासमात्रेणैव सर्वाघनिः कृतं कृतं
स्यादिति ८ ननु कामकृतानां वदनामहापातकानां सत्त्वशः आवर्तिनां ह्येदं प्राद्यादिकोटिभिरप्यनिवर्तनीयं कथं
मिदमेकमेव प्रायश्चित्तं स्यात्तत्राहुः स्तेन इति द्वाभ्यां ८ ॥ रामायनमः रामः रामः रामः रामः

श्री. भा.
घ. टी.
७

सुनिःकृतं प्रेयं प्रायश्चित्तं इदमेव तत्र हेतुः यतो नाम व्याहरणात् तद्विषयानामोच्चारकपुरुषविषयामदीपोपमया सर्वं =
तोरक्षणीय इति विस्मोमिति भवति १० अथ त्वमेवोपपादयेति नेति द्वाभ्यां ब्रह्मवादिभिर्मन्वादिभिरुक्तैर्व्रतादिभिः निः।
कृतैः तथा न विष्कृति उदाहृतैः उच्चारितैः यथानामदेरित्यनेन माग्नीदित्यादिक्रियायोगोपनापत्तिरिति दर्शितं किं =
चतन्नामपदोच्चारणोत्तमश्लोकस्य गुणानां चोपलम्बकं तापकं भवति न तु कृच्छ्राद्याद्यादिवत् पापनिवृत्तिमा
त्रापत्तिरामीत्यर्थः ११ नैकांतिकं नात्यंतशोधकं तन्निःकृतं यस्मिन् कृतं तपि असत्ये असत्तमार्गे मनोधावति चेत् त

सर्वेषामप्यधवतामिदमेव सुनिःकृतं नाम व्याहरणं विस्मोयतस्तद्विषयामतिः १० न निःकृ
तैरुदितैर्ब्रह्मवादिभिस्तथा विष्कृत्य धवान् ब्रतादिभिः यथा हरेर्नामपदेरुदाहृतस्तदुत्तम
श्लोकगुणोपलम्बकं ११ नैकांतिकं तद्विष्कृतोपनिःकृतमनः पुनर्धावति चेदसत्ये तत्क।
मनिर्हारमभीक्ष्णं तां हरेर्गुणानुवादः खलु सत्त्वभावनः १२ अथैनं मायनयतकृताशेषाधनिः
कृतं यदसौ भगवन्नाममिथ्यमाणाः समग्रहीत १३ सांकेत्यपारिहास्यं वात्सोभं हेलनमेव वा
वैकुण्ठनामग्रहणमशेषाधहरं विदुः १४ ॥

तस्मात्कर्षणं पापानां निर्हारात् सांकेत्यपारिहास्यं वात्सोभं हेलनमेव वा
नुवादावप्रायश्चित्तं यतो सौखल्यसत्त्वभावनः चित्तशोधकः १२ अथ तस्मादेनं आश्रयं मार्गेणानयतकृतं तमशेषा।
णामेषानां निःकृतं येन यच्च स्मारसमग्रहीत संपूर्णमुच्चारितवान् नामैकदेशेनाप्यलम्बितमिति भावः मिथ्यमाणा इत्यनेन पुनः
पापोत्तरं संभवति ननु तत्कालं त्वमेवोपपादयितुं तदानीं कृच्छ्रादिविधिवन्नामोच्चारणविधेरप्यसंभवात् न चेद्विधनाका
कताली बत् नामोच्चारणं यापहरमिप्रमाणमस्ति १३ नन्वयं पुत्रनामग्रही ननु भगवन्नामतत्राहुः सांकेत्यपुत्रादौ
संकेतितं पारिहास्यं परिहासेन कृतं स्तोमं जीतात्यापप्रणार्थं कृतं हेलनं किं विस्मयेनेति सावज्ञमपि च वैकुण्ठनां

रामः

७

ननुनायं संकल्पपर्वकं वैकुण्ठनामाग्रहीत किंनुपत्रस्तेहपरवशः सन्तत्राहुः पतित इति अवशेनापि यो हरिरित्याह स यात ॥
 नोनार्हति उमानित्यनेनावर्णाश्रमादि नियम इत्युक्तः अवशत्वमेवाह पतितः प्रासादादिभ्यः स्वस्तितो मार्गे भग्नगात्रः संद
 द्य सयोदिभिः तप्तो ज्वरादिना आहतो दंडादिना १५ ननु महत्पापस्य महदेव प्रायश्चित्तं युक्तं न त्वत्संज्ञा महामात्रं पाप
 नाशयेन कृच्छ्रादितारतम्यवत् तत्राहः क्षायां गुरुणा पापानां गुरुणा प्रायश्चित्तानि लघूनां च लघूनि तारतम्यं ज्ञात्वा म
 चादिभिरुक्तानि अतस्तत्र तथैव व्यवस्था हरिनाम्न स्तुनेयं व्यवस्था क्ता विष्णोः स्मरणमात्रेणानुच्यते सर्वपातकैरिति व ॥

पतितः स्वस्तितो भग्नः संदद्यस्तप्त आहतः हरिरित्यवशेनाह उमानार्हति यातनो १५ गुरु
 णां च लघूणां च गुरुणा च लघूनि च प्रायश्चित्तानि पापानां ज्ञात्वा क्तानि महर्षिभिः १६ ते
 स्तान्यघानि पूर्यन्ते तपोदानजपादिभिः नाधर्मजंतु दूयेत दपौशांघ्रिसेवया १७ अज्ञानाद
 यवाज्ञानादुत्तमश्लोकनामयत् संकीर्तितमयेपुंसादहे देधायथानलः १८ ॥

चनातनचसुरादिंदुपाने महापातकत्वस्मरणवन्नान्नस्तप्रायश्चित्तस्मरस्यस्यायमतिभारः १६ किंच ते तपोदानादि
 भिस्तान्यघान्येव पूर्यन्ते नश्यन्ति अधर्माज्ञातमेलिनेतुतस्य पापकर्तुर्दूयेयद्वाते ब्रामघानाह दये स स्मरस्य संस्काराख्या
 नश्रुति तदपौशांघ्रिसेवया कीर्तनादिना श्रुतीर्थः अयं भावः महात्मपि पापानि सकृदुच्चरिते नैव नाम्नानश्यन्ति सकृ
 त्पुनर्जिते न दीयेनेवगाढध्यातानि तदा कृत्यानुपापांतरस्यानुत्पत्तिः दीपधारणाश्च तमोतरस्य ततश्च वासनाक्षयात् हृदये
 श्रुतिः एतदर्थमेव तत्र तत्राहति विधाने पापक्षयश्च भवति स्मरतात महर्षि श्रुतियादि युत देवात्राप्युक्तं गुणानुवादः ख
 लु सत्वभावः तदपौशांघ्रिसेवयेति च अतोऽप्यहरिनाम्नेव सर्वपापक्षयः वासनाक्षयस्तु महापुरुषदर्शनादिभिरिति
 १७ तप्यापि पापप्रायश्चित्तमिति ज्ञात्वा नोच्चारितमिति चेत्तत्राहः अज्ञानादिति वा लोकेनाज्ञानादपि प्रतिशोभिर्यथा चि

॥ १८ ॥

श्री.भा०

स० टी.
८

नन्विदमपि यथैतदनुपदिष्टं अत्रादिहीनं च कथं प्राप्य श्रितं स्यात्तत्राहः यथेति अगदमौषधं वीर्यवतममित्युक्तं यदृच्छया अत्रा
द्यादिहीनं उभययुक्तं प्रतिपद्यते सुखादजानतोपि स्वगणामारोग्यं कुर्यात् मंत्रोपि नामात्मकः तथा स्वकार्यकुर्यादेव न हि व
स्तुशक्तिः अत्रादिक्रमपेक्षतस्तत्पर्यः तदुक्तं विमृष्टं मुहुर्हि रं १८ ति यापानि दुष्टचित्तेरपि स्मृतः अनिष्टयानि पश्येत् स्याद
हस्येव हि यावकः १८ तं विप्रं अस्ममुच्यते मोक्षयामासुः २० प्रत्युदितानि राक्तताः संतः यात्वा गत्वा यथावद्यं मराजाय कर्णायामो

यथागदं वीर्यवतममुपयुक्तं यदृच्छया अजानतोप्यात्मगुणं कुर्यान्मंत्रोप्युदाहृतः १८ अकडवाच
तएव सुविनिर्णीयधर्मभागवतं न च तं यास्य याशान्निर्मुच्य विप्रं मत्प्योरममुच्यते २० इति प्रत्युदि ।
तायास्यादृतायात्वायमांतिकं यमराज्ञेयया सर्वमाचचत्तुरहिंदम २१ द्विजः याशादिनिर्मुक्तो गतभीः
प्रकृतिगतः बवंदेशिरसाविस्मोः किं करान्दर्शनोत्सवः २२ तं विवत्सुमभिप्रेत्य महापुरुष किं कराः
सहसा यथ्यतस्तस्य तत्रातर्दधिरनघ २३ अजामिलोप्यथ कर्णदृतानां धर्मकृष्णयोः धर्मभागवा
ते अहं त्रैविद्यं च गुणा अयं २४ भक्तिमाभगवत्या अमाहात्म्यं अवगाहरेः अनुतोषो महानासीत् स्म
रतोऽभमात्मनः २५ अहो मे परमेष्ठिनः मम हविर्जितात्मनः ये न विज्ञाविते ब्रह्मवत्स्यं जायता
त्मना २६ धिग्मां विगर्हिते सद्भिर्दुःकृतं कुलकजालं हित्वा चाल्नासती यो हं सुराणामसती भगो २७ ॥

सुः २१ दर्शनेनोत्सवो यस्य २२ विवत्सुवक्तुमिच्छतं ज्ञात्वा २३ त्रैविद्यं वेदत्रयी पादंगुणा अयं यमदृतानां धर्मकृष्णदृतानां च
भागवतं भगवत्प्रणीतं अहं निर्गुणधर्ममाकर्ण्यति योऽभक्तिमा नासीदित्युत्तरस्योत्पद्यगः २४/२५ अनुतापं त्रैविद्यं च य
नि अहो इति चतुर्भिः येन आत्मना मे यावत्सत्या उन्नतया जायमानेन ब्रह्मणा जानित्वज्ञावितं नाशितं २६ दुःकृतं दोषकती

२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५
३६
३७
३८
३९
४०
४१
४२
४३
४४
४५
४६
४७
४८
४९
५०
५१
५२
५३
५४
५५
५६
५७
५८
५९
६०
६१
६२
६३
६४
६५
६६
६७
६८
६९
७०
७१
७२
७३
७४
७५
७६
७७
७८
७९
८०
८१
८२
८३
८४
८५
८६
८७
८८
८९
९०
९१
९२
९३
९४
९५
९६
९७
९८
९९
१००

रामः

८

नास्त्यन्योऽवंधुः पञ्चादियस्योस्तपस्विनौ संतप्तौ अधुना तत्क्षणमेव २८ २९ ॥ इदानीं तस्य विमर्शपूर्वकं मोक्षक्रममाह किमिह
मित्यष्टमिः साक्षात्प्रत्यक्षमिव जाग्रते वद्वत् ३० ये मोक्षमोचयन्ते च कृगताः ३१ यद्यप्यहमस्मिन् जन्मनि दुर्भगः पापीयान् अ

वृद्धावनायोऽपि तरोऽनान्यवंधूतपस्विनौ अहो धुना मया तत्कावकृतज्ञेन नीचवत् २८ सोऽहं य
त्कंपतिष्यामि नरके न शरीरेण धर्मघ्नाः कामिनो ये च विदंति यमपातनाः २९ किमिदं स्वप्न आ
हो स्थितसाक्षादृष्टमिहादृतं कृपाता अद्य ते मां यकषेन्पाशपाणयः ३० अथ ते कृगताः सिद्धा
श्चत्वारश्चासुदर्शनाः यमोचयन्तीयमाने वध्वापाशैरधो भुवः ३१ अप्यापि मे दुर्भगस्य विबुधो
तमदर्शने भवितव्यं मंगलेन येनात्मा मे प्रसीदति ३२ क्वचाहं कितवः पापो ब्रह्मघ्नो निरयत्रयः
क्वचनारायणे त्येतद्गवन्नाममंगले ३३ विमुच्यते मिमेव धर्मविद्याकामकर्मजं सर्वभूतसुहृ
च्छातो मे त्रः करुण आत्मवान् ३४ मोचयेत्तस्मात्मानं यो धिन्मप्यात्ममायया विक्रीडितो य
येवाहं क्रीडा मंगलवाधमः ३५ ममाहमिति देहादौ हित्वा मिथ्या र्थधीमतिं ध्यास्ये मनो भगव
ति श्रुतं तत्कीर्तनादिभिः ३६ शुक उवाच इति जातसु निर्वेदः क्षणसंज्ञेन साधुषु जंगला
क्षरमुपेयाय मुक्तसर्वाऽनुबंधनः ३७ ॥

प्रापि जन्मांतरे नूनं पुण्यवानित्याह विबुधो तमदर्शने इति निमित्तं सप्त।
मीतेषां दर्शनार्थं पूर्वमंगलेन महता पुण्येन भवितव्यं येन दर्शनेन ३२ अन्यथा पूर्वपुण्यं विना कथं भूते वैकुण्ठनामग
त्यते वशीक्रीयते अनेनेति ग्रहणं ३३ ब्रह्मघ्नः विप्रत्वं नाशकः ३४ ॥ २५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ अमिथ्या भूते र्थधीर्यस्य तया भू
तः सन् देहादौ ममाहमिति मतिं हित्वा ध्यास्ये ३८ ॥ मुक्तं सर्वमनुबंधनं पुत्रादिस्नेहोयेन सः ३९ ॥ रामायनमः ॥ ॥
सोऽहं तथा यतिष्यामि यतचित्तं दिशानिलः यथा न भूय आत्मानं मंधेत मसि मज्जे ३५ सत्त्वचरी

श्री० भा०
ख० टी०
८

प्रत्याहृतं त्रिंशद्ग्रामोयेन ५० गुणोभ्योदेहेन्द्रियादिभ्य आत्मानं विद्युच्चविशोध्य आत्मसमाधिनाचितैकाग्र्येण भगवतो धाम्निरूपे ४१ तस्मिन् भगवद्वास्ति उपायतानि फललाधीर्यस्य तस्मिन् काले द्वादीदिति चापुनः परतः ततश्च प्रागुपलब्धाने तानुपलभ्य प्रत्यभिज्ञापवन्दे ४२ ४३ उपसंहरति एवमिति द्वाभ्यां विज्ञाविज्ञाः सर्वधर्मायेन हतव्रतस्व

स तस्मिन् देवसदने आसीनो योगमाश्रितः प्रत्याहृतं त्रिंशद्ग्रामोयु योजमन आत्मनि ४० ततो गुणोभ्य आत्मानं विद्युज्ज्यात्मसमाधिना पुपुजे भगवद्वास्ति ब्रह्मण्यनुभवात्मनि ४१ यद्युपायतधीस्तस्मिन् द्वादीत्युत्थानुरः उपलभ्योपलब्धान् प्राक्वन्दे शिरसादिजः ४२ हित्वा कलेवरं तीर्थे गंगायां दर्शनादन सद्यः स्वरूपं जगद्देभगवत्पार्श्ववर्तिनां ४३ सा कं विहाय सावित्रो महापुरुष किंकरीः हैमं विमानमारुह्य ययौ यत्र श्रियः पतिः ४४ ए वंस विज्ञावित सर्वधर्मादास्याः पतिः पतितो गर्त्यकर्मणा निपात्यमानो निरये हतव्रतः स द्योविमुक्तो भगवन्नामगृह्णन् ४५ नातः परं कर्म निबन्धकं तने मुमुक्षतो तीर्थपदानुकीर्तनात् न यत्पुनः कर्म सुसज्जते मनोरजस्तमोभ्यां कलिलं ततो न्यथा ४६ परावेषरमगुह्यमिति हासमघापहं शृणुयाच्छ्र ४७ यायुक्तो यश्च भक्त्या नुकीर्तयेत् ४८ न वैरुनरकयाति नेदितो यमकिंकरीः यद्यप्यमंगलो मर्त्या विष्मल्लोके महीयते ४९ ॥

दारनियादियस्य ४५ कर्मनिबन्धस्य पापमलस्य कृतं न छेदकमतः परं नास्तिकस्यात्परं तीर्थयदस्यानुकीर्तनात् तत्र हेतुः यत्पतितो नुकीर्तनात् ततो नुकीर्तनादप्यथा प्रायश्चित्तोत्तरैः रजस्तमोभ्यां कलिलं मलिनमेव तिष्ठति यतस्मिन् ४६ ४७ न चेदितो भवति ४८

रामः
८

नाते उने अथिन स्यात्ता इत्यर्थः ५॥

अत्रियमाणः अवशत्वेन प्रज्ञाविहीनोपि ५८ इति अजामिलोपाख्याने द्वितीयः २ तृतीयेतु यमेनापि वैश्वदेवोत्कर्षवर्गीनैः
 शांतिधित्वा स्वदूतास्ते वैश्वदेवैकिकरीकृताः १ विस्मृते निर्गितं शास्त्रार्थं यममुखेन दृढयितुं तृतीयाध्यापारम्भः तत्र यदेतं
 यमराजे तथा सर्वमाचक्षेत् इति ततः किं तत्र तत्र मिति पृच्छति निशम्येति मुरारे नैदेशिकैः किं करैरेवं विहतान् अतएव
 हता आज्ञायस्पवशवर्ती अयं जनः सोपितान् प्रतिक्रमाह १ अस्याश्रयमेतदित्याह यमस्येति हे अश्वे यमस्य देउभंगः

अत्रियमाणो हरेर्नीमग्नान् पुत्रोपचारितं अजामिलोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः २ राजोवाच निशम्य देवः स्वभटोपवर्णितं
 इति श्रीभाग- अजामिलोपाख्याने द्वितीयोऽध्यायः २ राजोवाच निशम्य देवः स्वभटोपवर्णितं
 प्रत्याह किं तान् प्रति धर्मराजः एवं हताश्च विहतान् मुरारे नैदेशिकैर्यस्य वशे जनेषु १ यमस्य
 देवस्य न देउभंगः कुतश्च नर्षे श्रुतं पूर्व आसीत् एतन्मुने वज्रतिलोक संशयं न हित्व दन्य इति
 मे विनिश्चितं २ श्रुक उवाच भगवत्पुंस्यैराज नृपाभ्याः प्रतिहतोद्यमाः पतिं विज्ञापयामासु र्यमं सं
 यमनीपतिं ३ यमदत्ता ऊचुः कति संतीह शास्तारो जीव लोकस्य वै प्रभो त्रैविध्यं कुर्वतः कर्मफला
 भिव्यक्तिहेतवः ४ यदि सर्वहो लोकेशास्तारो देउधारिणः कस्य स्यान्तान वा कस्य मृत्युं ज्ञास्यत मेव व

कुतश्च न कस्माच्चिदपि श्रुतं पूर्वोना सीत् एतत् एतस्मिन्नर्थे यद्वा न श्रुतं पूर्व एतत् यमदत्त निराकरणं चासीत् अतः सर्वा
 स्यापिलोकस्य संशयो वर्तते तच्च त्वतो न्योनश्चिनतीति मे निश्चितं अतः कथयेति शेषः २ भगवतः पुरुषैः अतिहत उद्यमो
 येषां ते याम्याः पुरुषाः ३ कति संतीत्याह योक्तिः त्रैविध्यं त्रिविध्यं स्वायम्भुवः यद्वा त्रैविध्यं यथा भवति तथा कर्म कुर्वतः तदर्थं
 च कर्मफलस्याभिव्यक्तिहेतवः कति संतीति ४ सनुवहवः को वाधस्तत्राङ्गः यदीति मृत्युर्देवः अमृतं सुखं ते वा विप्रतिपत्तौ
 उभयकस्य स्यान्तान कस्यापि परस्परविरोधेनोभयोरपि प्रतिबंधा एकः सुखं कर्तुं मिच्छति दुःखं चान्यः एकमत्येतु कस्य वा न स्यात्ता

एकप्रत्येतु कस्य वा न स्यात्ता

श्री. भा०
घ० टी०
१०

ननु वदन्नां कर्मिणां व्यवस्थायावहवः शास्त्रारोभवन्तु तस्यासति नायं दोषः स्यात् तत्राहुः वदन्नां कर्मिणां व्यवस्थाया शास्त्रव
द्वत्वे शास्त्रत्वं स्यात् घटेत किन्तु तदायत्त सर्वशास्त्रारोमुख्यं शास्त्रत्वं तदेकदेशे उपचारमोत्रमेव स्यात् यथा च ऋग्वर्तिन
एव मुख्यं शास्त्रत्वं मेडलवर्तिनामुपचारमात्रं निरंकुशत्वाभावात् ६ यस्मादेवं शास्त्रवद्वत्त्वं न घटते अतस्त्वमेक
वशात्ताम्रभाप्रमेविविनिर्गता तितप्या ७ विप्रलम्बितावचितालं धितेत्यर्थः ८ तदेवाहुः नीयमानमिति टे तत्त्वतः यदि

किन्तु शास्त्रवद्वत्त्वं स्याद् वदन्नां मिह कर्मिणां शास्त्रत्वमुपचारो हियप्यामेडलवर्तिनां ६ अतस्त्व
मेकाभूतानां सेष्वरानामधीश्वरः शास्त्रादेऽधरो नृणां प्रभाप्रभविवेकिनः तस्य ते विहतादे
जोनलोके वर्तते धुना चतुर्भिरद्वैतैः सिद्धैराज्ञाते विप्रलम्बिता ८ नीयमानं तवादेशादस्माभिर्वा =
तनागहान् यमोचयन्त्यातर्केनं श्रित्वा पाशान् प्रसन्धते टे तांस्ते वेदितुमिष्टा मोषादिनाम
न्यसेहामे नाशयणोत्पत्तिहेतुमाभिरित्याययुर्दत्तं १० शुक उवाच इति देवः स आद्यः प्रजासं
पमनोयमः प्रीत्या स्तदूतान् प्रत्याहस्मरन्वाहौ वुजं हरेः ११ यम उवाच परमेदन्यो जगतस्त
स्युषश्च आते प्रोते पटवत् यत्र विष्णुं यदेशतोऽप्यस्थितिजन्मना शानस्योतवद्यस्य वशे च

नोस्माकं क्षमं हि मेहितं मन्यस्ये अन्यथाऽज्ञानतस्तदवज्ञानेन तवाय्यनर्थः स्यात् अतर्क्यो हितेषां प्रभावः यतो नाशय
णायेति केवलमभिहिते मायपकुर्वितिवदतः श्रीधरमागताः १० संयमयतीति तप्या ११ मतो न्यो जगतः स्तस्युषश्च परो
धीश्वरोऽस्ति अहं तु जगमानो मेव तत्रापि नृणां मेव तत्रापि या विना मेव ततः किकरः स नृऽश्वरः स तु सर्वेश्वरः कोऽसौ
यत्र यस्मिन् विष्णुमोते प्रोते च ठुर्दतिर्यक्तं तुषु पटवत् यदेशतः यस्य त्वं शोभो ब्रह्मविष्णु रुद्रोऽप्यस्थितारयो भवेति

लिङ्गो वर्तते नास्तीति कायो प्रोतवत् १२

रामः
१०

एतत्प्रयंचयति तत्राद्यादिनामभिर्वाचायां निजायां तत्पदा मन्वां जनं यो वधाति दामभिर्गीः वलीवदीनिव तमेजीवाः।
 नामकर्मभिर्निबंधैर्वेदाः यस्मै बलं बहेति यदधीनाः कर्मकुर्वन्तीत्यर्थः १३ यस्य चलीलादुर्विभावेत्याह अहमिति द्वाभ्यां न
 स्पृष्टं रजस्तमश्च यैः ईहितं अभिप्रेतं चेष्टितं चानविदुः स्पृष्टमायाः माययो स्पृष्टाः ततस्तेभ्यो न्येन विदुरिति किंपुनर्वक्तव्यं
 १४/१५ तन्मायामहितत्वात् न जानीत्युक्तं अविषयत्वाच्च तस्य त्याह यमिति जोतिरिदित्यैः हृदाचितेन न विचक्षते न पश्यति

यो नामभिर्वाचि जनं निजायां वधाति तस्यामिव दामभिर्गीः यस्मै बलं तमे नामकर्मभिर्निबंध
 बद्धाश्च कितावहेति १३ अहं महेंद्रो निःश्रुतिः प्रवेताः सो गिरिः प्रायव नोक्तो विरंच्यः आदि
 । त्वविश्वेव सवोपसाध्यामरुद्राणां रुद्राणां ससिद्धाः १४ अन्ये च ये विष्णुसृजो मरेशाश्च
 ज्वाद्यो स्पृष्टरजस्तमस्काः यस्य हितेन विदुः स्पृष्टमायाः सत्त्वप्रधाना अपि किंततो न्ये १५
 यं वै न गोभिर्मनसा सुभिर्वा हृदा गिरा वा सुभ्रतो विचक्षते आत्मानं तर्ह्येदं संतमात्मनो चक्षुषे
 ष्ये वाक्कृतयस्ततः परं १६ तस्यात्मतंत्रस्य हरेरधीशितुः परस्य मायाधिय महात्मनः प्रायेणाद
 ता इहे वै मनोहराश्चरंति तदुपगुणास्वभावाः १७ ॥ भूतानि विष्णोः सुररजितानि दुर्दर्शानि लीला
 नि महादूतानि रक्षंतितदुक्तिमतः परेभ्यो मतश्च मर्त्या न प्यसर्वतश्च १८ ॥

यदावाच्यमुदितं यन्मनो न
 मनुतः स्यादिष्टुतेः आत्मानं जीवानां आत्मानं द्रष्टारं आकृतयो रूपाणि चक्षुष्या कर्मभूतं न जानंति ततः परमाकृतीनां
 प्रकाशकं नहि प्रमाता प्रमाणा प्रमेयस्य विषय इति भावः एवमुक्तः परमेश्वरो स्तीति पूर्वोक्तो वसंवधः १६ भवत्येव भूतो न्यः परं मे।
 श्वरः ये पुनरस्मान्निर्मस्य पापि न रक्षितं वं तस्ते के तानाह तस्येति द्वाभ्यां तस्येव रूपगुणाः प्रभावादयः स्वभावः भक्तवात्सल्यादियेषां
 ते १७ विष्णोर्भूतानि भूत्याः दुर्दर्शानि द्रष्टुमप्यशक्यानि लीला निरुपाणी ये वा तानि तदुक्तिमतः विभक्तान् परं न्यः शत्रुभ्यः।
 सर्वतः अग्न्यादिभ्यः रक्षंति १८ ॥

श्री.भा.
घ० टी.
११

ननुविष्णुभक्ताश्चेत्त कथमधर्मपक्षपातेन कृतवन्तः तत्राह धर्ममिति अथ यो भगवाद्दयः १८ ननु केपि चेन्न जानन्ति तस्य सत्त्वे किं प्रमा
णा तत्राह स्वयं भूरिति कुमारः सनत्कुमारः वयमित्यात्मानमेव वदन्मन्यमानो निर्दिशति २० हे भट्टः २१ तमेव धर्ममाह एतावानिति २२
न चात्र प्रमाणवत्तत्त्वं दृष्टत्वादित्याह नामोच्चारणेति येनैव केवलं न सक्तुच्चारितेन २३ ननु सक्तुच्चारितेन नामोच्चारणेन कथं
सर्वेषां लयः स्यात् अत्राह भक्तावस्थादिरपि विधानात् तथा हि सायं प्रातर्गणनभक्तादुःस्वप्नानादिमुच्यते २४ अत्र नुदिनमिदमाह
गणनगवन्ति निश्चयं कीर्तने ध्याने हरेरदुत्तमभाः जन्मकर्मगणानां च तदर्थं लिखेच्छि तमित्याद्यस्मिन्नेव पुराणोत्तरत्र तत्राप्ये
ते पुराणोत्तरे च पापक्षयश्च भवति स्मरतो तमहोर्निशमिति अत्रैव च तस्मात्संकीर्तने विष्णोर्जगन्मंगलमहंसा महतामपि कौरव्यविद्वेषको
तिक्रान्तिः कृतिमित्यादिना सम्यक्कीर्तनादेव मन्यते किंच तस्यासति किमिति मन्वाद्यो ह्यदशाब्दोक्तिस्मरेयुः तस्मादिदमनुपपन्नम् ।

धर्ममुसात्ताद्गवत्प्राणीतेन वैविदुं अथ यो नापि देवाः न सिद्धसुखा असुरा मनुष्याः कुतश्च विद्या
धर्चारणादयः १८ स्वयं भर्तारदः शंभुः कुमारः कपिलो मनुः प्रह्लादो जनको भीष्मो बालिर्वैयासक
वैद्य २० द्वादशैते विजानीमा धर्मभागवते भट्टाः गृह्यविष्णुदंडवैधं ध्यात्वा त्वामतमं प्रभुते २१ एता
वानेव लोके स्मिन्पुंसां धर्मः परः स्मृतः भक्ति योगो भगवति तन्मा मग्नहारादिभिः २२ नामोच्चा
रणा माहात्म्यं हरेः पश्यत पुत्रकाः अजामिलोपियेनैव मत्पुत्राणां दमुच्यते २३ एतावता लमघनि
हंरणापुंसां संकीर्तने भगवतो गुणकर्मनाम्नां विष्णुश्च पञ्चमघवान्यदजामिलापि नारायणो
तिम्रियमाण इयापमुक्तिं २४ ॥

मिव तत्राह एतावतेति भगवतो गुणानां कर्मणां च नाम्नां च सम्यक्कीर्तनमिति यत् एतावता
पुंसां मघनिहंरणापुंसां यथापक्षमात्रायास्तु यो गोभावेमेवाह अजामिलो महापातकपि नारायणोति विष्णुश्च ननु सम्यक्कीर्त
यित्वा तच्च पुत्रे विष्णुश्च ननु हरिः अघवानप्युचिरपि म्रियमाणो स्वस्था च तोपि मुक्तिमवाप न त्वघनिहंरणा मात्रे अतो नामा
सेनापि सर्वेषां लयः इति तत्त्वं आह तत्राह दिविष्यस्तु पापे वा सनादयार्था इत्युक्तमेव हरेर्गुणानुवादः स्वस्तु सत्त्वमा
वन इत्यत्र २४ ॥ रामायनम् ॥

रामः

११

यत्कृतं व्यर्थं तर्हि द्वादशाब्दादिस्मरणमिति तत्राह प्रायेणोति महाजनो मन्वादिः अग्रं भावः यथा मृतसंजीवनौषधौ मजाने तो वै =
 घातोऽग्निहरणायुः त्रिकुटुक निवादी निस्तरंति तत्पात्स्यं भृशं प्रमुख द्वादशाब्दतिरंकेणाप्यं महाजनोति गुह्यमिदं मन्वा
 त्वादशाब्दादिकं स्मरंतीति किंच मायया देव्या अलमोहितमतिरयं जनः मधुमधुरं यथा भवत्येव प्रथितायां प्रथम्या
 नीधैरप्यवादेर्मनोहरायां त्रयां जरीकृता अभिनिविष्टा मतिर्यस्य अतो महत्येकर्मणा अद्भुतायुज्यमानो नाल्ये प्रवर्त
 ते दृश्यते हि प्राकृतस्य लोकस्य महति मन्त्रादौ अद्भुतं अत्येवाद्भुतं तस्मादस्य ग्राहको नास्तीति तर्कोक्तं यद्वा स्वाधीनः

प्रायेणावेदतदिदं महाजनो यं देव्या विमोहितमतिर्वत मायया लं त्रयां जरीकृतमतिर्मधु =
 प्रथितायां वेतानिके महतिकर्मणि युज्यमानः २५ एवं विमप्रपसुधियो भगवत्यनेनैस्वी
 त्मना विदधते खलु भावयोगं ते मे न दं उमहं त्यथ यद्यमीं धास्यात्पातकं हेतु रगाय वादः २६
 ते देव सिद्ध परिगीतय वित्रगाथा ये साधवः समदृशो भगवत्प्रपन्नाः तान्नामसीदत हरेर्गीतया
 भिगुमानै नैषां वयं न च वयः प्रभवाम दंडे २७ तानानय ध्वमसतो विमुखान् मुकुंदपादारविं
 दमकरंदरसादजस्वं निः किंच नैः परम हंसकुलै रसज्ञै र्जुष्वात्त गन्धे निरवत्त निवदत्स्मान् २८

सिंहो अस्ति तावता ष्वङ्गालादिनिवारणाय तेषां प्रयुज्यते तत्पाति तु छत्वा तत्पापस्य न तन्निरसनाय परमं मंगलं हरे ।
 नाम स्मरति यद्वा नाम महात्म्यं ज्ञाने सर्वसुक्तिप्रसंगादित्येवादि कुत्राप्यविस्तरमयानुनातिप्रपंचते २५ भावयोगं भगवति पा
 ज-श्रमीं धापातकं न स्यादेव द्वादशाब्दादुरगाय वादः कीर्तने २६ तदेवं धर्मतत्त्वं निर्गीय मत्पाननुशास्ति त इति ये भगवते प्रपन्ना
 ते देवैः सिद्धैश्च परिगीतय वित्रगाथाः वर्गीतय वित्रकथाः अस्तान्नामसीदत तत्समीपमपि न गच्छत वयः कालोपि न
 प्रभवति २७ केतर्हि दं जपमाने या इत्याह तानिति द्वाभ्यां अस्मत्तः दुष्टान् तानेवाह मुकुंदपादारविंदयोर्मकरंदरसा
 रसः तस्मादिमुखान् कपं भूतात् निः किंच नै रजस्त्रजुष्वात्त तेषां ज्ञापकमाह निरवत्त निस्वधर्मं अन्ये गृहे वदत्

आ० श्री.
घ० टी०
१२

किंच जिह्वादिपदेषां जिह्वाद्यन्वयः न कृतं विष्णु कृत्यं भगवदुक्तं वैः २८ भगवन्तं समापयति तदिति अयं भावः नः स्व
पुरुषैरस्मदीयत्वेन स्थितैः स्वपुरुषैर्यद्यस्मादसदस्याय कृतं तत्र स्मात् स्वयमेव क्षम्यतां सहतां स्वानां स्वीयानां
न विदुषा अज्ञानां अहो गरीयसि तस्मिन् क्षातिर्युक्ते वमहः क्षपादे स्वीयानां भक्तानां माहात्म्यमविदुषा नः क्षमा करो
त्वित्यर्थः ३० तस्मादित्यादि प्रकाशितः जगत्तोषिणो गत्तरूपे ३१ एकांतिकत्वमेवाह अण्वतामिति ज्ञातादिभिस्तथान

जिह्वानवक्ति भगवद्गुणानामधेयं चेत्तज्जनस्मरति तच्चरणारविंदं कृष्णाय नो नमति
यच्छिराकदापितानानयध्वमसतोक्तं विष्णु कृत्यान् २८ तत्क्षम्यतां स भगवानपु
रुषः पुराणो नारायणः स्वपुरुषैर्घटसत्कृतं नः स्वानां भो न विदुषा रक्षितो जलानां क्षो
तिर्गरीयसि नमः पुरुषा यन्मते ३० तस्मात्संकीर्तने विष्णोर्जगन्मंगलमहं मां महता मपि
कौरव्य विह्वेकांतिक निःकृति ३१ अण्वतां गृह्णातां वीर्याण्युदामानि हरेर्भुजः यथा
सुजातया भक्त्या अक्षेप्त्वा त्मात्रेतादेभिः ३२ कृष्णोऽपि यस्मिन् धूलिद्वनपुन विस्मया
यागुणो युरमते च जिनावहेषु अन्यस्तु कामहत आत्मरजः प्रमाद्यु-मीहेत कर्म यत एव
जः पुनः स्यात् ३३ ॥

अक्षेत् ३२ एतदुपपादयति कृष्णा अपि यस्मिन् धूलिद्वि आस्वादयतीति तथा मधुलि
हतानुष्ठत्वेन विस्मया मे मायागुणा विषयास्तेषु पुनर्नरमते अन्यस्तु तन्मध्यास्वादयतिः अतएव कामाभिभूतः
सत्रात्मनोरजःपापे प्रमाद्यु मपि कर्मैव प्रायश्चित्तरूपमीहेतु यतः कर्मणः पुनरपि रजःपापस्यादेव कुंजरशोच
वत् सत्वशोधकत्वाभावात् ३३ ॥

रामः

१२

नैव विस्मितधियो बभूवुः किंतु सत्यमुक्तमित्यवमेभिरेततः प्रभृतिप्रतिशोकमानाः अस्मानेवैषहण्यादिप्रतिशोका
बहंतः तद्वष्टमपि विभ्यतिस्मयादोतरेतुविस्मितधियो ज्ञाताः ते च ततः प्रभृतिविभ्यतिस्मत्यर्थः ३१ कुंभसंभवो गत्या
मलये आसीद्वतः आसीनोऽवध्याहरिमर्चयन् ११ नः ११ विष्वासाय हरेः पादौ स्थापयित्वा ३२ सचेत्ततोऽपि
चतुर्थादित्रिभिर्विष्वरूपजन्मविवक्षाया प्रचेतः सुतदस्य वेशस्तावत्प्रतन्यते १ चतुर्थेतु प्रजास्येच्छोदक्षेणा रा
११ स्वभर्तृजदितं भगवन्महत्त्वं संस्मृत्य विस्मितधियो मम किं करालं नैवाच्युताः प्र
यजने प्रतिशोकमाना द्रष्टुं विभ्यति ततः प्रभृतिस्मराजन् ३१ इति हासमिमं गुत्वं भग
वान् कुंभसंभवः कथं यो मास मलये आसीद्वरिमर्चयन् ३५ इति श्रीभा० भगवद्गु
महात्म्ये तृतीयोऽध्यायः ३ राजोवाच देवा सुरगणां सर्गो नागानां मृगयक्षिणां सा
मासिकस्त्वया प्रोक्तो यस्तु स्वायं भुवं तरे १ तस्यैव व्यासमिच्छामि ज्ञातुं ते भगवन् यथा
अनुसर्गं यथा शक्त्या ससर्ज भगवान् परः २ सूत उवाच इति संप्रश्नमाकर्ण्य राजर्षे
वीदरायणिः प्रतिनंद्य महायोगी जगाद मुनि सतमाः ३ अक उवाच यदा प्रचेत
सः ११ त्रादश प्राचीनवर्हिषः अतः समुद्रादुन्मग्ना ददृशुर्गो दुर्भेदता ४ ॥
गुत्याख्यस्तोत्रेण च निरूप्यते ३ प्रसक्तानुप्रयत्नेन स्वायं भवसुतान्वयेनामप्रभावमाकर्ण्य वंशव्यासं मुमुक्षते ३ देवा
सुरे निहन्त्या सामासिकः सौमित्रायः प्रोक्तः ततो यत्कथं १ व्यासं विचार्य तत्ततः यथा शक्त्या यथा ससर्जतां शतितं तत्प्रकारे च ज्ञातुं
मिच्छामि अनुसर्गं मुमुक्षते सर्गं २ ३ दत्तादिस्वेण ससर्जति वक्तुं दक्षजन्मप्रकारमाह यदेति प्राचीनवर्हिषः ११ त्रादश समुद्रमध्यादु

श्री० भा०
ख० वी०

१३

तयसादीपितोमन्युर्येषांतेषां दुमाणां दग्धमिच्छया ५ ताभ्यां वा घृतिभ्यां दत्तमानां स्तान् दुमान वनस्पतीनां राजा सो
म उवाच मादुमेभ्य इति न वभिः ६ हेमहाभा जाविश्रेष्ठेण वर्धयितुमिच्छवः ७ प्रजापतीनेन दत्तसोमो ज्येष्ठोऽहो नु चितमिच्छा।
ह अहो इति त्रिभिः उर्जमस्य श्वेमन्ने ८। ९ अत आतिष्ठत आश्रयत सतामार्गमुपशमं पित्रादिभिर्जुष्टं ते विते १०

दुमेभ्यः कुटमानास्तेन पोदीपितमन्यवः मुख्यतो वा युमग्निं च ससृजुस्तद्विधत्तया ५
ताभ्यां निर्दत्तमानां स्तानुपलभ्य कुरदह राजो वाचमहान्सोमो मनुं प्रशमयन्निब ६ मा
दुमेभ्यो महामाणादीनेभ्यो होधुमहेण विवर्द्धयिष्ये वोपयं प्रजानो यतयः स्रजाः ७ अ
हो प्रजापति यति भोगवान् हरिरीश्वरः वनस्पतीनोऽस्य धीः ससर्जैर्जमिषं विभुः ८
अन्नं च राणाम च रात्यपदः पादच्छायां ग्राहता हस्तपुक्तानो दिपदो च चतुष्पदः ९ य
थे च पित्रा त्वदिष्टा देवदेवेन चानघाः प्रजासर्गा यदिकण्यवः सान्निदधुमहे १०
आतिष्ठत सतामार्गकोपेच्छतदीपिते पित्रा पितामहे जापि जुष्टवः प्रपितामहेः ११
तोक्तानो पितरो बंधुदेशः यस्मिन्निष्ठाः पीतः पीतः प्रजानो भिक्षां ग्राह्यस्तानो
बुधः सुहृत् १२ अतर्देहं धुमन्तानां मात्मास्ते हरिरीश्वरः सर्वतदिस्य मी सध्वमेव वस्तो धितो २
त्यसो १३ यः समुत्पतिते देह आकाशात् समुत्त्तरा आत्मजिज्ञासा यो यच्छत्स गृणानोत वतते १४

प्रजानो प्रजापतिरेव बंधुः अतः तज्जीविकानाशानकर्तव्य इति दृष्टांतं च केनाहतोक्तानां वात्सानां मातापितरौ अ
ज्ञानो ज्ञानदो बुध एव सुहृत् इति चराधिष्ठानत्वाच्च भूतलोहो न युक्त इत्याह अतर्देहं धितिवः युष्माभिः १३ आका।
शादेहसमुत्पतिते आकस्मिकमित्यर्थः आत्मविचारेण यो नि यच्छत् १४ ॥ रामायनम् ॥

रामः

१३

खिलानां शेषाणां वः पुष्पाकंच शिवमस्तु बः सरदाणां र्थं तदीयां कन्यां ददाति वार्त्ता च दोः पालिता १५ आमं असां त्वयित्वा।
 आसरासो असरसः प्रमत्तो बापाः सुतो कंजो मुनेः १६। १७ दुहितवत्सल इति तस्य कन्या वंश एवेत्युक्तं मम मतः १८ प्रजा
 पतिर्दत्तः १९ अवेदिते असेवद्विंध्यस्य पादान् संनिहितवर्षतात् २०। २१ हंसगुत्या खेन स्तोत्रेण कस्य दत्तस्य २२ परा

अलं दुग्धैर्दुग्धैर्दैनैः खिलानां शिवमस्तु बः वार्त्ता खेया वरा कन्या पत्नी त्वे प्रतिगृह्य
 तां १५ इत्यामं अवरा रोहं कन्या मासरासीन् प सोमो राजा पयो दत्ता ते धर्मो पयो मिरे १६
 तेभ्यस्तस्यां समभवत् दत्तः प्राचेतसः किल यस्य प्रजा विसर्गेण लोका अपरितास्तपः
 १७ यथा ससर्ज भूतानि रक्षो दुहितवत्सलः रेतसा मनसा चैव तन्मर्म बहिरः प्रण १८ म
 नसैवा सजस्य सर्वं प्रजापतिरिमा प्रजाः देवा सुर मनुष्या दीन न भस्य स्रजलोकसः १९ तमं
 हितमालोक प्रजासर्गं प्रजापतिः विंध्यपादानुपव्रज्य सो चरेत् दुष्करं तपः २० तत्राद्यमर्षो
 नाम तोष्य पापहरं परं उपस्य श्चानुसवं न तपसा तोष्यद्वि २१ अस्तौ घी दंस गृह्येन भग
 वंतमघो हजे तभ्यंतदभिधास्यामि कस्यानुष्यद्यतो हविः २२ प्रजापतिरवाच नमः परा
 या वित्त्यानुभूतये गुणात्रयाभासनिमित्तबंधव अहं ध्यायेन् गुणतत्त्वबुद्धिभिर्निवृ
 त्तमाना यदधस्वपं भुवे २३॥

तुधेये इति पाठोत्तरं
 १

यमर्वातमायनमोदधेनमनं करोमि परत्वे हेतुः अवित्त्या अनुभूतिः विष्णु।
 किर्यस्य अतो गुणात्रयाभासो जीवो निमित्तमाया च तयोर्वंध्रवे नियंत्रे एव मयि गुणेषु तत्त्वबुद्धिर्येषां ते जीवैरदृष्टधा
 मस्वरूपं यस्य तत्र हेतुः निवृत्तमानं यस्मात्पादोत्तरे निवृत्तमानमवधि अयस्मात्तर्हि कथं तस्य सिद्धिस्तत्राह स्व

स्मायनमं १॥

२३॥

यमर्वातमायनमोदधेनमनं करोमि परत्वे हेतुः अवित्त्या अनुभूतिः विष्णु।

श्री. भा.
ख. टी.
१४

अहं धाम त्वं दर्शयन्नाह नेति पुरयः सखाजीव अस्मिन् पुरे देहे वसन्धि अत्रैव संवसतः सख्युर्धस्य सख्यं क-
रणप्रवर्तकत्वादिकं नोवेति नजानाति तस्मै कृतः अव्यक्तदृष्टेः प्रपंचदृष्टु नहि दृष्टादृष्ट्या भवतीति श्रुतेः प्रथमां त।
पाठे व्यक्ते प्रपंचे एव दृष्टिर्धस्य सगुणो विषयो गुणानो विषयिणा इन्द्रियादेः सख्यं प्रकाशत्वं यथा न वेति तद्वत् २२ न
सगुणो जडस्त्वनजानाति जीवस्तु चेतनः किमिति न जानाति अत आह देह इति देहस्यैव अत्र प्राणा अक्षरानां इत्या
गामनवः अतः करणानि भूतानि च मात्रा अतन्मात्राणि आत्मानं स्वस्वरूपं दृश्यं अन्यं इन्द्रियवर्गं ज्ञेयोः परं देवतावर्गं
च न विदुः प्रमत्तजीवस्तु सर्वमेतच्च पंचदेहगुणाश्च तन्मात्रं भूतान् वेदतज्ज्ञोऽपि सन् यं सर्वज्ञं न वेदतमनेतमीडे स्तोमि २५ अहं धा

नयस्य सख्यं पुरुषो वै तिसख्युः सखा वसन् संवसतः पुरे स्मिन् गुणो यथा गुणानो व्यक्तदृ-
ष्टे तस्मै महेशाय नमस्तु स्तोमि २४ देहो सखो ह्यमनवो भूतमात्रा नान्मानमन्यं च विदुः परं यत् स-
र्वं गुमानं वेद गुणाश्च तत्तज्ज्ञो न वेद सर्वज्ञमनेतमीडे २५ पदो परमो मनसो नाम रूपं पदं पदं दृष्ट-
स्तु तिसं प्रमोक्षात् यद्विद्यते केवलं पात्सं स्थायाहं सायतस्मै शुचि सत्प्रनेनमः २६ मनोऽपि गोतर्ह
दिसं निवेशितं स्वशक्तिभिर्न च भिन्नं त्रिचिद्विः बह्वेपयादा राणी पांचदश्यमनौष्यानिः कथं तिमह

मत्तमुक्ता स्वप्रकाशत्वमाह पदामनसदपरामः समाधिः ननु सत्ताविवलपः न च जाग्रत्तत्प्रयोगिव विज्ञेयः तदाह नाप्रयेरूप्येते।
येन तत्तत्पातस्य उपरमेहेतुः दृष्टदर्शनस्य तिस्रस्तयोः संप्रमोक्षात् नाशात् तदापः केवलं न स्वपञ्चानेन प्रतीयते तस्मै ह्यप्यप्रवि-
दुः २३ अहं मनः सद्यः प्रतीतिस्थाने यस्य तस्मै नमः २४ एव भूतः केव प्रतीयत इत्यपेक्षाया माह मनोऽपि राशतिह्यां विवेकिनो यनिः कथं तिवि-
विद्यध्यायेति स्मिन्वीणा मुख्यानुभूतिममप्रसीदतामिति ह्यो रन्तयः एवं निष्कर्षतो प्रतीयत इति भावः किमिति निष्कर्षति स्वशक्ति-
भिर्दृढमप्रकाशमानं कतिभिर्न वभिः पुनश्च त्रिचिद्विः त्रिगुणाभिः सप्रविशत्पुपाधिभिर्गृहे अष्टाविंशतिः कथंतीत्यर्थः यदा
न वभिः प्रकृतिपुरयमहं देहकार्यं च तन्मात्रा रूपाभिः त्रिचिद्विः त्रिगुणात्मकाभिः च कायतयोदशविकाररूपाभिश्च कथं भूत-
नि कथं तिमनिषया अतर्हदिसं निवेशितं निजलीकृतं पांचदश्यं च दशसामिधेनीयैर्मंत्रैः प्रकाश्यं अलौकिकं बह्विभिर्वाहं का

हृत्तिरस्यपिपा
४:३

सा २

रामः

१४

अशेषविशेषादयस्याः तस्यामायायानिवेधधेननिर्वीणसुखे अनुभूतिर्यस्य अप्रसक्तनिवेधासम्भवात्प्रशक्तिमाह स
 एव सर्वनामास एव विश्वसृतिरिति तद्रूपत्वेपि वाक्तावत्त्वाभावात्निवेधः सम्भवात्तोत्याह अनिरुक्ता आत्मनिशक्तिमा
 यायस्य सः २८ ननु यदि केवलयास्वसंख्यया प्रतीयते तर्हि सर्वनामत्वं विश्वरूपत्वं चानुपपन्नं वागाद्यजोचरत्वा
 दित्याशङ्क्य सर्वनाममिवाद्यप्रत्यक्षादिदृश्यं च तस्य स्वरूपं वस्तुतो भावत तस्यापि मायया घटत इति श्लोकत्रये
 णोपपादयन्तमस्मिन् रीतिवद्वाच्यं सानिरुक्तं अभिहितं धिया निरूपितं व्यवसितं अतिभिर्विद्वैर्निरूपितं गृहीते उतापि मनसापि नि
 रूपितं संकल्पितं यस्य स्वप्रकाशत्वं तस्य तत् स्वरूपं भावत स्वहृत्वाभावे हेतुः हि यस्मात्तत्तदुत्तमानामेवरूपं तत्तदादौ तरे गुरोर्वैदि
 तं सतु गुरोच्यतिरिक्तः यतो गुरोनामपापविसर्गाभ्या प्रलयोत्पत्तिभ्या लक्ष्यत इति चेत्तनाधिष्ठानं विना तयोरेवं सम्भवात् यद्वा यस्य

सर्वेश्वरमाशेषविशेषमायानिवेधनिर्वीणसुखानुभूतिः स सर्वनामसच विश्वरूपः प्रसीदतामनि
 रुक्तात्मशक्तिः २८ यद्यनिरुक्तं ब्रह्म सानिरूपितं धिया त्विभिर्वीमनसा बोतयुं भावत स्वहृत्वाभावे हेतुः हि यस्मात्तत्तदुत्तमानामेवरूपं तत्तदादौ तरे गुरोर्वैदि
 तं सतु गुरोच्यतिरिक्तः यतो गुरोनामपापविसर्गाभ्या प्रलयोत्पत्तिभ्या लक्ष्यत इति चेत्तनाधिष्ठानं विना तयोरेवं सम्भवात् यद्वा यस्य
 कार्यते च परावरेषा परमं प्राक्प्रसिद्धं तद्गुणतद्गुणरूपदेकं ३० ॥

यः २८ तदेवं वस्तुतो गुरोस्वरूपत्वाभावमंगीकृत्य अनिरुक्तात्मशक्तिरित्यनेन घोषिते मायया सर्ववाच्यत्वेन विश्वरूपत्वा माह य
 स्मिन् अधिकरणो यतो यानात् येन करणेन यस्य संवेधियस्मै संप्रदानाय दीप्तिरतमं यः कर्ता कुरुते स्वतंत्रः कार्यते चान्येन प्रयो
 ज्य कर्त्ता तद्गुरोति प्रत्यो कं संबंधः अत्र च सप्रभिर्यष्टैः सप्रविभक्त्यर्थादर्शिताः यथेति चक्रियार्करक संबंधप्रकारवाचि
 नामययानामप्रियाः कुरुते कार्यते चेति स्वार्थपर्यायार्थेयः आसर्वं व्यादर्शितः च शब्देन भावकमीदिविहितप्रत्ययार्थाः संग
 हीताः तद्गुरोवेति कुतस्तत्राह तदेतस्तेषां कारणं तत्कुतः सर्वं प्राक्प्रसिद्धं ननु च त्रयादयः तदेतवः श्रूयते अवरेषद
 प्र्यते तत्कथं ब्रह्मेव तदेतुः तत्राह परेषां अवरेषां च हेतुनाप्यमकारणाननुसर्वकारणत्वे तस्य किं नाम संकल्लकारिभवेतदानी
 मन्यस्याभावात् सत्यनिरूप्यत्वेन तत्कारणमित्याह अनन्यदिजातीयशून्य एकसजातीयशून्य च तस्मै नमः श्रुत्यतरेणान्वयः ३०

श्री. भा०
घ. टी०
१५

नन्वेवं त्रय्यचेदिष्वस्य हेतुः तर्हि केन कदाचिदनीहं जगदिति ब्रह्मं तोमीमांसाकाः कुतो त्रिविधं तेने श्राम्येस्वभावचादि
नः संवेदं तेने च तत्त्वविद्विर्विधिता अपिकुतः पुनः पुनर्मन्थितत्राह यस्यामायाया विद्याद्याः प्राक्तयो विवादस्य कचिस्संवा
दस्य भुवः स्थानानि भवंति तस्मै नमः ३१ ननु किं तदुह्ययस्य शक्त्यो विवादादिकं मस्तीत्युपास्य त्वेन विधीयते नास्तीति भुवो भ
वंति तत्राह अस्तीति योग उपासना प्रास्तत्राह विवाद रूपेणापासनायां पातालपादो क मस्तीत्युपास्य त्वेन विधीयते।
नास्तीति साख्यज्ञानप्राप्त्येतत्त्रय्याणां पादः अचक्षुरश्रोत्रमिति च पादादिनास्तीति निधिध्यते तयोर्योगसाख्ययो र्यतः।
किंचित्समं अनुवर्तमाने अवेक्षिते प्रतीतं तत् ब्रह्म तत्राविवादाप्यविवादास्य दं त्रयेत्यर्थः विवादपदं स्फुटं प्रतिभि

यच्छक्तयो वदतां वादिनां वै विवादसंवाद भुवो भवंति कुर्वन्ति चैषां मुद्रात्ममोहं
तस्मै नमो न त गुणा यस्मै ३१ अस्तीति नास्तीति च वस्तु निष्ठयो रेकस्य योर्भि
न्न विरुद्ध धर्मयोः अवेक्षितं किंच न योगसाख्ययोः समपरं त्वनुकूलं ब्रह्म तत् ३२ यो
नुग्रहाय भजतां पादमूलमनाम रूपो भगवाननंतः नामानिरूपाणां च जन्मकर्मभि
र्भजे समस्य परमः प्रसीदतु ३३ ॥

नौ अस्तीनास्तीत्येवं भूतौ विरुद्धौ धर्मौ ययोः तयोर्भिन्नविषयत्वे विरो
धो न स्यादित्येकस्य योरित्युक्तं एकविषययोः कुतः वस्तु निष्ठयोः पादादिविधि निषेधयो रेकवस्तु निष्ठत्वात् समत्वे।
हेतुः परं हि यतो विधि प्रतिषेधयो रविषयः तयोः पादादिविषयत्वात् तर्हि तथा अविषयस्य सदावेकिं प्रमाणं तत्राह अनुकू
लं अधिष्ठानं विना पादादिकं त्यनायोगात् अवधिं विना तन्निषेधायोगाच्च तयो रस्य पादकत्वेन सिद्धमित्यर्थः तस्मै नम
इति पूर्वस्यानुवर्गः ३२ ननु दासीनस्य समस्य नमस्कारे कोला नस्तत्राह य इति पादमूलं भजतामनुग्रहाय प्राकृतनाम।
स्वरोह तोषे जन्म निरवतारं विष्णुर्दोर्जितसत्त्वानिरूपाणां कर्मभिर्नोमानि च यो भजे तत् कुतः भगवानिति चेत्तत्र प्रत्ये

समस्य प्रसीदतु

रामः
१५

ननुत्वादशाः सकामागणोशादीन् प्रार्थयितुं तत्तत्तान् विहित्य कथं भगवंतमेव प्रार्थयसे तत्राह प्राक्तैरवीकृती नैर्ज्ञानय
 यैरुपाशयंततदासनानुसारेण यो देहगतो तर्थातीततदेवतानुसारूपेण विविधोभाति यथा वायुः पार्थिवं चंपकादिगं
 धमेदं आश्रित्य नानागंधवान् विभाति रेणोर्गुणंधरैरसत्त्वादिकमाश्रित्य नानारूपवान् प्रतीयते तद्वत्तस्यैव तत्तदेव
 तारूपेण फलदात्त्वात् सर्वेश्वर एव मम मनोरथं सत्यं करोतु किमेतर्जितं दुर्भिक्षं तैरैरित्यर्थः तदुक्तं गीता सुयोयो
 यायातनुभक्तः श्रद्धयार्चिनुमिच्छति तस्य तस्यां चलां श्रद्धां तोमेव विदधाम्यहं सतया श्रद्धया युक्तस्तस्या राधनमीह

यः प्रकृतैर्ज्ञानययैर्जनानां यथा शयं देहगतो विभाति यथा निलः पार्थिवमाश्रितो गुणं
 सर्वेश्वरो मे कुरु तान् मनोरथं ३४ शुक उवाच इति स्तुतः संस्तुवन्तं सतस्मिन्नघमघेणो आ
 विरासीत् कुरु श्रेष्ठ भगवान् भक्तवत्सलः ३५ कृतपादः सुपाणी से प्रलंबाब्ज महाभुजः
 चक्रः शरवासि चर्मयुधनुः पाशगदाधरः ३६ पीतवर्षा घनश्यामः प्रसन्नवदने हृष्टः
 वनमाला निवीतं गोमलसत् श्रीवत्सकोस्तुभः ३७ महोकिरीटकटकः स्फुरन्मकरकुं
 उल्लः कांच्यंगुलीयवलयनूपुरगदभूषितः ३८ ॥

नृयेयप्यामां प्रयद्यते तांस्तथैव भजाम्यहमिति चेति ३४ संस्तुवन्तो दक्षस्य भगवान् प्रत्यक्षो भूतः ३५ तं वरीयतिसाई
 श्रुतुर्भिः सुपाणी सैस्त्र्यं कृतोपादौ घनप्रलंबाब्जो महोतो भुजाः प्रसन्नवदने हृष्टः ३६ प्रसन्नवदने
 हृष्टो च यस्य वनमाला निवीतं कदादिपादां तव्याप्तमंगयस्य लसंतो श्रीवत्सकोस्तुभो यस्य ३७ महोति किरीट
 कटकाभियस्य स्फुरन्ती मकरकुं उले यस्य कांच्यादिभिर्विभूषितः वलयमत्र पादभूषणं द्रव्यं कटकस्यो
 क्तत्वात् ३८ ॥

श्री. भा.
ख. टी०

१६

त्रैलोक्यमोहनं श्रीपुखोतमारव्यसुरयुष्यपैलोकपालैः ३८॥ ५०॥ ११ आपरितनिमनोद्यागींश्चिदागितैर्यथाहृदि
न्योनद्योनिर्मरैरापर्यतेतथाग्रहानंदरणीत्वेनाऽऽतिक्त्वाद्वागादीनां न च किंचिदुक्तं शक्नोति दिव्यैः प्रद्युम्भैः।
नावोचतथापि चित्तज्ञऽहं वक्ष्यमाणमाह ॥ २॥ भावं भक्तिं गतः प्राप्नोति ॥ ४३॥ यत्प्रयत्नं तेन यः श्रमो विप्रस्य उद्वहं
बद्धिकरमतस्ते कहे प्रीतः मतः पसोलोकसमदार्थत्वे त्वत्प्रीतेः किं कारणं तत्राह ममेति भूतानां विभक्तयः समद्वयोऽन्या

त्रैलोक्यमोहनं रूपं विभक्तितु वनेश्वरः कृतो नारदनं दाद्यैः पार्थदैः सुरयुष्यैः ३९ स्तुत
मानो नृगापदिः सिद्धगंधर्वचारणैः रूपं तन्महदाश्रयं विवक्षागतसाधवः ॥ ४०॥ नना
मदं उवदू मो प्रहृष्टात्मा प्रजापतिः न किंचनो दीरयि नु मशकती ब्रह्मा मुदा ॥ ४१॥ आ
रितमनो हारैर्हृदि न्यश्च निर्मरैः तं तथा वनेते भक्त प्रजाकाम प्रजापतिं चित्तज्ञः सर्वभू।
तानाभिदमाह जनार्दनः ॥ ४२॥ श्रीभगवानुवाच प्राचेतस महाभाग स सिद्धस्तपसा भवान्
यच्छ्रद्धया मन्यरा मयि भावे परंगतः ॥ ४३॥ श्रीतो हते प्रजानां पते स्यो हं हृता तवः ममेव
कामो भूतानां यदूया सुर्विभक्तयः ॥ ४४॥ ब्रह्मा भवो भवेत्तज्जमनवो विबुधेश्वराः विभूत
यो मम त्वेता भूतानां भूतिहेतवः ॥ ४५॥ तपो मे हृदये ब्रह्मन्तनुर्विद्या क्रिया कृतिः अंगा
नि कृतवो जाता धर्म आत्मा सवः सुराः ॥ ४६॥

॥ स्मृतिः ॥ ५५॥ भूतिवित्प्रत्ययत्नश्च तवोचित एवेत्याह ब्रह्मैति भवत प्रजापतयः भूते इदं वक्ष्यते तवः ५५ विप्रवक्ष्यते ॥
नन्वतपसा हं प्रीतऽस्युक्तं तदेव तपः स्तुवनं प्रसंगादन्याप्य लोका बद्धिकराणि विद्यादीनि स्तोत्रितयो यो यमनिघमादे सहि
तंध्याने मे हृदये विद्या सीमं त्रजयः साध्या न तनोतीति नूनं ईहः क्रिया ध्यानादि विषयः ५५ यो यो भावनाशब्दा वाच्ये तेन हि ध्या
नादिकमाक्रियत इत्या कृतिः जाताः सुनिष्पन्नाः कृतवो गानि शिरोवा एतद्यात्प्रवर्ग्यो ग्रीवा उपसदः चक्षुषी आज्यभागा वि

रामः १६

तपसः संज्ञानवद्विहेतुत्वं प्रदृष्टं तृतीयं तृतीयोक्तमिति न्यासमाह चतुर्भिः अहमेवेति वस्त्वन्तरव्यावृत्तिः आसमे
वेति क्रियांतरव्यावृत्तिः आंतरग्राहकं वहिर्ग्राह्यं संज्ञानमात्रं चैतन्यमात्रं अव्यक्तं इन्द्रियवृत्तिभिरनभिव्यक्तं आतए
व प्रसन्नमिव विप्रचतः सर्वतः ५७ गुणतो मायातः गुणमयो विग्रहो ब्रह्मा उत ततः तदेव अजं अयोनिजः ५८ त्विलमसमर्थं

अहमेवासमेवाग्नेनान्यत्किंचांतरं वहि संज्ञानमात्रमव्यक्तं प्रसन्नमिव विप्रचतः ५९
मय्यनंतगुणो न ते गुणतो गुणविग्रहः यदासीत त एवाद्याः स्वयंभूः समभूदजः ६०
स वै यदा महादेवो मम वीर्योपबंहितः मेने त्विलमिवात्मानमुद्यतः सर्गकर्मणा ६१
अथ मेभिहितो देवस्तपो तप्यत दारुणं न व विप्रस्तजो युष्मानप्येनादावसजहिभुः ५०
एषां यंच जनस्यांगदुःहिता वै प्रजायतेः असिं क्रीनामपत्नी त्वे प्रजेश प्रतिगृह्यतां ५१
मिनव्यवायधर्मस्त्वं प्रजासर्गमिमं पुनः मिथुनव्यवायधर्मं गंधारि शोभा वधिष्यसि ५२
त्वतो धस्ता प्रजाः सर्वा मिथुनी भूयमायया मदीयया भविष्यति हरिष्यति च मे वलिं ५३
शुक इवाच इत्युक्त्वा मिषतस्तस्य भगवान् विप्रभाव नः स्वप्नोपलब्धार्थं श्वतत्रैवातर्द
धे हरिः ५४ इति श्रीभागवतस्य स्कंधोचतुर्थोऽध्यायः ५५ ॥

पु ४

नयेन तपसा ५० संततिवद्भूपायमास एषेति अंगहेदत्तयंच जनाख्यस्य प्रजायतेः ५१ मिथुनस्य यो व्यवायोरतिः स
एव धर्मो यस्य सत्त्वं तस्या भूता यो तस्या ५२ माष्यानिमित्तभूतया स्त्रिया सह मिथुनी भूयं भविष्यति पुत्रादिरूपेणो
त्यस्यते ५२ इति श्रीभागवतस्य स्कंधोचतुर्थः ५४ रामः रामः रामः ॥

श्री. भा.
स. १७ टी०

पंचमेनारदेनापवाचः कृतेस्तुनाशितान् सतानाकरयिदत्तोमुंशशापेतिनिहयते १ अथपुनर्कधर्मशीलाएकाचार
स्वभावाः २ तत्रप्रतीचादिशिसिंधोर्नद्याः समुद्रस्यचयत्रसेजमस्तत्रस्थनारायणसरौनामतीत्येवप्रययुस्त्वित्यन्येयः सु
महत्तमः अतिविस्तीर्णः ३ विनिर्दत्तोमलोरागादिष्वस्मात्सआशयोऽेषा तान्मुद्रसत्त्वानपिपित्रादेशजाग्रनप्रजा

श्रुकुवाच तस्यांसयांचजन्यांबैविध्यमायोपवर्द्धितः हर्यश्चसंज्ञानयुतं पुत्रान्
जनयद्विभुः १ अथपुनर्कधर्मशीलात्तेसर्वदाज्ञायानप्यपित्राप्रोक्ताः प्रजासर्गे
प्रतीचांप्रययुर्दिशं २ तत्रनारायणसरस्तीर्षसिंधुसमुद्रयोः संगमोपत्रसुमहत्सुनिति
सिद्धिनिषेवितं ३ तदुपस्थशीनादेवविनिर्दत्तमलाशयाः धर्मपारमहंस्पेचप्रोत्पन्नम
तयोप्युत ४ तेषिरेतपएवोमपित्रादेशेनयंत्रिताः प्रजाविद्वद्वेयतान्देवर्षिस्तान्
ददर्शह ५ उवाचचाप्यहर्षश्चाः कथंस्वल्पवैप्रजाः अदृष्टांतंभुवोऽयंवालिशाव
तपालकाः ६ तथैकपुरुषराष्ट्रविलंबादृष्टनिर्गमं वदरुषोऽस्त्रियेचापिपुमांसं पञ्च
लीपति ७ नदीमुभयतोवाहोपंचपंचादुत्तगते क्वचिदसंचित्रकथंक्षौरपयंस्वयंभूमि
८ कथंस्वपितुरादेशमविद्वदसोविपश्चितः अनुरूपमविज्ञायअहोसर्गकरिष्यथ ॥

विद्वद्वेयतानुद्यतान् ददर्श ५ अहोमोक्षमार्गाधिकादिताः संति एते प्रवृत्तिनिषेः कर्मभिर्नृपेरन्नितिकृष्यपातानि
गृहार्थवीकैरुपदिशतिस्मृतदाहउवाचेतिचतुर्भिः पालकाः संतोपिवालिशाअज्ञाः एवकथं प्रजाः स्वल्पवतेतिस्वेदेवा
लकाः इतिपादेवालिशतिहेतुः ६ एकएवपुरुषोयस्मिन्तदारायः अदृष्टेत्पुनर्गमः विलंबेत्यादिद्वितीयातानां अविज्ञापकः
यंसर्गकरिष्यथतितुतीयेनान्येयः ७ पंचयचानांपंचविंशतेरद्वुत्तगतेक्षौरपयंस्वयंभूमिः वंजेऽन्ननिर्मितमिवातितीक्ष्ण
दृढंवेत्यर्थः स्वयंस्वतंत्रंभूमिभ्रमरास्तभावे ८ विपश्चित्सर्वज्ञस्यस्वपितुरादेशमात्मनो नुरूपमविद्वदसोजानंतः एवौ

अहोसर्गकरिष्यथ
त्यन्येयः ॥

रामः

१७

वाचः कूटं परोक्षं बोधेनार्थोत्तरमिव प्रतीयमानं वचनं औपतिकी सदृजामनोर्षो विचारशक्तिर्यस्याः तया धिया स्वयमेव =
विममश्रुः विचारितवतः १० नारदोक्तदशवाक्यानीतैर्विममश्रुनिर्णीतानर्थानाह दशभिः अदृष्टान्तं भुवः स्वभूशब्दा
र्यमाह निर्वाणानां असादिर्मोक्षानुपयोगिभिः कर्मभिः किं भवेन्न किमपि ११ एकपदस्यमित्यस्यार्थमाह एक एव =
ति नृपैः सर्वसाक्षी स्वाश्रयः स्वाधारः अभवं नित्यमुक्तं असद्भिः ईश्वरा समर्पितैः कर्मभिः १२ विलंबादृष्ट निर्गम इत्यस्य।

श्रुतुवाच तन्निशम्यापहर्षश्चा औपतिकमनीषया वाचः कूटं तु देवर्षेः स्वयं वि
ममश्रुर्दिया १० भूः क्षेत्रं जीवसंज्ञं यदनादिनिजबंधनं अदृष्टान्तं स्थनिर्वाणं किम
सत्कर्मभिर्भवेत् ११ एक एवैश्वरस्वरूपो भगवान् स्वाश्रयः परः तमदृष्टान्तं भवं पंसः किम
सत्कर्मभिर्भवेत् १२ उमान्नैवेति यदुत्वा विलस्वर्जगता यस्या प्रत्यग्धामाविद इह किम
सत्कर्मभिर्भवेत् १३ नानारूपात्मनो बुद्धिः स्वेरिणी वगुणान्विता तन्निष्ठा भगवतस्य
ह किमसत्कर्मभिर्भवेत् १४ तत्संज्ञं श्रितैश्चर्यं संसरंतं कुभाय वत् तदुत्तोरबुधस्य
ह किमसत्कर्मभिर्भवेत् १५ ॥

स्यार्थमाह उमान् यदुत्वा प्राप्य विलस्वर्जगता लंगत इव नैवेति नावर्तते
तत्प्रत्यग्धामज्योतीरपेक्षस्य अविदः अविदुषः असदिनेश्वरस्वर्गादि स्थानैः कर्मभिः १३ वदरूपास्त्रिषोमित्य
स्यार्थमाह नानारूपा इति स्वेरिणीषुं ज्वलीव विमोहकै रज आदिगणैः अन्विताः तन्निष्ठान्तस्या अवमाने विवेकं
अगतस्य अप्राप्तस्य असद्भिः अशांतैः १४ उमान् संपुं ज्वलीपतिमित्यस्यार्थमाह तस्याः संज्ञेन अशितमैश्वर्यं
स्वातंत्र्यस्य कुत्सिता भार्या यस्य तद्वत् तस्या गतीः सखः दुःखलक्षणः गच्छंतं संसरंतं जीवमबुधस्याजानं

॥ अथ विवेकप्रश्ने १५ ॥

श्री. भा.
स. टी.
१८

नदीभ्रमयतोवाहामित्यस्यार्थमाह स. स्याद्ययौ करोतीत्युभयतः प्रवाहो दर्शितः वेलाकूलं प्रवाहयति तानां निर्जीमस्य
नतयो विद्यादिः तस्यातिस्मीपे वेगितो निर्जीमप्रतिबंधाय क्रोधाहंकारादिभिः कृतवेगो मतस्य तद्देजेन विवशस्य
अतएव तानां तस्याभूतामविज्ञस्य अविचारयतः असद्भिर्मोक्षिकैः यद्वा वेलाकूले समुद्रस्य व्यवहारस्यानेतस्य स
मीपे समुद्रवृद्धिहासाभ्यां यथा उभयतो तर्वाहिः कृतवेगानदीभवति एवं समुद्रगुल्फस्यात्मनो व्यवहारस्यानेतद्देजे
न्ममरणादिभिः कृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमिति पाठे वेगवती १६ पंचपंचे चेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्त्वानां पुरुषो
तयो मी अद्भुतद्वेषो आश्रयस्य आश्रयः अध्यात्मकारणसंघाताधिष्ठातारतमबुधस्य असद्भिर्मय्या स्वातंत्र्ये

स. स्याद्ययौ करोतीत्युभयतः प्रवाहो दर्शितः वेलाकूलं प्रवाहयति तानां निर्जीमस्य
नतयो विद्यादिः तस्यातिस्मीपे वेगितो निर्जीमप्रतिबंधाय क्रोधाहंकारादिभिः कृतवेगो मतस्य तद्देजेन विवशस्य
अतएव तानां तस्याभूतामविज्ञस्य अविचारयतः असद्भिर्मोक्षिकैः यद्वा वेलाकूले समुद्रस्य व्यवहारस्यानेतस्य स
मीपे समुद्रवृद्धिहासाभ्यां यथा उभयतो तर्वाहिः कृतवेगानदीभवति एवं समुद्रगुल्फस्यात्मनो व्यवहारस्यानेतद्देजे
न्ममरणादिभिः कृतवेगामित्यर्थः वेगिनीमिति पाठे वेगवती १६ पंचपंचे चेत्यस्यार्थमाह पंचविंशतितत्त्वानां पुरुषो
तयो मी अद्भुतद्वेषो आश्रयस्य आश्रयः अध्यात्मकारणसंघाताधिष्ठातारतमबुधस्य असद्भिर्मय्या स्वातंत्र्ये

कृतेः १७ कचिद्समित्यस्यार्थमाह तेऽश्वरं इश्वरं प्रतिपादकं विविक्तं पदं विज्जडरूपं वस्तु येनेति हंसयदव्याख्यानं
धर्मोत्तानुदर्शयतीति तस्या अनेन चित्राः कथा यस्येति व्याख्या तंतदुत्सृज्य अनन्यस्य अज्ञाय अविदुषः असद्भि
र्वेहिमत्वेः १८ क्षौरव्यवामित्यस्यार्थमाह कालचक्रमिति अभिभ्रमणात्कृतीत्यामिति निःकषयदेति वक्ष्यते तस्य पदं
व्याख्यातंतदबुधस्य अतएव फलस्य नित्यत्वं बुद्ध्याकांक्षकमीनखोने वेगाय वा द्रुत्या दसद्भिः १९ स्थापितुरादेश
त्यस्यार्थमाह शास्त्रस्य स्थापितुः कृताय जन्महेतोः तदनुसूयाय निवृत्तकमादेशो न वेदसक्यगुणा
विश्रंती गीगणमयप्रवृत्तिमार्गविज्ञासवान्सन्कष्य उच्यते तस्य स्यादो प्रवर्तते २० ॥

रामः
१८

मोक्षेश्वरस्य बुद्धीनां जीवमायांतरात्मनां शास्त्रकालोपदेशानां मत्ताने किमु कर्मभिः इति वाचः कूटसंग्रहश्लोकः ३
 निव्यवसितारजं निश्चितवतः एकचेतसः ऐक्यमयमुक्ताः तं नारदं प्रदक्षिणीकृत्य अपनरायतिमार्गे प्रययुः २१ निभीतः
 साक्षात्कृतो यो हृषीकेशोः तस्य पादां बुजे अनुचरन् अन्वचरदित्यर्थः २२ नाशमदर्शने स्वधर्मं अंशं वाशीलेन शास्त्रं
 इति व्यवसिताराजं नृदयं ज्ञा एकचेतसः प्रययुस्तं परिक्लृप्य पंथान् मे निवर्तनं २१ श
 ब्रह्मणि निभीतहृषीकेशपादां बुजे अखंडं चित्तमावेश्य लोकाननुचरन् मुनिः २२ ना
 शं मिश्रय्य पुत्राणां नारदाच्छ्रीलशालिनां अन्वतप्यत कंशोचनसुप्रजस्त्वं मुचोपदं २३
 सभूयः पांचजण्यां मजेन परिसंस्तितः पुत्रानजनय हृत्तः सवत्साश्चान्सहस्रशः २४
 तेषु पित्रा समादिष्टाः प्रजासर्गैश्च तवृत्ताः ब्राह्मणसरोजमुर्यत्र सिद्धाः स्वर्गवर्जाः २५
 तदुपस्थानीनां देवविनिर्दूतमलाशयाः जयतो ब्रह्मरमते पुंस्ते ब्रह्महृत्तपः २६ अत्र ताः क
 तिचिन्मासान् कतिचिद्वापुभोजनाः आराधयन्मंत्रमिममभ्यस्यन्त इत्यति २७ उैन
 मोनारायणाप्यग्रहवायमहात्मने विष्णुसत्त्वधिष्ण्याय महाहंसाय धीमहि २८ इति तानपि
 राजेन्द्रप्रतिसर्गधियो मुनिः उपेत्य नारदः प्राह वाचः कूटपर्ववत् २८ हातायणाः संजगुत
 गटतो निगमं मम अन्विच्छतानुपदवीं भ्रातृणां भ्रातृवत्सलाः ३० भ्रातृणां प्रापरां भ्राता
 यो नुतिष्ठति धर्मवित् स पुण्यवंधुः पुरुषो महद्भिः सह मोदते ३१ त इति पाते श्लोकः दत्तः सुप्रजस्त्वं सत्युव
 त्वं प्रचोशो कानां स्थानं २३ अजेन ब्रह्मणा सहस्रशः सहस्रस्थानं २४ २५ परमं ब्रह्म प्राणवत्तन्मागमत्र वा २६ इत्येति वाचां मारां प
 ति विष्णुमा राधयामासुः २७ अहं सत्त्वाश्च वायव्यं परमं हंसाय नमो धीमहि २८ प्रतिसर्गधो र्येषां तान् वाचः कूटानि अदृष्टानि भुवं स्थानि

२६

नि३

श्री. भा.
घ. टी.
१२

नमो घंदर्शनं परमं मारिष्य आर्य ३२ सधीचीनं समीचीनं प्रतीचीनं प्रत्यग्वतिलभ्यं अनुपपन्नं अनुगतां पंचापञ्चिमां ल
मिनीजीताप्रयत्नं ३३ ३४ पुत्राणां पारमहंस्यनिष्ठासुपश्रुत्य दक्षो विप्राय शो विरक्तः स्यादिति तदनुग्रहाप्येव धर्मस्तत्ता
ध्वं गतः नदातमुपलभ्य दत्त आह ३५ साधो रिवल्लिगे वेधो यस्य तेन त्वयानो स्मदीयानां मर्मकाणां असाधु अकारि
कृतं तदेवाह साधुनां स्वधर्मप्रवृत्तानां भिक्षोर्धर्मार्जः सप्रदर्शितः ३६ ननु संन्यासिनो मार्गः साधुरेव मोक्षहेतुत्वात्
एतावदुक्ता प्रययौ नारदो मोघदर्शनः तेषि चान्वगमन्मार्जं तं भ्रातृणामेव मारिष्य ३२
सधीचीनं प्रतीचीनं परस्यानुपपन्नं गताः नाद्यापि ते निवर्तते वञ्चिमाया मिनी रिव ३३
एतस्मिन्काल उत्थातान् बहून्पश्यन्पुत्रा पतिः पूर्ववन्नारदकृतं पुत्रनाशमुपाश्र
णोत् ३४ वृत्तो धनारदायोसौ पुत्रशोकविमूर्छितः देवर्षिमुपलभ्या हरोषा हि स्फुरि
ताधरः ३५ दत्तुवाच अहो असाधो साधुनां साधुल्लिगेन न स्वया असाधुका
र्धर्मकाणां भिक्षोर्मार्जः प्रदर्शितः ३६ अतो हि भिरमुक्तानाममीमांसितकर्मणां वि
घातः श्रेयसः पापलोकयोः सनयोः कृतः ३७ एवं त्वेति ननु क्रोशो बालानां मतिभिर्दूरः
पाषंडमध्यै चरति यशोहानिरवत्रपः ३८ ॥
तिजायमानो ब्रह्मादृष्टा हि भिः अणवान् जायते ब्रह्मचारी वास्तीति श्रुतेः अतो रमुक्तानां मीमांसितानि विचारिता
निकर्माणीषेस्तेषां तावद्विच्छिन्ना विमोक्षो नीतिस्तु तदुत्तरकालमावित्वा च पुत्रोत्पादनयज्ञानुष्ठानयोरभावेन ये तदे
वर्षि अणोत्तविमुक्तनीतिस्तु अतः हे पापविषयभोग्याणां दिहलोके श्रेयसो विघातः कृतः मोक्षानधिकारित्वाच्च पर
लोकेऽपि श्रेयसो विघातः कृत इत्यर्थः तथा च मनुः अणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवेशयेत् अनया कृत्यमोक्षे तु सेवमानि

या २

रामः

१२

निर्लज्जत्वमेवाहननुत्वात्तेभाज्यताः सर्वभूतानुग्रहं परवशाः त्वनुभूतविप्रियं कुर्वन् कथं न लज्जसे इति भावः ३२
 ननु वैराग्यादुपशमः उपशमाच्च भूतस्ते ह्येषां छेदनं भवति न च विरक्तस्य ऋणात्रयापाकरणमावश्यकं यदहरेव वि-
 रजेत दहरेव प्रजैत यदि वेतरप्यात्र च चर्चा देवप्रजैर्दि तिष्ठते अतो वैराग्योपदेशेन तेष्वापायानुग्रह एव कृत इति चे-
 तत्राहनेति यद्यपि त्वमेवं मन्यसे तथापि मघाके वलिना ज्ञाने विनावधूतवेषात् त्वया इत्यमतिचालने कृतं तेऽपि पुंसां विरागो-
 ने वस्यादित्यत्र हेतुमाह तन्न च विरागे विनोपशमः न च तेन विनास्मिन् ह्येषां शानि कृतं तन्मित्यर्थः ५० इत्यं विरागो न स्यादिति

ननु भागवतानित्यं भूतानुग्रहकातराः ऋते त्वांसौ हृद्घ्नैवैरंकरमवैरिणां ३० नेत्यं
 पुंसां विरागः स्यात्त्वया के वलिना मघा मन्यसे यद्युपशमे स्मरणा शानि कृतं तन् ५० नानुभूय
 न जानाति भुमानविषयतो ज्ञातो निर्विद्यो तस्वये तस्मान्न तस्याभिन्तधीः परैः ४१ यन्नस्त्वं
 कर्मसंधानां साधूनां गृहमेधिनां क्लृप्तानसि दुर्मर्षं विप्रियं तव मर्षितं ५२ तं नु कृतं न यन्न
 स्वमभद्रमचरः पुनः तस्मात्प्रोक्तं पुनस्तद्वदभवेदुपगतः पदं ४३ श्रीशुक उवाच प्रतिज-
 ग्राहते द्वादेनारदः साधुसंमतः एतावान् साधुवादी हिति तिते तेऽचरः स्वयं ४४ इति श्री-
 भागवते खण्ड स्कंधे द्वादनारदशावः पंचमोऽध्यायः ५ ॥

यथा एतां तीक्ष्णानां दुःखहेतुत्वं न जानाति तस्माद्विषयानुभवेन तीक्ष्णत्वज्ञानात् ४१ अतस्त्वया स्माप्रियमेव कृतं तत्
 प्यापि बधेन कर्म इत्याह यदिति कर्मसंधानां कर्ममयी दानां कर्तुं मंधानां मिति यो देविप्रियं कर्तुं मजानता मित्यर्थः दुः-
 सहयत्वं कृतवानसि तन्मर्षितं सो ह ५० तस्यापि तवाभद्रमविषयत्वे त्वया हते तु कृतं न संतानं कुरु कथं ह्यस्मादभद्रं प्रजो-
 र्णां स्थानं भ्रंशं पदं स्थानेन भवेदिति मद्बुद्धेन श्रावः ४३ वाहेतयेति स्वीकृतवान् ईश्वरोऽपि प्रतिज्ञं पुंसं योऽपि तिति

त ४

इति खण्डे पंचमोऽध्यायः ५ ॥

श्री० भा०
ख० टी
२०

यद्येदेहास्यद्यायां कन्यायच्छांप्रकीर्तिताः पयर्ग्वशापतो जातो विश्वरूपोदितो सुतात् १ नारदाद्यत्राणां
शमाशंकमानोदुहितः जनयामास १ कायकश्यपायद्विषट्कशिखः षट्पदश्यासताः त्रयोदशोत्पत्यः इन्द्रोसो
मायत्रिणवसप्तविंशतितादृषीप्रनामातरं प्राप्तायकश्यपायैव अमरा अवेशिष्यामृतसः २ सायत्यानी अयत्य

श्रीशुक उवाच ततः प्राचेतसो सिद्धामनुनीतः स्वयं भूत्वा सखीं संजनयामास दुहि
तः पितृवत्सलाः १ दशधर्मायकापेदोर्द्विषट्कशिखः षट्पदश्यासताः त्रयोदशोत्पत्यः इन्द्रोसो
मायत्रिणवसप्तविंशतितादृषीप्रनामातरं प्राप्तायकश्यपायैव अमरा अवेशिष्यामृतसः २ सायत्यानी अयत्य
आपरितास्तृणः ३ भानुर्लवा ककुब्जामिः विश्वासाध्यामरुत्वती वसुर्मुहूर्तसंकल्पा
धर्मयत्यः सुतांशुः ४ भानोस्तु वेदः ऋषभः इन्द्रोऽसिनस्ततो नृप विद्योतः श्रीसीमावाया
स्ततश्च स्तनयित्त्वः ५ ककुभः संकटस्तस्य कीटकुस्तनयोपतः भुवो दुर्गाणि जामेयः
सर्गो नंदिस्ततो भवत् ६ विश्वदेवास्तु विश्वाया अग्रजास्ता अचक्षते साधोगास्तु सा
ध्याया अर्थसिद्धिस्तु तस्तुतः ७ मरुतोऽग्नौ मरुत्वत्या वभूवतुः जयेतो वासुदेवोऽशुपेद
इति विदुः ८ मौदूतिका देवगणामुद्गीताया अजसिरे ये वै फले प्रयच्छति भूतानां सु
लस्वकांजं ९ संकल्पाया अजसकल्पः कामः संकल्पजः स्मृतः वसवोऽष्टौ वसोः पत्रास्तेषां
नामानि मेऽग्रा १० ॥

जयेत अत्र
सहितानां मेमतः अग्रा प्रतिप्रसवौ पत्रवौ त्रादिभिः ३ ॥ ततो वेदः ऋषभात् ५ यतः कीक
टात् भुवो दुर्गाणि दुर्गाभिमानिनो देवाः जामेयः जाम्याः पत्रः स्वर्गः ६ तस्तुतः साध्यानी सुतः ७ ॥ वसोर्वशस्य मरुत्वत्या इति

१० ॥

रामः

२०

अभिमतनिर्णयवत्नीतस्याहर्षीदयः सुताः ११ सहस्रं आयुश्च पुरो जवश्च पुत्राः पुरः पुराणि १२ १३ स्कंदश्च कृतिकाः
सुतो ज्ञेः पुत्रः सागमातु रति अग्निभूरिति च प्रति हेस्ततः स्कंदात् १४ आकृतीयतिः स्त्रिया चार्धः ततो विश्वकर्माः
चाक्षुषो मनुरासीत् १५ उवा भार्या अथ आतपात् पंचयामो दिवसो जातः अतः एव त्रियामो रात्रिः प्रदोषप्रत्यस्य

दोषाः प्राणोधुवोर्के ग्निर्दोषो ह सुर्विभावसुः दोषास्याभिप्रतेः पत्न्या हर्षशोकभयादयः =
११ प्राणस्यो ज स्वतो भार्या सह आयुः पुरो जवाः ध्रुवस्य भार्या धरणि रस्त विविधाः पुरः १२
अर्कस्य वासना भार्या पुत्रास्तथा दयः स्मृताः अग्नेर् भार्या वसोर्घा रा पुत्रा इ विष्णो का दयः
१३ स्कंदश्च कृतिका पुत्रो ये विशाखा दयस्ततः दोषस्य शर्वरी पुत्रः शिशुमारो हरेः कलाः
१४ वसो रोगिरसी पुत्रो विश्वकर्मा कृतीयतिः ततो मनुश्चाक्षुषो भूद्विज्ये साध्याः मनोः
सुताः १५ विभावसो रस्ततो सा व्युष्टं रोचिषमा तये पंचयामो य भूतानि ये जाग्रतिकर्मसु
१६ स्वरूपास्तत भूतस्य भार्या रुद्रो ज्ञ के टि शः रैवतो जा भवो भीमो वाम उज्जो व सा क पिः
१७ अजे क पाद हि बु ध्नो बरु रयो महानिति रुद्रस्य पार्षदा आग्नेयो रा भूत विनायकाः
१८ प्रजापते रंगिरसः स्वधापत्नी पितृ नथ अथर्वा गिर संवेदं पुत्रत्वे चा करोत्सती १९ कृ
शा ञ्चोर्चि वि भार्या यां ध्रु म्ने के श म जी जन र धिषणा या वेद शिरो दे व लं ब यु नं मनं २० =

योर्दिवसस्यावयवत्वात् १६ भूतस्य हे भार्येतयोर्वंशमाह सरयेति आमतानि स्येव मेकादशरूपस्य रुद्रस्य पार्षदाः १७
प्रेतादयः अन्ये अन्यस्यो जाताः १८ अंगिरसः स्वधासती चेति भार्येतयोर्वंशमाह प्रजापतेरिति स्वधानामपत्नी पितृ
न पुत्रत्वे करोत् अथ सती च अथर्वा गिर संनामवेदं १९ कृशा ञ्च स्यार्चिर्धिषणोति हे भार्येतयोर्वंशमाह कृशा ञ्च

श्री.भा.
घ. टी०
२१

२१। सुपर्णा विनता अन्नं अरुणं २२। रोहिण्यामेव प्रेमातिशयेनान्यासं मुपेक्षणात् कुपितास्पदक्षस्य शयात्
यक्षग्रहादितः दधरो गयीदितः सन्तास्वनपत्यो भूत् तदक्षप्रसाद्यके च लंकला गवलेभेन स्वपत्या निक
प्यभूताः क्षेपे कृष्णयक्षेदिताः खंडिताः सतीः पादोत्तरक्षेपे सति पुनरेदिताः तेनैव वदिताः सतीः २३। २४। २५।

तात्पर्यं विन ता कटुः पतंगीयामिनी इति पतंग्यस्त पक्षगान् यामिनी शालभी
नय २१ स्वर्णास्तगरुं साक्षाद्य नैशवाहनं सूर्यस्तमनुरं च कटुनी गानेन कशः
२२ कृतिकादीनि नक्षत्राणींदोः यत्पुस्तु भारत दक्षणापात्सोनयत्पुस्तु सुपर्णग्रहा
दितः पुनः प्रसाद्यते सोमः कलालेभे क्षेपदिताः २३ ऋणानामानिलोकानां मातृगां
शंकराणां च अथ कश्यपयत्नीनां यत्पुस्तुस्तमिदं जगत् २४ अदितिर्दितिर्दनुः
काष्ठा अरिष्टा सुरमा इत्या मुनिः क्रौधवशात्तस्मात्सुरभिः सुरमातिभिः २५ तिम
यीदो गणा आसन् श्वायदाः सरमा सुताः सुरभेर्महिषी गवो यच्चान्ये दिशफान प२६
ता आयाः श्रेण गंधाद्याः मुनेरश्वरसां गणाः दंष्ट्रकादयः संधारा जन् क्रौधवशात्स
जाः २७ इत्याद्यो भूतहाः सर्वेषां तु धानां सौरसाः अरिष्टायाश्च गंधर्वाः काष्ठायादि
शकेतराः २८ सुतादनोरेकवाधस्तेषां प्राधानिकान् ऋणं हिमं दीश्वरोरिष्टो ह
यग्रीवो विभावसुः २९ अयोमुखः शंकुशिराः स्वर्मीनुः कपिलो रणाः उलोमा वषट्पर्वी

अल्पत्वेन सुगमत्वात् पथापयं व्युत्क्रमेण तासां वंशानाह तिमेरित्यादिना २६। २७। सौरसाः सुरमायाः पुत्राः २८
प्राधानिकान् सुरव्यानष्टादश ऋणं २९॥ ३०॥

३०॥

क्षेपेदिताः पां-
दोतरं

रामः

२१

श्री. भा.
घ. टी.
२२

४४ यद्यवा विमतेन वदस्वतिना परित्यक्ताः तदा द्विषतांशुः ३ गां भागिनेयमपि विष्णु रूपं योरोहित्येव तवतः ४५
इति यद्येव यद्योऽध्यायः ६ सप्तमे विष्णु रूपं योरोहित्येव तः सुरैः गुरुणा सपरित्यक्तैः योरोहित्यमप्याकरोत् १
यस्य हेतोः कस्मादेतोः आत्मनः शिष्याः सुराः परित्यक्ताः अक्रमसु परार्ध १ स इन्द्रो यदा संप्राप्तं वाचस्पतिमानाव ।

त्वष्टुर्देत्यात्मजा भार्या रचनानामकन्यका संनिवेशस्तयोर्धने विष्णु रूपं प्रवीर्यवान्
४४ तं वज्रिरे सुरगणा दौहित्रं द्विषतामपि विमतेन परित्यक्ता गुरुणा गिरसेन यत्
इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे षष्ठोऽध्यायः ६ राजो वाच यस्य हेतोः परित्य
क्ता आचार्येणात्मनः सुराः एतदा च त्वभगवन् शिष्याणामक्रमं गुरौ १ श्रीवा दराय
गिरस्ता च इन्द्रस्त्रिभुवनैश्चर्यमदोल्लुधितसत्पथः मरुद्विर्वसुभीरुदरादित्यैर्ऋतुभि
र्ऋषय २ विष्णवे देवैश्च साधैश्च नासत्तां परित्यजितः सिद्धचारणां धर्मे मुनिभिर्ब्रह्मवादिभिः
३ विद्याधरासरोभिश्च किं नरैः यतगोरगैः निषेद्यमानो भगवान् स्तुयमानश्च भारत ४
उपगीयमानं ललितमास्थाना धासनास्थितः पांडुरेणातपत्रेणाचेद्रमंडलचारणा ५
मुक्तश्चान्यैः पारमेष्ठ्यैश्चामरव्यजनादिभिः विराजमानः यो लोभ्या सहार्दी सनयान्शं
सयदा परमाचार्यदेवानामात्मनश्च ह नाभ्यनेदत संप्राप्तं प्रत्युत्थानासनादिभिः ७ ॥

भा ५

नो ३

नाभ्यनेदत नादतवान् तदा स आ गिरसः ततो निर्गत्य तस्मींस्तु गृहमायया विष्यन्नामन्वयः अनादरे हेतुं मदं दर्श
यितुं तं विशिनष्टि त्रिभुवनैश्चर्यमदोल्लुधितः सतां पथ्यायेन सः २ परित्यजितः परित्यक्तः ३ ४ आस्थानसंभोगात्तस्मिन्
ध्यासने सिंहासने तदा स्थितः पारमेष्ठ्यैर्महाराजचिह्नैः आसनं स्पर्शं स्थितं यो लोभ्या सह विराजमानः सन् ६

रामः

२२

प्रत्युत्थानादिना नानाभ्यनंदतः ७ न चोच्चाल आसन एव स्थितोपि किंचिन्नलितवान् ८ १० श्रीमदेनया क्रिया तां विद्वान् ।
 जानन प्रतिबुद्धा अनुसृत्य १० मम कृतं कर्म अतो असाधु यद्यस्माददभ्रबुद्धिना अल्पमतिना मया का कृतः तिरस्कृतः ११
 ११ विबुधानां सात्विकानां देवानां मीरोप्यहे १२ ननु सिंहासने स्थो राजा भुत्थानेन कुर्यादिति वदन्नावेति तत्राह य इति द्रव्याः ॥ १२ ॥

वाचस्पतिं मुनिवरं सुरासुरनमस्कृतं नोच्चालासनादिं दुःपश्यन्नपि सभागतं ततो
 निर्गत्य सहसा कविरंगिरसः प्रभुः आययौ स्वगृहे तस्मै विद्वान् श्रीमद्विंक्रियो ८ त
 र्थव प्रतिबुद्धो दोगुरुहे लनमात्मनः गर्हयामास सदसि स्वयमात्मानमात्मना १० अहो वत
 मया साधु कृतं वेदभ्रबुद्धिना यन्मये श्वर्यमतेन गुरुः सदसि का कृतः ११ को गृध्रो त्यडितो
 लस्ती त्रिविष्टपयते रपि यथाह मासुरं भावं नीतो ह्यविबुधेश्वरः १२ येषारमे सुं धिषणाम
 धितिसृन्नकंचन प्रत्युतिव्येदिति ब्रूयुर्धमं तेन परं विदुः १३ तेषां कुपय्य देसूराणां यततां त
 मसि त्यधः येषां हृद्युर्वचस्ते वै मज्जेत्यश्मज्जवा इव १४ अप्याह मम साचार्यं मगाधधि
 षणो दिजं प्रसादयिष्ये निशठः शीर्ष्मा तच्चरणं स्पृशन् १५ कुक्कुडवाच एवे चिंतयतस्त
 स्य मद्यो नो भगवान् गृहात् बहस्यतिर्गतो दृष्टं गतिमध्यात्ममायया १६ गुरोर्नाधिगतः स
 ज्ञां परीक्षन् भगवान् स्वराट् ध्यायन् धियासुरैर्बुक्तः शर्मना लभतात्मनः १७ ततश्चुत्वे वासु
 राः सर्वे आश्रितौ शनसमेतं देवान् प्रत्युद्यमं च कुर्दुर्मदा आततायिनः १८ ॥
 यदि शंतीति कुपय्य देव्यारस्तेषां वचः अश्ममयः प्लवो मेघांतेषां यथा मज्जति प्लवमनु मज्जति तद्वत् १९ अगाधमभीरा
 धिषणाय स्य ते निशठः शाक्यहीनः सन् १५ अधिकयात्ममायया १६ गुरोः संज्ञाज्ञानोपायपरीक्षमाणा विनाधिगतः अ

श्री० भा०
ष० टी०
२३

निर्मिन्नाभ्यां निशिरांसि उरवो वाहवश्च येषां १७ ॥ २० बोधुष्माकं कृतं करणं महदभ्युतदाह ब्रह्मिष्ठमिति नाभ्यं
दत्तनाभिर्नन्दितवन्तः २१ परेभ्यः प्राप्नुभ्यो वः पराभव इति यत् अयं तस्य अनयस्य अन्यायस्य संवधीकलरूप आ
सीत् उक्तं च ब्राह्मणं कलसं पत्ने भक्तं विस्मामहात्मनः आयाते वीक्ष्य नोतिष्ठेत्स दुःखैः भूपरिभूयते इति स्वयमे

तैर्विस्वेषु भिस्तीक्ष्णो निर्भिन्नांगो रुवाहवः ब्रह्माणं शरणं जग्मुः सहेन्द्रानतकंधराः
१७ तांस्तप्याभर्हिता वीक्ष्य भगवान्नात्मभरजः कृपया परया देव उवाच ॥ २० ॥ च २
ब्रह्मो वाच अहो वत सुरश्रेष्ठ त्वभ्यं वः कृतं महत् ब्रह्मिष्ठं ब्राह्मणं दातुं मे श्रवणान्ना
भ्यं दत्त २१ तस्यायं मनयस्यासीत् परेभ्यो वः पराभवः प्रक्षीणोभ्यः स्ववैरिभ्यः समहानो
च यत्सुराः २२ मघवन हि द्युतः पश्य प्रक्षीणान् गुर्वति क्रमात् संप्रत्युपचितान् भूयः का
यमाराधयन्नितः आददीर न निलयं न समापि भगुदेवताः २३ त्रिविष्टपं किं गाणं पेत्य मो
घमे जा भगणामनु शिञ्जितार्थाः न विप्रगोविंदं गवीश्वराणां भवेत्यभद्राणि न रेक्शराणां २४
तदिष्ट्वरूपं भजतां प्रविशन्तं पस्विनं त्वाष्ट्रं मया त्मवन्तं समाजितो र्थान् सविध्या स्पृते वी
यदित्मिष्ठध्वमुतास्य कर्म २५ श्रीशुक उवाच ॥ त एव मुदिता राजन ब्रह्मणा विगतज
राः अविंत्वाष्ट्रमुपब्रज्य परिष्वज्येदमब्रुवन् २६ ॥

विस्तारः २६ ॥

रावेवापचयोपचयकारणमित्युत्तरदृष्ट्यं तेनाह मघवन् इति द्युतः प्राज्ञं कायं भार्गवं गुरुमेवासेव्यापचितान् उपवित
त्वमेवाह आददीर न गृहीतुः २३ अभ्यं मे त्रीयेषां अनुश्रितार्थाः शिष्या यतः विप्रगोविंदो गावश्चेक्षराः अनुश्र
ह कथिते यो एव अभद्राणि न भवेति अन्येषां भवेति २४ तत्तस्मादप्यानेतरमेव भजत अस्य कर्म असुरपक्षपाते

रामः
२३

एवमिति च प्रमाणं तद्विषयस्यैव तदुच्यते ३५॥

२७।२८ अतिपीनोपितृणां च प्रशंसार्थमाहुः आचार्यउपनीषवेहापापकः ब्रह्मणो वेदस्य मूर्तिः २९ धर्मस्यात्मा मूर्तिरिति
 तिथिः स्वयंसाक्षात् आत्मनः श्रीविष्णोर्देहात्मात्मनः स्वस्य सर्वभूतेष्वामाहृष्टः कर्तव्येति ३० परम्यः पराभवावा
 र्तितां ३१ वराणामहेति ३२ नमसाध्यायत्वेकनिष्ठस्य ममाभिवंदनं करिष्यम्यतश्चर्हि तंतत्राहुः नेति अर्थेषु प्रयोज
 ननिमित्तं यद्विद्यानामभिवंदनं निन्दितं किंच छंदोभ्यो मंत्रेभ्यो न्यत्रवयो ज्येष्ठस्य कारणं ननु मंत्रेषु अतोऽस्मभ्यं मंत्रदात

देवा ऊचुः वयं ते तिथयः प्राप्ता आश्रमं भद्रमस्तु ते कामः संपाद्यतां तात पितृणां समयो
 चितः २७ पुत्राणां हि परो धर्मः पितृभ्युः श्रद्धां सतां अपि पुत्रवतो ब्रह्म किमुत ब्रह्मचारि
 णां २८ आचार्यो ब्रह्मणो मूर्तिरपि तामूर्तिः प्रजायते आत्मा मरुत्यते मूर्तिमोक्षसाक्षात्
 तेस्तनुः २९ दद्याथा भगिनी मूर्तिर्धर्मस्यात्मा तिथिः स्वयं अग्रेभ्यागतो मूर्तिः सर्वभूतानि
 चात्मनः ३० तस्मात्पितृणां मार्तानामार्तिं परपराभवं तपसा पनयेत्तात संदेशं कर्तुमर्ह
 सि ३१ वराणामहेत्वोपाध्यायं ब्रह्मिष्ठं ब्राह्मणं गुरुं यथा जसा विजेष्यामः स यत्नास्तव तजो
 सा ३२ न गृह्यंति स्वार्थेषु यद्विद्यां अभिवादनं छंदोभ्यो न्यत्र न ब्रह्म न वयो ज्येष्ठस्य का
 रणं ३३ अथिरुवाच अभ्यर्थितः सुरगणैः पौरोहित्ये महातपाः स विष्णुरपस्तानाह प्र
 सन्नः श्रद्धाया गिरा विष्णुरप उवाच विगर्हितं धर्मशीलेन ब्रह्मवर्च उच्यते कथं नु म
 द्विधो नाप्यालोके शौरमियाचितं प्रत्याख्यास्यति तत्तद्विशिष्य स एव स्वार्थ उच्यते ३५॥

त्वेन स्वमेव ज्येष्ठो भविष्यति यदा छंदोभ्यो न्यत्र वेदान विहाय वय एव ज्येष्ठस्य कारणं न भवति किं तु वेदा एव कारणं तस्मा
 - ज्येष्ठवयः वेदज्ञात्वाच्च स्वमेव ज्येष्ठ इत्यर्थः ३३।३४ निन्दितमपीदं युष्मदा ज्वाभंगयेन करिष्यामीत्याह सोऽहं न विगीर्ह
 - तं पौरोहित्यं धर्मशीलेन अधर्महेतुत्वात् किंच ब्रह्मवर्च उच्यते पूर्वसिद्धस्य ब्रह्मवर्चसस्य व्ययकरं प्रत्याख्यातुं च माह

३२

प्रमाणं तद्विषयस्यैव तदुच्यते ३५॥

श्री. भा.
अ. टी.
२४

शुक्रयोगश्रीनासोयेननारायणमयं परं वर्मसंनसितं वतीत्या
॥ ८॥ ॥

ननु पौरोहित्येन धनलाभादूर्ध्वः सिध्येत अन्यथा निर्धनस्य कुतो धर्मः अतएव तेन लोकोद्दृष्ट्यति तत्राह अकिंच
नानां शिलोच्छ्रान्ते हि न धनं होत्रे स्वाभ्युपेक्षितं कृत्वा शोपादानं शिलोद्दोषतित त्रीत्यादेरुपादानमुच्छ्रान्तं इहा
अमेतेनैव निर्वर्तितं साधुना सक्रियायेन ३६ कियदेतत् प्रार्थितं मलयमेव अभ्यधिकं मापकं रिष्यामीत्याह भव
अकिंच नानां हि धनं शिलोच्छ्रान्तेनेह निर्वर्तितं साधुसक्रियः कथं विगर्ह्यं नु करो
म्यधीश्वराः पौरोधसं हृष्याति येन दुर्मतिः ३६ तन्वा न प्रतिष्ठापंगुरुभिः प्रार्थितं किय
त् भवतां प्रार्थितं सर्वं प्राणैरर्थं असाधये ३७ अकउवाच तेभ्य एवं प्रतिश्रुत्य विष्णु
स्वो महातयाः पौरोहित्येन तज्ज्वलैः परमेष्ठा समाधिना ३८ सुरदिवांश्चिद्ये गुप्तामौ स
नस्यापि विद्यया आच्छिद्योदात्महेन्द्राय वैष्णव्या विद्यया विभुः यथा गुप्तः सहस्राक्षो जि
ग्ये सुरचमर्विभुः तां प्रत्याहमहेन्द्राय विज्वलरूप उदारधीः ३९ इति श्री ० महा ० खखेस्कंधे
सप्तमोऽध्यायः ७ राजोवाच यथा गुप्तः सहस्राक्षो स बाहान् रिपुसैनिकान् क्रीडन्निव
विनिर्जित्य त्रैलोक्याबुभुजे श्रियं १ भगवंस्तन्माख्याहि वर्मनारायणात्मकं यथा
तता धिनः शक्रं नयेन गुप्तो जयतु मध्ये २ अकउवाच वतः पुरोहितस्त्वाद्यो महेंद्रा
यानुष्ठेते नारायणाख्यवर्माहतदिहैकमनाः सुरा ३ विष्णुरूप उवाच धीतां प्रिया
गिराचम्यसपवित्र उदज्जुखः कृतस्वांगकरन्यासो मंत्राभ्यां वाप्यतः शुचिः नारायणपरं व
तमिति ३७ समाधिना परमोद्यमेन ३८ वैष्णव्या श्रीनारायणकवचात्मिकाया ३९ असुरचमर्देत्यसेनाः ३९ इति
षष्ठः सप्तमः ७ अथ मे विज्वलरूपस्तु वर्मनारायणात्मकं इन्द्राय प्राहयेनेन्द्रो गुप्तो देत्यानप्योजयत् १ त्रैलोक्याः संवधिः ॥

॥ ८॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥

तत्राष्टाक्षरेण पादाद्यष्टांगेषु न्यासमाह पादयोरितिसाहेन प्रणवसंपुटितमोकाराद्येकैकमक्षरं विन्यसेत् ५ विष-
यं यथाभवत्येवं शिर आदिपादात्तवा विन्यसेत् उत्पत्तिन्यासं संहारन्यासं वा कुर्यात् ६ त्वर्थः ६ द्वादशाक्षरस्योद्धारः प्र-
णवादिषकारांतमिति प्रणवसंपुटितमेकैकमक्षरं दक्षिणतर्जनीमारभ्य वामतर्जनीपर्यंतं मंगुलीमुपरिशिष्ट-
क्षरचतुष्टयमंगुष्ठयोराघेत पर्यसुन्यसेत् मंत्रांतरन्यासमाह न्यसेदिति ७ षकारणकारयोर्विज्ञेयैण घउत्त

पादयोर्जानुनोरुर्वोरुदरेत् दृष्टयोरसि मुखेशिरस्यानुष्ण्वादीं कारादीनि विन्यसेत् ४
ओं नमो नारायणायेति विषयमपापि वा करन्यासंततः कुर्यात् द्वादशाक्षरविद्यया ६
प्रणवादिषकारांतमंगुल्यंगुष्ठपर्यसुन्यसेद् दृष्टय ओंकारं विकारमनुमूर्द्धनि ७ षका-
रंतु भ्रुवोर्मध्ये नकारं शिरसादिशेत् वकारं नेत्रयोर्मुंज्यात् नकारं सर्वसंधिषु ८ म-
कारमस्त्रमुद्दिश्य मंत्रमूर्तिर्भवेद्बुधः सविसर्गफलंतनुसर्बदि ह्यविनिर्दिशेत् ९
ओं विष्णवे नमः १ ति आत्मानं परमं ध्यायेत् ध्येयं दृशति धृतं विद्याते जस्तपोमूर्ति-
मिमं मंत्रमुदाहरेत् १० ओं हरिर्विदध्यान्मम सर्वरक्षोन्मस्ताघ्रिपद्मः पतंगेन्द्रपद्मे दश-
रिचमणिगण्डेषु चापपाशान्दधानोऽष्टगुणोऽष्टबाहुः ११ जलेषु मारुततुमस्य मूर्ति-
र्घादोगोभ्यो वरुणस्य पाशात् स्थलेषु मायावेद्भुवामनो व्याघ्रिविक्रमः खेवतु विष्णुः

राणि दृष्टयादिषु न्यसेत् मकारमस्त्रमुद्दिश्य ध्यात्वा तन्मकारास्त्रं मः अस्त्राघफडित्येवं दिग्धं ध्ये विनिर्दि-
शेत् ८ ध्येयमीश्वररूपमात्मानं ध्यायेत् दृष्टशक्तिभिरेष्वर्थादिभिर्भगवच्छब्दवाच्यानि विधाचते जप्यतप-
ज्ममूर्तिर्यस्य तः संवत्सराणां श्रीनारायणकवचारव्यं १० अष्टगुणः अणि माद्यैश्वर्ययुक्तः ११ पादसंग

१२ = १२ एव वरुणस्य पाशात् स्थलेषु मायावेद्भुवामनो व्याघ्रिविक्रमः खेवतु विष्णुः

मि

श्री. भा.
ब. टी.
२५

अवतीनं आजिमुवंसं यामोपग्रहं आदिर्यंते युसंकटस्थानेषु १३ असौ प्रसिद्धो वराहो मामाध्वनिरस्तु
यत्नेरवयवैरूपैः कल्पते निरूप्यत इति तेषां उन्नीता उद्धता धरायेन सः अत्रिकूटेषु गिरिशिखरेषु यामोजामदग्गः
१३ उग्रधर्मादभिचोरादिलक्षणात् हासात् गवीनरः पातुः अवतुदतोदतात्रयः अयोगात् योगभ्रंशान् १४ पथि
यदेवानां हेतुनेन मत्कारमक्तन्वागमने तस्मात्सुराद्येन स्यात्तत्तदेव यजोष्ठिदात् क्षात्रिशदपराधात्पान्नादः १५

दुर्गं स्वदद्याजिमुखादिषु प्रभुः पापान् सिंहो सुरं पारिः विमुंचतो यस्य महादृहासं
दिशो विने दुर्न्यपतं जगर्माः १३ रत्नत्वसौ माध्वनिघनकल्पः स्वदंष्ट्रुपो न्नीतधरो व
राहः रामोदिकूटेषु पथि प्रवासे सलक्ष्मणो व्याडुरताग्रजोऽस्मान् १४ मामुग्रधर्माद ।
खिलान्त्रमदा न्नायराः पातुनरज्जहासात् रत्नत्वयोगादथ योगनाथः पापाद्
गोशः कपिलः कर्मवेधात् १५ सनत्कुमारो वतुकामदेवाद्यप्यशौर्षो मापयिदेव हेतुना
त् देवर्षिवर्यः १६ याचेनांतरात् कूर्मो हरिर्मनिरयादशेषात् १६ धन्वंतरिर्भगवान् पाल्म
पण्यात् दंष्ट्रादुपादृष्टभो निर्जितात्मा यत्तज्जलोकादवतात् जनातात् वलोगणात् क्रो
धवशादहोदः १७ देवापनो भगवान् प्रबोधाद्दृष्ट्वा घं उगणात् प्रमादात् कल्किः क
लेः कालमलात् प्रपातुधर्मावनायोक्ततावतारः १८ माकेशवोगदयाप्राप्तेरव्यादो वि
द आसंगवमीतवेणुः नारायणः प्रादुर्दत्तशक्तिर्मध्ये दिने विस्मुरोदपाणिः १९ ॥

लोकाज्जनापवादयत्तः जननिमित्तो योतउपघातः तस्मादलभदः अवतात् कृतांतादिति पादे कृतांतात् काला
द्वत्तु क्रोधवशात्सर्पाणां गणादहोदः शेषः १७ कालमलभतात् कलेः कल्किः धर्मावनायधर्मरक्षाप्रदरमी
हो न कृतो वतारो येन १८ दिनस्य षड्भागेषु प्रातरादिसंज्ञेषु रात्रे प्ररोषादिसंज्ञेषु रक्षार्थं प्रार्थने माकेशव

य१

२६
श्री. भा. २६
ब. टी. २६
श्री. भा. २६
ब. टी. २६

रामः

२५

॥ त्रिधामात्रादिमर्तिः श्रीमाधवः दोषे प्रदोषे अर्द्धरात्रे अर्द्धरात्रिपर्यंतकाले निशीषे च एक एव पञ्चनाभो वतु १८ अपररा।
 त्रिंशः श्रीवत्सधामावतु प्रत्ये ईशः श्रीजनादेनः श्रीदामोदरः प्रभाते श्रीविश्वेश्वरो नुसंधं प्रति संधं २० पुंजातानवतति
 गमातीक्ष्णानेभिर्म्यस्यत चक्रं भगवता प्रयुक्तं सत् अरिसेन्यदं दग्धि अतिशयेन दहतितस्यापे स्वभाव एव न तु तस्मात्प्राप्य नोप
 मित्यर्थः यदा दं दग्धी तिलो रामधमपुत्रः अत्र त्वमेव भूतं च क्रमिति त्वरपत्वा संबोध्य प्रार्थ्यते अतिशयेन दहेतिकं हं प्रु
 देवो यशस्ते मधुहो ग्रधन्वासायं त्रिधा वतु माधवो मां दोषे दृष्टी केश उता ईरात्रे निशीष्य एको
 वतु यश्च नामः १८ श्रीवत्सधामापरत्र ईशः प्रत्ये ईशो सिधरो जनादेनः दामोदरो व्याद न
 संधं प्रभाते विश्वेश्वरो भगवान् कालमस्तिः २० चक्रं पुंजातानलतिग्मने मिभूतमस्मिन्ना
 द्भगवत्प्रयुक्तं दं दग्धि दं दग्धिरिसेन्यमाश्रुकत्तं पयावातसखोदताशः २२ गदेशानिस्पृश
 नविस्फुलिंगे निधिं डिनिधिं डिजितप्रियासि कृष्णोऽवैनायक यक्षरक्षो भूतग्रहो अम
 र्णयचरणीयारीन् २२ त्वं पातु धानप्रमप्य प्रेतमातृ पिशाचविग्रहघोरदृष्टीन् दूरं दविद्रो
 वयक्तस्मरु रितो भीमस्वनो रेहं दद्यानि कं पपन २३ त्वं तिग्मधारसिवरारिसेन्यमीश
 प्रयुक्तो मप्रश्चिधिधि चक्षुः शिचर्मन् शतचंद्रच्छादय द्दिव्यामघोनां हूरपापक्षुषां २४
 स्कं तं २२ अशनिवत् स्पर्शये संते विस्फुलिंगाः यस्याः तस्याः संबोधनं हे गदे त्वमजितस्पृष्टप्रियासि अहं अच्युतस्य
 दासः अतः कृष्णोऽदीनः धिं डिनिधिं डि संचरणीय संचरणीय अरी अचरणीय चरणीय सर्वत्र वीप्सा अतिशीघ्रत्वाय
 २२ त्वं दूरं दृष्टोच्चजन्यत्वे पातु धानादीन् विद्रावय विप्रग्रहाः ब्रह्मराक्षसाः येन्ये च घोरदृष्टयस्तान् २३ तिग्माधाराय ।
 स्पृहे तिग्मधार असिवरखदुःश्रेष्ठ त्वं मारिसेन्ये धिधिशतचंद्राकाराणि मंडलानि यस्मिन् हेशतचंद्रं चर्मन् अघो

॥ २२ ॥

अघवतां द्विषां चक्षुः शिच्छादय द्दिव्यामघोनां हूरपापक्षुषां २४

श्री. भा.
ख. टी.
२६

यत्तयेभ्योभयं होभ्यः २५ श्रेयः प्रतीपकाः २६ स्तोत्राणि बहद्रप्येतरादिसामानितैः स्तोभ्यते संस्तुयत
इति स्तोत्रस्तोभः छंदोमयो वेदमर्तिः सुपर्णासिगरस्मात्तित्यादि श्रुतेः एकैषद्युपादे स्तोभाः जीति परकात्तराणि स्तोमेति
पाते सामाधारभूताः कृत्वा २७ नामानि चरुपाणि चयानानि च वाहनानि च आयुधानि च नोबुद्धादीन् पातु पा
षेभ्यः २८ पाषेदमुखा श्रवणान् २९ सच्च असच्च सतीमर्तयत्तत्सर्वजगत् २९ एकात्म्यस्यानुभावो नुधानेये

यन्नोभयं महोभ्योभूतकेतुभ्यो नभ्य एव वा सरीसृपेभ्यो दंष्ट्रिभ्योभूतेभ्यो होभ्य एव वा २५
सर्वाण्येतानि भगवन्नामरूपास्तु कीर्तनात् प्रयानु संस्तये सद्यो येनः श्रेयः प्रतीपकाः
२६ गरुडोभ गवांस्तोत्रस्तोभः छंदोमयः प्रभुः रत्नत्वशेषकृच्छ्रेभ्यो विष्णुकोनः स्व
नामभिः २७ सर्वापद्रुपो हरेर्नामरूपयानायुधानिनः बुद्धिं द्रियमनः प्राणान् पातु पाषे
दभ्यः २८ यथा हे भगवानेव वस्तुतः सरसच्च यत्तस्येनानेननः सर्वपातुनाशमु
पद्रवाः २९ यथैकात्म्यानुभावानां विकल्परहितः स्वयं भवणायुधनिगारब्धाधतेश
कीः स्वमायया ३० तेनैव सत्यमानेन सर्वज्ञो भगवानहृदि पातु सर्वैः स्वरूपैर्नः सदा स
र्वत्र सर्वगः ३१ विदितुं दिक् ईधः समंतादंतर्द्वहिर्भगवान्नारसिंहः प्रहाय यन्लोकम
येस्त्वेनैव स्वतेजसा भस्मसमस्ततेजाः ३२ मघवन्तिदमाख्यातवर्मनाशयणात्मकं वि
जेष्यस्य जसा येन देशितो सुरयूषयान् ३३ एतद्वारयमाणस्तु ये ये पश्यति चक्षुषा यदा वा

घाते वा विकल्पो भेदस्तद्विहितोपि ३० सत्यमानेन सत्यभूतेन प्रमाणेन ३१ एतद्विष्णोर्न सिंह एव प्रार्थ्यते विदितुं
ति या त्विसनुषेजः यदा नारसिंहः प्रह्लादः स्वेनेन श्रीनृसिंहेनामगर्जनेनैव स्वतेजसा स्वप्रभावेन ग्रस्तानि समस्तानि
दिग्गजविषयशस्त्रजलवाय्वगन्धादीनां तेजांसि प्रवायेन सः ३२ देशितः कवचितः ३३ सोपि साध्वसात् भयादिसच

रामः

२६

तस्यनुभ्यनभवेदेव ३५ एतद्विद्याप्रभातमितिहासेनाहमामितिसाद्वैस्त्रिभिः मरुधन्वनिनिरुदकेदेशे अनेनविद्यायाः =
 क्षेत्रतीर्थानपेक्षध्वं दर्शित ३६ यत्र द्विजस्य तपोदेहत्यागः तस्योपरि ३७ सद्यस्तत्क्षणमेव गगनात् न्यपतत् पाठांत
 रे अंगनाभिः सह बालविल्योपदेशात् तस्यास्पीनि प्रास्य प्रक्षिप्य विस्मितः सन् स्वधामगंधर्वलोकं जगाम ३८ अ =

अंगनाभिर्दिति
 पाठांतरं १

न कुतश्चिद्रूपं तस्य विद्यां धारयतो भवेत् राजदस्युग्रहादिभ्यो व्याघ्रादिभ्यश्च कर्हिचि
 त् ३५ एतां विद्यां पुरा कश्चिन्कोशिको धारयन् द्विजः योगधारणया स्वांगं जहौ समरुधन्व
 नि ३६ तस्योपरि मानेन गंधर्वपतिरेकदा ययौ चित्ररथः स्त्रीभिर्देतो यत्र द्विजक्षयः ३७ गग
 नान्यपतत् सद्यः सविमानो त्वर्वाकूशिराः स बालविल्यवचनादस्थौ न्यादाप विस्मितः =
 प्रास्य प्राचीसरस्वत्या स्नात्वा धामस्तु मन्वगात् ३८ श्रुक उवाच यद्दंष्ट्राणामाकाले यो
 धारयति चादृतः तं न मस्यति भूतानि मुच्यते सर्वतो भयात् ३९ एतां विद्यामाधिगतो विश्व
 रुषा च्यत क्रतुः त्रैलोक्यलक्ष्मीं बुभुजे विनिर्जित्य मधे सुरान् ५० इति श्रीभागवते महा
 पु० षष्ठस्कंधे नारायणवर्मनाम षष्ठोऽध्यायः ८ श्रुक उवाच तस्या सन् विश्वरूपस्य शि
 रांसि त्रीणि भारत सोमपीथं सुरापीथमन्नादमिति शुश्रुम १ स वै बर्हिषि देवभ्यां भागं प्र
 त्यक्षमच्चकैः अवदद्यस्पितरो देवाः स प्रश्नयेन्प २ अधिगतः प्राप्तः सन् ५० इति षष्ठोऽध्यायः ८ नव

मे विश्वरूपेण हतेशक्रेण कोपतः त्वष्टा चोत्पादिते च त्रेभीर्तैर्देवैर्हरेः स्तुतिः १ सोमपीथं यानं यस्मिन् एवं सुपीथं अन्न
 मतीत्यन्नादं अत्र विश्वरूपो वै त्वायुः पुरोहितो देवानां मासौ दित्यादिभ्यो तैरनुसेधेया १ तस्या सुरपक्षपातमाह स वा
 इति द्वाभ्यां प्रत्यक्षप्रकटं यथा भवति तस्या सविनये देवभ्यां हविर्भागं देवायेदं अन्नयेदं इति तु चैरवदत् अत्र हेतुः यस्य। ए

सं. २॥

श्री० भा०
घ० टी०
२९

असुरेभ्यस्तु परोक्षं गुप्तं भागं देवैः तदेवान् यजमानो सावसुरान् प्रतिभागमवहत् ३४। तां वारयितुं समर्थः तेषां जग्राह
५ संवत्सरं तेषां वीक्ष्य त्वां संवत्सरं तेभ्यः तां क्रोशभीतः सन् भूतानां मध्ये विभ्रुद्वये लोकाय वादपारं हायसा हरिं द्रोक्ष।
म्यादिभ्यस्तदघं विभज्य देहो ६ तुरीये चतुर्थं भागं स्वातस्य गर्तस्य पूरः पूरणेन वरेण यदित्वा तत् पूरणं स्वत एव भविष्य
नितर्हि गृहीष्यामीत्येव भाषावेधेन जग्राहेत्यर्थः ईरणां मुखरं अतएव बोधरे अर्धयनादिनिषिध्यते ७ छेदे सति पुन
र्विरोहः प्ररोहे भवत्विति वरेण निषी सत्वेण ब्रह्महत्यापोह्यत्वात् निषी सो न भक्षः ८ शश्वत्कामवरेण पावते प्रसवगमा

स एव हि देहो भागं परोक्षं समसुरान् प्रति यजमानो बहद्भागं मातस्नेहवशानुगः ३ तदेव हे
लनेतस्य धर्मीलीके सुरेश्वरः आलस्यतरसा भीतस्तच्छीर्षीण्यश्चि न दुषा ४ सोमपी। =
येन यत्तस्य शिरः आसीत् कपिंजलः कलविंकः सुरापी यमन्नादयत्स तितिरिः ५ ब्रह्मह
त्यामंजलिना जग्राह यदपीश्वरः संवत्सरं ते तदघं भूतानां साविभ्रुद्वये भ्रम्य बुद्धमयो =
षिद्रुपश्चतुर्दशमज इरिः ६ भूमिस्तुरीयं जग्राह रवात परवरेण वै ईरिणां ब्रह्महत्याया ७
रूपं भूमौ प्रदृश्यते ७ तुर्व्यं छेदविरोहेण वरेण जगद्गुमाः तेषां निषी सं रूपेण ब्रह्महत्या ८
प्रदृश्यते ८ शश्वत्कामवरेण हस्तुरीयं जगद्गुमाः स्त्रियः रजोरूपेण तास्व होमासिमासि ९
प्रदृश्यते ९ द्रव्यभूयो वरेण यस्तुरीयं जगद्गुमं लं तासु बुद्धुः दफेनाभ्यां दृष्टं तद्वरति ति

नुपधातेनैव संभोगवरेण अतएव जो दर्शने तत्संगादिनकार्यं ये द्रव्यभूयो वरेण यस्मिन् द्रव्ये दीशदावापो निष्ठा
भवेयुः तस्य भ्रम्यस्त्वमाधिक्यस्यादिति वरेण यद्यस्वस्यैव निर्देशे द्रमादिना भ्रम्यस्त्वरेण द्रव्यभूयो इति पाठेऽप्यप्यमेवार्थः य
दाश्च भ्रम्यस्त्वमासा सिद्धि कृत्स्नेन वरेण अस्पविभागस्य विभ्रुद्वयो वैत्वाष्ट ६ तस्योप्युतावनुक्तेः तद्विभागफलमा
ह तस्यापहरति निशकरीतिकः क्षिपन् बुद्धुः सादिजला इतिः प्रक्षिपन् नित्यर्थः यद्यपि यन् जले पावहरेति आहरति
गृह्णातीत्यर्थः अथ च तस्मादावो न परं वज्र्या इत्यादि श्रुत्यर्थ उक्तः पाठांतरं हरिकिल्लिखेद्रपायं १० ॥ ॥

प्रक्षेपणीयाः १

गुं॥

रामः

२९

श्री.भा०
ख. टी.
२८

१८

प्रस्तुते जीयेषां प्रत्यक्षं तस्य मितं त्रिभुवनस्य तेन व्याप्तत्वात् कापि गमना संभवात् तत्रैव स्थित्वा हनुष्यं वुरिष्यर्षीः ।
महाभये परित्राणं मन्यतो न भवेदिति हरिमेव प्रपद्येते सुराः शरणागतौ २० वाय्वादीनि येषु महाभूतानि ते निर्मि
ता त्रयो लोका प्रवृत्तेषां मधिपतयः ब्रह्मादयश्च ततो वाचीनां वयं सर्वे यस्मै श्रुतः २१ कापो द्विजैः सतो वसि
हस्यैः असावपि यस्मादिजैः तिततः परमेष्वरदेव नोऽस्माकं शत्रुः शरणं रक्षतां प्रस्तु २२ तत एवेत्यवधारणः ।
हेतुमाहुः अविस्मितं निरहंकारं कुतः खलु प्रत्येवाकुतः प्रशान्तं रागादिभ्यः तेषु कृतः स्तुनैव लाभेन परिप

ततस्ते विस्मिताः सर्वे विद्यमानास्ततेजसः प्रत्येवमादिपुरुषं मुपतस्थुः समाहिताः २०
देवा ऊचुः वायं वराभ्यपक्षितपस्त्रि लोका ब्रह्मादयो येषु वयमुद्विजंतः हरामयस्मै व
स्मिन्तं कोसौ विभेति यस्मादरागतोऽस्तु २१ अविस्मितं तं परिष्णां कामं स्वेनैव लाभे
न समं प्रशान्तं विनोपसर्पत्य परं हि वालिशः श्वत्सां गुलेनातितितर्तिसिंधुं २२ यस्यो
रुज्जो जगतीं स्वनावं मनुष्या च ध्याततारदुर्जं स एव न स्त्वाष्ट्रं भयात्तदुरतात् तत्रातां
तान् वाचिचरो धिक् न २३ उरास्वयं भूरपि संयमाभस्य दौर्गावातो भिरवैः कराले एकोर
विदात्यतितस्ततारतस्माद्रूपाद्येन स नोऽस्तु पारः २४

भूतं परमेष्वरं विना अपरं यः शरणार्थं मुपसर्पति स हि वालिशो ज्ञः यतोऽसौ प्रनो लो गुलेन पछेन समुद्रमतिर्तिः २१
तितर्तुमिच्छतीत्यर्थः यस्यात्तेन समुद्रमुत्तराणं न भवति तथा निरीश्वरा अप्रयणो न व्यसना रावतराणं न भवतीति भावः २२
महाभये स एव रक्तकंतिदृष्टमित्यादौ येष्येति द्वाभ्यां यस्य महाभये जगतीं येष्वीमेव स्वनावं वेध्यामनुः सत्यव्रतो
यस्यावतदुर्जं संकटं ततारस एव वाचिचरो मत्स्यमर्तिः नास्मानप्याश्रितान् सतः नूनं तत्रातारतिष्यति २३ संयमा
भसि प्रलयोदके उदीर्णं रुद्रैः वातैर्ये रुर्मयस्तैरवैः कराले भकरे अरविदौ न्नाभिकमत्तात्यतित प्रायः एकः अ

परस्तारतिः २४

रामः

२८

इंद्राय इंद्रं हंतुं शत्रुवेषात्त्येतदाह इंद्रशत्रो विवर्द्धस्वेति अत्र चेदं शत्रुपदस्याद्युदात्तत्वाद् इव्रीहो प्रकृत्या पूर्वपदमिति स्मृतैः वृद्धी हिलक्षणाया त्या इंद्र एव तस्य शत्रुरभ्यस्ततदुक्तं श्रुत्या पदत्रयीत्वा हेदं शत्रो वर्द्धस्वेति तस्मादस्य शत्रुरभ्यवदितितया च शिस्तो यमं श्रोहीनः स्वरतो वर्गातो वा मिप्या प्रत्युक्तो न तमर्थमाह सवा ग्वब्जो यजमाने निहंति पथेदं शत्रुः स्वरतो पराधात् इति ११ अन्वाहार्यपचनादक्षिणागतेः १२ तवीक्ष्य वित्रस्ता लोका दशदिशो विदुदुवुरिति पथेनान्वयः कथं भूतं विष्वक् समंतः श्रुविक्षेपमात्रं प्रतिदिनं वर्द्धमानं दग्धशैलप्रतीकांशं कृष्णवर्णं

हतपत्रस्ततस्त्वष्टाजुहोवेंद्रायशत्रवे इन्द्रशत्रोविवर्द्धस्वमाचिरंजुहिविद्विषं ११
 अथास्वाहार्यपचनादुत्थितोघोरदर्शनः कृतान्तस्वलोकानां पुगान्तसमये यथा १२
 विष्वक् विवर्द्धमानं तमिस्रमात्रं दिने दिने रग्धशैलप्रतीकाशं संध्या आनीकवर्चसं त
 प्रताम्रशिखाश्रमश्रुमध्याह्नाकौग्रलोचनं देदीपमान्येत्रिशिखेभ्रूल आरोप्यरोदसी
 न्त्यंतमुन्नतं च चालयंतं पदामहौ १५ दरीगंभीरवक्त्रेणापिबताचनमस्तले लिह
 ताजिह्वासीर्णाग्रसताभुवनत्रये १६ महता रोददंष्ट्रेणाजंभमाणं मुहुर्मुहुः विव्रस्ता
 उदुबुर्लिकावीक्ष्य सर्वदिशां दश १७ येनाबताधमेलाकांतपसात्वाष्टमूर्तिना सर्वैव
 त्रंशितोक्तः पापः परमदारुणः १८ तं निजघ्नुरभिदुत्यसगाणा विबुधर्षभाः स्वैः स्वदिग्वा
 स्प्रशत्नौघैः सोग्रसतानिहन्तुनशः १९ ॥

संध्या आनीकवर्द्धर्चोदिशि र्यस्यतं १३ तप्रताम्रवतशिखाः
 श्रमश्रुणाचयस्य मध्याह्नाकवदुग्रलोचने यस्य १४ रोदसी आरोप्येवैत्यर्थः १५ दरीवदंभीरेणावक्त्रेण मुहुर्मुहुर्जंभेणा
 मित्यन्वयः कथं न तेन नमस्तलं पिबताः १६ ताजिह्वा लिहता भुवनत्रये ग्रसता १६ महता विस्तीर्णानो दशदंष्ट्रेण
 स्मिन् १७ वज्रनामनिर्वक्तियेन वतांशित्वाष्टौ मूर्ति र्यस्य तपसः तेन तस्याचमृतिः सऽमालोकानां वतांतत्त्व

किंच वयं भगवतैव सृष्ट्या पालिताः श्रवणशः अतस्तमेव शरणं ब्रजामेत्याहुः य एक इति त्रिभिः येनानुगृहीताः संतो
 विष्णुसंज्ञामः ननु यथेव स्रष्टारः नान्योपुष्पाकमनुग्राहको हितस्यादर्शनात्तत्राहुः अस्मतः पुरः पूर्वमेवातयोमि
 तथा समीहमानस्यापि पश्यन्ति जगत्पदेन पश्यामस्तत्र हेतुः पृथक् पृथक् गीशाः स्युः अभिमानिनः २५ देवादिषु उपैरपर
 श्रुता ममत्पराभादितनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसातकृत्वा पाति च २६ आत्मभूते देवतं कृतः विश्वविष्वात्म
 केतव्यापि विकारं वारयति अन्यविष्वात्मकत्वे हेतुः परं कारणं ननु प्रधानं पुरुषं विष्णुस्वाकारणं तत्राहुः प्रधानं

य एक इति त्रिभिः येनानुगृहीताः संतो विष्णुसंज्ञामः ननु यथेव स्रष्टारः नान्योपुष्पाकमनुग्राहको हितस्यादर्शनात्तत्राहुः अस्मतः पुरः पूर्वमेवातयोमि
 तथा समीहमानस्यापि पश्यन्ति जगत्पदेन पश्यामस्तत्र हेतुः पृथक् पृथक् गीशाः स्युः अभिमानिनः २५ देवादिषु उपैरपर
 श्रुता ममत्पराभादितनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसातकृत्वा पाति च २६ आत्मभूते देवतं कृतः विश्वविष्वात्म
 केतव्यापि विकारं वारयति अन्यविष्वात्मकत्वे हेतुः परं कारणं ननु प्रधानं पुरुषं विष्णुस्वाकारणं तत्राहुः प्रधानं

य एक इति त्रिभिः येनानुगृहीताः संतो विष्णुसंज्ञामः ननु यथेव स्रष्टारः नान्योपुष्पाकमनुग्राहको हितस्यादर्शनात्तत्राहुः अस्मतः पुरः पूर्वमेवातयोमि
 तथा समीहमानस्यापि पश्यन्ति जगत्पदेन पश्यामस्तत्र हेतुः पृथक् पृथक् गीशाः स्युः अभिमानिनः २५ देवादिषु उपैरपर
 श्रुता ममत्पराभादितनुभिः कृतावतारः सन् आत्मसातकृत्वा पाति च २६ आत्मभूते देवतं कृतः विश्वविष्वात्म
 केतव्यापि विकारं वारयति अन्यविष्वात्मकत्वे हेतुः परं कारणं ननु प्रधानं पुरुषं विष्णुस्वाकारणं तत्राहुः प्रधानं

श्री. भा.
घ. टी.
२६

यज्ञोवीर्यस्वर्गादिकर्त्तृजननायसामर्थ्यं यस्य तस्मै नमः वयसे कालात्मने इत तत्फलपरिच्छेदक कालात्मने
तद्दिघातकेषु अस्तं प्रतिमयेन एव भूतैः प्रभावेः सुपुरुषतयेशो भन वहलनाम्ने ३१ ननु मम गुणातीतं रूपं विहा
य गुणोपाधिकं यज्ञवीर्यत्वादिकमिति वर्ण्यते तत्राहुः यन्मम गुणत्रयस्य शितुर्नियंतुं त्विगुणात्मकानां तिसृ
णां गतीनां परमं यदेति गुणास्वरूपे तत्तु विसर्गस्याः कीचीन ईदानीं तनः हे धातः वेदितुं नार्हति अतः केवलं त
स्मै तनमोस्तु ३२ मिताक्षरगुणपद्यानि नभीयंते हरेर्गुणाः इति पद्यैरनुष्यतः सद्योगेन तुष्टुवुः १ भक्तपदैके
ण बोधासंबोधयंतो दुर्ज्ञेयत्वं प्रपद्यंति भगवन्निष्ठादिना परमं मंगलं प्रबोधयन्तीति न् आत्मयोगेनाद्यां जे

देवा ऊचुः नमस्ते यज्ञवीर्याय वयसे उत ते नमः नमस्ते त्वस्तु चक्राय नमः सुपुरुष
तये ३१ यज्ञे गतीनां तिसृणां शितुः परमं पदं नार्वाचीनो विसर्गस्य धातवैदितुं म
हर्ति ३२ औं नमस्ते तु भगवन्नाशयणा वासुदेवादि १४ षमहा १४ षमहानुभाव परम
मंगल परमकल्याण परमकारुणिक केवलजगदाधार लोके कनाथ सर्वेश्वर लक्ष्मी
नाथ परमहंस परित्राजकैः परमेष्ठात्मयोगसमाधिना परिभाषित परिस्पृष्ट पारमहं
स्य धर्मगोप्य दित तमः कपाटद्वारे चित्ते पावत आत्मलोके स्वयमुपलब्धाने जसुरवा
नुभवो भवो नु १ दुर्बबोधश्च तवाप्यविहारयोगो पदशरणशरीर इदमनवेत्ति तास्मत्स
मवाप्य आत्मनेवावक्री उमा गोन सगुणाः सृजसि पासि हरसि २॥

एतद्गु १

परिभाषितः सुशीलितः परिस्पृष्टो यः पारमहंस्यधर्मो भगवद्जनने तेन उद्धारितं तमो रूपं कपाटद्वारे चित्ते पावत आत्मलोके स्वयमुपलब्धाने जसुरवा
नुभवो भवो नु १ दुर्बबोधश्च तवाप्यविहारयोगः श्रीजोपायः यद्यस्मादशरणोति
नमो वरुणस्त्वमम सख्यादिकर्त्तृत्वकथं तत्राहुः दुर्बबोधश्च तवाप्यविहारयोगः श्रीजोपायः यद्यस्मादशरणोति

ननु मम गुणातीतं रूपं विहा
य गुणोपाधिकं यज्ञवीर्यत्वादिकमिति वर्ण्यते तत्राहुः यन्मम गुणत्रयस्य शितुर्नियंतुं त्विगुणात्मकानां तिसृ
णां गतीनां परमं यदेति गुणास्वरूपे तत्तु विसर्गस्याः कीचीन ईदानीं तनः हे धातः वेदितुं नार्हति अतः केवलं त
स्मै तनमोस्तु ३२ मिताक्षरगुणपद्यानि नभीयंते हरेर्गुणाः इति पद्यैरनुष्यतः सद्योगेन तुष्टुवुः १ भक्तपदैके
ण बोधासंबोधयंतो दुर्ज्ञेयत्वं प्रपद्यंति भगवन्निष्ठादिना परमं मंगलं प्रबोधयन्तीति न् आत्मयोगेनाद्यां जे

रामः

२६

उत्तरेयत्वांतरमाहः अथतत्रेतिपयेहदेवदत्तो गृहादिनिर्मापतत्रस्वकृतप्रमाणमयोः फलमुपादत्ते एवंभवानत्रस्व
रूपेणगुणविसर्गेपतितः समुपाददाति यद्वासमंजसं प्रच्युतं दर्शनेचिच्छक्तिर्घस्यसंभवानुदास्तेउदासीनः साहि
तमावर्ततेइति ३ तदेवंविरोधेनउत्तरेयत्वमुक्तात्तत्परिहारेणज्ञानप्रकारमाहः नहीतिविरुध्यतइतिविरोधउभयेनविरु
द्धमित्यर्थः नत्यन्यदृष्टान्तेनत्वप्रिविकल्पोपुच्यते अतर्कैश्चयत्वादिप्राहः भगवतीतिअपरिमितागुणगणा यस्यतस्मि
न्ईश्वरेऽश्वतंत्रेन अवगात्थमतर्कमाहात्म्यस्यतस्मिन् विकल्पएवैवाएवचेतिवितर्कः किमत्रयुक्तमिति विचारः।
इत्यमेवेतितत्रप्रमाणाभासाः तदनुग्राहकाः कुतर्काज्जावाचीनावस्तुस्वरूपातेस्पर्शिनोपेविकल्पादपस्तेष्वुशास्त्रेषुतेः

अथतत्रभवान्किं देवदत्तवदिहगुणविसर्गपतितः पारतंत्र्येणस्वकृतकुशलाकुशलंफ
लमुपाददाति आहोस्त्विदात्मारामउपशमशीलः समंजसदर्शनउदास्तइतिहवावनविदामः
३ नहि विरोधउभयेभगवत्परिगणितगुणगणईश्वरे अनवगात्थमाहात्म्ये अर्वाचीना
विकल्पवितर्कविचारप्रमाणाभासकुतर्कशास्त्रकलिलान्तः करणमात्रपदुरवग्रहवादि
नांविवादानवसरेउपरतसमस्तमायामयेकेवलएवात्ममायामंतर्हीकान्वर्णोदुर्घटस्वभ
वतिस्वरूपदयाभावात् ४ समविषममतीनामतमनुसरसिपथारज्जुखंडः सद्योदिधियो ५

पर

कलिलं व्याकुलमंतः करणमात्रयो यस्यदुरवग्रहस्यतेनवादिनांविवादस्यानवसरेअगोचरेननुअदामात्रमेततयु
क्तिरुच्यतातत्राहः उपरतोमायामयः ससारोयस्मिन्तस्मिन्केवलेप्यात्ममायामयेनिधायकेान्वर्थः कर्तृत्वादिनेस
भवतियदिबस्तुतः कर्तृत्वादिभवेतर्हि विरोधः स्यात्तन्ननुतदेस्तीत्याहः स्वरूपदयाभावादिति ५ अनुग्रहनिग्रहा
दिकंतुतन्नमतिभेदेनत्वन्माययात्वयिष्पु रतीत्याहः समाविषमाचमतिर्येवातेषांमतमभिप्रायंसपादिविषयीधी
र्येवातेषांयथारज्जुखंडस्तथाभातियद्वातमेवाविरोधं पुरुषमतिभेदेनदर्शयंतिसमविषमेति ५ ॥ राम

श्री. भा.
ख. टी.
३०

तदेवंविरोधं परिहृत्य निश्चितं परमार्थमाहः स एव हि नाना रूपेण प्रतीतवस्तु स्वरूपः स दुःखः सर्वेषां गुणानां विषयाणां
माभातेः प्रकाशोऽपलक्षितः ननु ते जीवा बोधोऽपलक्ष्यते न सर्वप्रत्यगात्मात्वात् सर्वजीवातेषां मित्रात् जज्ञादात्म्याधा
सेवजीवस्यापि जज्ञादात्वात् न तेन विना प्रकाश इति भावः पर्यवशेषितः नेति नेत्यादिश्रुतिभिः ६ अतस्त्वद्वक्तिरे
व परमगुणार्थः ५ न्याहुः कथं हेति पर्यावर्तः स्यते न यस्यादेव भूतस्त्वपरमेष्ठिनः अथ ह वाव अतएव हि हेमधुमयन
परमभागवता एते त्वत्पदाभोजानुसेवा कथं मुहुर्मुहुर्विस्तृजतीत्यन्वयः गेहयस्मात्स्वायेकुशलाः निप्रणा अतएव आ
त्मात्ममेव प्रयः सृष्ट्येवातेसाधवो रणार्द्रस्यः तत्र हेतुः तव मोहमेवाम्तरसमुद्रस्तस्य विषुवा विदुमात्रेण सहृद

स एव हि पुनः सर्ववस्तुनि वस्तु स्वरूपः परमेष्ठिनः सकलजगत्कारणकारुभूतः सर्व
प्रत्यगात्मत्वात् सर्वगुणाभासोऽपलक्षित एक एव पर्यवशेषितः ६ अथ ह वाव तमहिमायत
रससमुद्रविषुवा सहृदवत्तीटया स्वमनसि निष्ठां दमानानवरतसुरवेन विस्मरितदृष्टश्रुतविष
यसुखलेशाभासाः परमभागवता एकांतिनो भगवति सर्वभूतप्रियसुहृदिसर्वात्मनि निमित्तो निर्
तरनिर्दत्तमनसः कथमुहवा एतेमधुमयन पुनः स्वार्थकुशलात्प्राप्तप्रियसुहृदः साधवस्त
चरणगुजानुसेवा विस्तृजतिनयत्र पुनर्यसंसारपदीवर्तः ७ त्रिभुवनात्मभवनत्रिविक्रम
त्रिभुवनत्रिलोकमनोहरानुभावतवैव विभूतयो रिति जदनुजार्पणप्रापितेषामनुपक्रम
समयो यो मतिस्वात्ममायया सुरनरभ्यामिभ्र तजलचरकृतिभिर्देषा पराधंदरधरदंडर्षा

वर

धर

विलीटया आत्वादितया स्वमनसि निष्ठां दमानमतिशयेन स्ववत निरंतरं सुखेतेन विस्मरितदृष्टश्रुतविषयाः सुखलेशा
भासो येषां ते अतएव भगवति त्वयि निरंतरं तत्र मनोपेक्षा ते यत्र यस्यामनुसेवायासत्या ७ प्रस्तुतविज्ञापयति त्रिभुवने
त्यादिना यावत्समाप्तिं त्रिभुवनमात्मा स्वरूपभवनं च यस्यां त्रिभुवनस्यात्मा भवनं वेति तत्र यो विक्रमायस्य त्रिलोकात्म्यतो
तितया त्रयाणां लोकानां मनोहरानुभावो यस्य एवंच सुखं संवोधाहुः ते यो मनुक्रमसमयः उद्यमकालो येन भवतीति
मत्वा हे देउधर पदं यथा देउधर्यथ तेवानसि एवमेव त्वच्छ्रुमयि जहि यदिसम्यक् तदनुगृहीतं ॥

रामः

३०

प्रप्यमेतावत्त्वरीपानामस्माकं अंतस्तापंशमयितुं अर्हसि तावकानामित्यत्र हेतुः हेततहे पितः हे पितामह तव चरणानलिन
 युगलध्यानं मेवानुवदोद्दये निगुः ॐ स्वत्वायेद्योस्वलिङ्गविवरेणो नमिजमर्तिप्रकटनेन स्वीकृतानां केन अनुकंपयानु
 रंजिते साराजं चतक्षिद्रं रुचिरं च शिशिरं च स्मिते तत्सहिते नावलोकनेन तपानुकंपयेव विगलितो मधुरो मुखरसः प्रि
 यवाक्सेवायुतकलातपाच ये किंचास्मदभिप्रायस्त्वया ज्ञापन एव किमस्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अप्यहं भगवन्
 तवास्माभिरिह किपान् वार्षविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्यन्वयः यथा हिरण्यरेतसो अस्ते देशभर्तैर्विष्णुलिङ्गादिभिः प्र

अस्माकं तावकानां तव नतानां ततपितामह तव चरणानलिन युगलध्यानानुवदोद्दये निगुः =
 नां स्वलिङ्गविवरेणो नात्मसात्कृतानां मनुकंपयानुरंजित विशदरुचि शिशिरस्मितावलोकै =
 न विगलित मधुरमुखरसाम्पत्कलाचां तत्तापमनघाहं सिशमयितुं ० अप्यभगवन् तवा =
 स्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलपनिमिता यमानादिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिका ०
 यानां मंतर्हृदयेषु वाहिरपि च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहाव
 स्थानविशेषंतदुपादानोपलभकतपानुभवतः सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात्
 त्परब्रह्मणः परमात्मनः किपानिह वा अर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्युलिङ्गादिभिरिव हिरण्यरेत

काशो न क्रियाते तपानुवदोद्दये निगुः ॐ स्वत्वायेद्योस्वलिङ्गविवरेणो नमिजमर्तिप्रकटनेन स्वीकृतानां केन अनुकंपयानु
 रंजिते साराजं चतक्षिद्रं रुचिरं च शिशिरं च स्मिते तत्सहिते नावलोकनेन तपानुकंपयेव विगलितो मधुरो मुखरसः प्रि
 यवाक्सेवायुतकलातपाच ये किंचास्मदभिप्रायस्त्वया ज्ञापन एव किमस्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अप्यहं भगवन्
 तवास्माभिरिह किपान् वार्षविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्यन्वयः यथा हिरण्यरेतसो अस्ते देशभर्तैर्विष्णुलिङ्गादिभिः प्र
 अस्माकं तावकानां तव नतानां ततपितामह तव चरणानलिन युगलध्यानानुवदोद्दये निगुः =
 नां स्वलिङ्गविवरेणो नात्मसात्कृतानां मनुकंपयानुरंजित विशदरुचि शिशिरस्मितावलोकै =
 न विगलित मधुरमुखरसाम्पत्कलाचां तत्तापमनघाहं सिशमयितुं ० अप्यभगवन् तवा =
 स्माभिरखिलजगदुत्पत्तिस्थितिलपनिमिता यमानादिव्यमायाविनोदस्य सकलजीवनिका ०
 यानां मंतर्हृदयेषु वाहिरपि च ब्रह्मप्रत्यगात्मस्वरूपेण प्रधानरूपेण च यथादेशकालदेहाव
 स्थानविशेषंतदुपादानोपलभकतपानुभवतः सर्वप्रत्ययसाक्षिण आकाशशरीरस्य साक्षात्
 त्परब्रह्मणः परमात्मनः किपानिह वा अर्थविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्युलिङ्गादिभिरिव हिरण्यरेत

काशो न क्रियाते तपानुवदोद्दये निगुः ॐ स्वत्वायेद्योस्वलिङ्गविवरेणो नमिजमर्तिप्रकटनेन स्वीकृतानां केन अनुकंपयानु
 रंजिते साराजं चतक्षिद्रं रुचिरं च शिशिरं च स्मिते तत्सहिते नावलोकनेन तपानुकंपयेव विगलितो मधुरो मुखरसः प्रि
 यवाक्सेवायुतकलातपाच ये किंचास्मदभिप्रायस्त्वया ज्ञापन एव किमस्माभिर्विज्ञापनीयमित्याहुः अप्यहं भगवन्
 तवास्माभिरिह किपान् वार्षविशेषो विज्ञापनीयः स्यादित्यन्वयः यथा हिरण्यरेतसो अस्ते देशभर्तैर्विष्णुलिङ्गादिभिः प्र

श्री. भा.
व. सो.
३१

अतएव सर्वमन्त्रादेव वयं यत् कामेन यस्य कार्यस्य कामेनोपसादिताः प्राविताः तस्मात् कार्यं स्वयमेवोपकल्प्य संपादयेति चरणमिव शतपलाशकमलतस्य छायाविविधैर्बज्जिनैर्यः संसारपरिश्रमः तस्योपशमकरी उपसृत्तानां प्राज्ञानां ११ पूर्वभक्तेरुत्कर्षात् स्तत्कामशंकाप्राप्तिरिति स्वमेकपक्षमिति अपोनेतरमेव १२ श्रीप्रतद्व्यापणः प्रणामनिर्हंसाय श्रद्धाय हरये आर्तिहरापते नमः प्रदत्ते हेतवः हृदनिलयाय हरया काशमिकेतनाय निरीतकाय बुद्ध्यादि साक्षिणोक्तस्माय सदानंदरूपायैकध्विर्भवाचकः शब्देन जनिर्देति वाचकः तयोरेकपरं ब्रह्म कृष्णस्य निधीयते

अतएव स्वयंतदुपकल्पयास्माकं भगवतः परगुरोस्तबचरणाशतपलाशछायाविविधैर्बज्जिनसंसारपरिश्रमोपशमनीमुपासृत्तानां वयं यत् कामेनोपसादिताः ११ अथाऽऽज्ञाहंत्वायं ग्रसंते भुवनत्रयं ग्रस्तानि येन नः कृष्णतेजोस्य स्त्रायाधानि च १२ हंसाय हृदनिलयाय निरीतकाय कृष्णाय मद्यपशसेनिरुपक्रमाय सत्संगहाय भवयोगेन जाग्रमाप्रावंते परिरुगतये हरये नमस्ते १३ शुक उवाच अथैवमीडितो राजन् सादरे त्रिदशैर्देहिः स्वमुपस्थानमाकर्ण्य ग्राह्यतानभिनेदितः १४ श्रीभगवानुवाच प्रीतो हं वः सुरज्ज्वा मनुपस्थानविद्यया आत्मेऽन्यस्मृतिः पुंसां भक्तिः श्रेयवयामपि १५ किं दुर्गममपि प्रीते तस्यापि विबुधैर्बभाः मण्येकांतमतिनीन्यत्तमतो वांछितं तत्त्ववित् १६ न वेद कृपणः श्रेय आत्मनो गुरावस्तु दत्तं तस्य तानि छतो यच्छेत्तद्यदिसोपितप्याविधः १७ ११ इति रुक्ते आर्तिहरत्वे हेतवः प्रदत्तं चिरं यशो

यस्य निरुक्तं पक्रमाय आदिप्रत्यायसदिः सगृह्यत इति तस्मै तस्याभवयाप्यः भवयथिवर्तमानः तस्य जनस्य निजाग्रमाप्राश्चर्यशरणाप्राप्तौ सत्यासंसारस्योतेषां रक्षा सर्वतः प्रजिता उत मागतिः फलयः तस्मै १३ अभिनेदितः संतोषितः मदीयमुपस्थाने स्तोत्रतत्सहितया विद्यया ज्ञानो न आत्मन एव च यमसंसारित्वतस्य स्मृतिर्येयान हि विरोधरुममभित्यादिना कृतं त्वभोक्तृत्वादेमीयिकत्वोक्तेः भक्तिश्च यमाभवति १४ अथाह भगवन्निस्त्याहिना भक्तेः सर्वात्कर्षात् नैकमभिनेदति किमिति १६ यदुक्ते देवैः स्वयंतदुपकल्पयास्माकमित्यादि न संयादनं कृपालो मे मानुचितमित्याशयेनाह न वेदिति द्यौः

रामः !

३१

कर्मनवक्तिप्रवृत्तिर्मागेनवक्तिहिअप्यप्यप्यानरातिनदातिभिधिकृतमःसदैद्यः१८एवंतत्त्वकथनेनानौचित्यं।
परिहृत्यनदभिप्रायमनुसरन्नाहमद्यबान्तिविद्ययाव्रतस्तपसाचसारंरुद्रेगात्रशरीरपाचतयाचध्वं१९तत्रत
दीयेविद्यानिशपमाहसवाइतिहायाएवंत्यत्रप्रहिदाकप्यानिशप्यायवैशोदसंप्रवर्ग्यत्ररुविद्ययोः२०चसमुपाग
म्यतस्चतुरप्याश्विनोभगवन्देहिनोविद्यामितिश्रुत्वासवाव्रवीतकर्मैष्यवैश्वतोद्याहंपश्नाहस्याभिगच्छतयो।
निर्गतयोरवशक्रआगत्यतेमुनिउवाचभितोविद्यामावशोरश्विनोमुनेयदिमद्यकमुल्लेख्यव्रीधिसहसैवतेशिर
श्चिद्यानसदेहस्तुत्कासययौहरिः२१देगतेतथाप्येतनासत्यामचतुर्दिजं तन्मखादिद्रुगदितंश्रुत्वातावचतुःपुनः
आवोतवशिरश्चित्वापर्वमश्वस्यमस्तकं संध्यास्यावस्ततोब्रूहितेनविद्यांचनोदिजं तस्मिन्निद्रेणासंखिनेपुनः।

सुपनिःश्रेयसंविद्यानवनवत्पज्ञापकर्महि नरातिरोगिणोपप्येवांछतोहिभिषक्त
मः१८मद्यवन्पातभद्रंबोदध्वंचमधिसतमं विद्याव्रततपःसारंगात्रयाचतमाचिरं१९
सवाअधिगतोदध्वंअश्विनोब्रूनिष्कलं यद्वाअश्वशिरोनामनयोरमंतावधात्२०
दध्वंदायवैश्वतोवर्माभेद्यमदात्मकं विश्वरूपाययस्यादातत्वध्यायत्वमधास्ततः२१
युष्मभ्यंयाचितोश्विनोधर्मज्ञोभानिदास्यति ततस्तैरायुधश्रेयोविश्वकर्मविनिर्मितः ये
नवत्रशिरोहतीमतेजउपदेहतः२२।

संधायमस्तकं निजंतेदक्षिणांरुत्वागभिषावोपप्यागतंरुत्वातयो
वाचदध्वंदायवैश्वतोःप्रवर्ग्यत्ररुविद्याचसत्कृतोसत्प्राक्तितशतिततज्ज्ञायमर्थः२३निकलंश्रुद्वंश्रु।
धिगतःज्ञातवान्पातेतरनुनितरोक्तमवतिधनयेनप्रवर्ग्यचाधिगतःज्ञातवान्ततोश्विनोप्रादादितुनरस्यानुबं।
उपरिदेशोत्पयःकथंभूतत्रस्ययदैअश्वशिरोनामप्रसिद्धंतयोरमरंताजीवन्मुक्तत्वव्यधाततयाचश्रु
तिःअश्वस्यश्रीर्माप्रपदीमुवाचेति२०मदात्मकंवर्मश्रुनामयत्ताकवचंचअधिगतइतिवर्ष्यानुबं।तत्रहेतुःयद्यस्मात्तत्त्व
कंप्रादात्कितंयत्तत्त्वध्यायिष्वरूपायप्रादात्कीदृशोयत्तत्त्वतोविश्वरूपादधाः२३तवानसितदेवविद्ययासारां
जयाचध्वमित्यर्थः२१ननुप्रवदेहकथरास्यनितत्राहउभयमगान्यस्वीनिपाचितःसन्दास्यतिपताधर्मतःविशेषतोश्विनो

ब्रह्मविद्या॥

अ१

निष्कलं

२३

तेजश्च अस्त्राणि च आपुधानि च संपरश्रभयः प्राप्स्यथ महाकायस्त्रिभुवनग्रासी स एवास्मानहम्यादिति शंका कु-
लचितान् प्रत्याह मयराश्रये विनहिंसंति अतोपुष्पाकं भद्रमेवेति २३ इति षष्ठेन वमः ८ दशमे केशवादिषट्.
ध्यातुं स्थित्व च धृक् ईदोपुष्पतवत्रैरासासुरैरासनिर्जरः १ २ मोदमान इवाचेदं प्रहसन्निव भारत २
क्षारा इवाच अयि किं दारकाः अयि किं संस्थापामत्योयोभिद्रोहोदुःखं तन्न जानीयः ३ आत्मा

तस्मिन् विनिहते यथेते जोत्प्रापुधसंपदः भयः प्राप्स्यथ भद्रं वीनहिंसंति च मत्परां
२३ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधेन वमोऽध्यायः ८ श्रीवाटगणेशाय नमः
ईदमेवं समादिश्य भगवानविष्णुनाचनः पश्यतामनिमेषाणां तत्रैवांतर्दधे हरिः १
तस्याभिधाचितो देवैः अघिराण्यर्वाणो महान् मोदमान इवाचेदं प्रहसन्निव भारत २
दधतु इवाच अयि किं दारकाः यथेन जानीय शरीरिणा संस्थापामत्योयोभिद्रोहोदुःखं
हस्तेन नापहः ३ जिजीविषाणां जीवानामात्मा प्रेष्टुं हेमि तः कउत्सहेतते दानुं मि-
त्रमाणा यविष्मवे ४ देवा ऊचुः किं नु तत्तदस्य जंघ्रस्त्रनृपसाभूतानुके पिना भव-
द्विधानां महतोपुष्पश्लोकं ज्यकर्मणा ५ ननु स्वार्थपरो लोको न वेद परसंकटं य-
दिवेदनया चेत्तनेति नाह यदीश्वरः ६ ॥

इति चेत्तत्राह याचमानाय विष्मवे पिदानुं कउत्सहेत ॥ उपपन्नो केरी ज्ञानिकमीश्यायेषां ५ प्राचको य-
दिवेदतर्हि न याचेत् यदीश्वरः दानसमर्प्य पुत्रतर्हि सोपि नेति नाह अतो यप्यातवसंकटं यस्वार्थपरा-
नजानीम एवंप्रत्याचक्षणास्त्वमस्मत्संकटं न जानासीति भावः ६ ॥

मेमया प्रत्युदाहृताः प्रत्युक्तामांस्त्यजंतं त्यक्त्वा घातमात्मानं देहं १ अधुवेणात्मना देदेन हेनायाः ८ भूतशोकेन शो
चति हर्षेणाहृष्यति य आत्मा च येन तस्य यो धर्मः एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९
लोपयोगप्रत्येः स्ववितं ज्ञातयः १० त्रादयविग्रहो देहः तेनोपकुर्षीदिति यत् १० कृतं व्यवसितं निश्चययोगेन आ।

अथिस्त्वाच्च धर्मवः श्रोतुकामेन यूपमे प्रत्युदाहृताः एषवः प्रियमात्मानं त्यजं
ते संत्यजाम्यहं १ योधुवेनात्मना नाप्योन धर्मं न यशः प्रमान् ईहेतुभूतदयघासशो
चः स्थावरैरधि ८ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९ एतावानव्ययः ९
त्मा शोचति हृष्यति अहो दैन्यमहो कष्टं पारकैः स्थाभंगुरैः घनोपकुर्षीदस्त्वार्यैर्मर्त्यः
स्वज्ञातिविग्रहैः श्रीशुक उवाच एवं कृतव्यवसितो दध्यजापर्वणास्तनं परे भगवति
त्रह्मणात्मानं संनयन् जहौ ११ यतात्ता सुमनो बुद्धिस्तत्त्वहृदयस्तत्त्वबंधनः आस्थि
तः परमयोगेन देहं बुधे गतं अयेन्द्रो बज्रमुद्यम्य निर्मितं विष्णु कर्मणा मुनेः सक्वि
भिरुत्सिक्तो भगवत्तेजसान्वितः कृतो देवगतोः सर्वैर्गजेंद्रोषर्ष्यशोभते स्तूयमानो मु
निगणैस्त्रैलोक्यैर्हर्षयन्निव १२ कत्रमभ्यद्रवच्छत्रुमसुरानीकपृथयैः पर्वस्तमो
जसाराजन् क्रुद्धो रुद्रश्चांतकं १५ ॥

नंतोत्र संसन्नयने कीकर्वन्तु नुं जहौ ११ यता अज्ञादयोधेन
तत्त्वपश्यतीति तत्पाद्यस्तानि गतानि बंधनानि यस्य १२ अयेन्द्र अशोभतेत्युत्तरेणान्तयः मुनेः सक्विभिः
अस्थिभिर्निर्मितं उत्सिक्तः ऊर्जितः मुनिशक्तिभिरिति वा पाठः १३। १४ असुरानीकानां पृथयैः प
र्यस्तं परिहृतं १५ ॥

श्री० भा०
घ० टी०
३३

राणः संग्रामः प्रपमेचतुर्गुणे त्रेतायुगस्य मुखे आरंभे १६। १७ नाम्ब्यन्नासहं त १८। १९ शतघ्नीचवतुर्हस्तालोह
कंठकसंचिताभुजं जीसर्वतोलोहकंठकानुक्रमो नतत्पमिधाने २३ पुंस्त्वामूलप्रदेशः एकस्यमूलप्रदेशमनुते
सल्लग्नोपरस्यपुंस्त्वाम्याभवति तथानभस्यैर्धनज्योतींस्तीक्ष्णवैत्येनेनतेषां तदप्राप्तिः संचिताः २४ तामेवाहेन

ततः सुराणामसुरैरराः परमराहणः त्रेतायुगेनर्मदायामभवत्प्रपमेपुगे १६ रुदैर्वसु
भिरादित्यैरजिन्म्यापितृवद्विभिः मरुद्भिर्ऋभुभिः साधोर्विज्येदेवैर्मरुत्यतिं दृष्ट्वावज्जुध
रंशक्रोचमानजिह्वास्त्वया नाम्ब्यन्नासुराशजनमपेक्षत्रपुरःसाराः १८ नमुचिः श
वरोनर्वादिस्त्रीऋषभौवरः हयग्रीवः शंकुशिराविप्रचितिरपोमुखः १९ पुलोवध
पर्वचप्रहेतिर्हेतिरत्कलः दैते यादानवायत्तारत्तांसिचसहस्रशः २० सुमालिमालि
प्रमुखाः कार्तस्वरपरिष्ठदाः प्रतिसिद्धेदसेनाग्रमत्पारपिदुरासदं २१ अभ्यर्धयन्न
संघाताः सिंहनादेनदुर्मदाः गरुभिः पारिषेवीणाः प्रासमुद्गरतोमरैः २२ जलैः परज्वधैः ख
ड्गैः शतघ्नीभिर्भुजैर्द्विभिः सर्वतोबाकिरनशस्त्रैरस्त्रैश्च विबुधैर्बभान् नतेदृष्टं पतसंछन्नाः
शरजालैः समेततः पुंस्त्वानुपुंस्वपतितैर्ज्योतिंस्तीक्ष्णवनभोधनैः २३ नतेशस्त्रास्त्रवर्ध्या
ग्यासेदुःसुरसैनिकान् छिन्नाः सिद्धपयेदेवैर्नृपहस्तैः सहस्रथा २४ अण्णदीणा
स्त्रशस्त्रोद्योगिरिज्जगदुमोपलैः अभ्यवर्धन्सुरवत्संचिच्छदुस्तांश्च सर्ववत् २६

मा

तश्तिशस्त्राणामस्त्राणां चयानिवर्ध्यागितेषामोद्याः नसेदुः नप्रापुः सिद्धपये आर्कशे २५ क्षीणा अस्त्राणां
चशस्त्राणां च ओद्याः पेषां गिरिज्जगदुमोपलैश्च २६ ॥ ॥ ॥

रामः

३३

तानिंद्रसैनिकान् शस्त्राणामस्त्राणां च पर्यैः समहैरदतान् हततः प्रन्यान् स्वस्तिमतः सखिनः दुमादिभिश्चाविहता नि
 ग्राम्यवज्रीनापोपवीतमुभीताः वभूवुः २० कृताः कृताः पुनः पुनः कृताः कृताः अनुकूलोपेघातेषु देवगणेषु रघवीः पुरुष
 त्पः अकल्याणः रुक्ताः परषावाचोपपामहत्सुतोभक्तः त्र्यो न भवति तद्वत् २१ हतोपुद्गेदोपेघाते आतः परेर्गृहीतः
 सारो धैर्यं येषां ते अति प्रसिद्धा आपते दैत्याः एवं तस्य स्यादो नरत्वं आजिमुखे पुद्गारं भेषति विसृज्य पलायनाय

तान् हतान् स्वस्तिमतो निशाम्य शस्त्रास्त्रपूजैरप्यवज्रनाथाः दुमैः दृष्टिर्दिवि विधाद्रिं
 गैरविहतांस्तत्र सुरेन्द्रसैनिकान् २२ सर्वे प्रयासा अभवन् विमोघाः कृताकृता देवगणेषु
 दैत्यैः कृत्स्मानुकूलेषु यथा महत्सु हदैः प्रपुक्ता रघवी रक्तवाचः २४ ते स्वप्रयासे वितप्येति
 रोत्पहरावभक्ता हतपुद्गेद्व्याः पलायनायाजिमुखे विसृज्य पतिं मनस्ते दधुरात साराः २५ व
 त्रैः सुरेस्ताननुगान् मनस्विप्रधावतः प्रेत्यवभाषतस्त पलायिते प्रेत्य बलं च भग्नं भयेन ती
 त्रेण विहस्य वीरः ३० कालोपपन्ना रचिरां मनस्विना मुवाच वाचं पुरुष प्रवीरः हे विप्र चि
 तेन मुचे पुलोमन् मयानर्बं च सतो मे ऋणा ध्वं ३१ जातस्य मत्पुर्ध्वं वराघ सर्वतः प्रतिक्रि
 यायस्य न चेहृक् प्रा लोकोपशश्चाप्यततोपरित्यक्तो नानामत्स्य न वराणामपुत्तं ३२ कौ
 सम्मता विहृत्य दुर्गोपदुर्गसंधारणायाजितासुः कलेवरं योगरतो विजत्या घटग्रणी
 वीरशये निवतः ३३ इति श्री भा० खट्व० दशमोऽध्यायः १०॥

पलायमानान् प्रेत्य आदावेव श्रीनेगामयेन पलायितं भग्नं च स हलं सैन्यं तत्र प्रेत्य एतद्व्यमारावभाषे ३० तदेव वि
 शिनयि कालोपपन्ना मवसरो चिन्ता मनस्विना रचिरां हे मयहे अनर्बं न मे वाचं ऋणात् ३१ ततो मत्पुः ३२ हयशः लोकः स्वर्गः
 योदस्यातर्हि अमुं मत्पुत्तं समीचीनं प्राप्तवा ३२ ब्रह्मसंधारणाया कलेवरं योगरतो विजद्यादित्यतः स एको मत्स्यः वीरश
 येरगाम्यो अतिवतः अपराजुर्नृवः स न जत्यात् इति पत्तं सचैकः तोदा विहशास्त्रसम्पत्तौ मत्स्यं च तप्याचस्यतिः

आसन्

३३ इति खट्वे दशमः १०॥

प्राविमोपुद्गेद्व्याः लोके स्सुपमं उल्लभेदि नोपदित्राद्योगसुक्तं प्रसं

श्री० भा०
य० टी०
३४

एकादशेन वृत्रस्य सहा मानस्य वज्रिणा भक्तिज्ञानवलोदकी श्रित्वा वाचो नुबर्णिताः १ समतः कप्ययतः प
त्युर्वचः १ कालानुकूलैः कालानुवर्तिभिः काल्यमानो विद्यायामाणा २ असहमानाः तान् त्रिदशानि वार्यो निर्भर्त्य
चेदेव त्पमाणा मुवाच ३ तदा ह्येषा मातुर च्चारितैः पुरीषत्रायेः प्रणमातवा देवानी संवोधने पृथुतो हते दैत्यैः किं
न किंचित् यशो नाशो नोपि धर्मः तदेवाह न हीति ४ प्रधने संग्रामे सारं धैर्यं हेतुल्लकाः सदाः मात्रं ह्यमात्रं अग्रे

श्रुत्वा च त एव शंसतो धर्मवचः पत्युरचेतसः नैवा गृह्णन् भयत्रस्ताः पलायनपरा
नृप १ विशीर्षमाणा हतनामासुरीमसुरर्षभः कालानु कूलैस्त्रिदशैः काल्यमानाम
नाप्यवत् २ दृष्ट्वा तण्यत संक्रुद्ध इन्द्रशत्रुमर्षितः तान्निवार्यो जसाराजन निर्भर्त्येदमुवाच
ह ३ किंव उच्चरितैर्मीनुर्धावद्भिः पृथुतो हतैः नहि भीतवन्धः क्लाघ्यो न स्वर्ग्यः प्ररमानिनो ॥
४ यद्विवः प्रधने श्रद्धासाहंवात्सल्यकाहदि अग्रेतिष्ठतमात्रं मेनचेदग्राप्यमुखेऽह ५
ग एव सुरैर्गान् क्रुद्धो भीषयन् वपुषारिणन् अनदस्सुमहाप्राणो येन लोका विचेतसः ६
तेन देवगणाः सर्वे वृत्रबिस्फोटनेन वै निपेतुर्म स्थिताः ममोपयेवाशनिनाहताः ७ मम
दैवद्व्योसुरसैन्यमातुरं निमीलिताहं रणारंगदुर्मरः जाकेपयस्तु दानं लज्जो जसाना
लं वनं यथपतिर्मथो मरः ८ विलोकात्तवज्रधरोत्तमर्षितः स्वशत्रवेभिर्द्वं वते महागरी
चिह्नेपतामापततीमुदुःसहो जगता हवामेन करेण लीलयी ९ ॥ रामायनमः ॥

तिष्ठतन्चेदिह लोकभोजेऽह ५ सुरगणान् रिपून् सुमहान् प्राणो वलं प्रत्ययेन विचेतसो वभूवुः ६ वृत्र
स्य बिस्फोटनेन नादेन ७ उ घतं प्रलयेन नालं नलानां वन उद्धृती यस्य स यथपतिर्गौ यथा मरदपति दष्टे ८

रामः

३४

१० सप्तधनुः प्रमाणं देशं क्रोशमात्रे ११ सन्नो वसन्नो बाहो यस्य तस्मै न प्रायुक्तं अमृतस्य दी अमृतस्वावीयः स्वकरः तेनाभि
 मर्शः स्पर्शः तेन वीतव्यं पातदुःखं कृतो बाहो यस्य तस्य सतपाभूतो वतस्य १२ सवत्रः हेनपेत् आहवकाम्यया पु
 ष्या वस्थितं भ्रातृहणं विष्णुरूपं हेतुं शोभं कूरंतदेवाहः पापेन तस्य कर्म स्मरन् १३ यो ब्रह्महात्री ह्यहो हतवान्
 विशेषतः स्वगुरुं मम च भ्रातरं स्यान्मृतः समवस्थितः एतद्दिक्षाभवे जाते दिक्ष्य स व्ययमानं दार्यं हे असत
 स इंद्रात्रुः कुपितो भ्रातृपामहेन्द्रवाहंगदयोऽग्रविक्रमः जघान कुंभं स्थल उन्नदन् धेत
 त्कर्म सर्वं समपूजयन् १० ऐरावतो वज्रगदामि मष्टो विष्णोर्गोतोऽत्रिः कुलिशाहतो य
 या अपासरत् मिन्नसु खः सहेन्द्रो मुंचन् स कृसप्तधनुर्भ्रशान्तः ११ न सन्नवाहाय वि
 षस्य चेतसे प्रायुक्तं भयः सगरं महात्मा इंद्रो मृतस्य दिकराभि मर्शं वीतव्यं यत्तत बाहो व
 तस्य १२ सतं न पेदाहवकाम्यया रिपुं वज्रायुधं भ्रातृहणं विलोक्य स्मरं ज्ञात तत्कर्म नृश
 समहः शाकेन मोहेन हसन् जगाद १३ वज्र उवाच दिक्ष्वाभवान्मे सप्तवस्थितो रिपुर्यो
 ब्रह्महागुरुहा भ्रातृहा च दिक्ष्वा नृणां ह्यहमसतम त्वयामच्छूलनिर्मिन्नदृष्टदृष्टि
 रात् १४ यो नो ग्रजस्यात्मविदो दिजाते गुरोरपायस्य च दीक्षितस्य च विष्णुभ्यस्वद्वेन शिरं
 स्पृष्टं ज्ञातं पशोरिवाकुराणः स्वर्गकामः १५ ह्रीं श्रीं दया कौर्तिभिरुज्जिते त्वां स्वकर्मणा पुरु
 षा देवा गत्यं कृच्छ्रेण मच्छूलविभिन्नदेहमस्य वदितुं समदेति गृध्राः १६ ॥ मम प्रसूते न निजं ह
 धनुस्त्यक्तं हृदयं स्पृतेन त्वयानिमित्तं तेन अद्य अचिरादेव भ्रातुरनृणां हे स्यामि तच्च दिक्षा १७ स्वर्गकामो यो मवा
 नृवज्रं स्वर्गकामो याज्ञिकः पशोरिवेति वा १५ तं त्वां मस्य वदितुं मद्गुह्यं देहं समदेति खादेति वर्तमानसामीप्ये वर्तमा
 नवन्दिदेशः १६ अन्येपि ये अज्ञाहृत्वा त्वानृशं स मनुमत्पुण्यता स्याः सतो यदि प्रहरति ते भूतनाथान् भैरवादीन्

१० सप्तधनुः प्रमाणं देशं क्रोशमात्रे ११ सन्नो वसन्नो बाहो यस्य तस्मै न प्रायुक्तं अमृतस्य दी अमृतस्वावीयः स्वकरः तेनाभि

११

१२

१३

१४

१५

१६

१७

१० सप्तधनुः प्रमाणं देशं क्रोशमात्रे ११ सन्नो वसन्नो बाहो यस्य तस्मै न प्रायुक्तं अमृतस्य दी अमृतस्वावीयः स्वकरः तेनाभि

श्री. भा०
ख. टी०
३५

अथोपवाहेहोमोदं पदिभवावेवममशिरोहर्तीहरिष्पतितत्रतथासति अन्यतोविमुक्तकर्मबंधनः सनतेभ्योवलि
देहेनविधायमनस्विनापादरजः प्रपत्स्यधीराणांपदे प्राप्स्यामि १८ जीवितारविमत्युरेवमभाभिमतस्याशयनाहसु
रेशोतिनहितो धिनर्त्तीयसिगदेवनिः फलोपास्यतीतिसशयेमाकाशीः कृपणादर्थः प्रयोजनेयस्याः सायञ्चीय
पानिः फलतथापनस्यात् १८ अथोपवाहेहेतुवरन तंप्रोत्साहयतिनन्वितेजितेस्तीक्ष्णीकृतः शत्रुमाजहि विष्णु

अस्पटीका
वभागे १॥॥

ज३

अथेतुयेत्वेहनशंसमज्ञायद्युद्यतास्त्राः प्रहरंतिमत्संतैर्भूतनापान्सगणान्निशात
त्रिप्रलनिर्मिन्नगलेर्धजामि १७ अथाहरेमेकुलिशोनवीरहर्तीप्रमयेवशिरोमदीह
तत्रान्तोभूतवलिंविधायमनस्विनापादरं प्रपत्स्य १८ सुरेशकस्मान्नहि नोषिवज्रं
७२ स्थितेवैरिणिमयमोद्यमासंशयिष्ठान गदेववज्रंस्यान्निष्फलं कृपणार्थवयाञ्च
१८ नन्वेववज्रस्तवशक्रतेजसाहरेर्दधीचस्तयसाचतेजितः तेनैवशत्रंजहि विष्णुये
त्रितोयतोहरिर्विजयः श्रीर्गुणास्ततः २ अहंसमाधायमनोयथाहसंकर्षणस्तच्चरणारविं
दे त्वहज्ररहोलुलितग्रास्यपाशोगतिमुनेर्पीम्ययविह्लोकः २१ उंसकिलैकांतधिया
स्वकानांयाः संपदोदिविभूमोरसाया नरातिपद्दुष्टद्वेग आधिमेदः कलिव्यसनंसंप्रया
सः २२॥

नायंत्रितः प्रेरितः २० हननेनममपीडास्पदित्यभिमासंशयिष्ठास्याह अहमिति संकर्षणोप
त्यतिर्ययाहतपातदीयचरणारविदेमनः समाधायमुनेर्पीमिनीजतिमहंयास्यामितववज्रस्पर्हसालक्षितः
धिनो ग्रास्यपाशोविषयभोजलक्षणायस्य अपविह्लोकः त्यक्तदेहः २१ तर्हिभगवान्संकर्षणः स्वभसा
यमत्सुमेवस्वर्गादिष्वपदोरास्यतीत्यभिमासांशयिष्ठास्याह उंसमिति स्वर्गेभूमोरसातलेचयाः संपदस्ताः कि
लनिश्चयतेनरातिनरातितत्रहेतुः यत्तप्राप्यः देवादयोभवन्ति २२॥ रामायनमः रामायनमः

रामः

३५

तर्हि स्वभक्तस्य किं विधते तत्र त्रैवर्गिको धर्मार्थकामविषयो यः आयासस्तस्य विधातं विधते ततः आयासोऽपरमादे-
वानुमेयः तत्त्वैश्वर्यादिना अतः सम्यक् भगवत्प्रसादाभावात्तवमपदो भविष्यतीति भावः २२ एवेमिद्रापस्त्राभिप्रायेणि
वेद्यभगवन्तं शर्चयते अहमिति तव पादो वेव एकं मूलमाश्रयो येषां ते बांदासानां मनुदासः भूयो भवितास्मि भविष्या-
मि भवेयं असुयते प्राणानां स्यतव गुणान् मम मनः स्मरतु वागपितानेव कीर्तयतु कायस्तवैव कर्म करोतु २३ न।

त्रैवर्गिकायासविधातमस्मत्पतिर्विधते पुरुषस्य शक्र ततो नुमेयो भगवन्प्रसादोऽपो दुर्लभो
किंच न गोचरो न्येः २३ अहं हरे तव पादे कर्म मूलदासानुदासो भवितास्मि भूयः मनः स्मरे-
ता सुयते गुणान् स्तेरणीतवा कर्म करोतु कायः २४ न नाकपृष्ठे न च पारमेष्ठ्ये न साधिय-
त्ये न योगसिद्धीरनु न भवं वासमंजसत्वाविरह्य कांक्षे २५ अजातपत्न्याऽवमातरं रवगा-
स्तन्यं यथावत्सतराः क्षुधातीः प्रिये प्रिये वयुधितं विषसा मनोरविंदा हृदि दत्ते त्वं २६
ममोतमं श्लोकजनेषु सरव्यं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्मभिः त्वन्मायया त्मात्मजदारगे
हे ह्यासक्तचित्तस्य न नाप्यभूयात् २७ इति श्री भगवते महापुराणे षष्ठः स्कन्धो एका-

सार्धभौमं न २३

दशोऽध्यायः ११ ॥

नु किं मम दास्ये न तु म्यं महाफलानि दास्यामि तत्राह नाकपृष्ठे ध्रुवपदं ब्रह्मलोकादिकं च
हे स मंजसनिस्त्विह सौभाग्यनिधे त्वात्वात्वरं हस्य पृथक् कृत्य न कांक्षे नैच्छामि २५ तर्हि किमितराह अजात-
पत्न्याऽवगावकादिभिः पीडिताः यथा मातरं यथा च दास्त्रा वहात्नवत्साः स्तन्यं च यथा च युधितं दूरदेशगंतप्रियं
कामेन विषसा प्रियातया मे मनस्तव यत्र पीडितं कर्म भिर्वहं च कामादिभिर्विषसि चत्वादि दत्ते तद्दुःखं मया ॥ तीत्यर्थः
२६ उतमं श्लोकस्य तव जनेषु भवेत्स्ववसरव्यं भूयात् त्वन्मायया देहादि ह्यासक्तस्य भूयोऽपि ते ह्यामुक्तिर्न भूयात् २७
इति षष्ठे एकादशः ११ ॥ ॥

શ્રી. મા.
સ. ટી.
૩૬

इदं शोतिविषयेन स्वयमुत्साहितेन तु मेहेन्द्रेण महापुद्गलस्य बध्नीयते १ महापुद्गले श्रीविष्णुं असुप्रलयोदके १ मु
गताग्निवत् कठोरजिह्वाशिखायस्य तत्प्राविध्यामप्यित्वा २ तत्तुल्ये प्रापतत्प्रागुक्तविलसत्परिभ्रमत्
महश्मउत्सावगोल्कतद्वत् ३ प्रत्यक्षतपवीणायस्य तेन उरगराजो वासुकिस्तस्य भोगो देहस्तदाकारं ३ हनौ ।

अधिरुवाच एव जिहासुर्न पदेहमाजौ मस्युं वरं विजयान्मन्यमानः परंप्रगत्याभ्यपत
तसुरेन्द्रं पथ्यामहापुरुषं कैटभोसु १ ततो युगांताग्निं कजोरजिह्माविध्यश्लेतरसासुरं
दः क्षिप्रमहेरापविनद्यवीरोहतो सिपापेति रुखाजगाद २ ख आपततक्षिचलद्रुहोल्क
वन्निरीक्ष्य दुःप्रेत्यमजातविल्कवः वज्रेण वज्रीशतपर्वणाच्छिनत् भुजं च तस्योरगरा
जभोगं ३ छिन्नैकवाद्गः परिधेण कत्रः संरब्ध आसाद्य गहोत वज्रं हनौ ततो हेंद्रमप्याम
रेभं वज्रं च हस्तान्पतन्मघोनः ४ वज्रस्य कर्मातिमहादूतं तत्सुरासुं श्वारणसिद्धसंघाः
अपजयंस्तस्युरुहं तसं कटं निरीक्ष्य हाहेति च चुंभुर्भू ५ इन्द्रो न वज्रं जग्दह विलज्जि
तश्चुतं स्वहस्तादिरसन्निधौ पुनः तमाह वज्रो हर आत वज्रं जहि स्वशत्रुं न विषादका
लः ६ युयुत्सतो कुत्र चिराततापिनाजयः सदैकत्र न वै पशजयः विनेकमुत्पतिलयस्थि
तो श्वर सर्वशमाद्यं पुरुषं सनातनं ७ लोकाः सपात्यायस्य मे श्वसंति विवशावशं हि जाश्वशि
चावदासकालं हंकारणं ८ ॥ कपोलप्रांते अमरे भूमे रावतं च ४ ॥ ५ ॥ न श्वः तमाह वज्रो हरे हरं ६ ॥ सदा ज

चावहासकालः शकारणं ॥ कपोलप्रान्ते अमरेभमैरावतं च ७५७९९ प्रभुतामाह्वयौहहरेः ३६ सदाज
पोनेव किंतुकुत्रचिज्जपः १ कत्रकुत्रचिज्जैवपदाकुत्रचिदपिपुष्टसतासदाजपोनेव किंत्वकत्रैवकुदाचिदेवेत्य
प्यः परादेह आत्मायेवापराधीनात्मानामितिवा आद्यमुनादिसनातननित्यं ७ पराधीनतामेवाहलीकोऽतिसत्ता नि
मिः यस्यवशास्पताः स्वयविवशासतः पृथसतिचैव तेहिजाः पक्षिणाः शिचाजालेनकालः केलपतीतिभज

एषः

33

ओज आदिरूपं कालं तं हेतुं मत्ताप अविज्ञाप जडं संतमात्मानं हेतुं हेतुं मन्यते ८ ननु स्वार्थक प्रधाने प्ररुधादितं त्राणीति युक्तं
तत्राह प्ररुध इति यत्कं महत्त्वं आत्मा अहेकारः ११ ननु स्वकर्मद्वारा जीव एव सृष्ट्यादि हेतुरिति मीमांसकामन्यते तत्राह एवम
विद्वान् अनीशमेवात्मानमीश्वरं स्वतंत्रं मन्यते ननु पित्रादयः स्वच्छा रोदृश्यं ते व्याघ्रादयस्तु हंतारस्तत्राह भूतैरिति स्वयं
इश्वरः १२ ननु त्वया पण्डितस्य मज्जापादि शकैव नास्तिकि मिति मां वलात् युद्धे प्रवर्तयसितत्राह आपुरिति तत्काले

ओजः सहो बलं प्राणममृतं मृत्युमेव च तमज्ञाप ज नो हेतुमात्मानं मन्यते जडं ८ यथा सारुम
यी नारी यथा पत्रमयो मगः एवं भूतानि मघवन् ईश तं त्राणि विदिमो १० पुरुषः प्रकृतिर्वीर्यमा
त्मा भूतं द्रियाशयाः शक्रुवंस्य स्पसगीदौ न विनायदनुग्रहात् ११ अविद्वानेव मात्मानं मन्यते
नीशमीश्वरं भूतैः सृजति भूतानि ग्रसते तानि तैः स्वयं १२ आपुः श्रीः कार्तिरैश्वर्यमाश्रितः
पुरुषस्याः भवंत्येव हितत्काले यथा निष्ठोर्विषययाः तस्मादकीर्तियशसो र्जया पजघयोरपि
समः स्यात्सुखदुःखाभ्यां मृत्युजीवितयोस्तथा सत्त्वरजस्तम इति प्रकृतेर्नी लनो गुणाः तत्र
सादिणामात्मानं यो वेद स न वध्यते १५ यश्च मां निर्जितं शक्रवृकायुधभुजं मघे घटमानं
यथा शक्ति तव प्राणजिहीर्षया १६ प्राणग्लहो यं समर इच्छन्तो वाहनासनः अत्र न ज्ञायते
मुख्यजयो मुख्यपराजयः १७ ॥ जपादिकाले विषययोर्कीत्यादयः १३ यस्मादेवं सर्वमीश्वराधीनं तस्मात्समः ।

स्या ईर्ष्यविषादहीनो भवेत् १४ समदृष्ट्या वुपायमाह सत्त्वमिति हर्षादिभिर्न वध्यते १५ हर्षविषादनिवृत्तौ तवाहमेव गु
रुस्त्वोह पश्यति वक्रा मायुधं भुजं प्रयस्य १६ अनियतत्वं द्युर्तस्यैकेणोपसंहरति प्राणा एव ग्लहः पणो यस्मि
न् ईष्यववाणा एवाक्षाः यस्मिन् वाहना न्येव ततस्तत आत्ममानानि आसनानि फलेकानि यस्मिन् १७ ॥

श्री० भा०
ष० टी०
३७

गतालीकं निःकृपं १८ भक्तः सेवितवानसि १८ ॥ २१ तस्य तव स्वातकोदकैः गतीदिजलोपमैः स्वर्गादिभिः किं २२ पु
द्गानां संग्रामाणां पतौ मुखौ २३ हे मायि यत्र यत्र राजन् २४ ॥ २५ उक्तं तं मूलं योस्ताभ्यो रक्तं स्ववतीति तप्या गोत्रः यः ।

श्रीशुक उवाच ॥ इति वचनं ॥ श्रुत्वा गतालीकं मयजयत् ॥ ह्रीतवज्रं प्रहसन् तमाह गत
विस्मयः १८ आहोदानवसिद्धोऽसि यस्य ते मतिरीदृशी भक्तः सर्वात्मनात्मानं सुदृढं जग
दीश्वरं १९ भवानतापीनमापां वै वैस्मवीं जनमोहिनीं यद्विहाया सुरं भावं महापुरुषतां
गतः २० खल्विदं महदाश्रये यद्भजः प्रकृतेस्तव वासुदेवे भगवति सत्त्वात्मनि दृढा मतिः य
स्य भक्तिर्भगवति हरीति ॥ अयं सेश्वरे विक्रीडतो मत्तां भो धौ किंचुद्रेः स्वातकोदकैः २२ शुक
उवाच ॥ इति बुवाणाव न्योन्यं धर्मजिज्ञासयान् ॥ यमुधाते महाबीर्यो विद्वत्त्रौ पुधापतौ २३
आविध्य परिघं वज्रः कार्त्तवीर्यसमिदं ॥ इन्द्रप्राहिणो द्वोरं वामहस्तेन मायि २४ स तु व
ज्रस्य परिघं करं च करभोपमं चिच्छेद युगपद्देवो वज्रेण शतपर्वणा २५ दोष्पी मुक्तं तं मूला
भ्यां वभोरक्तस्त्रयोसुरः ॥ छिन्नपक्षो यथा गोत्रः स्वादूष्णो वज्रिणा हतः ॥ कृत्वा धरोहणं भूमौ
दैत्यो दिव्युतरोहणं न भोगं भौरवज्रेणालेलिहो ल्वणजिह्वा २६ दंष्ट्राभिः कालकल्या
भिर्मसन्निवजगज्रय ॥ अतिमात्रमहाकाय आक्षिपे स्तरसा गिरीन् २७ गिरिगच्छादचा
रीव पद्मानिर्जरयन्महौ जग्रास स समासाद्य वज्रिणं सहवाहनं २८ ॥

वतः २६ कृत्वा धरोहणं भूमौ मित्या
देर्जग्रासेति तृतीयेनान्वयः न भोगं भौरवज्रेणालेलिहो ल्वणजिह्वा २७ कालकल्याभिः काल
तुल्याभिः ग्रासन्निव अतिमात्रोऽत्युच्छ्रितो महाकायो यस्य आक्षिपन् चालयन् २८ निर्जरयन् चालयन् २९ ॥

रामः

३७

महाप्राणोमहाबलः महावीर्योमहाप्रभावः ३० महाप्ररुषेणकवचेन श्रीनारायणो न संनहोदंशितः योगवले
नमापावलेन च ३१ बलभित्तिः ३२ उच्चकर्तृविच्छेद ३२ तस्य कंधरं कंधरोऽप्यवेगः अतिवेगवान् ज्योतिषां स्पर्षा
दीना अपनेदक्षितोत्तरगतिरूपसंवत्सरयोर्हगणः वक्ष्यते तत्र शतत्रयात्मकः तावताहर्गणो न वार्त्रहत्यायोग्यको
लेन्यपातयते यद्वा स्वार्थे तद्वितः अत्र हननार्थं परितर्जमान इत्यर्थः ३३ वार्त्रघ्नलिङ्गैर्मन्त्रैः अत्र हतुर्वीर्यप्रका
शकैः वार्त्रहत्यायश्नवसे वार्त्रहत्यायश्नवसे तत्सर्वमपश्यदिति श्रुतिः प्रप्यमेगायत्री त्रिष्टुभो इति अत्र हादेवताव

महाप्राणोमहावीर्योमहासर्वशक्तिपं अत्र ग्रस्तं तमालस्य सप्रजायतयः सुराः ३० हाक
खमिति निर्विस्माश्चक्रः समहर्षयः निगीणोप्यसुरं देवानममारोदरंगतः ३१ महाप
रुषेण संनहो योगमापावलेन च भित्त्वा वज्रेणातत्कृत्स्निः क्रम्यवलभिद्धिः ३२ उच्च
कर्तृशिरः शत्रोर्गिरिं गमिष्योजसा वज्रेस्तुतत्कंधरमाश्रवेगः कृतं समेतात्पि व
र्तमानः न्यपातयता बद्धर्गणो न यो ज्योतिषामपने वार्त्रहत्या ३३ तदा च त्वंदुभयो विनेदु
र्जयवसिष्ठाः सुमहर्षिसंघाः वार्त्रघ्नलिङ्गैस्तमभिष्टुवानाः मन्त्रैर्मुदाकुसुमैरभ्यर्चयन् ३४
अत्र स्पदेहान्निःक्रांतमात्मज्योतिरिंदम पश्यतां सर्वलोकानामलोकं समपद्यत ३५ इति
श्रीभागवते महापु० अ० अत्र त्रयोनाम द्वारशो ध्यायः १२ अकडवाच अत्र हते त्रयो लोका
विनाशक्रेण भूरिद सपालात्पुत्रमवन्सद्यो विज्वरानिर्वर्तयिष्याः ११ अहत्यायश्नो येन अश्वसावले
न हन्यते तदा अहत्यायश्नवसे पतनावात्पापचपतनाः संग्रामाः येन अश्वसा अभिभूयते तत्पतनो
सहवलं तस्मै पतना महापसहतेरभिवाधः हे इत्या आवर्तयामसि आवर्तयामः ३ पतनावात्पापच इत्यावर्तयाम
सि इत्याद्येस्तमिदमभिष्टुवानाः अभिष्टुवन् ३५ अलोकं लोकातीति भगवन्ते ३५ इति षष्ठे द्वादशः १२ त्रयोदशोऽनु
अत्र ब्रह्महत्यामहाभयात् चिरं नष्टो वितः शक्रो विष्णुनेति निरूप्यते १ अनिर्वर्तंशक्रमपष्टे वज्रगुः १

श्री.भा.
व.टी.
३८

२।३ तस्य हरेर्द्विंशत्यदुःखहेतुं वक्तुं प्रस्तावकप्यामाह वत्र विर्जमेत्यादिना आर्ययन प्रार्थयंतः वत्र वधात् ब्राह्मणवधात् भीतः सन् ५० नः पापं वभक्तं विभज्य गृहीतं मार्जिम शोधयामि ५। ६ वृषोकः पिमिदं १० तथा देवादिभिः

देवर्षिपितृभूतानि देत्यादेवानुगाः स्वयं प्रतिजग्मुः स्वधिस्यानि व्रह्मेशं द्वादशततः २ रा
जो वाच इन्द्रस्यानिर्वृते हेतुं श्रोतुमिच्छामि भो मुने येनासन् सुखिनो देवा हरेर्दुःखं कुतो
भवत् ३ शुक उवाच वत्र वेक्रमसे विग्नाः सर्वे देवा महर्षिभिः तद्वा यार्थयन्ति त्रं ने
छद्मीतो व हृद्वात् ४ इन्द्र उवाच स्त्रीभूजलदुमैरे नो विष्णु रूपावधोऽयं विभक्तमनुग
हृद्दिक् ब्रह्मस्योक्तमार्ज्यहं ५ शुक उवाच ऋषयस्तदुपाकर्षि महेन्द्रो मद्मनुवन् योज
यिष्यामभद्रं ते हयमेधेन मास्मभैः ६ हयमेधेन पुरुषं परमात्मानमीश्वरं ईशानारायणं
देवं मोक्षसेपि जगद्वात् ७ ब्रह्महापितृहा गोघ्नो मातराचार्यहा घवान् श्वादः पुष्कस
को वापि शुक्ये रन्यस्य कीर्तनात् ८ तमश्वमेधेन महामखेन श्रद्धान्वितोऽस्माभिरनुवि
तेन हत्वापि स ब्रह्मचराचरं त्वं न लिप्यसे किं खलु निग्रहेण ९ शुक उवाच एवं स चो
दितो विप्रैर्महत्त्वा न हनद्विष्टं ब्रह्म हस्याह ते तस्मिन्नाससाद वृषोकः पि १० तयैत्रः स्मा
सहतायं निर्वृतिर्नामुमाविशत् ह्रीमेते वाच्यतां प्राप्ते सुखयस्यपिनो गुणाः ११ तादृ
शानुधावन्ती चांजलिमिव रूपिणी जरया वेपमानां गीयस्मग्रस्तामसकूपरा १२

कायितया स्मेत्यवधारतो इन्द्र एव तापमसहत्तान्यः अमुमिदं निर्वृतिर्नाविशत् ननु धैर्यदिगणयुक्तस्य कुतोऽ
निर्वृतिस्तत्राह ह्रीमेते वाच्यतां निघता ११ यस्मग्रस्ताक्षय रोगव्याप्ता १२ ॥

रामः

३८

मीनस्येव गंधो यस्य ममीनगंधिः स चासौ वसुञ्ज्यासवायुस्तस्य गंधेन १३ प्रागुदीचीं दिशं गतः स नृत्तं र्गोमानसं
 सरः प्रविष्टः १४ स १३ः सहस्रवर्षाणि पृथ्क्करनालतंतूनां वसत् कथं भूतः नलब्धो भोगो येन सः कुतः यत् य
 स्मादिह जले वसत् अग्निदूतश्च स्वयं अग्नेः स्वदूतस्य हविर्भागेन तु जले प्रवेशा संभवात् अलब्धभोग इत्यर्थः
 पादांतरे नलब्धो यज्ञभोगो येन सः २५ त्रिणाकं न अकंदुः खेयस्मिन्निति नाकः ११ एष लोकः तत्तौ येकं स्वर्गं न तु
 मनुष्यस्य कुतः स्वर्गं राज्यं तत्राह विद्यादिभिरनुभावः स्वर्गपालनसामर्थ्ये यस्य सः तर्हि तस्मिन् सति कथं मिदं।

विकीर्णयलितान् केशां स्तिष्ठति स्तेति भाषिणीं मीनगंधं सुगंधेन कुर्वन्ती मार्जदूष
 णा १३ न भोगतो दिशः सर्वाः सहस्राक्षो विशांपते प्रागुदीचीं दिशं तं र्गो प्रविष्टो न यमा
 न सं १४ स आ व ससुष्करनालतंतून् अलब्धभोगो यदि हाग्निदूतः वर्षाणि साह
 स्वमलक्षितो तः स चिंतयन् ब्रह्मवधादिमोक्षं १५ तावत्त्रिणाकं न दुःखः शशास विद्याते
 यो योगवानुभावः संपदैश्चर्यमदोधुविर्नीतस्तिरज्ज्वा गतिमिदं यत्मा १६ ॥ ततो
 गतो ब्रह्मगतिरपहृतः अतः भ्रष्टान निवारिताघः पापस्तु हि देवतया हतौ जास्तं नाभ्यभूद
 विते विष्णुपत्न्या १७ ॥

स्पष्टं स्वर्गप्राप्तिस्तत्राह स न दुःखः संपदैश्चर्यमदोधुविर्नीतं धावुर्द्विष्यस्य सः इदं यत्मा प्रा।
 आतिरज्ज्वा गतिं सर्वयोनिं नीतः उवाचेन प्रापितः एवं त्याग्यते न दुःखः किल कदाचिदे शीणमुवाच इह स्तावदहं अ
 तस्त्वं मोभजेति तथा चावेदितवता तो व हस्यति स्तामुवाच ब्राह्मणवात्पृथिविकामा रत्या गते त्वां भजिष्यामीति कुहिततो
 सो ब्राह्मणशापात्पृथिवी तेषां च तपोक्तो न दुःखो गस्त्यादीन् शिविकावाहयामास तदा च शीघ्रं स प स र्वे त्वगस्त्यपदा
 पस्पृशेते न सर्वो भवेति शप्तो महासर्पः अजगरः अभूदिति १६ तत इह स्वर्गगतः प्राप्तः कथं भूतः ब्रह्मगिरा ब्राह्मवाक्येनोपहृ
 तः स नृत्तं भ्रष्टः सत्यपालको हस्तिस्तस्य ध्यानेन निवारितं अघेन प्रागपि तु पापो ब्रह्मवधस्तमिदं नाभ्यभूत् तस्याभि
 भवेनाकरोत् कुतः हि देवतया प्रागुदीचीं दिशि स्थितया श्रीरुदेणा वितेरत्तित संत विष्णुपतिर्देवतापस्या विष्णुपत्नी तया १७

श्री. भा.
ख. टी.
३८

पुरुषस्य हरेराधनं यस्मिंस्तेन १८ सर्वदेवमय आत्मा मूर्तिर्यस्य तस्मिन् सर्वदेवमयात्मनीति वा पाठः ब्रह्मादिभिः
वितते अनुष्ठिते अश्वमेधे महेन्द्रेण जमाने पुरुषे सति १९ तनेव पुरुषेणैव प्रसूयानीतः न शित इत्यर्थः २० अधि
कृता यज्ञा येन तं २१ पादार्थिविधातुमाख्याने स्तोति इदमिति प्रस्ताप्यते नैव प्रातिप्रक्षालनं तीर्थं यस्यानुकीर्तनं य

तं च ब्रह्मर्षयो ज्येष्ठपुत्रमेधेन भारत यथावदीक्ष्यां चक्रुः पुरुषाराधनेन ह १८ यथेज्यमाने
पुरुषे सर्वदेवमयात्मनि अश्वमेधे महेन्द्रेण वितते ब्रह्मवादिभिः १९ सवैत्ताम्रवधोभूयान
पिपापक्षयोनय नीतस्तेनैव प्रसूयानीत इति वमानुना २० सवाजिमेधेन यथोदितेन वित
यमानेन मरीचिमिश्रेः १८ अधि यज्ञं पुरुषं पुराणमिदं ब्रह्मना सविधृतपापः २१ इदं महा
ख्यानमशेषपापनां प्रक्षालनं तीर्थं यद्वा अनुकीर्तनं भक्त्युत्थं भक्तजनानुवर्तनं महेन्द्रमो
हं विजये मरुत्वतः २२ पदे पुराख्यानमिदं सदा तु ध्याः प्रणवस्योपवाणीष्वर्वाणीं द्विषे धन्य
युशस्य निखिलाद्यमोचनं रघुजयं स्वस्त्ययनं तथा पुषं २३ इति श्रीभागवते महापुराणोष
ष्टस्कंधे दंडविजयो नाम त्रयोदशोऽध्यायः १३ राजोवाच रजस्तमः स्वभावस्य ब्रह्मन् ब्रह्म
स्य पापानः नारायणो भगवति कथमासीदुहामतिः १ देवानां शुद्धसत्त्वानामृषीणां वामला
त्मना भक्तिमुक्तं चरणेन प्रायेणोपजायते २ ॥

स्मिन् महेन्द्रस्य मोक्षो यस्मिन् मरुत्वतो विजयेणालयोर्धस्मिन् २२ इदं यत्स्यात् चक्रं इदं सर्वं धीति वा आपुषं आपुष्य
२३ यद्ये त्रयोदशः १३ वज्रस्य ज्ञानभक्त्यादि श्रुत्वा पृथः पशितो हेतुमाह चतुर्भिस्तत् प्राकजन्मचरितोक्तिभिः १॥
चतुर्दशोत्तुसहस्राक्षं लब्धुं मुते मते चित्रकेतोरतिस्नेहादातीशोको निरूप्यते २ रजस्तमः स्वभावो यस्य १२

रामः
३८

भक्तेर्दुर्लभत्वं प्रपंचमतित्रिभिः पार्थिवैरजोभिः परमाणुभिः समाः संख्याता अनन्ता इत्यर्थः जंतवो जीवाः तेषां मध्ये ये केचन कतिपये ज्ञेयो धर्ममहीहते कुर्वन्ति ३ मुच्येत गृहादि संगोऽदि मुच्यते सिद्ध्यति तत्त्वजानाति ६ न चैत्रमिया कृष्णशरः

रजोभिः समसंख्याताः पार्थिवैरिह जंतवः तेषां ये केचनेह ते ज्ञेयो वैमनुजादयः ३ प्रायो
मुमुक्षवस्तेषां केचनेव द्विजोत्तम मुमुक्षूणां सहस्रेषु कश्चिन्मुच्येत सिद्ध्यति ४ मुक्तानां
मपि सिद्धानां नारायणपरायणः सुदुर्लभः प्रशात्मा कोटिष्वपि महामुने ५ अत्रस्तु सकण्ठ
पायः सर्वलोकोपतापनः इत्येह दृढमतिः कृष्ण आसीत्संश्रामउल्लसो ६ अत्र नः संशयो भू
यान् ज्ञातुं कौतूहलं विभो यः यो रूषेणा समरे सहस्राक्षमतोषयत् ७ स्तुत उवाच परीक्षितो
प्यसंप्रज्ज्ञं भगवान्वादरायणिः निशम्य अद्धानस्य प्रतिनंद्य वचोब्रवीत् ८ अक उवाच
शृणु ख्यावहितो राजन् निति होसमिमं यथा श्रुतं द्वेषाघनमुखान्ना रदाह वलोदपि ९ आसी
द्राजा सार्वभौमः अरसेनेषु वै न प चित्रकेतुरिति ख्यातो यस्यासीत् कामधुकमही १० त
स्य भार्या सहस्राणां सहस्राणि दशा भवन् सांतानिकश्चापि नृपो न लेभेता सुसंततिं ११ रू
पौदार्यवयोजन्मविद्यैश्चर्यश्चिदादिभिः संयन्त्यगुणैः सर्वैश्चिंताबंध्यापते रभरत् १२
नतस्य संपदः सर्वा महिष्यो वामलोचनाः सार्वभौमस्य भूज्ज्येष्ठं भवन्म्रीतिहेतवः १३ तस्यै
कं दातुं भवेन मे गिरा भगवान् नृषिः लोकाननुचरन्नेतानुपागच्छद्यदृष्टया १४

यो रूषेणेति ८ यथा यथा वत्तः ९ १० भार्या सहस्राणां दश सहस्राणि कोटि रित्यर्थः सांतानिकः स्वयं संताना
होपि ११ त्पादनसमर्थो पिता सुसंततिनलेभे सर्वांस्तु बंध्या एव देवयोजेन मिलिता इति भावः १२ तदेवाह बंध्यापते इति

॥ १० ॥ ११ ॥ १२ ॥

श्री. भा.
घ. टी.
४०

उपासीदत्तस्यसमीपं पविवेश सहितः संयतः १५ अयिकिं अनामयमारोग्यं स्वस्तिप्रभं प्रकृत्यधीनमेव हि।
राज्यमिति सदृष्टं तमाह यथा महदादिभिः सप्तभिः प्रकृतिभिः पुमान् जीवो नित्यं गुणो भवति न तु तत्त्वतिरेकेण।
क्षामयितुं तत्पराजापि सप्तभिः स्वाभ्यन्तरो जनपददुर्गाद्विना संख्याः देजो मित्रं च तस्य ताः सप्त प्रकृतिः।
तयो मता इत्युक्तं लक्षणाभिर्नित्यं गतः सन् स्वामी गुरुः स्वयं वामत्र सहायो मित्रं क्रमेण सहायोऽप्यस्त्येति मेदः १७

तं प्रजपित्वा विधिवत् प्रत्युत्थानार्हणादिभिः कृतातिष्ठमुपासीदत्तसुखासीनं समाहितः म
हर्षिस्तमुपासीनं प्रश्नपावनं तं हितौ प्रतिरुज्य महाराज समाभाष्येदमब्रवीत् १८ अगिरा
उवाच अपित्वनामयं स्वस्ति प्रकृतीनां तत्पात्मनः यथा प्रकृतिभिर्गुणैः पुमान् राजा च सप्तभिः
१७ आत्मानं प्रकृतिषु दानिधाय ज्ञेय आनुयात् राजा तत्पाप्रकृतयो नरं देवाहितादयः
१८ अयिदाराः प्रजामास्याभ्याः श्रेण्येषामेतिराः यो राजानपदाभ्या आत्मजावशवर्तिनः
१९ यस्यात्मानुवशज्ज्ञेत्पात्सर्वतदृशगाऽमे लोकाः सपालायंति सर्वे वलिमतं हिताः २०।

आत्मानं प्रकृतिषु अदासादानिधाय तदनुवर्तिनं कृत्वा ज्ञेयः राज्यसुखं प्राप्नुयादित्यर्थः प्रकृतीनां च सुखं राजा।
धीनमेवेत्याह हे नरदेव तत्पाप्रकृतयो पिराजा आहितादयः यः निहितनित्यपाः धनैः समृद्धा भवन्ति पादोतरे आसमे
ततो हता धनो निरस्तमनो दुःखा भवन्तीत्यर्थः १८ अमात्याश्च श्रेण्येषामेतिराः संघशो वर्तमानो वणिक्
प्रभृतयः मंत्रिणः मंत्रसहायाः योराः परवासिनः जानपदाभ्यास्तत्तदंश अधिकारिणः १९ तममनः स्ववशं वा
नवेत्यर्थात् यच्छेते यस्यात्मा मनः अनुवशः अनुवर्ती अधीनः स्यात्तस्य वशगाऽमे सर्वे भवन्ति किंच लोकाश्च
तस्य वलिन्येति २० ॥

रामः

रामः

रामः

रामः
४०

आत्माभवान्नामप्रमोमनसःनप्रीयते ननुष्यतितत्किंपरतोवास्वतोवाअलब्धकामेत्वाल्लक्ष्ये २१ विड
षासर्वज्ञेनापि २२ अलब्धकामत्वेकपयन९ त्रेह्यत्तस्मात्प्रमनयानकामेअपरेस्वक्चंदनादयोपपान।
मुख्येति २५ पूर्वैःपिज्ञादिभिःसहगतेशाश्रितमनरकंप्रजयायप्यातरेमततयाविधेहि २६।२७। यज्ञीष्टिष्टय

आत्मनःप्रीयतेनात्मापरतःस्वतएववा लक्ष्ये लब्धकामेत्वाचितयाशवलंमुखं २१

श्रीशुकउवाच एवंविकल्पितोराजनविदुषामुनिनापिसः प्रश्नयावनतोभ्याहप्रजा

कामस्ततोमुनिं २२ चित्रकेनुरुवाच भगवन्किंनविदितंतयोज्ञानसमाधिभिः योगि

नाध्वस्तपापानांवहिरंतःशरीरिषु २२ तप्यापिपृच्छतोब्रूयाच्चक्ष्मन्नात्मनिचितितं न

वतोविदुषश्चापिचोदितदनुज्या २४ लोकपालैरपिप्राप्याःसाम्राज्यैश्चर्यसंपदः

ननेदयंत्प्रजमात्तत्तत्काममिवापरे २५ ततःपाहिमहाभागपूर्वैःसहगततमः यथा

तरेमदुस्तारंप्रजयादिधोहनः २६ श्रीशुकउवाच इत्यर्पितःसभगवान्कृपालुर्व्रज्याः

सुतः श्रापयित्वाचरुंत्वाद्युत्तमयजहिजः अथाहनयतिराजनभवितैकस्तवात्म

जः हर्षशोकप्रदस्तुभ्यमितिब्रह्मसुतोययो २७ सापितस्माशनादेवाचित्रकेतोरधारयत्

गर्भंस्तद्युतिर्देवीकृतिकाजैरिवात्मजं ३० तस्याअनुदिनंगर्भःशुक्लपद्मश्वोदुपः व

वधेऽश्वरसेनेशतेजसाशनकैर्नय ३१ अथकालेउपावतेकुमारःसमजायत जनय

न्श्वरसेनानांश्रवतापरमामुद ३२ ॥ त्रयोव २८ जन्मनाहर्षमरशोनचशोकंप्रदरातीतितयाश्वे

वमुक्ताययो २७।३० श्वरसेनानामीश्वरस्यतेजसावीर्येणयोगर्भःसववधे ३१।३२ ॥ रामायनमः ॥

२१ ज्येष्ठाश्रेष्ठावमारान्नोहृषीणाचभारत नाम्नाकृतद्युतिस्तस्येयज्ञोष्ठिष्ठमदादिजः २८ मल्लकृदी

श्री० भा०
ख० टी०
२६१

जातकं जन्मकर्म ३३ अर्बुदं दृष्ट्वा कोटयः वेदे तु कोटिरेवार्बुदं नियुतं प्रयुतं चार्बुदं चेति प्रयुतानं तरनिर्देशात् ३४ =
धन्यधनकरं आयुष्यं आयुः करं कोट्यमाणां शतशेषः ३५ मोहस्य समुद्रवो यस्मिन् प्रजाकामरूपो ज्वरस्तापः ३७ =

दृष्ट्वा राजा कुमारस्य स्नातः शुचिरलं कृतः वाचयित्वा शिषो विप्रैः कारयामास जातकं
३३ तेभ्यो हिरण्यं रजतं वासां स्पामरणानि च ग्रामान् गजान् हयान् प्रादात् धेनुनामवुंदा
निषत् ३४ च वर्षकाममन्येषां यजन्त्येव देहिनां धन्यं यशस्य मायुष्यं कुमारस्य महा
मनाः ३५ कृच्छ्रलध्वेयराजर्षेस्तनये नृदिनेषु यथा निःश्वस्य कृच्छ्रापे धने स्नेहो
न्ववर्द्धत ३६ मातुस्त्वतितरोषु त्रेस्नेहो मोहसमुद्रवः कृतद्युतेः सयत्नीनां प्रजाकामज्व
रो भवत् ३७ चित्रके तोरति प्रीतिर्यथा दारे प्रजावति न तपान्येषु संजज्ञे बालं लालयतो
न्वहं ३८ ताः पर्युतपन्नात्मानं गहं यंत्योभ्यस्यथा आनयत्येनदुःखेन राज्ञो नादरतो
न च ३९ धिगप्रजास्त्रियं यापायत्युज्जाग्रहं संमतां सप्रजाभिः सयत्नीभिर्दासीभिर्वति
रस्कृतां ४० दासीनां को न संतापः स्वामिनः परिचर्यथा श्रीमान् लब्धकामानो दास्या
दासीवदुर्भगाः ४१ एवं संदत्तमानानां सयत्न्याः पुत्रसंपदा राज्ञो संमता च तीनां विद्वेषो
वलवान् भवत् ४२ विद्वेषनयः मतयः स्त्रियो दारणा चेतसः गरं ददुःकुमारा यदुर्मखा नृपतिं

दारऽत्येकवचनमात्रं आनयत्येन अपुत्रत्वनिमित्तेन ३९ नगहे संमतां न वदुःप्रतां यद्वा ४० हिण्येव गहं न भार्येति सं
मतामित्यर्थः ४० दास्या दासीवयप्यात् आवयं दुर्भगाः ४१ न संमता च तिर्जीविने यासां ४२ विद्वेषेण नयमिति
रामः

४१

४६ धाः श्रीस्तनदात्री ४५ उद्धतेतारकेकनीनिकेययोस्तेलोचनेयस्पतं ४६ १७ विभ्रष्टाः शिरोरहाः अंवेचयस्याः ४७
सा ४८ ताज्जसपत्योपि अलक्षितोतकः मत्पुहेतुर्मस्यतं ४९ अनगताः प्रकृतयोमात्पादयोयस्पसौनुप्रकृतिः ५० वाष्प

कृतद्युतिरजानंतीसपत्नीनामघंमहत् सुप्रणवेति संचिंस्थनिरीक्ष्य चरद्गृहे ४७ शयानं सु
चिरं बालमुपधार्य मनोविणी ५३ मानयमेभदे इति धात्रीमचोदयत् ४५ सा प्रापानमुपव्रज्य
दृष्ट्वा चोत्तारलोचनं प्राणोद्दिष्यात्मभिस्त्वत्केहतास्मीत्यपतदुवि ४६ तस्यास्तदाकर्ण्य भ्रातुरे
स्वरघ्न्याः कराम्यामुरडचकैरपि प्रविश्यात्तीत्वरयात्मजोतिर्कंददरीवालंसहसामंतं सुते ४७
पपातभूमौ परितृक्ष्याम्रुचामुमोहविभ्रष्टशिरोरुहां वराततो न्यपातः पुरवर्तिनो जनानं प्रनार्य
श्च निशम्य रोदनं ४८ आभासतुल्यव्यसनाः सुदुःखितास्ताश्च वलीकं रुदुःकतागमः शु
त्वामंतं पुत्रमालोतांतं कं विनयदृष्टिः प्रपतन्सबलनपि ४९ स्नेहानुबंधे धितयाश्च
भ्रातृविमर्षितो नु प्रकृतिर्द्विजैर्वतः पपातवालस्य सपादमलैर्मतस्य विस्वस्तशिरोरुहां वरः
५० दीर्घश्च सन्वाध्य कलोपरोधतो निरुद्धकंदो न शशाकभाषितुं पाति निरीक्ष्याम्रुचार्यितं
तदामृतं च बालं सुतमेकसंततिं ५१ जनस्य रात्री प्रकृते श्रद्धदुजं सती दधाना विललापचि
त्रधा स्तनद्वये कुकुमो धमं दितं निषिंचनी सा जनवाद्यविंदुभिः ५२ विकीर्य केशान् विगल
त्स्वजः सुते अशोचच्चित्रकुररी वसुध्वर ५३ अहो विधातस्त्वमतीतबालिना यस्त्वात्मिस्तव्य
प्रीतिरूपमीहसे परे नु जीवत्पपरस्य यामोतविषयं यश्चेत्त्वमसि ध्रुवः परः ५४ कलाभिः अशुविंदुभिरुप

रोधातः संवत्सरेन निरुद्धः कुलोपस्य उरुप्रचारितं वदशोकेन व्याप्तं एकमेव संततिरूपं ५३। ५२ विलगल्येत्यः स्वजीवोभ्यस्तान् केशादि
न ५२ आत्मस्यैव प्रतिरूपं अननुरूपं चैव सतदेवाह नु अहोपरेव जीवति अपरस्य बालस्य वा सति सततं द्वाविहस्य सृष्टिः। ५३
सामं यो भावबाले च स तै सति तव सृष्टिर्नष्टा स्यादित्यर्थः सांप्रतस्त्वसृष्टिर्विपरीतोऽस्मीति चेत्तत्राह विपर्ययः विपरीतोऽसि

राप्

ਲੜ

श्री० भा०
व० टी०
४२

ननु जीवकर्मनुसारेण जन्मादिकुर्वतो मम कौपर्यध इति तत्राह न हीति पुत्रे जीवत्येव पिता म्रियते पितरि जीवत्येव पुत्रो जायत इति क्रमो नास्तिकर्मधीनत्वादिति चेत्तदात्मकर्मभिरेव तज्जन्मादिकमस्तु किं त्वया कृत्येन नु मये चरेण विना जः कर्मभिर्निदं कथं सिद्धेत् भवतु नाम तथापि निजसर्गवद्ध्येतव्यापः स्नेहपाशः कृतस्तमिमं स्वयमेव विवक्ष्यसि।

न हि क्रमश्चेदिह मत्सु जन्मनोः शरीरित्तामस्तु तदात्मकर्मभिः यं स्नेहपाशो निजसर्गवद्ध्येतव्यं कृतस्तमिमं विवक्ष्यसि ५५ त्वं तात नार्हसि च मां कृपणा मना पोष्यतुं विवक्ष्यसि तरेतव शोकतप्तं अजस्तरे भवता प्रजदुस्तरं यत्त्वा तं न पात्य करुणो न यमेन दूरं ५६ उतिष्ठ तात तस्मै शिशवो वयस्यास्त्वामादूषंति न पनेद न संविहर्तुं सुप्तश्चिरं घृशानया च भवान्परीतो भुंक्स्व स्तनं यिबभूवो हरनः स्वकानां ५७ नाहेत नू जदृशे हतमंगला ते मुग्धस्मितं मुदितवीक्षणमाननाजं किं वागतोऽप्यग्निरन्यमन्य लोकं नीतो घृणो न न प्रणोमि कलागिरस्ते ५८ अक उवाच विलपेत्पाम् तं पुत्रमिति चित्रविलापनैः चित्रकेतुर्भृशं तप्तो मुक्तकंठो रुरोद ह ५९ तयोर्विलपतोः सर्वे दं यत्प्राप्तदनुव्रताः रुरदुःस्मन रानार्यः सर्वमासीदचेतनं ६० एवं कश्मलमायनं नष्टसंज्ञमनायकं ज्ञात्वा गिरानाममुनिराजतामस नारदः ६१ इति श्रीभागवतसंक्षेपे चतुर्दशीध्यायः १४ ॥

उः स्नेहव्याकम्पितपुत्रादियुस्नेहं करिष्यतीति भावः ५५ अप्रजदुस्तरं अप्रजानां दुस्तरं अकरणेन सह ५६ अशानया कथा ५७ तनूजहे पुत्रनाहं प्रथमे त्वया र्ज्वमागता सती तव मुग्धस्मिते वक्त्रं दृशे नष्टवत्यस्मिन् दानीमपि गिरानं प्रणोमि तर्हि किं अग्निरन्यये पुनरागमनं यथा न भवति तत्पागतोसि ५८ ६१ इति वष्टे चतुर्दशः १४

रामः

४२

ततः पंचदशे चित्रकेतोः श्लोका यनोदने कृतं तत्त्वोपदेशेन नारदेनांगिरस्युज्जा १ मृतकोपांते शवसमीये त्वं चास्पवंध
नोक्तमः सृष्टौ प्रजासृष्ट्यां अये पुत्रः अहं चास्पपितेति चेत् तत्राह तु पुत्रेति परं जन्म निवित्रादिरूपेण संयुक्ता आसन्
त एव मरणेन ततो विमुक्ताः संतो वर्तमानजन्म निकटचित्तस्यैवाभ्युपगम्य पुत्रादयो भवन्ति ते जन्मांतरे तस्यैवाभ्युपगम्य
वाकल्योदयः शत्रुभिर्वा दपो भवन्ति अतो नायेनियम इति भावः २ तमे वा नि प्राये प्रकटयतः यद्येति स्वातसः प्रवाह
स्ववेगेन यथा प्रयाति विमुज्यते संयोति संयुज्यते तस्या कालवेगेन देहि नो जीवा अपि ३ तथाप्येतावंत कालमपुत्रो ।

श्रीशुक उवाच ऊचतुर्मृतकोपांते पतितं मृतकोपमं श्लोकाभिभूते राजानं बोधयंतो स
दुक्तिभिः १ कोपं स्यात्तव राजेंद्र भवान्यमनुशोचति त्वं चास्पकृतमः सृष्टौ पुरेदानीम
तः परं २ यथा प्रयाति संयोति स्वातो वेगेन बालुकाः संयुज्यन्ते विमुज्यन्ते तस्या कालेन देहि
नः ३ यथा धाना सुवेधाना भवन्ति न भवन्ति च एवं भूतेषु भूतानि चोदितानी शमायया ४
वयं च त्वं च ये चेमेतुल्य कालाश्चराचराः जन्म मृत्यो यथा पश्चात्प्रादुर्भवमधुनापि नो ५

नाभूत्तुर्वा दके जातो मृतः इति दुःखं श्चेत्तत्राह तुः यथा धाना सुवेदीजेषु धानाः बीजांतराणि भवन्ति का मुचित्कदा ।
चिन्म भवन्ति नोत्यद्येतेन श्येति च ननु भवंत्येव तिष्ठं त्येवेति वानियमः एवमेव भूतानि पुत्रादिरूपेण भूतेषु वित्रादिषु
अतो धानानां जज्यजनकत्वमपि यथापि तत्र पुत्रादिभावो नास्ति एवमात्रापीति न श्लोकः कार्यः इति भावः ३ शमायया प्रे
यिताना मेव भवनमभवनं च न वस्तुतः ४ तस्य च सर्वसाधारणत्वात् न पुत्र एव शोचनीय इत्याहुतु वयं चेति तुल्य काला
वर्तमान कालीना जन्मनः प्राक् मृत्योः पश्चाच्च यथा मसति एवमधुनापि न संति मो राजन् आद्यं तयो रस
त्वात्त्वमवदित्यर्थः ५ ॥

भवना भवन
स्य ३

श्री० भा०

ष० टी०

६३

असत्वेकपत्रतीतिः कथं वाहमस्य जनकः स्याद्यभिमानस्तत्राहतुः भूतैरिति ईश्वरेण मायया सत्त्वात् प्रतीतिः निमित्तमात्रत्वेनैव भूतानामयमभिमान इति भावः नन्वीश्वरस्य सृष्ट्यादिभिः साध्यमस्ति चेत् अस्माकं माताप्राप्तानां स्ति चेत्कृतः प्रवृत्तिस्तत्राहतुः अनपेक्षोपि बालवत् स्त्रीलया करोतीति ६ अथेच जन्मादिव्यवहारो देहानामेव न स्त्रीत्मनाऽस्याहतुः देहिनः पितुर्देहेन उत्रस्य देहो मानुर्देहादभिजायते यथा वीजादेव वीजजायते देहानुशाश्वत एव अ

भूतैर्भूतानि भूतेशः सृजत्यवतिहंत्यजः आत्मसूक्ष्मस्वतंत्रैरनपेक्षोपि बालवत् ६ देहे न देहिनो राजन् देहादेहोभिजायते वीजादेव यथा वीजं देत्यर्घ्यं ब्रह्माश्रितः ७ देहदेहि विभाजो यमविवेककृतः ७ राजातिव्यक्तिविभाजो यमप्यावस्तुनिकल्पितः ८ अकउवाच एवमाश्रयासितो राजा चित्रकेतुर्द्विजोक्तिभिः प्रमत्तपराणि नावक्तुमाधिम्लानमभाषत ८ राजोवाच कौषुवीजानसंयन्तौ महिषौ च महीयसा अवधत्तेन वेद्येण गृह्णतु विहसमागतौ १० चरंति स्याव नो कामं त्रास्यणा भगवत्प्रियाः मादृशा ग्रास्य बुद्धिना बोधायो न्नतलिं गिनः ११ कुमारो नारदश्च भुरंगिरा देवलोसितः अर्पांतरतमो व्यासो मार्कंडेयो यजोत्तमः १२ वसिष्ठो भगवान् रामः कपिलो वादरायणिः दूर्वासा याज्ञवल्क्यश्च जातर्कस्तपायुगः १३ लोमशश्चाव नोदत्त आसुरिः सपतंजलिः ऊर्ध्वचरश्च शिखो धोमुनिः पंचशिखस्तथा १४ हिरण्यनाभः कौशल्यश्च तदेव त्र्यम्बकः एते परं च सिद्धशाश्वरं तिष्ठाने हेतवः १५ ॥

यो भूत्यादिर्गृह्यता इत् ननु नश्वरदेहप्रतियोगित्वादेस्तु यिनशाश्वतः स्यात्तत्राहतुर्देहदेहिनोरयं परस्परप्रतियोगिविभाजः ७ राजा अनादिः अविवेककृतः अज्ञानकल्पितः जातिः सामान्यव्यक्तिर्विशेषस्तयोर्विभाजो यथावस्तुनिसमात्रकल्पितः परस्परवेत्तसिद्धिस्त्वनिरूप्यत्वात् इत् ८ अधिनाम्लानवक्त्रं ८/१० उन्मत्तस्य बालिजं येयाते ११/१०/१५

रामः

६३

ममप्रभस्त्तुकोवोधेसमर्थावितिवा अतोयुवाभ्यांज्ञानदीपः प्रवर्त्यतां १६ ॥ १७ महापुरुषगोचरंत्वांहरिभक्तं १८ ॥ १९ त
 देवयराष्ट्रमागतोस्मि २० राघ अर्थाः २१ चला अनित्याः किंचमहीति २२ हेप्सरसेनः मे सर्वे पिशोकादिप्रदाः किंच आ
 गमापायित्वेन गंधर्वनगरतुल्याः गंधर्वनगरं हि अकस्मादेव कदाचिदोपातिचापयाति चेति प्रसिद्धं तदेवमनित्यत्वं

तस्माद्युवां गमाप्यशोर्ममस्त्वदधियः प्रभू अंधेतमसिमग्नस्पज्ञानदीपउदीर्यतां १६ अंगि
 राउवाच अहंतेपुत्रकामस्यपुत्रदोस्त्वंगिरानप एष ब्रह्मसुतः साक्षान्नारदोभगवान् नृषिः
 १७ इत्थंत्वांपुत्रशोकेनमग्नंतमसिदुष्करे अतदहंमनुस्मृत्यमहापुरुषगोचरं १८ अनुग्रहा
 यभवतः प्राप्तावावामिहप्रभो ब्रह्मणेभगवद्भक्तौनावसीदितुमर्हति १९ तदेवतेपरंज्ञानं
 ददामिगृहमागतः ज्ञात्वाग्नाभिनिवेशंतेपुत्रमेवददाम्यहं २० अधुनापुत्रेणांतापोभवतेवा
 नुभूयते एवंदासगृहारापोविविधैश्चर्यसंयदः २१ शब्दादयश्चविषयाश्चलाराज्याविभूत
 यः महीशज्ज्वलंकोशोभत्यामात्यासुहृज्जनाः २२ सर्वेपिप्सरसेनेमेशोकमोहभयार्दिताः
 गंधर्वनगरप्रभूयाः स्वप्नमायामनोरथाः २३ दृश्यमानाविनार्येननदृश्यंतेमनोभवाः क
 र्माभिधायितो नानाकर्मणिगमनसोभवन् २४ ॥ शोकादिहेतुत्वंचागमापायित्वंचोक्तं मिथ्यात्वमप्याहस्व
 स्वप्नश्चमायाचमनोरथश्चयथातद्वत् २३ मनोभवाः मनोमात्रविजृम्भिताः अत्रहेतुः अर्थेनतात्त्विकस्वरूपेणाविनैव
 दृश्यमानाः तत्कृतेः यस्मात्तत्तांतातरेनेदृश्यंतेतात्त्विकत्वेत्वे हितांगांतरेवाधोनस्यात् अतोमनोमात्रविजृम्भितत्वेनस्व
 प्रादेवन्मिथ्याभूता इत्यर्थः नन्वेतेपुण्यापुण्यकृतइतिमीमांसकाः प्रादुस्तत्कृतोमनोभवत्वंतत्राहकर्मभिः कर्मवास
 नाभिः अर्थान्धायतः पुंसोमनसएवनिमितातत्कर्मण्यभवत्त्वापांतांतरेकर्मइक्षिततममभिधायतइत्यर्थः कर्मणो
 विमनोभवत्वात्तत्साध्या अर्थाः अपिमनोभवाएवेतिभावः २४ कर्माभिधायइतिपाठांतरं २॥

११. भा.
ख. टी.
४४

तदेवंममतास्पदानोदःखादिहेतुत्वमुक्तं तत्रदेहसंबंधो मूलमित्याह अयंहीतिहीत्यवधारणे अयंद्वयज्ञाक्रियात्मक
अधिभूताधिदेवाध्यात्मरूपोदेहएवदेहिने देहोहमिति मयमानस्य देहिनी जीवस्य विविधान् क्लेशान् संतापोऽयं क
रोतीति तस्या २५ स्वस्थनायमेव रागति तत्तु वीर्यमर्प्य इति विप्रभं विस्वासे प्रणयं वास्य जततेऽप्यपशममाविश।
आश्रयः २६ अगिरसोऽपि दिष्टं तत्त्वं परमेस्वरप्रसादं विज्ञानं प्राप्यत इति तत्प्रसादाय मंत्रविद्यानारद उ पदिशति एता

अयं हि देहिनी देहोद्वयज्ञानक्रियात्मकः देहिनी विविधक्लेशसंतापकदुराहतः २५ त
स्मात्स्वस्थेन मनसा विमृश्य गतिमात्मनः हेतुं ध्रुवार्थविप्रभं सजोपशममाविश २६ ना
रद उवाच एतां मंत्रोपनिषदं प्रतीक्ष प्रयतो मम यो धारयन् स प्ररात्रोदृष्टा संकष्य गां विभं
२७ यत्पादमूलमुपसृत्य नरं द्रुपर्वशर्वाद्योऽभ्रमभिर्मंडितो यं विस्मज्ज्य सद्यस्तदीयमनुत्तान
धिकं महिम्नं प्राप्नुवन्नानपि यरं न चिरादुपैति २८ इति श्रीभागवते म० ख० ७ पंचदशाध्या
यः १५ शुक उवाच अथ देव अघोरा जन्सं परं तेन पात्मजे दर्शयित्वेति होवाच ज्ञातीनाम
नुशोचतां नारद उवाच जीवात्मन्यप्यभङ्गं ते मानरेपितरं च ते मुहुरेवाधवांस्तप्तान् शुचात्बलं
तया भृशं २॥ कलेवरं समाविश्य शेषमायुः मुहुरतः भुंत्वभोगान्पितृप्रतानधितिष्ठन्पासनं

मिति उपनिषत्संपरं श्रेयोऽस्मा मिति उपनिषत् मंत्र एवोपरिषत्तां प्रतीक्ष्य गृह्णादृष्टा इत्यतिभवान् २७ अतुलं च
तदनधिकं च समानाधिक्यं परं महिमानं प्रापुः उपैति उपैत्यति २८ यद्येवंच दशः १५ बोद्धव्यं तत्सुतां तैव विप्रो
कीकृत्य तेन च आदिदेश महाविद्यानारदः शेषतोऽधिष्ठा १ आदौ तावत्तत्पुत्रमुखेन बधित् पुत्रादि संबंधो मि
ष्यति दर्शयितुं योगबलेन तमेव ज्ञातीनां दर्शयित्वा १ जीवात्मनित्यद्युवाच शेषमवशिष्टमायुरस्ति अयम्
युनामृतत्वादिपर्यः ३ ॥

रामायनमः

शिवायनमः

रामः

रामः

४४

तदेवकलेवरं प्रविश्योत्पितो जीवउवाच यद्वा अंतराले प्रेतशरीरे स्थित्वेति ज्ञेयं ७ मयि मते पुत्रदृष्ट्या शोकश्चेत्
 प्रात्रुदृष्ट्या हर्षः किं न क्रियते स्थाशयेन संबंधस्यानियतत्वमाहबंधो विवाहादिभिः संबंधिनः ज्ञातयः सपिंडाः अर
 यो घातकाः मित्राणि रक्तकाः मध्यमस्पाउभयव्यतिरिक्ताः साधारणाः विदेवाद्यादि निमित्तेन देविताः उदासीना
 सद्यतिरिक्ता इति भेदः ५ कर्मभिर्भ्रीम्यमाणास्त्वदृष्ट्यातः यथावस्तु निषण्णानि क्रयविक्रमाद्यहीणा कर्तृषु व्यवह
 र्त्तुं युपरिभ्रमंति एव जीवोपयोनि युजनकेषु ६ एकस्मिन् पिज्जन्नि संबंधस्यानियतत्वे सदृष्टान्माह दृष्ट्या नित्य

निर

जीवउवाच कस्मिन् जन्ममीमत्वं पितरो मातरो भवन् कर्मभिर्भ्रीम्यमाणास्पदेव
 तिर्थ ३ षोडश ४ बंधुजात्यरिम धास्य मित्रोदासीनविद्विषः सर्व एव हि सर्वेषां भवंति क्र =
 मशोभिष्यः ५ यथावस्तु निषण्णानि हेमादीनि ततस्ततः पर्यटंति नरे खेवं जीवोपयोनिषु ७
 कर्तृषु ६ नित्यस्यार्थस्य संबंधोत्पत्तिर्योदृश्यते न सु यावद्यस्य हि संबंधो ममत्वं तावत्
 देवहि ७ एवं योनिगतो जीवः स नित्यो निरहं कृतः यावद्यत्रौपलभ्येत तावत्स्वत्वं हितस्य

स्य जीवतोपि अर्थस्य पञ्चादेः अनित्य अनियतः विक्रियादिना संबंध निवृत्तेः ७ एवं योनिगतः पित्रादिसंब
 धं प्राप्नोति स जीवो नित्यः देहजन्मादिना तस्य जन्माद्यभावात् अतएव वस्तुतो निरहं कृतः अहमस्य पुत्र इत्यभिमा
 न प्रत्युः पुत्रपित्रादौ संबंधिनिषाबहु पलभ्येत कर्मवशेन वर्तत तावदेव तस्य पित्रादेः ततस्मिन् स्वत्वं न तु वि।
 क्रियाद्युत्तरकालमपि अर्थवैवं संबंधः यदुक्तं कलेवरं समाविश्येति तत्र तस्मिन् कलेवरे ममेदानीं स्वत्वं निवृ
 त्तमिति सदृष्टान्माह नित्यस्य चिरकालावस्थापिनः सुवर्णादेः योनिगतो देहं प्रविष्टः यत्र देहो जीवउपलभ्ये
 त तस्य जीवस्य ततस्मिन् देहस्वत्वं न तु मरणोत्तरकालमपीत्यर्थः शेषं समानं ८ रामः रामः

श्री० भा०
स. टी०
४५

जीवस्य नित्यत्वं साधयति एष नित्यस्तत्र हेतुः अव्ययः अपक्षयस्तस्य तत्कृतः सूक्ष्मः जन्मादिस्तस्य तच्च कृतः स
वीजप्रयः जन्मादिमतो देहादेराश्रयः न तु देहादिरयः यतः स्वदृक् स्वप्रकाशः सर्वाश्रयत्वमुपपादयति आत्ममा
यागुणोरात्मानमेव विश्वं विश्वात्मकं सज्जितं तदात्मानं स्वयमेकं रूतेति श्रुतेः उपादानकारणत्वात् सर्वाश्रय
सर्वः जीवस्य वस्तुनो ब्रह्मत्वात् ब्रह्मण एव चिच्छक्तिविशिष्टस्य श्वरत्वेन स्रष्टृत्वात् जीवः सज्जतीति वाचो
मुक्तिः यद्वा स्वकर्मद्वारा सृष्टिनिमित्तेन स्वसृष्टेर्भोग्यस्य च सर्वस्य भोक्त्राश्रयत्वात् सर्वाश्रयत्वं चोक्तं

एष नित्यो व्ययः सूक्ष्मः एष सर्वाश्रयः स्वदृक् आत्ममायागुणैर्विश्वमात्मानं सज्जते
प्रभुः ८ न तस्य स्याति प्रियः कश्चिन्नान्नाप्रियः स्वः परोपि वा एकः सर्वधियां द्रष्टा कर्तृणां
गुणदोषयोः १० नादत्त आत्मा हि गुणान् दोषान् न क्रियाफलं उदासीनवदासीनः परा
वरदृगीश्वरः ११ श्रुत उवाच इत्युदीर्य गतो जीवो ज्ञातयस्तस्य ते तदा विस्मिता मुमु
क्षुः शोकं श्रित्वा तस्मिन् हंस्वल्ना १२ निर्हस्य ज्ञातवो ज्ञातेर्देहं हृत्त्वोचिताः क्रियाः त
स्य जुर्दस्य जस्मिन् हंशोकमोहम् धर्तिदं १३ ॥ मिति द्रष्टव्यं ८ घटकं सुदृढतश्चिमुद्दोवां धवांस्त।

प्रानिति चतरप्याह न तस्य स्याति तत्र हेतुः एकः सुदृढादिसंग्रहितः गुणदोषयोर्हिताहितयोः कर्तृणां मित्रादीनां यः
सर्वधियः विचित्रावुद्भूयः तासां द्रष्टा साक्षी १० यच्चोक्तं भंस्वभोगानित्यादितत्राप्याह नादत्त इति गुणसुखदोषा
दुःखं क्रियाफलं चराज्पादिकं उदासीनत्वे हेतुः परावरदृकारणस्य कार्यस्य च साक्षी ननु भोक्ता यतः इश्वरः
देहादिपारतंत्र्यस्तस्य अतएवं न तस्य मम च युष्माकं च संबंधाभावाच्चेष्टां माकुरुतेति वाक्यार्थः ११ १२
१३ ॥

रामः

४५

दिजभाषितं अंगिरसाप्रोक्तं पुत्रादीनां दुःखहेतुत्वं स्मरं त्यः पुत्रकामनां न्यानिर्मत्सराः सत्यः प्रतिभावः १५ निवि
उपेकतुल्यं गृहे विहाय निःकमणामतिधीरस्य तस्यैव योग्यं नान्यस्येति सदृशं तमाह सरसः पंकादिविद्यो गजश्च
ति १५ कृताः पुण्यजलक्रियापितृतर्पणाद्यायेन संयतप्राणो नियतेन्द्रियः १६ १७ नमो धीमहि धियो ये मम न सो।

बालध्मो ब्रीडितास्तत्र बालहृत्पाहतप्रभाः बालहृत्पात्रतंचे रूढी ह्यगौर्धनिरूपितं
यमुनायां महाराजस्मरं त्यो दिजभाषितं सस्यं प्रतिबुद्धात्मा चित्रकेतुर्दिजोक्तिभिः
गंधाधकूपान्तिः क्रांतः सरः पंकादिवदिपः १५ कालिंदां विधिवत्स्नात्वा कृतपु।
ण्यजलक्रियः मौनेन संयतप्राणो ब्रह्मपुत्रावबदत् १६ अप्यतस्मै प्रयन्नाय भक्ताय
प्रयतात्मने भगवान् नारदः प्रीतो विद्यामेतामुवाच ह १७ नमस्तुभ्यं भगवते वासुदेवाय
धीमहि प्रद्युम्नार्पे निरुद्धापनमः संकषणाय च १८ नमो विज्ञानमात्राय परमानंदमूर्ते
ये आत्मारामाय शांताय निवृत्तदैतदृष्ये १९ आत्मानंदानुभूत्येव न्यस्तशक्त्यूर्मये
नमः हृषीकेशाय महते नमस्ते विश्वमूर्तेये २० वचस्पृशते प्राप्य य एको मनसा सह
अनामरूपचिन्मात्रः सो व्यान्नः सदसत्परः २१ यस्मिन्निदं यतश्च दंतिष्ठत्यप्येति जाय
ते मन्मथे धिवत् मज्जातिस्तस्मै ते ब्रह्मणे नमः २२ ॥ नमस्यामस्त्यर्थः १८ निवृत्तादैतदृष्ये स्मा

त १९ न्यस्तानिरस्ताः शक्त्यूर्मयः प्रायानिमित्तराजद्वेषादयो येन २० मनसा सह वचसि अप्राप्या परते सति एका एव
प्रकाशते वचसीति सर्वेन्द्रियोपलक्षणो सोऽस्मान् व्यात्त सदसत्परः कार्यकारणोः कारण २१ तदेवाह यस्मिन्निदं कार्य
कारणं तिष्ठति अथोति च यतश्च जाते मन्मथे युष्मदादिषु मज्जाति मन्मात्रमिव सर्वा नुसृत यत् तस्मै २२ ॥

श्रीभा.
ख. टी०
४६

स्व२

ननु सर्वानुसृतं चेत् जातिवत्प्रतीयते कथं मनो वचसोरप्राप्तिस्तत्राह यदुक्तमवहितं तत्रापि असवः ।
प्राणाः क्रियाशक्त्या न स्पृशति मन आदीनि च ज्ञानशक्त्या न विदुः तदुक्तं न तोस्मि २३ तेषां तदज्ञाने हेतुमाह दे
हेन्द्रियादयो मीयं देशविद्याः यच्चैतन्माशेना विद्याः संतः कर्मसु स्वावयवेषु प्रचरंति जाग्रते स्वप्नेऽप्यप्यदा सुषुप्ति
मूर्च्छादौ निवप्रचरंति यथा अप्रतसंलोहं न दहति अतो यथा लोहमग्निशक्तौ च दाहकं सदग्निविना न दहति एवमेव
संगता ज्ञानक्रियाशक्तिभ्यां प्रवर्तमानो देहादयः तन्न स्पृशंति न विदुः श्रुतिभावाः जीवस्तर्हि द्रष्टृत्वा ज्ञानात्

यन्न स्पृशंति न विदुर्मनो बुद्धीन्द्रियासवः अतर्बहे श्रुतिविततं व्योम वर्तन्तो स्पृहं २३
देहेन्द्रियप्राणमनो धियो मीयं देशविद्याः प्रचरंति कर्मसु नैवाप्यदा लोहमिवाप्रतप्तं स्थो
नेषु तदुष्टुपदेशमेति २४ औनमो भगवते महापुरुषाय महानुभावो यमहाविभूतिष
तये सकलसात्वतपरिक्लृप्तनिकरकरकमलकुञ्जलोपलालितचरणारविद्युग
लपरमपरमेष्ठिन्तमस्ते २५ शुक उवाच भक्तो यैतां प्रयन्नाय विद्यामादिश्य नारदः
यथा बंगिरसा साकंधामस्वायं भुवं प्रभो २६ ॥

नैयाहस्यानेषु जाग्रदादिषु द्रष्टृपदेशं द्रष्टुः संज्ञां तत्र
देवैति प्राप्नोति नामो जीवो नामास्ति नास्यो तोस्ति द्रष्टेत्यादि श्रुतेः यदा द्रष्टृपदेशं द्रष्टुः संज्ञं जीवमपि तदेव एति
ज्ञानाति ननु जीवस्तत् ज्ञानातीत्यर्थः तदुक्तं हे सगुह्यस्तो त्रेदो सवाचाः स्यादि २४ सकला ये सात्वतपरिक्लृप्तास्त
यानिकरः समूहस्तस्य करकमलानां कुञ्जले सुकलेरुपलालितचरणारविद्युगलं यस्पतस्य संवोधनं परम
उक्तं परमेष्ठिन् सर्वेश्वर २५ पूर्वसंनारदो भ्राजगामे सगिराः प्राधान्यनाक्तः चित्रकंतोः सुव्रत्त्वेन तस्य
पथगुक्तत्वात् दहतु नारदो गिरसा साकं यथा वितना रदस्य प्राधान्यनिर्देशः तदुपदेशेन तस्य बेराग्यास्यते

॥
२५

राम

४६

यथायथावधारयामास २१ विद्याधराधिपत्यं चावांतरफलं लेभे अप्रतिहतमस्वलितं २८ कतिपयैरहोभिः विद्याः =
याः ३३ नदीत्वेन मनसा गतिर्यस्य २८ मृगालं गौरं शितिवासं नीलावरं स्फुरंति किरीटादीनि यस्य कटि त्रिकटि।
स त्रे प्रसन्नानिवक्त्राणि यस्य अरुणानिलो च नानियस्य तं च तं च ३० दृष्ट्वा च तं प्रादिपुरुषं अभ्ययाच्छरणा =
गतः अनमन्तनामकयेभृतस्तस्य दर्शनेन ध्वस्तं समस्तं किल्विषं यस्य स्वच्छममलं चातं करणं यस्य प्रणये

चित्रके तु स्तुविद्यांतां यथानारदभाषितां धारयामास स ज्ञाहमभस्तः सुसमाहितः २१
ततश्च स प्ररात्रांते विद्याया धारयामाणाया विद्याधराधिपत्यं स लेभे प्रतिहतं नृप ३८ तं
तः कतिपयाहोभिर्विद्योयेह मनो गतिः जगाम देवदेवस्य शेषस्य चरणोत्तिकं २८ मृगालं
लंगोरं शितिवासं स्फुरंति किरीटके परकटि त्रिकं कणां प्रसन्नवक्त्रां रूपा लोचने यत्नं
ददर्शसिद्धेश्वरमंडलेः प्रभुं ३० तद्दर्शनध्वस्तं समस्तं किल्विषः स्वच्छममलं तः करणो
भ्ययान्मुनिः प्रवृत्तमत्पात्राणां शुलोचनः प्रहृष्टरोमानमदादिपुरुषं ३१ स उतमश्रुत्वा
कथं दाज्वविष्टं प्रेमाश्रुले शैरुपमेहयेन्मुहुः प्रेमापरुहा विवर्तवर्णानिर्गमो नैवाशक्यते प्र
समीडितुं चिरं ३२ ततः समाधाय मनोमनीषया बभाष एतत्प्रतिलब्धवागसो नियम्य स
वैद्विषवाख्यवर्तने जगद्गुरुं सात्वतशास्त्रविग्रहं ३३ नाश्रुत्वा लोचने यस्य प्रहृष्टानि रोमाणि यथा
स्य सः ३२ तं प्रसमीडितुं स्तोतुं चिरं नैवाशक्यं न शशाकतत्र हेतुः उतमश्रुत्वा कथं दाज्वविष्टं प्रेमाश्रुले शैरुपमेहयेन्मुहुः
निविचिन् प्रेमाश्रुत्वा ३३ अखिलानां वर्णानां निर्गम उच्चारणं यस्य सः ३२ मनीषया तु ज्ञातः समाधायैतद्दत्तमा।
एवभाषे प्रतिस्त्वावाक्येन सात्वतशास्त्राकोविग्रहो यस्य तं ३३ अन्योन्यप्रेमजानंदनिभता तस्वामिसेव वि

श्री० भा०
स० टी०
६१

हे अजित अग्नेः अजितोऽपि भवान् साधुभिर्भक्तैर्जितः स्वाधीनः एव कृतः यतो भवानतिकरुणः तेऽपि च निःकामा अ-
पि भवता विजिताः यो भवान् अकामात्मना मात्मानमेव ददाति ३४ ननु भक्तैरवजित इति कथं स्यादिति मानेरपि सख्या
दि कर्त्तृभिरग्नेरीश्वरैर्जयसे भवान् तत्राह तवेति जगदुदयादीनि तवैव विभवः विभवने महिमा लीलिषावत् आ-
दिशब्देन प्रवेशनियमो निविश्वस्य जस्तु ब्रह्मादयो नेश्वराः किन्तु ते तवांशो यः पुरुषस्तस्यांशोः तत्र एवेत्येते
पि यः पृथक् पृथगीश्वरावयमस्य भिमानेन कथ्येव स्यादिति ३५ त्वमेव स ख्यादिकर्त्तृत्वे तदुपपादयति परमाणुः

चित्रकेतुस्त्वाच अजितजितः सममतिभिः साधुभिर्भवान् जितात्मभिर्भवता विजि-
तास्तेऽपि च भजता मकामात्मना य आत्मदेति करुणः ३४ तव विभवः खलु भग-
वन् जगदुदयस्थितिलयावनादीनि विश्वस्य जस्तेऽंशोऽंशास्तत्र मद्यास्यर्द्धं तिष्ठ-
प्यगभिर्मत्या ३५ परमाणुपरममहतोऽस्त्वमाद्यं तां तरवर्ती त्रयविधुरः आदावंते
च सत्त्वानां यत्तद्धुवंत देवांतरालेऽपि ३६ क्षित्यादिभिरेष किल्लावतः सप्तभिर्देश-
गुणोत्तरैराङ्कोशः यत्र यतस्याऽऽकल्पः सहाङ्कोदिभिस्तदनंतः ३७ ॥

सत्त्वमलकारणं परममहत् अतिमकार्यं तयोऽस्त्वमेवाद्यं तां तरवर्ती आदावंते च अंतरे मध्ये च वर्तितुं शीलं
यस्य सा अतएव त्रयविधुरः आद्यो तमध्यस्त्यो ध्रुवः ते च त्वया स्रज्यंते न तु ध्रुवाः कुतः इत्याह सत्त्वानां
त्वानां सत्त्वेन प्रतीतानां कार्याणामादावंते च यत्तद्धुवंत माने अंतरालेऽपि तदेव ध्रुवंतुवर्णादिवत् ३६ एवं ध्रु-
वत्वेन कालतः परिच्छेदो नास्तीत्युक्तं देशतोऽप्यपरिच्छेदमाह क्षित्यादिभिरिति सत्त्वमाह सर्वस्माद्देशगुणामु-
त्तरैरधिकैरावतो यत्र च त्वयि आगु कल्पः आगुतुल्यः यतति परिभ्रमति तत्तस्यादनंतस्त्व ३७ ॥

रामः

५७

यस्यादेवपरमेष्ठुरस्त्वमेवान्यदेवास्तवविभूतयः अतस्त्वाविहायविषयकामनयान्मोयासका अतिमंदाऽस्याहविषये
 बुद्धत्वात्मायेद्येतेनराकागः पशवः कुतयेविभूतीरिडाद्याउपासतेननुपरंत्वा ततः किं तत्राहतेषामितितदपास्य
 नाशानंतरं यथा राजकुलं अनु राजकुलनाशानंतरं यथा तत्सेवकानां आशिषो नश्यति तद्वत् अयंचपरमोव ।
 धिः मध्येपिनश्यत्येव ३८ विषयकामेनापि कृतात्स्वेवामोक्षफले वेत्याह कामधियः विषयकामना अपि हे परम
 त्वपिरचिताः कृताश्चित्तनरोहेति देहांतरोत्पत्तये न भवंति करं भवीजानि भर्जितवीजानि यथा पतोऽस्य जीवस्य गुणग

विषयत्वं शो न रयशो य उपासते विभूतीर्न परंत्वा तेषामाशिष ईशतदनुविनश्यति —
 यथा राजकुलं ३८ कामधियस्तत्पिरचितानपरमरोहंति यथा करं भवीजानि ज्ञानात्म-
 न्यगुणामये गुणाग्रातोऽस्य हृजालानि ३९ जितमजिततदा भवता यदा हभागवतंधर्म-
 मनवद्ये निः किंचनाये मुनय आत्मारामाय मुपासते यवर्गीय ५० विषयममतिर्न यत्र नृ-
 णां त्वमहमिति मम तवेति च यदन्यत्र विषयमधियारचितोयः सत्यविष्णुः क्षयिष्मुरधर्मवहुलः

हा १

एवदेव हंससमं भवंति अतः कामेनापि निर्गुणस्य तव भजनाच्छेनैर्नैर्गुण्यं भवतीत्यर्थः ३९ फलकामनयापित्वा
 दारधनेयदामोक्षहेतुः तदा किं वक्तव्यं भागवद्विमाहात्म्यमिति वक्तुं तत्संप्रेषयवर्तकत्वेनैव भगवतस्तोत्रिजितमिति
 यदा भवान् भागवतंधर्ममाह तदा हे भगवन् त्वया जितं सर्वोत्कर्षेण स्थितं तत्र हेतुः ये निः किंचनाः सनत्कुमारदयो
 मुनयस्ते ये भवन्तमयवर्गीयसेवेते ते न भवता जिते धर्ममिति वा ५० अनवद्यतामाह विषयममतिर्न यत्र यस्मिन् भा-
 गवते धर्मे नास्ति यदन्यत्र यथा न्यस्मिन् काम्यधर्मे ननु सोऽपि वेदोक्तत्वादनवद्य एव तत्राह विषयमधियाशत्रुमरणा-
 दिरकामनयारचितो विहितः कृतोयः सत्यविष्णुः रागद्वेषादिमत्वात् क्षयिष्मुश्च नश्वरफलत्वात् अधर्मवहु-
 लश्च हिंसादिबाहुल्यात् तदुक्तं शंकरस्वामिभिः उभयमिह चोदनायां लक्ष्यते अथौ नर्थं ज्ञेत्यादि ५६१॥

श्री. भा.
ब. टी.
५८

एतत्प्रपंचयतिकः क्षेमः किंकुशलेन किंचित् निजपरयोः स्वस्वपरस्य च स्वपरदुहा स्वस्मै परस्मै बुध्यतीति स्वप
रधुक्तेन यतः स्वद्रोहादस्य तकापले प्रात तव कोपः पोडा संभवति तदुक्तं जीता सुक र्वयंतः शरीरस्य भूतग्रा
ममचेतसः मांचेवतः शरीरस्य तान्निद्या सुरनिज्ज्ञपानितितया परसंयी उपाधर्मः च शब्दा तव कोपप्रस
तस्त्वया शान्ता धर्मापकये चिद्दमागे प्रवर्तयितुं काप्यधर्माभिहितो न तत्त्वदृष्ट्या ४२ भागवतधर्मे गानु नद्री
हस्त्याह नव्यभिचरतिनपरमार्थे जहाति तव दृष्ट्याः अयमिचारे हेतुः स्थिर इति स्थ्यावरजंगमप्राणि सम

कः क्षेमो निजपरयोः कियानर्थः स्वपरदुहा धर्मेण स्वद्रोहा तव कोपः परसंयी उपाच
तप्या धर्मः ४२ नव्यभिचरति तवेच्छायया त्वभिहितो भागवतो धर्मः स्थिरचरसत्त्व
कंदेवे स्वप्यप्यधि यो यमुपासते त्वार्याः ४३ नहि भगवन् न घटितमिदं त्वदृशना
न्नामखिलपापक्षयः यन्नामसक्तश्च वगात् पुष्कसकोपि विमुच्यते संसारसाग
रात् ५५ अप्यभगवन् वयमधुना त्वदवलोकपादमृष्टा शपमलाः सुराधिणा
यदुदितं तावकेन कथमन्यथा भवति ५५ विदितमनंतसमस्तं तव जगदात्मनो जनैरि
हाचरितं विज्ञाय परमगुरोः किंपादिव सवितु रिव खद्योतैः ५६ हे सुसम उद्यो भागवताः यंध

मै संवेते ४३ एवं भूतस्य भागवतधर्मप्रवर्तकस्य तव दृशनात् सर्वपापक्षयो भवतीति किंचित् मिथ्याह नहीति ४४
अतो हे कृतायोस्मीति आह अथेति अतो हेतोः तवावलोकनेन परिमृष्टा निरस्ता आशये चिते मला ये द्योते त्वदृशने
च मम नारदोपदेशेन ज्ञातमित्याह सुरार्थीति ४५ यथावा हे पूर्वमिति मृद आसं यथा नारदेनानुग्रहीतोऽस्मि त
सर्वान्तीमिमाः तव मया किं प्रकाशनीयमित्याह विदितमिति विशेषेण विज्ञाय प्रकाशनीयं किंपादिव न किं

प्रकाशनीयं पदं ५६ ॥

रामः

४८

उक्तलक्षणं भगवंतं प्रणमति नमस्तिष्ठन् भ्योऽसकलस्य जगतः स्थित्वा दीनामोशापसमर्पयदुरवसिता अविज्ञाता आ =
 त्मगतिर्निजतत्त्वं यत्पतस्मै केषां कुपो गिनां केन भिराभेददृष्ट्या ४७ अचसंति चेत्ते चेत्किं ताने पश्यंतमनुचितयः ज्ञा -
 ने विद्याया उच्चकंति सारं तं पश्यति ५८ ५९ मेनुशासनं महिष्य उपदेशः तेन च तया च विद्यया अस्माच्च दर्शना -
 त संसिद्धोऽसि ५० तदो धरात्पीयस्वयं मय्युपदिशति अहमित्यादिना सर्वभूतान्यहमेव भूतानामात्मा भोक्ता यहमे

नमस्तुभ्यं भगवते सकलजगत्स्थितिलयोदपेशाय दुरवसितात्मगतये कुपो गिनां भि
 दापरमहंसाय ५१ यं वै अचसंतमनुविश्वस्य जः अचसंतियं चेत्किं तानमनुचितय उच्चकंति
 भूमे उलं सर्वगापायति यस्य मूर्द्धितस्मै नमो भगवते स्तु सहस्रमूर्द्ध ५२ श्रीशुक उवाच
 संस्तुतो भगवानेव मनंतस्तप्रभासत विद्याधरपतिं श्रीतश्चित्रकेतुं कुरु ६२ ४८ भगवानु
 वाच यन्तारदांगिरोभ्यो ते व्याहृतं मेनुशासनं संसिद्धोऽसि तयाराजन विद्यापादर्शनाच्च मे
 ५० अहं वै सर्वभूतानि भूतात्मा भूतभावनः शब्दब्रह्म परब्रह्म ममोभे शाश्वती तन् ५१
 लोके विततमात्मानं लोकं चात्मनि संततं उभयं च मया व्याघ्रे मयि चैवोभयं कृतं ५२ यथा सुषु
 प्तः पुरुषो विश्वपृथपतिं चात्मानि आत्मानमेकदेशं मन्यते स्वप्न उत्थितः ५३" वभोक्तु भोग्यात्मकं

विश्वं मद्भाति रितं नास्तीत्यर्थः अतो हं भूतभावनः भूतानां प्रकाशकः कारणं च ननु शब्दब्रह्म प्रकाशकं परं ब्रह्म कारणं
 प्रकाशकं चेत्सत्यं ते उभयमेव परं इत्याह शब्दब्रह्म इति शाश्वती शाश्वतौ ५१ अतस्त्वमेव पश्येत्पाहल्लोको भोग्ये प्रपंचे भोक्तृत्वे
 न विहितमनुगतमात्मानं लोकं चात्मनि भोग्यत्वेन संततं व्याघ्रेत दुभयं च मया कारणमात्मना व्याघ्रे मयि चैवोभयं कृतं कल्पितं स
 रेदितित्यतीयेनाश्वयः पश्येदित्याध्याहारो वा ५२ ननु जाग्रदाद्यवस्थाभेदेन भोक्तृभोग्यात्मकं विश्वं सृष्टं प्रतीपमानं कथं का
 ल्पितं स्यादित्याशंका स्वप्नगतजाग्रदादिदृष्टान्तेन संभावयन्नाह पश्यति ह्यभ्यापय्यात्स्वप्ने सुषुप्तावस्त्वगिरिव नोदिरूपदेशा
 तस्वप्नमात्मन्येव पश्यति स्वप्नमध्यो सुषुप्तिस्वप्नं पश्यतीत्यर्थः तस्यास्वप्नाव उत्थितः सन् आत्मानमेकदेशं मन्यते

प्रतिजाग्रदवस्थामनुभवति ५३॥

श्री० भा०
घ० टी०
४८

इदं प्रमाणं विजागरणादीनि जीवस्थानानि जीवोपाधेर्बुद्धेरवस्था आत्मनो मायामात्राणीत्येवं विज्ञापयेद्यद्व्या-
अतएव परंतदवस्था रोहतमात्मानं स्मरेत् ५४ ननु ते यो ह्येवमितिकथमुच्यते स्वापे दृष्ट्याभावेन द्रष्टुं त्वाभावात्
आह येनेति प्रसन्नः पुरुषो जीवः येन रूपेण तदा स्वापकाले आत्मनः स्वापनिर्गुणं अतोऽत्रियसुखं च वेदतमात्मानं
ब्रह्ममाभवेति स्वापसुखयोः साक्षात्संवेदने हेतुमाह ते देति तदा स्वापसुखयोरसंवेदने सुखमहमस्वापमिति स्मरेत् तस-
मवान् ५५ ननु स्वापसाक्षिणादृष्टकथं विजागरदवस्थाः स्मरेत् न तस्येन दृष्टमन्यः स्मरेत् तत्राह उभयं प्रत्यापप्रतिबो-

एवं विजागरणादीनि जीवस्थानानि चात्मनः मायामात्राणिविज्ञापयेद्यद्व्याप्यं स्मरेत् ५४
येन प्रसन्नः पुरुषः स्वापं वेदात्मनस्तदा सुखं च निर्गुणं ब्रह्मतमात्मानमवेहिमा ५५ उ।
भयं स्मरेत् पंसः प्रत्यापप्रतिबोधयोः अन्वेति चतिरिच्येत तत्त्वानं ब्रह्मतत्परं ५६ पदेत
द्विस्मृतं पुंसो मद्रावेभिन्नमात्मनः ततः संसारगतस्पदेहादेहो मते मतिः ५७ लब्धेह
मानुषीयोनिज्ञानविज्ञानसंभवा आत्मानं योनवुह्यत न क्वचित्क्षेममाप्नुयात् ५८
स्मृत्स्वहायापरिलेशं ततः फलविपर्ययं अभयं चाप्यनोहायासकल्याणं धरमेतकविः ५९

नोभयं पाठांतरं ९

येन पुंसां

धं च स्मरेत् तनुसं दधतः तयोः प्रत्यापप्रतिबोधयोः प्रकाशकत्वेन पदन्वेति द्वाभ्यां व्यतिरिच्येते च एकैकापायेष्वनशा-
यात् तत्तत्ज्ञानपरं ब्रह्म तदेव ननु भिन्नमित्यर्थः अतो बाल्यदृष्टस्य यो वने स्मृतिवदवस्था तत्र त्वेपि स्थापानं दपोः स्मरणं घ-
टतश्चिभावः तदेवं तत्र ब्रह्मात्मानमवेहीत्यनुवगः ५६ विष दोषो यमाह यत्तु यदि एतन्मद्रावे मत्स्वरूपं ब्रह्म-
विस्मृतं तदात्मनः सकाशात् भिन्नमवति तत एतत्पुंसः संतो भवति संसारस्वरूपमाह देहादेहं जन्मांतरं पुनर्जन्म मते-
रनंतरं पुनर्जन्म तस्मिन् ५७ यो न्यतरे पि भोगादिसंसादनं शक्यं ज्ञानार्थत्वं त्रैव्यति तस्य मित्राह लब्धेति ज्ञाने शास्त्रोक्तं
विज्ञानमपरोक्षं तयोः संभवाय स्यात् ५८ वैराग्यार्थमाह देहायां प्रवृत्तिमार्गे तत ईहातः अनीहाया निवृत्तिमार्गे तु
अभयं नोक्षो भवतीति च स्मृत्ता फलसं कल्याणं धरमेतपाठांतरं नोभयं परिलेशः फलविपर्ययं ज्ञानास्तीत्येव स्मृति

तस्य स्वरूपं ४

रामः

५८

एतद्विद्योतिःसुखयेतित्रिभिःदुःखस्यानित्यतिःसुखस्याप्राप्तिः६०विज्ञापयद्यमेप्रवोणावयमित्यभिमानवतांस्थानत्रयविल
सागानुरीषोबुद्ध्या६१दृष्टानुताभिमात्राभिरैहिकामुष्मिकैर्विद्युयैःस्वनतेजसाविवेकबलेन६२नचातःपरःपुरषार्पोत्तीत्याह
एतावानिति योगेनेपुण्ययस्याःसाबुद्धियेषांपरस्यात्मनःएकदृष्टीनभित्तयत्एतावानव६३६४इतिषष्ठोऽंशोऽष्टाध्यायः१६
ततःसप्तदशोऽंशोमहाईप्राण्यखेचरन्विहस्पगिरिशंशापातउमायावज्रतोगतः१यदाःयस्यांतस्येदिशेनमःनमनक्त

सुखायदः स्वमोक्षाय कुर्वते दंपती क्रियाः ततोऽनिवृत्तिरप्राप्तिर्दुःखस्य च सुखस्य च ६० एवं
विपर्ययं बुद्ध्या नृणां विज्ञाभिमानिनो आत्मनश्च गतिं सत्त्वांस्थानत्रयविलक्षणो ६१ दृष्ट
ताभिर्मित्राभिर्निर्मुक्तैः स्वेन तेजसा ज्ञानविज्ञानसंलक्ष्यो मदक्तः पुरुषो भवेत् ६२ एतावानेव मनोजै
योगिनेषु गणवोद्भिः स्वार्थः सर्वात्मना ज्ञेयो यत्परात्मैकदर्शनं ६३ त्वमेतच्छब्दपाराजन्मप्रमत्तो
वचोमम ज्ञानविज्ञानसंयन्त्रो धारयत्प्राप्त्यसिद्धसिद्धि ६४ श्रुक उवाच आश्वास्य भगवानित्येचि
त्रकेतुं जगद्गुरुः पश्यतस्तस्य विष्वात्मा ततश्चांतर्दधे हरिः ६५ इति श्रीभागवते महापुराणे स
प्तमोऽध्यायः १६ श्रीश्रुक उवाच यतश्चांतोर्हतौ न तं स्पृह्यन्तु त्वादिशेनमः विद्याधरश्चित्र
केतुश्च चारुगगने चरः १ सत्त्वत्वं बर्षलक्षणा मया हतवन्त इयः स्युः पमानो महायोगी मुनिभिः
सिद्धचारणोः २ कुलाचलं दृष्ट्वा मुनानां संकल्पसिद्धिं सुरैर्मै विद्याधरस्त्रीभिर्नापयन् हस्मिंश्च
रं ३ एकदा स विमानेन विस्मृतेन भास्वता गिरिशं दृष्ट्वा गच्छन् पतीतं सिद्धचारणोः ४ ॥

त्वा १ सविद्या धरस्त्रीभिः हरिं गायन् नरे मे इति हृषोरन्वयः अग्न्या हतं वलमिन्द्रिय पाटवं च यस्य नाना विधाः संकल्पेन हि
वसिष्ठो यासुता सु ३ अकस्माद्भूतैश्चर्म्य गवां प्राचीन कर्मतः आसुरीं योनिमाधनो भवानी प्रायतः ससुतरा ह एकैक्या ५

श्री. भा.
ष. टी०
५०

श्रीकीकृतां उस्संगेनैवेकीकृतां देवीं वाहुना आलिङ्ग्य स्थितं उवाच जहास च तस्य तिके स्थितः सन् ५ धर्मवक्ता वदति
शरीरिणां मध्ये मुख्यं यथा भाष्यमिषु नीरुपचास्ते ६। ८ अगाधां भीरावीं स्यसः ८ न तस्य धर्मप्रमां विद्वान्।
अतर्हीर्य विद्वान्तोऽस्मिन् निर्जितात्माभिमानिने जिनेरियो हमित्यभिमानवते अतिरुक्ता क्रोधेनाह १० विरुद्धं प्रकर्षं
एकशेतीति विप्रकृत ११ अतिवर्तिनं शास्त्रमतिक्रम्य वर्तनं शालं येनो निषेधंति न वारयंति १२ एषां त्रयादीनामनुधे

आलिङ्ग्यां श्रीकीकृतां देवीं वाहुना मुनिसेसदि उवाच देव्याः प्रपन्नं जहासोच्चैस्तदंतिके ५
चित्रकेतुस्त्वाच एषलोकगुरुः साक्षाद् धर्मवक्ता शरीरिणां आस्ते मुख्यः सभायां वैमिषु नीरु
यभाष्यया ६ जटाधरस्तीव्रतया ब्रह्मवादिसभापतिः श्रीकीकृत्यस्त्रियं चास्ते गतहीः प्राकृतो
यथा प्रायशः प्राकृतां प्रापिस्त्रियं रहसि विभ्रति अयं महाव्रतधरो विभर्तिसदसिस्त्रियं ८
शुक उवाच भगवानपि तच्छ्रुत्वा प्रहस्या गाधधीर्नयत्स्मीं वभूव सदसि सभ्याश्च तद
नुव्रताः इत्यतर्हीर्य विदुषिबुक्ता गोबहुशोभने रुखा हे देवी ध्यायनिर्जितात्माभिमानिने
१० धर्मवत्पुवाच अयं किमधुना लोके शास्ता दे दुधरः प्रभुः अस्मद्विधानां दुष्टानां निर्लेजा
नां च विप्रकृत ११ न वेदधर्मं कल्पयन् यो निर्न ब्रह्मपञ्चाभ्युन्नारदाद्याः न वै कुमारः कपि
लोमनुश्रवणेनो निषेधंति वर्तिनं हरं १२ एषां त्रयादीनामनुधे यथराज्यपुगं जगद्गुरुं मंगलमं
गलं स्वयं यः क्षत्रं वेधुः परिभूयस्तेन प्रशास्ति धृष्टस्तदयं हि देवः १३ ॥

यं पराज्यपुगं यस्य तं मंगलमंगलं परमधर्मं तिसूरीन् परिभूय अज्ञानं कृत्वा जगद्गुरुं यः प्रशास्ति तत्तस्मादेवः

॥

रामः

५०

ननुहरिभक्तोयंनदंउर्हतिचेत्तत्राहनायंसाधुभिःपरिमेवितंवेकुंठस्ययादमलोपसर्पणमर्हति यतः संभाविता अहमधि
कश्चित्कृतामतिर्येन अतएवस्तव्य अनम्रः १४ तदेवस्वयंदेयत्वेनिष्क्रियतंप्रत्योह अतश्चित्तेषुत्रयप्याभयोमहातोक्लि
षमपराधनकर्त्तानकरिष्यसितपायाहीत्यर्थः १५ १६ पूर्वदिष्टप्राचीनकर्मप्राप्तमेव १७ अयंचसंसारचक्रस्वभावएव
नचित्रमित्याहसंसारचक्र इति १८ अतएवात्रममेचतवचनकोषिदोषइत्याहनेवेति १९ एवतावत्सुखदुःखादिकमंगी

नायमर्हतिवेकुंठयादमलोपसर्पणं संभावितमतिःस्तव्यःसाधुभिःपर्युपासितं १४ अतःपा
पीयसींघोनिभासुरींघाहिदुर्मते यथेहभयोमहातानकर्त्तापुत्रकिल्विषं १५ अकडचाच एवशाप्र
प्तित्रकेतुर्विमानाद्वरुत्थसः प्रसादयामाससतींस्सूदनम्रेणभारत १६ चित्रकेतुरुचाच प्र
तिष्ठाहामितेशापमात्मनोजलिनंविक्के देवैर्मर्त्याययत्प्राक्तंपूर्वदिष्टं हितस्येतत् १७ संसारचक्र
एतस्मिन्जंतुरज्ञानमोहितःआम्यन्सुखंचदुःखंचभुंक्ते सर्वत्रसर्वदा १८ नैवात्मानपरश्चापि
कर्त्तास्यात्सुखदुःखयोः कःस्वर्गोनरकःकोवाक्सुखं दुःखमेववी २० एकःसृजतिभू
तानिभगवानात्ममायया एषांबंधंचमोक्षंचसुखंचदुःखंचनिःकलः २१ नतस्यकश्चिद्दृष्टि
तःप्रतीपोनज्ञातिर्वंधुर्नपरोनचस्वः समस्यसर्वत्रनिरंजनस्यसुखेनरागः कुतएवरोषः २२

कृतोक्तंइदानींतदपिबस्तुतोनास्तीत्याह गुणानामायामयानांप्रवाहेसंसारे २० ननुमायागुणानांचेदयेप्रवाहस्तर्हिनेषांज
उत्पादबंधमात्ताद्यनुभवोनस्यात्तत्राहएकः परमेश्वरोमाययानिमित्तस्तथाभूतानिप्राणिनः सृजति एषांबंधादिकंचसृज
तिनिःकलः स्वयंबंधादिफल्यः २१ नन्वेवंभूतविषयस्योत्पत्तिकारणंप्रियादिवैद्यम्याभावादित्याशंक्यद्यपिप्रियाद
योनसंतितथापितत्कमेवशात्सर्वघटतइत्याहनतस्येतिदाम्योप्रतीयः अप्रियःनज्ञातिर्वंधुश्चेत्यर्थः तत्रहेतुःसर्वत्र
समस्यतत्कुतःनिरंजनस्यनिःसंगस्य अतएवतन्निमित्तेसुखेरागोनास्तिरागानुबंधोक्षः कुतः स्यात् २२ ॥

कर्त्तारंमन्यतेप्राज्ञ आत्मानंपरमेवच २३ गुणप्रवाहएतस्मिन्कःशायःकोन्वनुग्रहः ॥३॥

श्री० भा०
ख० टी०
५१

यद्येवं तथापि तस्य शक्त्या मायया यो विसर्जः पुण्यपापादिलक्षणं कर्मण्यं शरीरिणां सुखाद्यर्थमेव कल्पते समर्थो भवति
यथा कृतीता सुभक्तभावाद्भवकरो विसर्जः कर्मसंज्ञित इति २३ अथ तस्मात्तद्देवभाभिनि कोपेन त्वाके तत्प्रसादयामिन तु शायमा
ह्यायतर्हि किं प्रसादनेनात् आहममोक्तं साध्वि असाधुयन्मन्यसे तत्त्वया तस्यता २४ गिरिशो भवानी शोकरो प्रसाद्यस्मा

तथापि तच्छक्तिविसर्गण्यं सुखाय दुःखाय हिताहिताय बंधाय मोक्षाय च मत्पुजन्मनोः श
रिरिणां संस्तवयेच कल्पते २३ अथ प्रसादयेन त्वां शायमोक्षाय भाभिनि यन्मन्यसे असाधुं क्तं
ममतत्तत्त्वया तं सति २४ शुक उवाच इति प्रसाद्य गिरिशो चित्रकेतुररिंदम जगाम स्वविमानेन
पश्यतोः स्मयतोः स्तयोः २५ ततस्तु भगवा नरुद्रो रुद्राणीमिदमब्रवीत् देवर्षिदैर्यसिद्धानां पार्ष
दानां च ऋग्वतां २६ रुद्र उवाच दृष्टवत्यसि सुप्रेमा गिरिहरैरद्रुतकर्मणाः माहात्म्यं मत्पुज्यानां
निस्पृहाणां महात्मनां २७ नारायणपराः सर्वे न कुतश्चन विभ्यति स्वर्गीयवर्जानरके स्वयि
तुल्यार्थदर्शिनिः २८ देहिनां देहसंयोगात् दंडानां चरत्स्नीलया सुखंदुःखं मतिर्जन्मशायो नु
ग्रहावच २९ अविवेककृतः पुंसो त्यर्थभेदस्वात्मनि गुणदोषविकल्पं भिदेव स्वजिवत्कृतः ३०
वासुदेव भगवति भक्तिमुद्रतां नृणां ज्ञानवैराग्यवीर्याणां नेह कश्चिद्वाप्यश्रयः ३१

वितोः प्रतोः २५ २७ स्वर्गादावपि तुल्यार्थः प्रयोजनमिति दुःखं प्रीयेषां ते तथा २८ तत्र तद्रुतमेव हेतु इयमाह द्वाभ्यां देहिनां सु
खंदुःखं मित्पारिदं हनि ईश्वरस्य स्त्रीलया मायया भवेति २९ ते सुचमुगा दोषविकल्पमित्यन्वयः ३० द्वा निधभेदस्वयः स्फुरति
स आत्मन्यर्थभेदः पुंसः स्वप्रेयसा आविवेककृतो भवति स्वजिवत्सर्वमात्मादिभिदायथा तथैव कृतस्त्यर्थः स्ववदितवत्तथैव
जिवदित्यर्थपाठांतरं तु सुगमं ३१ अतो भागवतानां निस्पृहत्वमुचितमेव ताहवा सुदेव इति ज्ञानवैराग्ययोर्विषयवलेषेणां

विशिष्टबुद्ध्या आश्रययोगोपयोगो नास्ति ३२
विसिद्धबुद्ध्या विनिर्मुक्ततायां
होतरं २

रामः
५१

अस्य च हरिदासत्वेन तत्त्वभावत्वान्नैतच्चित्रमिति वक्तुं हरेर्महात्म्यमाह नाहमिति द्वाभ्यां ईहितमभिप्राये लीलां वापदा।
वयनविद्यः तदा तस्य स्वरूपमंशका-अपि सतः पृथगीशमानिनो न विदुरेव ३२ सर्वभूतात्मत्वादेव अतः एव हरिरपि
सर्वेषां भूतानां प्रियः ३३ अहं चेद्यच्च्युतस्य प्रियः तस्मान्ममास्मिन् क्रोधीना भूदिति भावः ३४/३५/३६ प्रतिशोधदानुमत्तेः।

नाहं विरिञ्चो न कुमार नारदो न ब्रह्म पुत्रा मुनयः सुरेशाः विदामयस्ये हितमंशकांशकान तत्त्व
रूपं पृथगीशमानिनः ३२ न त्वस्यास्ति प्रियः कश्चिन्नाप्रियः स्वः परोपि वा आत्मत्वात्सर्वभूता
नां सर्वभूतप्रियो हरिः ३३ तस्य चायं महाभागस्त्रिभुवनेऽपि प्रियो नुगः सर्वत्र समदृक् शान्तोऽप्यहं च
वाच्युतप्रियः ३४ तस्मान्नाविस्मयः कार्यः पुरुषेषु महात्मसु महापुरुषभक्तेषु प्राप्तेषु समदर्शितेषु ३५
श्रुत्वा च इति श्रुत्वा भगवतः शिवस्यो माभिभाषितं बभूव शान्तधी राजन देवी विगतविस्म
या ३६ इति भागवतो देव्याः प्रतिशोधमन्त्रे तमः स ह्यसंजगद्देशापमेतावत्साधुलक्षणां यज्ञे त्व
द्युर्दक्षिणां जौदानवीं योनिमाश्रितः वज्रस्य भिविरह्यातो ज्ञानविज्ञानसंयुतः ३७ एतत्ते सर्वमा
ख्याते यन्मोक्षपरिपृच्छसि वज्रस्यासुरजातेऽश्वकारेण भगवन्मतेऽतिहासमिमेव पण्यचित्रकृतो
महात्मनः माहात्म्यं विष्णुभक्तानां श्रुत्वा बंधादिमुच्यते य एतन्प्रातस्त्यागं पञ्चरूपं वाप्यतः पठे
त् इतिहासं हरिस्मत्त्वासयाति परमो गतिं ४१ इति श्रीभागवते म० षष्ठ० सप्तदशोऽध्यायः ११

तमः समर्पितमोपि ३७/३८ असुरजातेः असुरस्वभावेनोच्यते भगवति मतेऽश्व ३८/४० एतत् एतं ४१ इति षष्ठे सप्तदशः ११
आदित्यानां चतुर्थस्य त्वद्युर्वंशप्रसंगतः प्रोक्तमिदं कृतं विष्णुरूपवज्रवधादि १ अदितेः च मादीनां पुत्राणां मन्वयोक्ति
भिः अद्यादंशे दितेर्गर्भे शक्रेण मरुतां भिदा २ त्वद्युर्वंशमनुक्रमस्य प्रसंगे यथाक्रमे आदित्यानां मण्यो न्येषां वंशा
नाहमुनीश्वरः ३ ॥ रामः रामः रामः रामः

श्री० भा०
घ० टी०
५२

व्या१

दत्तकन्याव्यानुकणने अदित्याद्दशपुत्राः प्रोक्ताः विवस्वानर्यमाष्टयात्वं घसविताभगः धाताविधाता वरुणो मित्रः
शक्र उरुक्रमेति तत्राद्याध्यातमारभ्य विष्णुस्य पृथ्वी चित्रकेतुपाद्व्यानेः त्वष्ट्रर्विश्वमनुवर्षादानीं सवितुर्विश्वमाह पः
जित्स्वितिसावित्रीमित्यादिसुप्राख्येतेषुतरस्यानुयोजः पञ्चपञ्चममहामखान् पंचयज्ञान् १२ धातुमीयाकुडुः सा।

श्रुक उवाच पश्चिन्नुपत्नीसवितुः सावित्री व्याहृतित्रयी अग्निहोत्रं पञ्चसोमं चातुर्मीस्व
महामखान् १ सिद्धिर्भर्गस्य भार्गवमहिमाने विभुं प्रभुं आशिषं च वरारोहां कन्याप्रासत्तसु
भ्रता २ धातुः कुहः सिनीवालीराकाचा नुमतिस्तथा सायंदर्शमप्रातः पूर्णमासमनुक्रमत्
अग्नीन्पुरीष्यानाधतक्रियायां समनंतरः ३ चर्षणी वरुणस्यासीत् पस्याजातो भगुः पुनः
वाल्मीकिश्च महायोगी बल्मीकादभवत् किल ४ अगस्त्यश्च बसिष्ठश्च मित्रवरुणापो
ऋषिरेतः सिध्दिचतुर्कं भेदवर्षाः संनिधौ दुतं ५ रेवत्यो मित्र उत्सर्गमरिष्टं पिब्य लब्धधातु
६ पौलोम्यामिदं आधतत्रान् पुत्रानिति नः श्रुतं जयंत मखभंता तत्तृतीयमीदुषं प्रभुः ७ उरु
क्रमस्य देवस्य मापावामनरूपिणः कीर्त्तयेत्पत्न्या बह्व्योक्तः तस्यासनसौ भर्गोदयः ८ तत्
कर्मगुणवैर्ष्याणां काश्यपस्य महात्मनः पश्चादस्यामहेत्यपथे वावततारह ९ अथ कश्यप
दापादानदैतेयान् कीर्त्तयामिते यत्र भागवतः श्रीमान् प्रह्लादो बलिरेव च १०॥

व्या० टी० ५२
वाल्मीकीत्यनुक्रमत् समनंतरो विधाता क्रियायां स्वभार्यायां पुरीष्यान् अग्नीन्पंचचितान् पुरीष्या सोमपशुतिपंचवारं तत्र
ज्योतिषं चतुर्दशतिष्ठते ३ चर्षणी वरुणस्यासीत् पर्वव्रह्मणः पुत्रो भर्गुस्य पुनर्जातः वाल्मीकि वरुणस्येव पुत्रो भवत् एतौ
वरुणस्यासाधारणो पुत्रो ४ तयोस्तर्जोदयो मित्रस्यासाधारणः तयोरेव साधारणो दोषुत्रोच्चाह अगस्त्यश्च बसिष्ठश्च मित्रवरुणापो
मित्रवरुणापोरभवतां यत उभावपि कुंभेरेतः सिध्दिचतुः अत्रेहेजाता विधिता भमोभिः कुंभेरेतः सिध्दिचतुः समानमिति श्रुतेः।
दुतं स्तुतं ५६१७१८ पश्चादस्य मत्कंधे ९ अथोत्तमकश्यपस्यादितेः पुत्राणां दशदित्यानी संततीं सुहृदि तेः पुत्रान्

दि२

रामः

५२

हिरण्यकशिपुर्हिरण्यक्षश्चेति प्रथमं द्वावेव तौ च कीर्तितौ न तोयस्कंधे ११। १२। १३ विप्रचितो दानवा तमर्तुः सकाशात्तरा।
 हुं पुत्रमग्रहीत् १३ ततः संह्लादस्य त १४ यो मेघरूपे वातापि ये चेत्तमिल्वलं ये चेत्तवातापि चास्ते सन्वयः १५।
 १६ ततो वलः सकाशादनेव तस्य वले रनुभावः अनुभवेन सुश्लोकः गुणी कीर्त्यहः यद्वा अनुभावी ते सङ्गिः स्तये।

दिते द्वीवे वदायादौ दैत्यदानववन्दितौ हिरण्यकशिपुर्नाम हिरण्यक्षश्च कीर्तितौ ११।
 हिरण्यकशिपोर्भीर्याकषाधुर्नाम दानवी जंभस्य तनया दत्ता सुघुवे चतुरः सुतान् १२ स
 ह्लादं प्रागनुह्लादं ह्लादं प्रह्लादमेव च तत्त्वसा सिंहिकानाम राहुविप्रचितो अहीत् १३ शिशो
 हरघस्य हरिश्चक्रेण पिवतो मृतं संह्लादस्य कृतिभीर्यास्तपंच जने ततः १४ ह्लादस्य दम
 नोर्भीर्यास्तवातापि मिल्वलं योगस्त्यायत्वः तिथये पेचे वातापि मिल्वलः अनुह्लादस्य स
 म्भीयां वाष्कलो महिषस्तथा विरोचनस्तु प्राह्लादिर्देव्या तस्या भवद्वलिः १५ वागाज्येष्ठं पुत्र
 शतमशनाद्यो ततो भवत् तस्यानुभावः सुश्लोकः यज्ज्ञादेवाभिधास्यते १६ वागा आराध्य
 गिरिशं लेभे तद्गामुख्यतां यस्यार्चं भगवान्नास्तेत्यद्यापि पुरपालकः १७ मरुतश्च दितेः पु
 त्राश्च त्वारिंशन्नबाधिकाः ते आसन्नप्रजाः सर्वनीता इंद्रेण सात्मतां १८ राजो बाध कथं
 ते आसुरं भावं मयोत्थोत्पतिकं गुरो इंद्रेण प्रापिताः सात्म्यं किं तस्मात्कृतं हितैः रमेज्जदधते प्र
 ह्नन्तु च यो हि मया सह परिज्ञानी यमगवैस्तन्नो व्याख्यातुमर्हसि २०॥ तस्य अनुभावः सुश्लोकः

धृ२

यशस्ति शेषः १९ तस्य गणेषु मुख्यतां प्राधान्यं २० सात्मतां समानरूपतां देवत्वं प्रापिताः १८। २०। २१।

श्री.भा.
ख.टी.
५३

आहतं सादरं अत्यं मिताक्षरं अर्थवत्तवहर्षयुक्तं सत्रमयनमाश्रयोपस्य हे सत्रायगाशौनक २२ पार्थिव्याहेणपय
तः सहायेन २३ आहृतं तारं इंदुमारपित्वा सुखिनी स्यामिति चितयामासदिति उल्लगो कुरं अस्ति न हृदयं कविनचितं
२४ ननु राजी स्वदेहरक्षार्थं मन्ये बांधांतकरोतीत्येवं किमत्र चित्रं त्राक्षमीति ईशः प्रभुरित्यभिहितस्यापि यस्य पूर्व
सौराज्ञा देहस्य मरणानंतरं द्वित्रिदिनावस्थितस्य कर्मयश्वादिभिर्भक्षितस्य तु विद्येति दग्धस्य भस्मेति संज्ञा आसीत्
स्तत उवाच तद्विस्मृतस्य सबादरायणार्थं चोनिश म्याहतमल्पमर्थवत् सभाजयन्तं
निभतेन चेतसा जगाद सत्रायगा सर्वदर्शनः २२ श्रीशुक उवाच हतपत्रादिति शक्रपा
स्मिन्नाहेण विस्मृता मन्युना शोकदीप्तेन ज्वलंती पर्यचिंतयत् २३ करानुभ्रातृहेतारमिदं
याराममुल्लगो अस्ति न हृदयं पापघातयित्वा शयेमुखे २४ कृमिविद्वभस्म संज्ञासीत् य
स्येनाभिहितस्य च भूतधुक्तत्कृते स्वार्यं किं वेद निरयोयतः आशासानस्य तस्य दं ध्रुव
मुन्नद्धचेतसः मदशोषक इद्रस्य भूपाद्येन सुतोहिमे २६ इति भावेन सा भर्तु राच चारासक
न्निपे भ्रूषयानुरागेण प्रफ्रयेण दमेन च २७ भक्त्या परमपारा जन्मनोर्त्तैर्बलुभाषितैः
मनोजग्राहभावज्ञा सुस्मितायां गवीक्षणेः एवं स्त्रिया जडीभूतो विद्वानपि विदग्धया वा
टमित्याह विवशो नतचित्रं हि योषिति २८ विलोकोकांतस्तानि भूतान्यादौ प्रजापतिः
स्त्रियचक्रैस्वदेहा ईयया प्रसोमोत्तुता ३० ॥ तत्कृते तस्य देहस्यार्थं यो भूतेभ्यो दुःस्यति स किं स्वार्थं वेद
नवेदेव तच्चाहेतुः यतो भूतद्रोहा निरयो भवति २५ इंदेहारिकं ध्रुवं नित्यं आशासनस्य मन्यमानस्य अतरन्नेह उछ
खलं च तोयस्य तस्य दस्य यो मदः तस्य शोषकः पुत्रः सेयेन हेतुना भूयात् भवेत् २६ भर्तुः प्रिया चरणमेवेति मायेन साभा
२८ तृप्रियमसत्करा चचार २९ २८ विवशः स्त्री परतंत्रः सबादरं वमनोरथ परयिष्वामीति यदाहतं न चित्रं २८ तत्र

रामः
५३

एवंस्त्रियाश्रुधितः सन्कश्ययउवाच ३१ इहचकारात्परत्रच अगमः अप्राप्यः ३२ ननुपरमेश्वरे सुप्रीते सर्व।
कामप्राप्तिरिति प्रसिद्धं तत्राह पतिरेवेति ननु मनसि स्थितः श्रीवासुदेव एव लक्ष्मीपातिः यरे देवतमिति प्रसिद्धं स।
त्यस एव स्वाधिकारेण रूपमेदेः पूज्यते इत्याह मानस इति साद्वेन देवतानो लिङ्गेः मूर्तिभिरुपलक्षितः तान्येवाह

एवंशुश्रुधितस्तात भगवान्कश्यपः स्त्रिया प्रहस्य परमप्रीतो दितिमाहाभिनेद्यच ३१
कश्यप उवाच वरवरपवामोरुप्रीतस्तेहमनिन्दिते स्त्रिया भर्तृरिसुप्रीते कः काम इह चागमः
पतिरेव हि नारीणां देवतं परमं स्मृते मानसः सर्वभूतानां वासुदेवः श्रयः पतिः स एव देवता
लिङ्गेर्नामरूपविकल्पितेः पूज्यते भगवानपुंभिः स्त्रीभिश्च पतिरूपधक् तस्मात्पतिव्रताना
र्थः श्रेयस्कामाः सुमध्यमे यजन्ते न न्यभावेन पतिमात्मानमीश्वरं सोहं त्वयार्चितो भद्र ईदृ
भावेन भूक्तिः तत्ते संपादये काममसतौ ना सुदुर्लभं ३७ दितिरुवाच वरदो यदि मे व्रत
नृपत्रभिर्दृष्टं गच्छो अमृत्युमृतपुत्राहं येन मे घातितौ सुतौ ३८ श्रीशुक उवाच निश
म्यत इवो विप्रो विमनाः यद्येतत्पत अहो अधर्मः सुमहानद्यमे समुपास्थितः ३९ अहो द्यौर्दिपा
रामो योषिन्मयो हमायया गृहीतचेताः रूपणः पतिश्च नरके ध्रुवं ४० कोति क्रमो नुवर्त
त्याः स्वभावमिह यो धितः धिग्भावताः बुधं स्वार्यं यदहं त्वजितेन्द्रियः ४१ शरत्पद्मोत्सवं व
क्रंवच्च श्रवणामृतं हृदयं दूरधाराभस्त्रीणां को वदचेष्टितं ४२ ॥ नाम इंद्रादिरुपेव च हस्त।

त्वादितान्याविविधं कल्पितैः ३६। ३७ इंद्रहण इंद्रहंतारं अमृत्युमृत्युश्रवणं येन इंद्रेण विष्णुना सहायेन घातितो
३८। ३९। ४० स्वभावमनुवर्तमानो नायायो धितकोति क्रमो पराधः ४१ स्वभावमेवाह द्याभ्यां शीतं स्यात्संवात्सवी वि।
कोशीयस्मिन् श्रवणामृतं श्रवणं श्रुतीतं योरमृतं अमृतं तु त्वं दूरधाराय मे चितं ४२ ॥ रामः ॥

श्री.
स. टी.

५४

स्वाशिष्यात्मनो स्वार्थकामनयात्मवत् प्रेष्टत्वेन प्रतीयमानानां ४३ तत्रेदमुपकल्पने योग्यं भवति अयं भावः
वैष्णवं व्रतं तावेदयदेत्यामि तेनैवास्याः मुदचित्तायाः ४३ को धो निवर्तयिष्यते पुत्रस्त्वमस्यैव विष्यति दीर्घकाल
त्वे च व्रतस्य कथं चिद्गुणोपसर्तौ इत्यवधोपिन भविष्यतीति संचित्वा वाच ५५ हे भद्रं अजः यस्यावद्यदि धो
नहिकश्चित्प्रियः स्त्रीणामंजसा स्वाशिष्यात्मनो पतिपुत्रं भ्रातरं वा घ्नंत्यर्थे घातयं
ति च ५३ प्रतिश्रुतं ददामीति वचस्तन्मया भवेत् वधनाहंति चेदोपतत्रेदमुपक
ल्पते ४४ शुक उवाच इति संचित्य भगवान्मारीचः कुरुनंदन उवाच किंचित्कथित
आत्मानं च विगर्हयन् ४५ कश्यप उवाच पुत्रस्त्वमवैता भद्रं इद्रहा देव बाधवः संवत्स
रं व्रतमिदं यद्यंजो धारयिष्यति ४६ हितिरुवाच धारयिष्ये व्रतं व्रह्मन् ब्रह्मिकापीणा
यानि मे यानि चेह निषिद्धानि न व्रतं घ्नंति यान्युत ४७ कश्यप उवाच न हि स्याद्भूतजा
तानि न शोयेन्नाहं तं वदेत् न छिद्यान् न खरो माणानस्य शोद्यदमंगले ४८ नाफुस्ना
यान्न कुप्यत न संभाष्येत दुर्जनैः न वसीता धोतवासः खजं च विधत्तां क्वचित् ४९ नो
च्छिद्यं चेति कान्ते च साभिद्यं वसलाहृतं भुंजीतोदकपादं पिवेदंजलिना त्वपः ५०
नोच्छिद्यं सलिला सध्यापामुक्तं ५१ अनर्चिता संयतवाग्ना संवाता बहिर्ज्वरे ५२

दिधारयिष्यति तौ हीं इद्रहा भविष्यति वेगुणोपसर्तौ देव बाधो भविष्यति वेगवत्त्वाद्दत्तस्य कथं चिद्गुणोपसर्तौ सर्वथा वैफल्य
भावान् ४६ कार्याण्यवशं कानि व्रतं यानि न प्रतिज्ञावशं कानि न च निषिद्धानि कित्त्वप्यनुज्ञातानि तानि संवागपि भ
कृहि ४९ तत्रेकं त्रिशल्लिखे धान्नाहं न हि स्यादिति वचनः नश्येन्ना को शीतं यदमंगलं कपालादिकं तन्न स्य शीत
नास्य प्रविश्य स्वायान् एवं विधत्ता खजं पुनर्न धारयेत् ४९ भोजने च निषेधानाहं नोच्छिद्यं प्रति चेति कान्ते भद्रकाले निवेद

५० नोच्छिद्यं सलिला सध्यापामुक्तं ५१ अनर्चिता संयतवाग्ना संवाता बहिर्ज्वरे ५२

रामः

५४

शयनेष्वेनिषेधानाह नाधौतपादेतिनापराकपञ्चमशिराः ५२ कार्पाण्यहधौतवासाइतिह्यभ्योप्रातराशात्प्रथमभो =
 जनात् पूर्वम् ५३ वीरवतीजीवदूर्तकाः अर्चयेत्पुण्यकोष्ठगतं कुक्षं तत्र गतं ५४ पुंस्वने पुत्रोत्पत्तिकरं तुभ्यं तव ५५ =
 ५६ ५७ ५८ हरिश्चो व्रतस्य छिद्रं प्रष्टुः प्राप्नुमिधुः जिह्मः कुटिलः साधुवेषः मृगहालुब्धकोषपामगवचनाय म॥

नाधौतपादाप्रयतानार्द्रपानोदकशिराः शायीतनापराङ्मान्यैर्ननगतानचसंधयोः ५२
 धौतवासाः शुचिर्नित्यं सर्वमंगलसंयुता पूजयेत्प्रातराशात्प्राक् गोविप्रान् प्रियमभ्युतं हि
 यो वीरवती पुष्टार्चत्स्वगांधवलिमंडलैः पतिचार्योपतिष्ठे तद्ध्यायेत् कोष्ठगतं च तं ५४ सं
 वत्सरं पुंस्वने व्रतमेतद्विस्तृतं धारयेद्यसि चेतुमंशक्रहाभवितासुतः ५५ वाढमित्यभि
 प्रेष्यापदितीराजनमहामनाः काष्णपंगर्भमाधतव्रतं चांजोदधारसा ५६ मातृस्वसुर
 मिश्रायै मित्राहायै मानदं शुश्रूषणो नाश्रमस्थारितियर्थं च रत्नविः ५७ नित्यं च नालु
 मनसः फलमूलसमितकुशान् यत्रांकुरमदोपश्रमकाले काले उपाहरत् ५८ एवमस्या
 व्रतस्याया व्रतछिद्रं हरिर्नृप प्रेषुः पर्यचरजिह्मो मृगहैव मृगाकृतिः ५९ नाधगच्छ
 दूतछिद्रं तस्य रोपमहापते चिंतो नोत्रो गतः शक्रः केन मे स्याच्छिबं त्विह ६० एकादासा तु संपा
 यामुच्छिष्टा व्रतकर्षिता अस्य च वार्यधौतोऽग्निः सुखापविधिमाहिता ६१ लब्धा तदंतरं ।
 शक्रो निद्रापहतचेतसः दितेः प्रविष्टः उदरं योगेशायोगमायया ६२ चकर्त सप्तधा गर्भं व
 ज्रैराकनकप्रभै रूदतं सप्तधैर्कैकमारोदीरितितान् पुनः ६३ ॥ जवेद्योभवतितद्वत् ५९ केन मे शिवं स्या
 दिच्छिंतो प्राप्तः ६० अस्य च वारिश्चासौ वधौतज्जांश्चिज्ज ६१ निद्रापहतचेतो यस्याः ६२ मारोदीरित्युपलालय

निवृत्तान् पुनः सप्तधा चकर्त विच्छेद ६३ ॥

श्री० भा०
ख० टी०
५५

कौशिकः इन्द्रगणान्सप्तगणान्वैमरुतः इति श्रुतेः सजः सह ६९। १० दित्यानिः कपटमुक्तेः सति इन्द्रोपिनिः कपटमाह अं
तेतमूचुः पीज्यमानाः सर्वे प्रोज्जल्योन्मप नोजिघांससिक्किं इन्द्रभ्रातरो मरुतस्तव ६४ मामै
ष्य आतरो मत्स्यं यमिष्याह कौशिकः अनम्यभावा नपाषाणानात्मनो मरुतो गणान् ६५
नममारदितेर्गर्भः श्रीनिवासानुकंपया बहुधा कुलिशक्षुत्तो दोगयस्त्रेण यथाभवान् ६६
सक्तदिक्षादिपुरुषं पुरुषोयातिसाम्पत्तां संवत्सरं किंचिदनेदित्याये हरिरर्चितः ६७ सजः
रिंद्रेण पेचाशदेवास्ते मरुतो भवन् व्यपोत्स्यमातृदोषं ते हरिणा सोमपाः कृताः ६८ दितिरु
त्पायददृशे कुमाराननलप्रभान् इंद्रेण सहितान् देवीधर्मनुष्यदनिदिता ६९ अथेदमा
हताताहमोदत्यानाभया बहे अपत्यमिच्छन्त्यचरं व्रतमेतत्सुदुःकरं ७० एकः संकल्पितः
पुत्रः सप्तसप्ताभवन् कथं यदि ते विदितं पुत्रसत्पकथयमान् ७१ इन्द्रवाचं अंबते हे अ
वसितमुपधार्य गतो तिकं लब्ध्वा तरो छिद्रं गर्भमर्थबुद्धिर्न धर्मवित् ७२ कृतो मे सप्तधा
गर्भ आसन्नसप्तकुमारकाः तेषु चैकैकशो वक्राः सप्तधानापि मन्त्रिरे ७३ ततस्तत्परमा
श्रयं वीक्ष्याध्यवसितं मया महापुरुष एजायाः सिद्धिः कार्या नुबंगिणी ७४ आराधने
भगवत ईहमाना निराशिषः ये तु नेच्छन्त्यपि परं ते स्वार्थकुशलाः स्मृताः ७५ आराध्या
त्मप्रदं देवस्वात्मानं जगदीश्वरं को वलीते गुणस्पर्शबुधः स्यान्नरके पियत् ७६ तदि
दं मम दौर्जन्ये बालिशस्य महीयसि क्षुंतुमर्हसि मातस्त्वदिक्षागर्भो मृतो स्थितः ७७

वेतिल्लव्यमंतरं येन अर्थ एव बुद्धिर्यस्य ७२। ७३। ७४ अपि परं मोक्षमिषि ७५ गुणस्पर्शविषयभोगं बुधः को वलीते य

राम
५५

७८ इति षष्ठे र्छं दशो ध्यायः १८ अनुविशे च यत्सोक्तं कश्चपयेन दिते त्रितं तदेव विदुर्लोकैः हिताय हरितो वरं १ तस्य प्रकारमिति शेषः १ मा।
 र्जशिरमासे शुक्लपक्षे आदितः प्रतिपदि २ अनुमेव यथा शुक्लदत्ताय स्याः सा शुक्लदत्ता धीतदेता अलेकता सती आशात भोजनात् प्रा
 कृजयेत् ३ आदीता वन्मस्कारम आनाहोभिः ते तुभ्यं अलेपयो ममेव सर्वेन किंचिदप्यैः कृत्यमस्ति अतः केवलं ते तुभ्यं नमोस्तु पयो सो हे
 तवः निरपेक्षो हेरणी काममहाविभ्रति पतयेन मः सकलसिद्धये ४ यथा त्वं कृपया भक्त्या तजसाम
 हि नो जसा जुष्टं शशगौः सर्वैस्ततो सिमगवान् प्रभुः ५ विष्णुपत्नि महा माये महा पुरुष लक्षणो श्रीयेषामे महा
 भागे लोक मातर्नमोस्तुते ६ ओ नमो भगवते महा पुरुषाय महानुभावाय महाविभ्रति पतये सह महाविभ्रति ।
 भिर्बल्लिमुपहराणीति ७ अनेना हर हर्मत्रेण विस्मारावाहना र्घ्याद्योपस्यर्शनस्नानवासउषवीतविभ्रत
 गंधपुष्पधूपदीपोपहारी अस्माहेत उवाहरेत् हविः शेषं च जुह्याद न लेहा दशाद्रुतीः ८ ओ नमो भगव
 ते महा पुरुषाय महाविभ्रति पतये स्वाहेति अग्निं यो विसृज्य च वरदावाशिषां प्रभवावुभौ भक्त्या संप्रजयेन्नि स
 यदित्थं सर्वसंपदः प्रणामे दंडवद्भूमिभक्तिप्रदुष्टाचेतसा दशवारं जपेत्ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ९ ॥ ॥

७२

श्रीशुक उवाच इदं स्तुत्याभ्यनुज्ञातः शुद्धभावेन तुष्ट्या मः रुद्रिः सहतां नत्वा जगाम त्रिदिवं प्रभुः एवं ते सर्व
 मारव्या यन्मा त्वं पश्येच्छसि मंगले मरुतां जन्म किं भूयः कथयामि ते ७८ इति श्रीभा० म० ख० १८ दशो ध्या
 यः १८ राजोवाच व्रतं पुंसवन् व्रतं न भवता यदुदीरितं तस्य वेदितुमिच्छामि येन विष्णुः प्रसीदति १ शुक उ०
 शुक्लैर्मा र्जशिरपक्षे योषिद्वेतरनुज्ञया प्रारभेत व्रतमिदं सर्वकामिकमादितः २ निशम्य मरुतां जन्म ब्राह्मणा
 ननु मे अथ क्त्वा त्वा शुक्लदत्ता शुक्लैव सीतालं कृतां वरे पृजयेत्यानरा प्राप्स्याक भगवते श्रिया सह ३ अले
 ते निरपेक्षाय हरणी काममहाविभ्रति पतयेन मः सकलसिद्धये ४ यथा त्वं कृपया भक्त्या तजसाम
 हि नो जसा जुष्टं शशगौः सर्वैस्ततो सिमगवान् प्रभुः ५ विष्णुपत्नि महा माये महा पुरुष लक्षणो श्रीयेषामे महा
 भागे लोक मातर्नमोस्तुते ६ ओ नमो भगवते महा पुरुषाय महानुभावाय महाविभ्रति पतये सह महाविभ्रति ।
 भिर्बल्लिमुपहराणीति ७ अनेना हर हर्मत्रेण विस्मारावाहना र्घ्याद्योपस्यर्शनस्नानवासउषवीतविभ्रत
 गंधपुष्पधूपदीपोपहारी अस्माहेत उवाहरेत् हविः शेषं च जुह्याद न लेहा दशाद्रुतीः ८ ओ नमो भगव
 ते महा पुरुषाय महाविभ्रति पतये स्वाहेति अग्निं यो विसृज्य च वरदावाशिषां प्रभवावुभौ भक्त्या संप्रजयेन्नि स
 यदित्थं सर्वसंपदः प्रणामे दंडवद्भूमिभक्तिप्रदुष्टाचेतसा दशवारं जपेत्ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ९ ॥ ॥

४ अथैव सत्यसंकल्पत्वादिभिः सर्वैर्जगौ ततस्तस्मात् ५ महा पुरुषस्य परमेष्ठ्यस्ते वल्लताः नि निरपेक्षत्वादी नियम्याः त।
 स्याः संबोधने ६ एवमात्रमाह ओ नम इति ७ हविः शेषमुपहारावशिष्टं ८ होममंत्रस्योदाहरणं दृष्टीयति ९ इति प्रकर्षे
 ण भवंत्याभ्यामिति प्रभवौ ८॥ रामायनमः रामः रामः

श्री०भा

ख० टी० १०१ ज्ञापयन्निवर्तकः पुरुषव्यापारो भावनास्यः क्रियालौकिकी १११२ प्रत्ययोनामरूपयोः प्रकाशः अपाज्जयः तपोराधारः
५६ १३१४ महापुरुषचेतसा ईश्वरबुद्ध्या उपनमेत भजेत् १५ पतिश्च स्वयं प्रेमशीलः स न पत्या कर्माणि विभ्रयात् तदनुकूलं

युवोनुविश्वस्यविभ्रजगतः कारणं परं इयं हि प्रकृतिः सस्त्रामायाशक्तिर्दुरत्यया १० तस्या अधी
श्वरः साक्षात्त्वमेव पुरुषः परः त्वे सर्वयज्ञश्च ज्योतिर्ये ये फलभुग्भवान् ११ गुणव्यक्तिरियं देवी यं जको
गुणभुग्भवान् त्वे हि सर्वशरीर्योत्साज्जीः शरीरं हि याशया १२ नामरूपे भगवतो प्रत्यपस्त्वमपाज्जयः
यथा युवोन्निलोकस्य वरदौ परमेष्ठिनौ १३ तथा मउतमज्जलोक संतु सत्याम हाशिवः इत्यभिष्टुयव
रदं श्रीनिवासं जिघासह तन्निःसार्योपहरणं दत्वा च नमस्ते १४ ततस्तु वीतस्तोत्रेण भक्तिं प्रहू
णचेतसा यज्ञोच्छिष्टमवप्रायण न रभ्यर्चयेद् १५ पतिं च परया मत्पामहापुरुषचेतसा प्रियेस्ते स्तेरुपन
मेत् प्रेमशीलः स्वयंपतिः १६ विभ्रत्यत्सर्वकर्माणि पत्न्या उच्चावचानि च कृतमेकतरेणापि दंपत्योरु
भयोरपि पत्न्यो कुर्याद न होषोपतिरेतत्समाहितः विमोक्षितमिदं विभ्रन्नविहग्यात्कथं च न १७ विप्रा
मृत्विषो नीरवतीः स्वगंधवलिमेउनेः अर्चयेदहरहर्भक्तादेव नियममास्थितः १८ उद्यास्पदेवैस्वेधा
मिनितनिवेदितमग्रतः अद्यादात्मविश्रुद्धार्थं सर्वकाम ईषेत २० एतेन पजाविधिनामासान् ।
द्वादशहायने नीत्वा योषचरेत्साध्वी कर्तिके चरमेहनि २१ ज्वाभ्रतेषु उपस्थं प्रपुष्पकृष्णमभ्यर्च्य
र्ववत् पयः सत्तेन जुहुयात् चरुणा सहस्रपिष्टा २२ ॥ भवेदित्यर्थपतो दंपत्योर्मध्ये एकतरेण कृतं मुभयोरपि भव ।
ति ११ न विहग्यात् न विच्छिंद्यात् १८१२ द्वादशमासानि त्युक्ते कदाचित् न मध्ये मूलमासे सति तेन सह द्वादशसंख्यायां सत्यां प्र
कृत्यैकस्य त्यागः स्यात् हायनमित्युक्ते तन्मध्ये पातितस्तस्यापि प्रसंगः स्यादुभयं वारयितुमुभयमुक्तं उपचरेदुपवसेत् २१
ज्वाभ्रते प्रभाते सति पयसि सत्तेन पक्केन २२

रामः

५६

श्री० भा०
ख० टी०
५७

पाकयज्ञविधानेन पार्वणाख्यालीपाकविधानेन २३ सुप्रजस्त्वं सत्पुत्रतमित्यर्थः वाग्यतसनशेषं सुसुसौभगं यस्पत
त २४ २५ अवीर्यविधवाधनेश्वरी सत्पियासु दुर्भगासु भगाभवति २६ य आमयावीर्यमी स विरजा विशिष्टघोर

पाकयज्ञविधानेन द्वादशैवाहुतीः पतिः आश्विषः शिरसादापद्विजैः प्रीतैः समीरिताः २३
प्रणाम्य शिरसाभक्त्या भुंजीत तदनुज्ञया आचार्यमग्रतः कृत्वा वाग्यतः सहबंधुभिः २४ द
द्यात्पत्न्ये च शेषं सुप्रजस्त्वं सुसौभगं एतच्चरित्वा विधिं बहुतं विभोरभीक्षितां पत्न्यं लभते पुमान्
२५ स्त्रीत्वे तस्यापलभेत सौभगं स्त्रियं प्रजाजीवयति यं शोभते २५ कन्या च विदेत सम
ग्रलक्षणां चरंस्त्ववीराहतकिल्बिषा गतिं मृतप्रजाजीवयता धनेश्वरी सुदुर्भगा सुर्भगा
रूपमग्रं २६ विदे द्विरूपा विरजा विमुच्यते य आमयावीर्यं कल्पदेहं एतत्पठन्नाभ्यु
दये च कर्मण्यनंतत्पतिः पितृदेवतानां २७ तुष्टाः प्रयच्छन्ति समस्तकामान् होमावसाने कुते
मुक्कं श्रीहरिश्च राजन्महन्मरुतो जन्मपुण्यं पदिते ब्रूते चाभिहितं महते यच्छ्रुत्वा श्रुत्वा स
मस्तपापं विहाय वैकुण्ठमुपैति मर्त्यः २८ इति श्रीभागवते महापुराणे षष्ठस्कंधे पुंस
वनकथनं नामैकोनविंशोऽध्यायः १८॥

जाविमुच्यते इन्द्रियैः सहितं कल्पदेहं च विदेदिति शेषः पठन्
यो वर्तेत स्य पितृणां देवतानां तत्पतिर्भवतीत्यर्थः २७ उपसंहरति एजन्निति महत्पुण्यं जन्ममहदुतं च षष्ठस्कंध
निगूह्य पदमावाप्य दीपिकासद्विशेषेण तां मेघायति श्रीधरनिर्मिता २८ इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे एको
नविंशोऽध्यायः १८॥ संवत् १८१५ ज्येष्ठशुक्लसप्तम्यां ७ शनिवासरे लिखितं मूलचंदेन रामः

रामः
५७

